İSLÂM SİYASÎ DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞME VE SÜREKLİLİK

HİLAFET RİSÂLELERİ

3. CİLT

II. MEŞRUTİYET DEVRİ

Hazırlayan
İSMAİL KARA

KLASİK

İSLÂM SİYASÎ DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞME VE SÜREKLİLİK

HİLAFET RİSÂLELERİ

3. CİLT

II. MEŞRUTİYET DEVRİ

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

KLASİK

KLASİK
3. Kitap / 3. Cilt

DÜŞÜNCE
Osmanlı Siyaset Düşüncesi 1

İslâm siyasî düşüncesinde değişme ve süreklilik
HİLAFET RİSÂLELERİ

3. Cilt / II. Meşrutiyet Devri

Hazırlayan İsmail Kara
Proje Sekreteri Nergiz Yılmaz

ISBN 975-8740-01-6 Tk. No.
ISBN 975-8740-07-5 3. Cilt

Birinci Basım: Eylül 2003

Tasarım/Kapak Salih Pulcu/HAYAT
Baskı Cilt Kurtiş Matbaacılık

KLASİK

Millet Cad. Gülsen Apt. 19/9 34300 Aksaray/İstanbul
Tel 0212. 589 15 76 Faks 0212. 589 15 48

SUNUŞ

"Hilafet Risâleleri" projesinin genel yayın esasları ilk cildin "Sunuş"unda genişçe verildiği için burada onları tekrarlamadan II. Meşrutiyet Devri'nin ilk cildi olan üçüncü ciltle alakalı bazı hususlara işaretle yetinilecektir.

1. Meşrutiyetin ilânının akabinde matbuat âlemine gelen rahatlama sebebiyle bundan sonraki ciltlere alacağımız metinlerin, baskı yeri, baskı tarihi ve müellifini tesbit gibi önemli bazı maddî problemleri, -üzerindeki tarihin hicrî mi rumî mi olduğu meselesi hariç- büyük ölçüde azalmasına karşılık kayda değer bir kısmının hacimleri giderek artıyor. O yüzden bu cilde ancak 8 risâle-makale ve 3 ek alabildik. Hacim artışlarının sebebi elbette sadece matbuattaki serbestiyet değildir; hilafet-saltanat sistemiyle meşrutiyet idaresi arasında nazarî ve amelî irtibatlar arama/kurma cehdinin (belki mecburiyetinin) burada daha belirleyici olduğunu düşünebiliriz.

   Bu cilde aldığımız ilk risâlenin baskı tarihi 1908, son risâleninki ise 1915'tir. Bir diğer ifade ile II. Meşrutiyet'in ilk yılından Osmanlı Devleti'nin I. Cihan Harbi'ne katıldığı günlere kadar gelinebilmiştir.

2. Bu dönemde yazılıp basılan ve hilafet-saltanat meselelerine de temas eden meşrutiyet risâlelerinde tabii olarak büyük bir artış ve muhteva genişlemesi var. İlk cildin "Sunuş"unda mufassal olarak temas edildiği üzere bu metinler müstakil bir tür olduğu için onlardan sarf-ı nazar edilmiştir.

   II. Meşrutiyet devrinde, aktüel hilafet meselesine ve tartışmalarına doğrudan girmeden fakat halifeler tarihi yazmak suretiyle dolaylı olarak bu meseleye, hususen ilk dört halife ile sonrakiler arasındaki farklılıklara temas eden metinler de bulunmaktadır. Bunlar da projenin dışında mütalaa edilmiştir. Avlonyalı Süreyya beyin *Fetretü'l-İslâm* risâlesi bunun güzel örneklerinden biri olmalıdır (İstanbul, Matbaa-i Âmire-Artin Asaduryan, 1325, 338 s.).

3. Metinlerin muhtevalarına bakıldığında ilk göze çarpan husus, bu dönemde iktidara gelen/yaklaşan İttihat ve Terakki çevresine veya zihniyetine mensup müelliflerin, II. Abdülhamit devrinde ısrarla

kaçındıkları itaat merkezli İslâmî yönetim anlayışına büyük ölçüde yaklaştıkları; tersten söylersek iktidara geldikleri ve hilafetin siyasî, maddî ve mânevî nüfuzundan faydalanmak istedikleri için muhalefetten, muhalif söylemden süratle uzaklaştıkları ve hilafet-saltanat sisteminin yine II. Abdülhamit devrinde kaçındıkları mânevî-metafizik yönlerine ısrarla işaret ettikleridir.

İkinci husus ise bir tür "millî hilafet" anlayışının inşa edilmeye başlanmasıdır. Siyasî-dinî düşünce tarihimiz ve Cumhuriyet'e giden yolun bilerek-bilmeyerek inşası açısından dikkatle takip edilmesi gereken bu önemli temayülün arkasında sadece giderek güç kazanan millî-milliyetçi düşünceler ve politikalar değil Osmanlı Devleti'nin sınırlarının ve nüfuz kabiliyetinin zayıflaması ve siyasî ufkunun daralmaya başlaması hadisesi de yatmaktadır.

4. II. Meşrutiyet Devri'nde hilafet meselesinin uluslararası aktörleri arasında güçlü bir unsur olarak ve II. Abdülhamit Devri'ne göre hayli farklı bir şekilde Almanya yerini alacaktır. Balkan savaşlarıyla kuvvetlenecek, I. Dünya savaşı ile mutlaklaşacak olan bu ilişki, İstanbul'da da siyasî ve fikrî karşılıklar bulacaktır. Bu cilde aldığımız Habil Âdem'in risâlesi sözkonusu irtibat ve ittifak açısından önemlidir.
5. Bu cildin başına koymayı düşündüğümüz "Arap hilafet hareketi" ve "Osmanlı Devleti-Almanya arasında hilafet merkezli ilişkiler" başlıklı araştırma metinleri, kronolojik olarak daha anlamlı olacağı düşüncesiyle 4. cildin başına tehir edilmiştir. Bizim yazdığımız "Risâleler ve müellifleri hakkında bazı bilgiler" başlıklı kısımda ise -ilk iki ciltte olduğu gibi- bu cilde giren risâlelerin muhtevası ve önemleri ile yazarları hakkında muhtasar müfid bilgiler ve hal tercümesi bilinenler için ana kaynakları verilmektedir.

Uzun teşekkür listemize ilave etmek istediğim meslektaşlarım ve arkadaşlarım var. Hususen bu cildin bazı metinlerinin fotokopilerini ve bir kısım yardımcı kaynakları onlar vasıtasıyla temin ettim, mütevazi veya ciddi yardımlarını gördüm. Aynur Uraler, Cüneyt Köksal, Fatma Yüksel, Gülendam Nakipoğlu, Hatice Yüksel, Hilal Görgün, İlhami Yurdakul, Tahsin Görgün'e ve her nasılsa birinci ciltte adını zikretmeyi unuttuğum Yasemin Erdinç'e müteşekkirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır; tenkit ve tekmile de sizden olsun.

Bağlarbaşı, 10 Haziran 2003

İsmail KARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

RİSÂLELER VE MÜELLİFLERİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER
İsmail Kara
3

HİLAFET RİSÂLELERİ

•• 25. RİSÂLE ••
HUKUK-I SELÂTÎN
HADİS-İ ERBA'ÎN FÎ HUKUKÎ'S-SELÂTÎN
Ömer Ziyaeddin
45

•• 26. RİSÂLE ••
EL-EHÂDÎSÜ'Ş-ŞERÎFE
FÎ'S-SALTANATİ'L-MÜNÎFE
Celâleddin es-Suyutî
Bursalı Mehmed Tahir
67

•• 27. RİSÂLE ••
İSLÂM HİLAFETİ VE OSMANLI İTTİHADI
EL-HILAFETU'L-İSLÂMİYYE
VE'L-CÂMİ'ATU'L-OSMANİYYE
Ali Fehmi Muhammed
77

•• 28. RİSÂLE ••
İSLÂMDA HİLAFET
Babanzâde Mustafa Zihni
101

•• 29. RİSÂLE ••

NAZAR-I İSLÂMDA MAKAM-I HİLAFET

Ömer Lütfi

205

•• 30. RİSÂLE ••

HALİFE VE SULTAN

Vasili V. Barthold

253

•• 31. RİSÂLE ••

MUHAREBEDEN SONRA:
HİLAFET SİYASETİ VE TÜRKLÜK SİYASETİ

Profesör Vayt [White]

329

•• 32. RİSÂLE ••

HALİFE ORDUSU MISIR VE KAFKAS'DA

Muhyiddin Baha [Pars]

383

EKLER

•• EK 1 ••

EN-NASİHATU'Ş-ŞER'İYYE
Lİ'L-KABÂİLİ'L-YEMENİYYE

Şeyh Bilal Abîd (Ubeyd ?) el-Yemenî

429

•• EK 2 ••

İSLÂMİYET VE HİLAFET VE MEŞİHAT-I İSLÂMİYE

Elmalılı Muhammed Hamdi [Yazır]

432

•• EK 3 ••

HİLAFET-İ İSLÂMİYE

İzmirli İsmail Hakkı

438

GİRİŞ

RİSÂLELER VE MÜELLİFLERİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER

İSMAİL KARA

Bu kısımda, okuyucuların kitaba ve meseleye daha kolaylıkla ve üst düzeyde dahil olmalarını mümkün kılmak maksadıyla üçüncü cilde alınan risâleler ve yazarları, farklı kıstaslara göre tasnif edildikten sonra müelliflerin hal tercümeleri ve eserlerin muhtevalarını tanıtan, hususiyetlerine dikkat çeken, problemli noktalara işaret eden bazı bilgiler verilecek, özetler ve değerlendirmeler yapılacaktır. Hal tercümesi bilinen/kolay bulunabilen zevat hakkında bazı ansiklopedik kaynaklara işaret etmekle iktifa edilirken hal tercümesi bilinmeyen müellifler için bulunabilen malumat aktarılmış ve kaynaklara atıf yapılmıştır. Burada yapılmak istenen uzun biyografiler yazmak değil risâlelerin anlaşılmasına yarayacak muhtasar malumat aktarmaktır. Risâlelerin bir kısmı hakkında verilen bilgilerin de diğerlerine göre uzun tutulduğu görülecektir. Bunun sebebi büyük ölçüde eserin veya yazarın önemi, bazan da risâlenin uzun bir metin oluşudur. Yazar ve risâlelerin tanıtım ve değerlendirme akışı, kitaptaki sıralamaya uygun olarak büyük ölçüde kronolojiktir.

1. Risâle ve Yazarların Tasnifi İçin Kıstaslar

Bu cilde aldığımız hilafet risâleleri ve ek metinler ile bunların yazarları ve mütercimleri, farklı kıstaslarla tasnif ve değerlendirilmeye tabi tutulduğunda üzerinde çalıştığımız meselenin dinî, siyasî, coğrafî ve kültürel hatta dönemsel boyutlarını daha rahat takip etmek imkân dahiline girecektir.

1. Kıstaslardan biri müelliflerin mensup oldukları meslek veya grupla alakalı olarak tesbit edilebilir. Bu cildin akışına bakıldığında yazar ve müter-

cimler arasında mülkiye-adliye mensuplarının (Babanzâde Mustafa Zihni Paşa, Ömer Lütfi, Muhyiddin Baha Pars) öne çıktığı görülecektir. Onları, askeriye (Bursalı Mehmet Tahir, Ali Fehmi Muhammed), ilmiye (Ömer Ziyeddin; Eklerde Bilal Abîd -Ubeyd ?- el-Yemenî, Elmalılı Hamdi, İzmirli İsmail Hakkı) ve aydın-gazeteci grubu (Habil Âdem, Muhyiddin Baha, Mehmed Emin Resulzâde) takip edecektir. Mensubiyet tablosunun biraz daha aydınlanması için Ömer Ziyaeddin efendi, Bursalı Mehmet Tahir bey ile Bilal Abîd -Ubeyd ?- el-Yemenî'nin aynı zamanda şeyh düzeyinde tarikat mensubu oldukları (ilki Nakşî, ikincisi Melâmî, üçüncüsü "Tarikat-ı Mürganiye" şeyhi), ayrıca Muhyiddin Baha'nın Nakşî bir şeyh ailesine mensup olduğu; mülkiye-adliye mensubu olan Mustafa Zihni Paşa ile Ömer Lütfi'nin aynı zamanda üst düzeyde İslâmî ilimlere vukuflarının bulunduğu; Habîl Âdem'in felsefe doktorası, Muhyiddin Baha'nın felsefe grubu muallimliği yaptığı; Bursalı Mehmet Tahir'in II. Meşrutiyet, Muhyiddin Baha'nın ise Cumhuriyet devrinde mebusluk yaptıkları da görülecektir. (Mukayese imkânı vermek için 1 ve 2. ciltlerde ilmiye ve tarikat mensubu yazar ve mütercimlerin sayı olarak hayli önde olduklarına işaret edelim). Bu cilttekî Müslüman olmayan tek yabancı müellif Rus Barthold ise büyük bir türkolog ve önemli bir İslâm tarihçisidir.

2. İkinci kıstas bu ciltteki eserlerin dinî-siyasî istikameti ve buna bağlı olarak muhtevası ile alakalıdır. Hemen ifade edilmelidir ki II. Meşrutiyet devri ciltlerinde, 1 ve 2. ciltlerde olduğu gibi siyasî tavır ve üslup itibariyle birbirinden tamamen farklı iki gruptan bahsetmek artık sözkonusu değildir. Hatta İttihatçı muhalif çevrelerin, II. Abdülhamit devrinde padişah-halifenin konumunu zayıflatmak için zikretmekten ısrarla kaçındıkları hilafetle alakalı mânevî-metafizik unsurların, itaat hattını takviye eden nasların ve rivayetlerin Sultan Reşad veya statüsü için yine aynı çevrelerce bu dönemde rahatlıkla kullanıldığı görülecektir. Buna karşılık farklı hilafet-saltanat yorumlarının giderek birbirinden daha da uzaklaştığı görülecektir.

a) II. Meşrutiyet devrinde giderek daha da kuvvetlenecek olan hat, hilafet-saltanat sistemini meşrutiyet idaresiyle aynileştirmek veya paralel hale getirmek istikametindeki güçlü temayüldür. Bu hat üzerinde "hilafet hükümetten ibarettir" gibi yaygın bir söylem ve kabulle karşılaşılacaktır ki hilafetin mânevî-metafizik boyutu ve Osmanlılar devri dahil İslâm tarih tecrübesini paranteze alan bu temayül, İslâm siyasî düşüncesinin mantığı ve dilinin de giderek daha laik-seküler bir muhteva kazanmasıyla neticelenecektir. Çünkü öne çıkan hilafet-saltanat sistemi değil kanun-ı esasi ve meclisli meşrutî idarenin İslâmî bir çerçeve içine dahil edilmesi ve bu sürecin tahkimidir. Bu dönemde İslâm tarih tecrübesinden öne çıkan devir, meşrutî idareye uygun olarak yeniden yorumlanan dört halife dönemi ve onların seçilme şartları ve icraatlarıdır.

Elmalılı Hamdi Efendi'nin II. Meşrutiyet'in ilk yılında kaleme aldığı yazı bu bakımdan temsil gücü yüksek ve ana temayülün birçok unsurunu birlikte veren bir metindir:

> "Halife bir taraftan kendisine biat eden *ümmetin vekâleti*ni diğer taraftan kendisinin de efrad-ı tebea gibi tebeiyyet ve tatbike memur ve mecbur olduğu kanunun vâzı' ve şâri'inin hasbe'l-icra *niyabeti*ni haiz bulunur. Ve hiçbir vakit re'y-i müstebiddiyle o kanunu tecavüz edemez. Ederse *hakimiyet-i millet* hükmünü icra eyler. Binaenaleyh İslâmiyetteki *hilafet kanun-ı şer'in kuvve-i icraiye riyasetinden başka bir şey olmadığı cihetle riyaset-i ruhaniyeye müşabeheti yoktur.* Hilafet *bir hükümet-i meşruta-i İslâmiye* reisi demektir. Bunun için *memâlik-i ecnebiyede bulunan Müslümanlara velâyeti yoktur.* Fakat müslümanlar *mânevî bir hiss-i merbutiyet* duyarlar. Tagallüb ve tasallut mânasını mütezammın olan saltanat meâl itibariyle istibdadı müştemil olduğundan artık devr-i hürriyette bazı evhâmın lafzını meşrutiyete nâmülâyim gördüğü hilafet mânasını icabât-ı meşrutiyet tanımak zaruridir. *Kanun-ı Esasi-i İslâm*ın müsellem ve mukarrer olan adl ü müsavatı icabınca tebeadaki ihtilaf-ı milel ü edyan bu esasa hiç mânia teşkil edemez. Zira onların bir *hükümet-i meşrûta hükümdarı*na olan vaziyetleri tebeddül etmiş olmaz. Padişah, imparator, kral isimlerinin bir millet-i mahsusa tarafından telkîb olunması bir mahzur teşkil etmezse aynı mânada hilafet kelimesinin İslâmdan gelmesi mahzur değildir."[1]

Burada sözkonusu edilen ve birçok kişinin de paylaştığı hilafetle ilgili yeni ve büyük ölçüde kadîm hilafet anlayışını dışlayan, aynı zamanda dinî ve geleneksel açıklama kalıpları ve atıf kaynaklarıyla zıtlaşan görüşleri anabaşlıklar altında vermeye çalışalım: 1. Hilafet bir vekâlet, halife de bir vekildir. Ayrıca icra dolayısıyla kanun koyucunun nâibidir. Vekâleti veren millet veya ümmettir. Vekâlet verme yolu ise bey'at (biat)tır. Klâsik İslâm siyasî düşüncesinde güçlü bir unsur olarak var olan hilafet-vekâlet ilişkisi, halifeyi Hz. Peygamber'in vekili, hatta "zıllullah, zıllullahi fi'l-âlem" ifadeleri etrafında bir tür "Allah'ın vekili" olarak tasvir ve tasavvur ederken burada vekâlet ilişkisi alt bir düzeye, millet-halife vekâleti seviyesine inmektedir. 2. Halifelik kurumuna meşruluk sağlayan kaynak "hakimiyet-i millet" veya "kuvve-i umumiye-i millet" olarak geçen millî egemenliktir. Halifenin haiz olduğu kuvvet ve velâyet de doğrudan doğruya millettendir. Bu durumda halifenin millet

•••••

1 Küçük Hamdi, "İslâmiyet ve hilafet ve Meşihat-ı İslâmiye", *Beyanu'l-Hak*, I/22, s. 512 (8 Safer 1327/16 Şubat 1324, vurgular bizim). Bu makalenin tamamı bu cildin eklerine alınmıştır.

üzerinde değil, milletin halife üzerinde hakimiyet hakkı vardır.[2] Buradaki en önemli farklılaşma, milli egemenlik ve kanun-ı esasinin statü ve değer itibariyle hilafetin üzerine çıkarılmasıdır. 3. Halife meşrutiyetle idare edilen bir İslâm memleketinin hükümet reisinden başka bir şey değildir (meşrutî hilafet); "rical-i hükümet"ten ve "memurîn"den biridir ve bu vasıflarıyla milletin murakabesine yani denetimine dahildir. Sahip olduğu "velâyet-i âmme" de mânevî-ruhanî değil idarî ve siyasîdir. Elmalılı Hamdi Efendi açıkça halifenin "memalik-i ecnebiyede bulunan müslümanlara velâyeti" olmadığını belirtiyor ki "millî" devlet (millî halife) anlayışına doğru giden hayli cesur bir yorumdur. Diğer yazılarda bu kadar açık ifadelere rastlanılmamakla beraber hilafetin diğer Müslüman ülkeler için siyasî reislik değil de hâmilik veya mânevî özellik taşıyabileceği ifade edilmektedir.[3] Halifeliğin imparator ve kral gibi bir lakap seviyesine indirilmesi de dikkat çekmektedir. 4. Halifenin hak ve yetkileri icra (yürütme) ile sınırlandırılmaktadır ki bu da yeni bir yorumdur. Teşri (yasama) Meclis-i Mebusan'a, kaza (yargı) da Adliye Vekâleti'ne ve Şeyhülislâma bırakılmış gibidir.[4]

• • • • • •

2 İlmiyeden İzmirli İsmail Hakkı'nın İslâmda hilafet meselesini işlediği makalesinin sonunda yer alan ifadeleri, bu yaygın temayülün göstergelerinden biridir: "el-Yevm padişahımız Sultan Mehmed [Reşad] han-ı hâmis hazretleri *milletimizin intihabıyla tercüman-ı âmâl olarak ictima eden ve bâ-fetva-yı şer'î ehl-i hall ü akd olduğu sâbit olan* 'Meclis-i Umumî-i Millet' tarafından bi'l-intihab kürsî-i hilafete Iclâs edilmekle bilumum müslümanların halifesi ve bilumum Osmanlıların padişahıdır"; Hakkı, "Hilafet-i İslâmiye", *SM* (Sırat-ı müstakim), III/56, s. 51 (15 Ramazan 1327/17 Eylül 1325). I. TBMM'de Abdülmecit Efendi'nin halife seçilerek "tayin" edilmesinin kaynakları buralara kadar gidiyor.

3 Benzer bir ifade bu cilde aldığımız Mustafa Zihni Paşa'nın eserinde yer almaktadır: "Hatta maddeten tâbiiyet-i saltanat-ı seniyyede bulunmayan Müslümanların dahi kâffeten ve *mânen* o makam-ı kudsiyet-ittisâm-ı uzmâya *irtibat-ı diniye*leri şer'an ve aklen meydandadır. Bu irtibat-ı dinî ve mânevî icabâtındandır ki Hint'te, Aksâ-yı Şark'ta... velhasıl kâffe-i memâlik ü bilâd-ı İslâmiyede nâm-ı nâmî-i hazreti hilafet-penâhîye hutbe okunmakta ve o makam-ı kudsiyet-ittisâmın kudsiyetine *mânen* olsun ser-fürû-bürde-i itaat u inkıyad mecburiyetinden hiçbir ferd-i müslim kurtulmamaktadır" (s. 108, vurgular bizim). Aynı yıllarda İzmirli İsmail Hakkı, klasik bakışaçısını sürdürerek halifenin "bilumum müslümanların halifesi ve bilumum Osmanlıların padişahı" olduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Tavâif-i mülûk-i İslâmiyeye gelince onlara yalnız emir, melik, sultan, hükümdar, padişah denir fakat halife ıtlak olunmaz. Halife bir olur, emir, sultan, melik, hükümdar, padişah müteaddit olabilir"; Hakkı, "Hilafet-i İslâmiye", *SM*, III/56, s. 51 (15 Ramazan 1327/17 Eylül 1325). Bu makalenin tamamı bu cildin eklerine alınmıştır.

4 İzmirli de icra ile sınırlı kalmakla beraber biraz daha geniş ve esnek bir çerçeve çizmektedir: "Halife ahkâm-ı şer'iyeyi tenfîz ve ikame ve din-i mübîni himaye ve mesâlih-i ibâdı tedbir ve düşman ile muharebe etmek gibi vezâif-i mukaddese ile muvazzaf"tır; *agm*, s. 49.

II. Meşrutiyet devrinde İslâmcılık akımının hilafet meselesine nasıl baktığı konusunda genel bir değerlendirme için bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul, İz Yay., 1994, s. 145-64 (genişletilmiş 2. bs. İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 143-62).

Elmalılı Hamdi Efendi'nin metninde de yer alan bir tür "millî hilafet" arayışı bu cilde aldığımız iki metinde (Habil Âdem, Muhyiddin Baha) daha bariz bir şekilde ve -hissiyat hariç- dinî unsurları ve mânevî açıklama kalıplarını geride bırakacak/ihmal edecek tarzda işlenmektedir.

b) Giderek daha fazla zayıflamaya yüz tutan ikinci hat ise hem dil-üslup itibariyle mânevî-metafizik boyutu öne çıkaran hem de hilafet-saltanatı delillendirme ve konumlandırma açısından klasik metinlere ve akıl yürütme tarzlarına, buna bağlı olarak İslâm tarih tecrübesine ve Osmanlı hilafetine yakın ve sıcak olan metinlerden oluşmaktadır. 3. ciltte bu hattın en tipik örneği ilmiyeden ve ehl-i tarîk Ömer Ziyaeddin Efendi'nin kaleminden çıkma metindir. Bursalı Mehmet Tahir'in tercümesi olan Suyutî'nin metni zaten klasik bir metin olduğu için bu hat içinde mütalaa edilmelidir.

II. Abdülhamit devrinin, müellifleri uçlara iten ve tamamen zıt istikametlere doğru seyreden siyasî grupları ortadan kalktığı için bu dönemdeki hilafet risâlelerinin, 1 ve 2. ciltlerde olanlara nazaran daha mutedil bir üsluba sahip oldukları; hem hilafetin mânevi-metafizik boyutuna işaret eden, tarihî tecrübeye daha sadık ifadelere yer verdikleri hem de dönemin talep ve icbarları doğrultusunda modern kavramlarla geleneksel kalıplar arasında daha bir imtizac aradıkları söylenebilir. Bu itidal ve imtizac arayışı, metinlerin sistematiğini, mantığını, nihayet ilmî seviyesini de müsbet yönde etkileyecektir. Ömer Lütfi ile Mustafa Zihni Paşa'nın eserleri bu bakımdan calib-i dikkattir.

3. Üçüncü kıstas, metinlerin basıldığı (yazma ise telif edildiği) coğrafya (bölge, şehir) ve bu coğrafyaların Osmanlı hilafeti ve yürüttüğü siyasetle irtibatıdır. Bu cilde alınan risâlelerin yazıldığı-basıldığı yerler arasında hilafet-saltanat merkezi olarak İstanbul yine ilk sırada yer almaktadır (Ömer Ziyaeddin, Bursalı Mehmed Tahir, Babanzâde Mustafa Zihni Paşa, Habil Âdem, Elmalılı Hamdi, İzmirli İsmail Hakkı). Türkçe risâlelerden biri Selanik (Ömer Lütfi), biri de Bursa'da (Muhyiddin Baha) telif edilip basılmıştır. İki Arapça risâleden biri Mısır'da telif edilip basılmış (Ali Fehmi Muhammed), diğeri Arapça telif edilmiş olmakla beraber elimizde sadece Türkçe kısmî tercümesi bulunan ve Yemen asıllı kişilerin kaleminden çıkma fakat Yemen'de mi, Mısır'da mı, İstanbul'da mı telif edildiği kesin olarak tesbit edilemeyen bir risâledir (Bilal Abîd -Ubeyd ?- el-Yemenî). Geç bir tarihte Ankara'da Mehmed Emin Resulzâde tarafından tercüme edilen Barthold'un metni ise Rusya'da telif edilip basılmıştır.

4. Dördüncü kıstas olarak risâlelerin telif edildikleri dile bakılabilir. Başat dil elbette Türkçedir. Bu ciltte Türkçeyi üç risâle ile Arapça (Suyutî, Ali Fehmi Muhammed, Bilal Abîd -Ubeyd ?- el-Yemenî) ve tek metinle Rusça (Barthold) takip etmektedir. Orjinali Arapça olan teliflerden ikisi (Suyutî, Bi-

lal Abîd -Ubeyd ?- el-Yemenî) ve Rusça olan tek metin (Barthold) Türkçeye; Habil Âdem'in Türkçe risâlesi Arapçaya da tercüme edilmiştir.

5. Bu cilde aldığımız risâleler arasında hadis derlemesi olanlar (Ömer Ziyaeddin, Suyutî/Bursalı Mehmet Tahir) istisna edilirse diğerleri arasında böyle bir sitematik benzerlik yoktur. Yalnız bu ciltte Mustafa Sabri Efendi'nin Meclis-i Mebusan'da yaptığı hilafet-saltanatla ilgili konuşmasını tenkit ve reddetmek için kaleme alınan seviyesi yüksek bir tartışma metni (Ömer Lütfi), ayrıca istisnai olarak piyes şeklinde düzenlenmiş bir risâle de (Muhyiddin Baha) bulunmaktadır.

2. Risâlelerin Muhtevaları ve Müellifleri

25. İlmiyeden, kurrâ ve Nakşî tarikatına mensup (daha sonra İstanbul Gümüşhanevî Dergâhı şeyhi olacaktır) **Ömer Ziyaeddin Dağıstanî** Efendi'nin (Miyatlı/Kuzey Kafkasya 1850-İstanbul 1920)[5] telifi olan *Hukuk-ı Selâtîn-Hadis-i Erba'în fî Hukuki's-Selâtîn*[6] risâlesi hem müellifi hem de muhtevası açısından önemli bir metindir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kadîm hilafet anlayışını (saltanat-ı diniye) devam ettiren ve bunu yine geleneksel mânevî-metafizik kalıplarla yeni şartlara uyarlamaya çalışan metinler arasında Ömer Ziyaeddin Efendi'nin iki risâlesinden bahsedilmelidir.

Risâlelerden ilki, *Mir'ât-ı Kanun-i Esasî*'dir (İstanbul Sâika Matbaası, 1324, 95 s.). Kitabın altbaşlığı da müellifin ve dönemin temayülleri açısından mânalıdır: "Kanun-i Esasi'nin madde be-madde, fıkra be-fıkra mündericatı ahkâm-ı şer'iyeye temas ve tevafuk eylediği gibi bunu irâe eder nukûlü [rivayetleri] muteberattan ahz u terkîm kılınmıştır". Risâlelerin ikincisi bu cilde aldığımız metindir.

Ömer Ziyaeddin Efendi ilk risâlesini II. Meşrutiyet'in ilânından sonra fakat II. Abdülhamit henüz tahtta iken (bk. s. 5), dolayısıyla 1909 Kanun-i Esasi tadillerinden önce yayımladı. Bu risâlede, sözkonusu kanunun 3, 4 ve 5. maddelerinin şeriata uygunluğu delilleriyle açıklanırken kadîm hilafet anlayışı ve argümanlarının kullanıldığı dikkati çekmektedir. Tabiatı icabı padişahın ve halifenin hak ve yetkilerini sınırlayan Kanun-i Esasi, burada, esas özelliği atlanarak veya farkedilmeyerek halifeliği ve kadîm Osmanlı devlet

.....

5 Hayatı ve eserleri için bk. Yusuf Ziya Binatlı, "Dağıstanî Ömer Ziyaeddin", *DİA*, VIII, 406-07 (Maddenin müellifi Yusuf Ziya Binatlı, Ömer Ziyaeddin Efendi'nin oğludur).

6 [İstanbul], 1326 [h./1908], 31 s., fiatı: 20 para. Yazma nüshası: İÜ. Ktp. TY, nu. 3729. Sultan Abdülhamid'in kendisine takdim edilen bu risâle dolayısıyla Ömer Ziyaeddin Efendi'ye 200 lira ihsanda bulunduğu bilgisi için bk. Mahir Salt, "31 Mart", *Politika*, 27. 2. 1931, s. 2. (Bu not için Ali Birinci'ye müteşekkirim).

anlayışını tahkim etmek için düzenlenmiş bir metin gibi ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerin kanunun ruhu, maddelerin muhtevaları ve siyasî hayatla çakışma oranlarının çok düşük olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat diğer tarafta metin, gittikçe artış gösteren "laik" hukuk temayüllerini ve yeni sultan-halife tasavvurlarını arkadan dolaşarak tekrar dinîleştirmekte, bir başka ifade ile modern temayülleri hesaba katarak tersten bir atakta bulunmaktadır. Meselâ Kanun-i Esasi'nin 3, 4 ve 5. maddeleri için yapılan açıklamalarda şu görüşlere yer verilmektedir:

a) Osmanlı hilafeti de dahil olmak üzere halifelik, alınan, kazanılan, ümmet (millet) tarafından tevdi edilen bir makam, görev, yetki olmaktan ziyade Allah tarafından verilmiş, tayin edilmiş bir müessesedir. Osmanlı saltanatının ekber evlada geçiş usûlü de sadece aklî-siyasî bir çözüm değil hadislere dayanmaktadır (s. 5-7).

b) Padişah "Ahkemü'l-hâkimîn" olan Yüce Allah'ın yeryüzündeki vekili (naibi)dir. "Vükelâ, ümera ve hükkâm-ı sâire" ise padişahın nâip ve vekilidir yani halife-sultandan müstakil bir varlıkları ve meşruiyetleri yoktur (s. 8).

c) Padişah Allah'a itaattan (şeriata tâbi olmaktan) çıkma veya kullara zulmetme halinde bile mesul olmaz ve azledilmez. Tefrika ve fesadı mûcib olacağından "hurûc ale's-sultan" (padişaha karşı ayaklanma, itaatsizlik) caiz değildir (s. 9).

d) "Padişahlar bu dünyada başka otoritelere karşı (zımnî olarak Kanun-ı Esasi ve Meclis'e karşı) değil nisbeten ahirette mesul olurlar (...) Yoksa padişahı mesul edecek başka bir kuvvet ve sâil [sorgulayıcı] mutasavver değildir. Çünkü kuvve-i icraiye ve tenfiziye reisi [esas itibariyle] padişahtır" (s. 9-10).[7]

II. Abdülhamit devrinde yazılan, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yeniden gözden geçirilen ve "muhtıra" (sonradan eklenmiş olmalıdır) ile "mukaddime"sinde Abdülhamit ile İttihat ve Terakki'nin birlikte medhedildiği (s. 2, 4, 28) ikinci risâle *Hukuk-ı Selâtîn* ise çoğu zayıf 40 hadis çerçevesinde hilafet kurumunu, büyük oranda kutsallığını ele almaktadır. Yazarın bu risâleyi telifteki maksadı, "(...) taht-ı âlî-baht-ı Osmanîde erîke-nişîn-i saltanat u celâdet olan padişah-ı zamanın indellah ve nezd-i Peygamberîde olan kadr-i hümayunlarının herkesçe bilinmesi"ni (s. 4) temin etmek ve "(...) hukuk-ı padişahîye riayete kanunen mecbur olduğumuz gibi şer'an dahi hukuk-ı selâtîne riayet ve emr u ferman-ı hümayunlarına itaat ve inkıyad ile memur ve mükellef" olunduğunu (s. 3) isbat etmektir.

• • • • • •

7 *Mir'ât-ı Kanun-ı Esasî*'nin değerlendirmesi için ayrıca bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul, İz Yay., 1994, s. 189-92 (genişletilmiş 2. bs. İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 190-92); Mehmed S. Hatiboğlu, "Osmanlı anayasasına İslâmî destek gayreti", *İslâmiyat*, II/4, Ekim-Aralık 1999, s. 6-12.

Meşverete, Meclis'e ve meşrutiyet idaresine atıflarda bulunan "Lâhika" kısmı (s. 30-31) sonradan eklenmiş olmalıdır. (Deprem hasarı sebebiyle kapalı olan İ.Ü. Eski Eserler Kütüphanesi'ndeki padişaha takdim edilen yazma nüsha ile matbu nüshayı karşılaştırma imkânımız olmadığı için iki nüsha arasındaki, bir kısmı önemli olabilecek farklılıklara maalesef işaret edemiyoruz).

Bu risâlede gerek hadis olarak geçen metinlerin tercümeleri gerekse yazarın yorumlarıyla ortaya çıkan mânevî ve metafizik halife ve hilafet tasvirleri şöyle özetlenebilir: Yüce Allah halifelik için yarattığı kişinin alnını eliyle mesh etmiştir, bu yüzden gören herkes ona meyil ve muhabbet gösterir (s. 6). "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" (zıllullahi fi'l-arz) olan halife ve sultana karşı herkes kendi hal ve iktidarına göre itaat, hayır dua, "fevkalâde meyl ü mahabbetle irtibat-ı kalp", sadakat ve hizmet gibi görevleri yerine getirmekle yükümlüdür (s. 7, 10, 14). Bütün insanların en faziletlisi, adaleti sağladığı için padişahtır (s. 8), padişahın kıldığı bir namaz diğer insanların kıldığı doksan bin namaza, amel-i salihi birkaç asır ahalisinin amel-i salihine eşittir (s. 9, 10). İslâm ile sultan ikiz kardeştir (s. 10). Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Siz peyderpey cülûs edecek olan padişahlara sırasıyla bey'at ediniz ve ol hulefa-yı izâm hazarâtının hukuk-ı hilafet-penahîlerini tamamiyle ifa ediniz. Yani itaat ve inkıyad ve hüsn-i hizmet (...) eyleyiniz. Zira Cenabı Hak zîr-i himayelerinde bulunan ahalinin ahvalinden ol hulefa-yı izâma sual edecektir" (s. 14), "(...) Her kim ki sultanu'l-müslimînin ihanet ve izlâline sa'y u kasd ede, kendi boynundan habl-i metin-i din-i mübîni koparmış atmış olur. Yani şiraze-i İslâmiyeti bozmuş olur. İslâmiyet aleyhine açmış olduğu bu rahneyi kapatmadıkça o kimsenin İslâmiyeti makbul değildir" (s. 15).

Padişah her şeyi şûra ve müşavere ile yapacağından emri icma-ı ümmettir (s. 17). Padişahtan kötülük gören kimse sabretmelidir, çünkü padişaha isyan halinde ölen cahiliyet ölümüyle ölür. Padişahın memurlarına itaatsizlik de padişaha itaatsizlik gibidir (s. 17, 20-21). Emir ve nehiy halifeye ve onun memurlarına aittir, başkalarının halka emir ve nehiyde bulunması haksızlıktır (s. 22).

Bu örneklerde de görüleceği gibi risâle ile gerçekleştirilmek istenen, mutlak mânada halifeye itaati sağlamak ve bunu bir ibadet seviyesine çıkarmaktır. Halifenin bir ermiş, bir fedakâr kahraman, adeta bir insanüstü varlık şeklinde tasviri de itaati tereddütten, şüphelerden arındırmak ve devamlı kılmak içindir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta halifelik sözkonusu olduğu zaman öncelikle zikredilmesi gereken; halifeliğin Kureyş kabilesine ait olduğunu, halifeliğin Hz. Peygamber'den sonra 30 sene süreceği (4 halife devri), ardından saltanata dönüşeceğini açıklayan ve Osmanlı hıla-

fetini problemli hale getirecek hadislerin risâlede ima yoluyla veya cevap vermek maksadıyla da olsa anılmamasıdır.

Müellif aynı zamanda bir hadis âlimi olmasına rağmen (Arapça ve Türkçe basılan *Zübdetu'l-Buharî* onun eseridir) gerek *Hadis-i Erba'în* gerekse *Mir'ât-ı Kanun-ı Esasi* kitabında kullandığı hadislerin sıhhati konusunda titizlik göstermemiştir. Bu bilerek sergilenen, hem İslâm tarihinde hem de üzerinde çalıştığımız dönemde başka örneklerini de gördüğümüz bir tavırdır ve kaynakların kullanımı ve yorumlanması ile farklı alanlarda sıhhat derecesi değişik hadislerin istimali açısından önümüze, müellifin/eserin içinden geldiği şartlara dikkatle bakarak değerlendirilmesi gereken bir tablo çıkarmaktadır. (*Hadis-i Erba'în*'de metin içinde verilen kısmî hadis tahricleri bizim neşrimizde dipnotlara alınmıştır).

26. Meşhur kitabiyat âlimimiz, askeriyeden, İttihat ve Terakki'nin kurucu kadrosundan, Melâmî şeyhi **Bursalı Mehmet Tahir**'in (Bursa 1861-İstanbul 1925)[8], İmam Suyutî'den (öl. 1505) tercüme ederek Sultan Reşad'a takdim ettiği *el-Ehâdîsü'ş-Şerîfe fi's-Saltanati'l-Münîfe* başlıklı yazma risâle[9] bu cilde aldığımız bir diğer enteresan metindir.

Müstakil künye sayfası olmayan ve "*el-Ehâdîsü'ş-Şerîfe fi's-Saltanati'l-Münîfe* li-mevlâna eş-Şeyh Celâlüddin es-Suyutî kuddise sırruhu'l-âlî" serlevhasıyla başlayan metnin ilk altı sayfası (vr. 1b-4a), 8 küçük babdan oluşan eserin Arapçasının, toplam 27 hadislik ilk babının üç hadisi atlanarak aynen aktarılmasıdır. Tercümeye alınmayan hadislerin muhtevası alınan hadislerde olduğu için anlamlı bir ihmal sözkonusu değildir.[10] Ardından hadislerin tercümeleri (5a-7b) ve mütercime ait 3 sayfalık bir "İlâve" (8a-9a) yer almaktadır. Bursalı Mehmet Tahir, müellifin, eserin başında yer alan iki paragraflık takdim cümlelerini tercüme etmediği gibi her hadisin başında yer alan kaynak ve ravi bilgilerini de tercümeye ihtiyaç duymamıştır. (Buradaki neşirde takdim cümleleri tercüme edilerek eserin başına konmuş, ravi ve kaynak bilgileri de dipnotlarda verilmiştir).

Kitap, esas itibariyle kısa bir tercüme metin olmakla beraber, "Hilafet Risâleleri" arasında yer almasını mümkün kılacak bazı hususiyetlere sahiptir:

• • • • • •

8 Hayatı ve eserleri için bk. Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", *DİA*, VI, 452-61.

9 Topkapı Sarayı Kütüphanesi, MR. 915, 9 vr. Karatay kataloğunda zikredilmesine rağmen (bk. Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, I, 25, nu. 74) Ö. F. Akün de Bursalı Mehmed Tahir biyografisinde adını zikrettiği bu eserin nerede bulunduğunun bilinmediğini kaydediyor (bk. *DİA*, VI, 460).

10 Suyutî'nin eserinin tam adı *el-Ehâdîsü'ş-Şerîfe fî Fazli's-Saltanati'ş-Şerîfe ve Envâ'i'l-Hayrâti'l-Me'lûfe*'dir. Eser, müellifin *el-Munteka* risâlesiyle birlikte Abdülhamid es-Sudanî tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir; Kahire, Mektebetu'l-Kur'an, ts., s. 13-70.

a) Eser, tercüme edildiği zamandan çok önce telif edilmiş olmasına rağmen akışı itibariyle II. Meşrutiyet'in ilânının ardından oluşan siyasî ve psikolojik şartlara çok denk düşüyor gibi bir eda taşımaktadır. Fakat bizi asıl ilgilendiren, bu vadide müstakil ve telif bir eser/metin yazma istidadına sahip Bursalı Mehmet Tahir'in niçin böyle bir tercümeyi yaptığı ve hadisleri tercüme ederken nasıl bir dil ve teknik kullandığıdır. Burada İmam Suyutî'nin, İslâm ve Osmanlı dünyasındaki şöhreti, otoritesi ve hadisçiliği -anakronik de olsa- hiç şüphesiz önemli bir fonksiyona sahip olmalıdır. b) Mütercimin de içinde yer aldığı İttihatçı çevrelerin, bir önceki dönemde II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti kuvvetlendirmek ve sultanın gayrımeşruluğunu vurgulamak için ısrarla zikretmekten kaçındıkları itaat merkezli ve bir kısmı zayıf hadislerin, Sultan Reşat için aynı çevrelerce yazılan/tercüme edilen bu ve benzeri risâlelerde rahatlıkla kullanılması da dikkat çekmektedir. Bir diğer ifade ile yeni padişahı ve yeni iktidarı meşrulaştırmak, takviye etmek maksadıyla Sultan Abdülhamit için gayrımeşru sayılan unsurlar ve kaynaklar Sultan Reşat için meşru hale gelmiştir. Nitekim mütercimin yazdığı 3 sayfalık "İlâve"deki kaynaklar, mantık, üslup, hilafeti aynı zamanda mânevî ve metafizik bir vâkıa olarak ele alma temayülü, II. Abdülhamit döneminde İttihatçı çevrelere karşı hilafet-saltanat sisteminin ve II. Abdülhamit'in yanında yer alan risâlelerin mantığı, usulü ve kaynaklarıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. (Bu açıdan 1 ve 2. ciltlerde yer alan Ebü'l-Hüda, Mahmud Hamzavî, Arif el-Müneyyir, Ahmet Muhtar Paşa'nın risâleleleriyle mukayese edilebilir). c) Sultan Reşad'a takdim edildiğini bildiğimiz iki hilafet risâlesinden biri olması da onun bir diğer özelliğidir (Padişaha takdim edilen diğer risâle, Beyrut ulemasından Şeyh Salih Yâfî'nin *Hilafet ve Osmaniyet* başlıklı Türkçe tercümesiyle birlikte basılan *el-Hılâfe ve'l-Osmaniyye*'sidir).[11]

Metnin üzerinde tercüme ve padişaha takdim tarihine işaret edecek herhangi bir kayıt yoktur. Yalnız eserin sonunda, mütercim kendisini "Bursa mebusu" olarak zikrediyor ki bu, tarihini tesbit konusunda önemli bir tutamak noktasıdır. Mehmet Tahir'in sadece, 1912 yılının ilk günlerinde feshedilen II. Meşrutiyet'in ilk meclisinde görev aldığı bilindiğine göre eserin, en erken II. Abdülhamit'in hal' edilip Sultan Reşad'ın tahta cülûs ettiği 27 Nisan 1909 ile en geç Meclis'in fesih tarihi olan 18 Ocak 1912 arasındaki bir tarihte tercüme edilip takdim edildiği düşünülebilir. Yine de teamül ve itiyatlar hesaba katıldığında Sultan Reşad'ın ilk tahta çıktığı zamanlarda takdim edilmiş olma ihtimali daha yüksek olduğu için bu cilt içindeki kronolojik sıralaması buna göre yapılmıştır.

• • • • • •

11 Beyrut, Matbaatu'l-İkbal, 1334 h. (1916), Arapçası 12, Türkçesi 11 s. (Bu metin 4. cilde alınacaktır).

27. Modern Mısır'da aktif siyasî ve fikrî roller üstlenmiş, el-Hizbu'l-Vatanî kurucularından, Harbiye çıkışlı **Ali Fehmi Muhammed**'in (Kahire 1870-1926) kaleminden çıkma *el-Hilafetü'l-İslâmiyye ve'l-Câmi'atü'l-Osmanıyye*[12] başlıklı risâlesi önce *Menar*'da (1910-11)[13] ve *Mısru'l-Fetât* dergilerinde tefrika edilmiş, ardından tam olarak bilmediğimiz bir tarihte kitaplaşmıştır. Kitabın üzerinde Arapça, Türkçe ve İngilizce istiflenmiş "Mısır Osmanlı Kulübü/en-Nâdi'l-Osmanî/Club Ottoman Caire" mührü bulunmaktadır. Hakkında bilgi bulamadığımız bu kuruluş büyük bir ihtimalle Mısır'daki İttihat ve Terakki'ye yakın çevrelerin karşısında teşekkül etmiş Osmanlı muhibbi bir cemiyet olmalıdır. Kitabın hem Prenses Nimet Muhtar (muhtemelen Ahmet Muhtar Paşa'nın akrabasından) Müessesesi müdürü Manastırlı Bahaeddin beyin finasmanıyla basılmış olması hem de Mısırlı bir siyasetçi olarak hissî ve siyasî bir Osmanlı hilafeti müdafaası yapması, bu tahmini kuvvetlendiriyor. Mühürdeki 1328/1910 tarihi ise kulübün kuruluş tarihi olmalıdır.

Risâlenin *Menar*'daki tefrikasında, "Menar" imzasıyla yayınlanan, müellifin ise kitaplaşma aşamasında eserine almadığı ve fakat bizim önemlerine binaen tercümeye aldığımız açıklama ve muhalefet notları, çok büyük bir ihtimalle derginin sahibi Reşid Rıza'nın kaleminden çıkmış olmalıdır. Bu notlar da müellifle, daha önce II. Abdülhamit muhalifî, o yıllarda ise İttihat ve Terakki'ye yakın *Menar* çevresinin Osmanlı hilafet ve saltanatına bakışlarının farklı olduğuna kuvvetle işaret etmektedir.

Eserin ilk bölümü diyebileceğimiz kısmı "İslâm fıtrat dinidir" başlığını taşıyor (s. 2-13) ve dönemin temayüllerine uygun olarak İslâmın tabiî bir din olduğunu ve esaslarının tabiat kanunlarına uygun bulunduğunu beyan ediyor. Yazara göre Avrupalı müelliflerin bir kısmı da bu hakikatı kabul etmiş, Hz. Peygamber, İslâm dini ve İslâmın siyasî görüşleri-siyasî uygulamaları hakkında müsbet ve medihkâr açıklamalarda bulunmuşlardır. Bununla beraber bazı batılıların, hususen İngiliz siyasetçi ve gazetecilerinin İslâma karşı hususi menfi bir tutumları vardır. İslâmın geriliği (*teahhuru*) davet ve emrettiği, taassup, tevekkül ve atâlet dini olduğu, modern bilimlerden nefret ettiği, kadını köleleştirdiği, savaş (*cihad*) ve düşmanlık dini olduğu gibi görüşler, bu tür kişilerin en çok dile getirdiği hususlardır. Halbuki gerek Mısır'da ve gerekse İstanbul'da, İslâmın ilmî ve fikrî mirasını temsil eden âlimlerin, hidivden ve padişahtan talep ettikleri hak ve yetkiler (kanun-ı esasi, meclis, şûra, müsavat...) ve istibdat başta olmak üzere onlara yönelttikleri tenkitler; zikredilen âyet ve hadislerde açıkça görüleceği üzere

.....

12 Mısır, Matbaatu'n-Necâh, ts., 20 s.

13 *Mecelletü'l-Menar*, XIII/9, 13 T. Evvel 1910, s. 713-720; XIII/11, 2 K. Evvel 1910, s. 857-863; XIII/12, 1 K. Sânî 1911, ş. 933-936.

İslâmın bilgiye ve sa'y u gayrete verdiği önem, kadına tanıdığı haklar, harbi adaleti yayma ve müdafaa için meşru kılması onların tenkitlerinin aksini isbat etmektedir.

Yazarın buraya kadar serdettiği görüşler ve müdafaaları, çağdaş İslâm düşüncesinin temel argümanları üzerinde oryantalistik dilin ve İslâmla ilgili tenkitlerinin ne kadar etkili ve belirleyici olduğu konusunda temsil gücü yüksek bir örnek metin olarak da okunabilir.

Bizim "İttihad-ı İslâm ve Hilafet meselesi" başlığını koyduğumuz ikinci kısımda (s. 13-19) batılıların siyaset ağırlıklı tenkitlerini cevaplandırmak ve Osmanlı hilafetini savunmak maksadıyla bazı görüşler serdedilmektedir:

a) Dönemin birçok yazarı gibi Ali Fehmi de ittihad-ı İslâm (panislâmizm) teşebbüsleri ve fikriyatını batılılar için tehditkâr bir siyasî unsur olmaktan çıkarmak için onu Avrupalı müelliflerin ve siyasetçilerin takdim ettikleri çerçeveden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Ona göre bu kavramın ve buna dayalı faaliyetlerin gayrımüslimlere, batılılara yönelmiş "kör taassup"la bir alakası yoktur. "Müslüman kardeşlerimizin ve başkalarının bu hareketten amacı başkalarına saldırmak ya da onları taciz etmek değil, Müslümanların ictimaî, edebî ve sonuçta siyasî durumunu düzeltmek"ten, onları uyarmak ve uyandırmaktan ibarettir. Nitekim bu alanda faaliyet gösteren kişi ve derneklerin programlarına bakıldığında görülecek olan da budur (Yazar bu görüşünü isbat için 1903'te Londra'da kurulan "Cemiyyetu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye"/İslâm Birliği Cemiyeti'nin prensiplerini zikreder. İngiltere'de kurulan bir cemiyeti zikretmesi sadece bu adla kurulan ilk cemiyet oluşuyla alakalı olmaktan öte müellifin öncelikle İngiliz siyasî çevrelerini muhatap aldığını da göstermektedir. Yalnız yazarın İslâm Birliği Cemiyeti'nin büyük ölçüde sosyal ve kültürel amaçlı prensiplerini saydıktan sonra kendisinin ilave ettiği dört husus -ki *Menar* mecmuası dipnot düşerek bu yeni maddelere ihtirazî kayıtlar koymuştur-, onun Osmanlı hilafeti meselesini "İslâm birliği" meselesinin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünün açık işaretleridir:

> "Biz bu prensiplere aşağıdaki hususların da ilave edilmesinin İslâm dünyasının yararına olacağını düşünüyoruz: 1. Osmanlı hilafetinin desteklenmesi; 2. Bütün İslâm yönetici ve sultanları bu hususu kabul edip boyun eğinceye kadar bu gaye için çalışmak; 3. Hilafet-i uzmânın da buna mukabil bazı İslâm memleketlerine hakim olan Avrupalı devletler nezdinde, onların bu ülkelerdeki zulümlerini kaldırmaları için aracılık yapması gerekir; 4. Cemiyetin ya da cemiyetlerin, İslâm dünyasının hükümetlerinin bütün ümmeti etkileyecek ya da İslâmın itibarına gölge düşürecek, hanif dinin esaslarına aykırı tasarruflarına dikkatlerini çekmesi" (s. 13-14).

b) İngilizlerin, farklı yollara başvurarak, yer yer meseleyi çarpıtarak ittihad-ı İslâm ve Osmanlı hilafetine karşı savaş açmalarında şaşılacak bir şey yoktur, çünkü onlar "bu hareketin bir gün gerçekleşmesinden ve kendilerinin şarktaki hakimiyetlerini sona erdirmesinden korkarlar"; şaşılacak olan Abdurrahman Kevakibî gibi bazı Müslüman âlim ve aydınların İngiliz politikalarına paralel düşecek veya onların işini hayli kolaylaştıracak fikirler geliştirmeleri, bu çerçevede Osmanlı hilafetini tenkit etmeleri ve *Ümmü'l-Kurâ* projesiyle Arap hilafeti hareketine yol açmalarıdır (s. 15-16).[14] Yazara göre Osmanlı hilafetinin müdafaa edilmesini zaruri kılan maddî-mânevî, tarihî-siyasî-stratejik birçok sebep bulunmaktadır:

"Biz hem hissî yönden, hem de umumi maslahat sâikıyla İslâm hilafetinin Âl-i Osman'da ibka edilmesini arzuluyoruz. Çünkü Osmanlı Devleti şu anda İslâm memleketlerinin en güçlüsüdür, istikbalde de öyle kalacaktır. Ayrıca Haremeyn-i şerifeyn ve Beytü'l-makdis onların elindedir. Hilafet, kan hakkı [irsî] olarak ve umumi maslahatın ibka edilmesi için Osmanlıların elinde kalmalıdır. [Hilafete] başarısı ümit edilebilecek, ya da [düşmanların] korkacağı güçlü bir rakip de sözkonusu değildir. Ecnebi devletler aramıza tefrika sokmakta, bizi birbirimize karşı kışkırtmakta ki, nihayet bizim küçük kuvvetlerimizi parçalayıp merkezî otoriteyi zaafa uğratabilsinler. Akıllı ve ihlaslı herkesin bu durumu gözönünde bulundurması gerekir.

"Bizi Osmanlı hilafetine sarılmaya sevkeden sebepler, bunlardan ibaret değildir. Osmanlı Devleti bunun dışında, devlet olarak ortaya çıktığından, yani istiklâlini elde ettiği günden itibaren, Hıristiyan batı devletlerinin İslâm âlemine yönelik saldırıları ve edebî, maddî ve siyasî hayatın bütün vasıtalarıyla onu zaptetme teşebbüslerine karşı milleti ve dini, İslâmı ve Müslümanları müdafaa etmektedir. Tarihin derinliklerini araştıran kimse açıkça görecektir ki, bu Avrupa devletlerinin Türkiye ile mücadele etmelerinin kaynağı, hakikatte sadece dinî mücadeleye ve Türklerin altı asırdan bu güne kadar İslâm yurdunu savunmuş olmalarına dayanmaktadır. Bu dinî ayrılık olmasaydı Hıristiyan Avrupa, Müslüman Türkiye'yi kına-

• • • • • •

14 Ali Fehmi'nin Kevakibî'ye yönelttiği ağır tenkit aslında *Menar* çevresine de yöneltilmiş bir tenkitti, çünkü Kevakibî'nin faaliyetleri *Menar* çevresinin desteği ve katılımıyla yürümekte idi. Bu sebeple *Menar* şöyle bir açıklama koymaktan kendini alamamıştır: "(...) Kevakibî'nin siyasî fikirleri, onun Devlet-i Aliyye'den ümidini kesmesinin de içinde yer aldığı bazı temellere dayanmakta idi. O Türk halifesinin peşinden gelecek Kureyşli halifenin, Arapları ve diğerlerini idare eden hakim bir sultan olmasını murad etmiyordu. Onun fikri bu halifenin Müslümanların ruhî, edebî işleri konusunda kafa yoran, onları geliştirmeye çalışan dinî bir reis olması idi. Kevakibî'nin siyasetinden söz edenlerin çoğunun bu konuya dair hiçbir bilgileri yoktur (...)."

maz, Türkiye'deki gayrımüslim anâsır her an hazır bir şekilde devlete karşı ayaklanmaz, hatta bu dinî rekabet olmasaydı Avrupa devletleri bu gayrımüslim anâsıra yardım etmek ve onları devlete isyana teşvik etmek için elini uzatmazdı. Bütün bu hakikatleri bildikten sonra bozguncu bazı kimselerle beraber kendisi bizden, bizim de kendisinden olduğumuz bu devlete karşı çıkmamız, sonumuzu kendi elimizle hazırlamamız ve bu şekilde hepimizin haşerata yem, düşmanların ve ecnebilerin elinde sağır bir alet olmamız bize yakışır mı?" (s. 16-17).

c) Osmanlı hilafetine karşı tavır almak İslâm dünyasında otorite boşluğu doğuracağı için pratik olarak birçok vahim gelişmelere de sebep olacak, Müslüman beldeler savunmasız kalacaktır. Meselâ Yemen'deki isyancılara bilfarz müdahale edilmese bunun varacağı yer onların müstakil bir varlık kazanmaları değil yabancılara yem olmalarıdır. İngilizlerin ve yabancıların kendi menfaatları istikametinde bugüne kadar yaptıkları ve halen yapmak istedikleri de bir taraftan Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasındaki nüfuzunu kırmak, bunun için müsait kişi ve bölgeleri harekete geçirmek, peşisıra desteklediği kişi ve bölgelerin de herhangi bir şekilde güç ve iktidar sahibi olmalarını engellemektir. Yazarın nihai çağrılarından biri şöyledir: "Ey insanlar, dininiz ve kavminiz hususunda Allah'tan korkunuz, şayet ülkenizde yaşamaya devam etmek istiyorsanız biliniz ki, sizi şu an içinde bulunduğunuz duruma sevkedenler bu hareketleriyle sadece [Osmanlı] Devleti'nin gücünü zaafa uğratmak ve bölmek istiyorlar, tâ ki o, diğer bölgelerde bir şey yapmaktan aciz duruma gelsin" (s. 17-18).

Risâlenin yazarı, -büyük bir ihtimalle- ünlü Mısır milliyetçisi Mustafa Kâmil'in kardeşi olan Ali Fehmi Kâmil b. Ali Muhammed'dir (Kahire 1870-1926). Lisan Mektebi ve Harbiye'de okumuş, subay olarak mezun olmuştur. İngilizlerin takibine maruz kalmış, onlar tarafından idama mahkum edilmiş, sonradan affedilmiştir. Kardeşiyle beraber el-Hizbu'l-Vatanî'nin kuruluşuna hizmet etmiş, kardeşi vefat ettikten sonra partinin başına geçmiştir. *Mustafa Kâmil-Siretuhu ve Â'mâluhu min Hutab ve Ehâdîs ve Resâili Siyasiye ve Umraniye* (3 C., Kahire, 1908-1910), *el-Mes'eletü'l-Mısriyye* (Kahire, 1921), *el-İktisadü's-Siyasiyye* gibi eserleri, G. Adam'dan çevirdiği *İngiltera fî Mısr* adlı bir tercümesi vardır.[15]

28. Adana, Yanya ve Hicaz valilikleri gibi üst düzey mülkî hizmetlerde bulunmuş [Babanzâde] **Mustafa Zihni Paşa**'nın (Süleymaniye h. 1266/1850-

• • • • • •

15 Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, 1957, VII, 167; Zirîklî, *el-A'lâm*, 11. bs., Beyrut, 1995, IV, 320 (Müellifin hal tercümesine ait bilgiler, risâlenin mütercimi Suat Mertoğlu tarafından derlenmiştir. Eserlerinin tam künyelerinin tesbiti için meslektaşımız Hilal Görgün hanımefendinin yardımlarına müteşekkirim).

İstanbul 1929)[16] telifi olan *İslâmda Hilafet*[17] risâlesi hem hacim hem de muhteva ve siyaseti itibariyle önemli bir metindir. Eser "İfade-i mahsusa" ve sekiz "Mebhas"tan oluşmaktadır. "İfade-i mahsusa"da (s. 3-7) Sultan Abdülhamit'e ve istibdat idaresine karşı olduğunu beyan eden, I. Meşrutiyet'in ilânından sonra Kanun-ı Esasi ve meclis fikrine karşı olan kişi ve grupların II. Meşrutiyet'in ilânından sonra artık kalmadığını söyleyen müellif, telif sebebini şu zemine oturtmaktadır: Bugün Kanun-ı Esasi'nin, meclis fikrinin ve meşrutî idarenin İslâm dininin hükümlerine muvafık ve mutabık olduğunu isbat etmek Osmanlı hürriyetçiliğinin devamı için şarttır. Lâkin bu yetmez, Osmanlı idaresi "hilafet-i İslâmiye" makamında bulunduğu için Osmanlı hilafetinin vazıh ve itiraz kabul etmez bir şekilde isbat edilmesi de gerekir. Fakat sonraki sayfalarda ifade edildiği üzere (s. 11) kitap, sadece hilafetin teessüsü yani kuruluş-dört halife devri ve meşveretin meşruiyeti yani modernleşme döneminde meşveret kavramı etrafında inşa edilen meşrutî idare ile paralel hale gelen hilafet meseleleriyle uğraşacaktır.

Kitabın akışına ve üslubuna dikkatle bakıldığı zaman farkına varılacak bir diğer önemli husus, müellifin esas itibariyle nerede ise bütün kaynakları çok iyi ve dikkatli bir şekilde kullanarak Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin meşruluğu üzerine kurulu Sünnî hilafet anlayışını yeniden inşa etmek, müdafaa etmek ve açık veya örtük olarak hilafet hakkındaki Şiî tezleri çürütmek, neticede Sünnîlerle Şiîler arasında ittifak ve siyasî ittihad arayışı peşinde olduğu görülecektir (açık ifadelere örnek olmak üzere bk. s. 46, 54, 57, 67).[18] Yazara göre hilafet hakkının Hz. Ali'ye ait olduğu görüşü ve buna dayalı olarak teşekkül eden mezhep ve hükümetler dinî gerekçelere değil siyasî sebeplere dayanmaktadır. Bu görüşü kuvvetlendirmek için müellif

.....

16 Hal tercümesi için bk. BOA, Sicill-i Ahval Defterleri, nu. 4, s. 442; nu. 80, s. 263; nu. 180, s. 167; İbrahim Alâettin [Gövsa], *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, ts., s. 57. (Sicil-i Ahval kayıtlarını özetleyen tarihçi meslektaşım İlhami Yurdakul'a müteşekkirim).

17 Kostantiniyye, Matbaa-i Ebüzziya, 1327 [1911], 132 s. Sadık Albayrak tarafından *Hilafet ve Halifesiz Müslümanlar* adıyla sadeleştirilerek yayınlandı; İstanbul, Medrese Yayınevi, 1980. Kitabın sonunda, sadeleştirenin "Halifesiz Müslümanlar" başlıklı bir makalesi yer almaktadır (s. 129-36).

18 II. Meşrutiyet yıllarında Türkçe basılan bir eserin hilafet konusunda dolaylı da olsa Şiî tezlere bu ölçüde yoğunlaşması, dönemi için çok anlamlı gözükmüyor. İhtimallerden biri Osmanlılar gibi meşrutiyet tecrübesi yaşayan ve İstanbul'la fikrî irtibatları daha da artan İran'la, İranlı aydınlarla bir ortak siyasî zemin arayışı olabilir ki iktibas ettiğimiz kısımda buna dair işaretler vardır. Ailesi ve görevleri itibariyle Irak ve civarıyla çok yakından alakalı olan müellifin bu eseri, Irak bölgesinde meskûn Osmanlı tebeası Şiîlere mütevecclh olarak kaleme aldığı ve belki onları İran etkisinden kurtarmak istediği akla gelen ihtimallerden bir diğeri olmakla beraber buna dair elimizde delil yoktur. Eserin Arapçasının olup olmadığı -bizce muhtemeldir-, varsa basılıp basılmadığı konusundaki şüphelerimizi şimdilik cevaplandırmak mümkün olmamıştır.

"Eimme-i Ehl-i Beyt'in akvâli" başlıklı bir fasıl açar ve burada Ehl-i Beyt'ten Hz. Hasan ve Hz. Peygamber'in neslinden Ebu Cafer el-Bâkır, Abdullah Mahz, Nefs-i Zekiye, Muhammed Bâkır, Cafer-i Sâdık, Zeyd b. Ali, Muhammed b. el-Hanefiyye, Muhammed b. Abdillah b. Hasan'dan, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından halife olarak tensip edilmediği ve Ehl-i Beyt imamlarının Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den teberrî etmediklerini beyan eden ifadelerine yer verir (s. 70-79). Nihayet;

"Ehl-i Beyt'ten olmadıkları halde teessüs eden diğer bazı hükümât-ı İslâmiyenin de suret-i zuhur ve teşekkülü yine ihtilafât-ı mezhebiyenin ileri sürülmesi ve muhafaza-i ahkâm-ı diniye gibi meselelerin meydana atılması gibi ihtilafât-ı siyasiye semerâtıdır.

En sonra İran'da teşekkül eden hükümet-i Safeviyye hakikatte sırf siyasî olarak bir hükümet teşkili maksadına müstenit iken bu maksada Şiîlik mezhebinin tavsîti [vasıta kılınması] yine o ihtilafât-ı siyasiyenin eseri ve hususât-ı mezhebiyenin menafi'-i zatiyede istihdam ve istimali netâyicidir.

Hasılı Şiîlik, Zeydîlik davaları kâmilen hükümet ve saltanat fikriyle teessüs etmiş ve halkı iğfal için umûr-ı mezhebiye, umûr-ı siyasiyenin tesisine vesile ittihaz edilmiştir.

A'sâr-ı ahîrede efkâr-ı beşer gerek edyânca ve gerek siyasiyâtça tenevvür ve te'âlî ettiğine göre beyne'l-İslâm tefrikayı mûcib olan desâyis-i mezhebiyenin artık makâsıd-ı siyasiyede tavsîti politikasına nihayet vermek lazım iken maa't-teessüf âlem-i İslâmca bu âdet-i kadîmeden bir türlü sarf-ı nazar olunamamaktadır.

İran hükümeti Şiîlik esâsına müsteniden teessüs etmiş ise de şimdilik o esastan tebâ'üd etmiş ve bâ-husus şimdiki istihsal-i hürriyet uğrunda İrânîlerin görülen gayretlerine nazaran bugün şu esas tamamiyle münhedim ve münkarız olmuştur. İran'daki Kaçar hanedan-ı saltanatı cümlece malum olduğu vechile Ehl-i Beyt-i Resûl'e gayr-i müntesiptir.

Binaenaleyh hükümet-i İraniye[nin], bir hükümet ve imamet-i diniye olmak üzre mezheb-i Şiî erbabınca kabul olunamayacağı mezheben muhakkaktır. Bundan istidlâl olunur ki Şiîler, zamanımızda, kendi mezheblerine muvafık bir imamet ve hilafetin vücuduna elbette kâil olamazlar. Şu hale - velehü'l-hamd- İran'da dahi Memâlik-i Osmaniye gibi bir hükümet-i meşrûta teessüs ettiğine göre ba'demâ ihtilafât-ı mezhebiyenin umûr ve makâsıd-ı siyasiyeye vesile olamayacağı muhakkak olduğuna ve bugün âlem-i İslâmın tefrikası[nın] ma'âzallâhu te'âlâ din-i İslâm ile mütedeyyin olanların inkırazını müeddî bir hal-i feci hususlu demek olmasına nazaran bilcümle mezâhib-i muhtelife-i İslâmiyenin ve bilhassa yekdiğerini pek fena bir suretle muhakeme eden Sünnîlerle Şiîlerin birbirine karşı izhar-ı husumeti pek nâ-becâdır.

Hepimiz Müslümanız; ümmet-i Muhammed'deniz. Dinimiz İslâmdır; kitabımız Kur'an'dır; asl-ı dinde müttehidiz. Furûâtta bazı mertebe ihtilafâtımız olsa bile o ihtilafât-ı fer'iye esas-ı dinimizi ihlâl etmez. Lüzumsuz bir taassupla ihtilaf-ı mezhebi vesile-i tenâfür etmek cümlemizin mahvını müntic olacağına şüphe etmemelidir. Ulemamız, üdebâmız ve bilhassa hükümeteyn-i meşrûtamız müttefikan, müttehiden çalışmalı; aradaki zıddiyeti, tebâyünü ref' etmelidir" (s. 68-69).

Gerekçeleri zikredilerek hükümetin hem aklen hem de şer'an lüzumlu ve vacip olduğunu, İslâm dininde de mühim bir mesele olan hükümetin "hilafet ve imamet" diye isimlendirildiğini beyan eden paragraflarla başlayan Birinci Mebhas (s. 8-15), "hükümet-i İslâmiyede halifeye, yani meşrû'an makam-ı hilafette bulunan zevata itaat vecâyib-i şer'iyedendir" hükmüyle devam ediyor. İkinci Mebhas genel olarak hükümet-meşrutî hükümet kavramı üzerinde durmaktadır (s. 16-20). Müellifin ev, kabile yönetiminden istibdat ve meşrutî yönetimlere kadar bütün hükümetlerin "galibin mağlubu, hakimin mahkümu pençe-i kahr u itaatı altına almak" suretiyle yani kuvvete dayalı olarak teşekkül ettiğini vurgulaması dikkat çekiyor. Avrupa'da önce meşrutiyete sonra da cumhuriyete ve parlamentoya giden yolun bu galip-mağlup, hakim-mahkûm ilişkilerinden mütevellit adaletsizlikler ve haksızlıkların yol açtığı mücadele ve hak arama neticesinde ortaya çıktığını söylemesi ise müellifin batı dünyasında olup bitenlere haberdarlık düzeyine işaret ediyor. Hakimiyet-i milliyeyi temsil eden parlamento usulünün idarî ve siyasî bazı mahzurları hatta rezaletleri varsa da istibdat yönetiminden çok üstün olduğu açıktır (s. 16-17).[19] Meşrutî hükümetin Avrupa'da daha önce ortaya çıkmasının sebebi, orada monarşileri (hükümet-i mutlaka) kayıt altına alacak ilkelerin olmayışı ve bu durumun yöneticilerle yönetilenler arasındaki çatışmaları ve hak arama temayüllerini kuvvetlendirmesidir. Bizde ise "adalet-i şer'iye" ilkesi halka kadar sirayet etmiş bir ilke olduğu için yönetilenlerin, müstebit idareleri o devrin yöneticileri ile sınırlı görmelerine yol açmış, bu anlayış ise neticede istibdat idarelerinin daha uzun ömürlü olmasına sebebiyet vermiştir (s. 17-18). Yazar bu kısmı önemli bir tesbitle bitiri-

• • • • • •

19 Yazar daha sonra şu görüşe yer verecektir: "Vâkıa parlamento usulü bu maksadı [hükümetin siyasî ve hükümranlık haklarının ahali tarafından bahşedilmiş bir hak olması ve bununla tahdit edilmesi maksadını] tamamıyla istihsal edememiş ise de herhalde mühim bir derecede kısmen hasıl olduğuna, yani hükümât-ı müstebiddenin idare-i keyfiye ve muzırrasını hitama erdirdiğine şüphe yoktur. Evet bu maksat tamamıyla hasıl olamamıştır. Haddizatında da husûlü imkânsızdır; çünkü bir milletin, bir heyet-i ictimaiye efradının kâmilen re'yini, mütalaasını bir noktaya cem' etmek ve mecma'-i ârâ-ı umumiye bulunan o noktaya istinâden kanun yapmak elbette imkân hariclndedir" (s. 19).

yor: Avrupa'da hükûmetlerin istibdadını kırmak için bir veya birkaç kişinin karar verme, kanun ve nizamları yapma hak ve yetkisi onlardan alınmış ve sayı artırılarak daha fazla sayıda kişiden oluşan meclise verilmiştir. Bu aklî (makul) bir çözümdür. Halbuki İslâmdaki hilafet ve hükûmet Hz. Peygamber'e hilafet (halef olmak) olduğu ve dinî bir emir olan meşverete istinat ettiği için dinî bir meseledir ve sadece siyasî ve beşerî hakları değil ilâhî hakları da ihtiva eder, hatta siyasî ve beşerî hakların ilâhî kanunlar dairesinde icra ve infazını öngörür (s. 19-20).

Eserin en uzun kısmı olan Üçüncü Mebhas, "imamet ve hilafet-i İslâmiye"nin nasıl teşekkül ettiği ve ne sebeple İslâm dininin mühim rükünleri arasında yer aldığı meselesine tahsis edilmiştir (s. 21-79). Hilafet, İslâmın dört temel delilinden (Kitap, sünnet, icma, kıyas) sünnet ve icmaya istinaden teessüs etmiştir, bu ikisinin meşruiyeti de Kitap'a dayanmaktadır. Ayrıca biliyoruz ki Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmetin ilk icraatı imam ve halifenin nasb ve tayini olmuş, bu husus Hz. Peygamber'in defni dahil diğer bütün dinî muamelelere tercih ve takdim edilmiştir. Bu tesbitten sonra ashabın Benî Saîde Sakifesi'nde toplanması ve Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesiyle neticelenen süreç birçok konuşma ve tartışmanın aynen aktarılması ve daha sonra tarih, hadis, fıkıh ve kelâm âlimlerinin görüşlerinin özetlenmesi dahil bütün teferruatıyla anlatılmaktadır (s. 22-70). "Hilafet-i Hazreti Sıddîk'a delâlet eden âyât-ı Kur'aniye" başlıklı Dördüncü Mebhas (s. 80-90) ve "Hazreti Sıddîk'ın hilafetini müsbit olan ehâdîs-i celîle-i nebeviye" başlıklı Beşinci Mebhas (s. 91-102), serlevhalarından anlaşılacağı üzere Hz. Ebu Bekir'in fazileti ve hilafetine işaret eden âyet ve hadislerle onlara dair tefsir ve şerhlere yer vermektedir. Beşinci kısmın sonunda yer alan aşağıdaki satırlar, halifelikte istihlâf ve veliaht bırakma sistemini, dolayısıyla Osmanlı hilafet-saltanatını meşru bir zemine oturtmaya dönük olmalıdır.

"Hazreti Sıddîk'ın hilafet-i celîleleri bu suretle esas-ı dine min-külli'l-vücûh dahil olduktan sonra müşârun ileyh hazretlerinin Hazreti Fârûk-ı a'zamı *istihlâf* etmelerine ve istihlâfın dahi umumen ashab-ı kirâm tarafından bilâ-itiraz kabul olunmasına nazaran halife ve imamın muvafık-ı maslahat göreceği ve arzu edeceği zatı *veliaht* intihap ve tayin etmeye hak ve salahiyet-i meşrûası dahi erkân-ı erba'a-i dinden olan icma-ı ümmete kezâlik iktiran etmiştir.

Halifenin nasb ve tayin ettiği veliahdın makam-ı mukaddes-i hilafete iclâsı ve kendisine itaat olunması icma-ı ümmetle vecâyib-i diniyeden ve şu vücûbun esası da ber-vech-i muharrer Hazreti Sıddîk'ın Hazreti Fârûk'u veliaht etmesiyle ve kendisine umumen biat kılınmasıyla sabit olduğu gibi halife ve imamın velâyet-i ahdi bir zata münhasır etmeyerek sırasıyla

birkaç veliaht tayin etmesi veyahut içlerinden birini intihab ve nasb etmek üzre eşhâs-ı 'adîdeye tefvîz etmesi dahi vecâyib-i şer'iyedendir; çünkü Hazreti Fâruk velâyet-i ahdi bir zata hasr u tahsis etmediler. İçlerinden birini intihab ve tercih etmek üzre altı zata velâyet-i ahdi tefvîz buyurdular. (...) Zevât-ı müşârun ileyhimin intihab ve tercih ettikleri Hazreti Osman'a umumen biat ve itaat olundu ve hiçbir fert tarafından muhalefet olunmadı. *Bu suretle velâyet-i ahdin* [veliahtlığın] *eşhâs-ı adîdeye halife tarafından tefvîz olunması maddesi de icma-ı ümmete iktiran eylemiştir*" (s. 102, vurgular bizim. Ayrıca bk. s. 30).

Altbaşlığı olmayan Altıncı Mebhas (s. 103-11), İslâm hilafetinin meşveret ve icma-ı ümmet neticesinde teessüs ettiğini, halife seçilen Hz. Ebu Bekir'in ilk konuşmasında "kötülük edersem beni doğrultunuz" demesinin de meşveret sisteminin İslâmın ilk devrinde ortaya çıktığını gösterdiğini beyan eden ifadelerle başlıyor. Yazarın, Osmanlı hilafet sistemiyle alakalı ortaya çıkabilecek bazı problemlerden kaçınmak maksadıyla olsa gerek, halife için lüzumlu olan şartlara girmekten uzak durması ve onların "kütüb-i siyasiye-i diniyede" yazılı olarak var olduklarına işaretle geçiştirmesi dikkati çekiyor (s. 103). Müellifin esas üzerinde durmak istediği mesele, veliahtlık (velâyet-i ahd) dediği halifenin birini yerine bırakmasının meşruiyeti üzerinde durmak, doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı hilafetinin bu icmaı sürdürdüğüne işaret etmektir (s. 105-06). Gerek ilk halife Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i istihlâf etmesine, gerekse Hz. Ömer'in bir halife seçmek üzere veliahtlığı altı kişiye vermesine itiraz edilmemiş olması hem bir icmadır hem de veliahtlığın meşru olduğuna delildir. Hilafet başlangıçta intihap (seçim) suretiyle teessüs ettiği, daha sonraki halifeler de seçilmiş halifenin veliahdı oldukları için bu usul meşrutî rejimlerdeki başkanın seçimine muhalif düşmez. Belki arada önemli bir fark vardır; o da meşrutî rejimlerde başkanın belli bir vakit için seçilmesine karşılık imamet ve hilafet için seçilecek kişinin -azlini gerektirecek hayatî bir gerekçe ortaya çıkmadığı müddetçe- kayd-ı hayat şartıyla göreve getirilmiş olmasıdır (s. 103-05). Yazarın, Yavuz Selim'den Mehmed Reşad'a Osmanlı hilafetini nasıl konumlandırdığını kendi ifadelerinden takip edelim:

"Hilafet-i İslâmiyenin esasen teessüsündeki meşruiyet şer'an ve hilafet-i Abbasiyenin Selim-i Evvel tarafından hitâma erdirilip hukuk ve vezayif-i hilafetin hanedan-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniyeye Abbasîlerden intikali dahi fiilen sabit olup el-yevm makam-ı kudsiyet-ittisâm-ı hilafet hanedan-ı me'âlî-nişân-ı Âl-i Osmanda mukarrerdir. Hilafet ve hükümet-i İslâmiyenin vücudu şerâyitinden biri ve fiilen en ehemmi husul-i satvet ve

şevket olup ve şevket ve satvet ise bütün hükümât-ı İslâmiye içinde saltanat-ı seniyye-i Osmaniyede bulunduğu cihetle makam-ı celîl-i hilafet makam-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniye ile müttehiddir. Bu cihet şüphesiz sabit olduktan sonra kürre-i arz üzerinde sâkin âmme-i muvahhidîn ve bilcümle müminîn ve müslimîn makam-ı şevket-ittisâm-ı saltanat-ı seniyyeye ittibâ ve inkıyâda ve ifa-yı vezaif ve itaata, (...) âyet-i kerime ve (...) ehâdîs-i şerife-i nebeviye ahkâmına tevfîkan memurdurlar. (...) Silsile-i hilafet ve saltanat-ı İslâmiye verâset-i meşrua ve usul-i ma'rûfe ve mer'iye dairesinde emîrü'l-müminîn, halife-i rûy-i zemîn, padişah-ı evvel-i meşrutiyet, sahib-i merhamet es-sultan ibnü's-sultan Sultan Mehmed Han-ı Hâmis efendimiz hazretlerine intikal ettiği (...)" (s. 107-08).

"Meşveretin meşruiyeti" altbaşlığını taşıyan Yedinci Mebhas (s. 111-22), hilafetin esası ve dayanağı olarak kitap boyunca işlenen "meşveret" kavramı üzerinde duruyor ve konuyla ilgili âyet ve hadisleri, bunlar etrafında yapılan yorumları, hususen Fahreddin Razî'nin açıklamalarını[20] (s. 113-16) zikrediyor. Meşveretin kiminle yapılacağına gelince burada -meclis ve seçim fikriyle nisbeten paradoksal olarak- ehliyet ve liyakat gibi İslâm siyasî kültüründe çok önemli bir yere sahip olan kavramların güçlü bir unsur olarak devreye girdiğini görüyoruz. Burada siyasî ve hukukî şartları eşit hale gelen "herkes" değil "safvet-i fikre, cevdet-i fehme, tecârib-i mesbûka cihetiyle kuvvet-i nefse, sıhhat-i hisse, umûr-ı muhtelifeye ıttılâ', kavl-i zûrdan ictinab" gibi fikrî, ahlâkî, tecrübî hususiyetlere sahip hususi kişiler mevzubahistir. "Şu hakâyıka nazaran meclis-i meşveret olan Meclis-i Mebusân'a intihab olunacak zevatın, sıfât-ı saire-i lâzime ile beraber beyan olunan sıfatlarının da nazar-ı dikkate alınması meşveretin hüsn-i netâyici için muktezi-yât-ı tabiiyedendir ve bundan başka dahil-i meclis-i meşveret olacakların sıdk-ı ifade ve ciddiyet ve bâ-husus temamî-i emniyet gibi evsafı haiz olmaları da lâ-büddür. Mebusân-ı milletin bu sıfât ile muttasıf olmaları muktezâyı maslahat-ı ümmettir. Birinci Meclis-i Mebusân'ımızın intihabâtında görülen mesai şüphesiz bu sıfâtı taharriye matuf idi" (s. 122).

Altbaşlığı olmayan Sekizinci Mebhas'ta (s. 123-32), halifenin vezir (meşrutî idarede sadrazam ve nâzırlar) istihdamının meşruiyeti, Hz. Peygamber'den itibaren bu konudaki tatbikat, vezirliğin şartları, vazifeleri, taşımaları gereken ahlâkî vasıfları, vezaretin şekilleri (vezaret-i tefvîz, vezaret-i tenfîz), Osmanlılardaki vezaret (sadaret) tatbikatının gelişme seyri konuları işlenmiştir.

• • • • • •

20 Fahreddin Razi'nin meşveret âyetiyle ilgili bu tefsirleri II. Abdülhamit devrinde basılan muhalif risâlelerden birinde de mufassalan aktarılmıştı; karşılaştırma için bk. *Hilafet Risâleleri*, II, 75-77.

Süleymaniyeli Baban ailesinden Hüseyin beyin oğlu, Babanzâde Ahmed Naim, İsmail Hakkı ve Prof. Şükrü Baban beylerin babası olan Mustafa Zihni Paşa önce Irak bölgesinde, ardından Anadolu'nun birçok yerinde idarecilikleriyle şöhret bulmuş (mühürdar, mektupçu, mutasarrıf, vali) bir kişidir. İdarecilik yanında İslâmî ilimlere vukufu da üst düzeyde olan müellifin diğer eserleri şunlardır: *Mikyasu'l-Ahlâk* (Şihabüddin Ahmed'den tercüme, İstanbul, Âlem Matbaası, 1315, 110 s.), *Kuvâ-yı Mâneviye* (İstanbul, Âlem Matbaası, 1315, 101 s.), *İlim ve İslâm* (İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1316, 142), *Tevsî'-i Mezuniyet* (İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1324, 72 s.), *Savâbu'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm* (Hüseyin Cisr'den tercüme, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1327, 363 s.)[21], *Beyan-ı Hakikat–Said Paşa Hatıratına Cevap* (İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, 1327, 46 s.)[22]

29. Hukukçu ve uzun yıllar Adliye teşkilatında hizmet etmiş, Temyiz Mahkemesi reisliğine kadar yükselmiş **Ömer Lütfi**'nin (İstanbul 1864-1934)[23] *Nazar-ı İslâmda Makam-ı Hilafet* başlıklı risâlesi[24], esas itibariyle Tokat mebusu (sonradan şeyhulislâm) Mustafa Sabri Efendi'nin, Aralık 1911'de Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin tadili ile padişaha Meclis'i feshetme yetkisinin verilmesi tartışmaları[25] esnasında Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmanın hilafetle alakalı kısımlarının hem teknik hem de muhteva ve üslup itibariyle üst düzeyde kaleme alınmış bir tenkit ve değerlendirmesidir. Risâlenin bizce en önemli tarafı ilmiyeden olmayan bir hukukçunun ilmiye mensubu bir milletvekilini, hilafet-imamet meselesi gibi kaynakları ve yorumları açısından ciddi bir konuda üst düzeyde tenkit etmeye teşebbüs etmesi ve neticede Mustafa Sabri Efendi'nin cevap veremeyeceği düzeyde bunu gerçekleştirebilmesidir.

Yazara göre hilafet Müslümanların katında hayati meselelerin en mühimmi ve makamların da en azametlisidir. Böyle olunca hilafet-halife hakkında

.....

21 Bu esere mütercimin yazdığı "Erbab-ı mütalaaya" başlıklı takdim (s. 2-11) müstakil bir yazı halinde de yayınlanmıştır; bk. Babanzâde Mustafa, "Müslümanlık ilmî ve fennî bir dindir", *Sebilürreşad*, VIII/207, s. 483-86 (9 Ramazan 1330/9 Ağustos 1328).

22 Mustafa Zihni Paşa neşrettiğimiz bu eserinin bir dipnotunda (s. 119) *Tevekkül ve Cüz'î İhtiyar* başlıklı bir eserinin daha basılmak üzere olduğunu söylüyorsa da hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

23 Hal tercümesi için bk. Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, ts., s. 495-96.

24 Selanik, Asır Matbaası, 1330 [h.], 88 s., fiyatı: 4 kuruş. 1912'de Selanik'in Osmanlı Devleti sınırları dışında kaldığı hesaba katıldığında eserin üzerindeki baskı tarihini hicrî olarak düşünmek gerekecektir. Eserin son sayfalarında da (s. 85) ilk Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra telif edildiğine işaret edilmektedir ki bu işaret de baskı tarihi olarak 1912 yılını kesinleştiren bir husustur (Meclis'in fesih tarihi, 18 Ocak 1912'dir). Künye sayfasında müellifin o sıradaki görevi "Selanik Adliye Müdürü" şeklinde geçmektedir.

25 Matbuatta ve Meclis'te 35. madde tartışmaları hakkında bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergâh Yay., 1990, s. 104-19.

konuşmak ihtimam ve itinayı gerektirir. Konuşulan yer Meclis-i Mebusan, konuşan kişi de ilmiyeden olunca ihtimam meselesi daha bir ciddiyet ve ehemiyet kesbeder (s. 4). Mustafa Sabri Efendi'nin 35. maddenin tadiline muhalif görüş beyan ederken söylediği şu sözler;

> "El-hasıl tevâzün-i kuvâ bahsinde hülâsaten derim ki; hukuk-ı saltanat muhtac-ı tevsî', muhtac-ı tezyîd değil, muhtac-ı tahlis bir haldedir. Sonra hilafetten, şeriatten de bahs olundu. Rica ederim *hukuk-ı hilafeti o kadar ta'mîka sevk etmeyiniz.* Eğer kitapları açar da imamü'l-müslimîn olan zâtın hukukunu, evsâfını ta'dâd edecek olursak içinden çıkamazsanız, bu *hukuk-ı hilafet bahsini o kadar karıştırmayınız, biraz da kitaba uydurmaya çalışınız*" (s. 5, vurgular bizim), (...) hem usul ve üslup hem de bilgi itibariyle yanlışlıklar taşımaktadır. Usul itibariyle yanlıştır çünkü muhalif fırkaya düşen, hukuk-ı hilafeti şeriata göre ortaya koymak ve ardından getirilen tadilin buna uygun olmadığını söylemekti. Mustafa Sabri Efendi bunu yapmamakla kalmadı, "bu hukuk-ı hilafet bahsini o kadar karıştırmayınız, biraz da kitaba uydurmaya çalışınız" diyerek hilafeti mahiyeti anlaşılmaz, net olmayan, alt düzeyde bir mesele haline getirdi (s. 7).

Mustafa Sabri Efendi'nin konuşmasında dile getirdiği aşağıdaki görüşler aslında Sultan Abdülhamit devrinde muhalif İttihat ve Terakki çevrelerinin ısrarla gündeme getirdiği fakat şimdi siyasî sebeplerle terkettiği düşüncelerdi (1920'li yıllarda başka şartlara savrulan Mustafa Sabri de burada savunduğu fikirleri terkedecek, klasik hilafet anlayışı ve sembolizmine geri dönecektir):

> "Hilafet-i İslâmiyyede esas, halifeyi 'fa'alün li-mâ-yürîd' [her istediğini yapar] haline getirmek veyahut hatadan münezzeh farz etmek değildir. Belki bir A'rabînin halife-i sânî-i Peygamberî Hazreti Ömer'e hitâben: 'Eğer sen istikametten, kanun-ı ilâhîden inhirâf edersen o inhirâfı kılıcımla doğrulturum' dediği gibi, halifeye şer' u kanuna münkâd bir vaziyet-i mübeccele vermektir. Müslümanlar öyle bir hür peygamberin ümmetidir ki o peygamber ümmetlerine her akşam kıldıkları yatsı namazında vâki Kunut Duası'na şu cümleyi vaz' ettirmiştir: 'Ve nahle'u ve netrükü men yefcürük' [Sana karşı fisk u fücurda bulunanı hal' eder ve terkederiz]. Bizim padişahımızın melek-haslet olduğunu takdirle beraber yine zan ederim ki kendisine halife-i sânî-i Hazreti Ömer'in hukukundan fazla bir hak vermek istemezsiniz değil mi? Hazreti Ömer şûrada kaç re'ye mâlik idi bilir misiniz? Bir re'yi vardı! Hatta Hazreti Ömer 'ene ke-ahadiküm' yani 'ben sizin re'y hususunda biriniz gibiyim' buyurdular. Biz ise zât-ı hazret-i pa-

dişahîye a'yân ile mebusândan mürekkeb olan bir kitle-i kanuniyenin mecmû'-ı ârâsına müsavi bir re'y verdik, kâfidir zan ederim". (s. 8-9).

Müellif Ömer Lütfi'nin tenkit yönelttiği en önemli mesele bu konuşmada geçen Hz. Ömer'e ait "ene ke-ahadikim: re'y hususunda sizden biriniz gibiyim" ibaresinin mânası ve bağlamı üzerinedir. Bu sözlerde halifelere fazla hak verildiğine dair tarizler var; halifenin re'y ve hüküm itibariyle milletvekili ile eşit bulunduğu ima ediliyor; halifeye kılıçla mukabele edilebileceği söyleniyor fakat halifenin hakları ve vasıfları ise gündeme getirilmiyor. Halbuki konuşmayı yapan Mustafa Sabri Efendi ulemadan olmak hasebiyle peygamberlerin emini, mebus olmak itibariyle de ümmetin vekili olduğu için evleviyetle bunu yapmalıydı.

Müellif, Hz. Ömer'e nisbet edilen "ene ke-ahadikûm: re'y hususunda sizden biriniz gibiyim" ifadesinin Mustafa Sabri tarafından yanlış nisbetle, yanlış şekilde ve yanlış anlamda kullanıldığını ortaya koymak için uzun açıklamalara girişiyor, tarih kaynaklarına ve mantık kurallarına müracaat ediyor (s. 11-19). Müellife göre bu söz Hz. Ali'ye aittir ve Mustafa Sabri Efendi'nin kullandığı çerçevenin aksi istikametinde bir anlam ifade etmektedir. Çünkü Hz. Ali, halife olması teklifine müsbet cevap verirken "Bu icabetimde kendi bildiğim üzre hareketim şarttır. Bu şarta razı olmaz iseniz beni kendi halime terk edersiniz; o halde sizin bir ferdiniz ne ise ben de onun hükmünde olurum" demiştir. Buna göre halifenin insanlardan "biri gibi" olacağı durum halife olduğu zaman değil olmadığı zamandır (s. 13-14). Aynı zamanda büyük bir âlim olan Hz. Ali'nin, halifeliği kabul ederse "kendi bildiği üzre hareket" etmesini yani re'y itibariyle Müslümanlarla eşit olmayacağını şart koşması da bunun dinen meşru olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi "sizden biriniz gibiyim" ifadesindeki teşbih edatı ayniyet, misliyet değil bazı konularda müşabehet (benzerlik) ifade eder. Nitekim Kur'an'daki Hz. Peygamber'in dilinden söylenen "Ben sizin gibi bir beşerim" âyeti de O'nunla diğer insanlar arasındaki mutlak bir ayniyet ve misliyete değil beşerlik itibariyle bir benzerliğe işaret eder (s. 15-16).

Ömer Lütfi, Mustafa Sabri Efendi'nin konuşmasında "evsâf-ı hilafet"ten bahsetmesine rağmen bunu açıklamamış olmasını bir nakîsa kabul eder ve önemine binaen bu meseleye müstakil bir bahis tahsis eder. Bizim, muhtevasını hesaba katarak yazarın ifadelerinden "İmamet-i İslâmiyeye ait ahkâm-ı ilâhiye" başlığını tercih ettiğimiz bu kısımda (s. 22-33), büyük ölçüde Fahruddin Razî'nin görüşleri aktarılarak "ulü'l-emr" kavramının kimleri içine aldığı ve itaat meselesi ele alınmakta; peşisıra gelen ve yine bizim "Delillerin tenkidi" başlığını uygun gördüğümüz kısımda bu görüşler tahkik ve tenkit edilmektedir (s. 33-47). Bu iki kısım "ulü'l-emr" kavramının İslâm ilim

mirası içinde nasıl ele alındığı ve tartışıldığı konusunda güzel özetlenmiş bilgiler ihtiva etmektedir.

"İmamet-i kübrâ-yı İslâmiye hakkında mebâhis-i umumiye" başlığını taşıyan kısım (s. 47-84) sekiz altbaşlığı (mebhas) ihtiva ediyor. Birinci Mebhas, hilafet mânasına da kullanılan "imamet"in tarif ve açıklamalarını (s. 47-51); iki paragraflık İkinci Mebhas (s. 51) ise Şiaya göre itikat meselesinden olan imamet meselesinin cumhura göre ferî hükümlerden ve amelî meselelerden olduğunu beyan ediyor. Üçüncü Mebhaste (s. 51-64) imam-halife nasb etmenin vacip olup olmadığı, vacipse kime (Allah'a, ümmete, ehl-i hall ü akde...) ve hangi şartlarda vacip olduğu, vücubun sem'î-naklî mi yoksa aklî mi olduğu meselelerini tartışan İslâm mezheplerinin görüşleri özetleniyor, mukayese edilip tenkide tabi tutuluyor. Dördüncü Mebhas (s. 64-70), Kureyşe mensup olmak dahil imametin şartları ve vasıflarını; Beşinci Mebhas (s. 70-71) beyati; Altıncı Mebhas (s. 71-76) imam-halifenin mesuliyeti ve buna bağlı olarak Kanun-ı Esasi'nin 5. maddesindeki padişahın sorumsuz oluşunun nasıl anlaşılması gerektiğini; Yedinci Mebhas (s. 76-78) imam-halifenin hal' ve azil şartlarını; Sekizinci Mebhas (s. 78-84) konuyla ilgili hadisleri de zikrederek itaat ve muhalefet konularını ele alıyor.

Hâtime'de (s. 84-88) Meclis-i Mebusan'ın dağılmasıyla neticelenen 35. madde hakkında bazı açıklamalar yapıldıktan ve imam-halifenin ihtilafları çözme vazifesine işaret edildikten sonra müellifin kaleminden şu beyanı görüyoruz:

> "Fakir Meclis'te bulunsa idim der idim ki: İmamü'l-müslimîne muvafakat-ı a'yân meşrût olmayarak Meclis'i dağıtmak hakkı verilsin. Fakat bu hakkı emirü'l-müminîn hazretleri hükümetin teklifinde gösterildiği üzre a'yân ile müşavereden sonra kendi tarafından takdir olunacak lüzum üzerine istimâl eylesin. Ne gibi ahvâlde dağıtmak hakkını istimâl edebileceği de izahât-ı kâfiye ile tayin ve ol vechile kanuna rabt olunsun. Hususen üç ay zarfında yeniden intihabât icra edilerek hitam-ı müddette Meclis'in yeniden küşâdı etemm u ekmel bir surette taht-ı temine alınsın" (s. 88).

Nizip harbi kumandanı Hafız Mehmet Paşa torunlarından ve askerî umeradan Hakkı Paşa'nın oğlu, medrese eğitimi de almış olan Ömer Lütfi beyin diğer eseri, ikinci baskısı daha geniş olmak üzere iki farklı baskısı olan *en-Namûsu'l-Akvem li Saadeti'l-Ümem*'dir (Trabzon, Serasi Matbaası, 1323-1320, 248 s.; İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1340, 169 s.). İkinci baskının künye sayfasında "*li Saadeti'l-Ümem*" yoktur. İlk baskıda müellif "Trabzon vilayeti İstinaf Müddeî-i umumisi", ikinci baskıda "Mahkeme-i Temylz Reis-i evveli"dir.

30. Meşhur Rus türkolog ve tarihçi **Vasili V. Barthold**'un (Petersburg 1869-Leningrad 1930)[26] *Halife ve Sultan* serlevhalı uzun makalesi Rusça olarak "Chalif i sultan" başlığıyla *Mir Islama* dergisinde yayınlanmış[27], daha sonra Becker tarafından bazı metin ve dipnot tasarruflarıyla Almancaya da tercüme edilmiştir.[28] Bizim kitaba aldığımız Türkçe tercüme ise, muhtemelen Türk tarih tezi çalışmaları çerçevesinde Mehmed Emin Resulzâde'ye Rusçasından tercüme ettirilmiş ve fakat nihai tashihleri yapılıp yayınlanmamış olan yazma müsvedde metindir.[29]

Yedi kısımdan oluşan kitap hacmindeki makale, önemli bir tarihte[30] Osmanlı hilafetini de bir yere oturtmak için, ilk dört halife devri muhtasar olmak üzere bütün hilafet tarihini ve problemlerini, ağırlıklı olarak yazma-basma Arapça, Farsça, Türkçe tarih kitaplarını ve nümizmatik araştırmalar dahil yeni Oryantalistik çalışmaları kullanarak, rivayetlerin farklılıklarına ve bu farklılıkların anlamlarına işaret edip ciddiyetle tahkik ederek yeniden ele almayı hedeflemektedir. Doğrudan bizim dönemimizle alakalı olmayan ilk beş kısmı neşretmemizin tek sebebi makalenin aslının Rusça olması, yazma Türkçe tercümesinin bilinmemesi ve Türkiye'deki araştırmalarda yeteri kadar kullanılmaması değildir; bunlarla birlikte klasik dönemle ilgili (Emevîler, Abbasîler, Moğollar, İran, Hindistan, kısmen Suçluklular) ihtiva ettiği karşılaştırmalı detay bilgilerin değeri yanında Osmanlı hilafetini bu tarihi çizgi üzerine yerleştirip değerlendirmesi bizi böyle bir tercihe sevketmiştir.

Barthold'un daha makalenin ilk paragraflarında Emevî hilafet-saltanatıyla birlikte (Ömer b. Abdilaziz hariç) İslâm halifeliğinin dinî nüfuz ve salahiyeti haiz olmaktan uzaklaştığı ve tamamen sivil-dünyevî bir hanedanın teşekkül ettiğini, dinî-mânevî muhtevanın ve sembolizmin ise daha sonra tekrar kazanıldığını vurgulaması metnin istikameti konusunda ilk fikirleri vermektedir.

Altıncı kısmın başında XIV ve XV. asırda İslâm dünyasının Müslüman hanedanları arasında sadece Osmanlıların, kâfirlere karşı kazandıkları zafer-

• • • • • •

26 Hayatı ve eserleri için bk. Semavi Eyice, "Barthold, Vasilij Viladimiroviç", *DİA*, V, 85-87.

27 *Mir Islama*, sayı: I/1-2, Petersburg, 1912, s. 203-26 ve 345-400.

28 C. H. Becker, "Barthold's studien über Kalif und sultan", *Der Islam*, sayı: VI, 1916, s. 350-412 (Bu tercümeyi görmemizi sağlayan Tahsin Görgün'e müteşekkirim).

29 Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, çeviri nu. 127, 121 s. Eldeki mütercim hatlı yazma bir müsvedde metin olduğu için dipnot numaralarını müteselsil hale getirmek dahil düzenleme ve nihai tashihleri Almanca tercümeden de istifade edilerek tarafımızdan yapılmıştır. (Yazmanın fotokopisini temindeki yardımlarından ötürü Ali Birinci'ye müteşekkirim).

30 Yazarın ifadesine göre (bk. metin, dipnot. 5) bu makale 1903'te yani II. Abdülhamit devrinde yayınlanan makalesinin genişletilmiş halidir.

lerle şöhret bulduklarını, bu şöhretin yanında Endülüs, Suriye bölgesi, Mısır ve Hindistan'daki Müslüman emirlerin hatta Timur'un başarılarının çok sönük olduğuna işaret eden müellif bu şöhretin, hilafetin Osmanlılara geçişini hazırlayan önemli bir unsur olduğunu vurguluyor. Osmanoğulları da kendi lehlerine işleyen bu sürecin farkındadır. Nitekim Fatih, İstanbul'un fethi (kâfir Bizans'tan alınması) haberini Mısır sultanına, Türkmen Cihanşah'a ve Mekke şerifine mektupla bildirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in bunlara ilaveten İran'a karşı sağladığı başarı ise Sünnî İslâm âleminin itikadî ve siyasî birliğini tehdit eden Şiîliğe karşı kazanılmış bir başarı idi ve benzer bir etkiye sahipti: "İran ve Ortaasya'daki Sünnîler Selim'in şahsında İran'da hakiki Müslümanlığı ihya etmekle mükellef bir *İslâm sultanı* ile *halife*yi görüyorlardı". İran seferinden önce Yavuz'u o bölgeye askerî bir hareket yapmaya teşvik etmek için gönderilen haber ve mektuplarda da onun için "hilafet tahtının sultanı, Allah'ın ve Hz. Muhammed'in halifesi" ibareleri görülmektedir. Daha da ötede Osmanlı hanedanı ile Arap meşhurları arasında akrabalık ilişkileri kuran, Osman Gazi'yi aslen Medine asıllı gösteren menkıbeler de teşekkül etmişti.

Barthold bu bilgileri aktardıktan sonra Yavuz Sultan Selim'in halife Mütevekkil'le karşılaşmasını, ilk münasebetlerini, Mısır'daki durumu, halifenin İstanbul'a gönderilmesini, Yedikule'ye hapsedilmesini kaynakların nasıl aktardıkları konusunu işliyor. Müellife göre halifenin kendisine ait olan hilafet hakkını resmi bir merasimle Yavuz'a devretmesi bir masaldır ve muasır kaynaklarda böyle bir malumat yoktur. Kaynaklarda geçen ve Osmanlı sultanlarının halifelik haklarının kaynağı olan hadise, Hicaz'daki Şerif Bereket'in küçük yaştaki oğlu ve veliahdı Cemaleddin'in, Kahire'de Yavuz'a biat etme merasimidir. Ayrıca ulema da sultanın hilafet hakkı için Mütevekkil'in tasdikine ihtiyacı olmadığını kendisine söylemişlerdi. Mekke ve Medine'nin hâdimi konumuna yükselen, Halep ve Kahire'de okunan hutbelerde "hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn" olarak zikredilen, Mekke şerifleri tarafından tanınan Yavuz, bu sebepten ötürü artık halife idi. Mısır'daki itibarını kaybeden Mısır hilafetinin ise kendi kendine yok olduğunu kabul etmek en doğru yoldur.

Makalenin yedinci kısmı bir önceki kısmın devamı mahiyetindedir: Osmanlı sultanları Mısır'ın fethi ve Haremeyn'e yaptıkları vakıflar ve hizmetlerle giderek daha fazla halife ve imam ünvanlarıyla anılmaya başladılar ve tarihçiler başta olmak üzere Müslüman müellifler, dokuzuncu asrın "müceddid-i din"i dahil olmak üzere Yavuz'a, "dünyada Allah'ın halifesi", "halifetu'r-Rahman'ların en iyisi", "muazzam hilafet tahtı" "devrin kara ve denizdeki halifesi", "Allah'ın yeryüzündeki halifesi" gibi birçok sıfat atfettiler.

Barthold'a göre Osmanlı hilafeti üzerine olan vurguların geç tarihi XVIII. asrın sonlarında Osmanlı-Rus münasebetleri sırasında, bir başka ifade ile

Kırım Savaşı sonrasında ortaya çıktı. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, siyasî hakimiyetinin kalmadığı bir bölgede sırf hilafet dolayısıyla dinî velâyet hakkını sürdürecekti. Aslında bu hak 1783 yılında yapılan antlaşma ile ortadan kalkacak fakat halifenin bütün Müslümanlar üzerindeki velâyet hakkı fikri ve etkileri devam edecektir. Hilafetin Mütevekkil tarafından Yavuz Sultan Selim'e devredildiğini ilk defa yazan Osmanlı tebeasından Ermeni asıllı d'Ohsson'un bu süreç içinde böyle bir nazariye geliştirmesi Osmanlı Devleti'nin, hizmetinde olduğu İsveç ve Fransa ile o dönemdeki yakın ilişkileri ile alakalı olmalıdır ki eserinde de bunu kuvvetlendirecek ifadeler var (d'Ohsson'un İstanbul'dan ilk ayrılış tarihi: 9 Mart 1784). Bu görüşün doğruluğu bir tarafa hem İslâm dünyasında hem de Avrupa'da etkili olduğu ve kabul gördüğü bir vakıadır.

Müellif makalesinin sonunda çalışmasını 14 maddede özetliyor ve vardığı hükümleri açıklıyor. Bizim konumuzla yakından alakalı son dört değerlendirme maddesi şöyledir:

"Moğolların mevrûsî hakimiyet idesine, Mısır hilafeti idesinden başka, hükümdarın bilâ-vasıta hakimiyet kaynağı olarak Allah'ın iradesi idesi karşı koyuluyordu. Bu mânada *İslâmın sultanı* mefhumu *imam* ve *halife* hakkındaki mefhumla birleşiyordu; böyle bir hilafete hak kazanmak sultan iktidarının derecesi ve idaresinin karakteri ile tayin olunuyor, hem de bu sultan ile mukaddes sayılan Mekke ile Medine şehirleri arasındaki rabıtaya ehemmiyet veriliyordu, gerçi böyle bir rabıta halife ünvanının zaruri şartlarından dahi sayılmıyordu. Böyle bir halife idesinin en iyi mümessili Timur'un oğlu Şahruh tanınıyordu (XV. yüzyıl).

"I. Selim'in İran'da ve Mısır'da vukubulan fütuhatıyla vücuda gelen Osmanlı sultanlarının hilafeti tasavvuru, Şahruh ile diğerlerinin hilafeti nevinden bir hadisedir ve Mısır Abbasîlerinin halifeliği ile münasebeti yoktur.

"Hilafetin sonuncu Mısır Abbasîlerinden Mütevekkil tarafından Selim'e devri nazariyesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bir Türk Ermenisi tarafından icat edildi; bununla ilgili olarak daha o zaman, sivil bir hükümdar olarak kendisine tâbi olmasalar da Türkiye sultanının bütün Müslümanlar üzerinde ruhanî bir hakimiyet hakkında bulunduğu mefhumu peyda oldu.

"Sultanın, Müslümanların halifesi sıfatıyla, bütün Müslümanlar üzerindeki ruhanî hakimiyeti Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ve İzahî Mukavele (1779) imza olunurken Rusya tarafından tanındı, hem de her iki antlaşmanın bu hususiaki maddeleri Kırım'ın Rusya'ya ilhakı ile (1783) ilga edildi".

Barthold'un Rusya'nın hakimiyeti altındaki Müslümanlar açısından da önemli olan II. Abdülhamit devri hilafet anlayış ve politikaları üzerinde hiç durmaması ve makalesini XVIII. asrın sonlarında Osmanlı-Rus antlaşmasıyla irtibatlı olarak bitirmesi dikkat çekiyor. Rus müellifin, ağırlıklı olarak İslâm hilafet tarihini Emevîlerden itibaren "dünyevî bir hanedan" olarak tavsif etmek, Osmanlıların halifeliği Mısır'daki Abbasî halifesinden devralması diye bir hadisenin tarihen sabit olmadığını vurgulamak, hususen misyon olarak Rusya aleyhinde diplomatik faaliyetler yürüten d'Ohsson'un hilafetle alakalı tezlerini çürütmek üzerine yoğunlaştığından bahsedilebilir.

31. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin enteresan tiplerinden ve hayatı karışık unsurlarla örülü müelliflerinden biri olarak **Habil Âdem** müstearıyla yazan felsefe doktoru, gazeteci, İttihat ve Terakki ile irtibatlı ve Emniyet teşkilatı mensubu Naci İsmail Pelister'in (Arnavut asıllı, ?- öl. 1948'den sonra)[31] kısmen aldığımız *Muharebeden Sonra Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti* başlıklı risâlesi[32], Balkan Savaşı sonrasında hilafet meselesinin uluslararası ilişkiler ve Müslüman beldeler/devletler açısından önemini, imkânları ve problemlerini vermeye çalışan siyasî bir metindir. Eserin künyesinde yer alan "Türklük Siyaseti" vurgusu da, Muhyiddin Baha'nın tiyatro eserinde olduğu gibi, bir taraftan irtifa kaydeden milliyetçilik hareketlerine paralel olarak "millî hilafet"e doğru kayışın açık işaretlerini vermekte,[33] diğer taraftan da vurgulu dinî boyut taşımadan hilafetin ulusla-

.....

31 Henüz çözülmemiş problemlerle dolu hayatı ve eserleri için bk. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, İstanbul, Gözlem Yay., 1977, s. 109-21; Mustafa Şahin, "Quo vadis Turquie", *Tarih ve Toplum*, sayı: 119, Kasım 1993, s. 60-62; Mustafa Şahin-Yaşar Akyol, "Habil Adem ya da nam-ı diğer Naci İsmail (Pelister) hakkında", *Toplumsal Tarih*, sayı: 11, Kasım 1994, s. 6-14 ve sayı: 12, Aralık 1994, s. 17-23; Ali Birinci, "Hâbil Âdem Pelister hakkında", *Toplumsal Tarih*, sayı: 19, Temmuz 1995, s. 55-56 (Bu yazı yazarın *Tarihin Gölgesinde* kitabına da alınmıştır; İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 362-65); Cüneyd Okay, "Hâbil Âdem'e dair bazı notlar", *Toplumsal Tarih*, sayı: 19, Temmuz 1995, s. 56-58.

32 İstanbul, Şems Matbaası, 1331 [h./1913], 187 s. Kitabın kapağında müellif olarak "Profesör Vayt", mütercim olarak "Habil Âdem" yazılı olmakla beraber, bu müstear isim kullanan yazarın -başka kitaplarında da göreceğimiz- bazı eserlerinin müelliflerini yabancı gösterme "siyaset"inden kaynaklanmaktadır. Bazı uzun dipnotlarının sonuna "Habil Âdem" ve tarih yazması da aynı usulün devamı olarak görülmelidir. Kitap boyunca atıfta bulunulan batılı kaynakların bir kısmı da muhtemelen müellifin hayalhanesinden çıkmadır.

Kitabın, doğrudan konumuzla alakalı olan 32-143. sayfaları arasındaki kısımlar alınmıştır. Baştan almadığımız sayfalarda "Muharebeden sonra-Türkiya'nın bir şark valisine" (s. 3-18) ve "Balkanlar'da Türkiya" (s. 19-31) başlıkları yer almaktadır. Almadığımız son kısımlarda ise "Türkiya siyaseti önünde Çin ve Japonya" (s. 144-51), "Anadolu yaşayabilir mi?" (s. 152-69), "Hülasa" (s. 170-87) başlıkları bulunmaktadır.

33 Yazar "millîyet" açısından o günkü durumu şöyle tasvir ediyor: "Türkiya *milliyet*in ne olduğunu bilmiyordu. Türkiya mütefekkirleri, kendilerini tahkir ediyorlardı. Bütün bu Tür-

rarası politik bir merkez olarak açıklanması ve konumlandırılmasını denemektedir. Eserin aynı yıl, İstanbul'da Arapça-Türkçe yayınlanan *el-Adl* gazetesinin sahibi Muhammed Safa Bey tarafından Arapçaya tercüme edilerek *Siyasetü'l-Etrâk ve'l-Hilâfe* başlığıyla yayınlanması[34], aynı zamanda Müslüman Araplar başta olmak üzere Arapça okuyanlara yönelik yarıresmi bir yayın olduğunun işareti kabul edilebilir. (Arapça baskı üzerinde 1331 yılının hicrî olduğunun tasrih edilmesi Türkçe baskı üzerindeki tarihin de hicrî olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Zaten künyedeki "Muharebeden Sonra" ifadesi Balkan Savaşı sonrası ve I. Cihan Harbi öncesi telif edilip basıldığının açık bir işaretidir. 3. ciltteki kronolojik sıralaması bu sebepler ve ihtimaller dolayısıyla hicrî tarihe göre yapılmıştır).

Kitabın ilk sayfasında yer alan "Bugünkü Avrupa, bugünkü siyasî, askerî Avrupa'nın müvazenesi ve bu müvazenenin esas uzuvları İstanbul'dadır! Daha doğrusu Avrupa'nın hatta Asya'nın bile siyaset-i umumiyesi İstanbul üzerine müessestir. Çünkü *en mühim Avrupa devletleri* [İngiltere, Rusya, Avusturya, s. 4][35] *İstanbul hükümetinin zararıyla teşekkül etmişlerdi ve bugün de bu zarar üzerinde istikbal ararlar!*" (s. 3, vurgular bizim) cümleleri, yazarın, Balkan hezimetinden sonra bile hilafet ve Türklük siyasetinin merkezi olarak İstanbul'u nasıl ve hangi seviyede konumlandırdığının açık işaretidir. Avrupa devletlerinin hayatlarını İstanbul hükümetinin mahvolmasında gördükleri ve bunun için de onu tahrif etmek istedikleri fark edilmelidir (s. 5). Bu zaviyeden bakıldığında Tanzimat politikaları yanlıştır ve bugünkü başarısızlığın müsebbibidir: "Tanzimatı Türk paşaları değil belki [hayatiyetleri İstanbul'un zayıflamasına bağlı olan] Avrupa diplomatları ihzar etmişti" (s. 6); "Bir hükümetin, bir siyasetin, bir milletin terakkisi için o milletin büyükleri lazımdır ve ancak böyle insanlardır ki bütün hükümetleri te'âlî ettirmişlerdir (...) Halbuki Tanzimat ameleleri böyle değiller idi" (s. 9-10). "Balkanlar'daki Türkiye" (s. 19-31) başlıklı kısımda ise Osmanlı Devleti'nin Balkan politikaları ile bu bölgede siyasî rekabet içinde bulunan Avusturya, Rusya ve

.....

kiya insanları bağırıyorlardı ki; 'biz adam değiliz ve insan olamayız'. Sonra bütün bu tezahürat gösteriyordu ki Türkiya bir yoldadır: Şark mâneviyeti ile başlayan ve garp mânevlyeti lle nihayetlenen bir yoldadır ki mayası olan birincisine ne kadar yaklaşmış ise gayesi olan diğerinden de o kadar uzaklaşmıştır. İşte böyle bir Türkiya'da dahi yetişemez idi. Bir dahinin yetişmesi lçin bu pejmürde re's-i tefekkürünün yeni bir iman ile istila[sı] lazım idi ki bu da Türkiya'daki hükümet nazariyesinin tebdili demektir! Eğer Türkiya muhitinde bir *Türklük resmiyeti* başlar ise bu taze mâneviyet inkişaf ederek Türklya'yı kurtarabilir" (s. 17, vurgular bizim).

34 İstanbul, Matbaatu'l-Adl, 1331 h. (Mevcut çalışmalarda bu eserin Arapçaya tercüme edildiğine dair bilgi yoktur).

35 "Fransa, İtalya ve Almanya'yı düşünmek istemiyoruz. Siyaset sahnesine pek geç çıkan bu devletler de aynı menbadan [İstanbul hükümetinin zararı menbaından] mülhemdirler!" (s. 5).

İngiltere politikaları özetlenmektedir. (Arnavut asıllı olan müellifin Balkanlar'a olan hususi ilgisinin sadece bu eserle sınırlı olmadığını ifade edelim).

"Muharebe ve İslâmlar" kısmında (s. 32-38) Balkan hezimetinin, çoğu müstemleke olan İslâm dünyasında (Hindistan, Mısır, Afganistan, Tunus, Cezair, Fas, Trablusgarp...) ortaya çıkardığı üzüntü, intibah ve intikam hissi ile Osmanlı Devleti'nin imkân ve zorlukları genel olarak işlenmektedir.

"Yeni Türkiya" kısmında (s. 39-68), harp sonrası yeni şartlarda Osmanlı Devleti'nin (yazarın kullanımıyla Türkiye'nin) nasıl bir siyaset takip etmesi gerektiği tartışılıyor. Eski Türkiye'nin siyaseti beynelmileliyet esası üzerine kurulu idi. Ağırlıklı olarak Rumeli asıllı diplomatların yürüttüğü ve Avrupa'yı taklidi öne çıkaran Tanzimat siyasetinde ise belirginlik yoktur fakat yüzü Avrupa'ya dönük olduğu için Asya'yı, Anadolu'yu unutmuştur. Yeni bir hükümet ve yeni bir idarî inkılabla ortayla çıkacak olan Yeni Türkiye "Avrupa, anâsır ve tanzimat" hattından "milliyet ve İslâmiyet" hattına intikal etmelidir, yeni "Türk-İslâm" diplomasisinin siyasetini de Asya teşkil edecektir. "Bu Türk siyasetinin de istinatgâhları Avrupa olacaktır. Eski Türkiya'nın Balkanlar'daki ordusu Rusya hududuna nakl edilecek ve haricî münasebât da Kafkasya tarîkiyle icra edilecektir. Bu tebeddülât tabiî bir haldir. Balkanlar'ın Edirne'si Erzurum'da, İşkodra'sı Van'da, Yanya'sı Trabzon'da tesis edilerek İstanbul'a kadar teselsül eden ovalarda Rumeli kışlaları bulunacaktır". Rusya kuvvetli bir Asya Türkiyesi istemez fakat böyle bir siyaset Almanlar tarafından kabul görecektir. Bu konudaki Rus-Alman menfaat çatışması ile "Türk-İslâm" politikasından memnun kalmayacak olan İngiltere'nin Anadolu'nun Ruslaşmasına göz yumma ihtimalinin olmayışı Türkiye'ye zaman kazandıracaktır (s. 42, 44, 46-47). Aslında hilafet olmamak şartıyla İngiltere'nin yeni Türkiye'yi destekleyeceği büyük bir ihtimaldir fakat hilafeti çökertmek ister. "Halbuki Yeni Türkiye hilafet tacıyla teessüs ediyor" (s. 47-48). İngiltere Mısır'ı devreye sokarak ve orada bir halife seçtirmeyi deneyerek Türkiye'yi zayıflatmayı planlamaktadır, bu konuda "Arap ittihadı" gerçekleşecek diye ona destek veren Arap komuoyu da oluşturulmaktadır (s. 58). Fakat Arap mütefekkirleri bu siyasete yanaşmayacaktır. Yeni Türkiye Rus ve İngiliz politikalarının arasından sıyrılabilirse Müslümanları ihya etmeye yönelecek, "her bir kıtada hilafet beynelmileliyeti himayesinde millî bir cereyan başlayacak, bu milletler de, bu cereyanın mâneviyeti sayesinde terakki edeceklerdir. Türkler için en doğru yol da budur: İlmin netâyicini takdir ederek insanların milliyet hisleriyle uyandıklarına kani olacaklar ve İslâmiyet ile beraber bir Türklük, bir Araplık, bir Acemlik bulunacaktır" (s. 63). Habil Âdem'in Efgani'nin fikirlerini çağrıştıracak şekilde Müslüman memleketlerin tek tek milliyetçilik faaliyetleri yürütmelerini prensip itibariyle hilafete ve İslâm dünyasının ittihadına muarız görmemesi dikkat çekiyor.

Bir sonraki kısım "Hilafet siyasetinden: Mısır ve Afrika-yı şimalî" başlığı-

nı taşımaktadır (s. 69-88). Yazara göre Mısır'da İslâmiyet ve istiklâl arzusu var ise bu ancak hilafet politikası ile mümkün olur, aksi halde bu bölgenin İngiliz hakimiyetine geçmesi gündeme gelecektir ki bu da Mısırlıların razı olabileceği bir şey değildir. Nitekim Hizbu'l-Vatanî teşebbüsü Mısırlıların da meseleye böyle baktığını göstermektedir. Hilafet siyasetinin, saltanatını ortadan kaldıracağını düşünen Mısır hidivinin müstakil bir Mısır tahtı ve hilafeti araması ve bu konuda İngilizlerle ittifak etmesi İngiliz işgalinin yolunu açacaktır; bu, Mısırlıların tercihi olarak düşünülemez. Hidivin düşündüğü ve Müslüman murahhasların seçimiyle işbaşına gelecek Mısır-Arap halifesi projesinin teorik olarak savunulması ve pratik olarak başarılı olma şansı da yoktur. Her şeyden önce siyasî iktidarla dinî iktidarı birlikte götüren tarihî tecrübe var. Ayrıca böyle bir hilafetin kabul göreceğinden ziyade aksülamelle karşılaşacağı açıktır. "Çünkü yegâne müstakil İslâm devleti Türkiya'dır; diğer İslâmlar salîblerin [haçlıların] esiri oldukları için müstakil ve müntakim icraatlara başlayamazlar; bu vazife Türkiya'ya aittir" (s. 72). İngiltere-hidiv ittifakının Suriye'ye yansıyışını ve İttihat ve Terakki idaresinin "milliyetçi" politikalarının oralarda nasıl algılandığını yazar şöyle anlatıyor:

> "*İngiliz-Hidiv* diplomatları Suriye'ye taarruz ederek 'Türkler, Arap lisanını, Arap milliyetini mahv ediyorlar' avazıyla Suriyelileri ikaza başladılar. Propagandalarının esaslarını Türklük teşkil ediyor. Bunlar diyorlar ki; İstanbul hükümeti Türk milliyeti politikasını takip ederek Suriye ve sâir mutedil Arapları Türkleştirecektir. Bugünkü Türk hükümetinin Rumeli'de tecrübe etmek istediği bu siyasetin Suriye'de tatbik edileceğinden emin olunuz. Arap milletinin kurtarılması için Suriye ve Arabistan'ın Arap memâliki dahilinde bulunmaları lâzımdır ki; Araplar kesif bir kitle teşkil etsinler ve Arap lisanı da kurtulsun!... Bu gaye için en muvafık çare İngiliz himayesini kabul etmektir? Suriye ve Arabistan'ın iştirakinden sonra bütün Araplar İngiliz himayesinde birleşeceklerdir. Bu vahdet, Araplığın istikbalini temin eder" (s. 73-74).

Bu fikir ve siyaset mantıken safsata olmakla beraber karşılık bulabilir ve müteakiben Suriye'de isyanlar çıkabilir. Onun için bu meseleye itina göstermek gerekir. Mısır sadece Mısır olarak değil Afrika'nın hususen Kuzey Afrika'nın merkezi olması itibariyle de önem taşır. Hidiv başta olmak üzere Mısırlıların kafasında Kahire merkezli bir Kuzey Afrika ittihadı fikri de vardır, Osmanlı Devleti'nin başarıya ulaştırdığı Trablusgarp savaşı bu fikri kuvvetlendirmiştir.

Kitabın bir sonraki başlığı "Müslüman İran"dır (s. 89-97) ki dönemsel olarak hem başlığı hem de siyaseti ve muhtevası önemlidir. Yazara göre

"hakkında pek az şey bildiğimiz" İran, hilafet ve Türklük siyaseti için en mühim unsurlardan biridir, o kadar ki İstanbul'un yürüteceği yeni siyaseti İran garanti altına alabilir. Çünkü Türkiye ile Hindistan ve Türkistan arasında geçiş yeri burasıdır. Ayrıca Kuzey İranlılar Türktür ve Türkçe konuşmaktadır. İran son dönemlerde İngiliz-Rus ittifakının ciddi tehdidi altındadır; Ruslar kuzeyi, İngilizler güneyi kontrol ediyorlar. Her iki ülke ayrıca Türkiye ile Türkistan ve Hindistan arasında İran gibi müstakil Müslüman bir devletin olmasını istemiyorlar. Bu uluslararası menfî şartları Türkiye de İran da tek başına aşamaz; "her iki tarafta da seri bir teceddüt, seri bir intibah, seri bir anlaşma lazımdır". Bu ciddi tehdit ve tehlike karşısında -ictihatla halledilebilecek- mezhep farklılığı gerekçe gösterilerek anlaşmadan uzak durulmamalıdır. Müellif İran'la olabilecek ittifakın muhtemel zorluklarını hesaba katarak Tahran'ı Osmanlı Devleti'ne yanaşmaya icbar etmek için siyasî zaruretleri sıralamaktan öte, üstü kapalı olarak tehdit de etmektedir.[36]

Asya siyaseti yürütecek olan Türkiye'nin Avrupa siyasî meseleleriyle örtüşen bir diğer mühim noktası "Hindistan"dır (s. 98-124). İngiltere Hindistan konusunda Rus tehdidini hissetiği anda Rus-Japon savaşını körüklüyerek o tehditten kurtuldu. Karşısında şimdi, Meşrutiyetin tekrar ilanıyla güç kazanan Türkiye ve hilafet bulunmaktadır: "Hilafetteki teceddüd pek müsahhir bir hissiyat tevlîd ediyor ve bütün âlem-i İslâmda bir şan, şeref, haysiyet meselesi açıyor; İslâmların kalplerine nüfuz eden bu muazzam şöhret, yavaş yavaş o ruhların mazilerini ihya ederek benliklerini ihsas ettirecektir. Bu rolü anlayan Londra kabinesi, hilafet şöhretinin, İstanbul'da parlayan istikbal yıldızının söndürülmesine isti'cal gösteriyor. Ancak bu muvaffakiyetten sonradır ki; İslâmlardaki iftihar sukût etmeye ve iftiharla gururun tekâsüf ettirebileceği 'istiklâl aşkı' paslanmaya başlar: İngilizlerin Mısır'da kal-

.....

36 "Tarih ve coğrafya sebepleriyle Türkiya'ya iade edilen bu kıta [Kuzey İran: Azerbaycan] hakkında Tahran'ın sükût ederek Irak cihetlerinden müstefid olması ve hudutlarını mânen tevsî' ederek Farisî lisanıyla mütekellim kıtaların insanlarıyla münasebât tesis etmesi bugünkü İran'a müraccahtır. Herhalde mahdûd bir İran'ın istiklâli de muvakkattir; bugünkü İran ne kadar terakki ederse etsin -ki teferrüd siyasetinden mümkin değildir- yaşayamaz. İstikbal büyük hükümetlerin olabileceği için mütecerrid bir İran'ın da ya Türk ya Arap idaresine geçmesi muhakkaktır. Hatta bir İslâm beyne'l-mileliyeti bile olsa, İran kayb olmaya mecburdur. Yüz milyon Türkün, yüz milyon Arabın arasındaki dokuz milyon İranlının ne ehemmiyeti olabilir. İran'ın da müstakbel İslâm hükümetinde bir uzuv olabilmesi için Tahran diplomasisinin Belucistan, Hindistan gibi İran lisanı kullanan İslâmlarla alakadar olması ve İslâm hükümetinde bu yekün ile görünebilmesi lazımdır ki, Türk-Arap yekununun yanında yüz milyon İranî İslâm da bulunsun!... Bugüne kadar unutulan bu istikbalin temini için, Tahran'ın İstanbul ile iştiraki lazımdır. Zira İran haricindeki İranî lisanlılar, Tahran hükümetine değil... İstanbul hilafetine itibar ve hürmet ederler. Tahranlılar, Türklerin bir vekâletinden sonra işe başlayabileceklerdir. Bundan başka bir çare olmadığı gibi, bu cihetlere de tekâsül göstermek afv edilmez bir hatadır" (s. 96-97).

maları için yegâne çare, Hint Müslümanlarının benliklerini mahv ederek onlara, aczlerini his ettirmektir" (s. 99). İngiltere'nin Türkiye ile Hindistan arasındaki bağları zayıflatmak için kullanmak istediği vasıtalardan biri milliyetçiliktir. Fakat millî hareketlere karşı hissiz olan Hindistan'da bu vasıtayı kullanarak İngiltere'nin başarılı olması mümkün değildir. Aslında İngilizler Hint unsuruna karşı Müslümanlarla ittifak yaparak o bölgede bugüne kadar kalmışlardır. Şimdiki "hilafet tehlikesi ise Londra diplomasisinin istinat ettiği bu İslâm unsurunun muhalefetinden" neşet etmektedir (s. 118). Diğer yanda ittihad-ı İslâm politikalarının desteklenmesini imkânsız kılmak için milliyetçilik hareketleri tahrik edilmekte, ittihad-ı İslâmın Türk istilâsından başka bir şey olmadığı vurgulanmaktadır (s. 122).

Rusya ile İngiltere arasında kalmış olmakla beraber istiklâlinin muhafaza edebilen birkaç Müslüman ülkeden biri olarak "Afganistan", yazarın "hilafet siyaseti-Türklük siyaseti" etrafında önem atfettiği yerlerden biridir (s. 125-131). Aslında mevkii ve insan unsuru itibariyle Avrupa siyaseti açısından önemli olmayan bu bölge kuzeyinde Ruslar, güneyinde İngilizler bulunduğu için önem kesbetmiş ve İngiltere ile Rusya sınır komşusu olmamak ve çok muhtemel bir savaştan kurtulmak için Afganistan'ın istiklâline razı olmuşlardır. İngiltere bu istiklâlin katîleşmesi için yardım etmiş, bu yardım faaliyetleri içinde Türk subayları da yer almış, Afgan Harbiye nazırı olan Mehmet Sabit Paşa'nın gayretleriyle Afganistan ordusu ıslah edilerek askerî mektepler açılmıştır. Türkiye bugün de orada bir "misyoner" faaliyeti yürütmekle beraber sekiz kişinin yürüttüğü bu faaliyet yetersizdir.

> "Eğer bu misyonerlerin hakiki bir teşkilatı, vâsi' bir hayalleri olursa bu teşebbüsât sâir cihetlerde de bir mevcudiyet gösterir, Avrupavâri bir maarif nezareti, ticaret, ziraat nezaretleri teşkil edilirse, bu kıtanın terakki ve tekemmülü ile bir Asya Belçikası hâsıl olur; Asya'nın merkezî bir noktasında teessüs edebilecek böyle sanayi-i cesîme Belçikası hem Türklük siyasetinin ve hem de bu siyasetten ayrılamayan hilafet siyasetinin askerî bir deposu olacaktır. (...) Afganistan'ın siyasî bir vazifesi de olabilir. Türkistan'da ve Hindistan'da yapılacak propagandaların, tertîbâtların saha-i münakaşası Afganistan'dır; İstanbul, bu vazifede bir muvaffakiyet gösteremez! (...) Afganistan'ın Rusya veya İngiltere tarafından istilâ edilmesi mümkin değildir; İngiltere'nin hiçbir zaman işgal edemeyeceği bu kıtanın Rusya tarafından işgal edilmesini Londra kabinesi isteyemez; çünkü İslâm tehlikesinden sonra Rus tehlikesi başlar ki; birinci asırlardan sonra tahakkuk edebileceği halde ikinci derhal bir felaket tevlid eder. Anadolu'da olduğu gibi, burada da, Londra, istikbali hâzıra tercih eder" (s. 126-27).

Hilafet-Türklük siyaseti takip edecek olan Türkiye'yi Afganistan'ı önemsemeye sevkeden başka sebepler de vardır. Bu memleketin ekseriyeti ve hükûmet Sünnîdir. Ayrıca halk hususi bir istidada ve dehaya sahiptir. "Bütün Avrupa insanlarının menşei olan bu Arya memleketi Afganistan, Avrupalılaşan evlatlarından daha az değil, belki bunların mecmû'uyla mütenasip bir dehaya maliktir: Teşebbüs-i şahsî ile zekânın menşei olan bu kıta, bu hasletlerden mürekkeptir" (s. 130).

Habil Âdem'in eserinden aldığımız son kısım "Türkistan" başlığını taşıyor (s. 131-43). Türkistan kıtası insanlarının "kanları dinç, dimağları sarp, vücutları çevik, gözleri keskindir". İstanbul hilafetini nasıl Türkler temsil ediyorsa istikbalin Asya'sını da bu Türkler temsil edecektir. Türkler Çin içlerinden İstanbul'a kadar paralel bir hat üzerinde bulunuyorlar. Coğrafya, iklim, ticaret açısından bakıldığında bu hattın birçok hususiyeti ve potansiyel imkânları vardır. Rusya'nın idaresi altında bulunan Türk Müslümanların idrak ve hayatlarında bir teceddüt başlamıştır. İstanbul'a bağlı olmadıkları için fikren daha hür ve serbest bir ortama sahipler, Rusya idaresi altında bulundukları için de millî duyguları, hedefleri daha dinamiktir. O kadar ki "eğer harbden sonra Türkiya'da bir *reform* devri başlamayacak olursa, Rusya Türkleri, İstanbul Türklerinden evvel bir mevcudiyet-i milliye göstereceklerdir. Bugün bile bu mevcudiyetin eserleri vardır. Yevmî gazetelerin İstanbul havadislerini takip edenler görmüşlerdir ki: Bugünkü Türkiya'nın kadınlık âlemindeki cereyan, beş altı Rusyalı Türk kızlarının vürûdundan sonra başlamıştır; hatta bir muharrir de izah eder ki: 'Türkiya'da milliyet cereyanının esaslı simaları arasında üç dört tane Rusyalı Türk bulunmaktadır! Bilhassa İstanbul'daki *Türk Yurdu*'nu idare eden Yusuf Bey Akçura Rusyalı Türklerdendir, Ahmed Ağayef'ler, Halim Sabit'ler de aynı tiplerdir'. (...) Terakkinin ve hayat-ı ictimaiyenin en esaslı muhafızlarından biri olan iktisat da bu Türklerde mevcuttur! Biz ancak Rusya'daki Türklerde görüyoruz ki: Türk bankaları, Türk şimendiferleri, Türk ticaretgâhları, Türk fabrikaları Türk müesseseleri bulunuyor ve ekser Rus gazetelerinin şikâyet ettikleri gibi bu Türk-İslâm ticarethaneleri Ruslara bile rekabet ediyor" (s. 134-35). Hilafetten bağımsız bir Türkistan istiklâli davası müellife göre yanlıştır. Burada bir din ayrılığı, bir milliyet meselesi düşünülemez. "Hilafet siyasetinin doğruluğundan ne kadar şüphe edilirse, Türklük siyasetinin yanlışlığından o kadar ihtiraz edilmelidir" (s. 136). Asya ve Türklük siyaseti takip etmek mecburiyetinde olan İstanbul hükümeti, Rusya hududunu tahkim ederken birçok zorlukla karşılaşacak, birçok alçakça hücuma uğrayacaktır. Bu hücumlara verilecek cevaplar Rusya hakimiyetindeki Türklerin hissiyatını kuvvetlendirecek, Rus vahşetine karşı mücadelede onlara hayat kaynağı olacaktır.

Müellif bu kısmın sonunda, Türkistan'la irtibatlı olarak nüfusunun önemli bir kısmı Türk olan, ayrıca Müslüman Çerkez ve Gürcülerin yaşadığı bölge olarak Kafkaslar üzerinde de durmaktadır.[37]

32. Bu ciltte *Halife Ordusu Mısır ve Kafkasya'da* başlıklı 5 perdelik piyes metnine[38] yer verdiğimiz **Muhyiddin Baha** [Pars] (Bursa 1884-1954), Mekteb-i Hukuk mezunu, hakimlik, avukatlık, II. Meşrutiyet yıllarında edebiyat ve felsefe grubu muallimliği, Milli Mücadele yıllarında Bursa'da gazetecilik, I. TBMM'nde Bursa mebusu, Eskişehir ve Konya İstiklâl Mahkemesi azalığı görevlerinde bulundu.[39] Babası Mehmet Bahaeddin Efendi ve dedeleri Bursa'da Pars Bey veya Ahmed Baba Dergâhı adıyla bilinen Nakşî tarikatına mensup tekkede şeyhlik yapmıştır. Tekkenin son şeyhi, Muhyiddin beyin kardeşi Mehmet Efendi'dir.[40]

Piyesin şahıs kadrosu, Dârülfünun talebesi iken I. Cihan Harbi dolayısıyla askere alınmış ve ihtiyat subayı olmuş gençler, muvazzaf subaylar, Rus ve İngiliz subayları, ahaliden birkaç kişi, iki Arap aşiret şeyhi, birkaç Arap ve İngiliz ordusunda asker olup da cihad fetvasını duyunca İslâm ordularına katılan Müslüman muhariplerden müteşekkildir.

Birinci Perde (s. 7-17), Darülfünun talebesi gençlerin, bir masa etrafında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne katılma aşamasındaki konuşmalarıyla başlar. Gençlerin kanaati, harbin Avrupalılar için "Cehennem azabı", bizim için "saadet şafağı" olacağı istikametindedir. Avrupa'da tahsil gören Suphi ise Avrupa'nın hezimetini ve "koca bir medeniyetin iflas etmesi"ni içine sindiremez. Ayrıca Balkan Harbi'ndeki hezimetimizi gerekçe göstererek Avrupalılarla baş edilemeyeceği, bu yüzden harbe girilmemesi gerektiği kanaatındadır. Arkadaşlarının cevabı, "Biz hakiki Türk isek felaketler içinde yüzen Müslümanları düşünmekten başkalarını acımaya vakit bulamayız" şeklinde olacaktır. Balkan Harbi hezimetine gelince, o gençliğin değil bunaklığın, hiyanetin, milletin ruhunu boğmak isteyenlerin harbi olduğu için kaybedilmiştir. Ayrıca cesur ve yetenekli kumandanlarımız, techizatımız, politikacı-

•••••

37 Yazarın *Halife ve Asya İslâmları* başlıklı müstakil bir eser yazdığı kaynaklarda geçmekte ise de basılıp basılmadığı tesbit edilememiştir; bk. Mustafa Şahin-Yaşar Akyol, "Habil Adem ya da nam-ı diğer Naci İsmail (Pelister) hakkında", *Toplumsal Tarih*, sayı:12, Aralık 1994, s. 19.

38 Temsîl-i askerî, 5 perde, Bursa, Mu'în-i Hilâl Matbaası, Mayıs 1331 [1915], 85 s. Eserin son sayfasındaki tarih 21 Haziran 1331'dir ki baskının bitiş tarihi olmalıdır. Müellifin bu sayfadaki notundan anlaşıldığına göre piyes basılmadan 6 ay önce yazılmış, sahnelenmiş ve piyesi izleyenlerin arzusu üzerine tab edilmiştir (Fotokopisini temindeki yardımlarından ötürü tarihçi meslektaşım Hasan Basri Öcalan'a müteşekkirim).

39 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve TBMM I. Dönemi 1919-1923*, III, Ankara, TBMM Vakfı Yay. 1995, s. 225-26.

40 Bu tekke ve şeyhleri hakkında bk. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları-Yâdigâr-ı Şemsî*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa, Uludağ Yay., 1997, s. 237-48.

lanımız, Fransa ve Rusya'yı yenen Almanya ve Avusturya gibi müttefiklerimiz var. Cihad sancağı açıldığında üç kıta Müslümanları, temel taşını Yavuz Sultan Selim'in attığı "İslâm bina-yı ittihadı"nın azamet sütununu dikeceklerdir. Bu konuşmalar cereyan ederken bekçi 1301-1305 doğumluların 48 saat içinde askerlik şubelerine başvurmaları gerektiği ilanını yapar. Artık Suphi bile fikir değiştirmiştir ve "Halife Ordusu'na mensup bir Türk neferi"dir.

Gençlerin kendilerini "Muhammed ümmeti" ve "Oğuz Han milleti" (s. 11) olarak tanıtmaları hilafet-milliyet meselesinin daha eserin başında müşterek ve paralel giden iki unsur olarak düşünüldüğünü gösteriyor ki bu kurgu, eserin sonuna kadar devam edecektir.

İkinci Perde (s. 19-31) Harbiye Mektebi talim meydanında başlar. Gençler üç aylık askerdir ve asker olmakla geçirdikleri müsbet değişiklikleri; kışlalarda sadece neferlerin değil mektepli-medreseli, şehirli-köylü, âlim-cahil herkesin bulunmasının millet fertlerinin tanışması açısından önemli olduğunu birbirlerine anlatırlar. Bu sırada Rus cephesinden müsbet haberler gelir. Talimden sonra binbaşı uzun bir konuşma yapar ve gençlerin Kafkasya ve Mısır ordularına gönderileceklerini söyler.

> "Bu tarafta Moskofların zulm ü vahşetle çiğnediği Kafkasya, o tarafta İngilizlerin alçakça gasb ettiği Mısır sizi bekliyor. Ehrâmın ser-i azametine basarak livâ-yı hilafet ve saltanatı a'sâr-ı mâziye ve müstakbelenin nazar-ı takdir ve hürmeti önünde bir kerre daha dalgalandırınız....
>
> Tarihimizi karalayan Balkan mağlubiyetini silmek, şevket-i sâbıkayı iade etmek için son ferdine kadar fedâ-yı hayata karar vermiş Halife Ordusu'na mensup olduğunuzu hiçbir zaman unutmayınız.
>
> Düşman memleketinde atacağınız her fazla adım, sizi din u millet kardeşlerinize daha çok takrîb edecektir. Müslümanlar her tarafta halifenin sancağına intizâr ediyor. Kafkasya'da Türkler, Çerkesler, Gürcüler; Mısır'da Araplar, Hindular livâ-yı Muhammedînin altına atılmak için sizi bekliyorlar (...)" (s. 27-28).

Üçüncü Perde (s. 33-50) Artvin'in ilerisindeki Rus karargâhında Rus subayların ümitsiz ve yılgın konuşmalarıyla başlar. Konuşma devam ederken içeriye bir çavuş girer ve Osmanlı bayrağı taşıyan yerli bir adamı tevkif ettiklerini söyler. Rus subayları ile yakalanan Rus tebeası Müslüman arasında şu konuşma geçer:

- Üzerinizde Osmanlı bayrağı bulunmuş, bunu niçin aldınız?
- Pek sade, halife bayrağı olduğu için aldım.
- Siz Rusya tebeasından değil misiniz?

- Defterinizdeki kayda göre evet... Fakat, bizim metbû'-ı hakikimiz halifemizdir ki bayrağı koynumuzda ise, hayal-i mukaddesi kalbimizdedir.
- Bunu ne cüretle söylüyorsunuz. Bu, Rusya hükümetine hıyanettir.
- Bu, halife-i İslâma muhabbet ve hürmettir.
- Bizim hasımlarımız, madem ki toprağımızda yaşıyorsunuz, sizin de hasmınız olmalı!
- Bizim en büyük husûmetimiz İslâmlık aleyhinde hareket edenleredir.
- Siz bu cüreti kimden aldınız?
- Bir fetvâya merbut olarak bütün Müslümanları cihada davet eden bu muhterem sancaktan. -Sancağı göğsünden çıkarır-.
- Onu bana veriniz, diyorum.
- Nefsinizde bütün ordularınızın kuvvetini cem etmiş olsanız onu benden yine alamazsınız; ben onu buraya ilk girecek İslâm askeri için saklıyorum.
- Beni kuvve-i cebriye istimâline mecbur bırakmadan bayrağı veriniz!
- Halifeye mensup olan bayrak şehit kanına bulanmadıkça düşman eline geçemez; o bundan sonra ittihad-ı İslâmın bir alâmet-i mukaddesi olarak her Müslümanın elinde ve evinde bulunacaktır (...) (s. 39-40).

Yerli Müslümanın sorgusunun bittiği anda uzaktan silah ve boru sesleri işitilir. Türklerin geldiğini anlayan Rus subayları şaşkın ve tedirgin bir şekilde konuşurken iki taraftan Osmanlı askerleri girer ve esir alınırlar. Türk kumandan muzaffer askerlerine hitap eder: "(...) İleri gideceğiz. Bu harp memleketler zabtı için değil, zulm u vahşeti ezmek, te'âlî-i İslâmı temin etmek için yapılıyor. Ne vakit düşmanın harabe-i izmihlâli karşısında, ittihad-ı İslâmın bina-yı saltanatı kurulursa o zaman duracağız. Yolumuz belki daha uzundur arkadaşlar; fakat İslâmın yed-i himmeti de kısa değildir; haydi kardeşlerim! Şevket-i İslâmiye güneşi daha ilerileri tenvîr etsin... Tâ uzaklarda, zılâl-i esaret altında inleyen İslâm muhitlerini, süngülerinizin şaşaa-i galibiyeti nurlandırsın. İleri!... Bahr-ı Siyah'ın şimâlinde Halife Ordusu'yla Alman ordusunun şanlı musâfahası icrâ olunacak..." (s. 49-50).

Dördüncü Perde (s. 51-67) Süveyş civarında açılır. Aşiret (ve tarikat) Şeyhi "sükûn ve istirahatlarına musallat olan" İngilizlerin "mübarek İslâm muhitinden" kovulması için konuşurken İngiliz murahhasları gelir ve düşmanlarının Türkler olduğunu, şeyhin aşiretinin, Arapların ve bütün âlem-i İslâmın dostu olan İngiltere'ye yardım etmelerini ister, bir aşama sonra rüşvet teklif eder. Şeyhin cevabı şöyledir: "Size muavenet etmek?... Halifeye, dindaşlarımıza karşı öyle mi? Siz İslâmlığın tefrika kabul etmeyeceğini bilmiyorsunuz galiba... İngiltere âlem-i İslâmın dostu imiş... Ya halife hazret-

leri İslâmların düşmanı mı?... Hem bizim İngiltere dostluğuna ihtiyacımız yok; Türklerle Araplar el ele vererek düşman-ı din olanlarla son dereceye kadar harp etmeye karar vermiştir, anladınız mı?... Türkler bizim kardeşlerimizdir, anladınız mı? (...) Bizde İngiltere'de olduğu gibi irfan ve vicdan pazar-ı menfaatte satılmaz" (s. 52-53). Bu konuşmalar devam ederken şeyhe, kendisini görmek isteyen Müslüman bir subayın geldiği haber verilir. İçeri giren "merkez-i hilafetten gelen" talebe-askerlerden biridir. "Âlem-i İslâma ve makam-ı hilafete ait ahvalden" haberler verir. Şeyhin onu karşılarken söylediği sözler, hilafet-halifenin bir Arap şeyhinin gözündeki yerini hususi bir dille anlatır: "Gel, ey halifenin mukaddes ordusuna mensup olan muhterem zat! Vekil-i Resul-i Ekrem, halife-i İslâm efendimizi gören gözlerini öpeyim; bu, benim için en büyük bir saadettir" (s. 56). Gelen Türk subay cihad fetvasını takdim eder. Şeyh alır, öper ve okur. Maiyetine dönerek cihada katılma kararlarını bildirir. Biraz sonra Türk subayın arkasından gelen Türk askerlerinin boru sesleri işitilir. Daha önceden İngilizlere karşı mücadele etmeye hazır olan Şeyh bu haberi çok iyi karşılar. Türk askerleri ile şeyhin maiyeti vazife taksimi yapıp yola çıkacakken İngiliz ordusundan deve üzerinde kaçıp gelen Müslüman askerler çıkagelir. İngiliz ordusunun hazırlıklarını, askerlerinin halet-i ruhiyelerini anlatırlar. Türk subayın yaptığı konuşma şu cümlelerle biter: "Büyük padişah Sultan Selim'in ittihad-ı İslâmı temin maksadıyla zapt ettiği yere [Mısır'a] girmek şerefi size nasip olacak" (s. 66).

Beşinci ve son Perde (s. 69-84) Süveyş'e yakın İngiliz karargâhında açılır. İngiliz subaylar harbin gidişinden, İngiltere'nin konumundan ve Almanların başarılarından rahatsızlık duyarak kendi aralarında konuşurlar: Müslümanlar da birbirine yakınlaşarak halifenin cihad sancağı altında toplanıyorlar. Her tarafımız Halife Ordusu ile doluyor. Bu halet-i ruhuye bizim ordumuzdaki Müslüman askerleri bile etkiledi. Onun için bizim askerlerin cihad ilanını duymaması için ne yapılmak lazımsa yapmalı. Şeyh Senusî de Afrika'dan Mısır'a doğru yürüyor. Bütün ümmetler cihad-ı mukaddes önünde mahvoluyor... Bu sırada Şeyh Senüsî ile anlaşması için gönderilen İngiliz murahhaslar içeri girer ve onun yüzünde "İslâmlığın sima-yı ittihadını gördük", bütün rüşvet tekliflerimizi geri çevirdi, akıl yürütmelerimize karşı çıktı, derler.

Konuşmalar devam ederken Osmanlı askerlerinin yanlarında birçok Arap olduğu halde İngiliz karargâhına doğru ilerledikleri haberi ile birlikte İngiliz ordusundaki Müslüman askerlerin de Müslümanlarla harp etmek istemedikleri bilgisi gelir. Karargâha gelen İngiliz ordusundaki Hintli Müslüman askerle İngiliz subayı arasında şu konuşma geçer:

- Düşman askeri yirmi kilometre yaklaşmış, onları buradan on kilometre ileride tevkif etmek lâzım, askerlerinizi alıp ilerleyiniz!...

- Ne yapmak için?
- Düşmanlarla harp etmek için...
- Sizin düşman dediklerniz bizim din kardeşlerimizdir.
- Burada hükümdarınızın emrini icraya mecbur olduğunuzu unutmayınız.
- Biz Allah'ın, halifenin emr ettiği yerde hükümdar emri dinlemeyiz.
- Maiyyetine hitap eden bir asker sıfatıyla emr ediyorum; ileri gideceksiniz!
- İleri, ancak kardeşlerimizle birleşmek için gideriz; Beytullâh'ın nekhet-i mukaddesi duyulan bu yerlerde İslâmları birbirine boğduramazsınız (s. 78-79).

Osmanlı askerleri ve Araplar gelir, İngiliz ordusundaki Hintli Müslümanlar onlara katılır ve Mısır'a doğru yola çıkarlar.

• • •

Eklere aldığımız *en-Nasihatu'ş-Şer'iyye li'l-Kabâili'l-Yemeniyye* başlıklı ilk metin, başında yer alan açıklamaya bakılırsa Yemen bölgesinde, "me'âşir-i İslâmiyeyi teştît ve tefrîke çalışan ağyârın teşvikât-ı menâfi'-perestânesi" sebebiyle halifeye isyan eden kabileleri uyarmak, itaatlarını tekrar sağlamak maksadıyla kaleme alınmış ve iki bin nüsha basılarak hilafet iddialarının ortaya çıktığı coğrafyalardan biri olarak o bölgeye dağıtılmış bir risâledir. Yaptığımız araştırma ve taramalara rağmen ne yazık ki metnin Arapça aslını bulmak mümkün olmadığı için kısmî (meâlen) olduğu ifade edilen Türkçe tercümesini yayınlamakla iktifa edilmiştir. Aynı tercümenin aynı açıklama ile iki yayın organında, aynı günlerde yayınlanmış olması[41] risâlenin yazılması, basılması ve dağıtılmasında İstanbul'un doğrudan dahlinin olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Yine tercümenin başındaki açıklamadan anlaşıldığına göre metin, Ezher'de tahsillerine devam eden Yemen zâdegânı ve Yemenli talebelerle Yemen bölgesinde yaygın Mürganiye tarikatı reisi (şeyhi) Tihame sâdâtından Şeyh Bilal Abîd (Ubeyd ?) tarafından kaleme alınmış ve imzalanmıştır.

İkisi de ilmiye mensubu ve II. Meşrutiyet devri İslâmcılık hareketinin önemli iki ismi olarak Elmalılı Hamdi Efendi (Yazır, Elmalı/Antalya 1878-İstanbul 1942) ile İzmirli İsmail Hakkı'ya (İzmir 1868-Ankara 1946) ait olan ikinci ve üçüncü ekler (makaleler) yukarıda kısmen değerlendirildiği için on-

41 *SM*, VI/131, s. 8-9 (8 Rebiulevvel 1329/24 Şubat 1326 [1911]); *Tanin*, nu. 901, s. 1-2 (22 Şubat 1326/7 Mart 1911/6 Rebiülevvel 1329).

lar üzerinde ayrıca durmuyoruz. Fakat İzmirli'nin metninin, dönemin ideolojik icbarlarından daha ziyade etkilenen Elmalılı'nın metnine göre klasik hilafet anlayışına daha yakın olduğuna ve kaynaklara daha sadık kaldığına işaret edilmelidir.

HİLAFET RİSÂLE-LERİ

25.
RİSÂLE

HUKUK-I SELÂTÎN
HADİS-İ ERBA'ÎN FÎ HUKUKİ'S-SELÂTÎN

MÜRETTİB VE MÜTERCİMİ:
ÖMER ZİYAEDDİN [DAGISTANÎ]

HAZIRLAYAN:
DÜCANE CÜNDİOĞLU

[İSTANBUL] 1326 [H.]

حقوق سلاطين

﴿ حديث اربعين في حقوق السلاطين ﴾

مرتب ومترجم :

عمر ضياء الدين

عفا الله عنه

١٣٢٦

MUHTIRA

Elhamdulillâh, bu kerre devlet-i ebed-müddet İttihad ve Terakki Cemiyeti-i celilesinin ve millet-i necibe-i Osmaniyenin arzuları vechile hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet ve şûra-yı ümmetin teşkili gibi milletin hukukunu bir gûna itiraz ve uygunsuz hâlâta meydan vermeksizin millete bahş u ihsan ve Kanun-ı Esasî'nin mevki-i tatbika vaz'ıyla iadeten Meclis-i Mebusan'ın teşkiline emr u ferman buyurduğu cümlenin malumudur. İmdi devlet böylece milletin hukukuna riayet ettikçe millet de gerek şer'an ve gerek kanunen lazım gelen hukuk-ı mukaddese-i hazreti padişahîye derece-i nihayede riayet ve hakk-ı mülûkânelerinde fevkalâde tazim ve hürmet etmelidir ve daima hayır dua ile yâd u tezkâr ve hayırhahâne maruzatta bulunmalıdır. Zira Kanun-ı Esasî'nin dördüncü maddesinde dahi musarrah olduğu vechile eb-i müşfikimiz zat-ı hazreti padişahî hasbe'l-hilafe din-i İslâmın hâmisi ve bilcümle tebe'a-yı Osmaniyenin hükümdar ve padişahıdır. Beşinci maddesinde dahi musarrah olduğu üzre zat-ı hazreti padişahînin nefs-i nefîs-i hümayunları mukaddes ve gayr-ı mesuldür.

Ve yedinci maddesiyle mevâdd-ı sâirede mevcut bilcümle hukuk-ı padişahîye riayete kanunen mecbur olduğumuz gibi şer'an dahi hukuk-i selâtîne riayet ve emr u ferman-ı hümayunlarına itaat ve inkiyad ile memur ve mükellef ve hâkeza taraf-ı padişahîden bizzat ve bi'l-vasıta mansûb bilcümle vükelâ ve vüzera ve erkân ve umera-yı askeriye ve memurîne

dahi itaat ile şer'an ve kanunen mükellefiz. Şer'an olan hukuk-ı selâtîn neden ibaret ise ehâdîs-i şerife ile inşaallahu te'âlâ risâlemizde mufassalan beyan olunacaktır. "Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de..." [Nisa, 4/59], "Topunuz bir Allah'ın ipine sımsıkı tutunun, birbirinizden ayrılmayın!" [Âlu İmran, 3/103] âyât-ı kerimesiyle, "Necat bulan ittifakla necat bulur, helâk olan ihtilafla helâk olur" hadis-i şerifi mûcebince cümlemiz daire-i necat-ı bâhira-i ittihad u ittifakta ber-karar olup şer'an ve aklen memur olduğumuz itaat ve inkiyaddan inhiraf etmemeliyiz.

Ve minallâhi't-te'sir.

MUKADDİME

Ba'de eda-i mâ-vecebe aleynâ, mine'l-hamdi ve'ş-şükri lillâh ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ Resulillâh ve'd-du'âu'l-vâfir li-halifeti Resulillâh, müessis-i Kanun-ı Esasî ve mu'îd-i Meclis-i Mebusan padişah-ı hürriyet-perver ve halife-i adalet-küster şevketlü *es-Sultanu'l-Gazî Abdülhamid Han-ı Sâni* efendimiz hazretlerinin asr-ı şahanelerinde cem' u tertibine muvaffak olduğum işbu *Hadis-i Erba'în fî Hukuki's-Selâtîn* nam nüsha-i merğûbenin tercümesiyle böylece tertib u tahririn sebebi Fahr-i âlem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "Ümmetimden kırk hadis-i şerifi hâmil ve hafız olan zat rûz-i mahşerde ulema ve fukaha zümresiyle haşr olunur" (bir diğer rivayette) "ve şefaatime mazhar olur"[1] mazmununda hadis-i şerif buyurmuş olmağla birçok ekâbir ve ulema-i izâm hazarâtı *hadis-i erbain* namıyla herbirisi birer risâle cem' u tertib etmiş olduklarından kemterleri dahi hem bu şeref-i âlimhâya nail ve hem de taht-ı âlî-baht-ı Osmanîde erike-nişîn-i saltanat u celâdet olan padişah-ı zamanın indallah ve nezd-i Peygamberî'de olan kadr-ı hümayunlarının herkesçe bilinmesi ve şimdiye kadar selâtîn-i izâm hazarâtının hasâil-i hamîde ve evsaf-ı pesendîde-i cihanbânîleri hakkında e'âzım-ı üdeba tarafından kütüphaneler dolusu gayet beliğâne kaside ve medhiyeler nazm u inşad edilmiş ise de bunlar selâtîn-i müşarün ileyhim hazarâtı hakkında Sultanu'l-enbiya Resul-i kibriya Muhammed Mustafa sal-

1 Bu konudaki rivayetler hakkındaki değerlendirmeler için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 246.

lallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin lisan-ı i'caz-beyan-ı risalet-penahîlerinden şeref-sudûr buyurulan ehâdîs-i şerifenin akdesiyet ve ercahiyetine karşı bahra nisbeten katre, berre nisbeten zerre kabilinden olup bilcümle selâtîn-i izâm hazarâtı haklarında Nebiyy-i zîşanın medâyihini âleme i'lâmla iktisab-ı fahr u mesâr ederek bahtiyarlık kazanmak emel-i naçizanemle bi-'avnihi te'âlâ işbu kitabın tertibine ibtidar kılındı.

Ve minallâhi't-tevfik.

• • •

"Ve emirde reylerini al (onlarla müşavere eyle), sonra da azmettin mi artık Allah'a mütevekkil ol!" [Âlu İmran, 3/159]

"Buyurukları [işleri] de aralarında şurâdır" [Şûra, 42/38].

Bera'atü'l-istihlâl

"Hakkâ ki istişare edici zat mansûr ve muvaffaktır; müsteşar dahi mü'temendir"[2]. Hadis-i şerif.

"Müvazere ve müşavere ne güzel, buna mukabil isti'dad ve istibdad ne de kötüdür!" Kelâm-ı Ali radıyallâhu anh.

• • • • • •

2 Ebu Musa (Hz. Aişe tarîkiyle).

HADİS-İ ERBA'ÎN FÎ HUKUKİ'S-SELÂTÎN

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

1. HADİS

Terceme ve meâli: "Hakkâ ki Cenabı Hak celle ve 'alâ hazretleri hilafet-i kübrâ ve saltanat-ı uzmâ mansıb-ı celili için kullarından birinin halkı ve intihabını irade ettikde ol hümayun-bahtın nâsıye-i hilafetlerine yed-i kudret-i ilâhiyesini mesh eder; yani tıynet-i asliyelerine bilhassa tecelli eder. Benaberîn her kimin gözü ol halife-i rûy-i zemine vâki olursa ol göz sahibi kariru'l-ayn olarak behemehal ol padişah-ı âlem-penah hazretlerine meyl ü mahabbet eyler".[3]

2. HADİS

Terceme ve meâli: "Sultanu'l-müslimîn emiru'l-müminîn hazretleri melce-i enam ve me'men-i hâss u âmm olmak üzre rûy-i zeminde Allah te'âlâ hazretlerinin saye ve gölgesidir; yani hararet-i şemsten herkes gölgeye iltica eylediği gibi kâffe-i enam ve erbab-ı ihtiyaç ve bilcümle zu'afa ve mazlumîn dahi bab-ı ma'delet-i hilafet-penahîye iltica ederek kemâl-i emn ü rahata nail olurlar. Benaberîn her kim ki saye-i ilâhî mesabesinde bulunan padişahı tekrim ve iclâl ederse Cenabı Hak dahi dü-cihanda ol kimseyi mazhar-ı lütf u kerem eyler ve her kim ki padişah-ı âlî-câh hazretlerine ma'azallah ihanet ve hıyanet kasd ederse Cenabı Hak dahi dücihanda ol mühîni hor ve zelil eyler; yani herkesin hal u iktidarına göre ol zıll-ı zalîl-i Huda ve vekil-i Seyyidü'l-enbiya hazretlerine hayır ile dua etmek ve fevkalâde meyl ü mahabbetle irtibat-ı kalb etmek ve rıza-yı meyâmin-irtizâ-yı padişahî olacak derecede sadakat ve ifa-yı hüsn-i hidmet etmek vecaib-i umûrdandır.[4]

.....

3 Hâkim, *Müstedrek*; Suyutî, *Cem'u'l-Cevâmi'* (Ibn Abbas, Enes, Ebu Hüreyre tarîkleriyle).

4 Taberanî; Suyutî, *Cem'u'l-Cevâmi'* (Ebu Bekir, Ebu Hüreyre tarîkleriyle).

3. HADİS

Terceme ve meâli: "Devr-i Âdem'den tâ kıyamete kadar hiçbir kavim ve millet yoktur ki padişah-ı âlem-penah hazretlerine bi-gayri hakkın ihanet ve hıyanet ederek halife-i rûy-i zeminin izlâl ve ihaneti için sa'y ettilerse illâ ol kavmi Cenabı Hak kıyametten evvel dünyada rezil ü rüsvay etmiştir; yani padişah-ı İslâma ma'azallah ihanet edenin cezasını Cenabı Hak ahirete bırakmayıp dâr-ı dünyada gösterecektir".[5]

4. HADİS

Terceme ve meâli: "Cenabı Hakk'ın nezd-i ulûhiyetinde nâsın efdali ve Cenabı Hakk'a nâsın en sevgilisi ve meclis-i manevîce Cenabı Hakk'a en mukarrebi imamu'l-müslimîn, halife-i rûy-i zemin, padişah-ı adalet-karîn hazretleridir. Çünkü ol padişah-ı âlî-câh hazretleri Cenabı Hak ile halk beyninde olan hukukun saye-i şahanelerinde icrasıyla bütün halkı mazhar-ı rıza-yı Bârî ederek me'cûr ve müsâb kıldığı gibi nâs beyninde yekdiğeriyle vukua gelen de'âvînin faslıyla tenfiz-i ahkâm-ı şer'iye ederek hukuk-ı 'ibâdın yekdiğerinden ahz u istirdad-birle icra-yı adalet ve infaz-ı ahkâm-ı şeriat eylediğinden dolayı bilcümle nâsın efdali ve ekremi padişah-ı hikmet-güftar olması iktiza eder".[6]

5. HADİS

Terceme ve meâli: "Benim nefsim kabza-yı kudretinde olan Allahu azimü'ş-şan hazretlerine kasem ederim ki tahkikan imamu'l-müslimîn, padişah-ı adalet-rehîn hazretleri için her gün zîr-i himaye-i şahanelerinde olan kâffe-i ehl-i İslâmın a'mâl-i salihası kadar yalnız ol padişah-ı adalet-penah hazretlerinin a'mâl-i salihası kabul-gâh-ı İzzet'e ref' olunur. Kıldığı bir namaz dahi sairlerin kıldığı doksan bin namaza muadil olur".[7]

6. HADİS

Terceme ve meâli: "Padişah-ı adalet-girdar ve halife-i tevazu-şiar hazretleri için beher gün sıdkıyet mertebesini ihraz eden ehlullah-ı kirâm ve evliya-yı 'izâm hazarâtından yetmiş evliyanın a'mâl-i salihası kadar yalnız a'mâl-ı saliha-yı şahaneleri icabet-gâh-ı İzzet'e ref' u kabul olunur.

.....

5 Neseî, (Huzeyfe tarîkiyle).

6 Ebu Şeyh, (Ebu Hüreyre, Enes ve Ebu Said tarîkleriyle).

7 Kezâ [Ebu Şeyh], (İbn Abbas tarîkiyle).

Zira ol padişah-ı adalet-girdar ve halife-i tevazu-şiar hazretleri yeryüzünde Cenabı Hakk'ın sayesi olduğu gibi a'dâ-i bed-hâh-ı mülk ü devletin müdafaası hususunda Cenabı Hakk'ın seyf u rumh-ı ilâhîsi mesabesinde olduğundan bilcümle zîr-i himaye-i kîtî-sitanîlerinde bulunan ahali ve tebe'a-i şahaneleri, saye-i şahanelerinde dahilî ve haricî a'dânın tasallut ve taarruzundan emin-i mahfuz olarak Cenabı Hakk'a ibadet ve taat ederler".[8]

Nükte: Yalnız Sıddîk'ın a'mâl-i salihası bir asırda bulunan bütün ehl-i İslâmın a'mâl-i salihasına mukabildir demek olur ki padişah-ı şâmihu'l-kadrin a'mâl-i salihası birkaç asır ahalisinin a'mâline muadildir.

7. HADİS

Terceme ve meâli: "Sultan-ı celilü'l-unvan hazretleri yeryüzünde Allahu azimü'ş-şanın saye-i ilâhîsi ve cümlenin melce ve me'menidir. Benaberîn ol padişah-ı ümem ve sebeb-i nizam-ı âlem hazretlerinin hükm ü himayesi tahtında olmayan bir beldeye biriniz duhulünde ol beldede ihtiyar-ı ikametten hazer eylemesi lazımdır".[9]

Bir de "İslâm ile sultan her ikisi tev'em ve kardeştirler".[10] Zira "İslâmiyet dinimizin esası, padişah-ı âlî-câh dahi dinin hâmisidir" deyü vârid olmuştur.

8. HADİS

Terceme ve meâli: "Padişah-ı şâmihu'l-kadr ve halife-i nâfizu'l-emr hazretleri rûy-i zeminde Cenabı Hak celle ve 'alâ hazretlerinin saye-i rabbanîsidir. Her kim ki ol zıll-ı zalîl-i Huda'ya hıyanetle tahdiş-i zihn-i hümayunlarını mûcib hâlât u harekâtta bulunursa dalâlette kalsın ve ol vekil-i celil-i Seyyidu'l-enbiyaya sadakatle hayır-hâhâne maruzatta bulunup da sultan-ı enamı her kim ki hayra ve umûr-ı meşruaya delâlet-birle isticlâb-ı da'avât-ı hayriyeye vesile olursa tevfik u hidayete mazhar olsun!"[11]

9. HADİS

Terceme ve meâli: "Sultan-ı enam hazretleri yeryüzünde saye-i rahmanîdir. Cenabı Hakk'ın kullarından her mazlum ol zıll-ı zalîl-i Rahman'a

.....

8 Ebu Şeyh (Ebu Bekir tarîkiyle).

9 Ebu Şeyh (Enes tarîkiyle).

10 Deylemî (İbn Abbas tarîkiyle).

11 Beyhakî (Enes tarîkiyle).

iltica ederek saye-i şahanelerinde hararet ve harîk-i zulm ü te'addiden halas ve burûdet ve selâmet-i zıll-ı adaletlerine dehâletle kemâl-i emn ü istirahata nail olurlar. Benaberîn padişah-ı zıllullah hazretleri adalet ederse Cenabı Hak tarafından kemâl-i ecr u sevaba mazhar olurlar ve reaya ve bilcümle tebe'a ve ahali tarafından ol padişah-ı adalet-penaha teşekkürle kemâl-i itaat etmeleri lazım olduğu gibi zulm ü te'addînin nîk ü bedi ol padişah-ı müşarün ileyhe ait ve râci olmağla bilcümle raiyet ve ahali ve tebe'anın sabır ile itaat ve inkiyad etmeleri vezaif-i lazimedendir".[12]

Bir de Hazret-i Ömer radıyallahu anh hazretleri "Padişahın yasağı Kur'an'ın yasağından daha müessirdir" buyurmuş. Yani icraatı demektir.

10. HADİS

Terceme ve meâli: "Padişah-ı velâyet-girdar ve melce-i sığâr u kibâr hazretleri velisiz kalan erâmil ü eytâmın velisi, bîkeslerin hamisi ve bilcümle zîr-i himaye-i merhamet-şiarlarında bulunanların eb-i müşfikleridir".[13]

11. HADİS

Terceme ve meâli: "Umerau'l-müminîn ve eimme-i müslimîn hazarâtından hiçbir imam-ı a'zam ve padişah-ı efham hazretleri yoktur ki celâl ve gazab-ı şahaneleri zuhurunda kezım-ı gayz ederek afv ile muamele buyura illâ rûz-ı mahşerde Cenabı Hak celle ve 'alâ hazretleri dahi ol padişah-ı âlî-kadrin zellesini afv u mağfiretle kadr-ı hümayunlarını kat-ender-kat i'lâ eder ve mülük-i 'izâmın afv ile muamele buyurmaları mülkün beka ve deymûmiyetine sebep olur".[14]

12. HADİS

Terceme ve meâli: "Hulefanızın içinde bazı halife-i rûy-i zemin vardır ki birine atiyye ve ihsan-ı hümayunlarını irade buyurdukda nükûd ve sairesini bir bir ta'dad etmeyip kese ve tobra ile ihsan u in'âm buyurur".[15]

Yani cûd u keremin nihayet mertebesini ibraz u inayet buyurur demektir.

• • • • • •

12 Deylemî (İbn Ömer tarîkiyle).

13 İbn Mâce, (Hz. Aişe tarîkiyle).

14 İbn Ebî'd-Dünya (Mekhûl tarîkiyle); Râfiî (Hz. Ali tarîkiyle).

15 Müslim (Ebu Said tarîkiyle).

13. HADİS

Terceme ve meâli: "Şol bir hakan ve melik ki hanedan ve taallukât-ı mülûkâneleriyle sıla-yı rahim ede, yani iltifat-ı cihan-derecât-ı şahaneleri mebzul ve masruf ola ve hâkeza zîr-i himaye-i mülûkânelerinde bulunan ahali ve reaya üzerine adalet-i seniyyeleri masruf ola, behemehal Cenabı Hak celle ve 'alâ hazretleri memâlik-i mahrûse-i şahanelerinin mamuriyetini müzdâd ve saltanat-ı seniyelerini teyid ve takviye eder ve rûz-i cezada ecr u mesûbât-ı şahanelerini firâvân ve Cennet-i a'lâda makam ve me'va-yı mülûkânelerini yüce eyler ve hesab u sualini teshîl ü tehvîn eyler".[16]

14. HADİS

Terceme ve meâli: "Benî İsrail kavmine enbiya-yı 'izâm aleyhimu's-salâtu ve's-selâm hazarâtı riyaset ve siyaset ederek şeriat-ı garrânın ahkâm-ı celilesini icra ve izhar edip onların hükümdarları enbiya ve peygamberler olurlar idi ve her peygamber irtihal-i dâr-ı beka ettikçe diğer peygamber halife olur idi. Hakkâ ki benden sonra benim yerime halife olmak için peygamber yoktur. Fakat benim irtihalimden sonra yekdiğerini müteakip kıyamete kadar hulefa-yı 'izâm eksik olmayacaktır ve hem de birçok zevat-ı kirâmı peyderpey ol mansıb-ı celîl ile Cenabı Hak müşerref ve muazzez edecektir. Sonra sahabe-i güzîn hazarâtı dediler ki: 'Ya Resulellah! Biz ol hulefa-i fihâma ne muamele edelim ve siz bize ne emir buyursunuz?' Sonra aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretleri buyurdular ki: Siz peyderpey cülûs edecek olan padişahlara sırasıyla biat ediniz ve ol hulefa-i 'izâm hazarâtının hukuk-ı hilafet-penahîlerini tamamiyle ifa ediniz; yani itaat ve inkiyad ve ifa-yı hüsn-i hidmet ederek rıza-yı meyâmin-irtiza-yı selâtîn-i 'izâmı tahsil eyleyiniz. Zira Cenabı Hak zîr-i himayelerinde bulunan ahalinin ahvalinden ol hulefa-i 'izâma sual edicidir".[17]

15. HADİS

Terceme ve meâli: "Hakkâ ki benden sonra saltanat-ı İslâmiye teşekkül edecektir. Siz sultanu'l-müslimîni kemâl derecede i'zâz ediniz. Zira her kim ki sultanu'l-müslimînin ihanet ve izlâline sa'y u kasd ede, İslâmiyeti rahnedar etmiş ve İslâmiyet aleyhinde fena bir gedik açmış olur ve o

.....

16 İbn Asâkir (Hz. Ali tarîkiyle).

17 Buharî (Ebu Hüreyre tarîkiyle).

gediği kapatmadıkça o kimsenin tevbesi makbul olmaz. Halbuki kıyamete kadar da o rahne kapanmaz".[18]

"Hakkâ ki benden sonra yakında saltanat-ı İslâmiye teşekkül edecektir. Sakın sultanu'l-müslimînin ihanet ve izlâli için sa'y etmeyiniz. Zira her kim ki sultanu'l-müslimînin ihanet ve izlâline sa'y u kasd ede, kendi boynundan habl-i metin-i din-i mübini koparmış atmış olur; yani şiraze-i İslâmiyeti bozmuş olur. İslâmiyet aleyhinde açmış olduğu bu rahneyi kapatmadıkça o kimsenin İslâmiyeti makbul değildir. Meğer tekrar bu gediğin kapanmasına muvaffak olabilirse ribka-yı İslâmiyet kendisine avdet ederek sair ihvan-ı din gibi olabilir".[19]

16. HADİS

Terceme ve meâli: "Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de..." [Nisa, 4/59]. "Her kim ki bana itaat ederse hakkâ ki Cenabı Hakk'a itaat etmiş olur ve her kim ki bana muhalefet ve isyan ederse hakkâ ki Cenabı Hakk'a muhalefet ve isyan etmiş olur ve her kim ki emiru'l-müminîn ve imamu'l-müslimîn bulunan zat-ı şahaneye itaat ve ferman-ı hümayununa bi-hakkın imtisâl ve nevâhî-i hilafet-penahîlerinden ictinab ederse bana itaat ve inkiyad etmiş olur ve her kim ki halife-i rûy-i zemine muhalefet ve isyan ve evamir-i hümayunlarına imtisâl etmediyse bana karşı muhalefet ve isyan etmiş olur. Çünkü emiru'l-müminîn, imamu'l-müslimîn bulunan bir padişah-ı şâmihu'l-kadr hazretleri memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şahanelerinin hamisi ve asakir-i mansûre-i kîtî-sitânîlerinin mücehhizi ve herkesin veliyy-i nimet-i bî-minneti olmağla gerek haricî ve gerek dahilî devlet ve vatan ve millet düşmanlarının müdafaaları hususunda bilcümle efrad-ı ahalinin ve bâhusus cünûd-i cenabı mülûkânenin kuvve-i müdafaaları ve mücahidîn ve muharibînin en metin siper ve kalkanı ancak padişah-ı âlî-câh hazretleri olup her muharip ve mücahidin itikadı ke-enne kendisine padişah-ı a'zam hazretleri önünde siper ve kalkan olmuşcasına farz ve itikad ederek ve zat-ı bihbûd-ı hümayunlarıyla kendisi himaye ve muhafaza edilmekte olduğunu bilerek inde'l-icab muharebe ve müdafaaya girişmelidirler. Benaberîn ol halife-i rûy-i zemin-i takva-şiar olarak adaletle emr u ferman-ı hümayunları şeref-sünûh buyuruldukda ol padişah-ı müeyyed min-indillâh hazretleri ecr-i cezîl ve sevab-ı bî-'adîle mazhar olurlar. Ve

.....

18 Buharî, *Tarih* (Ebu Zer tarîkiyle).

19 Ahmed b. Hanbel, Beyhakî (Ebu Zer tarîkiyle).

eğer gayrı nesne ile ferman buyurulduğu takdirde nîk u bedi zat-ı hümayunlarına ait ve râci olmağla yine bilcümle ahali ve tebe'anın itaat eylemeleri vezâif-i lazimedendir".[20]

Bir de bu âyet-i kerimede [Nisa, 4/59] Ehl-i sünnet ve'l-cemaatın edille-i erba'asına işaret vardır demişler: "*Etî'ullahe*" Kitab'dır, "*etî'u'r-Resûle*" sünnettir, "*ve uli'l-emri minküm*" icmâ-i ümmettir; yani *uli'l-emr* "Ve emirde reylerini al (onlarla müşavere et), sonra da azmettin mi artık Allah'a mütevekkil ol!" [Âlu İmran, 3/159] âyet-i kerimesi muktezasınca her işi şûra-yı ümmet ile ba'de'l-müşâvere icra edeceğinden, *emr-i uli'l-emr* icmâ-i ümmettir; "*fe-in tenâza'tum...*" kıyastır. (Kezâ fî *Hâşiyeti Cümel*).

17. HADİS

Terceme ve meâli: "Her kim ki emiru'l-müminîn ve imamu'l-müslimîn hazretlerinden kendisinin haz etmediği bir şey görürse ona sabır ve tahammül etsin. Zira her kim ki itaat-ı şahaneden veya zîr-i himaye-i şahanede bulunan cemaat ve ittihad-ı İslâmiyeden bir karış mikdarı harice çıkarak uli'l-emre muhalefet ve isyan halinde vefat ederse ol âdem mevt-i cahiliyetle vefat eder".[21]

Yani ma'azallah sû-i hâtime ile ahirete giderek müstahakk-ı nâr-ı cahîm olur.

18. HADİS

Terceme ve meâli: "Padişah-ı âlem-penah hazretlerinin zîr-i cenah-ı müstelzimu'l-felâh-ı hümayûnlarında bulunan nâsın içinde indallah ecr u sevâb cihetinden en büyük dereceye mazhar olacak zat maiyyet-i padişahîde bulunup da her türlü evâmir-i meşrû'a-ı cihan-bânîlerine kemâl derece sıdk u hulus ile itaat ve inkiyad eden vezir ve karîn-i salihten başka bir fert yoktur".[22]

19. HADİS

Terceme ve meâli: "Canib-i cenabı hilafet-penahîlerinden üzerinize henüz azad edilmedik ve başı dahi kara üzüm dânesi gibi küçük ve siyah

.....

20 Buharî (Ebu Hüreyre tarîkiyle); Deylemî (İbn Abbas tarîkiyle).

21 Buharî, Müslim (İbn Abbas tarîkiyle).

22 ez-Ziya el-Makdisî (Hz. Aişe tarîkiyle).

bir köle dahi vali veya emir ve memur tayin edilirse bile taraf-ı eşref-ı mülûkâneden nasb u tayin buyurulan zata sem' u itaat ediniz".[23]

Yani askeriyece onbaşıdan seraskere kadar ve mülkiyece nahiye müdüründen sadrıa'zama kadar her kim olursa olsun taraf-ı eşref-i padişahîden nasb u tayin buyurulan zevât-ı kirâma itaat edilmek vezâif u levazım-ı imandandır demek [olur].

20. HADİS

Terceme ve meâli: "Taraf-ı eşref-i hazreti padişahîden nasb u tayin buyurulan her bir âmir ve memura itaat edesin ve taraf-ı şahaneden tayin buyurulan her bir hatip ve imamın arkasında namaz kılasın ve ashab-ı kirâmdan hiçbir kimseye seb etmeyesin".[24]

21. HADİS

Terceme ve meâli: "Padişah-ı âlem-penah hazretleri, yeryüzünde Cenabı Hakk'ın saye-i ilâhîsi olduğu gibi, memâlik-i mahrûsetu'l-mesâlik-i şahanelerine taarruz edecek olan düşmana karşı dahi kâffe-i tebe'a-i şahanenin kuvve-i müdafaaları ve âlet-i harbleri ancak ol padişah-ı âlî-câh hazretleridir. Benaberîn her kim ki hayır-hâhâne maruzatta bulunup zat-ı hilafet-penahîye isticlâb-ı da'avât-ı hayriyeye vesile ve vasıta olarak bi-hulusi'l-bâl sadakat ve ifa-yı hüsn-i hidmet ve padişahın le-hüvesine [lehine] dua eder ise, iki cihanda hidayet ve izzet bulur. Ve eğer ma'azallahu te'âlâ halife-i rûy-i zemîn aleyhine dua ederek ve hayır-hâhâne maruzatta bulunmayarak bilâkis iğbirâr-ı şahanelerini mûcib olacak derece sû-i harekette bulunursa dü-cihanda dalâlette kalarak felah bulmayacaktır".[25]

22. HADİS

Terceme ve meâli: "Ubade b. es-Sâmit radıyallahu anh hazretleri der ki: 'Bizi huzuruna celb ile Resul-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri biat ve ahz-ı ahd u misak alarak şöylece buyurdular ki: 'Gerek mûcib-i neşâtımız olan işte ve gerek usret u meşakkatımız olan işte ve gerek yüsr u suhûletimiz olan işte uli'l-emrin emr u fermanına *sem'an ve taaten* [işittik ve itaat ettik] diyerek itaat u inkiyad ile evamir-i aliyyesini harfiy-

.....

23 Buharî (Hz. Aişe tarîkiyle).

24 Taberânî (Muaz tarîkiyle).

25 Deylemî (Enes tarîkiyle).

yen icra edeceğiz' deyü biatımızı kabul buyurdular ve hâkeza bizim üzerimize diğerimizin tercihiyle ayrı memur nasb u tayin buyuruldukta asla ve kat'a itiraz etmeyeceğimize dair dahi biat edildi; ve hâkeza nass-ı sarih ile sâbit [olmadıkça] ve şirk ve küfür ile emretmedikçe uli'l-emrin emrine itiraz ve müdahale etmeyeceğimize dair dahi biat edildi"'.[26]

23. HADİS

Terceme ve meâli: "Sahabe-i güzinden Seleme b. Yezid el-Cûfî namında bir zat Resul-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine, 'Ya Resulellah! Bizim hakkımızı men ve zayi edip de kendi hukukunu bizden tamamıyla ahz u istîfa eden âmir şayet başımıza gelirse, biz ne yapalım? Siz ne emr u irade buyurursunuz?' deyü arz u sual ettikde, 'Siz umeranın hukukunu ifa edip sem' u itaat ediniz. Hukukunuzu zayi ederlerse onun nîk u bedi umera-ı müşarun ileyhime ait ve râci olduğundan her halde âsi olmayıp itaat etmeniz lazımdır. İtaat ederseniz hidayet bulursunuz' buyurdu. Nitekim âyet-i kerimede dahi 'De ki: Allah'a itaat edin ve Resul'e itaat edin! Yine dinlemezseniz, artık onun üzerindeki ancak ona yükletilen, sizin üzerinizdeki de size yükletilendir ve ona itaat ederseniz hidayete erersiniz.' [Nur, 24/59] buyurulmuştur."[27]

24. HADİS

Terceme ve meâli: "Bir a'rabî huzur-ı risâlet-penahîye gelip 'Ya Resulellah! A'şâr ve zekât memurları bize gadr u zulm edip haddinden ziyade öşür almaktadırlar. Biz ne yapalım?' deyü şikâyet ettikde, 'Memurîn-i müşarun ileyhimi razı ediniz' buyurdular. Tekrar a'râbî, 'Ya Resulellah! Zulüm etseler de mi razı edelim?' dedikde, 'Mazlum iseniz bile âsi olmayınız, razı ediniz' [buyurdu]."[28]

Yani zu'munuza göre zulüm addolunuyorsa da benim memurlar[ım] size zulm etmezler, demektir.

25. HADİS

Terceme ve meâli: "Hakkâ ki Allah te'âlâ hazretleri bir peygamber-i zîşana fey ve mal-ı ganâim ve a'şâr ve harac ve arazi ve emanât ve saire gibi dünyada ne ki in'âm u ihsan buyurduysa, ol peygamber-i zî-şan haz-

.....

26 Buharî.

27 *el-Mişkat* (Vâil b. Hacer tarîkiyle).

28 Müslim (Cerir tarîkiyle).

retlerinin irtihalinden sonra halife olacak zat-ı âlî-bahta heyet-i mecmuasıyla intikal eder".[29]

Yani sûrî ve mânevî her hususta bir peygamber-i zî-şanın hukukunu muhafaza etmek ve umûruna müdahale ve itiraz etmemek nasıl vacip ise, emiru'l-müminîn, halife-i Resul-i Rabbi'l-âlemîn hazretlerinin hukukunu muhafaza etmek ve umûruna itiraz ve müdahale etmemek öylece vacibdir.

26. HADİS

Terceme ve meâli: "Halka evamir u tenbihâtı neşr u icra etmek, yani emr-i bi'l-marûf, nehy-i ani'l-münker hükmünün infazı, ancak emiru'l-müminîn, imamu'l-müslimîn hazretlerine veya emiru'l-müminîn hazretleri tarafından memur bulunan zata mahsus ve münhasır olup böyle uli'l-emrin gayrısı halka emr u nehy etmeye tesaddi ederse, hakkâ ki ol kimse müraidir ve haksızdır".[30]

27. HADİS

Terceme ve meâli: "Halka, evâmir neşr u ilân etmek uli'l-emre münhasır olduğundan emri bi'l-marûf, nehyi ani'l-münker eden padişah-ı şâmihu'l-kadr ve halife-i uli'l-emr hazretleri, yeryüzünde halifetullah, hem de halife-i Kitabullah ve hem de halife-i Resulullah'tır".[31]

Yani padişah-ı âlî-câh hazretlerinin maksad-ı hayr-marsad-ı şahaneleri, bütün âlemin salah u ıslahına masrûf ve mün'atıf bulunduğundan halife-i Resulullah'tır[32] ve ahkâm-ı Kur'aniye ile hâkim-i ale'l-ıtlak olduğundan halife-i Kitabullah'tır ve sâye-i hilafet-penahîde şe'âir-i İslâmiye ve sünen-i nebeviye izhâr u ilân edilmekte olmağla halife-i Resulullah'tır.

Yani padişah-ı âlem-penah hazretleri halifetullah, hem de halifetu Resûlillah'tır.

28. HADİS

Terceme ve meâli: "Saltanat-ı uzmâ sahibiyle ilim sahibi, meclisin en şerefli mevkiine ehakk u elyaktır".[33]

• • • • • •

29 Ebu Davud (Ebu Bekir tarîkiyle).

30 Ahmed b. Hanbel (İbn Abbas tarîkiyle).

31 Deylemî (Sevban tarîkiyle).

32 Hadisin tercümesine göre buradaki "halife-i Resulullah", halifetullah olmalıdır. [İ.K.].

33 Deylemî (Ebu Hüreyre tarîkiyle).

Veya *şerefu'l-mekân bi'l-mekîn* müfâdınca zat-ı şahanenin bulunduğu mevki ve mahal en şerefli mahal [olması] itibariyle huzur-ı şahanede bulunan ashab-ı merâtib ona göre teşrifata riayet ederler veya her meclisin şerefi padişah demektir.

29. HADİS

Terceme ve meâli: "Bir saatlik adalet, altmış senelik ibadetten hayırlıdır".[34]

Yani padişah-ı adalet-girdar hazretlerinin bir saat zarfında adl ü hakkaniyetle umûr u mesâlih-i âmmenin tesviyesine nezaret-i hümayunları buyurulmak, sairlerin altmış senelik ibadetlerinden hayırlıdır.

30. HADİS

Terceme ve meâli: "Kendi haklarının ahz u istifasıyla razı ve herkesin hakkını ifa eden ve kendülerin lehlerine nasıl hükm ediyorlarsa, sairlerin lehlerine dahi öylece adl ü hakkaniyetle hükm eden hulefa ve umera-i ahkâm hazarâtı zıllullahtan gayrı hiçbir zıll olmayan rûz-ı mahşerde en evvel zıllullaha sebk u tekaddümle istirahat ve devlet-i uzmâya nail u mazhar olacaklardır. Onlar ne mutludur!"[35]

Yani *zıllullahi fi'l-arz* bulunan padişah-ı adalet-penah hazretleri, *zıllullahi fi'l-âhiret* bulunan arş-ı a'lânın altına sebk edeceğinden gıbta olunur, demektir.

31. HADİS

Terceme ve meâli: "Umûr-ı müslimînden gerek umûr-ı âmmeye ve gerek umûr-ı hâssaya nezareti deruhde eden zat-ı sütûde-sıfât hazretleri hüsn-i sîretle mütehalli oldukda herkesin kalbinde mehâbeti artar ve ahaliye in'âm u ihsan edildikde mahabbeti artar. Mülkün servet u terakkisi için sa'y ettikde hazine-i devletin serveti artar. Zulm ü te'addîden herkesi men ettikde şevketi artar. Adaleti icra ettikde ömr-i şahaneleri müzdâd olur".[36]

32. HADİS

Terceme ve meâli: "Her kim ki velâyet-i kübrâ ve hilafet-i uzmâ mansıb-ı celili ile müşerref olup da rıfk u mülâyemetle muamele ede, Allah

.....

34 *Cem'u'l-Cevâmi'*.

35 Hakîm (Hz. Aişe tarîkiyle).

36 Hâkim, Deylemî (İbn Abbas tarîkiyle).

te'âlâ hazretleri dahi rûz-ı cezada kadr-i şahanelerini kat-ender-kat âlî kılar".[37]

33. HADİS

Terceme ve meâli: "Her kim ki sizden, yani ümmetimden hilafet-i kübrâ mansıb-ı celili ile müşerref olup da Allah te'âlâ hazretleri ol halifeye hayır irade ettikde Cenabı Hak ol zat-ı hilafet-penahîlerini hüsn-i karîne mukarin ve vezir-i salihe muvaffak eder ki ol zat-ı hümayunun hatır-ı şahanelerinden ferâmûş olan umûr-ı hayriyeyi arz u ifade eder ve hatır-ı şahanelerinde olup da icrasına irade-i isabet-'âde-i hilafet-penahîleri olan umûrun dahi tıbak-ı dil-hâh-ı şahaneleri üzre icra ve infazı hususunda muavenet eder".[38]

34. HADİS

Terceme ve meâli: "Mülûk ve selâtîn-i 'izâmın aleyhine efkâr u kelâm etmeyiniz; belki Cenabı Hakk'a mukarreb olmak ve indallah makbul olmak isterseniz, selâtîn-i 'izâmı ed'iye-i hayriye ile yâd u tezkâr ediniz ki kâffe i mülûkün kulûbu Cenabı Hakk'ın yed-i tasarrufunda olup hayır ile dua ettiğiniz halde Cenabı Hak mülûk-i 'izâmın kulûbuna size merhamet ve mülâyemet etmelerini '*el-Mülûkü mülhemûn*' mazmununca ilham eder".[39]

35. HADİS

Terceme ve meâli: "Padişah-ı âdilin duası red olunmaz, her halde müstecâb olur". "*Du'âu's-sultan sebebu'l-gufran*", kelâm-ı kibardır.

Bir de "Üç zatın duaları red olunmayıp dergâh-ı kabul-i İzzet'inde makbul ve müstecâb olur. Birinci imam-ı ehl-i iman, padişah-ı adalet-iktiran hazretlerinin dua-i şahaneleridir. İkinci, iftar vaktinde sâimin duasıdır. Üçüncü, mazlûmun duasıdır".[40]

36. HADİS

Terceme ve meâli: "Cenabı Hak celle ve 'alâ hazretlerinin va'd-i kerimi üzre mucizât-ı nebeviyyem olarak size kasem ve yemin ile tebşir ederim

• • • • • •

37 İbn Ebi'd-Dünya (Hz. Aişe tarîkiyle).

38 Nesaî (Hz. Aişe tarîkiyle).

39 İbnu'n-Neccâr (Hz. Aişe tarîkiyle); Beyhakî (Ebu Ubeyde tarîkiyle); Taberânî (Ebu Umame tarîkiyle).

40 *Kenzu'l-Ummâl* (Ebu Hüreyre tarîkiyle).

ki behemehal İstanbul şehr-i şehîri feth, ol belde-i tayyibe dâru'l-hilafeti'l-İslâmiye olacaktır. Hem de ol belde-i tayyibede taht-ı âlî-baht-ı hümayununda cülûs-ı meymenet-makrûn buyurulan emiru'l-müminîn, imamu'l-müslimîn hazretleri ne güzel zat-ı hamîdu'l-hisâldir ve ol halife-i rûy-i zemînin taht-ı idare ve zîr-i kumandasında bulunmak gibi şeref ve saadete nâil olan asâkir-i mansûra ne güzel ve ne bahtiyar cünûd-i cenabı mülûkâneleridir".[41]

İşbu hadîs-i şerifte olan *hâ* zamiri *Kostantiniye* kelimesine ait ve râci olup bu halde peyderpey kıyamete kadar gelmiş ve gelecek olan selâtîn-i Devlet-i Âl-i Osman -edâmallahu devletehum ilâ yevmi'l-haşri ve'l-mizan- hazarâtı işbu medh u sitayiş-i Risalet-penahî'ye dahil olacağı hadis-i şeriften müstebândır.

Ruh-ı âlem olan selâtîn-i 'izâm hazarâtının nezd-i Bârî'de kadr u şanları ne mertebe muhterem ve âlî idüği ehâdîs-i şerife-i meşrûhaların delâlet ve işaret-i münîfeleriyle bâhir olup bâhusus silsiletu'z-zeheb ve'l-enseb olan selâtîn-i fihâm-ı Osmaniye -sâret seyyârâtu seyrihim 'alâ esmâi's-saltanati's-seniyye- hazarâtı, öteden beri mülûk-i sâlife ve selâtîn-i maziye-i saireye kâbil-i kıyas olmayıp bunların min-indillah kadr u şerefleri bi'l-vücûh âlî olduğuna ulema-yı rabbaniyyîn ve fudela-yı muhakkikîn ittifak etmiş olduklarından başka dürer-bâr-ı nübüvvetle dahi memduh ve mübeşşer olagelmişlerdir.

Nitekim belde-i tayyibe-i Konstantiniye'yi feth u teshiri bâlâda zikr u beyan olan hadîs-i şerîf-i meşhur ile hâlâ câlis-i serîr-i hilafet şevketlû *es-Sultanu'l-Gazi Abdülhamid Han* hazretlerinin âbâ vü ecdâd-ı ulyâlarından Ebu'l-feth ve'l-meğâzî Sultan Mehemmed Han-ı Gazi hazretlerine nasib u müyesser olmuştur ve sülâle-i şerife-i Âl-i Osman'ın kıyamete kadar bekası beşaret-i azîmesi nakl ü rivayet olunarak hilafet-i mukaddese-i İslâmiyenin rûy-i arzda neslen ba'de neslin ol dûdümân-ı celilu'ş-şana mevrûs olacağını ârif-i billâh ve vâkıf-ı esrârillâh olan bazı sâdât-ı aliyye-i sûfiyye beyan u tebşir etmişlerdir.

37. HADİS

Terceme ve meâli: "Gazinin mücehhizi hakkâ ki gazidir; yani guzât-ı muvahhidîni ve asâkir-i şahanelerini techiz u teslîh eden başkumandan-ı cihan, padişah-ı şecaat-nişan hazretleri hakkâ ki gazilik ünvanını bi-hakkın alır ve bir saati elli defa hac etmeden daha hayırlı ve her gece-

.....

41 Buharî, Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Bişr el-Ganevî' tarîkiyle).

si Leyle-i Kadir'e muadil bulunan her bir gaziye ne ecr u sevab terettüb ediyorsa, mücehhizi bulunan padişah-ı asker-perver hazretlerine dahi ol mikdar ecr u sevab terettüb eder, demek olur ki padişah-ı âlî-câh hazretlerinin gaza-yı şahaneleri bütün guzât-ı muvahhidînin gazalarına muadildir".[42]

Benaberîn gazileri techiz ve teslîh eden emiru'l-müminîn, reisu'l-guzâti ve'l-mücahidîn hazretleri gazilik ünvan-ı celili ile yâd edilir. Çünkü düşmana mukavemet ve müdafaa ancak mühimmât ve levâzım-ı harbiye ve techizât-ı askeriye ile olur. Berrî Ordu-yı Hümayunlar, Bahrî Donanma-yı Osmanî lâ-siyyemâ "Siz de onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın" [Enfal, 8/60] âyet-i kerimesi mûcebince hergün birer nev' u suretle tegayyür eden ahval-i harbiyeye mukabil techizât ve teşkilât-ı askeriyemiz terakkiyât-ı hâzıra-i asra tevfikan tensîk u tertib ve cünûd-i zafer-mev'ud-i Osmanînin teslîhâtı sair düvel-i muazzama misillü en a'lâ esliha-i cedîde ile teslîh u techiz edilmesi cihetinin esbabının da istikmâli hususu bâ-irade-i seniyye-i hazreti padişahî meclis–i mehâmm-ı umûr-ı harbiyece tezekkür ve peyderpey icra ve istikmâl edilmekte olduğu ma'a-kemâli'l-iftihar müşahede edilmekte ve terakki-i askeriyenin gaye-i kusvâya irtikâsı için taht-ı riyaset-i mufahhame-i hazreti padişahîde olarak duhât-ı erkân ve umera-yı askeriyeden mürekkeb müteaddit kulüpler dahi teşekkül eylemiş olduğu evrak-ı resmiye ile ilân u tebşir buyurulmuş olduğundan ve bilumum asâkir-i şahane bendeleri müddet-i hayatlarında her vechile refah u istirahatla bekâm buyuruldukları gibi hîn-i vefatlarında dahi ailelerinin terfîh-i ahvali mükemmelen temin buyurulmuştur.

Cenabı Hak celle ve 'alâ hazretleri gerek zat-ı hazreti padişahîyi ve gerek bilcümle vükelâ ve erkân ve umera-yı askeriye ve memurîn ve mecalis-i ahrâr-ı millet ve Cemiyet-i Terakki ve İttihad ve Şûra-yı Ümmet'i, rıza-yı Bârî ve kemâl-i adalet ve hakkaniyet üzre tenfiz-i umûrda muvaffak min-indi'r-Rahmân buyursun. Âmin!

.....

42 Buharî (Zeyd b. Hâlid el-Cühenî tarîkiyle); Deylemî (İbn Ömer tarîkiyle).

LÂHİKA

38. HADİS

Terceme ve meâli: "Erbab-ı dirayet ve ihtisasla istişare ediniz ki rüşd ü isabete nail olursunuz; ba'de'l-müşavere onların re'yine muhalif hareket etmeyiniz ki sonra iş geçtikten sonra nadim olursunuz".[43]

39. HADİS

Terceme ve meâli: "Hakkâ ki istişare edici zat mansûr ve muvaffaktır; müsteşar dahi mü'temendir".[44]

Yani gayet emin olmak lazım geleceği cihetle bilâ-garaz hayır-hâhâne re'y vermeli demektir.

40. HADİS

Terceme ve meâli: "İstihare eden mahrum kalmaz, istişare eden de nâdim olmaz.[45]

• • •

"İstişare ayn-ı hidayettir" (Kelâm-ı Ali radıyallâhu anh).

"İstirşad ile hata, istibdad ile savabdan daha ziyade şayan-ı medh u sitayiş ve merğûb u mahmûddur" (Kelâm-ı kibar).

"Akıllarınızı müzakere ile mülakkah ediniz ve umûrunuza müşavere ile istiane eyleyiniz" (Eser).

• • • • • •

43 el-Hatîb (Ebu Hüreyre tarîkiyle).

44 Ebu Musa (Hz. Aişe tarîkiyle).

45 Taberanî (Enes tarîkiyle).

"Meşveret insanı nedametten muhafaza eder bir hısn u kaledir ve melâmetten emândır" (Eser).

"Fukaha ve âbidîn ile istişare ediniz, re'y-i hod ile icraat ve hareket etmeyiniz" (Hasan, Hz. Ali'den).

• • •

"Ve emirde reylerini al (onlarla müşavere eyle), sonra da (müşaverenin ardından varmış olduğun karar üzre) azmettin mi artık Allah'a mütevekkil ol! Çünkü Allah mütevekkil olanları sever" [Âlu İmran, 3/159].

EL-EHÂDÎSÜ'Ş-ŞERÎFE FÎ'S-SALTANATÎ'L-MÜNÎFE

MÜELLİFİ:
CELÂLEDDİN ES-SUYUTÎ

MÜTERCİMİ:
BURSALI MEHMED TAHİR

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

TOPKAPI SARAYI KÜTÜPHANESİ NU. MR. 915
[TERCÜME TARİHİ: TAHMİNEN 1909]

[1b] EL-EHÂDÎSÜ'Ş-ŞERÎFE FÎ'S-SALTANATÎ'L-MÜNÎFE

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Şanı âlî, burhanı kavi, saltanatı azametli Allahu te'âlâ-ya hamd olsun. Melik ve Deyyân olan Allah'tan gayrı ilâh olmadığına, bir ve tek olduğuna, şeriki bulunmadığına şehadet ederim. Yine şehadet ederim ki Efendimiz, Adnanoğullarının seyyidi Muhammed O'nun kulu ve resulüdür. O'na ve âl ü ashabına, onlara tâbi olanların cümlesine salât ü selâm olsun.

Sadede gelince: Bu kitabı saltanat-ı şerifeyi ikame etmek için lazım olan ilmi beyan, bu babda vârid olan hadis-i şerifleri, haberleri cem ve bu mansıb-ı şerifi ayakta tutanlara vadedilen ecirleri ta'dad için telif ettim.

[5a] 1. HADİS

"Cenabı Hak kıyamet gününde zıll-i inayetinde -ki O'nun sâye-i lütfundan başka liva yoktur- yedi kısım nâsı sâyeban edecektir: Birincisi imam-ı âdil, ikincisi nevcivan-ı âbid, üçüncüsü kalbi mesâcide alakabend olan kimse, dördüncüsü hubb-i fillâh ile yekdiğerlerine mülakat eden ve yine bu hal üzre ayrılan iki âdem, beşincisi makam-ı hâlîde Cenabı Mevlâ'yı zikr edip gözleri sirişk-efşân olan kimse, altıncısı sahibe-i hüsn ü cemâl bir kadın davet edip de 'ben Allah'tan korkarım' diye cevap veren merd-i 'afîf, yedincisi hafiyyen sadaka verip sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyen kâr-perver."[1]

• • • • • •

1 Buharî, Müslim, Neseî, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel (Ebu Hureyre tarîkiyle).

2. HADİS

"Ehl-i Cennet üç kısımdır: Birincisi âdil, mütesaddık, sofu olan sultan, ikincisi zevi'l-kurbâya ve sâirlerine rahm u şefkati olan kimse, üçüncüsü hilkaten ve kesb ü tekellüfen iffete mâlik olan âdem."[2]

3. HADİS

"Cenabı Mevlâ üç takım âdemlerin duasını red eylemez: Birincisi Allah'ı ziyade zikr edenin, ikincisi mazlumun, üçüncüsü imam-ı âdilin."[3]

[5b] 4. HADİS

"Yevm-i kıyamette Cenabı Hakk'ın en çok mahabbet ve kurbetine mazhar olan imam-ı âdildir."[4]

5. HADİS

"Sultan rûy-ı zeminde zıllullahtır. İbâdullahtan her mazlum ona iltica eder. Padişah-ı âlem adalet eylerse ecre mazhar ve reâya üzerine şükür vacip olur; cevr etse emr u ahd onundur, reâya sabr etmelidir."[5]

6. HADİS

"Yevm-i kıyamette kadr u menzilet cihetinde indellah efdalü'l-halk rıfk u adl sahibi olan imamdır."[6]

7. HADİS

"Hükümdarı sakın sebb etmeyin. Çünkü yeryüzünde sâye-i Huda'dır."[7]

8. HADİS

"Sultan rûy-ı arzda zıll-i Mevlâ'dır. Ona ikram eden mazhar-ı ikram-ı ilâhî, ihanet eyleyen giriftar-ı kahr-ı Yezdanî olur."[8]

• • • • • •

2 Müslim, Abdurrezzak, Ahmed b. Hanbel, Taberanî, Beyhakî (İyaz tarîkiyle).

3 Beyhakî (Ebu Hureyre tarîkiyle).

4 Tirmizî, Beyhakî (Ebu Said Hudrî tarîkiyle).

5 Bezzar, İbn Adiyy, Beyhakî (İbn Ömer tarîkiyle).

6 Beyhakî (Ömer b. el-Hattab tarîkiyle).

7 Beyhakî (Ebu Ubeyde b. el-Cerrah tarîkiyle).

8 Tayalisî, Beyhakî (Ebu Bekre tarîkiyle).

9. HADİS

"Benden sonra hükümdar[lar]ınız gelecektir. Sakın [onları] tezlîle kalkışmayın. Onun tezlîlini irade eden ribka-i İslâmiyeti boynundan çıkarmış olur. Ve açtığı rahneyi kapamadıkça ve fikr u harekâtından avdetle padişahı i'zâz edenler meyanına dahil olmadıkça tevbesi makbul değildir."[9]

[6a] 10. HADİS

"Sultan-ı mütevazı-ı âdil yeryüzünde Allah'ın sâyesi ve okudur. Sahib-i hilafet ve ibâdullah hakkında hayırlı şeyler irâe edenleri Cenabı Hak zıll-i inayetinde sığındırır."[10]

11. HADİS

"Sultan-ı mütevazı Allah'ın yeryüzünde gölgesi ve okudur. Adalet ve tevazu sahibi olan valiler için gece ve gündüz âbid ve müctehid altmış sıddîkın mikdar-ı ameli yazılır."[11]

12. HADİS

"Cennette 'Adn' tesmiye olunur bir köşk vardır ki etrafında burclar ve köşkler bulunur. Onun bin kapısı vardır. Her kapısında beş bin güzîde [hayırlı] hademe vardır. O kasr-ı dilâraya nebi, sıddîk, şehit, imam-ı âdilden başkası dahil ve onda sakin olamaz."[12]

13. HADİS

"Biri vefat edip de imam-ı metbû'u yoğıse cahiliyette vefat edenlerden ma'dûddur."[13]

14. HADİS

"Bir kasaba ki dahil-i idare-i sultan değildir, oraya girme. Padişah zıll u rumhullahtır."[14]

• • • • • •

9 Beyhakî (Ebu Zer tarîkiyle).

10 İbn Hayyan ve İsfahanî (Ebu Bekir tarîkiyle). Metinde hadis şöyle devam etmektedir: "Kim de onu kendisi ve ibâdullah konusunda aldatırsa Allah da onu kıyamet günü yardımından mahrum bırakır" [İ.K.].

11 İbn Hayyan, Deylemî (Ebu Bekir tarîkiyle).

12 Bezzâr (İbn Amr tarîkiyle).

13 Bezzâr (Ebu Hureyre tarîkiyle).

14 Beyhakî (Enes b. Mâlik tarîkiyle).

15. HADİS

"Padişah yeryüzünde zıllullahtır. Kabza-i sultan dahilinde olmayan kasabaya bir kimse girdi mi orada ikamet etmesin."[15]

[6b] 16. HADİS

"Sultan yeryüzünde zıll-i Rahman'dır. Ona hıyanet eden dalâlette, nush u sadakat eyleyen şehrâh-ı hidayettedir."[16]

17. HADİS

"Sultan sath-ı arzda sâye-i Rabb-i Mennân'dır. Da'avât-ı hayriye ve nasihatte bulunanlar mazhar-ı hidayet, fenalığı arayanlar ve nush etmeyenler giriftar-ı girîve-i dalâlettir."[17]

18. HADİS

"İmam-ı âdilin bir gün icraatı altmış sene ibadetten efdaldir."[18]

19. HADİS

"İmam-ı âdilin bir günü, nehârı sıyâm, leyâli kıyâm ile geçiren bir kimsenin altmış senelik ömrüne muadildir".

20. HADİS

"Ümerânızı sebb etmeyin; hile, isyan eylemeyin. Allah'tan ittika ve sabr ediniz. Zira maslahat bana karîb ve râci'dir."[19]

21. HADİS

"Beş hâssayı câmi olan bir beldeyi bırakmak layık değildir ki o havâss-ı hamse dahi şunlardır: Sultan-ı kâhir, kâdî-i âdil, sûk-ı fâid, nehr-i câri, tabib-i âlimdir."[20]

[7a] 22. HADİS

"Sultan ile halk bir hayme gibidir ki çadır direksiz payidar, direk dahi

.....

15 İbn Hayyan, Deylemî (Enes b. Mâlik tarîkiyle).

16 Beyhakî (Enes b. Mâlik tarîkiyle).

17 Ebu Nuaym, Deylemî (Enes b. Mâlik tarîkiyle).

18 Beyhakî (İbn Abbas tarîkiyle).

19 Beyhakî (Evzaî tarîkiyle).

20 Beyhakî (Enes b. Mâlik tarîkiyle).

vetedsiz kâim olamaz. Kezâlik salah-ı nâs padişahsız hasıl olamaz, sultan dahi tebeasız olmaz."[21]

23. HADİS

"Cenabı Hakk'ın beni melâikeye emr eylediğini ve bana nusret verip huzurumda halâlet ve mehâbet ko[y]duğunu, bana saltanat ve mülk verdiğini ve ganâimi bana ve ümmetime helâl kıldığını Cibrîl-i emîn gelip tebşir eyledi ki bunlar bizden evvel kimseye nasip olmamıştı."[22]

24. HADİS

"Halk için üç şey lazımdır ki bunlar; emniyet-i tarîk ve icra-yı adalet eder âlim ve düşmanımızdan muhafazaya medâr olacak istihkâmlardır. Bunları hükümdar yaptığı halde tebea başka şeylere tahammül ederler."[23]

25. HADİS

"Davud aleyhi's-selâm bir münacatında: Ya Rab! Sevdiğin mahlukatın içinde en mahbubun kimdir? dediğinde Cenabı Mevlâ buyurdu ki: Halka merhamet edip nefsine hükm eylediği gibi nâs için dahi o surette hükm eyleyen vicdanperver ve rızâen lillâh infak eden sahî maldar ve gençliğini, kuvvetini taat-i ilâhiyede ifnâ eden âbiddir."[24]

• • •

[7b] İmam Gazalî *İhyâu Ulûm*'unda buyurmuşlar ki: Nübüvvet ve mülk ve saltanatın zât-ı âlîsinde ictimâı hasebiyle Fahr-i âlem, sâir enbiyadan efdaldir. Zira bu suretle din ü dünya salahını ikmâl buyurdu. Enbiyâ-yı sâirenin hiçbiri seyf ü mülkü câmi değildi.

• • • • • •

21 Beyhakî (Ahnef b. Kays tarîkiyle).

22 Beyhakî (Ebu Eslem Havlânî tarîkiyle).

23 Ebu Nuaym (Ubâde b. Sâmit tarîkiyle).

24 Beyhakî (İyâs b. Muaviye tarîkiyle).

[8a] İLÂVE

[BURSALI MEHMED TAHİR]

Selâtîn-i adalet-karîn-i Osmaniyenin bi-inayetillâhi te'âlâ ilâ yevmi'l-kıyâm kâ'id-i makam-ı hilafet-i kübrâ olacakları ve hulefâ-yı râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în hazarâtından sonra eşref ve aslah-ı hulefâ-yı İslâmiye oldukları Şeyhu'l-Ekber kuddise sırruhu'l-azher hazretlerinin *Şecere-i Nu'maniye*'leriyle **????** ismindeki risâlelerinde ve ulema-yı âmilînden allâme Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. es-Seyyid Muhammed el-Hasen el-Hamevî hazretlerinin *ed-Dürru'l-Manzûm fî Fazli'r-Rûm* ismindeki eser-i âlîleri ile meşâyih-i ârifînden Şeyh Mer'î b. Yusuf el-Makdisî hazretlerinin *Kalâidu'l-'Ukbân fî Fezâili Âli Osman* namındaki telif-i güzîninin tercümesi olup 1116 tarihinde Ankara'da vefat eden fuzalâ-yı kudât ve etıbbâ-yı Osmaniyeden Şaban Şifaî Efendi tarafından *Fezâil-i Âl-i Osman* ismiyle tercüme olunan eser-i behînde mufassalan beyan buyurulduğu gibi müfessirîn-i kirâmdan Şeyh İsmail Hakkı merhumun ecell-i müellefâtından olan *Ruhu'l-Beyan* isminde tefsir-i şeriflerinin cild-i evvelinin 781 ve 825inci sahifelerinde ve kezâ meşâyih-i Halvetiyeden Sofyavî Bâlî Efendi hazretlerinin hulefâ-yı kirâmından Bosnevî [8b] Ali Dede'nin *İntisâriye* risâlesinde ve şeyh-i zü'l-cenâhayn Abdülgani en-Nablusî hazretlerinin manzum *Tarih-i Osmanî*'lerinde vücûh-ı 'adîde ve mesrudât-ı ârifâne ile tavzih buyurulmuştur.

Ulema-yı a'lâm-ı Osmaniyeden Hacı Çelebi namıyla benâm olup 1160 tarihinde Dersaadet'te vefat eden Mehmed İsmet Efendi'nin *ed-Düreru's-Seniyye fî Fezâili Devleti'l-Osmaniyye* ismindeki eserlerinde ve 1244 senesinde memleketi olan Florina'da irtihal eden Mantıkî Mustafa Efendi'nin *Tebşîru'l-Mülûk fî Ahseni's-Sülûk* namıyla telif edip Cennetmekân Sultan Mahmud-ı Adlî hazretlerine takdim ettiği eserde ve

e'âzım-ı ulema-yı Arabdan Şam müftî-i sâbıkı Mahmud Hamzavî efendinin *el-Burhan 'alâ Bekâi Mülki Benî Osman ilâ Âhıri'z-Zeman* ismindeki risâle-i matbûalarında dahi bu hususa dair tafsilat muhakkakan vardır.

Bundan başka nesl-i pâk-i Osmaniyan hazarâtının, Şehrî Hayrullah ve Bağdadî Vâsıf efendilerin *Tevârih-i Osmaniye*'leri mukaddimelerinde mezkür ve meşrûh olan "Âhıru mâ-yemliku emren minnî Benî Kantûrâ" ["Benden en son emarete malik olacaklar Benû Kantûra'dır"][25] hadis-i şerifindeki "Benî Kantûrâ"dan yani evlâd-ı İbrahim'den oldukları muharrer olduğu gibi ehad-i ulema-yı mutasavvifeden bir zat-ı âlînin rivayetleri vechile müessis-i bünyan-ı saltanat Cennet-mekân Sultan Osman Han-ı Gazi hazretlerinin harem-i ismet-tev'emleri olup efâhım-i ulema-yı billâhtan Cenabı Şeyh Edebali'nin kerime-i necibeleri olan ve vâkıa-i meşhure işaret-i mâneviyesiyle emr-i tenkîhleri vuku bularak dûdumân-ı [9a] celilü'ş-şan-ı Osmanînin min-vechin masdariyetine vesile-i yegâne bulunan Rabia Mal Hatun'un da fi'l-asl şeref-i siyadet ile müşerref olmalarından nâşi bi-lütfihi'l-Kerim âlem-i şühûda kadem-nihâde olan sânî-i selâtîn-i Osmaniye Sultan Orhan Gazi ile kendilerinden sonra gelen selâtîn-i diyanet-karîn hazarâtının da şeref-i siyadetle müşerref olmaları azade-i kayd u izahtır.

Bursa mebusu
Mehmed Tahir

.....

25 İbn Asâkir (Fedâle b. Ubeyd tarîkiyle).

27.
RİSÂLE

MISIR OSMANLI KULÜBÜ

İSLÂM HİLAFETİ VE OSMANLI İTTİHADI
EL-HILAFETU'L-İSLÂMİYYE VE'L-CÂMİ'ATU'L-OSMANİYYE

MÜELLİFİ:
ALİ FEHMİ MUHAMMED

TERCÜME:
DR. SUAT MERTOĞLU

PRENSES NİMET MUHTAR DAİRESİ MÜDÜRÜ
MANASTIRLI BAHAEDDİN BEY'İN YARDIMLARIYLA BASILDI.

MISIR, MATBAATU'N-NECÂH, TS.
[*MENAR*'DA TEFRİKASI: TEŞRİN-İ EVVEL 1910 - KÂNUN-I SÂNİ 1911]

الخلافة الاسلامية

والجامعة العثمانية

سلسلة مقالات نشرت في جريدة المؤيد و مصر الفتاة

(بقلم)

(عربي حر)

طبعت على نفقة

(بهاء الدين بك الشاوي)

(مدير دائرة البرنس أحمد فؤاد)

طبع بمطبعة النجاح بمصر

İSLÂM FITRAT DİNİDİR

"Yoksa onlar (İslâm öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar?
İyi anlayan bir kavim için, hükümranlığı
Allah'tan daha güzel kim vardır?" [Maide, 5/50].

Din nefisler üzerindeki en büyük hakimdir. Dinin insanlar üzerindeki etkisi, onların hayra ya da şerre istidatları ölçüsünde ortaya çıkar. [İnsanlar arasındaki] farklılık da işte bu konudadır ki, bu farklılık olmasaydı dinden söz edilemezdi. Çünkü şayet dinî düşünce birlik içinde olsaydı zorluklar da ortadan kalkardı. Zira her grup kendisinin hak üzere olduğunu ispat etmek için başkaları ile mücadele etmek zorundadır. Bizi bir grubu tasdik etmeye, bir başkasını yalanlamaya sevkeden deliller nelerdir? Niçin İbrahim'in (a.s.) babasının, putların önünde eğilmesini hatalı buluyoruz ve niçin İbrahim'in (a.s.) bu putları kırmasını ve uyumayan Hayy ve Kayyûm olan varlığa ibadet etmesini doğru buluyoruz? "Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır" [Hûd, 11/118-119].

İnsan, etrafındaki tabiat olaylarını düşünürse, onların topyekün olarak en güzel şekilde varlığını devam ettirdiğini görür. Tabiat da kâinatta olan her şeyin kendisine boyun eğdiği kanundan başka bir şey değildir. Ben de araştırmalarımın ulaştığı sonuçlar ölçüsünde şuna kesin olarak

inanıyorum ki, İslâm tabiî din ya da Allah'ın insanlar üzerinde yarattığı fıtrat dini, dosdoğru dindir, ancak insanların çoğu [bunu] bilmiyorlar. İslâmın esasları tabiat kanunlarına tamamen uygundur ve ben hakikati seven herkesin bu düşüncemi kabul edeceğini ve İslâmın faydalı meziyetlerini ve kabul edilen esaslarını itiraf edeceğini umuyorum.

Garp yazarlarından birçoğu İslâm ve onun Peygamberi (a.s.) konusunda görüş beyan etmişlerdir. Ben Daniel, Luther, Melanchton ve Herbold (?) gibi sonrakilerden bazılarının görüşlerine vakıf olsam da önceki yazarların görüşlerine maalesef muttali olamadım. Bununla beraber -her zaman ve her yerde insanların çoğunda olduğu gibi- ben bu kimselerin bilmedikleri konularda uzun boylu konuştuklarını görüyorum. Önceki ve sonraki yazarlardan Hanatoux[1] ve Lord Cromer[2] gibi İslâmı eleştirenlerden hiçbiri hakkındaki şaşkınlığım Martin Luther hakkındaki şaşkınlığım kadar fazla değildir. Bu kimse serbest fikirli, izzet-i nefis sahibi ve Vatikan'ın baskılarına rağmen Ortaçağ'da Protestan mezhebini kuran mütefekkirdir. Ne var ki siyasî maksatlar bu yazarların nefislerine nüfûz etmiş, basiretlerini köreltmiştir; öyle ki bu kimseler ancak bu tür maksatların kendilerine ilham ettiği şeyleri yazarlar. Bununla beraber hakkı teslim edenler de eksik olmaz ve bu sözün [yazının] başında garp yazarlarının insaflı olanlarından bazılarının İslâm ve Hz. Peygamber (a.s.) hakkındaki bazı sözlerini zikredeceğim, ki Arapça konuşanlar, düşmanlar arasında da yardımcıların eksik olmayacağını bilsinler.

Hesaba çekici olarak Allah kâfidir.

Meşhur araştırmacı John Davenport *Muhammed'in Tarihi* isimli kitabında şöyle demektedir: "Ülkesi için, insanlarını Bir ve Kahhar olan Allah'a kulluğa ve putları terk etmeye sevk etmek suretiyle kalıcı, büyük ıslahatlar gerçekleştiren bir adamın (Hz. Peygamber'i kasdetmektedir) faziletinin inkâr edilmesi mümkün müdür? Suçsuz yere kızların öldürülmesine mani olan, şarap içilmesi ve kumar oynanmasını yasaklayan bu kimsedir".

Edward Gibbon[3] şöyle yazmaktadır: "Muhammed'in dini şüphelerden ve zanlardan uzaktır. Peygamber'in putlara ve yıldızlara ibadet edilmesini yasaklamasından sonra Kur'an, Allah'ın vahdaniyetine en büyük delildir. Bu dinin zor anlaşılan esrarı, bugünkü akıllarımızın idrak ettiğin-

.....

1 Gabriel Hanatoux (1853-1944), Fransız tarihçi ve siyaset adamı [S.M.].

2 Evelyn Baring Cromer (1841-1917), İngiliz diplomatı ve siyaset adamı [S.M.].

3 Edward Gibbon (1737-1794), İngiliz tarihçi [S.M.].

den daha yücedir". Mister Davenport *Muhammed ve İslâmdan Özür* isimli kitabında şöyle demektedir: "İslâmın sadece kılıç zoruyla ayakta durduğunu sanmamız, aptallıktır. Çünkü [insanları] en doğru yola ileten bu din, kan dökmeyi yasaklamakta, marufu emrederken münkeri nehyetmektedir. Burada şu hususu da itiraf etmeliyiz ki, Avrupa'da onuncu asırda yükselişe geçen tabiî bilimler, astronomi, felsefe ve matematik, Kur'an'dan iktibas edilmiş ve derlenmiştir. Hatta Avrupa İslâma bu saydıklarımızdan başka hususlarda da borçludur. Çünkü bu din şu âyetlerde şûrayı emretmiş, istibdadı yasaklamıştır: 'Onların işleri aralarında şûra iledir' [Şûrâ, 42/38], 'İş hususunda onlarla müşavere et' [Âl-i İmran, 3/159]". Davenport sözlerine şöyle devam etmektedir: "İslâm, insana medenî haklarını vermiştir. Avrupa şu hususu hatırlamalıdır ki, kendisi, kadîm garp edebiyatının muhafazasını Müslümanlara borçludur. Çünkü Avrupa, koyu bir karanlık içerisindeyken Müslümanlar Yunan felsefesinin eserlerini muhafaza ve tıp, hendese ve bunların dışında diğer ilimleri inşa ettiler. Diğer bir ifade ile Müslümanlar, IX. asırdan XIII. asra kadar barbarlık içindeki Avrupa'nın hocalarıdırlar".

Başka bir yazar "Şark ve Garp" başlıklı makalesinde şu görüşlere yer vermiştir: "İslâm siyasî haklar konusunda bütün insanları eşit tutmuş, öteden beri var olan ağır vergileri onların üzerinden kaldırmış, insanların bütün haklarını muhafaza etmiş, insanın insana kulluğunu kınamıştır". Bununla beraber Avrupalı ve bilhassa İngiliz siyaset adamları yerli yersiz İslâma saldırmak ve onun çeşitli eksikliklerle malûl olduğu, geriliğe (*teahhur*) davet ettiği iftirasında bulunmak için çaba sarf etmekten vazgeçmiyorlar. Bu durumun bir örneği, Ezherli talebeler grev yapınca *Times* ve onun çizgisindeki gazetelerin, Ezherlilerin geriliğe meyyal olduğunu söylemelerinde görülmüştür. Bu iftiralar, İslâm âlimlerinin temayüllerine ve doğru bir çizgideki öğretilerine aykırıdır. *el-Liva* muhabiri Londra'da bu münasebetle şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Biz şuna inanıyoruz ki, gerilik esaslarından uzak bir din varsa, o da sadece hanif İslâm dinidir".

İnsan 1882 yılında meydana gelen anayasal-meşrutî hareketler (*hareketu'd-düstûriyye*) ve ulusal devrim (*es-sevretu'l-vataniyye*) esnasında Ezher âlimleri ve bizzat şeyhulislâmın yaptıklarını nasıl unutabilir? Tevfik Paşa aleyhine bir karar yayınlayanlar ve bu kararda onun geriliğe yol açan işlerini ve ülkeye verdiği zararı ortaya koyanlar ulemadan başkası mıydı? İstanbul'da sultana, şûranın sadece İslâmın ruhundan olmakla kalmadığını, dinin de onu emrettiğini söyleyen şeyhulislâm değil miydi?

Meclis-i Mebusan'da memleketin menfaatleri konusunda din ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı anâsırının müsavatını dile getiren kıymetli konuşmaları yapanlar ulemadan başkası mı idi?

Ulema benzer bir davranışı Rusya'da da göstermiştir. Şöyle ki, [1]905 senesinde Bakü'de Ermeniler ve Tatarlar Rus polisinin gözü önünde birbirlerini öldürürken, iki halk arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak üzere olaya ilk müdahalede bulunanlar, din adamları idi. İşte diğer ülkelerde de gayret sarfeden ve Tatarları çocuklarının iyi yetişmesi için modern okullar açmaya ve onları hataya düşmekten koruyacak konferanslar tertip etmeye teşvik edenler Müslüman din adamlarıdır.

Fakat Hıristiyan Rus hükümeti ne yazık ki ahalinin aydınlanması ve mezarlarından ayağa kalkıp dirilmesinden korkarak, onların övgüye layık bu çabalarını durdurmaya gayret ediyor. Burada müşahede edilen olayın hayret verici tarafı şudur ki, bu taraftaki [Rus hükümeti tarafı] bir Hıristiyan ve çiftçilerinin çoğu Müslüman din adamlarının ilim ve maarif uğrundaki gayretlerinden etkilenmişler ve bunlardan birçoğu İslâmı kabul etmişler, Rus hükümeti ise [kendisi için] zararlı bu hareketi durdurmak için bu bölgeye hususi görevliler göndermiştir. İşte İslâm ve Müslümanlar budur. Bununla beraber İngiliz siyaset adamları İslâmı ve Müslümanları gerilikle suçlamaktan haya etmezler.

Hiç şüphe yok ki, batılı yazarlardan insaf sahibi olan kimselerin görüşleri bu [siyaset adamları] aleyhindeki en büyük delildir. Bu tür yazarlar bu dinin küçük büyük hiçbir hususu ihmal etmediğini itiraf etmişler, böylece şu âyetler tamama ermiştir: "Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâma razı oldum" [Maide, 5/3], "Allah katında din, İslâmdır" [Âl-i İmran, 3/19].

Bu kimselerin aşağıdaki âyetlerin mânasını idrak etmekten aciz olduklarını itiraf ettikten sonra, Hz. Peygamber'in faziletini ikrar etmelerinde şaşılacak bir durum yoktur: "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" [Enbiya, 21/107], "Şüphesiz ki sen büyük bir ahlâk üzerindesin" [Kalem, 68/4], "Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, etrafından dağılır giderlerdi" [Âl-i İmran, 3/159].

Sözkonusu siyaset adamları İslâmın vatanperverlikten uzak olduğunu iddia ederler. Acaba bu maksatlı kimseler Kur'an'da Hz. İbrahim'in diliyle ifade edilen şu hakikat karşısında ikna olurlar mı?: "Rabbim bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut" [İbrahim, 14/35]. Bu kimseler Fil Sahibi'ne [Ebrehe'ye] kendi vatanına giden yolda

rehberlik eden, bu şekilde ülkesine ihanet eden ve Hz. Peygamber'in kabrinin taşlanmasını emrettiği, kendisinin de mübarek elleriyle taşladığı Ebu Ri'bâl'in [Ebu Riğâl'in] hikâyesinden utanmazlar mı? Bunlar "Vatan sevgisi imandandır"[4] hadisini duymamışlar mıdır?

Bunlar İslâmın çalışma ve gayret değil, kayıtsızlık [*tevâkül*] ve tembellik dini olduğunu iddia ederler. Oysa bu, aşağıdaki Kur'an ve hadis nasları ile reddedilmiş bir söz, asılsız bir iddiadır: "İnsan için çalıştığından başkası yoktur" [Necm, 53/39], "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış"[5].

Bunlar İslâmın bazı modern bilimlerden nefret ettiğini söylerler. Oysa bu hakikatte Edward Gibbon'un "Bu dinin zor anlaşılan esrarı, bugünkü akıllarımızın idrak ettiğinden daha yücedir" sözünde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in ve bu hanif dinin ihtiva ettiği hususlar karşısında, üzerinde durulmaya bile değmeyecek bir iddiadır. Âyette şöyle buyurulmuştur: "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorunuz" [Nahl, 16/43], "De ki: Göklerde ve yerde neler var!" [Yunus, 10/101], "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" [Zümer, 39/9], "Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye... bakmadılar mı?" [Arâf, 7/185].

Bunlar İslâmın kadını köleleştirdiğini zannediyorlar ve bu konuyu tesettür ve peçe ile delillendirip bu gibi şeylerin dinî kurallardan çok millî adetlere ait bir husus olduğunu anlamıyorlar. İslâm, kadınla erkeği eşit tutmuş, talakın mübah olmasına ve taaddüd-i zevcâta nazaran bu kimselerin zannettikleri gibi kadını erkek için bir meta haline getirmemiştir. Bu kimseler bu gibi tasarrufların fevkalâde bir takım sebeplere mebni olduğunu, şayet bu hususta Müslümanlar ifrata vardılarsa bunun, onların şahsî ahlâklarına ait bir husus olduğunu, bu ifratlarının dinleriyle alakalı olmadığını bilmiyorlar. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: "Onlar (eşler) arasında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız bir tane alın; yahut ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Haksızlık etmemeniz için en uygun olan budur" [Nisa, 4/3]. Başka bir âyette şöyle buyurulur: "Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz" [Nisa, 4/129]. Hadiste de şöyle buyurulur: "Helaller arasında Allah'a en sevimsiz geleni, talaktır"[6].

• • • • • •

4 Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 413.

5 *Müsnedü'l-Hâris*, II, 983.

6 Ebu Davud, Talak, 3.

İnsaflı olan kimse bu söylenenlerden, talak ve taaddüd-i zevcâtın İslâmda neredeyse yasaklanmış iki husus olduğunu görür.

İslâm kadına yargıçlık [hakkını] bile vermişken Hıristiyan medeniyeti bu konuda ona ne vermiştir? Bu kimseler şu an Amerika ve Avrupa'da olduğu gibi kadının susadığı haklarını talep etmesine karşı çıkıyorlar, ondan sonra da kendilerinden İslâmın onlara verdiği haklardan bir kısmını isteyen kadının İslâmda köleleştirilmesinden sevinç duyuyor ve kadınla alay ediyorlar! Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: "Allah, insanları birbirinden üstün kıldığı ve mallarından harcadıkları için erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidirler" [Nisa, 4/34]. Bu, neredeyse üzerinde durulmaya bile değmeyecek bir meziyettir. Sebebi ise erkeğin tabiî kanunlara göre çalışıp çabalaması, kadının ise genel olarak kendisine mahsus yerde [evinde] daha fazla rahata sahip olması, bununla beraber akla galip gelebilecek kimi kalbî ve psikolojik tesirlere daima maruz kalmasıdır. Erkek bu anlamda nefis ve kalp azgınlığına karşı adeta bir gemdir.

Bunlar İslâmın savaş ve düşmanlık dini olup, barış ve içtenlik dini olmadığını iddia ederler; İslâmın ilk yıllarında gerçekleşen fetihleri de tersinden delil olarak kullanırlar. Bu iddia sahipleri, bu fetihler Müslümanların dışında birileri tarafından gerçekleştirilseydi, mahkûm milletlerin -yer darlığından uzunca izah edemediğimiz Avrupa sömürgeciliğinin esaslarına binaen- türlü zillet ve meskenete düçâr olacağını bir bilseler! Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: "Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah böylece size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah işiten, görendir" [Nisa, 4/58]. İslâm ümerasından olan fatihlerin yaptığı işte bu idi. Bugün Avrupa'nın.kadîm milletler üzerindeki uygulamalarını karşılaştırdığında utanması gerekmez mi? Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: "Sen hikmetle, güzel öğütle Rabbi'nin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et" [Nahl, 16/125], "O, Resulünü hidayet ve hak dinle gönderdi ki, onu bütün dinlere üstün kılsın" [Fetih, 48/28], "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tağûtu inkâr edip Allah'a inanırsa, muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır" [Bakara, 2/256]. İşte bunlar Kur'an'dan bazı âyetlerdir. Bunlarda dile getirilen hususların Amerikan misyoneri Mister Mot'un [Nott'un] Ortadoğu'daki misyonerlerden bir gruba hitaben yaptığı konuşmada söylediği şu sözlerle ne münasebeti vardır: "Sizin gibi zorluklara tahammül eden yüz adam ve 20 bin pound vasıtasıyla Allah, İslâmın yok edil-

mesini ve Arap memleketlerinin şeytanın pençesinden kurtulmasını takdir edebilir"[7].

Doğu Hıristiyanlarını dinlerini terketmeye zorlanmaktan koruyan şey, fertlerinin kahramanlığı ya da kiliselerinin mucizeleri değil, okuduğumuz Kur'an âyetleridir. Bu âyetler, o kimselerin dinî bağımsızlıklarının selâmetini garanti altına almış, akidelerini her türlü saldırıdan korumuştur. Bugünkü Müslümanlar İslâmın ilk dönemindekiler gibi olsaydı, bu misyonerler Ortadoğu'da yaptıklarının onda birini yapamazlardı. Bilâkis İslâm her aklın kabul edeceği ve eskiye yapışmayan bir din olduğu için dünyanın diğer bölgelerine yayılırdı. Bugünkü Müslümanlar İslâmın ilk dönemindekiler gibi olsaydı Avrupa İslâm topraklarından ve doğudan bir karışı bile sömüremez, tek bir kabileyi bile köleleştiremezdi. Merhum Üstad Muhammed Abduh şöyle demiştir: "Ezher, bir kafeste hapsedilmiş aslan gibidir; Mısır hükümeti de o kafesin kapısındaki bekçi gibidir. Kapı açıldığında bu aslanın ilk avı, Mısır hükümeti olacaktır"[8]. Biz de bu söze şunu ilave ederiz ki, kapı açılır ve bu aslan, hürriyetin kokusunu bir alırsa, o zaman doğuyu doğuya, batıyı da batıya döndürecektir.

Denildiğine göre Mister Gladstone bir seferinde şöyle bir kehanette bulunmuştur: "İslâmın ömrü 300 yıldan uzun değildir. Ondan sonra yok olacaktır". *Hilal ve Salib*.kitabının[9] yazarı kıymetli Üstad Halil Halid Bey [bu konuda] şöyle der: "Bu kâhin kehanetiyle şu iki şeyden birini istemektedir: Ya Rusya'nın yaptığı gibi Hıristiyan devletler kâhir bir kuvvetle yeryüzündeki bütün Müslümanları yok edecekler, ya da Müslümanlar iki yüz yıl sonra muzaffer olacaklardır. Oysa biz kınayanın kınamasından korkmadan şunu deriz ki, bu zaman süresinde İslâm yok olacaksa, o zaman Hıristiyanlığın ömrü de ondan daha uzun olmayacaktır".

• • • • • •

7 Halil Halid bu sözleri R. Nott'un *Evangelization of the World in this Generation*, s. 145'ten naklen şu şekilde aktarır: "Bana şu ilm-i din ile meşgul talebeden meşakkat-i seferiyeye mütehammil yüz kişi ve onların mesârifına mukabil de yirmi bin lira bulunuz. İşte o zaman mabed-i Muhammedî'nin direklerini Allah temelinden sarsar ve Arabistan'ı pençe-i şeytandan kurtarmakla İbnullah şan kazanır", bk. *Hilal ve Salib Münazaası*, Mısır, 1325, s. 65 [S.M.].

8 Yazının *Menar*'daki neşrinde dergi tarafından düşülen bir notta, bu ifadenin Abduh'a ait olduğu iddiasının ispatlanmaya muhtaç olduğu belirtilir, bk. *Mecelletü'l-Menar*, XIII/9, 13 Teşrin-i evvel 1910, s. 720. [S.M.].

9 Aslı İngilizce *The Crescent versus the Cross* (London, 1907) olan eserin aynı yıl bazı değişikliklerle müellifi tarafından yayınlanan Osmanlıca neşri olan bu kitap (*Hilal ve Salib Münazaası*, Mısır, 1325 [1907]) Latin harfleriyle de neşredilmiştir: *Hilal ve Salib Kavgası*, İstanbul, 1975; *Hilal ve Haç Çekişmesi*, sadeleştiren: Mehmet Şeker-A. Bülent Baloğlu, Ankara, 1997. [S.M.].

Ancak -Hıristiyanlar servet ve eleman yönünden bir güce sahip oldukları, buna mukabil Müslümanlar bu tür imkânlara sahip olmadığı halde- bütün bu iftiralara rağmen İslâm yayılmakta ve mensuplarının ona bağlılığı devam etmektedir. Okuyucunun Hıristiyanların dinleri uğrundaki misyonerlik hazırlıklarına dikkatini çekmek için burada *Britannica Ansiklopedisi*'nin "Misyonerlik" maddesinden iktibasta bulunacağız: Misyoner cemiyetlerinin sayısı 78, çalışanlarının sayısı 5.440, yıllık gelirleri de 1.779.399 pounddur.

Bunlar işlerine bir hazırlık ve medenî dünyadaki kamuoyu önünde kendisiyle korundukları bir zırh olarak, İslâmın müdafaa değil ayıplanan bir saldırı ve hücum dini olduğunu iddia ederler. Bu kimseler Kur'an'daki şu âyeti inkâr mı ederler?: "Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa onların arasını düzeltin; şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. (Allah'ın buyruğuna) dönerse artık adaletle onların arasını düzeltin ve âdil olun. Allah âdil kimseleri sever" [Hucurât, 49/9]. Buradan hareketle insaf sahibi kimse şunu görür ki, Avrupa'nın durumu ve tesirini yükseltmek için [uğrunda] kuvvet ve gayretini sarfettiği Uluslararası Tahkim Mahkemesi ya da Lahey Konferansı, İslâmın yaklaşık on üç asır evvel getirdiği medeniyet ve insanlığın gerisindedir. Hadiste şöyle buyurulmuştur: "İnsanların Allah'a en sevimli olanı, insanlara en fazla sevgisi olandır"[10]. İnsanlara sevgi duymak, barışın ve uyumun ilk vasıtasıdır. Diğer hadislerde de şöyle buyurulur: "İğnenin deliği birbirini seven iki kimseye dar gelmez, dünya birbirine buğzeden iki kişiye dar gelir"[11], "İman etmedikçe Cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman edemezsiniz"[12].

[Bu kimseler] dinî taassubu İslâma ve şu âyetleri ihtiva eden Kur'an'a nasıl isnad edebilirler?: "Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adaletli kimseleri sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır" [Mümtehine, 60/8-9], "(Ey Muhammed), sen sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir" [Kasas, 28/56], "Dinde zorlama yoktur" [Bakara, 2/256],

•••••

10 bk. Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 54.

11 Sem'anî, *Edebü'l-İmlâ*, s. 131.

12 Müslim, İmam, 93; Ebu Davud, Edeb, 131.

"O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?" [Yunus, 10/99]. Kelimelerin muhtemel anlamlarını tahrif eden, Kur'an âyetlerinden tek başına aldıkları ufak kırıntıları amaçlarını mazur göstermek için kullanan bu maksatlı kimseleri bunlardan sonra hangi delil ikna edebilir? Bu kimselerin hali, âyetin "Ne dediğinizi bilinceye kadar sarhoşken" kısmını kasıtlı olarak hazfedip "Ey iman edenler, namaza yaklaşmayın" [Nisa, 4/43] kısmını okuyan, ya da "Onlar ki namazlarından gafillerdir" kısmını görmezden gelip "Şu namaz kılanların vay haline" [Mâ'ûn, 107/4-5] kısmını okuyan kimsenin hali gibidir.

Biz hanif dinimizin şu âyette bize nefislerimizi müdafaa etmemizi emrettiğini inkâr etmeyiz: "Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın" [Bakara, 2/194]. Bu vazifeyi yerine getirmemenin alçaklık olarak telakki edileceği, tartışmasız bir hakikattir. Bu kimseler Müslümanların, iktisat ve geçim kaynakları başkaları tarafından çalındığında yaptıkları gibi, insanî ve dinî inançlarıyla ilgili hislerine dokunulduktan sonra da başlarını önlerine eğmelerini mi istiyorlar? Şüphesiz onlar apaçık bir sapıklık içindedirler, Rabbin zalimlerin yaptıklarından gafil değildir. Bunlar şu âyetler hakkında ne buyururlar: "Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir" [Şûrâ, 42/40], "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel şekilde önle" [Fussilet, 41/34], "Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır" [Enâm, 6/160]. Hangi hoşgörü ve uyum, iyiliğe on misliyle, kötülüğe ise sadece misliyle mukabele etmekten daha fazla olabilir?

Bu kimseler şartlarını ve durumlarını araştırmaksızın İslâmın köleliğe izin verdiğini söyleyerek buradan, İslâmda hürriyet, müsavat ve kardeşliğe yer olmadığı sonucuna varırlar ve İslâmın diğer dinleri ve mensuplarını reddettiğini zannederler. Biz buraya Kur'an'daki bu konuyla ilgili bazı âyetleri alıyoruz: "O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın (bu) şey, müşriklere ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve (ona) yöneleni kendisine iletir" [Şûrâ, 42/13]. Hangi delil ikinci halife Hz. Ömer'in Cebele b. el-Eyhem gibi kaba saba bir bedeviye, kendisinin ona vurduğu gibi onun da kendisine vurarak nefsinin öcünü alması için başını kaldırmasını emretmesinden daha açık bir biçimde bu tür dedikoduları yalanlayabilir? Ali b. Ebu Talib, İbnü'l-Eşter'i Mısır'a vali tayin ettiğin-

de, ona şöyle yazmıştır: "Kalbinde raiyyeye karşı rahmet, muhabbet ve lütuf besle. Onlara karşı yiyeceklerini çalan yırtıcı bir hayvan gibi olma. Çünkü onlar iki gruptur: Ya din kardeşin, ya da yaratılışta senin benzerin olanlar. Onlardan küçük hatalar sadır olabilir, bazı arızalar meydana gelebilir. Kasıtlı ve hatalı da olsalar ellerinden tutularak yola getirilirler".

O zaman müşrik [Araplara] ve diğer memleketlere, yetim bir Arap'ın getirdiği, krallarla raiyyeyi müsavi tutan bir dini kabul etmek ağır gelmişti. Medeniyet ve insanlık iddiasında bulunanlar nasıl oluyor da bunlarla övünebiliyorlar, daha sonra da kendileri zulmet, vahşilik ve istibdat karanlıklarında yüzerken bizim uyguladığımız bu faziletlerin İslâmda bulunduğunu inkâr ediyorlar? Bunlar sadece zanna tâbi oluyorlar. Zan ise hakikati ifade etmez.

Burada raşid halifelerin ilki olan Ebu Bekir-i Sıddîk'ın (r.a.) irad ettiği ilk hutbeden bazı parçaları hatırlamamız güzel olur. O şöyle demiştir: "Ey insanlar en hayırlınız olmadığım halde ben sizin başınıza tayin edildim. Şayet doğru hareket edersem bana yardımcı olun, yanlış hareket edersem beni doğrultun. Doğruluk emanettir, yalan ise hıyanettir. Aranızdaki zayıflar, inşaallah haklarını alıncaya kadar benim nezdimde güçlüdür; aranızdaki güçlüler ise ben kendilerinden hakkı alıncaya kadar benim nezdimde zayıftır. Sizden hiçbiriniz cihadı terketmesin. Zira cihadı terkeden hiçbir topluluk yoktur ki, Allah onları zillet ve meskenete dûçar etmiş olmasın. Allah'a ve Resulüne itaat ettiğim sürece bana itaat edin, Allah'a ve Resulüne isyan edersem bana itaat etmeniz gerekmez". Ömer b. el-Hattab da şöyle demiştir: "Sizden kim bende bir eğrilik görürse, onu düzeltsin". Halktan biri [bunun üzerine] şöyle demiştir: "Sende bir eğrilik görürsek, onu kılıcımızla düzeltiriz". [Ömer de şöyle cevap vermiştir:] "Araplar içinde Ömer'in eğriliğini kılıcıyla düzeltecekleri var eden Allah'a hamdederim".

Şayet dinî, siyasî ya da içtimaî hürriyet, ya da müsavat ve kardeşlik varsa bütün bunlar Kur'an'dan ve İslâmdan iktibas edilmiş, hatta özetlenmiştir. Meşhur İngiliz yazarı Bosworth'un *Muhammed ve İslâm* adlı kitabında[13] belirttiğine göre geçmiş asırlardan birinde Müslüman olan bir Hıristiyan, Müslümanların hoşuna gideceğini zannederek Hz. İsa'ya hakaretler etmiş. Onun bu sözlerini işitenler kendisini kadıya götürmüşler ve orada ölüme mahküm edilmiş. Bunun benzeri bir durum şer'iye sicillerinde yazıldığına göre Türkiye'de 400 yıl önce meydana gelmiş. Şöyle

.....

13 E. Bosworth-Smith'in, *Muhammed and Muhammedanism* adlı eseri [S.M.].

ki, bir Yahudi, Hz. Meryem-i Azrâ'nın saygınlığına dil uzatarak Hz. İsa'ya hakaret etmiş, bunu duyan Müslümanlar da onu kadıya götürmüşler. *Fetavâ-i Ali Efendi* adlı kitapta yazıldığına göre bu kimse ölüme mahkûm edilmiş. Bütün bunlara rağmen Avrupalı siyaset ve din adamları, İslâma taassup ve saldırganlık iftirası atmak yolunda gayret etmekten geri durmazlar. *Chambers Ansiklopedisi*'nde[14] şöyle denilmektedir: "Hıristiyan din adamlarının İslâmı kötülemelerinden ve onun hakkında ileri geri söz sarfetmelerinden daha tuhaf bir şey olamaz. Hıristiyanlığı kabul etmedikleri için Mağriplileri İspanya'dan kim sürdü? Hıristiyanlığı kabul etmedikleri için Meksika ve Peru'da milyonlarca kişiyi kim katletti? Müslümanlar Yunanlılara [Rumlara] bu kabilden neler yapmışlardır? Hıristiyanlar herhangi bir baskıya maruz kalmadan, bir gün olsun inançlarını terketmeye, din adamlarından ya da kiliselerinden vazgeçmeye zorlanmadan Müslümanların yanında uzun asırlar yaşadılar".

Bununla birlikte bazı Müslümanların çirkin davranışlar sergilediklerini de inkâr etmeyiz. Ne var ki onların bu davranışları dinî inançlarına değil, şahsî ahlâklarına isnad edilmelidir. Aksi takdirde dinin onların bu davranışlarını emrettiğini mi, yoksa yasakladığını mı araştırmamız gerekir ki, o zaman İslâmın bütün günahkâr saldırganları kötülediği açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Maamafih bu gibi kimselerin yaptıklarını, Hıristiyan-Protestan ya da diğer Avrupa devletlerinin mezheplerine muhalif kimselere yaptıklarıyla mukayese edersek kolayca bir sonuca varabiliriz. İşte Protestan İngiliz hükümeti 300 yıldan beri Katoliklere, eski mezheplerinden vazgeçirmek ve yeni mezhebi kabul ettirmek için türlü işkenceler yapmaktadır.

Okuyucunun Avrupa'nın dinî taassup konusundaki -bu taassup fertlerden değil, resmî olarak hükümetlerden kaynaklanırdı- barbarlığı hakkında bilgi sahibi olması için Piskopos Godmann'ın (?) Protestanların (ki, hakim olan topluluktur) Katoliklere uyguladığı muamele hakkında yazdıklarını aktarıyoruz:

> "Onlar (yani Katolikler) Elizabeth dönemindekinden daha bahtsız olduklarını düşünüyorlardı. Çünkü Elizabeth'in ölümünden sonra [işlerin] daha iyi olacağını ümit ediyorlardı. Aynı şekilde onlara işkence yapanlar da ileride zamanın kendi aleyhlerine dönmesinden korkarak onlara karşı olan zulümlerinde ileri gitmiyorlardı. Katolikler yaşayan bütün fertleriyle

.....

14 İskoçyalı yazar ve basımcı William Chambers'in 10 cilt olarak çıkarttığı *Encyclopaedia*'sı (1860-1868) kasdediliyor olmalıdır [S.M.].

kanunun ağır cezalarına tahammül ediyorlardı. Onların ruhları memleketin kanunlarına boyun eğmemiştir. İngiltere'ye (Katolik) bir papaz getirmek, cezası idam olan bir ihanetti. İtibar sahibi bir adam, bir papazı [misafir olarak] kabul ettiği için idam edilmişti. Başkaları da Roma kilisesine katılmak için göçtüklerinden dolayı idam edilmişlerdi. Cezalar hemen infaz edilirdi. Protestanlar, pazarda Katoliklerin ellerindeki alınıp satılan mallarını yağmalarlardı. Onlardan biri bana, malından arda kalan üçte birlik kısmıyla kıt kanaat geçinebildiğini, hatta kendisine yapılan zulümleri önlemek için rüşvet vermekten bile aciz kaldığını temin etti. Katoliklerin çocukları diğer mezhep [Protestanlık] terbiyesiyle yetişmeleri için küçükken [ailelerinden] alınırlardı. Onlara [Katoliklere] ülkenin anayasasına göre muamele edilmez, kendileri halktan sayılmaz, [resmi] bir vazife alamaz, çocuklarını eğitemez, sığınabilecekleri rahibe manastırlarına sahip olmayan kızlarını evlendiremezlerdi. İngiltere dışında olanların ise, aşırı fakirlikten ötürü ödemekten aciz kaldıkları bir meblağ ödemeden geri dönmelerine müsade edilmezdi. Mahkemeler bu noktada kalmazlar ve kendilerine gönderilen herkesi hapsederler, kimsenin kendisini savunmasına da izin verilmezdi. I. James'in iktidarının başlarında Katoliklerin durumu işte böyle idi. Elisabeth devrinde bir kanun yürürlüğe konulmuştu ki, bunun hülasası yeni mezhepten [Protestanlık] olmayan herkesin her kamerî ay için 20 pound vergi ödemekle yükümlü kılınmasıdır. Bu durum Katolikleri Elizabeth'i tahttan indirmek ve yerine başka birini geçirmek konusunda bir araya getirmiştir. Elisabeth'ten sonra gelen kral zamanında tekrar bu sözü geçen önceki kanun uygulamaya konulmuş, buna şu gibi yeni suçlar ilave edilmiştir: Yeni mezhepten olan bir kimsenin mezhebini terketmesi konusunda bir teşvik ve gayrette bulunan kimse suçlu kabul edilmiş, 100 pound para cezası ve bir yıl hapisle cezalandırılmıştır; (muallim) adı altında kılık değiştiren bir papazın [misafir olarak] kabul edilmesi halinde papaz bir yıl hapisle, kabul eden ise ayda 20 pound para cezasıyla cezalandırılmıştır.

Cay Fox'(?)un müellifi Insurus (?) İngiliz din/mezhep devrimi hakkında şunları söylemektedir:

"Bir kimse bir kez (Katolik) diye bağırsa, bu kelimeyi telaffuz eder etmez zavallının vücudu paramparça edilir, hükümet durumu şüpheli herkesi tutuklar, aralarında erkeklerin ve kadınların olduğu bu kimselere iftira da olsa isimleri Katolik olduklarına delâlet ettiğinden dolayı türlü işkenceler yapardı. İşkencenin ilk derecesi iki elin parmaklarının demir mengenelerin arasına konulmak suretiyle ezilmesiydi; ikinci derece şahsın ayakla-

rından tavana asılması ve ayak parmaklarının kesilmesiydi; üçüncü derece onun zincire vurulması ve canlı olarak balık gibi sırtını kızartan bir balataya (?) bağlanmasıydı; dördüncüsü onun zemin katta içine su doldurulmuş bir çukura konulması, buradan çıkan büyük sıçanların sadece kemikleri kalıncaya kadar etlerini yemesiydi. İşin tuhaf olan tarafı, onların her işkence aşamasından sonra bu talihsiz adamı iyileşinceye kadar tedavi etmeleri, ardından bir sonraki aşamanın gelmesi ve işkencenin böylece devam etmesiydi".

Birileri ne kadar saçmalarsa saçmalasın, ne iddialar ortaya atarsa atsın İslâm, mertebesinin yüceliğinin yanısıra başka din mensuplarını davet hususunda da diğerleriyle yarışır. Bu, bütün Hıristiyan mezheplerinin mahrum olduğu ve İslâmın davetinde başarılı olmasından çekindikleri bir meziyettir. Bu nedenle onlar dinlerinin (gidip bütün ümmetlere misyonerlik etmek) emrine uyarak, kendilerini zahmetli engellere götüren her türlü vasıtayı ve galibiyeti mübah görürler. Bu vazife onlar için bağlayıcı olduğundan dolayı, barışçı yollarla başarısız olduklarında inançlarının yayılmasını, Hıristiyan devletlerinin kuvvetlerine ve toplarına -ki onlar Hıristiyan medeniyetinin şanını bu çirkin vasıtalarla yüceltirler- dayanarak gerçekleştirmeye yönelirler. Ancak İslâm, etrafını kuşatan olumsuz şartlara rağmen Müslümanların kendisine derinden inanmaya devam ettiği, önünden, ardından bâtılın kendisine sokulamadığı, kendisine inanan ve inanmayanların ruhları üzerinde aynı şekilde tesiri olan ve kınayan, söz getirip götüren herkesin iftirasını ortadan kaldıracak bir dindir. Rinali [Renan] *İslâm ve İlim* isimli kitabında Müslümanların ibadetlerini anlatırken şunları söylemektedir: "Ne zaman bir mescide girsem beni güçlü bir etki sarar, hatta Müslüman olarak yaratılmadığıma esef ederim"[15].

Ortadoğu'da Hıristiyanlığa önemli hizmetlerde bulunmuş olan Gust [Cust] da *Hıristiyan Olmayanların Hıristiyanlaştırılması* adlı kitabında şöyle der: "İnsan bir Müslüman mescidine girince namaz kılanların yüzlerindeki ihlas, dostluk, vakar, doygunluk ve zahir bir celâl tezahürü kendisini hayrete düşürür"[16]. Hanif İslâm dini hakkındaki sözün özü budur.

•••••

15 Halil Halid kendisinden isim vermeden sadece "bir feylesof" diye söz ettiği Ernest Renan'ın *L'Islamism et la Science* [1883], s. 19'dan bu ifadeyi şöyle aktarır: "Herhangi bir defa mescide girdimse gönlümde bir tesir-i mânevî peyda olarak hatta Müslüman olmadığıma teessüf eyledim", bk. *age.*, s. 48 [S.M.].

16 Halil Halid bu sözü R. N. Cust'un *Evangelization of the Non-christian World*, s. 264'ten naklen şöyle aktarır: "Mescide giden bir kimse için cemaatin halindeki samimiyete, istiğraka, vakar-ı dindârânenin tesirine hayran olmamak imkânsızdır", bk. *age.*, s. 48 [S.M.].

Bundan sonra avazımız çıktığı kadar "Allah katında hak din İslâmdır" [Âl-i İmran, 3/19] diye haykırırsak bizi kim kınayabilir?

Gayrımüslim kardeşlerimizin bizim diğer dinleri reddettiğimizi zannetmelerini istemiyoruz. Bu bizim güzel maksadımıza karşı açık bir hatadır. Biz İslâmın dışındaki dinleri de iyi karşılarız. Ne var ki biz dinimizi terketmemizi isteyenlere şunu söyleriz: "(Yahudiler ve Hıristiyanlar Müslümanlara:) Yahudi ya da Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi. 'Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlere Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk' deyin" [Bakara, 2/135-136]). Kanatimize göre araştırılsa İslâm ve Hıristiyanlığın bazı hususlarda müttefik, bazı hususlarda da temelden farklı olduğu ve Hıristiyanlığa İslâmdan, İslâma da Hıristiyanlıktan daha yakın bir dinin olmadığı görülür. Bazı garplı yazarlar bunu başka bir deyişle şöyle ifade ederler: "İslâm, sapkın bir Hıristiyanlık, Hıristiyanlık, sapkın bir İslâmdır".

İctimaî ve dinî açılardan sözün özü budur. Şimdi -aşağıda izahı gelecek- asıl maksadımız olan siyasî yönün üzerinde duralım.

[İTTİHAD-I İSLÂM VE HİLAFET MESELESİ]

İslâm birliği (câmi'atu'l-İslâmiyye: panislâmizm) lafzını bugün kasdedildiği anlamda yani, bütün siyasî, ictimaî ve benzeri konularda yanlış anlamanın izale edilerek yerine doğru anlamanın ikame edilmesi ve Müslümanların kör taassup hususunda değil, hak hususunda birbirlerine yardımcı olması anlamında, ilk olarak kullanan bugün (Cemiyyetu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye: İslâm Birliği Cemiyeti) adıyla anılan Londra'daki İslâm Cemiyeti'ni kuran Abdullah Guvilyam'dır.[17] Bu cemiyet 1903'te varlık alanına çıkmış ve İslâmın dostları ve düşmanları tarafından sevinçle karşılanmıştır. Burada Müslüman kardeşlerimizin ve başkalarının bu hareketin amacının başkalarına saldırmak ya da onları taciz etmek değil, Müslümanların ictimaî, edebî ve sonuçta siyasî durumunu düzeltmek olduğunu görmeleri için bu cemiyetin hedeflediği prensipleri zikredeceğiz. Bunu da (İslâm Birliği Cemiyeti)'nin sekreteri Müşir Hüseyin Kıdvaî'nin İngilizce yayınladığı bir kitabından naklederek yapacağız.

"Onlara merhametli Rabbin söylediği selâm vardır"
[Yâsin, 36/58].

1. İslâm dünyasını dinî, ictimaî, edebî ve fikrî konularda geliştirmek.
2. Dünya Müslümanlarının tümü arasında ictimaî meselelerde doğru bir anlayışın oluşturulması.

••••••

17 *Menar*'daki neşirde dergi tarafından düşülen bir notta bu işi ilk olarak yapan kimsenin Cemaleddin Afganî olduğu, onun bu yönde ilkin Mısır'da İsmail Paşa zamanında gizlice başlattığı faaliyetlerini Avrupa'da açıkça ortaya koyduğu belirtilir, bk. *Mecelletü'l-Menar*, XIII/11, 2. Kânun-ı evvel 1910, s. 861.

Abdullah Guvilyam'ın İslamiyetle ilgili olarak sorulan bir soruya verdiği cevabı tercüme eden Aksekili Ahmed Hamdi, onun tercüme-i halinden söz eder. Buradan anlaşıldığına göre Guvilyam, Veselyan (?) mezhebine mensup bir İngiliz vatandaşı iken Tanca'ya yaptığı bir seyahatte Müslümanların durumundan etkilenmiş, İngiltere'ye döndükten sonra Kur'an'ı tetkik etmesi neticesinde İslâmiyeti kabul etmiştir. Liverpool'da bir cami yaptırarak vatandaşlarını İslâma davet hususunda çalışmalar yürütmüştür. O esnada Guvilyam'ın 50 yaşının üstünde olduğu belirtilir. Daha geniş bilgi için bk. "Mühim bir sual-Millet-i İslamiyeye hitaben Avrupa uleması tarafından", *Sebilürreşad*, IX/221, 22 Teşrin-i sânî 1328, s. 235-236. Liverpool'daki Cemiyet-i İslâmiye'nin reisi olan bu zatın *The Religion of the Sword* adlı eseri de Ali Rıza Seyfî tarafından aynı dergide "Kılıç Dini" adıyla tercüme edilerek yayınlanmıştır: *Sebilürreşad*, VIII/189-217. sayılar arasında 18 tefrika. [S.M.].

3. Müslümanlar (ve diğerleri) arasında kardeşlik şuurunun ve menfaatlerin karşılıklı değişiminin geliştirilmesi.
4. Şu anda Müslümanlar ve gayrımüslimler arasındaki yanlış anlamayı gidermek.
5. Dünyanın diğer bölgelerindeki Müslümanlara imkân ölçüsünde yardım etmek.
6. Müslüman olmayan ülkelerde İslâmî ilim müesseseleri kurmak.
7. Dünyanın çeşitli yerlerinde İslâm Birliği Cemiyeti'nin şubelerini açmak ve İslâma faydalı olacak tartışma ve konferanslar tertip etmek, basın, yayın ve matbuat faaliyetlerinde bulunmak.
8. Londra'da bir camiin güçlenmesi için bütün İslâm dünyasından yardım toplamak".

Biz bu prensiplere aşağıdaki hususların da ilave edilmesinin İslâm dünyasının yararına olacağını düşünüyoruz:

1. Osmanlı hilafetinin desteklenmesi.
2. Bütün İslâm yönetici ve sultanları bu hususu kabul edip boyun eğinceye kadar bu gaye için çalışmak.
3. Hilafet-i uzmânın da buna mukabil bazı İslâm memleketlerine hakim olan Avrupalı devletler nezdinde, onların bu ülkelerdeki zulümlerini kaldırmaları için aracılık yapması gerekir.
4. Cemiyetin ya da cemiyetlerin, İslâm dünyasının hükümetlerinin bütün ümmeti etkileyecek ya da İslâmın itibarına gölge düşürecek, hanif dinin esaslarına aykırı tasarruflarına dikkatlerini çekmesi.[18]

Kalbinde zerre kadar insanlık ve kafasında zerre kadar medeniyet olan bir insan bu prensiplere meyletmez ve bütün gücüyle onları teşvik etmez mi? Son derece açık olduğu üzere bu prensiplerde gayrımüslimler için elbette bir zarar sözkonusu değildir. Halbuki bugün karşı karşıya bulunduğumuz durum şudur: Ahalisinin çoğunluğu Müslüman olan şarka hakim durumdaki Hıristiyan ya da Müslüman olmayan büyük Avrupa devletleri şarklıların karşılıklı yardımlaşarak, omuz omuza vererek mezarlarından kalkıp dirilmelerinden korkmakta, onların yerine getirmeye ya da tamamlamaya çalıştığı her şey, bu devletleri rahatsız etmekte, biz de bu devletlerden sadır olan her hareketten korkuya kapılmakta ve böylece zarar üstüne zarara uğramaktan korkmaya devam etmekteyiz.

.....

18 *Menar*'daki neşirde dergi tarafından düşülen bir notta müellifin bu şartlara ilave ettiği hususlara güçlü devletlerin birçoğunun karşı olduğu ve bir iş yapılacaksa buna siyaseti karıştırmamanın daha uygun olacağı ifade edilir, bk. *Mecelletü'l-Menar*, XIII/11, 2. Kânun-ı evvel 1910, s. 862. [S.M.].

Frenklerin birçoğu güçleri yettiğince Müslümanların birleşmelerine karşı mücadele etmişlerdir. Artran (?) gibi birisi frenklerden bir topluluk huzurunda şöyle demiştir: "Efendiler, şunu biliniz ki, bu uyanış bize rağmen tamamlanırsa, bizim aleyhimize dönecek, bizim razı olmayacağımız ve çıkarlarımızla bağdaşmayacak bir şekilde sona erecektir". Onların hali şu âyette dile getirilen duruma uymaktadır: "Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez" [Tevbe, 9/32].

Merhum üstad, meşhur müsteşrik el-Hâc Abdullah Browne *Bonapart Mısır'da* adlı kitabında şöyle demektedir: "İslâmın olduğu yerde İslâm birliği için bir hareket de olur. Genel olarak bu küçük bir harekettir, fakat mütefekkir önderleri itibariyle büyüktür. Bu hareket saldırı değil savunma amacıyla o kahramanların önderliğinde yürür. İşbu hareket aklî ve barışçı olup savaşçı ya da saldırgan bir hareket değildir".

İngilizler bu hareketle savaşırlar, çünkü onlar bu hareketin bir gün gerçekleşmesinden ve kendilerinin şarktaki hakimiyetlerini sona erdirmesinden korkarlar. Bu İslâm birliği, günümüzde Hıristiyan devletler arasında Sultan Abdülhamid'in "Onlar bize karşı siyasî şekiller altında Haçlı Seferleri yapıyorlar" şeklinde ifade ettiği paktlara benzer. Ben Avrupa'nın İslâm birliği ya da hilafeti ile savaşmasına şaşırmam. Çünkü onların siyasî menfaatlerini gözetmeleri zorunludur. Benim şaşırdığım ve üzüldüğüm nokta, onların böl-yönet esasına dayanarak bazılarımızdan yardım istemeleri ve kendi milletine karşı çıkan bu gibi kimselerin "Hepiniz toptan Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve tefrikaya düşmeyin" [Âl-i İmran, 3/103] âyetini unutmalarıdır.

"Kostantiniye elbette fetholunacaktır. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur"[19].

Hadis-i şerif.

Hür bir âlim ve izzet-i nefis sahibi bir mütefekkir olan merhum Abdurrahman el-Kevakibî, devletin eski halinden şikâyet ediyor, İngilizler de Kevakibî'nin iyi niyetli, kendilerinin ise kötü niyetli olarak onun Arap hilafeti talep etmesinden sevinç duyuyorlardı. Çünkü devletin gerilemesi sadece kendisiyle sınırlı olmayıp, onların [İngilizlerin] da menfaati ica-

19 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 422; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, XIV, 219 (38462).

bı idi. Merhum, *Ümmü'l-Kurâ* adlı eserini kaleme aldı. Halbuki bu serbest mütefekkir siyasî bakışını derinlemesine gözden geçirseydi, bu çabasının uygulamaya konulmasının genelde İslâm âlemine ve özelde Ortadoğu'ya nasıl zarar verebileceğini görürdü. İngilizler bu âlim gibi siyasî mülahazalara ve hususi şartlara âşina olmayanları iğva etme noktasında kalmamışlar, cüretleri tasavvur ve liyakatın çok ötesine geçmiştir. Çünkü onlar Mekke şerifi onaylamadıkça Somali'deki şer'î kâdıyı tanımamışlardır. Onlar bu tip aldatmacalarla neredeyse İngiliz siyasetinin uygulanmasından başka hiçbir şeye kâdir olamayan bazı doğulu yöneticilerin gözünü boyayacaklardı...

Burada İngilizlerin İslâm hilafeti ile nasıl savaştıklarını ve daha sonra -hile ve tezyifle de olsa- siyaseten emirü'l-müminîne [Osmanlı halifesine] ve şeyhulislâma sadık oldukları iddiasını ortaya atarak, o hilafetten nasıl istifade ettiklerini açık olarak gösteren iki misâl vereceğim.

Birçok kimse Hindistan'daki ateşli milli hareketten haberdardır. İngilizler Osmanlılarla iyi anlaştıklarından halife ve şeyhulislâm adına sahte mektuplar düzenlemiş ve bu mektuplarda bu ikisinin Hintlilere, İngiliz devletine dostluk ve sadakat içinde olmaları tavsiyesinde bulunduklarını iddia etmişlerdir. Bu mektupların en sonuncusu İstanbul'daki *Times* muhabirlerinin şeyhulislâma nispet ettikleri ama onun muhtevasını resmî olarak yalanladığı mektuptur. İngilizler bununla eşzamanlı olarak Arap beldelerine kaçak silahlar sokmuşlar, nihayet bunlar sahilde yakalanmış ve yapılan tahkikat neticesinde İngilizlerin marifeti olduğu ortaya çıkmıştı. İngilizlerin lisan-ı hali [olan gazete -*Times*-] bu olayın, İngilizlerin, sahibi İslâm hilafeti olan Devlet-i Aliyye'ye karşı sadakatlerine aykırı olmadığını söylemekteydi.

İşte bu, İngilizlerin kendileri için mübah görürken başkalarına yasakladıkları, kendisinden ödlerinin koptuğu İslâmın siyasî gücüdür. Öyle ki onların *Daily Telegraph* ve diğer sömürgeci gazetelerinden birçoğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Padişahı "müminlerin emiri, Rabbü'l-âlemîn'in ve Resulü'nün halifesi ve Osmanlıların sultanı olan şevketlü..." sözleri ile tebrik ettiklerinde bas bas bağırmış, kıyameti koparmış ve düşmanlık kılıcını sıyırarak savaş ilân etmiş ve şöyle demiştir: "[*Daily*] *Telegraph* muhabirlerine kötü, menfûr İslâm birliği prensibinden gına gelmiştir". İşte İngiliz siyaseti böyledir; önümüzde eğilir, [sonra] bizden beslenince edepsizleşir ve böbürlenir!

Biz hem hissî yönden, hem de umumi maslahat sâikıyla İslâm hilafetinin Âl-i Osman'da ibka edilmesini arzuluyoruz. Çünkü Osmanlı Devleti şu anda İslâm memleketlerinin en güçlüsüdür, istikbalde de öyle kala-

caktır. Ayrıca Haremeyn-i Şerifeyn ve Beytü'l-Makdis onların elindedir. Hilafet, kan hakkı olarak [irsî] ve umumi maslahatın ibka edilmesi için Osmanlıların elinde kalmalıdır. [Hilafete karşı] başarısı ümit edilebilecek, ya da [düşmanların] korkacağı güçlü bir rakip de sözkonusu değildir. Ecnebi devletler aramıza tefrika sokmakta, bizi birbirimize karşı kışkırtmakta ki, nihayet bizim küçük kuvvetlerimizi parçalayıp merkezî otoriteyi zaafa uğratabilsinler. Akıllı ve ihlaslı herkesin bu durumu gözönünde bulundurması gerekir.

Bizi Osmanlı hilafetine sarılmaya sevkeden sebepler, bunlardan ibaret değildir. Osmanlı Devleti bunun dışında, devlet olarak ortaya çıktığından, yani istiklâlini elde ettiği günden itibaren, Hıristiyan batı devletlerinin İslâm âlemine yönelik saldırıları ve edebî, maddî ve siyasî hayatın bütün vasıtalarıyla onu zaptetme teşebbüslerine karşı milleti ve dini, İslâmı ve Müslümanları müdafaa etmektedir. Tarihin derinliklerini araştıran kimse açıkça görecektir ki, bu Avrupa devletlerinin Türkiye ile mücadele etmelerinin kaynağı, hakikatte sadece dinî mücadeleye ve Türklerin altı asırdan bugüne kadar İslâm yurdunu savunmuş olmalarına dayanmaktadır. Bu dinî ayrılık olmasaydı Hıristiyan Avrupa, Müslüman Türkiye'yi kınamaz, Türkiye'deki gayrımüslim anâsır her an hazır bir şekilde devlete karşı ayaklanmaz; hatta bu dinî rekabet olmasaydı Avrupa devletleri bu gayrımüslim anâsıra yardım etmek ve onları devlete isyana teşvik etmek için elini uzatmazdı.

Bütün bu hakikatleri bildikten sonra bozguncu bazı kimselerle beraber kendisi bizden, bizim de kendisinden olduğumuz bu devlete karşı çıkmamız, sonumuzu kendi elimizle hazırlamamız ve bu şekilde hepimizin haşerata yem, düşmanların ve ecnebilerin elinde sağır bir alet olmamız bize yakışır mı?

Arap memleketlerinde ecnebilerin eliyle zaman zaman ortaya çıkan şu fitnelere bir bakalım; bunlarla ne yapılmak isteniyor ve bunların neticesi ne olacaktır [bir düşünelim]: Farzı muhal [Osmanlı] Devleti'nin, Yemenli isyancıları azgınlıkları ile ve göz boyayanların iğfali ile başbaşa bıraktığını bir düşünelim; ecnebilerin saldırıları karşısında kendini müdafaa vasıtalarından yoksun bu memleketlerin sonu ne olacaktır, varlığını muhafaza etmesi mümkün olacak mıdır? Asla. Bu memleketler için kendilerine komşu olup kendi haline kalan, daha sonra ecnebilerin zillete mahkum ettiği ve kendi bayrağı altında açık bir şekilde yönettiği ülkelerde ibretler vardır. Yemen'in, kendisine daimî başarıyı garanti edecek ordusu, silah ve mühimmatı var mı?

Ey insanlar, dininiz ve kavminiz hususunda Allah'tan korkunuz; şayet ülkenizde yaşamaya devam etmek istiyorsanız biliniz ki, sizi şu an içinde bulunduğunuz duruma sevkedenler bu hareketleriyle sadece [Osmanlı] Devleti'nin gücünü zaafa uğratmak ve bölmek istiyorlar, tâ ki o, diğer bölgelerde bir şey yapmaktan aciz duruma gelsin... "İçinizden sadece zalimlere isabet etmekle kalmayacak olan bir fitneden sakının. Biliniz ki Allah'ın cezası şiddetlidir" [Enfal, 8/25][20].

Büyük Müslüman yazar sayın Mahmud Salim Bey şöyle demektedir: "İsmail Paşa [iktidara] geldi ve Said'in Fransa yanlısı siyasetini takip etti. Bağımsız bir krallık tahtına ulaşması için ona yardım edeceğine kendisini inandıran III. Napolyon'a mübalağalı şekilde dalkavukluk etti, kısralar, kayserler ve zalim firavunları geçebilmek için lüks ve şatafatta aşırı gitti ve akıllıları susturan, cahilleri güldüren bir tarzda Avrupalı kral ve kraliçelere, bilgin ve yazarlara, bakanlara, zenginlere ve derbederlere pahalı hediyeler verdi. III. Napolyon 1870'de iktidardan düşünce o [İsmail Paşa], Fransa'yı bıraktı, İngiltere'ye sarıldı. İngiltere ona, reayasının adedi, [Osmanlı] sultanının reayasının adedine yaklaşmadığı sürece bağımsız bir kral olamayacağı fikrini aşıladı. O andan itibaren Sudan, Somali, Habeşistan, Darfûr, Uganda ve Zengibar savaşları başladı. Bunlar Mısırlıların faydasına olmak üzere değil, büyük siyasetlerine hazırlık amacıyla Beyaz ve Mavi Nil'in kıyılarında medeniyeti yaymak için Samuel Biker Paşa'yı ve misyonerleri gönderen İngilizlerin menfaatine idi. Mısır ordusunun gücünü, bu bölgelerin zenginliğini, boşa harcanan muazzam servetleri ve heder olup giden, sayıları yüz binlerle ifade edilen insanları gözönüne getiren aklı başında bir insan, yöneticilerimizin ne kadar dar ufuklu ve kötü yönetim sahibi olduklarını anlar.

Bunlar, ecnebilerin aramızda yaydıkları birçok ayrılık ve anlaşmazlık sebeplerinin hakikaten pek azıdır. Umulur ki, bizi tehlikeye düçar eden bu nefsanî dürtüler ortadan kalkar.

Hatırlıyorum merhum İran şahı Muzafferüddin son günlerinde İstanbul'u ziyaret ettiğinde oradaki gazeteler, şahın padişahla görüşmesinde onun elini öptüğünü yazmışlardı. Bu haber kendisine ulaşınca o "gazeteler yerine getiremediğim bir vazife hususunda dikkatimi çekmişler. Çünkü sultan, şer'an müminlerin emiridir" demişti. Bu âlicenap ruh ve büyük şahsiyet, hürriyet taraftarları Osmanlı Konsolosluğu'na sığındığında [onu] şiddetle protesto eden, Rusya ve İngiliz konsolosluklarını ise gör-

.....

20 Metinde âyetin sonu yanlış bir şekilde "*Va'lemû ennellahe ma'a'l-mühtedîn*" şeklinde verilmiştir. [S.M.].

mezden gelen ve Rusya'nın gönlünde en sevimli ülke olduğunu söyleyen, tahttan indirilen İran şahı Muhammed Ali'de ne gezer! Allah'ım sen her şeye kâdirsin, karanlıkları aydınlıktan çıkartırsın.

Gayrımüslim olan Osmanlıları, İslâm hilafetinden nefret ettiren şey nedir bilmiyorum. Çünkü bu hilafet izah ettiğimiz gibi vatanperver Osmanlı birliğinin anlamına aykırı olmadığı gibi, onlara hiçbir zarar vermez. Aksine İslâm dünyasının diğer bölgelerinde halifenin reayası Osmanlılar olmalarından dolayı onlara hususi imtiyazlar sağlar. İslâm hilafeti konusunda hoşnutsuzluk gösteren gayrımüslim Osmanlı ya Osmanlılığında sadık değildir ya da siyasî ufku dardır. *İslâm ve Medeniyet* risâlelerinin yazarı [Ferid Vecdi ?] şöyle demektedir:

> "Müslümanların Arap ve Türk devletleri zamanında gerçekleştirdikleri hızlı fetihlerin müthiş irtibatının tesiri hâlâ devam etmektedir. Şu kadar var ki, ilk İslâm devletleri medenî ve dinî sıfatlarının arasını ayırmaya çalıştılar; bu ayrılma inhitatın başlangıcı idi ve bugüne kadar devam etti. Sultanın hilafeti, Türk olmayan Müslüman halkları Osmanlı Devleti'ne bağlayan en büyük rabıta olup hilafetin gücü bu halklarladır. Bu unvan [halifelik] sultandan ayrılırsa çok geçmeden Osmanlı Devleti'nin dağıldığı ve tâlî bir devlet haline geldiği görülür".

Bu nedenle sözümü tekrar ediyor ve bütün Osmanlılara, birbirlerine bağlanmalarını ve dayanışmalarını öğütlüyorum. Çünkü Allah'ın yardımı cemaatle beraberdir. Dinî duygularına saygı gösteren, onlara birçok siyasî ve iktisadî vasıtalar kazandıran İslâm hilafeti sözü onları korkutmamalıdır. Onlara kendileri için Kanun-i Esasî'yi tebrik eden Hafız İbrahim'in[21] tavsiye ettiği şeyi tavsiye ederim. O şöyle demişti:

> Hilalin gölgesinde gölgelenin çünkü onun iyiliği bol ve gufranı geniştir.
>
> Musa, Mesih ve Ahmed için dostluk hakkına ve dinlere saygıya riayet eder.
>
> Antlaşmalara ve ahitlere Tevrat, İncil ve Furkan'ın hidayeti yolu üzere riayet edin.

Emirü'ş-şuara Şevki Bey[22] de şöyle demektedir:

.....

21 Hafız İbrahim (1871-1932), Mısırlı milliyetçi şair. [S.M.].

22 Şevki Bey (1868-1932) Mısır'da son devrin en meşhur şairi. Metinde "Emirin şairi" anlamına gelen "Şairu'l-emir" terkibi kullanılmış. Oysa bu şairin lakabı metinde verdiğimiz şekilde "Emiru'ş-şuara" (Şairlerin emiri/prensi) şeklinde olacaktır. [S.M.].

Hilafet ise haşir [günü] ahvalini ortaya dökünceye kadar sizin evin duvarıdır.

En yüksek noktayı elde etmiş, oraya ulaşmıştır. Her türlü şeref size aittir.

Uzak ve yakın olanlar ona ulaşmayı arzulamışlar, genç [adam] olmayacak şekilde ömrü boyunca bunu arzulamıştır.

Aslanların bol olduğu yere dönüp ormanda aslanın yavrusuna saldıran kurt, sağ elinizde durduğu halde onu [hilafeti], sol eliyle sizden almak isteyenden daha akıllı değildir.

Umarım arzettiğim tarihî deliller ve siyasî nazariyeler karşısında, bu büyük kabahatleriyle suçüstü yakalanan, yalancı sadakat yaldızıyla süslenen düşman siyasîlerinin çabaları en ufak bir ilgiye mazhar olmaz. Gevşemeyin, mahzun olmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın ve şu hadis-i şerifin nassıyla amel edin: "Müminler birbirine karşı tuğlaları kenetlenmiş duvar gibidir"[23].

• • • • • •

23 *Menar* dergisindeki neşrin sonunda şöyle bir not bulunmaktadır: "Bu risâleyi olduğu gibi neşrettik ve hadislerinin tahricinin ya da içerisinde dile getirilen meselelerinin incelenmesinin peşine düşmedik. Ancak şunu söylemek isteriz ki, Kevakibî'nin siyasî fikirleri, onun Devlet-i Aliyye'den ümidini kesmesinin de içinde yer aldığı bazı temellere dayanmakta idi. O Türk halifesinin peşinden gelecek Kureyşli halifenin, Arapları ve diğerlerini idare eden hakim bir sultan olmasını murad etmiyordu. Onun fikri bu halifenin Müslümanların ruhî, edebî işleri konusunda kafa yoran, onları geliştirmeye çalışan dinî bir reis olması idi. Kevakibî'nin siyasetinden söz edenlerin çoğunun bu konuya dair hiçbir bilgileri yoktur. İngilizlerin ya da başka ecnebilerin onun Ümmü'l-Kura Cemiyeti Nizamnamesi'ni yazması konusunda bir fikirleri ve bilgileri de sözkonusu değildir. Kevakibî bunu Halep'te yazdı ve Mısır'da bazı ilavelerde bulundu. Bu hususu [Mısır'da neşredilen *Kanun-ı Esasi* gazetesinin sahibi] Jöntürklerden Salih Cemal Efendi gibi bazı Osmanlı vatandaşları dışında kimse bilmemektedir. Kevakibî'nin [*Menar* dergisinin] V. cildindeki biyografisinde onun bütün fikirlerine katılmadığımızı belirtmiştik", *Mecelletü'l-Menar*, XIII/12, 1 Kânun-ı sâni 1911, s. 936.

Reşid Rıza, Kevakibî'nin vefatı üzerine dergisinde peşpeşe iki sayıda onun biyografisini yayınlamıştır: "Musâbun azîm bi-vefati âlimin azîm", *Mecelletü'l-Menar*. V/5, 7 Haziran 1902, s. 237-240; V/7, 7 Haziran [Temmuz] 1902, s. 267-280. Reşid Rıza burada kendisinin ıslah konusunda birçok noktada Kevakibî ile hemfikir olduğunu söylerken aralarında bazı görüş ayrılıklarının da olduğunu ifade eder ve en önemli görüş ayrılıklarının dinî ve siyasî otoritenin (*sulta*) ayrılması noktasında olduğunu belirtir. [S.M.].

İSLÂMDA HİLAFET

MÜELLİFİ:
ADANA SÂBIK VALİSİ
[BABANZÂDE] MUSTAFA ZİHNİ [PAŞA]

HAZIRLAYAN:
ÖMER HAKAN ÖZALP

KOSTANTİNİYYE
1327
MATBAA-İ EBÜZZİYA

اسلامده خلافت

مؤلفی
اطلنه والیسی سابق مصطفی دهنی

قسطنطنیه
۱۳۲۷
مطبعهٔ ابو الضیا

İFADE-İ MAHSUSA

Cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han'ın inhılâ'ı ve Murad-ı Hâmis'in hükümetten husûl-i ferâğı ve şu ferâğa ibtinâ edilen hakan-ı mahlû' Abdülhamid Han'ın cülûsunu te'âkup eden Kanun-i Esasi'nin ilânı zamanına bir nazar-ı ric'î atfetmek bu eserimizi mütalaa için lazımdır.

93 tarihinde ilân olunan Kanun-i Esasi'nin tesis ettiği usul-i meşveret o zamanki bazı rical-i devletçe ve birçok ulemaca istisvâb olunmamış ve resmen ilânını müteakip Kanun-i Esasi aleyhinde idare-i kelâm eden bazı zevat ve eşhas şuraya buraya nefy u teb'îd edilmişti.

Kanun-i Esasi'nin makbuliyet-i âmmeye mazhar olmasıyla beraber adedleri mahdut olan hilaf-gîrleri tarafından meşruiyete muvafakatı takdir edilmediğinden inbi'âs eden kîlükâlin haiz-i ehemmiyet olmadığı Meclis-i Mebusan'ın in'ikadıyla tebeyyün etmiş ve efkâr-ı münevvere-i millet meşveretin meşruiyeti noktasında ictima eylemişti.

Ahmed Midhat Efendi'nin tahrir ve neşrettiği *Üss-i İnkılâb*[1] namındaki eser Kanun-i Esasi'nin ve onun netice-i tabiiyyesi olan parlamento usulünün tervici ve o zamanki efkâr-ı umumiyenin kanunumuza karşı men'-i teheyyücü maksadına mübtenî olduğu halde maa't-teessüf hilafgîr olanlar ve istibdadı menâfî-i umumiyeyi kâfil olan hürriyete tercih

.....

1 *Üss-i İnkılâb*, kısm-ı evvel, İstanbul, Takvimhâne-i Âmire, 1294, 440 s.; kısm-ı sânî, İstanbul, Takvim-i Vekâyi Matbaası, 1295, 419 s. (Ö.H.Ö).

edenler içinde "padişahı" kendi fikirlerini tervice ikna edebilecek zevatın da mevcut olduğu parlamentonun dağıtılmasıyla ve Kanun-i Esasi'nin tatiliyle tahakkuk etti.

Şer'an ve aklen merdut olduğunda şübhe edilmeyen istibdad fikr-i bâtılı bir sülüs asırlık zaman-ı medîdde ümmet-i İslâmiyeyi, millet-i Osmaniyeyi şedâyid ve fecâyi' ile ezdi. Devlet-i Osmaniye'yi, heyet-i ictimaiyeyi kasdı kavurdu. Dahilen ve haricen telafisi pekçok zamanlara muhtac olan tedenniyât-ı azîmeye sebebiyet verdi.

Maksadımız devr-i istibdadın mazarrât-ı bî-nihayesinden, cism-i millete açtığı iltiyam-nâ-pezîr cerihalardan, saray-ı padişahîye intisap eden ma'dûd eşhasın bu millet-i muazzama başına getirdikleri felaketlerden, otuz milyon nüfusun otuz senede mesai-i şahsiyesi ve mahsul-i mesaisi yalnız birkaç şahsın menfaatine münhasır kalmak gibi dünyada emsâli nâ-mesbuk münasebetsizliklerden, muâhezât-ı şahsiye ve umumiyeden bahsetmek olmayıp 93 tarihinde usul-i meşveret aleyhinde bulunan eşhasın dermiyan ettikleri 'adem-i meşruiyet maddesinin veyahut şimdi de hilaf-ı me'mul biri meydana çıkıp öyle bir iddia ve dava dermiyan eylerse o davanın hakayık-ı İslâmiyeye münafi olduğunu şer'an isbat etmektir.

93 tarihinde efkâr-ı umumiye-i Osmaniyenin haiz-i ekseriyet-i azîme olan kısm-ı ehemmi de meşveretin meşruiyeti ve onun devamı lehinde bulunuyordu. Efkâr-ı ümmet daima muvakkaten mahrum olduğu Kanun-i Esasi'nin avdeti talebinde bulunuyordu.

Mukarrebîn-i padişahî dahi o efkâr-ı umumiye aleyhinde var kuvveti bazuya vererek istibdadı fiilen müdafaada ve Kanun-i Esasi kelimesini tefevvüh edenleri nefy ü tağrîbde, habs u tevkifte, efrad-ı ümmeti, hânümânları mahvetmekte ısrar ediyordu.

Pençe-i istibdat hürriyet-i millete arzu-keş olanları muttasıl yakalamakta, siklet ve şiddet-i idare Kanun-i Esasi, hürriyet kelimelerini söyleyenleri değil hatırından geçirenleri ezmekte idi.

Bu tazyikler, bu şiddetler yine efkâr-ı ümmetin mecrasını, o mecra-yı hakikati mahv edemiyordu. Dahil-i memlekette söyleyemeyenler Avrupa'ya, harice firar edip oradan nidâ-yı hürriyeti memleketin dahiline ismâ' gayretinde bulunuyorlardı[2]. Takriben oniki sene evvel tâbiiyyet-i

.....

2 Mücerred kaçtığını vesile-i istifade etmek veya menfiyyen maaş ve memuriyet almak için Avrupa'ya gidenler veyahut hükümet-i müstebiddenin hiddetini celb edenler bu gayret-perverândan müstesnadırlar.

Devlet-i Aliyye'de bulunan Ermeni tebea-i Osmaniye tarafından Anadolu'da, Dersaadet'te epeyce vekâyi-i iğtişâşiye izhar olundu. Meydana çıkarılan bu iğtişâşât ve ale'l-husus merkez-i hilafet-i uzmâ olan payitaht-ı saltanat-ı seniyyedeki vekâyi-i mükerrere ile efkâr-ı umumiyeye îkâ' edilen teşvîşât şayan-ı nazar-ı dikkat ve müstelzim-i ibret ahvalden olup Ermenilerin vücuda getirdikleri bu iğtişâşât, meydana çıkardıkları dahilî ihtilâlâttan maksadları Avrupa'nın nazar-ı tenkidini memâlik-i Osmaniyeye celb ü davet etmekten ve Kanun-i Esasi'nin tekrar tesisinden ibaret idi.

Ermenilerin bu fikrine ve alelhusus suret-i hareketine, Kanun-i Esasi talebinde bulunan Jöntürkler iştirak ve müttefikan hareket etmediklerinden o zaman Ermenilerin planları[nın] semeresi zuhur etmedi. Avrupa'nın ve alelhusus İngiltere devletinin Ermeni vekâyii, Anadolu ve Dersaadet iğtişâşâtı vesilesiyle saltanat-ı seniyyenin umûr-ı dahiliyesine atf ettiği nazar-ı tenkid ü dikkat ve diplomasice gösterdiği şiddet bi'n-nisbe ziyadece Ermeni sâkin olan vilâyât-ı malume-i sittede ıslahat-ı malume-i mukarrerenin icrası lüzumunu ilâna sebep oldu.

Vilâyât-ı sittede takarrur eden bu ıslahat zaten saltanat-ı seniyyece daha evvelleri tedricen takarrur edip, hatta tab' u neşr edilmiş ve devletin mecmua-i kavânîni olan *Düstur*lara da derc olunmuş olduğu halde devr-i sabıkta şiddetle takip ve muhafaza edilen temerküz-i muamelata muhalif olduğu cihetle mevki-i tatbik u icraya vaz' edilmeyen birçok nizamât ve talimatın bir kısmından, hem de bir kısm-ı kalîlinden ibarettir.

Zaten müdahelât-ı vâkıadan evvel ilân edilmiş ve fakat devr-i istibdadın kemâl-i kuvvetle müdafaa ettiği temerküz-i muamelat usulüne muhalif bulunmuş olan ıslahatın Ermeni sâkin bulunan yalnız vilâyât-ı sittede kısmen kabulüyle Avrupa'nın Ermeni meselesinde gösterdiği şiddetin önü alınmıştı.

Ermeni meselesinde Avrupa'nın bidâyeten göstermek istediği ve gösterdiği şiddet pek büyük ve mühim netâyice sebep olabilecek derecede iken devletçe zaten eskiden beri takarrur etmiş bulunan ıslahatın kısm-ı ekalliyle iktifa olunması ve onun da vilayât-ı sitteye hasr u tahsis kılınması Kanun-i Esasi talebinde bulunan efkâr-ı umumiyeye karşı devr-i istibdadın büyük bir muvaffakiyeti addolunabilir. O kadar ki asırlardan beri saltanat-ı seniyye-i Osmaniye Avrupa'nın bu kadar nazar-ı müsamahasına mazhar olmamış idi.

Vilayât-ı sitteye ait mukarrerât-ı ıslahiye o sırada bilumum vilayât-ı şâhâneye de tamim edilmek istenildi ve hatta teşkil-i nevâhî için taşra memurlarına pekçok evâmir dahi yazıldıysa da nihayet bu kadarcık bir

inayet-i hürriyet-bahşâ dahi istiksâr olunarak ondan da sarf-ı nazar olundu ve ol babdaki muhaberat-ı ibtidaiye ve evâmir-i mütekaddimenin semeresi görünmedi. Hiçbir şey yapılmadı kaldı.

Anadolu'da, vilayât-ı sittede yapılan bu ıslahat-ı nâkısa Rumeli cihetinde hiç de tatbik olunmayarak oraca da Rum, Bulgar, Sırp, Ulah unsurlarının efkâr-ı mütehâlifesinden ve tezadd-ı mesleklerinden mütevellid müşkilât-ı siyasiye Avrupa'nın müdahelât-ı şedîdesini davet ederek nihayet "vilayât-ı selâse" namıyla Rumeli'de dahi Anadolu'daki vilayât-ı sitteye mûşâbih ve mikyası daha vâsi bir idare teşekkül etti. Daha sonraları Amâra sancağındaki arazi-i emîriye a'şarı iltizamâtından ve bâhusus hazine-i hâssaya ait hasılattan dolayı Amâra sancağı 'aşâyirince ve sû-i idare-i umumiyeden nâşi Müntefik sancağınca ve Irak'ın sair mahallerince gerek beyne'l-'aşâyir icra-yı intikam ve ağrâz için, gerek sû-i idare sebebiyle hükümete karşı koymak için Arapların peyderpey zuhur eden silah sadâları hükümet-i sâbıkanın sımâh-ı ıttılâına vasıl oldu.

Bağdat, Musul, Basra vilayât-ı selâsesi için de bir ıslahat talimatı yapılarak gayet vâsi bir mezuniyet ile Irak'a bir vezir riyâseti tahtında bir heyet gönderildi. Gerek Anadolu'da ve Rumeli'de, gerek Arabistan ve Kürdistan'da idare-i sâbıkadan hasıl olan hoşnutsuzluk o kadar taammüm etti ki vilayât-ı sitte ve vilayât-ı selâse ünvanıyla Ermenilerin ve Rum ve Bulgar akvâmının semere-i metâlib-i şedîdesi bulunan ıslahat nazar-ı umumide kâfi görünmüyordu ve görünmedi. Hele ıslahat-ı Irakiye maddesi başlamadan makam-ı sadaretin Bağdat ve Basra valileriyle ıslahat memurları arasında tesis ettiği ve sebebiyet verdiği ihtilafât eseriyle cenîn-i salâh mâder-i idareden doğmadan vefat etti.

Vilayât-ı sitte ve vilayât-ı selâsedeki ıslahatın takarruruyla ol babdaki gavâil bir dereceye kadar netice-pezîr olmuş ve daha doğrusu Kanun-i Esasi talebi remâd-ı sükûn tahtında gizlenen ateş gibi alevden âri gibi görünmüş ise de taleb-i muhıkk-ı hürriyet efkâr-ı ümmetten bir gün bile dûr kalmamıştır. Ve nihayet hamd olsun 1324 senesi Temmuzunun onuncu günü, cümlece malum olduğu suretle bir sülüs asırdan beri ekseriyet-i azîme-i millet tarafından arzu ve talep olunduğu vechile hürriyet-i umumiye istihsal kılınmıştır.

93 tarihinde neşrolunan Kanun-i Esasi aleyhinde bulunan fikirler bugün ya külliyen nâ-bûd ve mefkûd veyahut pek mahdut bir derecede ise de her halde Kanun-i Esasi'nin ve usul-i meşveret ve meşrutiyetin ahkâm-ı celile-i İslâmiyeye muvafık ve mutabık olduğunu şer'an ve naklen isbat etmek bekâ-yı hürriyet-i Osmaniye için ehemm ü elzem olduğun-

dan ve hükümet-i Osmaniye hilafet-i İslâmiye makamına kaim bulunduğundan bu kaziyye-i mühimmenin vâzıh ve gayr-i kabili'l-itiraz bir suretle isbat edilmesi, vücuduyla müftehir olduğum diyanet-i celile-i İslâmiye ve efradından bulunmakla mübâhât ettiğim tâbiiyet-i Osmaniye sevkiyle tensip olunarak *İslâmda Hilafet* namıyla şu risâleyi tahrir ettim.

Ve minallâhi't-tevfîk.

MEBHAS
I

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Ba'de edâ-yi mâ-vecebe 'aleynâ.

Hükümetlerin teessüsü vecâyib-i akliyeden midir, vecâyib-i şer'iyeden midir?

Bir heyet-i ictimaiyenin mürekkep olduğu efradın kendi aralarındaki hukuk-ı beyne'l-efradını ve o heyet-i ictimaiyenin düvel ü milel-i hariciye ile vukûu tabiî olan her nevi münasebâtını muhafaza etmesi ve bilhassa efrad-ı heyetin yekdiğeri hukukuna tecavüz ve şu vasıta ile heyet-i ictimaiyeyi rahatsız edememesi için aklen hükümetin vücubu gayr-i kâbili'l-inkârdır.

Hükümet ve teşkil-i hükümete müteallik olan hukuk-ı siyasiye mevcut olmaz ise efrad-ı milletten kudreti, gücü yetişenlerin güçsüz, kudretsiz olanlara tecavüzleri; galiplerin, mağlupların hukuk-ı şahsiye ve meşrualarını ahz u gasp etmeleri tabiîdir.

Efraddan gücü kudreti müsait olanlar mâ-dûnlarını bi't-tecavüz ızrâr ettikleri gibi onlardan ziyade kudreti bulunanlar da bulunabileceğinden bu galiplerin de daha kuvvetliler tarafından mağlup ve mutazarrır edilmeleri emr-i celî olduğundan hükümet ve hükümetin levazım-ı tabiiyye ve zaruriyesinden bulunan hukuk-ı siyasiye mevcut olmaz ise heyet-i ictimaiyenin idaresi daire-i intizamdan çıkar, adl u hak yerine hukuk-ı beyne'l-efradda "el-Hükmü li-men galebe" [Hüküm galip gelene aittir] kaide-i muzırresi kaim olur; cevr ü zulm ile intizam-ı nev'-i beşer "hercümerc" bir hale gelir.

Bu karışıklıklara mahal kalmamak, efrad-ı milletin ve heyet-i ictimaiyeden herbirinin hâl u şanına ve vüs' u iktidarına göre hukuk-ı şahsiyesine malik olabilmek üzre hükümetin ve hukuk-ı siyasiyenin vücûb-i vücudunu her akl-ı selim itiraf eyler; buna mebni hükümetin vücudu vacibât-ı akliyedendir.

Mesken-i nev'-i beşer olan kürre-i arzın hangi köşesine sevk-i nazar-ı tedkik olunsa, hilkat-i Âdem'den bugüne kadar dünyanın herhangi zamanı teemmül ve ta'mîk ile tetebbu edilse hükümetin mûcibât-ı akliyeden olduğunu isbat edecek ahvalin vücudu derhal heyâkil-i siyasiyesiyle, heyet-i azîme-i ictimaiyesiyle beraber müşahede olunur. Bu vücûb-ı aklî, inkârı hiçbir zaman kâbil olamayan hakâyık-ı mahzadandır.

Hükümetin vecâyib-i akliyeden olduğu re'yinde bulunan ukalâ esbâb-ı mebhûseyi, velhasıl hem adalet dairesinde hıfz-ı hukuk-ı beyne'l-efradı hem de heyet-i ictimaiyenin harice karşı hıfz-ı hukuk-ı âmmesi mutlaka hükümete muhtaç olduğundan şu muhafaza hizmet-i mühimmesindeki vücûbu, bu babdaki re'y ü mütalaalarının sıhhatine hüccet ve delil ittihaz etmişlerdir.

Filhakika şu hüccetlerin sıhhatine, kuvvetine hiçbir sahib-i aklın itiraz etmesi imkânı da yoktur. Diyanet-i celile-i İslâmiyede ise hükümet yalnız vecâyib-i akliye dairesi gibi bi'n-nisbe mahdut bir muhitte kalmayıp ol babdaki vecâyib-i akliyeyi bi't-tevsî' vecâyib-i şer'iye daire-i münciyesine idhal etmiştir. Yani hükümet esasen vecâyib-i akliyeden olmakla beraber vecâyib-i şer'iyeden bulunduğu da diyanet-i mukaddese-i Ahmediye tarafından kemâl-i ehemmiyetle kabul ve tasdik buyurulmuştur. Buna mebnidir ki din-i İslâmda hilafet en mühim bir emr-i dinî olarak vücuda gelmiştir.

Millet-i İslâmiyenin gerek hukuk-ı beyne'l-efradı, gerek harice karşı hukuk-ı âmmesi en muvafık ve nâçiz olan müfredât-ı cüz'iyesinden muazzamât-ı külliyesine kadar şer'an takdir ü tebyîn ve hukuk-ı idare-i dahiliye ve hukuk-ı siyaset-i hariciye vazîh ü sarih bir suretle tayin olunduğundan din-i mübîn-i Ahmedî'ce, âlem-i İslâmiyetçe hükümet vecâyib-i şer'iyenin en mühim bir rüknü olmak üzre meydana gelmiştir.

Diyanet-i celile-i İslâmiye nev'-i beşerce şimdiye kadar müşahede olunan kâffe-i terakkiyât-i medeniye itibariyle makul ve müstahsen görünen ve bundan sonra da medeniyet ne kadar terakki ederse etsin kâinatın devamına kadar ezmine-i muhtelife-i müstakbelede makul ve müstahsen görünmesi mümkün olan bilcümle ahvâl ve hususât-ı idare ve siyasiyeyi câmi ve şamil olmasına ve beyne'l-beşer hükümetin vücudundan maksûd olan benî-nev'imizi hüsn-i idare için en nâfi' ve en el-

zem usul ve kavânîn-i medeniyeyi haiz bulunmasına mebni vecâyib-i şer'iyeden bulunan hükümet ve hilafet-i İslâmiyenin en makul bir hükümet olduğu ve hatta hakâyık-ı idaresine, dekâyik-ı siyasiyesine kesb-i vukuftan sonra nâ-becâ inatlar, münasebetsiz ısrarlar olmazsa bu hakikatin gayrımüslim kâffe-i akvâm u milel tarafından dahi tasdik olunacağı müsellemdir.

Hasılı hükümet beyne'l-ukalâ her ne kadar vecâyib-i akliyeden ise de din-i mübîn-i Mustafavî'ce vecâyib-i şer'iyedendir. Bu din-i âli ehemm-i umûr-ı dünyeviyeden olan hükümet meselesinde dahi bilcümle ma'kûlâtı şümûl-i tâmm ile muhît olduktan başka hükümet-i İslâmiyece icra vü infazı farîzadan olan birçok hukuk-ı ilâhiyenin ifasını da zâmin ve mütekeffildir.

Esasen hükümetin vecâyib-i akliyeden olması hususuna kasr-ı mütalaa edilse bile böyle bir hükümet-i ma'kûle, hukuk-ı beyne'l-efradı ve hukuk-ı cemiyeti hüsn-i muhafaza maksad-ı âlisine mübtenîdir. Efradın yekdiğeri hukukuna riayeti[nin] hukuk-ı siyasiyece ve kanun-i hakk u adl nazarınca taht-ı mecburiyet ve daire-i zarurette olduğunu herkes itiraf edebilir. Hukuk-ı siyasiye-i beşeriyeye riayetin vücûbu kadar ve belki ondan pekçok ziyade olarak nev'-i beşeri halk u icad ve nimet-i hayatiye ve add u ihsâsı kâbil olmayan ni'am-i 'âliye ve mütenevvia-i saire ile karîn-i is'âd eden Cenabı Vâcibu'l-Vücûd'un hukuk-ı hâlikiyet ve rubûbiyetine de riayet ve hürmet dahi mecburiyet tahtındadır. Bizim şu risâlemiz mücerred hilafetin din-i İslâmda suret-i teessüsü maddesinden bâhis olduğuna ve hilafet ve hükümet-i İslâmiyenin vezâyifi cümlesinden olan tebea-i müslimeyi ibadâta sevk etmek kazıyyesi risâlemizin meslek ü mevzuu haricinde tutulduğuna mebni ibadât ve diyanât umûruna müteallik hususâtı kütüb-i fıkhiyeye bi'l-havale, risâlemizde yalnız hilafete ve hilafetin dahi yalnız suret-i teessüsüne ve meşveretin meşruiyetine dair izahât-ı lazime derc olunacaktır.

Hilafetin umûr-ı mühimme-i diniyemizden bulunduğu hikmetine mebnidir ki diyanet-i aliyye-i İslâmiye "hükümeti" hilafet ve imamet lakab-ı müstevcibü'l-mefharetiyle tevsîm ve müslim ve gayrımüslim kâffe-i efrad-ı milleti hilafet ve hükümet-i İslâmiyenin taht-ı râyet-i adl ü insafında cem' ü tatmin eylemiştir.[3]

• • • • • •

3 Diyanet-i İslâmiye[nin] hukukta müsavat-ı kâmileyi emr etmekle beraber Müslümanları gayrımüslimlerin hukukunu muhafazaya dahi pek şiddetle memur etmiş olduğu, ahkâm-ı diniyemizin tetebbuuna inayet edenlerce malum ve müberhendir. [Kitabın metin kısmında numarası unutulan bu dipnot, tarafımızdan sayfanın uygun yerine konulmuştur. Ö.H.Ö.].

Hükümet-i İslâmiyede halifeye, yani meşrû'an makam-ı hilafette bulunan zevata itaat vecâyib-i şer'iyedendir; çünkü din-i mübîn-i Ahmedî dahilen hukuk-ı beyne'l-efrad için, haricen hukuk-ı umumiye-i millet için müfredatını ta'dâda lüzum olmayan lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ kavânîn ve usul-i âdileyi emr ü vaz' ve bu evâmir-i şer'iye ve diniyenin icrasını da makam-ı muallâ-yı hilafet ve imamete tevdi etmiştir. Kuvve-i teşrîiye ve kuvve-i icraiyenin üssü'l-esasını işte bu kazıyye-i mühimme teşkil edebilir.

İmamet ve hilafet-i İslâmiyenin sadr-ı İslâmda ve birinci halife bulunan Sıddîk-ı Ekber zamanında teessüsü meşverete ve icma-ı ümmete müstenid olduğuna ve bu cihetle ahkâm-ı kat'iyye-i diniyeden bulunduğuna şüphe olmadığından bu ciheti dinen ve şer'an tavzih edelim:

Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hiçbir kimseyi tayin-i ism ile resmen tahlîf etmemişler ise de pekçok hikem-i siyasiyeye mübtenî olan bu 'adem-i tasrih, hilafetin umûr-ı mühimme-i diniyeden olduğuna mani değildir.

Mebnâ-yı diyanet-i celile-i İslâmiye, bilâ-istisna umum muvahhidînin malumu olduğu vechile dört asıl ve esasa müsteniddir:

Birincisi Kitab'dır. Kitab, kelâmullah olan Furkan-ı azîmü'ş-şândır.

İkincisi sünnettir. Sünnet-i seniyye, Fahr-i kâinat aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimiz hazretlerinin suret-i kat'iyede sabit olan akvâl ü ef'âl-i kudsiye ve ulviye-i risâlet-penâhîleridir.

Üçüncüsü icma-ı ümmettir. İcma-ı ümmet, müessis-i diyanet ve vâzı'-ı şeriat-ı Ahmediye olan Hâtemü'n-nebiyyîn aleyhi salâtü'l-Meliki'l-Mu'în efendimiz hazretlerinin şeref-i sohbet ve rü'yetine mazhariyetle kâm-rân olmak bahtiyarlığında bulunan ashab-ı kirâm radıyallâhu te'âlâ anhüm hazerâtının Kitab ve sünnetten istihrâc ettikleri ahkâma göre mesâil-i diniyede vukû bulan icmalarıdır.

Dördüncüsü kıyas-ı fukahâdır. Kıyas-ı fukahâ, Kitab ve sünnete ve icma-ı ümmete müstenid olan mesâil ve mevâdd-ı diniye ve şer'iyenin mikyas ittihazıyla o mevâdd u mesâile mümâsil hususât-ı fer'iyenin asıllarına bi'l-ircâ' istinbât-ı ahkâm olunmasıdır.

Teessüs-i hilafet filhakika ber-vech-i meşrûh "ben falan zatı halife ettim" suretinde sarahat-i celile-i nebeviyyeye iktirân etmemiş ise de şu 'adem-i tasrih isim ve şahsa ait olup hilafetin lüzum ve vücûb u vücuduna taalluku olmadığından emr-i hilafet ve imamet esas-ı erba'a-i dinden ikincisi bulunan akvâl-i seniyye-i risâlet-penâhî ve üçüncüsü olan icma-ı ümmetle hasıl olmuş ve fudalâ-yı İslâm dahi Hazreti Sıddîk'ın hilafeti

maddesini Kur'an'dan sarahaten istihrâc etmiş olduklarından emr-i hilafet esas-ı erba'a-i dinden birincisi olan Kur'an ile de müeyyed bulunmuş ve binâberîn "hilafet" dinimizin esaslarından en mühimi bulunanlara ibtinâen teşekkül etmiştir.

Muktedâ-yı kâffe-i mürselîn Hâtemü'n-nebiyyîn efendimiz hazretlerinin zaman-ı saadet-nişân-ı nübüvvet-penâhîleri karîn-i ihtitâm ve ruh-ı pür-fütûh-ı risâlet-penâhîleri âzim-i gülşen-saray-ı 'illiyyîn olduğu zaman o Nebiyy-i muhterem, o Resûl-i mükerrem efendimizin ashab-ı kirâm-ı me'âlî-ittisâmları[nın] tedfîn-i vücud-i saadetlerinden mukaddem halife ve imam nasbı meselesiyle iştigal ettikleri malumdur.

Tedfîn-i kudsiyet-karîn-i Hazreti Nebevî'ye takdim olunmasından müstebân olacağı vechile İslâmda tesis-i hükümet ve tayin-i hilafet icma-ı ümmetle her türlü vecâyib ve ferâyiz-i diniyeye takdim olunmuş ve hatta vefat-ı celîl-i nebevî[nin] bütün ashab-ı kirâmı mebhût etmiş ve adeta sersemletmiş olduğu bir zamanda Sıddîk-ı Ekber kıyam ederek beyne'l-ashab îrâd ettiği nutukta,

> "Ey nâs! Muhammed'e ibadet edenler var ise muhakkak bilsinler ki Muhammed vefat etti. Cenabı Hakk'a ibadet edenler bilsinler ki Cenabı Vâcibu'l-vücud hayy u lâ-yemûttur. Emr-i hilafeti idare edecek bir zatın nasb u tayini lâ-büddür. Meseleyi nazar-ı 'amîk ile tedkik ediniz, re'yinizi meydana koyunuz!"

dediler.

Hazreti Sıddîk'ın şu nutku Fahr-i Âlem'in vefatından sonra İslâmda hükümet ve hilafete dair en evvel söylenmiş olan bir nutuktur. Mebâhis-i azîme-i hilafet ve imamette birinci söz işte budur. Kâriîn-i kirâm dikkat ederler ki bu nutukta halife ve imam nasbı için mansıb-ı âlî-i hilafet ve imamette mukteda-yı akdem ve birinci halife-i müminîn olan Hazreti Sıddîk-ı a'zam, idare-i umûr-ı hükümet ve tedvîr-i şuûn-ı hilafet şöyle dursun bizzat nasb u tayin-i halife için ümmeti intihap usulüne ve ifa-yı vazife-i meşverete davet buyurmuşlardır.

Bütün ashab-ı güzîn Hazreti Sıddîk tarafından o müdhiş zamanda vukû bulan bu ifadât ve izahatın savâba iktirânını itiraf ve tasdik eylediler ki hükümet ve hilafetin vecâyib-i şer'iyeden olduğu ve şuûn-ı İslâmın meşverete merbut bulunduğu bu icma-ı ümmetle rehîn-i rütbe-i sübûttur. Yalnız şu fıkra hükümet-i İslâmiyede vücûb-i meşvereti kat'î bir suretle

isbata kâfi olduğu vâreste-i ihticâc ve delâil-i saire ibrazına gayr-i muhtac ise de biz risâlemizde bu babda delâil-i kesîre-i şer'iyeyi peyderpey izah ederiz.

Hükümetin vecâyib-i şer'iyeden ve meşverete tâbi umûrdan olması âlem-i İslâmda teessüs eden imamet ve hilafetin ber-vech-i muharrer icma-ı ümmete ve şu icma-ı ümmetin dahi simâ' ve tevatürle "asran ba'de asrın" Ehl-i Sünnet ve Cemaat nezdinde sübûtuna mebnidir.

Şâri'-i şeriat-ı Ahmediye, müessis-i diyanet-i ulviye-i İslâmiye olan nur-ı hidayet ve mâhî-i dalâlet sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri hudûd-ı şer'iyenin ikâmesini, hudud ve sınır-ı İslâmiyenin muhafazasını, techîz-i cüyûş u cünûd ile icra-yı cihad olunmasını ve beyza-i İslâmın[4] hıfz u sıyânetini... velhasıl vecâyib-i diniyenin ve hukuk-ı siyasiyenin ve hukuk-ı beyne'l-efradın istikmâl-i esbâb-ı husûlünü emr ü ferman buyurdukları cihetle bu evâmirin infaz-ı ahkâm-ı münîfesi[nin] mutlaka tesis-i hükümet ve hilafete mütevakkıf olması da hükümetin ve hilafetin umûr-ı muazzama-i diniyeden olduğunu müsbittir. Hükümet ve hilafetin teessüsü millet-i İslâmiye için add u ihsâsı gayr-i mümkin olan menâfi'-i azîmeyi câlib ve yine hadd ü intihâsı gayr-i muayyen bulunan mazarrât ve mehâlik-i cesîmeyi dâfi' ve sâlib olmasıyla hükümet-i İslâmiyenin esası[nın] meşverete müstenid olan hilafet olduğu azherdir.

.....

4 *Beyza-i İslâm*, cadde-i şeriat demektir. Şeriatın asıl mânası yoldur, tarîktir. Pekçok müstamel ve işlek olan yollarda nebatât ve saire tenebbüt edemeyeceğinden o gibi caddeler daima bembeyaz görünür ve tarîk olduğu anlaşılır. Fukahâ ve ulema-yı İslâmın diyanet-i celile-i Ahmediye'ye "beyza-i İslâm" demeleri şeriat-ı Muhammediye'nin ve tarîk-i Hakk'ın açık ve zahir yollar, caddeler gibi bembeyaz görünmekte olduğuna işarettir. Anadolu'da şose yapılan (maa't-teessüf pek az yapılmıştır) caddelerde seyahat edenler[in] en uzak yerlerden şoseleri gördükleri gibi, tarîk-i hidayeti görmek arzusunda bulunanlar da din-i Ahmedî'yi ol suretle ayan beyan görebilirler.

MEBHAS
II

Hükümetlerin Suret-i Teşekkülü
Hilafet-i İslâmiyenin Suret-i Teessüsü

En adi ve en basit olan hükümet, hükümet-i pederânedir. En ufak bir kabile ve aşiret riyâsetinden derecât ve merâtib-i muhtelife ve mütenevviayı şâmil olan hükümât-ı meşrûtaya ve en müstebid ve istibdad ile en kaviyyü'ş-şekîme bir dereceye vasıl olan hükümetlere varıncaya kadar kürre-i arz üzerinde teşekkül etmiş bulunan hükümetlerin hemen umumu[nun] galibin mağlubu pençe-i kahr u itaatı altına almak suretiyle teessüs etmiş olduklarında şübhe edilemez. Vâkıa nev'-i beşer için, bir heyet-i ictimaiye için bir hükümetin vücudu aklen vacibdir. İhtilaf-ı edyân u mezâhible beraber kâffe-i milel ü akvâm bu vücûb-ı aklîyi tasdik ve itirafa bi'z-zarûr[e] mecburdur. Şu kadar ki milel ü akvâm-ı gayrımüslimede "Kim hakim olsun, kim mahkum olsun; kimler tâbi, kimler metbû tanınsın?" meselesi meydana çıkınca derhal o meseleye tev'em olmak üzere "el-Hükmü li-men galebe" ve "Galip mağlubun metbûudur" usulü de ortaya gelmiştir. Nev'-i beşerde hâlâ ardı arası kesilmeyen bunca muharebât, bunca mukâtelât hep "tâbi kim olsun, metbû kim bulunsun?" meselesinden tevellüd etmiş ve daima da "el-Hükmü li-men galebe" kaidesi her usule, her hukuka maa't-teessüf galib-i mutlak olmuştur.

Dünyada teşekkül eden hükümetlerin hemen umumu ber-vech-i muharrer bir vecîbe-i akliye olmak üzre teessüs etmiş olduğundan hükümeti vecâyib-i akliyeden bilmiş olan o gibi memleketlerde "Bu sınıf halk hâkim olsun ve şu sınıf efrad mahküm olsun" diye adilâne veya bir esas-ı muhikka müstenid mukarrerât dairesinde teşkil-i hükümet mümkün ol-

mayıp "el-Hükmü li-men galebe" kanun-i lâ-yetegayyerine tevfîkan kavî ve galip olanlar hakimiyeti icra ve hükümetlerini tesis etmişler ve mağlup ve zayıf bulunanlar bi'l-ıztırâr onların ribka-i itaatı altına girmişlerdir.

Nihayet işbu "el-Hükmü li-men-galebe" kaidesine tatbikan teşekkül eden hükümetlerin erbabı, efrad-ı mahkümeyi ve tebeayı itaat-ı cebriye boyunduruğu altında idare etmek üzre idareten ve siyaseten vukua getirdikleri muamelât ve harekâtın insaf u akla ve bâ-husus adl ü hakka iktirân edememesinden mütevellid münazaât ve hakim ile mahküm arasında vukû bulan muharebât ve mukatelât kürre-i arzın bazı kıtalarında ve ez-cümle Avrupa'da mahkümların istihsâl-i hukuk-ı hakimiyetine bâis olmuş ve şu suret, hükümât-ı meşrûta ve cumhuriyenin teşekkül ve teessüsüne ve milel ü akvâm-ı mahkümenin ol vechile hukuk-ı hükümet-i milliye ve kavmiyelerine iştirak ile menâfî'-i umumiyelerinin temin edilmesine ve bu iştirakten el-yevm Avrupa'da ve Avrupa haricinde bazı mahallerde parlamento denilen idarenin ve hakimiyet-i milliyenin zuhuruna sebebiyet vermiştir.

Bu hükümetlerden cumhuriyet kısmı olanları külliyen hükümet-i avam demek olup meşrûtan idare olunan hükümetler dahi kâh kâffe-i avamdan ve kâh avam ve havasdan müteşekkil hükümât-ı müşterekeden ibarettir.

Parlamento usulünün idareten ve siyaseten bazı mazarrâtı ve şayân-ı muâhaze ve tenkit hâlâtı ve parlamentoların, mensup oldukları devletler ve milletlerce mûcib-i şeyn olacak pekçok rezaletleri varsa da dünyada her iş nisbîdir. Ve şimdiki halde bu usul-i idarenin idare-i müstebiddeye nazaran fevâidi hadden efzûndur. Esasen bu bahis eserimizin sadedi haricinde bulunduğundan bu babda daha ziyade tedkikât ve ta'mîkâta lüzum görmeyiz.

Maamafih şurasını da beyandan kendimizi alamayız ki Avrupa'da hükümât-ı meşrûta usulünün memâlik-i şarkıyeye nazaran daha kıdemli olması oralarca hükümât-ı mutlakayı takyîd edecek ahkâmın büsbütün ma'dûm bulunmasından ve heyet-i hükümetin bu ıtlâk ve 'adem-i takyîdden bi'l-istifade sunûf-ı tebeayı tahammül edemeyecek bir dereceye getirmesinden ileri gelmiştir. Gerçi şarkta dahi hükümât-ı müstebidde keyfe-mâ-yeşâ hareket ve ıtlâk-ı 'inân-ı şiddet etmişlerse de ahali-i İslâmiye pûyân oldukları girdab-ı cehalete rağmen meydanda evliyâ-yı umûru ve hükümdarânı zabtedecek bir adalet-i şer'iye mevcut olduğunu farz etmişler ve buna da güvenerek müddet-i medîde dûçar oldukları felaketlerin eşhâs-ı ma'dûde-i müstebiddenin hayatlarıyla kaim olduğunu

bildiklerine mebni haklarını arayamamışlardır. Garbda bu ümid olmayınca hemen silah-ı isyana sarılmak mecburiyeti hasıl olmuş; şarkta ise ahkâm-ı şer'iye gibi bir mani-i istibdadın vücudu bu mecburiyeti daha geç ihsas ettirmiştir.

Filhakika parlamentolar ne suretle, ne sebebe mebni teessüs etmiştir? Yukarıda beyan olunduğu vechile bir memleketi, bir milleti hükümet-i gâlibe ve müstebiddesi altında ezmiş ve irade-i keyfiyesinden başka bir kayd-ı dinî ve şer'î veyahut -efradın inzimâm-ı re'yine mübtenî- bir kayd-ı kanunî ile mukayyed bulunmamış olan bir hükümetin idare-i gayr-i âdilesini maslahatlarına, menfaatlerine, muhafaza-i hukuk-ı efrâdiyelerine muvafık görmeyenler hükümetin o istibdadını men etmek esbâbını tahsil ü tekmîl ve erbab-ı hükümet tarafından teyid u teşyîd-i nüfuz u siyaset nokta-i nazarınca tesis edilmiş olan usul ve nizamâtı tağyîr veya ta'dîl talebiyle ve bu talep yolunda kanlar dökmekle nihayet Avrupa hükümât-ı müstebiddesi hükümât-ı meşrûtaya münkalip ve parlamento usulü idare-i keyfiye ve mutlakaya galip olmuştur.

Milel ü akvâm-ı garbiyenin efrad u avamı tarafından vukû bulan bu iddialardan, milyonlarca kan dökmekten maksat heyet-i ictimaiyenin medâr-ı idaresi bulunan hukuk-ı siyasiyede umum efrad-ı milletin re'y ü tensibiyle usul ve kavânîn-i mukteziye ve âdile tesis olunması ve hükümetin de idare-i keyfiyesine tâbi olmayarak o usul ve kavânîne tâbiiyet mecburiyetinde bulundurulmasıdır; yani hükümetin hukuk-ı siyasiye ve hükümrânîsi ahali tarafından bahşedilmiş bir haktan ibaret olmak üzere daire-i mahdûde ve muayyene içinde kalmasıdır.

İzahât-ı muharrereden müstebân olacağı vechile vâkıa parlamento usulü bu maksadı tamamıyla istihsal edememiş ise de herhalde mühim bir derecede kısmen hasıl olduğuna, yani hükümât-ı müstebiddenin idare-i keyfiye ve muzırrasını hitama erdirdiğine şüphe yoktur.

Evet bu maksat tamamıyla hasıl olamamıştır. Haddizatında da husûlü imkânsızdır; çünkü bir milletin, bir heyet-i ictimaiye efradının kâmilen re'yini, mütalaasını bir noktaya cem' etmek ve mecma'-i ârâ-i umumiye bulunan o noktaya istinâden kanun yapmak elbette imkân haricindedir. Hatta cumhuriyetle idare olunan hükümetler -ki bazı hükümât-ı meşrûta gibi olmayıp sırf hükümet-i avamdan ibarettir- onlarda bile tamamıyla efkâr ve ârâ-i umumiyeye tevfîkan kanun yapılamamakta ve nihayet tanzim-i kavânîn vazife ve salahiyeti ârâ-i umumiye ile müntehap ve mansûb olan parlamentoya tevdi mecburiyeti görünmektedir.

Parlamento usulü şu halde ne neticeyi intâc etmiştir? Bir hükümet tarafından bir meclis-i mahsûsa veyahut eşhâs-ı muayyene re'yine tevfîkan hukuk-ı siyasiye ve idareye müteallik tanzim kılınan usul ve kavâidin ve nizamât-ı mer'iyenin parlamento usulü cari bulunan memâlikte o hakkın parlamento denilen birkaç yüz şahsa tevdiinden başka bir şey yapılmamıştır.

Meseleyi aklen muvâzene edelim, ma'kûlâta tatbîken biraz muhakemeye çekelim: Bir hükümet-i müstebiddenin irade ve idare-i keyfiyesini mahv etmek ve istibdadını kırmak o hükümet tarafından tanzim-i nizamât, dirayet ve ehliyetiyle maruf olan ve herkesce hâl ü şânı kesb-i temeyyüz eden yetmiş-seksen zatın meselâ bir şûrâ-yı devletin veya bir meclis-i mahsusun fetânet ve kifâyetine havale [ve] tevdi olunmuş iken parlamento usulünün cari bulunduğu memleketlerde işbu yetmiş-seksen zatın tekŝîr-i adedinden ve meclis-i mebusan namıyla dört-beş yüze iblâğından başka bir şey değildir. Halbuki din-i İslâmda hilafet Resul-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ümmet-i İslâmiye üzerinde icrasına memur oldukları hukuk-ı ilâhiye ve hukuk-ı siyasiye-i beşeriyenin kavânîn-i ilâhiye dairesinde infazı için teessüs etmiş bir memuriyet-i mukaddese ve muazzama olduğundan ve azametiyle beraber esası dahi meşverete müstenid bulunduğundan bizce meşvereti tesis mukteziyât-ı diniyemizdendir; Avrupalılarınki gibi yalnız ma'kûlâttan ileri gelme bir şey değildir.

MEBHAS
III

Hilafet ve İmamet-i İslâmiye Bidâyeten ne Suretle Teessüs Etmiş ve ne Sebebe Mebni Diyanet-i Celile-i İslâmiyenin Erkân-ı Mühimmesi Cümlesinden Bulunmuştur?

Din-i mübîn-i Ahmedî'nin bina-yı kudsiyet-intimâsı, birinci mebhasda beyan olunduğu vechile Kitab ve sünnet ve icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukahâdan ibaret olmak üzre dört rükün ve esasa mübtenîdir.

Maksadımız diyanet-i celile-i İslâmiyenin binası olan şu dört esasa müteallik izahat-ı mufassala i'tâsıyla fıkha dair bir risâle tanzimi olmayıp hilafet ve imametin işbu dört esastan hangisine müstenit olduğunu ve en evvel hilafet ve imametin ne suretle teessüs ettiğini ve bu din-i ulvînin o hilafet ve imamete ne nazarla baktığını tavzîhtir.

İmamet ve hilafet-i İslâmiye, erkân-ı erba'a-i diniyenin ikincisi bulunan sünnet-i seniyye ile ve üçüncüsü bulunan icma-ı ümmetle teessüs etmiş ve malum olduğu vechile sünnet-i seniyye ahkâm-ı celile-i Kur'aniyeyi ve icma-ı ümmet denilen akvâl-i ashab-ı kirâm da sünnet-i seniyyeyi müfessir olduğundan Hazreti Furkân-ı azîmü'ş-şandan ve sünnet-i seniyye-i nebeviyeden istinbâten ve delâleten hasıl olan icma-ı ümmetin bu hükmü teyit eylemiş olduğundan buraları muvazzahan ve müdellelen isbat olunacaktır.

"Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim" [Mâide, 5/3] âyet-i kerimesi mantûk-ı münîfine göre Furkân-ı azîmü'ş-şan diyaneti ve Fahr-i kâinat aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimiz hazretleri de emr-i ilâhî dairesinde tamamıyla ve hakkıyla vazife-i mukaddese-i nübüvvet ve risâleti ikmal ettikten sonra sebeb-i hilkat-i âlem o Resûl-i mükerrem ve muhterem efendimiz hazretlerinin âzim-i gülşen-sarây-ı 'illiyyîn oldukları zaman

ashab-ı kirâm-ı zevi'l-ihtirâmın evvelce işaret olunduğu vechile ilk icraat-ı âliyeleri bi'l-müşâvere ümmet için imam ve halife nasb ve tayini hususundan ibaret bulunmuş ve şu mesele-i mühimme-i diniye muamelât-ı sâire-i diniyenin cümlesine tercih ve takdim kılınmıştır.

Hâtime-i şeref-nâme-i risâlet Efendimiz hazretleri âzim-i gülzâr-ı ukbâ oldukları gün Medine-i münevverede ashab-ı kirâmdan taife-i ensar-ı fazilet-şiâr Benî Sâ'ide Sakîfesi'nde ictima ve rüesâ-yı ensardan hasta olduğu halde Sa'd b. Ubâde radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerini makam-ı hilafete iclâs için oraya ihzâr ettiler.

Hazreti Sa'd b. Ubâde o kadar mühim ve nazik bir zamanda o mevkide emr-i hilafete dair şu nutku îrâd etti:

Hazreti Sa'd'ın nutku: Cenabı Hakk'a hamd ü senâdan sonra:

"Ey ma'şer-i ensar! Sizde olan sâbıka-i İslâmiyet ve fazilet akvâm-ı Arabın hiçbirinde yoktur. Fahr-i Rusül sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri Mekke-i mükerremede bunca sene kendi kavim ve aşireti arasında kaldılar. Halkı İslâmiyete, din-i hakka davet buyurdular. Bu müddette vukû bulan davet-i celile-i risâlet-penâhîleri semeresiyle kendi kavminden, kendi aşiretinden pek az adamlar nübüvvetini tasdik ile İslâmiyeti kabul eylediler. Nübüvvetini tasdik, İslâmiyeti kabul eden bu müminler, bu Müslümanlar o kadar az idiler ki aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretlerini takviyeye, din-i mükerremini ta'zîze muvaffak olamadıktan başka aleyhinde vukû bulan tecavüzât ve te'addiyâtı bile def'a gayr-i kâfi ve gayr-i muktedir idiler. Vaktâ ki Cenabı Zü'l-Celâl lütf-i sübhânîsiyle sizin[5] evc-i a'lâ-yı fazilete su'ûdunuzu murad etti, fazilet ve kerâmeti size sevk ü ihsan etmesiyle vahdâniyet-i ilâhiyeye, risâlet-i celile-i nebeviyeye iman ve Habîb-i Hudâ'yı, ashab-ı kirâmını takviye ve kendisini ve din-i mübîn-i Ahmedî'sini i'zâza himmet ve emr-i cihada sarf-ı cell-i makderetle şevket-i İslâmiyeyi i'lâ ve ilân ettiniz. Düşmanları aleyhinde en şiddetli muhâcemât ve muharebâtta bulundunuz; bir derecede ki Arablar kâmilen tav'an ve kerhen emr-i celîl-i ilâhîye mutî' ve münkâd ve en uzakta bulunanlar dahi eser-i cihad ve muharebâtınız olmak üzre vergi ve cizye vermekle karîn-i iftihar ve is'âd oldular. Sizin seyf-i sâriminizle bütün Arablar Nebiyy-i zî-şâna baş eğdiler. Bu cümle ile beraber Hâtemü'n-nebiyyîn aleyhi salâtu Rabbi'l-Mu'în efendimiz hazretleri de sizden razı ve hoşnut olduğu halde bugün sizi terk ederek âlem-i ukbâya rihlet buyurdular. Bi-

.....

5 Ensarın.

naenaleyh, emr-i imamet ve hilafete sizin başkalardan ehakk olduğunuzda şüphe olmadığından istibdat ile hilafeti kendinize hasr u tahsis ediniz. Hilafetin sizden başka kimseye ait olamayacağını belleyiniz!"

Ensar-ı kirâmın umumu, Hazreti Sa'd'ın bu fikr u kavli[ni] karîn-i isabet ve ifadât-ı vâkıasını nazar-ı dikkate almak bâdî-i hüsn-i muvaffakiyet olduğundan ve hilafet ve imametin kendisine tevcihi lazım bulunduğundan bahis ile ol vechile icrâ-yı icabı muktezî bulunduğuna dair cevap verdiler.

Bu vaka Fâruk-ı a'zam İmam Ömer radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerine ihbâr olunur olunmaz, saadethane-i Cenabı Nebevî'de bulunan Ebu Bekir-i Sıddîk radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerine gelmeleri için haber gönderdi. Hazreti Sıddîk, "meşgul olduğu" cevabını vermekle gelip Hazreti Fâruk ile mülakata şitâb etmedi.

Hudûs ve zuhur eden bir meseleden dolayı behemehal huzurları ve mülakatları lazım ve lâ-büdd olduğunu mutazammın Fâruk-ı a'zam tarafından gönderilen ikinci haber üzerine Hazreti Sıddîk saadethane-i kudsiyet-âşiyâne-i Cenabı Peygamberî'den çıktılar ve İmam Ömer hazretleriyle görüşüp ensar-ı kirâmın nasb-ı imam ve halife hakkındaki müzakere ve kararlarını öğrendiler. Derhal yanlarında Emînü'l-ümme Hazreti Ebu Ubeyde radıyallâhu te'âlâ anhu olduğu halde Sakîfe-i Benî Sâ'ide'ye gittiler.

Orada ictima etmiş ve Sa'd b. Ubâde hazretlerine biatı hemen hemen kararlaştırmış olan ensar-ı kirâma karşı Hazreti Sıddîk, tercümesi zîrde münderic nutku îrâd u beyan eyledi:

Hazreti Sıddîk'ın nutukları tercümesi: Cenabı Hakk'a hamd ü senâdan sonra:

"Hâliku'l-kâinat bizden[6] bir peygamber-i zî-şân ba's ü irsâl buyurdu. İbâdullah Cenabı Hakk'ı tanımadıkları ve Zât-ı Vâcibu'l-Vücud yerine taştan, ağaçtan mamul ve masnû' muhtelif ve mütenevvi' ilâhlara tapındıkları halde onları vahdâniyet ve ibadet-i ilâhiyeye davet için o Nebiyy-i zî-şân-ı muhteremi, o mâhî-i küfr ü dalâli memur etti. Hazreti Fahr-i risâlet vazife-i mukaddese-i nübüvvet ve risâletleri icabınca halkı tevhîd-i Bârî'ye ve ibadet-i Cenabı Kibriyâ'ya davet eylediyse de âbâ vü ecdadının dinini terketmekten, diyanet-i celîle-i İslâmiye ve cedîdeyi kabulden ibaret olan bu

6 Muhacirînden, Kureyş'ten, ehl-i Mekke'den demektir.

davete icabeti kavm-i Arap pek ziyade isti'zâm ve muhalefete ve ona göre mukavemete ziyadesiyle cidd ü ikdâm ettiler. Habîb-i Hudâ dâ'î-i tarîk-ı hüdâ olan Nebiyy-i ümmî-i Arabî sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin davet-i kudsiyesine karşı hakk-ı celil-i nübüvvet-penâhîlerinde eza vü cefaya ve nübüvvet ve risâletlerini tekzîbe ictisâr edenlere mukabil nübüvvet ve risâletini tasdike ve kendisini takviye ve ikdâra ve diyanete karşı gelen şiddeti sabr u metanetle def' ve tahammüle Cenabı Hak muhacirîn-i evvelîni tahsis eyledi. Nübüvvet ve risâletini en evvel tasdik ve her türlü eza vü cefaya sabr u tahammül eden işbu muhacirîn-i evvelînin kıllet-i nüfus ve adedleriyle beraber bütün âlemin kendilerine karşı vukû bulan muhalefetlerinden mütevahhiş ve hâif olmadılar. Kıllet-i adetlerine rağmen kemâl-i sabr u metanetle bütün mu'ânidîne ve küffara karşı mukabelede bulundular. Arz üzerinde en evvel Cenabı Hakk'a ibadet edenler işte bu muhacirîn-i evvelîndir. Vahdâniyet-i ilâhiyeye, nübüvvet-i risâlet-penâhîye evvel-be-evvel iman edenler yine onlardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin en evvelki muavinleri, muhibleri onlardır. Onlar Resûl-i ekrem efendimizin kendi aşiretidir. Binaenaleyh, müessis-i din-i mübîn olan Fahr-i kâinat efendimizden sonra hilafet ve imamete ehakku'n-nâs şübhesiz yine onlardır. Zalim olmayanlar bu hususta onlarla münâzaa çıkaramazlar. Ey ma'şer-i ensâr! Size gelince: Sizin dinde fazlınız, İslâmda sâbıkanız hiçbir vechile inkâr olunamaz. Hak sübhânehû ve te'âlâ hazretleri; dinine, Resûl-i ekremine nusret etmek üzre sizi memur ve aleyhi's-salât Efendimiz'in hicreti için memleketiniz olan Medine'yi intihap etmesiyle hicret-i celile-i nebeviye ile sizi müftehir ve mesrur etti. Nebiyy-i mükerrem size hicret eyledi. Muhacirîn-i evvelînden sonra sizin kadr u menziletinize yetişecek kimse yoktur. Binaenaleyh biz ümerâ, siz vüzerâsınız. Hiçbir maslahatta meşveretinize[7] müracaattan geri kalınmayacaktır. Re'yiniz munzam olmadıkça hiçbir iş görülemeyecektir".

Hazreti Sıddîk'ın bu nutkuna mukabil ensâr-ı kirâmdan Habbâb b. el-Münzir b. Cümûh radıyallâhu te'âlâ anhu kıyam edip vech-i âtî üzre îrâd-ı nutk eyledi:

.....

7 Pek vâzıh ve gayr-i kâbili't-te'vîl bir suretle görülüyor ki Hazreti Sıddîk hilafetin muhacirîn-i kirâma tahsisi için ensâr-ı kirâma karşı îrâd etmiş olduğu şu nutk-ı mühimde dahi hiçbir maslahatın meşveretsiz görünmeyeceğini, müessesât-ı iknâiyeden olmak üzre beyan ve tasrih buyurmuşlardır. Artık hilafet-i İslâmiye'nin muhalif-i meşveret olduğuna dair hiçbir kimsenin bir söz söylemeye hakkı kalır mı?

"Ey ma'şer-i ensâr! Kendi emrinize malik olunuz! Çünkü halk[8] sizin sâye-i nebâhetinizdedirler. Hiçbir kimse re'yiniz hilafında harekete cür'et-yâb olamaz; sizin re'yinizden çıkamaz. Siz izzet ve kesret-i aded ve şevketle beraber sahib-i be's ü şiddetsiniz. Halk sizin edeceğiniz muameleye, vereceğiniz karara nâzır ve muntazırdırlar. Aranızda, re'yinizde zuhûr-ı ihtilaf maslahatınızca müstevcib-i vehn ü fesad olur. Bunlar[9] sizin hilafet ve imametinizi mutlaka kabul etmedikleri takdirde bizden bir emir, onlardan bir emir[10] intihap ve tayin olunsun!"

Habbab b. el-Münzir hazretlerinin son ifadesine Hazreti Fâruk cevap verdiler:

Hazreti Fâruk'un cevabı:

"Heyhât! İki emir kat'â ictima edemez! Kavm-i Arap ise aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin sizden bulunmaması ve aşiretinize mensup olmaması cihet[iy]le emâretinizi kabul eyleyemez!"

Bundan sonra Hazreti Habbâb ile Hazreti Fâruk arasında şiddetli ve mûcib-i nizâ' bazı sözler te'âtî olundu. O sırada emînü'l-ümme lakab-ı âlîsiyle müftehir olan Ebu Ubeyde radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri; "Ey ma'şer-i ensâr! En evvel din-i mübîn-i Ahmedî'ye ve Fahr-i rusül Efendimiz hazretlerine nusret eden siz oldunuz; en evvel tağyîr-i nusrete yine siz sebep olmayınız!" ihtarını dermiyan edince rüesâ-yı ensârdan Beşîr b. Sa'd radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri kıyam ve şu suretle ifade-i meram eyledi:

"Ey ma'şer-i ensâr! Müşrikîn ile cihadda erbab-ı fazilet[in] ve din-i mübîn-i Ahmedî'de ashâb-ı musâbakat[ın] bizim aşiretimiz olduğunda şüphe yok ise de dindeki müsâbakatımızdan, emr-i cihadda sarfettiğimiz kudretten maksadımız ve arzu ve irademiz celb-i rızâ-yı Bârî'den ve Pey-

• • • • • •

8 "Halk"tan maksat muhâcirîndir.

9 Bu işaretten maksat yine muhacirîndir.

10 Emr-i hilafet için muhacirîn ve ensâr-ı kirâm arasında Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de cereyan eden "Minnâ emîrun ve minküm emîr: Bizden bir emir, sizden bir emir (olsun)" kavl-i meşhuru "Habbab b. el-Münzir hazretlerinin işte bu hutbe-i belîğasındaki şu ifadedir". İfade-i vâkıa ashâb-ı kirâmca red olunduğuna ve bu reddin icma-ı ümmete iktirân ettiğine mebnî İslâmda iki halifenin vücuduna 'adem-i cevaz kaide-i azîmesi teessüs etmiştir.

gamber Efendimiz'e itaattan ibarettir. Muradımız[ın] kendi nefsimiz için bir sa'y u gûşiş olmamasıyla nail olduğumuz bu hizmet ve fazileti halk üzerinde istilâya ve taleb-i dünyaya vesile ittihaz etmeye hakkımız yoktur. Biliyorsunuz ki Risâlet-penâh Efendimiz hazretleri Kureyş'tendir. Binaenaleyh emr-i hilafet ve imamet[te] O'nun kavm-i necîbi sâirlerine ehakk u ercahtır. Onlarla emr-i hilafet için münâza'a etmekten Cenabı Hak beni muhafaza buyursun! Allah'tan havf ediniz; muhacirîn ile münâza'a etmeyiniz!"

Hazreti Beşîr'in şu kavl-i hâsimini fırsat addeden Hazreti Sıddîk yemîn ü yesârında câlis olan Hazreti Fâruk'u ve Ebu Ubeyde'yi hâzırûna irâe ederek bunlardan birine biat etmelerini beyan ve ifade ettiyse de Hazreti Ömer ve Ubeyde müttefikan şu müdafaada bulundular:

Müşârun ileyhimânın beyanatı:

"Siz efdal-i muhacirîn olduğunuz ve din-i İslâmın efdal-i umûru bulunan namazda Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin halifesi bulunduğunuz halde vücud-ı âlîleriyle kabul-i imamet ve hilafet bizim için imkânsız olduğundan size biat etmekliğimiz zımnında elinizi uzatınız!"

Hazreti Ebu Ubeyde ve Hazreti Fâruk taraflarından vukua gelen şu ifade ve müdafaayı müteakip hemen Hazreti Sıddîk'a biat etmek için de davrandılar ise de Beşîr radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri onlardan evvel davranarak ve müşârun ileyhimâya müsâbakat ederek en evvel icrâ-yı biata muvaffak olmuş ve ondan sonra diğerleri tarafından biat olunmuştur.

Beşîr b. Sa'd'ın, Hazreti Sıddîk'a biat hususunda vuku bulan müsâbakatından infial eden müşârun ileyh Habbâb b. el-Münzir ifade-i âtiye ile Beşîr'e 'itâb etti:

Habbâb: Ammîzâdeniz Sa'd b. Ubâde hazretlerinin emâretine haset ettiğin için Hazreti Sıddîk'a biat ettin.

Beşîr b. Sa'd: Allah bilir ki öyle değildir. Muhacirînin hakk-ı sarîhi olan emr-i hilafette kendileriyle münâza'ayı mekruh gördüğüm için biat ettim.

Malum-ı erbab-ı siyerdir ki ensâr-ı kirâm kable'l-İslâm yekdiğeriyle muhalif ve muharip olan Evs ve Hazrec kabilesinden mürekkep olup Hazrecîlerin Sa'd b. Ubâde hazretlerini emâret ve hilafete nasp ve tayin

etmek hususundaki talep ve ısrarını ve Beşîr b. Sa'd'ın Ebu Bekir-i Sıddîk'a biatını müşahede eden Evs kabilesi rüesası Üseyd b. Hudayr radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri dahi dahil olduğu halde "hilafet ve imamet bir kere Hazrec aşiretine intikal ederse bize karşı daima iddia-yı fazilet ve rüchan edeceklerinde ve artık bize emr-i hilafet ve emâretten kat'â hisse vermeyeceklerinde şüphe olmadığından hemen Hazreti Sıddîk'a icra-yı biat olunması lazım geleceğini" yekdiğerine söylediler.

Evslilerin ve bâ-husus rüesâsından bulunan Hazreti Üseyd b. Hudayr'ın bu ifadeyi takiben vuku bulan biatları[nın] Hazreclilerin Sa'd b. Ubâde hazretlerine biat etmek hususundaki kararlarını bütün bütün ihlâl etmesiyle taraf taraf Hazreti Sıddîk'a biat olundu. Emr-i mühimm-i biat hemen orada ve ol suretle karîn-i hitam oldu.

Hazreti Sa'd b. Ubâde orada Hazreti Sıddîk'a biat etmeyerek hanesine gitti. Hazreti Sa'd'ın bir müddet biattan teahhuru cihet[iy]le, icra-yı biat etmesi lüzumuna dair kendisine vuku bulan emr ü ihtara "Aleyhinizde oklarımı tamamen sarf ve istimal etmedikçe ve seyf ü sinânımı kanlarınızla boyamadıkça, ehil ve aşiretimle, bana itaat edenlerle beraber sizinle muharebe eylemedikçe biat edemem!" cevabını verdi.

Hazreti Sa'd b. Ubâde'nin gayet muvakkat bir infial eseri bulunan şu ifade-i tehditkârânesine mebnî biata icbârı lüzumu Hazreti Fâruk tarafından dermiyan olunduysa da biat etmemek hususundaki ısrarına nazaran katl olunmadıkça itaat etmeyeceği ve aşiretinden, akrabasından birçok zevat katl edilmeksizin kendisinin katli[nin] de mümkün olamayacağı ve yalnız bir şahsın 'adem-i biatı[nın] Hazreti Sıddîk'ın hilafetine, imametine îrâs-ı tesir ve halel edemeyeceği cihetle şimdilik hâliyle terk olunması[nın] münasip ve maslahata muvafık olacağını yine Beşîr b. Sa'd hazretleri[nin] ifade etmesiyle, mûcebince bu kazıyyede beyne'l-ashab münâza'a çıkarılmamış ve Sa'd b. Ubâde hazretleri hâliyle terk olunmuştur. Sakîfe-i Benî Sâ'ide denilen mevkide Hazreti Sıddîk'a biat olunmazdan mukaddem cereyan eden müzakeratta ensâr-ı kirâmın cümlesi[nin] veyahut bazıları[nın], muhacirîne biat olunmak lazım gelse bile İmam Ali radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden başkasına biat etmeyeceklerini ifade etmiş oldukları, bu babdaki rivayât-ı mevsûka-i tarihiye cümlesindendir.

Hazreti Haydar-ı Kerrâr ile Benî Hâşim ve aşere-i mübeşşereden Zübeyr ve Talha radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazarâtı da Cenabı Sıddîk'a biat etmek emrinde teahhur ettiler. Hatta Zübeyr hazretleri[nin] İmam Ali efendimiz hazretlerine biat olunmadıkça kılıncını kınına sokmayacağını

makam-ı tehditte ifade etmesine mebnî elinden alınıp pâre pâre olunca-ya kadar taşlara vurulmasına Hazreti Fâruk-ı a'zam tarafından emir verilmiştir.

Bir rivayete göre Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de vuku bulan biatı müteakip İmam Ömer efendimiz biattan teahhur eden zevat-ı müşârun ileyhim hazarâtı nezdine gidip kendilerini ikna ve celp etmiş ve cümlesi tarafından hemen biat olunmuştur.

Diğer bir rivayete göre İmam Ali efendimiz hazretleri Ebu Bekir-i Sıddîk hazretlerine biat olunduğunu istihbar etmekle beraber gecelik elbisesiyle hemen koşarak biata müsâra'at buyurmuşlar ve orada elbiselerini giymişlerdir.

İşbu zevat ve eşhas-ı malume ve ma'dûdenin keyfiyet ve zaman-ı biatları maddesinde yekdiğerine bir dereceye kadar mübâyin görülen bu rivayetler ileride izah olunacak tedkikat ile birbirine tevfîk olunacaktır.

Hazreti Sıddîk'a edilen biat hususunda Ebu Süfyan b. Harb radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin kütüb-i siyer ve tarihte muharrer olan sözleri şayan-ı tezkârdır.

Hazreti Sıddîk'a biat olunur olunmaz Ebu Süfyan hazretleri şu suretle idare-i kelâm etmiştir:

Ebu Süfyan: Ey Âl-i Abd-i Menaf! Ortalığı istila etmiş bir toz, bir gubar görüyorum ki o tozu, o gubarı ancak kan ile yıkamak, mahv etmek mümkün olabilir. Ebu Bekir'i makam-ı hilafete ne için ikame ettiniz? Zelil ve zayıf olan Ali ve Abbas nerededirler? Emr-i imamet ve hilafet Kureyş içinde en zayıf bir şahısta ne sebebe mebnî takarrur ediyor? -İmam Ali'ye hitaben- Elini uzat sana biat edeyim! Arzu ederseniz Medine'yi atlı ve piyade ile doldurayım!

Hazreti Ali radıyallâhu te'âlâ anhu: Allah bilir ki bu sözünle murad ve maksadın nâr-ı fitneyi îkâd etmektir. İslâm için hayır yerine şer istemektir. Senin nasihatına ihtiyacımız yoktur.

Hazreti Haydar-ı kerrâr Ebu Süfyan hazretlerinin ifadât-ı vâkıasını ve teklifini bu suretle red ve cerh buyurmuşlardır. Suret ve keyfiyet-i cereyanı izah olunduğu vechile Ebu Bekir-i Sıddîk hazretlerinin icma-ı ümmetle imamet ve hilafete nasp ve tayin olunması hilafet ve imamet-i İslâmiyeyi tesis etmiş ve hilafet ve imametin 'ahden yani "veliaht intihab ve nasbıyla" bir halifeden diğer halifeye intikali de yine Hazreti Sıddîk'ın İmam Ömer efendimiz hazretlerine velâyet-i ahdi tefvîz etmelerinden ve bu tefvîz ve tevcîhe ashab-ı kirâm-ı me'âlî-ittisâmın hiçbiri tarafından bir

gûne itiraz serd ü ityân olunmamasından nâşi halife ve imamın istediği zatı şerâit-i lâzime-i şer'iyeyi haiz olduğu halde 'ahden tahlîf etmesi de ol vechile icma-ı ümmete iktirân eylemiştir. Hazreti Sıddîk'ın hilafeti de, Hazreti Fâruk-ı a'zamı tahlîf etmesi de teessüs-i hilafet maddesi için icma-ı ümmetin üssü'l-esası olduğuna mebnî bu iki cihet başka başka tedkik ve ol babdaki menkûlât-ı sahîha ve rivayât-ı mevsûka ta'mîk olunacaktır.

Hilafet-i Hazreti Sıddîk'a dair buraya kadar verilen malumat-ı mücmele rivayât-ı mevsûka-i tarihiyeden ibaret olup halbuki bu mesele; yukarıda beyan olunduğu vechile hilafet-i İslâmiyenin üssü'l-esası ve imametin mebnâ-yı masûnu'l-indirâsı olmasıyla keyfiyet ve suret-i vukuu fukahâ ve ulema-yı İslâmiye tarafından lüzumu kadar tedkik ve ta'mîk olunmuş ve ahkâm-ı diniye ve akâid-i İslâmiye sırasına dahil olmuş bir mesele-i azîme ve mühimme olduğundan fukahâ ve ulemanın netice-i tetebbuât ve tedkikat-ı fevkalâdesi bulunan izahatı da mufassalan beyan ve tavzih etmek muktezîdir.

Hilafet-i Hazreti Sıddîk'ın Sıhhat ve Hakkiyetini İsbat Eden Delâil-i Nakliye ve Akliye

Umumen Müslümanlarca malumdur ki Furkân-ı azîmü'ş-şandan sonra en sahih olmak üzre mücma'un aleyh olan kitap, eimme-i hadisten Hazreti Şeyh Buharî ve Hazreti Müslim taraflarından cem' u tasnif olunmuş olan *Sahîhayn-ı Buharî ve Müslim* kitaplarıdır.

Bu iki kitab-ı şerifin ikisinde dahi mestûr olduğu vechile halife-i sânî Hazreti Fâruk-ı a'zam, hilafetleri zamanında farîza-i haccı bi'l-îfa Medine-i münevvereye avdetlerinde Hazreti Sıddîk'ın hilafetine ve suret-i vukuuna dair pek ziyade meşhur olan hutbesini îrâd etmiştir.

Sıddîk-ı Ekber hazretlerinin imamet ve hilafetlerine müteallık izahatı mutazammın Fâruk-ı a'zam tarafından îrâd olunan bu hutbe-i meşhurenin ihtiva ettiği fıkarâttan "Ve kad küntü zevvertu mekâleten: Beğendiğim bir makaleyi tasavvur ve tasmîm etmiştim" ibaresi, kütüb-i itikadiyemizde kelâm-ı nefsîye delil ittihaz olunmasıyla ve binaenaleyh mütevatir olan mezkür hutbenin ehemmiyet-i fevkalâdesi derkâr bulunmasıyla tercümesi zeylen derc olunur:

Hazreti Fâruk'un nutku meâli:

"Ömer vefat ederse filan zata biat edeceği[nin] sizden biri tarafından ifade ve beyan olunduğunu haber aldım. Ebu Bekir hazretlerine füc'eten biat olunduğuna hiçbir kimse aldanmasın. Vâkıa müşârun ileyh hazretlerine bilâ-tedbir bağteten[11] biat olundu; fakat, Cenabı Hak melhuz olan şerden, mazarrattan o biat ile heyet-i İslâmiyemizi muhafaza ve vikaye eyledi. Bugün aranızda Hazreti Ebu Bekir-i Sıddîk gibi umumun kendisine ser-fürû etmeye mecbur olacağı bir zat yoktur. Ruh-ı pür-fütûh-ı Hazreti Risâlet-penâhî âzim-i gülşen-sarây-ı 'illiyyîn olduğu zaman halife-i müşârun ileyh hazretleri milletin en hayırlı zevatından idi. Hazreti Ali ve Zübeyr radıyallâhu te'âlâ anhümâ beraberlerinde bulunan zevat ile kerîme-i mükerreme-i Nebiyy-i zî-şân Fâtıma-i aliyyetü'ş-şân radıyallâhu te'âlâ anhâ hazretlerinin saadet-hanelerinde bizden tehallüf ettiler. Muhacirîn-i kirâm ise Hazreti Sıddîk'ın yanına toplandılar. İhvanımız olan ensâr-ı kirâmın cemiyetine gitmek lüzumunu Sıddîk-ı Ekber'e ifade ve teklif ettim. Beraberce yanlarına gittik; yolda sulehâdan iki zata tesadüf ettik. Bu iki zat ensâr-ı kirâm hazarâtının kendi aralarında verdikleri kararı bize anlattılar. Ve 'Ey ma'şer-i muhacirîn! Nereye gidiyorsunuz?' dediler. Ensâr-ı kirâm kardeşlerimiz[in] yanına gideceğimizi bu iki zata haber verdik. Bunlar 'Yok, oraya gitmeyiniz; onlara takarrub etmeyiniz! Ey ma'şer-i muhacirîn! Kendi işinizi kendiniz tesviye ediniz!' cevabıyla bizi gitmekten men etmek istediler. Ben mutlak gitmeliyiz dediğimden yola devam ettik. Vaktâ ki Sakîfe-i Benî Sâ'ide'ye vardık. Ensâr-ı kirâm hazarâtının orada müctemi' olduklarını gördük. Cemiyetin içinde uzanmış, örtülmüş birini gördüğümden bunun kim olduğunu sordum. Sa'd b. Ubâde hazretleri olduğunu söylediler. Uzanmasının, örtülmesinin sebebini sual ettiğimde hasta olduğu cevabını verdiler. Bu sual ve cevabı ve mecliste ku'ûdumuzu müteakip hatipleri kıyam etti. Bu hatip Cenabı Hakk'a layıkı vechile hamd ü senâ ettikten sonra şu vechile ifade-i meramda bulundu: 'Emmâ ba'd... Biz Allah'ın ensârı, İslâmın askeriyiz. Ey ma'şer-i muhacirîn! Siz dahi bizim ileri gelenlerimizden, büyüklerimizdensiniz; fakat sizden bir kavim, bir cemaat bize istilâ ve tereffu' ve bizi düçar-ı hüsran etmek istersiniz. Emr-i hilafeti kendiniz deruhte ederek bizi mahrum bırakmak arzusundasınız. İstibdat edip imamet maddesini kendinize hasredeceksiniz!' dedi.

.....

11 Mesele-i biat[ın] öyle bir-iki adamın re'yine vâbeste olamayacağını anlatmaktır.

"Hatiplerinin bu nutku karîn-i hitam olunca beğendiğim bir makaleyi tasavvur ve tasmîm etmiş bulunduğumdan Hazreti Sıddîk'ın vücuduyla, huzuruyla beraber o sözleri beyan ve îrâd için davranmak istedim. Halbuki müşârun ileyh hazretleri benden ziyade halîm ve vakur olduğundan bir dereceye kadar kendilerine müdârâ ve riayet ederdim. İfade-i merama mübâşeret etmek istediğim zaman Hazreti Sıddîk beni men etti. Sabr etmekliğimi emr eyledi. Kendisini gücendirmek istemediğimden ihtiyâr-ı süküt ettim. Kendileri söze başladılar; benden a'lem idiler. Hakikaten benim tasavvur ve tasmîm ettiğim sözlerden birini terk etmeyerek kâffesini beyan veyahut ondan iyisini, efdalini bi'l-bedâhe îrâd u ityân etti. Ondan sonra 'Siz tafsil ve îrâd eylediğiniz mehâsin ve fezâyile ve ef'âl-i hayriyeye hakikaten maliksiniz ve onlara ehilsiniz; fakat Araplar emr-i hilafeti Kureyş için bilirler, başkaları için tanımazlar; çünkü Kureyşîler neseben ve memleketen Arabların vasatında bulunuyorlar' [dedi]. Benim ve Ebu Ubeyde b. el-Cerrah hazretlerinin ellerimize yapışarak 'Bu iki zattan birini halife ve imam nasp etmek üzere tayin ve takrir ettim. Hangisini arzu ederseniz ona biat ediniz!' buyurdular. Hazreti Sıddîk'ın ifadât ve izahatı vâkıasından yalnız bu cümle-i ahîre gücüme gitti; zira indimde boynumu vurmak, hayatıma ol suretle hâtime çekmek Hazreti Sıddîk'ın vücuduyla beraber imamet ve hilafete nasb ve tayin olunmaktan ahsen ve ehven idi. Hazreti Sıddîk'ın ifadâtı hitam bulduktan ve bana veyahut Ebu Ubeyde hazretlerine biatı ensâr-ı kirâma teklif ettikten sonra ensârdan bir zat[12] 'Benim re'y u tedbirim meseleyi hasm eder. Ey ma'şer-i Kureyş! Bizden bir emir, sizden bir emir nasb olunsun!' dedi. Habbâb'ın şu ifadesini müteakip söz çoğaldı; her taraftan bir ses, bir sadâ mürtefi' oldu. Müzakerât ve makalât o mertebe kesb-i şiddet etti ki zuhur-ı ihtilaftan cidden korktum. Binaenaleyh Hazreti Sıddîk'a hitaben 'Yâ Ebâ Bekir! Elini ver sana biat edeyim!' dedim. Müşârun ileyh hazretleri de elini uzattı, ben biat ettim. Oradaki muhacirîn dahi biat ettiler. Ondan sonra ensâr-ı kirâm hazarâtı da biat eylediler. Vallâhi içinde bulunduğumuz umûr u hususatta Hazreti Sıddîk'a ettiğimiz biat kadar muvafık-ı maslahat bir iş görmemişizdir. Biat etmeksizin ensâr-ı kirâmdan müfârakat etmiş olaydık bizden sonra bir biat ihdas etmeleri kaviyyen melhûz idi. O halde rıza ve muvafakatımız olmaksızın kendilerine biat mecburiyetinde veyahut hilaflarını iltizâm ile fesadın zuhuru gibi bir felaket karşısında bulunmaktan havf ettik".

• • • • • •

12 Yani Habbâb b. el-Münzir.

Biat-ı Hazreti Sıddîk'a dair olan Hazreti Fâruk'un işbu hutbeleri o kadar mütevatirdir ki bilcümle siyer ve tevarihe derc olunmuş olduktan başka "Ve kad küntü zevvertu mekâleten: Beğendiğim bir makaleyi tasavvur ve tasmîm etmiştim" fıkrası da kütüb-i itikadiyede kelâm-ı nefsîye delil ittihaz olunmasıyla hutbe-i mebhûse mesâil-i itikadiyeye dahil olmuş ve en mühim mesâil-i diniye ve itikadiyeden olan kelâm-ı nefsî maddesinde nazar-ı dikkat ve itibara alınmıştır.

Ruvât-ı hadisten Neseî ve Ebu Ya'lâ ve Hâkim hazarâtının ecille-i ashabdan İbn Mesud radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden tashih ettikleri rivayete göre Mefhar-i kâinat efendimiz hazretlerinin vefat-ı âlî-i nübüvvet-penâhîlerinde ensâr-ı kirâm "Bizden bir emir, sizden bir emir olsun" dediler. Ömer b. el-Hattab hazretleri yanlarına giderek "Ey ma'şer-i ensâr! Bilmez misiniz ki aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretleri hal-i hayatında halka namaz kıldırmak ve imamet etmek için Hazreti Sıddîk'ı memur buyurdular. Sebeb-i hilkat-i âlem Efendimiz'in namaz için kâffe-i müslimîne takdim buyurdukları müşârun ileyh hazretlerine hanginiz takaddüm etmeyi reva göreceksiniz?" dedi. Fâruk-ı a'zamın bu ifadesine cevaben ensâr-ı kirâm Hazreti Sıddîk'a takaddüm etmekten isti'âze ettiler.

Ruvât-ı hadisten İbn Sa'd ve Hâkim ve Beyhakî hazarâtının Ebu Sa'îd el-Hudrî radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden istihrac ettikleri rivayet dahi şudur:

"Sa'd b. Ubâde radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin hanelerindeki suffede[13] ictima eden ensâr-ı kirâm hazarâtının hatipleri Hazreti Sıddîk ve Fâruk-ı a'zam dahi hazır bulundukları halde kıyam edip nutuklar îrâd ettiler. Bu hatiplerden biri dedi ki: 'Ey ma'şer-i muhacirîn! Aleyhi efdalü's-salât Efendimiz hazretleri bir maslahata, bir memuriyete sizden birini tayin buyurdukları zaman bizden de birini terfîk buyurmakta idiler. Binaenaleyh emr-i hilafete biri bizden, diğeri sizden olmak üzre iki zatın tayini lazımdır'. Bu hatibin şu ifadesinden sonra ensâr-ı kirâmın hutabâsı bu fikir ve mütalaayı tervîc zımnında müteakiben îrâd-ı nutuk eylediler. O esnada Zeyd b. Sâbit[14] radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri kıyam ederek bu yolda idare-i kelâm etti:

"Bilirsiniz ki Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri muhacirînden idiler. Halifeleri de muhacirînden olacaktır. [Bizse] Fahr-i ri-

.....

13 Sakîfe-i Benî Sâ'ide'dir.

14 Ecille-i ensâr-ı kirâmdandır.

sâlet Efendimiz'in ensârı idik; şimdi de halifesinin ensârı olmaklığımız muktezîdir".

Bu ifadeyi müteakip Hazreti Sıddîk'ın elini tutarak "İşte bu zat halifeniz, imamınızdır!" dedi.

Hazreti Zeyd'in şu ifade ve muamelesini müteakip Hazreti Fâruk derhal ve muhacirîn-i kirâm onu takiben biata müsâra'at ettiler. Ensâr dahi onlara peyrev oldular.

Biatı müteakip Hazreti Sıddîk-ı Ekber minbere çıkarak hazır olan ashab-ı güzîn rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în hazarâtına göz gezdirdi. Zübeyr b. Avvam hazretlerini görmediklerinden müşârun ileyhi istediler ve kendileriyle şu muhaverede bulundular:

Hazreti Sıddîk: Yâ Zübeyr! Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin teyzezâdesi ve havârisiyim dediniz de şakk-ı 'asâ-yı müslimîni mi arzu ettiniz?

Hazreti Zübeyr: Ey halife-i Resûlillâh! Levm ü serzeniş yoktur!

Zübeyr hazretleri bu cevabı müteakip hemen kıyam edip Hazreti Sıddîk'a biat dahi etti.

Bundan sonra Hazreti Sıddîk yine ashab-ı kirâm hazarâtına atf-ı nazar-ı dikkat edip İmam Ali radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerini görmediklerinden müşârun ileyh hazretlerini de istediler. Teşriflerinde onunla muhavere-i âtiyede bulundular:

Hazreti Sıddîk: Dediniz ki: Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ammîzâdesiyim. Kerîme-i mükerremelerinin zevciyim; Nebiyy-i muhteremin damadıyım. Şakk-ı 'asâ-yı müslimîn etmek mi istediniz?

Hazreti Ebu Türâb, "Yâ halife-i Resûlillâh! Levm ü serzeniş yoktur!" cevabını vermekle beraber derhal biata müsâra'at dahi buyurdular.

Ruvât-ı hadisten İbn İshak Cenabı Zührî'den, o da Enes radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden vuku bulan rivayet dahi şu vechiledir:

Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de biat olunduğunun ikinci günü Hazreti Sıddîk bir hutbe okumak için minbere su'ûd etti. Kendileri îrâd-ı hutbe etmezden mukaddem Hazreti Fâruk-ı a'zam kıyam edip ifadât-ı âtiyede bulundu:

Hazreti Fâruk'un beyanatı: Cenabı Hakk'a hamd ü senâ ettikten sonra...

"Hak celle ve 'alâ hazretleri emrinizi[15] ahseniniz olan Hazreti Sıddîk'a tef-

.....

15 Emr-i hilafeti.

vîz buyurdular. Hazreti Sıddîk cümlenizin ahsenidir, efdalidir. Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin gârda refîki, sahibidir. "Sâniye'sneyn: İkinin ikincisi" [bk. Tevbe, 9/40] oldukları malumdur. Kalkınız kendisine mübâya'at ediniz!"

Fâruk-ı a'zamın beyanâtı üzerine Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de vâki olan biattan başka halk tarafından Hazreti Sıddîk'a tekrar biat-ı umumiye icra olundu.

İşbu biat-ı âmmeden sonra Hazreti Sıddîk'ın îrâd ettikleri hutbe(nin meâli) aynen şudur:

Cenabı Hakk'a hamd ü senâdan sonra...

"Eyyühe'n-nâs! Sizden iyi olmadığım halde emr-i idareniz uhdeme tevdi olundu. İyilik edersem bana muavenet ediniz; kötülük edersem beni doğrultunuz! Doğruluk emanet, yalancılık hıyanettir. Zayıf olanlarınız inşâallâhu te'âlâ hakkını istîfâ edinceye kadar nezdimde kavîdirler. Kavî olanlarınız kendisinden ahz u istîfâ-yı hak edinceye kadar nazarımda zayıftırlar. Fî-sebîlillâh cihadı terk eden hiçbir kavim yoktur ki Hak te'âlâ hazretleri onları tezlîl etmesin. Aralarında fevâhişin şayi olduğu hiçbir kavim yoktur ki Hak te'âlâ hazretleri onlara belâyı tamim eylemesin! Ben Allah'a ve Resulü'ne isyan edersem itaat olunmak istihkakından mahrum olacağımdan bana itaat[16] etmeyiniz! Namaza kalkınız; Allah'ın rahmetine nail olunuz!"

Musa b. Ukbe'nin *Megâzî* nam kitabında yazdığı ve Cenabı Hâkim'in de aşere-i mübeşşereden Abdurrahman b. Avf radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden tashih ettiği rivayete göre Ebu Bekir-i Sıddîk hazretleri şu hutbeyi îrâd buyurmuşlardır:[17]

"Allah alîmdir ki ben ne bir gün, ne bir gece emârete harîs olmadım. Hilafete hiçbir vakit rağbet etmedim. Ne sırren, ne alenen hiçbir zaman imamet ve hilafete mazhariyetimi Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretlerinden te-

.....

16 Emr-i ulü'l-emre itaatın lüzum ve vücûbu evâmirin emr-i ilâhî ve risâlet-penâhîye muvafakatı şartına mütevakkıftır. "Allah'a isyan olan hususlarda itaat yoktur" [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 66], kaide-i külliye-i siyasiye ve diniyemizdendir.

17 Bu cümleden sonra "Abdurrahman hazretlerinin rivayet ettikleri hutbe-i Hazreti Sıddîk budur" ibaresi yer alıyorsa da tekrar olduğu için ihmal edilmiştir. [Ö.H.Ö.].

menni ve istid'â eylemedim. Hilafet ve imameti kabul edişim fitne zuhur etmesi havfından münba'istir. Emâret ve hilafette huzur ve rahatım yoktur. Uhdeme bir emr-i azîm tefvîz olunmuştur ki, Cenabı Hak beni takviye etmez ise bu bâr-ı sakîl-i hilafete tahammül ve takatım gayr-ı müsaittir!"

Hazreti Sıddîk'ın bu hutbeleri İmam Ali ve Zübeyr b. Avvâm radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazarâtının emr-i hilafet maddesinde ve Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de vukua gelen meşverette bulundurulmadıklarından bahs ile dermiyan ettikleri bir itâba mukabeledir.

Hazreti Sıddîk'ın bu ifade-i i'tizâriyelerine cevaben müşârun ileyhimâ İmam Ali ve Zübeyr b. Avvâm radıyallâhu te'âlâ anhümâ ber-vech-i âtî cevap verdiler:

Hazreti Ali ve Zübeyr: "Emr-i hilafet ve biat maddesinde meşveretten tehir olunduğumuz için münfa'il olduk. Yoksa biz Hazreti Sıddîk'ı hilafet ve imamet için halkın ehakkı olmak üzre tanırız. Şerefini, hayrını biliriz. Sahib-i gârdır. Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri hal-i hayatlarında Müslümanlara namaz kıldırmaya kendisini memur buyurdular".

İbn Sa'd'ın İbrahim et-Temimî cenaplarından istihrac ettiği rivayettir:

"Vefat-ı celîl-i Hazreti Nebevî'de İmam Ömer radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri Ebu Ubeyde b. el-Cerrah hazretlerine gelerek 'lisan-ı mu'cizbeyan-ı Hazreti Risâlet-penâhî'den şeref-sudûr ettiği vechile bu ümmetin emini olduğundan bahisle kendisine biat edeceğini' ifade etti. Hazreti Ebu Ubeyde Fâruk-ı a'zamın teklif-i vâkıına bu cevabı verdi: Daire-i nâciye-i İslâma duhûl ettiğin günden beri senden böyle bir zaaf-ı re'y ü tedbir görmemiş idim. Sânî-i isneyn olan Hazreti Sıddîk-ı ekber mevcut iken bana nasıl biat edebilirsin?"

Eminü'l-ümme Hazreti Ebu Ubeyde'nin şu insaflarına, ümmet-i Muhammediye hakkındaki bu şefkatlerine dikkat olunursa ulviyetin hakikati[nin] ashab-ı kirâmda ne derecelerde mütecellî olduğu tebeyyün eder.

Yine İbn Sa'd'ın istihracına göre hilafet, imamet ve işbu biat maddesinde Hazreti Sıddîk ile Hazreti Fâruk arasında şu muhavere cereyan etmiştir:

Hazreti Sıddîk -Ömer'e hitaben-: Elini uzat, sana biat edeyim!

Hazreti Fâruk: Sen benden efdalsin.

Hazreti Sıddîk: Sen benden akvâsın.

Aralarında bu sözler mükerreren cereyan ettiğinden nihayet Hazreti Fâruk, "Senin kesret-i fazlınla beraber benim de kuvvetim sana muavin olacaktır!" demesiyle Hazreti Sıddîk'a biat etmiştir.

Hazreti Ahmed'in istihracına göre Sıddîk-ı ekber radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de ensâr-ı kirâma karşı îrâd-ı hutbe ettiği zaman ensârın şân-ı ulviyetini mübeyyin olmak üzre şeref-nâzil olan âyât-ı celîle-i Kur'aniye'den, dine nusret ve faziletlerini mutazammın ve mübeşşir olarak lisan-ı mu'ciz-beyan-ı Hazreti Risâlet-penâhî'den şeref-sudûr eden ehâdîs-i seniyyeden birini terk etmeksizin kâffesini birer birer zikr ü ityân buyurdular. Ve bu ifadâtına zîrdeki iki hadis-i celîli ihtar ve beyan ile sözlerine hitam verdiler.

İfadenin biri: "Lekad alimtüm enne Resûlellâhi..." Bu ifadenin meâli: "Muhakkak bilirsiniz ki Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri 'Bütün halk bir dereye, bir tarîka ve ensâr dahi diğer bir dereye, diğer bir tarîka sâlik olsalar ben ensârın sâlik oldukları dereye, tarîka sâlik olurum' buyurdular"[18].

İkinci ifade: "Velekad alimte yâ Sa'd..." Meâli: "Ey Sa'd! Meclis-i celîl-i nebevîde hazır bulunduğun için bâ-husus sen muhakkak bilirsin ki Fahr-i kâinat efendimiz hazretleri 'Kureyş emr-i hilafetin sahibidirler. Halkın iyisi onların iyisine, fâciri de fâcirlerine tâbidirler' buyurdu"[19].

Hazreti Sıddîk tarafından îrâd olunan son ifadedeki hadis-i celîl-i nebevî Sa'd b. Ubâde hazretleri tarafından tasdik olunmasıyla "Biz vüzerâ, siz ümerâsınız!" dedi.

Bu rivayet isbat ediyor ki Hazreti Sa'd b. Ubâde'nin, vefatına kadar Hazreti Sıddîk'a biat etmediğine dair olan İbn Abdü'l-berr'in rivayeti zayıftır.

Hazreti Ahmed'in istihrac ettiği rivayete göre Hazreti Sıddîk-ı ekber; kendisine tefvîz olunan emr-i hilafet ve biatı kabul etmeleri[nin] ma'âzallâhu te'âlâ irtidâdı mûcib olabilecek bir fitnenin hudûs ve zuhurundan havf ettiğinden münba'is olduğunu makam-ı i'tizârda beyan u tezkâr buyurmuşlardır. İbn İshak'tan ve sairlerinden vuku bulan rivayete göre bir zat ile Hazreti Sıddîk arasında, kabul-i hilafet ettiğine dair böyle bir muhavere cereyan etmiştir:

Sâil olan zat: İki şahıs üzerinde bile kabul-i emâret için beni men etmiş idin. Ne gibi bir mecburiyetle umumun emr-i idaresini[20] deruhte ettin?

Hazreti Sıddîk: Velâyet ve hilafeti kabul etmekten başka bir çare bulamadım; çünkü, Nebiyy-i mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin ümmeti[nin] dûçar-ı tefrika olmasından korktum.

• • • • • •

18 Buharî, Temenni, 9; Menâkıbu'l-ensâr, 1, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 5.

19 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 5.

20 Orijinalinde "iradesini" şeklinde yazılmıştır. [Ö.H.Ö.].

Yine Hazreti Ahmed'in istihracına göre Ebâ Bekir-i Sıddîk radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri makam-ı celîl-i hilafete cülûslarından bir ay sonra "es-Salâtu câmi'atun!"[21] ibaresiyle ve münâdîler vasıtasıyla halkı Mescid-i Şerif'e celb ve davet buyurdular ve halka karşı şu hutbeyi okudular:

Hutbenin meâli:

"Ey nâs! Emr-i hilafetin uhdeme tefvîz olunmamasını ve bir başka zat tarafından idare olunmasını arzu ederdim. Peygamber-i zî-şânımız Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin sünnet-i seniyye-i risâlet-penâhîleri gibi benden muamele beklerseniz, onun yaptığı gibi benden iş intizârında bulunursanız ben buna tâkat-yâb ve mütehammil olamam; Fahr-i Kâinat efendimizin gerek şerr-i şeytandan masum olmalarından ve gerek gökten kendilerine vahy-i ilâhî nâzil olmasından nâşi bi't-tab' ben O'nun gibi olamam".

İbn Sa'd'ın rivayetine göre Hazreti Sıddîk'ın işbu hutbeleri ber-vech-i âtîdir. Meâli:

"Ben emr-i hilafet ve imamete tayin olundum ise de bu vazife-i mühimmenin uhdeme tefvîzinden memnun ve hoşnut değil idim. Vallâhi sizden biri tarafından deruhte olunursa kurtulmaklığımı arzu ederim. Biliniz ki Aleyhi's-salâtu [ve's]-selâm hazretlerinin icraat ve a'mâli gibi bana icra-yı muamelat ve a'mâl teklifinde bulunursanız ol suretle ifa-yı vezâife muktedir olamam; çünkü, Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri Cenabı Zü'l-Celal'in vahy-i sübhânîsiyle tekrîm olunmuş ve masum bulunmuş olan bir abd idi. Biliniz ki ben beşerim ve sizin hiçbirinizden iyi değilim. Binaenaleyh bana riayet ediniz! Tarîk-ı müstakîmde hareket ve muamele ettiğimi görürseniz bana tâbi olunuz; o tarîk-ı müstakîmden temayül ve inhiraf ettiğimi müşahede ederseniz beni tarîk-ı müstakîme iade ve ircâ eyleyiniz! Yine biliniz ki benim de bir şeytanım vardır. Gadab-nâk olduğumu gördüğünüz halde benden ictinap etmelisiniz!"

Hazreti Sıddîk'ın bu hutbelerini yine İbn Sa'd ile Hazreti Hatîb ber-vech-i zîr rivayet etmişlerdir. Meâli:

"Emma ba'd... Arzu etmediğim ve hoşnut olmadığım halde emr-i hilafet uhdeme tefvîz olundu; fakat Furkân-ı azîmü'ş-şân nâzil oldu ve Fahr-i

.....

21 Sadr-ı İslâm'da hülefâ ve ümerâ-yı İslâm, halkı toplamak için "es-Salâtu câmi'atun!" [Namaz bir araya getiricidir] diye nida ettirirlerdi. Hazret-i Sıddîk'ın bu muamelesi, zikr olunan usulün mebdeidir.

Kâinat aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimiz hazretleri sünen-i seniyye-i nübüvvet-penâhîlerini takrir ve ikmal buyurdu. Bunları biz de bildik, öğrendik. Ey nâs! Biliniz ki en ziyade akl u zekâ takvadır. En ziyade acz u iftikâr fuhş u fücûrdur. Hakkını istîfâ ve ifa edinceye kadar [en zayıf olanınız indimde en güçlü olanınızdır; hakkı kendinden alıncaya kadar da][22] en kavî olan şahsınız indimde en ziyade zayıftır. Ey nâs! Ben metbû'um, mübtedi' değilim. İyilik edersem bana muavenet ve ittiba, tarîk-ı istikametten udûl ve inhiraf eylersem beni tarîk-ı müstakîme ircâ ediniz!"

Yukarıda beyan ve tavzih olunan rivayetler Hazreti Sıddîk'ın in'ikâd-ı hilafet ve imameti hususunda icma-ı ümmetin hasıl olduğunu ve ashab-ı güzîn radıyallâhu te'âlâ anhüm ecma'în tarafından müşârun ileyhin hilafetinde ittifak olunduğunu isbata medâr olur. Şu halde ensar-ı kirâm tarafından evvelce biat olunmasına karar verilen Sa'd b. Ubâde radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin biat-ı Hazreti Sıddîk'tan tehallüf ettikleri hakkında olan rivayet-i tarihiye zayıf kalır.

Hazreti Sıddîk'ın biatında husul-i icma-i ümmeti teyit ve tasrih eden rivayâttan biri de Cenabı Hâkim'in İbn Mesud radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden istihrac ve tashih ettiği rivayettir.

Hazreti İbn Mesud'un rivayeti aynen budur. Meâli: "Müslümanların iyi gördükleri şey Cenabı Hak nezdinde dahi iyidir. Müminînin kötü gördükleri hal nezd-i celîl-i sübhânîde dahi kötüdür. Muhakkak ashab-ı kirâmın cümlesi Hazreti Sıddîk'ın istihlâfını tensip ettiler".

İbn Mesud radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri ashab-ı kirâmın ekâbirinden, fukahâsından, en ileri gelenlerinden bir zat-ı âlî-sıfâttır; cemî'-i ashabın hilafet-i Hazreti Sıddîk'ı tensip ettiklerini muhbir olan bu rivayet-i sahihaları Hazreti Ebu Bekir-i Sıddîk'ın hilafet ve imametine icma-ı ümmet hasıl olduğuna delil-i kat'îdir.

Zamanımızdan ashab-ı kirâmın zamanına kadar atf olunacak bir nazar-ı ric'î şu rivayât-ı mevsûka ve sahihaya göre isbat eder ki bilcümle Ehl-i Sünnet ve Cemaat "asran ba'de asrin" Hazreti Sıddîk'ın hilafete ehakk olduğuna ve ale't-tahkîk halife bulunduğuna icma etmişlerdir.

Bu icma yalnız Ehl-i Sünnet ve Cemaat'a da münhasır değildir. Cemî'-i Mutezile ve ekser-i furuk-ı sâire-i İslâmiye dahi Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın şu icmaına müşterek bulunmuşlardır.

• • • • • •

22 Arapça'sında bulunmasına rağmen, dizgide düşmüş olduğunu tahmin ettiğimiz parantez içi, tarafımızdan ilave edilmiştir. [Ö.H.Ö].

Asran ba'de asrin vukuu muhakkak olan bu icma ve ittifak-ı ümmet Hazreti Sıddîk'ın hilafete ehakk u elyak ve halife-i bi'l-hak olduğuna delil-i a'zamdır. Bununla beraber ehliyet ve ehakkiyet-i vâkıaları nefsü'l-emirde dahi azher olmasıyla haddizatında delâyile de gayr-ı muhtaçtır.

Asr-ı sahabede Hazreti Sıddîk'ın makam-ı mukaddes-i hilafete nasb u tayin olunduğu haberinin bazı mevâki'a bâliğ ve vâsıl olamadığı ve o gibi haber-i hilafeti vâsıl ve bâliğ olmayan mahallerdeki halkın kendisine biat etmemeleri ve izhar-ı muhalefet eylemeleri muhtemel bulunduğu hakkında vuku bulan bazı itirazâta katiyyen mahal ve imkân tasavvuru kâbil olamaz. Emr-i biat ve hilafeti bidâyetinden nihayetine kadar müşahede etmiş olan bazı ashab-ı kirâm tarafından icma-ı ümmetin husulüne dair ihbarât ve rivayât-ı sahiha ve müekkideleri meydanda olmasa -ne kadar zayıf olursa olsun- belki şu itiraza ufacık bir meydan açılırdı. Halbuki, vakayı bidâyetinden nihayetine kadar müşahedeten beyan ve teşrih eden ashab-ı kirâm husul-i icma-ı ümmeti de tebyîn ve tasrih etmişlerdir.

Ez-cümle İbn Mesud radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri gibi ecille-i ashab-ı kirâmdan bir zat-ı âlî-kadrin husul-i icma-ı ümmete dair tahakkuk eden yukarıki rivayet ve ihbarları meydanda bulunduğundan bu ihtimalât-ı mevhûmeye zerre kadar meydan kalmayacağı bedihîdir.

E'âzım-ı ulemâ-yı din aleyhim rıdvânullâhi te'âlâ ecma'în hazarâtının hilafet ve imamet-i Hazreti Sıddîk'a dair olan tetebbuat ve tahkikat-ı 'amîka ve fevkalâdeleri, icma-ı ümmeti gayet sarih ve vazîh bir suretle saha-i sübûta çıkarmaları sebepsiz, hikmetsiz de değildir.

Bu maddeye ulema-yı İslâm tarafından bu derecede vuku bulan ikdâm ve ihtimam cihet-i ifratı iltizam eden bazı furuk-ı İslâmiyenin İmam Ali kerremallâhu vechehu hazretlerinin Hazreti Sıddîk'tan efdal olduğuna ve hakk-ı hilafet[in] kendilerine ait ve râci olup Hazreti Sıddîk tarafından adeta gasp -ma'âzallâhu te'âlâ- olunduğuna dair olan efkâr ve mülahazat-ı gayr-ı sâibeleri ulema-yı ümmetin işbu tedkikat-ı fevkalâdesine vâsi' meydanlar açmış ve meselenin bu derecelere kadar ta'mîk ve tahkikine işte bu esbab-ı diniye[23] ve mezhebiye mûcip olmuştur.

Dârekutnî ve İbn Asâkir ve Zehebî ve sairleri misillü muhaddisînden bir cemaatın istihrac ve tashih ettikleri rivayete göre Haydar-ı Kerrâr kerremallâhu vechehu hazretlerinin hilafetleri zamanında meşhur ve maruf olan vaka-i Cemel'i intâc eden mesele için Basra'yı teşrifleri esna[sın]da

.....

23 Din ve mezheb vesilesiyle meydana çıkan hilaf u nizâ[ın] siyaset ve hükümet olduğunda şüphe yoktur.

huzurunda bulunan cemaat-ı müslimînden iki şahıs kıyam ederek hilafetine dair Hazreti Ebu Türâb'dan bir sual îrâd ettiler. Bunların sualiyle İmam Ali efendimiz tarafından verilen cevap Hazreti Sıddîk'ın sıhhat-i hilafetine delil-i a'zam olduğundan aynen îrâd olunur.

İki şahsın suali: Müfâdı: "Ümerâ-yı ümmete ve ümmete müstevli olmak üzre burayı teşrifiniz ve ümmetin bir kısmını diğer bir kısmı aleyhinde istimal edip muharebe etmeniz ve ettirmeniz Fahr-i Kâinat aleyhi efdalü's-salât efendimiz hazretleri tarafından sana vuku bulan bir ahde müstenit midir? Bunu ifade ve ihbar et; zira sen Risâlet-penâh efendimiz hazretlerinden istimâ' ettiğin sözü beyan ve ihbarda hâiz-i emniyet ve vüsûksun!"

İmam Ali efendimiz hazretlerinin bu suale verdikleri cevap: [Hz. Ali'den birbirini tamamlayan Arapça üç metin zikredildikten sonra] Hazreti Şâh-ı Velâyet'in şu hutbe-i cevabiyeleri meâli:

"Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri tarafından bana ihsan olunmuş bir ahid yoktur. Bir ahd-i celîl-i nebevîyi hâiz değilim. Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerinin risâlet ve nübüvvet-i celîlelerini en evvel ben tasdik etmiş olduğum halde hilafet ve imamet hakkında bana ahdi olduğuna dair nâm-ı âlî-i Nübüvvet-penâhîlerine en evvel ihtiyâr-ı kizb edemem. Eğer Sahib-i şeriat, Hâtime-i şeref-nâme-i risâlet efendimiz hazretleri tarafından hilafet ve imamet için bana bir ahd-i âlî ihsan olunmuş olsaydı ne Hazreti Sıddîk'ın[24] ve ne de Ömer b. el-Hattâb'ın minber-i celîl-i nebevîye atılmalarına, oraya çıkmalarına ve hilafet ve imameti istila etmelerine katiyyen meydan vermez idim. Bana muâvenet edecek ferd-i vâhid bulunamadığı ve şu üzerimdeki 'namazlıktan' başka yedimde bir şey bulunmadığı halde bile ellerimle müşârun ileyhimâ ile muharebe ve mukatele ederek bana olan ahd-i celîl-i Hazreti Nebevî'yi infaz ve icraya çalışırdım.

"Fakat Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri katl olunmadılar, füc'eten vefat etmediler; birçok günler, geceler hasta oldukları halde esir-i firâş kaldılar. O hastalıkları, o marazları zamanında müezzin yahut Bilal huzur-ı âlî-i nübüvvet-penâhîye gelip namaz kıldırmak için istîzânda bulunuyordu. Müezzinin istîzânına cevaben Mefhar-i risâlet ifa-yı vazife-i imamet için Hazreti Sıddîk'a emir veriyordu. Hazreti Sıd-

.....

24 Bu cevabın, -eserin aslına alınan- Arapçasında Hazreti Ebu Bekir'in adı açıkça zikr edilmeyip "Ehâ Benî Temîm b. Mürre" şeklinde anılarak dipnotta "Hazreti Sıddîk'tır" diye belirtilmiştir. [Ö.H.Ö.].

dîk bu emr-i celîl-i risâlet-penâhîye imtisâlen ifa-yı vazife-i imamet ed[iy]or ve halka namaz kıldırıyordu. Hazre[ti] Sıddîk'a tevdi-i imamet buyurdukları zaman ben gâip değil idim. Orada hazır olduğumu Hâtemü'n-nebiyyîn efendimiz hazretleri de görüyorlardı. Sonra yine müezzin gelir ve zat-ı celîl-i nübüvvet-penâhîlerinden istîzânda bulunurdu; aleyhi ekmelü's-salât Efendimiz hazretleri yine Sıddîk'ın şu vazife-i mühimme-i diniyeyi ifa etmeleri lüzumunu tekrar emr ü ferman buyurmakta idiler. Bu evâmir-i mükerrere esnasında ben yine hazır idim. Bu istîzânlar, mükerreren verilen bu emirler zamanında benim hazır olduğumu da aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretleri görmekte idiler. Hatta ezvâc-ı tâhirât-ı nebeviyeden biri[25] şu vazife-i vekâlet ve imametin Hazreti Sıddîk'tan tahvîl ve insırâfını istemiş iken Fahr-i Rusül efendimiz hazretleri bu teklifi red ile beraber gadab-nâk olarak müşârun ileyhâya münfail oldu. 'Entünne savâhibu Yûsuf' [Siz hanımlar Yusuf'un eşleri gibisiniz] hitâb-ı 'itâb-âmîziyle infiâl-i âlî-i nübüvvet-penâhîlerini ilân u beyan ve yine 'Ebâ Bekir halka namaz kıldırsın!' diye ol babdaki irade-i kâtı'a-i risâlet-penâh[î]lerini te'kîden emr ü ferman buyurdular. Ruh-ı pür-fütûh-ı nübüvvet-penâhîleri 'âzim-i gülşen-saray-ı 'illiyyîn olduktan sonra umûr-ı idaremizi tevdi edecek zatı intihap etmek üzre meseleyi tedkik ettik. Fahr-i Kâinat efendimiz hazretleri tarafından dinimiz için ihtiyâr olunan Hazreti Sıddîk'ı umûr-ı dünyeviyemiz için intihap ve ihtiyar eyledik; çünkü namaz dinin kıvâmı ve erkân-ı İslâmiyenin a'zamıdır. Binaenaleyh Hazreti Sıddîk'a biat ettik; fîlhakika müşârun ileyh hazretleri hilafete ehil idi. Bizden iki adam bile müşârun ileyh hazretlerinin hilafet ve biatına muhalefet eden olmadı. Aramızda ifa-yı vezâif-i hilafet ettiği müddetçe İslâmiyetin kelimesi vâhid, emri müteferrid idi. Ümmet içinde teşettüt ve ihtilaf yoğidi. Ben Hazreti Sıddîk'ın hilafetini bildim ve taatını ifa ettim. Hilafetinde cünûd-ı mansûresiyle cihada gittim. Bana verdiği ihsanı alırdım. Cihada sevk ü i'zâm ettiği takdirde emrine ittibâen gazaya azimet ederdim. Kendi elimle, değneğimle emrine tevfîkan huzurunda teclîdi lazım gelenlere hudûd-ı şer'iyeyi darben icrada bulunurdum.

"Hazreti Sıddîk, vefatında emr-i hilafeti Hazreti Ömer'e tefvîz etti. Hazreti Ömer dahi hilafetinde refîkinin, sahibinin[26] tarîkına, sünnetine tevfîk-i muamele ve hareket eyledi. Hazreti Fârûk'a dahi biat ettik. Aramızda onun hilafetine de muhalefet eden iki adam bulunamadı. Ben onun da hakk-ı hilafetini eda ve taatını ifa ettim. Zamanında cünûd-ı mansûresiy-

.....

25 Hazreti Âyişe'dir. [Bu cevabın Arapça'sında da bu ibareye bir dipnot düşülerek "Hazreti Âişe-i Sıddîka'dır" denilmiştir. Ö.H.Ö].

26 Hazreti Sıddîk.

le cihada gittim. Bana verdiğini alırdım; cihada sevk ü i'zâm ettiği takdirde gazaya azimet ederdim. Kendi elimle, değneğimle emrine tevfîkan teclîdi lazım gelenlere huzurunda hudûd-ı şer'iyeyi darb u icra ederdim.

"Hazreti Fâruk'un vefatında aleyhi ekmelü's-salât Efendimiz hazretlerine olan karâbetimi, İslâmiyetteki sâbıkamı, faziletimi düşündüm. Hazreti Fâruk'un hilafeti benden başka kimseye ahd u tefvîz etmeyeceğini zannettim. Müşârun ileyh hazretleri, ahden tayin edeceği halifenin kâffe-i a'mâl ve harekâtından mütevellit mesuliyetin kendisine ait olacağından ve tahlîf edeceği zatın bilcümle muamelatının kabrinde kendisine iltihak edeceğinden havf u haşyete dûçar olarak ba'de'l-vefat kendi nefsini, zatını hilafet ve imamete müteallik umûr u ahvalden muhafaza ve vikâye etmek fikrine tebe'an bana hilafeti ahd u tefvîz etmedi. Bu fikr ü mülahazaya mebnî kendi oğlunu bile tahlîf eylemedi. Eğer Hazreti Fâruk kendisinden sonra halife olacak zatı muhabbet ve iltizam tarîkiyle intihap ve tayin etmiş olsaydı kendi oğlunu nasb etmesi lazım gelirdi. Halbuki kendi nefsini, zatını kendisinden sonraki halife[nin] a'mâlinden mesul ettirmemek için ne bana, ne de oğluna tefvîz-i velâyet-i ahd etmeyerek aralarında[n] birini intihap etmek üzre rüesâ-yı kavmden birkaç zata tevdî-i emr-i hilafet ve meşveret etti. O zatlardan biri de ben idim. Zevât-ı müşârun ileyhimin dahi hilafeti benden başkasına tevcih etmeyecekleri zannında bulundum. Abdurrahman b. Avf radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri Cenabı Hak tarafından emr-i hilafet kime nasip edilmiş ise ona itaat olunması hakkında va'd u misâkımızı istihsal ve nihayet Hazreti Osman'a biat etmekle vazifesini ikmâl etti. O zaman maslahata ve cereyan-ı hale nazar ettim. Gördüm ki Hazreti Osman'a itaatim biatımı sebkat etmiş ve benim misâkım başkası için istihsal kılınmıştır. Binâberîn, Hazreti Osman'a biat ettik. Ben Hazreti Osman'ın dahi hakk-ı hilafetini eda ve itaatını ifa ettim. Refakatinde cünûd-ı mansûresiyle beraber cihada gittim; bana verdiğini alır ve cihada sevk ü i'zâm ettiği zaman gazaya azimet ederdim. Kendi elimle, değneğimle emrine tevfîkan teclîdi lazım gelenler hakkında huzurunda hudûd-ı şer'iyeyi darben icra eylerdim. Vaktâ ki Hazreti Zi'n-nûreyn musâb oldular, işi tedkik ettim. Baktım ki Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ahd-i celîl-i nebevîleriyle makam-ı hilafete câlis olan evvelki iki halife[27] irtihal etmişlerdir. Kendisi için

.....

27 "Bu iki halifeden maksat Hazreti Sıddîk ve Fâruk olup müşârun ileyhimâ hazarâtının hilafetlerini ahd-i celîl-i Hazret-i Nebevî olmak üzre beyan ve tasrih buyurmaları Hazreti Sıddîk'ın namaz kıldırması hakkındaki emr ü fermân-ı âlî-i nebevîye işarettir. Hazreti Fâruk'un hilafeti de ahd-i Hazreti Sıddîk'a müstenit olduğundan bu da evvelki aslın fer'idir".

misâkım ahz u istihsal olunan Hazreti Osman dahi musâb olmuştur. Ehl-i Harameyn ile Kûfe ve Basra ahalisi de bana biat ettiler. Ondan sonra biri meydana atıldı. İstihsal-i hilafet için hücum etti ki bu zat benim gibi değildir. Ne karâbeti, ne ilmi, ne de İslâmda sâbıkası benim karâbetim, ilmim, sâbıkam derecesinde bulunamıyor. Binaenaleyh hilafet ve imamete ben ondan ehakk idim".[28]

Yine Dârekutnî ve İbn Asâkir ve Zehebî ve sairlerinin ve İshak b. Râhûye'nin turuk-ı sâire-i ruvâttan istihrac ettiklerine göre Basra'da İmam Ali radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerine "Burayı teşrifiniz bir ahd-i celîl-i nebevîye mi yoksa kendi re'yinize mi müstenittir?" diye vuku bulan bir suale cevaben "ahd-i âlî-i Hazreti Risâlet-penâhî ile gelmeyip kendi re'y-i âlîleriyle hareket buyurdukları"nı îrâd etmişlerdir.

Ruvât-ı hadisten İmam Zehebî hazretleri işbu rivayetin beyan olunan turuk-ı muhtelifesi[nin], yekdiğerini takviye eden tarîkler olduğunu söylemiştir.

Eimme-i hadisin mümtazı olan İmam Ahmed hazretlerinin istihrac ettiği rivayete göre vak'a-i Cemel'de Hazreti Kerrâr radıyallâhu te'âlâ anhu tarafından şu suretle îrâd-ı nutk olunmuştur:

Nutk-ı âlî-i Hayderî. Meâli:

"Hilafet ve emâret meselesinde Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerinin, medâr-ı hareket olacak bize bir ahd-i âlî-i nebevîleri yoktur. Kendi re'yimizle hareket ediyoruz".

İmam Ahmed hazretlerinin istihrac ettikleri bu nutk-ı sâmî-i Cenabı Hayderî; Herevî ve Dârekutnî taraflarından dahi ma'a-ziyâdetin istihrac olunmuştur.

İmam Zehebî tarafından rivayet olunduğu ve turuk-ı adîde ile İmam Ali kerremallâhu vechehu hazretlerine îsâl-i rivayet kılındığı vechile hâlife-i müşârun ileyh hazretleri, Fahr-i Rusül efendimiz hazretlerinden hilafete dair hadis-i şerif-i âtîyi de nakl ü rivayet buyurmuşlardır:

İmam Ali Efendimiz hazretlerinden rivayet olunan bu hadis-i şerifin meâl-i âlîsi:

"Emârete kimi tayin etmeleri lüzumu aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretlerinden soruldu. Cevab-ı âlî-i Risâlet-penâhîleri şu suretle zuhur

28 Bu zat Muaviye hazretleridir.

etti: Ebâ Bekir-i Sıddîk'ı emârete tayin ederseniz kendisini emin, dünyaya karşı zahid ve ahirete râğıb bulursunuz. Ömer'i hilafete tensip ederseniz kavî ve emin olmakla beraber levm-i lâimden hâif olmadığını anlarsınız, görürsünüz. Ali'yi imamete nasb u tayin eylediğiniz halde -bunu yapacağınızı me'mûl etmiyorum- hâdî ve mehdî olarak sizi tarîk-ı müstakîme sevk edeceğini görürsünüz"[29].

Ruvât-ı hadisten Cenabı Bezzâr dahi râvileri, ricâli mevsûk olmak üzere bu hadis-i şerifi rivayet etmiştir. Cenabı Beyhakî dahi ol suretle rivayet eylemiştir.

Ravisi bizzat kendileri olduğu halde bu hadis-i şerif, İmam Ali radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin hilafete nasb u tayinine dair nass-ı celîl-i nebevî olmadığına delil-i kat'îdir.

Muhaddisînden Cenabı Bezzâr ve İmam Ahmed ve İmam Zehebî ve onlar gibi bir cemaat[ın] İmam Ali efendimiz hazretlerinden rivayet ettikleri ifade-i âtiye dahi Hazreti Ebu Türâb'ın hilafetine ve bâ-husus hülefâ-yı selâse-i mütekaddimeye hakk-ı rüchân ve tekaddümüne dair bir nass-ı nebevî veya ahd-i celîl-i Risâlet-penâhî olmadığını yine suret-i katiyede müsbit olmasıyla aynen dercedilir:

"Hazreti Kerrâr'ın vefatı esna[sın]da makam-ı âlî-i hilafet için birini tahlîf etmesi lüzumu kendilerine arz u ifade olundukta şu cevabı vermişlerdir: Yok, ben sizin için tayin-i halife etmem. Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretleri halife nasb u tayin etmeksizin sizi nasıl terk ettilerse ben dahi isr-i celîl-i nebevîye ıktıfâen tayin-i halife etmem ve ol suretle sizi terk ederim".

Ravileri, ricâli sahih olmak üzere Cenabı Bezzâr tarafından istihrac olunan bu cevab-ı âlî-i Hayderî ibare-i âtiye ile de vârid olmuştur. Meâl-i âlîsi:

"Fahr-i risâlet efendimiz hazretleri halife nasb u tayin buyurmadılar ki ben sizin için halife ve imam nasb u tayin edeyim!"

.....

29 [Bezzar tarîkiyle; Beyhakî, Zehebî].
İmam Ömer Efendimiz'[in] de Hazreti Kerrâr hakkında aynıyla irade-i celîle-i nebeviyeye muvafık bir surette beyan-ı mütalaa etmiş oldukları, mevziinde beyan olunacaktır.

İmam Ali efendimiz hazretlerinden eimme-i hadisin istihrac ettikleri bâlâda tahrir olunan rivayet Dârekutnî tarafından dahi istihrac olunmuş ve turuk-ı rivayetin bazısında ilâve-i âtiye bulunmuştur:

Dârekutnî'nin istihrac ettiği rivayete nazaran ibare-i aliyye-i Hazreti Kerrâr böyledir. Meâl-i münîfi: "Aleyhi ekmelü't-tahiyyât Efendimiz hazretlerinin huzur-ı âlî-i nübüvvet-penâhîlerine dahil olduk; bizim için bir halife nasb u tayin etmelerini arz u ifade ettik. Buyurdular ki: 'Ben sizin için halife nasb u tayin etmem! Cenabı Hak sizde hayır olduğunu bilirse hayırlı olan birinizi size halife edecektir!' Filhakika Cenabı Hak bizde hayır olduğunu bildiği için Hazreti Sıddîk'ı bizim için halife nasb u tayin etti".

Bu rivayetle sabittir ki Fahr-i Kâinat aleyhi ekmelü's-salât efendimiz hazretleri tarafından tasrih ve tayin-i isim ile suret-i sarîha ve kat'iyede halife nasb u tayin olunmamış ve bilhassa zat-ı âlî-i Hayderîlerine hilafet ve imamet ahd u tefvîz buyurulmamıştır.

İmam Beyhakî İmam Za'ferânî'den, o da İmam Şâfiî radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden bu rivayeti nakl etmişlerdir:

İmam Şâfiî hazretlerinin beyanları. Meâli:

"İrtihal-i celîl-i nebevîden sonra halk dûçar-ı ıztırap oldular. Bu kubbe-i mînâ-fâm-ı semâ tahtında Hazreti Ebâ Bekir-i Sıddîk'tan iyisini bulamadıklarından müşârun ileyh hazretlerinin hilafetine icma ve rakabe-i tâbiiyetlerini yed-i iktidarına teslim ve îdâ' ettiler".

Esedü's-Sünne, Muaviye b. Kurre'den bunu rivayet ediyor:

"Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ashab-ı kirâm-ı me'âlî-ittisâmı[nın] Hazreti Sıddîk'ın hilafetinde şekk ü iştibahları yoğ idi ve onu 'halife-i Resûlillâh'tan başka bir tabir ile tesmiye etmezlerdi. Ashab-ı kirâm bi-ecma'ihim hataya veyahut dalâlete müeddî -ma'âzallâhu te'âlâ- bir noktada ictima etmeyecekleri de muhakkakât-ı kat'iyedendir. Bundan başka zaten ümmet-i İslâmiye üç zattan birinin sıhhat ve hakkıyet-i hilafetine ictima etmişlerdi. Zevât-ı selâse-i müşârun ileyhim hazarâtı Ebâ Bekir-i Sıddîk, İmam Ali, amm-i Resûl-i ekrem Abbas b. Abdilmuttalib radıyallâhu te'âlâ anhüm hazarâtıdırlar. Hazreti Sıddîk'ın câlis-i makam-ı hilafet olmasıyla diğer iki zat-ı âlî de kendisine biat ettiler ve hilafet için Hazreti Sıddîk ile münâzaa çıkarma-

dılar. İşte bu 'adem-i münâzaa ve muhalefet, Hazreti Sıddîk'ın hilafetindeki icma-i ümmeti itmâm ve ikmâl ettiğinde şüphe bırakmamıştır; zira Hazreti Sıddîk'ın hilafet ve imameti hakk u savâba mübtenî olmasa müşârun ileyhimâ Ali ve Abbas radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazarâtı tarafından Sıddîk-ı ekber'e karşı münâzaa çıkarılması, muharebe edilmesi lüzumu derkâr idi.

"İmam Ali efendimiz hazretleri[nin], Hazreti Muaviye ile münâzaa ve muharebe ettiği gibi Hazreti Sıddîk ile de münâzaa ve muharebe etmesi lazım gelirdi. Bu cümle ile beraber Muaviye'nin şevket ü kudreti ve tebeasının kesret ü vefreti ve kabilesinin vak' u haysiyeti ise Hazreti Sıddîk'tan ziyade idi. Hazreti Haydar-ı Kerrâr'a karşı Muaviye'nin dava-yı hilafet etmesi haksız olduğu cihetle İmam Murtazâ'nın ne şevketine ve kudretine ve ne de tebea ve askerinin vefret ü kesretine mübâlât etmeyerek ve kabilesine ve vak' u haysiyetine ehemmiyet vermeyerek ihkâk-ı hak maksadıyla muharebe ve münâzaaya ibtidâr ve hakkı seyf ile müdafaa ve muhafazaya ictisâr etmiş iken Hazreti Sıddîk'a karşı münâzaa çıkarmamaları ve muharebe etmemeleri mücerret ve mutlak hilafetinin sıhhatine ve hakkıyetine olan itikat ve ictihadından münba'istir. Başka bir sebebe hamli gayr-ı kâbildir. Zaten Haydar-ı Kerrâr bu hakikat ve sıhhati ber-vech-i muharrer yalnız fiilen itiraf etmekle kalmayıp kavlen dahi mükerreren alâ-melei'n-nâs tasdik ve beyan buyurmuşlardır.

"Ale'l-husus amm-i Resûl-i ekrem Abbas b. Abdilmuttalib hazretleri, biraderzâde-i âlîleri bulunan İmam Ali efendimiz hazretlerine biat edeceğini ifade ve beyan ve kabul-i biatı teklif ve ityân ettiği halde Hazreti Haydar'[ın] amm-i mükerremlerinin teklifini kabul etmedikleri de muhakkaktır. Bazı tavâyifin itikat ettikleri vechile Hazreti Ali'nin imamet ve hilafetine dair bir nass-ı celîl-i Ekrem-penâhî veyahut bir ahd-i âlî-i nebevî mevcut olsaydı amm-i mükerremlerinin teklif ettiği biatı teahhur ve tereddüt etmeksizin kabul etmeleri muktezî idi. Hazreti Kerrâr'ın şecâat-ı harika ve besâlet-i fevkalâde-i müsellemeleriyle beraber aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleriyle bütün Benî Hâşim ve bazı ashab-ı kirâm dahi imamet ve hilafetini arzu edenlerden ve şu maksadına hizmet etmek üzre hazır ve müheyyâ bulunanlardan idiler. Bunlardan başka Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de Hazreti Sıddîk'a biat olunduğu zaman cereyan eden mübâhasât-ı şedîdeden ve ol babtaki güftügûdan müstebân olduğu vechile ensâr-ı kirâm dahi bidâyeten Hazreti Sıddîk'a biat etmeyi arzu etmiyorlardı. Ve hatta imamet ve hilafet muhacirîne tahsis kı-

lınırsa İmam Ali efendimize biat olunması bahsi de müzakerât-ı vâkıa cümlesinden idi. Şu halde Hazreti Kerrâr hakka binaen dava-yı hilafetle münâzaa etmiş olsaydı ensâr-ı kirâmı da muavin bulacağında şüphe yoğ idi. Başka bir delil de ensâr-ı kirâm hazarâtının kuvveti İmam Ali efendimizin kuvvet ve şevketine nisbetle daha kalîl iken Hazreti Sıddîk'tan ve hatta bilcümle muhacirîn-i kirâmdan havf u haşyet etmeyerek iddia-yı hilafet ettiler ve nihayet 'Bir emir bizden, bir emîr de sizden olsun!' davasında ısrar eylediler.

"Ensâr-ı kirâm davadan havf u haşyet etmedikleri halde Hazreti Ali'nin tavzîh olunan esbâb-ı kaviyye ile beraber havf u haşyet etmesi gayr-ı mutasavver olduğundan İmam Ali efendimizin Hazreti Sıddîk'a karşı münâzaa çıkarmayıp, muharebe etmeyip de biat eylemesi[nin] hakka ittibâdan münba'is olduğunda zerre kadar iştibâh edilemez!"

İmam Ali, Zübeyr b. Avvâm, Abbas b. Abdilmuttalib, Talhâ radıyallâhu te'âlâ anhüm hazarâtının bazı umûr u hususdan dolayı Hazreti Sıddîk'a biat etmekte bir müddet teahhur etmeleri dahi hilafet ve imamete hasıl olan icma-ı ümmeti ihlâle kat'â sebep olamayacaktır.

Zevât-ı müşârun ileyhim hazarâtının biattan teahhurları esbâbından biri erbab-ı akd ü halden huzuru mümkün olan zevâtın huzuruyla Hazreti Sıddîk'ın hilafet ve biatı kaziyyesi[nin] itmâm ve ikmâl olunmasından nâşi kendi biatlarına ihtiyaç kalmamasıdır; yani in'ikâd-ı imamet ve hilafetin kendi biatlarına müftekır ve münhasır olmamasıdır.

Sebeb-i diğer dahi teahhur-ı vâkiden dolayı Hazreti Sıddîk'a karşı bast u temhîd ettikleri i'tizârlarından dahi müstebân olduğu vechile kendileri de erbab-ı hall ü akdden oldukları halde hilafet-i Hazreti Sıddîk'ın in'ikâdında meşveret[30] için davet olunmadıklarından ve müzakereye idhal edilmediklerinden biatta teahhur etmeleridir. Yoksa Hazreti Sıddîk'ın hilafete 'adem-i ehliyetinden veyahut hilafetini kabul etmemelerinden ileri gelmemiştir. Zevât-ı müşârun ileyhim hazarâtının tehir-i biatlarına medâr olan bu özrün ne kadar muhıkk ve makbul olduğu Hazreti Fâruk-ı a'zamın yukarıda aynen derc olunan hutbe-i meşhuresinde dahi beyan ve tasrih olunduğu vechile Hazreti Sıddîk'a edilen biatın ilcâ-yı zaruret ve maslahatla füc'eten ve bağteten vuku bulmuş olmasıyla dahi sabittir.

İşbu zevât-ı ma'dûde-i âliyenin biat-ı Hazreti Sıddîk'tan bir müddet teahhurları[nın], bir taraftan makbul olduğunda şüphe edilmeyen böyle bir mazerete müstenit olduğu bedîhîdir. Diğer cihetten, kendilerine meş-

.....

30 Buna dair olan mübahasât yukarıda mufassalan beyan olunmuştur.

veret ve müzakere-i mebhûseye celp ve davet olunmamaları, Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de cereyan eden müzakerat ve mübahasâtın kesb ettiği şiddete nazaran işe derhal netice verilmeksizin ve biat olunmaksızın dağılmanın müstelzim olacağı tasavvur ve mülahaza olunan sû-i vehâmettir. Şu halde naklen ve aklen her iki cihetin ictihadındaki isabet zâhir ve nümâyândır. Dârekutnî'nin turuk-ı kesîreden vuku bulan istihracına göre İmam Ali ve Zübeyr b. Avvâm hazarâtının Hazreti Sıddîk'a ahîren biat ettikleri sırada teahhur-ı vâkiden dolayı beyan ettikleri mazeret aynen budur. Meâli: "Evet, biatta teahhurumuz meşverete idhal olunmadığımızdan münba'istir; yoksa biz biliriz ki Hazreti Sıddîk emr-i hilafet için ehakku'n-nâstır, sâhib-i gârdır, sâni-i isneyndir; yani Hazreti Resûl-i ekremin gârda ikincisidir. Muhakkak biz Hazreti Sıddîk'ın şerefini, büyüklüğünü biliriz!"

Biatta bir müddet teahhur eden zevât-ı âliyenin ahîren biat ettikleri esnada vuku bulan bu i'tizârlarına mukabil Hazreti Sıddîk dahi kabul-i hilafet ve biat hususunda beyan-ı mazeret etmiş olduğundan o mazeret-i âliye dahi burada aynen derc u tezbîr olunur:

Hazreti Sıddîk'ın mazereti: Bu mazeretin tercümesi 38 numaralı sahifede muharrerdir[31]. Zevât-ı müşârun ileyhim hazarâtı Sıddîk-ı Ekber'in bu i'tizârını karîn-i kabul gördüler ve biat ettiler.

Yine Dârekutnî'nin Hazreti Âişe radıyallâhu te'âlâ anhâdan istihrac ettiği rivayette İmam Ali efendimiz hazretleri Sıddîk-ı Ekber'i kendi saadethanelerine davet ve bu davete o halife-i âlî-cenap hazretleri de muvafakat ve icabet edip Ebu Türâb hazretlerinin saadethanelerine azîmet buyurdular. Orada Benû Hâşim hazarâtı da müctemi' idiler. O cemiyette Şâh-ı Velâyet hazretleri bir hutbe okudular ve bu hutbe ile Sıddîk-ı ekberi meth ü senâ ettiler. Meth ü senâdan sonra biattaki tehallüf ve teahhuru[nun], hukuku cümlesinden bulunan mesele-i meşverete idhal olunmadığından ileri geldiğine dair beyan-ı mazeret eylediler. Hazreti Ali'nin hutbesi akîbinde Cenabı Halife dahi mukabeleten bir hutbe îrâd buyurdular. Bu hutbede yukarıda bast u beyan olunan i'tizârı dermiyan eylediler. Tarafeynden bu hutbelerin, bu mazeretlerin teâtî olunduğu günde

.....

31 38. sayfada geçen bu tercümeyi buraya alıyoruz: "Allah alîmdir ki ben ne bir gün, ne bir gece emârete harîs olmadım. Hilafete hiçbir vakit rağbet etmedim. Ne sırren, ne alenen hiçbir zaman imamet ve hilafete mazhariyetimi Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretlerinden temenni ve istid'â eylemedim. Hilafet ve imameti kabul edişim fitne zuhur etmesi havfından münba'istir. Emâret ve hilafette huzur ve rahatım yoktur. Uhdeme bir emr-i azîm tefvîz olunmuştur". [Ö.H.Ö.].

Hazreti Kerrâr tarafından Cenabı Halife'ye biat olunmuştur. Hazreti Ebu Türâb'ın, Sıddîk-ı Ekber'e biat etmelerinde pek ziyade isabet ettikleri o zaman Müslümanlar tarafından bilhassa zikr ü beyan edilmiştir.

Sahîh-i Buharî-i şerifte sıhhati müttefakun aleyh olan bir surette şu maddeye dair Dârekutnî'nin bâlâdaki rivayetinden ziyade tafsilat ve izahat münderic olmasıyla aynen naklolunur. Meâli: Ümmü'l-müminîn Hazreti Âişe radıyallâhu te'âlâ anhâ demiştir ki: "Fâtımatü'l-Betül radıyallâhu te'âlâ anhâ hazretleri Fahr-i kâinat aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimiz hazretlerine ihsan-ı celîl-i rabbânî olan ve kendisine irsen intikal eden Medine'deki hissesini ve Fedek'i ve Hayber'in humusunu Hazreti Sıddîk'tan istediler. "Bizim metrûkâtımız irse tâbi olamaz; sadakadır. Âl-i Muhammed ise bu emvâlden hisse alacaklardır" meâlinde olan hadis-i Nebevî mûcebince metrûkât-ı celîle-i Ekrem-penâhîleri[nin] irsen intikal edemeyeceğine ve sadaka-i Resûl-i ekremden hiçbir şeyi hâl-i aslîsinden tağyîr etmeyeceğine ve ahd-i âlî-i Ekrem-penâhî'de zat-ı ekmelü's-sıfât-ı Hazreti Nübüvvet-penâhîleri tarafından emvâl ve metrûkât-ı mebhûse ne suretle sarf u istimal olunmuş ise kendisi dahi ol suretle sarf u istimal edeceğine dair Hazreti Sıddîk'ın verdikleri cevap ve metrûkât-ı mebhûseyi Hazreti Fâtıma'ya teslimden vukua getirdikleri imtinâ müşârun ileyhâ hazretlerinin infiâlini mûcip oldu ve binaenaleyh vefatlarına kadar Hazreti Sıddîk'a tereddüd etmedi [gidip gelmedi] ve kendisiyle tekellüm eylemedi. Aleyhi's-salâtu ve's-selam Efendimiz'in irtihal-i celîl-i ekrem-penâhîlerinden altı ay sonra Hazreti Betül dahi vefat ettiler. Vefatlarında Hazreti Sıddîk'tan istîzân olunmaksızın zevc-i mükerremleri Ebu Türâb Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri tarafından leylen defn olundu. Ve namazını da kendisi eda etti. Hazreti Betül'ün vefatından sonra İmam Ali efendimiz hazretleri Sıddîk-ı ekber ile musâlahayı ve kendisine biatı arzu eyledi; çünkü o zamana kadar biat etmemişti. Hazreti Sıddîk'ı saadethane-i Haydarîleri'ne davet ve yalnızca gitmesi arzusunu da ihbar u beyan etti. Hazreti Sıddîk'ı yalnız davet etmekten maksad-ı âlîleri de Hazreti Fârûk'un halifeye refakat etmemesi idi. İmam Ömer Efendimiz,[32] yalnızca saadet-hane-i Murtazâ'ya azîmet etmemesi lüzumunu Hazreti Sıddîk'a ihtar etmiş ise de Hazreti Sıddîk kendisine "Ne yapacakları zan olunabilir?" cevabını vererek hemen saadethane-i Haydar-i Kerrâr'a azîmet ve mülakat ettiler. İmam Ali efendimiz hazretleri "Biz senin

.....

32 Eserin aslına alınan Arapça kısımda bu cümlenin kendisiyle başladığı "Fe-kâle..." kelimesinden sonra bir dipnot düşülerek "Bu kâil Hazreti Ömer'dir" denilmiştir. [Ö.H.Ö.].

fazlını ve Cenabı Hakk'ın sana vuku bulan ihsanını biliriz. Allah'ın size sevk ettiği hayırdan dolayı seninle münâfese etmeyiz; şu kadar ki emr-i meşverette bize karşı istibdat ettin! Halbuki Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize olan karâbetimizden nâşi meşverette hakkımız, nasibimiz olduğunu bilirdin" dedi. Müşârun ileyhin bu sözleri[nin] Hazreti Halife'yi gözlerinden yaş çıkacak derecede müteessir etmesiyle vech-i âtî üzre cevap verdi:

"Nefsim yed-i kudretine mevdû' olan Cenabı Hakk'a kasem ederim ki Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin akrabasına iyilik etmeyi kendi akrabama iyilik etmeye tercih ederim. Ekârib-i âliye-i nebeviyeyi kendi akrabamdan ziyade severim. Aramızda metrûkât-ı celîle-i nebeviyye olan emvâle dair ârız olan ahvale gelince; Fahr-i Kâinat aleyhi efdalü's-salât efendimiz hazretlerinin o emvâlde icra buyurdukları hiçbir hayr u amel[i] terk etmeksizin isr-i celîl-i nübüvvet-penâhîlerine tevfîkan istimal ediyorum. Kendisi ne yolda, ne suretle sarf ettilerse o yolda, ol suretle sarf etmekteyim!"

Hazreti Sıddîk'ın bu cevabına mebnî İmam Ali efendimiz hazretleri kendilerine biat edeceğini vaad ettiler. Hazreti Sıddîk o gün namaz-ı zuhru eda ettikten sonra minbere çıktı. İmam Ali efendimiz hazretlerinin şân-ı âlîlerini takdir ve tebcilden sonra biattan tahallüf ve teahhuru esbâbını ve kendisinin müşârun ileyh hazretlerine karşı beyan ettiği mazereti ifade ve ityân ile minberden indi. Müteakiben Hazreti Haydar-i Kerrâr dahi kıyam ederek Hazreti Sıddîk'ı tazim ve tekrîm ettikten sonra biattan teahhuru[nun] Hazreti Sıddîk ile münâfeseden veyahut min-tarafillâh nail olduğu fazlı inkâr gibi ahvalden münba'is olmayıp emr-i meşverette hak ve hisseleri olduğu halde kendileri[nin] meşverete idhal olunmayarak istibdat olunduğundan müteessir ve münfail olduğunu zikr ü îrâd eyledi. Hazreti Şâh-ı Velâyet'in bu hali Müslümanlarca müstelzim-i mahzûziyet ve memnuniyet olarak icra-yı biat hususundaki muamele-i vâkıasında isabet ettiklerini ifade ve beyan ettiler[33].

İmam Ali efendimizin Hazreti Sıddîk'a biatını ve hilafetinin sıhhat ve hakkıyetini mutazammın olan bu hadis *Buharî*-i şerifin muhteviyat-ı celîle-i sahihasından olduğu cihetle haddizatında şâyan-ı ehemmiyettir.

.....

33 Buharî, Vesâyâ, 32; Ferâiz, 3; Müslim, Cihad, 55.

Hazreti Ebu Türâb'ın, teahhur-ı biat hususunda beyan ettikleri i'tizârda şân-ı âlî-i Sıddîk'ı ne kadar tazim ve tebcil etmekte bulunduğu bilhassa câlib-i dikkattir.

Bu hadis, bu rivayet Hazreti Sıddîk'ın hilafeti[nin] gayr-ı sahih olduğuna ve hâtime-i şeref-nâme-i nübüvvet Efendimiz'den sonra halife-i hak İmam Ali olup ma'âzallâhu te'âlâ hakk-ı sarihleri[nin] Hazreti Sıddîk tarafından gasp olunduğuna dair beyan-ı mütalaa edenlerin davalarını ibtale büyük ve mühim bir hüccettir.

Buharî-i şerifin rivayet ettikleri bu hadis, İmam Ali kerremallâhu vechehu hazretlerinin biat-ı Hazreti Sıddîk'tan bir müddet teahhur ettiğini muvazzih ve musarrihtir. Halbuki yukarıda Ebu Sa'îd el-Hudrî cenaplarının rivayetinde Hazreti Sıddîk'ın bidâyet-i hilafetinde İmam Ali ve Hazreti Zübeyr taraflarından hemen biat olunduğu[nun] muharrer olmasıyla bu iki rivayet yekdiğerine mübâyin görülür. Teahhur-ı biat hakkındaki rivayet İbn Hibbân ve sair muhaddisîn-i kirâm tarafından dahi teyit olunmuş ise de *Sahîh-i Müslim*'de Beyhakî cenaplarından rivayet olunduğu üzre bu teahhura müteallik olan rivayet zayıftır.

Hasılı muhaddisîn-i kirâm hazarâtının bu rivayete taalluk eden akvâlinde, nakillerinde filhakika bir dereceye kadar mübâyenet görünüyorsa da mübâyenet-i vâkıayı ber-vech-i zîr def' u tevil etmişlerdir:

Hazreti Ali ve Zübeyr vak'a-i Sakîfe'yi müteakip Hazreti Sıddîk'a biat ettiler ise de Fâtımatu'l-Betül radıyallâhu te'âlâ anhâ ile Hazreti Sıddîk arasında metrûkât-ı celîle-i nebeviyeye dair tekevvün eden ihtilaf-ı re'yden mütevellit ahval üzerine İmam Ali efendimiz hazretleri müşârun ileyhânın vefatlarına kadar Hazreti Halife'nin yanına gitmemişler ve tereddüd buyurmuşlardır. Ebu Türâb hazretlerinin Sıddîk-ı ekber efendimizden vuku bulan inkıtâ'ları, hakikat-i hale vakıf olmayanların efkârını biatına, hilafetine 'adem-i rıza ve muvafakat gibi bir kaziyyeye sevk etmiş ve biat-ı Hazreti Ali'nin teahhurunu beyan ve rivayet edenlerin ifadelerine şu mülahaza sebep olmuştur:

Fâtımatu'l-Betül radıyallâhu te'âlâ anhânın vefatından sonra berminval-i muharrer İmam Ali efendimiz hazretlerinin Mescid-i Celîl-i Nebevî'de Sıddîk'ın minber üzerindeki hutbesini müteakip biat etmeleri hakikatte ibtidaî bir biat olmayıp tecdîd-i biattan ve ol babda hasıl olup müstelzim-i kîlükâl olan şübuhâtın izalesi fikrinden münba'istir. Hakikatin şu suretle beyanı rivayetlerin birbirine muhalefetlerine, mübâyenetlerine artık mahal ve meydan bırakmamıştır.

Hazreti Ali'nin Cenabı Halife'ye kat'-ı tereddüdü ve biattaki teahhuru

esna[sın]da Ebu Bekir-i Sıddîk hazretleri kendisine tesadüf etmiş ve aralarında şu muhavere cereyan eylemiş idi:

Hazreti Sıddîk: Benim hilafet[34] ve emâretimi kabul etmiyor musun?

Hazreti Ebu Türâb: Hayır; teahhurum Kur'an'ı cem' etmedikçe namaz için Mescid'e gitmekten başka bir mahalle gitmemeye karar verdiğimden münba'istir!

Dikkat olunsun ki özür ne kadar vâzıhtır; şübuhâtı ne kadar dâfi'dir.

Rivayât ve ihbarât-ı sahiha-i vâkıa ve mütevatireden suret-i vâzıhada tahakkuk ediyor ki Hazreti Sıddîk'ın hilafeti[nin] sıhhatine ve hakkıyetine ve kendisine biat olunduğuna ve buna muhalif olanların zu'muna rağmen makam-ı celîl-i hilafete ehil ve layık idüğine icma-ı ümmet mükemmelen hasıl olmuştur.

Hazreti Sıddîk'ın hilafetine dair Kitabullah'tan ve sünnet-i seniyye-i nebeviyeden hiçbir nass ve eser-i âlî olmasa bile hasıl olan şu icma-ı ümmet şer'an ve dinen halife-i bi'l-hak olduğuna delil-i kâfidir.

Aşağıda hilafet-i Sıddîk'a dair nusûs-ı Kur'aniye ve ehâdîs-i celîle-i nebeviye dahi îrâd ve ityân olunacak ise de tevâtüren sabit olan şu icma-ı ümmet işarât ve delâletten ibaret olan nusûs-ı Kur'aniye ve ehâdîs-i seniyye-i nebeviyeye inzimâm ederek icmaı tamamıyla takviye etmiştir.

Ulema-yı a'lâm-ı İslâmın hilafet-i Hazreti Sıddîk meselesini pek ziyade ta'mîk ve tahkik etmelerine sebep, yukarıda denildiği vechile Ebu Türâb radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin emr-i hilafette Hazreti Sıddîk'tan ehakk olduğuna ve Gadîr-i Hum hadis-i meşhurunda mukayyet olan "Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır"[35] cümle-i mübeccelesi[nin] hilafete nasb-ı Murtazavî için nass-ı mahsus bulunduğuna dair olan bazı mezâhib erbabının akvâlini, mezhebini redd ü cerh etmek maksad-ı âlîsine mübtenîdir.

İmam Sevrî hazretleri esânîd-i sahiha ile müctehidîn-i 'izâmdan Süfyân-ı Sevrî hazretlerinin şu ifadesini nakl u rivayet ediyor:

Hazreti Süfyan'ın ifadesi:

"Hazreti Ali'nin velâyet ve hilafete Hazreti Sıddîk'tan ehakk u akdem olduğu re'yinde ve ifadesinde bulunanlar hilafeti kabul eden Hazreti Ebu Be-

.....

34 Bu hadisteki hitap ve itâb inkıtâ'-ı tereddüdlere matuftur. Yoksa esasen ve bidâyeten biat etmediklerine delil olamaz. Cevab-ı âlî-i Murtazavî de şübhesiz bu mülahazamızı müeyyittir.

35 Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 379.

kir-i Sıddîk ile Fâruk-ı a'zamı ve onların hilafet ve imametini bi'l-kabul kendilerine biat etmiş olan ve evâmir ve nevâhîsine itaat eden bütün muhacirîn ve ensâr-ı kirâmı tahtie etmiş olacaklarından o gibi eşhasın hiçbir amellerinin semavâta su'ûd etmesini ve 'indallah karîn-i kabul olmasını me'mûl edemem!"

Bu risâlede münasebet düştükçe beyan ve izah olunduğu vechile mesele-i imametin ve Hazreti Sıddîk'ın hilafete ehakk u elyak olduğunun isbatına ve delâyilinin tavzîhine fuhûl-i ulema-yı dini ve e'âzım-ı ricâl-i İslâmiyeyi mecbur eden hal, ber-vech-i muhar[rer] bazı mezâhib-i İslâmiye erbabının hilafet-i İslâmiyeyi İmam Ali radıyallâhu anhu hazretlerine ve ondan sonra hanedan-ı celîlü'l-ünvan-ı nübüvvete hasr u tahsis etmeleriyle onların bu hasr u tahsisini edille-i şer'iyye ve berâhîn-i diniyye ile def' ü ref' etmek esasına mübtenî olup o hanedan-ı kudsiyet-ünvana mensup e'âzım-ı zevât-ı kirâmın ve bilhassa bazı mezâhib erbabınca mukaddes ve masum olmak üzere itiraf olunmuş olan eimme-i isnâ aşerden bazılarının hilafet-i Hazreti Sıddîk'ın sıhhat ve hakkıyetini mu'lin beyanât ve ifadât-ı vâkıalarından bazısı da an'anesiyle zîrde derc olunur.

İstitrat

Zaten din-i İslâmda zuhur eden mühimce ihtilafât-ı mezhebiyenin menşei kat'â ahval-i diniye değildir. Hakikatte o ihtilafâtın âmil ve müessiri umûr-ı siyasiyedir. Bazı ulema-yı din ümerâ-yı hükümetin ve ricâl-i siyasiyenin efkârını okşamak için mesâil-i mezhebiyede bazı mertebe tevilâtı nasılsa muhalif-i din ü mezheb addetmemişlerdir.

Zaman mürur ettikçe ve ihtilafât-ı siyasiye tenevvü' ve teaddüt eyledikçe tevilât-ı mezhebiye[nin] de maa't-teessüf ilerleyerek âlem-i İslâmı, o kitle-i azîme-i diniyeyi parçalamış olduğuna Müslümanlar ne kadar ağlasalar yeridir. Zaten izmihlâli câlip olan şu ifsadâtın iki sınıf halkın tesir-i ef'âli olduğu umumen müsellemdir.

Birisi umerâ,

Diğeri ulemâ.

Kitle-i azîme ve vâhide-i İslâmiyeyi parçalayan ihtilafât-ı siyasiye ve dâ'iye-i tefevvuk ve rüchan[ın] tevilât-ı şahsiye ile ulemayı teştît-i ârâya ve ihtilafât-ı mezhebiyeye sevk etmiş olduğu tarih-i İslâmın hangi sahifesine dikkatle müracaat olunursa suret-i celiyyede ayân olur. Asr-ı evvel-i İslâmda bütün âlem-i İslâmı dil-hûn eden Ehl-i Beyt hakkındaki tecavüzât ve tahkirât şüphesiz hükümet-i Emeviye'nin tahkîm-i mevkie müteal-

lik efkâr-ı siyasiye[sin]den münba'istir. Abbasîlerin teessüs-i hilafeti yine o efkâr-ı siyasiyenin ümmet-i İslâmiyece aksü'l-ameli eseridir.

Hilafet-i Abbasiye zamanlarında vakit vakit Ehl-i Beyt hazarâtının bazısı tarafından ibraz olunan ihtilafât ve muharebât ve kıtaât-ı malumede teşekkül eden hükümât yine o efkâr-ı siyasiyeden neşet etmiştir.

Ehl-i Beyt'ten olmadıkları halde teessüs eden diğer bazı hükümât-ı İslâmiyenin de suret-i zuhur ve teşekkülü yine ihtilafât-ı mezhebiyenin ileri sürülmesi ve muhafaza-i ahkâm-ı diniye gibi meselelerin meydana atılması gibi ihtilafât-ı siyasiye semerâtıdır.

En sonra İran'da teşekkül eden hükümet-i Safeviyye hakikatte sırf siyasî olarak bir hükümet teşkili maksadına müstenit iken bu maksada Şiîlik mezhebinin tavsîti yine o ihtilafât-ı siyasiyenin eseri ve hususât-ı mezhebiyenin menafi'-i zatiyede istihdam ve istimali netâyicidir.

Hasılı Şiîlik, Zeydîlik davaları kâmilen hükümet ve saltanat fikriyle teessüs etmiş ve halkı iğfal için umûr-ı mezhebiye, umûr-ı siyasiyenin tesisine vesile ittihaz edilmiştir.

A'sâr-ı ahîrede efkâr-ı beşer gerek edyânca ve gerek siyasiyâtça tenevvür ve te'âlî ettiğine göre beyne'l-İslâm tefrikayı mûcib olan desâyis-i mezhebiyenin artık makâsıd-ı siyasiyede tavsîti politikasına nihayet vermek lazım iken maa't-teessüf âlem-i İslâmca bu âdet-i kadîmeden bir türlü sarf-ı nazar olunamamaktadır.

İran hükümeti Şiîlik esâsına[36] müsteniden teessüs etmiş ise de şimdilik o esastan tebâ'üd etmiş ve bâ-husus şimdiki istihsal-i hürriyet uğrunda İrânîlerin görülen gayretlerine nazaran bugün şu esas tamamıyla münhedim ve münkarız olmuştur. İran'daki Kaçar hanedan-ı saltanatı cümlece malum olduğu vechile Ehl-i Beyt-i Resûl'e gayr-ı müntesiptir.

Binaenaleyh hükümet-i İraniye[nin], bir hükümet ve imamet-i diniye olmak üzre mezheb-i Şiî erbabınca kabul olunamayacağı mezheben muhakkaktır.

Bundan istidlâl olunur ki Şiîler, zamanımızda, kendi mezheblerine muvafık bir imamet ve hilafetin vücuduna elbette kâil olamazlar. Şu hal[d]e -velehü'l-hamd- İran'da dahi Memâlik-i Osmaniye gibi bir hükümet-i meşrûta teessüs ettiğine göre ba'demâ ihtilafât-ı mezhebiyenin umûr ve makâsıd-ı siyasiyeye vesile olamayacağı muhakkak olduğuna ve bugün âlem-i İslâmın tefrikası[nın] ma'âzallâhu te'âlâ din-i İslâm ile mütedeyyin olanların inkırazını müeddî bir hal-i feci husulü demek olmasına nazaran bilcümle mezâhib-i muhtelife-i İslâmiyenin ve bilhassa yekdiğeri-

.....

36 Aslında "esâmesine, esâmisine" şeklinde yanlış dizilmiştir. [Ö.H.Ö.].

ni pek fena bir suretle muhakeme eden Sünnîlerle Şiîlerin birbirine karşı izhar-ı husumeti pek nâ-becâdır.

Hepimiz Müslümanız; ümmet-i Muhammed'deniz. Dinimiz İslâmdır; kitabımız Kur'an'dır; asl-ı dinde müttehidiz. Furûâtta bazı mertebe ihtilafâtımız olsa bile o ihtilafât-ı fer'iye esas-ı dinimizi ihlâl etmez. Lüzumsuz bir taassupla ihtilaf-ı mezhebi vesile-i tenâfür etmek cümlemizin mahvını müntic olacağına şüphe etmemelidir. Ulemamız, üdebâmız ve bilhassa hükümeteyn-i meşrûtamız müttefikan, müttehiden çalışmalı; aradaki zıddiyeti, tebâyünü ref' etmelidir. Sünnîlerle Şiîlerin, Zeydîlerin ve sair mezâhib-i İslâmiye erbabının birbirine nazar-ı nefretle bakmalarını mûcib hiçbir hal mevcut değildir. Bugün hiçbir Şiî yoktur ki hükümât-ı İslâmiyeden birini lağv edip de Ehl-i Beyt'ten bir hükümet teşkili fikrinde bulunsun; hiçbir Zeydî yoktur ki böyle bir hale kâil olsun. Binaenaleyh, iki taraftan birinin emel-i mezhebîsi nâ-kâbil-i husul olduktan sonra uzlaşmak pek kolay değil midir?

EİMME-İ EHL-İ BEYT'İN AKVÂLİ

1

Muhaddisînden Ebu Nuaym cenapları sıbt-ı celîl-i Müctebâ, necl-i necîb-i Murtazâ İmam Hasan radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin mahdum-ı mükerremleri İmam Hasan-ı Mesnâ radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden rivayet-i âtiyeyi istihrac etmiştir:

Sebeb-i hilkat-ı âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin şâh-ı velâyet İmam Ali efendimizin şân u kadr-i âlîlerini tazim ve tebcil eden ehâdîs-i celîle-i nebeviyelerinden biri olan ve bazı mezâhib erbabınca hilafet ve imamete nass-ı kâtı' olmak üzre telakki edilen "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır!"[37] hadis-i şerif-i mütevatir ve mufassalının İmam Ali efendimiz hazretleri için hakikaten hilafet ve imamete dair nass-ı kat'î olup olmadığı müşârun ileyh İmam Hasan-ı Mesnâ hazretlerinden sual olunmuş ve müşârun ileyh ile sâil arasında şu muhavere cârî olmuştur:

Sâil: Bu hadis-i şerif Hazreti Ebu Türâb'ın hilafetini mutazammın nass-ı kat'î değil midir?

Hazreti Hasan-ı Mesnâ: Hayır nass-ı[38] kat'î değildir. Fahr-i Kâinat aleyhi efdalü's-salât efendimiz hazretlerinin bu kelâmdan maksad-ı celîl-i nübüvvet-penâhîleri İmam Ali efendimize tevcih-i imamet ve saltanat olsaydı Cenabı Hakk'ın ism-i a'zamına kasem ederim ki onu izah ve ifsah buyuracaklardı; zira muhakkaktır ki Risâlet-penah efendimiz hazretleri müslimîn ve müminîn için ifadât ve beyanatında efsah-ı nâstır. Maksad-ı kudsî-i Ekrem-penâhîleri dediğiniz gibi olsa "Eyyühe'n-nâs! Benden son-

.....

37 Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 379.

38 Eserin aslında bu kelime "nasıl" şeklinde dizilmiştir [Ö.H.Ö.].

ra İmam Ali umûr-ı idarenize memurdur. Benim veliyy-i emrim odur. Kendisine itaat ediniz; evâmirini dinleyiniz!" diye meseleyi tasrih buyuracakları şüphesiz idi. Tekrar ederim ki vallâhi "Ben kimin mevlâsı isem..." hadis-i şerifinden maksad-ı ulvî-i nübüvvet-penâhî hilafet ve emâret olsa ve Allah ve Resûlü tarafından halk üzerinde ifa-yı vazife-i emâret ve hilafete Hazreti Ali intihap ve ihtiyâr olunup da o vazife-i mukaddese ve mühimme İmam Ali efendimiz cânibinden terk edilmiş bulunsa idi İmam-ı müşârun ileyh hazretleri 'ibâdullâhın en ziyade günahkârı olmak iktiza ederdi; çünkü emr-i İlâh'ı ve emr-i Resûlü terk etmiş olacaktı. İmam Ali radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri ise hâşâ sümme hâşâ böyle azîm bir günahı irtikâptan münezzehtir.

Sâil: Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır!" buyurmadılar mı?

Hazreti Hasan-ı Mesnâ: Evet buyurdular; fakat bundan maksatları emâret ve imamet olsaydı vallâhi onu izah ve namaz ve zekât umûrunu tebyîn ettikleri misillü bunu da tasrih ve ifsah buyuracaklardı. "Eyyühe'nnâs! Benden sonra İmam Ali veliyy-i emrinizdir. Benim emrimle umûr-ı idarenize memurdur. Emrine isyan etmeyiniz!" diye izahat ve tasrihât-ı kâfiyeyi dirîğ etmezlerdi.

2

Muhaddisînden Dârekutnî, İmam-ı A'zam ve hümâm-ı akdem Ebu Hanife hazretlerinden şu rivayeti istihrac etmiştir:

İmam-ı müşârun ileyh hazretleri Medine-i münevverede eimme-i hanedan-ı nübüvvetten Ebu Cafer el-Bâkır hazretleriyle böyle bir müşâfehede bulunmuşlardır:

İmam-ı A'zam: Hazreti Sıddîk ve Ömer-i Fâruk için ne buyurursunuz?

Hazreti Ebu Cafer: Cenabı Hakk'ın rahmetine mazhar olsunlar, derim.

İmam-ı A'zam: Sizin müşârun ileyhimâ hazarâtından teberrî etmekte olduğunuzu bizde, Irak'ta söylüyorlar.

Hazreti Ebu Cafer: Ma'âzallâhu te'âlâ, sahib-i Kâbe olan Cenabı Zü'l-Celal'e kasem ederim ki yalan söylerler. Bana iftira ederler. İmam Ali efendimiz Hazreti Fâtıma'dan mütevellit kerîme-i muhteremeleri Ümmü Gülsüm hazretlerini Fâruk-ı a'zama tezvic ve inkâh ettiler. Faruk-ı a'zam buna ehil olmasa inkâh eder mi idi?

İmam-ı A'zam: Sizin için o gibi tefevvühât ve isnadâtta bulunanlara fikrinizi iş'âr ve ihbar etmiş olsanız olmaz mı?

Hazreti Ebu Cafer: Mektuplarımla bana itaat etmezler. Ümmü Gülsüm'ün Hazreti Fâruk'a tezvici Râfıza'nın zu'munu ibtale kâfidir. Yohsa, zu'm-ı fâsitlerine göre ma'âzallâhu te'âlâ Hazreti Ali Ümmü Gülsüm'ü bir kâfire tezvic etmiş demek olur.[39]

3

Muhaddisînden Dârekutnî eimme-i hanedan-ı nübüvvetten Mahz lakabıyla[40] mülakkap olan Abdullah hazretlerinden rivayet-i âtiyeyi istihrac etti:

Abdullah Mahz radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri, zamanında Benî Hâşim'in büyüğü ve reisi idi. Nefs-i Zekiye ile mülakkap olan oğluna hulefâ-yı Abbasiyeden Mansur'un zaman-ı hilafetinde Medine-i münevverede biat olunmuş idi.

Bir sâil Hazreti Abdullah-ı Mahz'dan huffeyn üzerine mesh edip etmeyeceğini sordu. Müşârun ileyh hazretleri de Fâruk-ı a'zam hazretlerinin huffeyn üzerine mesh ettikleri cihetle kendisi[nin] de mesh edeceği cevabını verdi.

Sâil: Siz mesh edecek misiniz?

Hazreti Abdullah: Ne kadar söz anlamaz bir adamsın! Ben Hazreti Fâruk-ı a'zamın amelini beyan ediyorum; sen hâlâ benim re'yimi, hareketimi soruyorsun. İmam Ömer hazretleri benden ve benim gibi dünya dolusu adamdan iyidir.

Sâil: Bu ifadeniz takiyyedir.

Hazreti Abdullah: Biz işte kabir ve minber-i âlî-i nebevî arasında bulunuyoruz. Vallâhi benim sırren ve cehren kavlim bundan ibarettir. İmam Ali efendimiz'in makhûr olduğunu ve Sahib-i şeriat ve Hâtime-i şeref-nâme-i nübüvvet aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri tarafından kendisine verilen emri infaz etmediğini kim söyler ise Hazreti Ali'ye isnad-ı nakîsa için yalnız bu iftirası kâfidir.

4

Dârekutnî eimme-i hanedan-ı nübüvvetten olan ve Abdullah el-

.....

39 Görülüyor ya umûr-ı dünyeviye ve siyasiye fikriyle hanedan-ı nübüvvet namına işâ'ât ve muhaberât ve hatta muamelat ve muharebât vâki olmuştur.

40 Abdullah hazretlerinin Mahz telkîp olunmasının sebebi şebâb-ı ehl-i Cennetin seyyidi olan İmam Hasan ve İmam Hüseyin radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazarâtının en evvel vilâdetlerini cem' etmesidir; yani peder ve mâderi Hasan ve Hüseyin evladından bulunan ilk seyyid-i âlî-nesep bulunmasıdır.

Mahz'ın necl-i necîbi bulunan Nefs-i Zekiyye'den şu rivayeti istihrac etmiştir:

Hazreti Şeyhayn -yani Ebu Bekir-i Sıddîk ve Fâruk-ı a'zam- hakkında kendisine vuku bulan bir suale "Müşârun ileyhimâ hazarâtı, nezdimde İmam Ali efendimizden efdaldirler" cevabını vermiştir.

5

Eimme-i hanedan-ı nübüvvetten ve ecille-i evlad-ı Ali'den İmam Muhammed el-Bâkır hazretleri "evlad-ı Fâtıma radıyallâhu te'âlâ anhüm[ün]" Şeyhayn hakkında en iyi söz söyleme üzere icma ettiklerini ifade ve tavzih ve hanedan-ı nübüvvetten hiçbirinin müşârun ileyhimâ hazarâtının fazlını inkâr etmediklerini tasrih buyurmuştur.

6

Dârekutnî eimme-i hanedan-ı nübüvvetin e'âzımından bulunan İmam Cafer Sâdık'tan, o da pederi Muhammed el-Bâkır'dan şu rivayeti nakl ediyor: Bir adam pederi Zeynelabidin[41] radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerine gelerek şu muhaverede bulundu:

Sâil: Ebu Bekir'den bana haber ver!

Seyyid-i Seccâd: Hazreti Sıddîk'tan mı?

Sâil: Sıddîk tesmiye ediyorsunuz öyle mi?

Seyyid-i Seccâd: -Kemâl-i hakaretle sâile teveccüh ederek- Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizle bütün muhacirîn ve ensâr-ı kirâm Hazreti Sıddîk'ı Sıddîk tesmiye etmişlerdir. Kendisini Sıddîk tesmiye etmeyenlerin sözünü dünya ve ahirette Cenabı Hak tasdik etmeyecektir. Ben Ebu Bekir ve Ömer hazarâtını severim. Sen şuradan defol git!

7

Dârekutnî'nin Urve'den, o[nun] da Abdullah'tan istihrac ettiği rivayet:

Abdullah: Kılıncı tezyîn ve tahliye[nin] caiz olup olmadığını eimme-i hanedan-ı nübüvvetten Cafer-i Sâdık'ın pederleri Muhammed el-Bâkır hazretlerinden sordum. "Ebu Bekir-i Sıddîk radıyallâhu te'âlâ anhu haz-

.....

41 Hazreti Zeynelabidin vak'a-i ciğer-sûz-i Kerbela'da hastalığı cihet[iy]le muharebe edemeyip o vasıta ile İmam Hüseyin efendimizin muhafaza-i hayat eden yegâne necl-i necibleridir. Ziyadesiyle namaz kıldığı cihetle "Seyyid-i Seccâd" lakabıyla şöhret-şi'âr olmuşlardır. Şair-i eşher-i Arap Ferazdak'ın kaside-i meşhuresinde memdûh olan zat-ı âlî kendileridir.

retleri seyflerini tezyîn ve tahliye buyurdukları cihetle tahliye-i seyf caizdir" cevabını aldım.

Abdullah: "Ebu Bekir'e Sıddîk diyecek misiniz?" sualine dahi şu cevabı telakki ettim:

Muhammed el-Bâkır: Evet Sıddîk; evet Sıddîk; evet Sıddîk derim. Hazreti Ebu Bekir'e Sıddîk demeyenlerin dünya ve ahirette sözleri Cenabı Hak nezdinde tasdik olunmasın!

Muhammed el-Bâkır hazretlerinden Dârekutnî'nin istihrac ettiği bu rivayet muhaddisînden İbn Cevzî tarafından dahi istihrac olunmuştur. İbn Cevzî'nin istihracında fıkra-i âtiyenin de rivayet-i mütekaddimeye inzimâmı lazım gelir:

Abdullah tarafından "Sıddîk diyecek misiniz?" suali üzerine Hazreti Muhammed el-Bâkır hemen yerinden fırlayıp kıbleye teveccüh ederek "Evet Sıddîk!" kelimelerini ber-vech-i bâlâ üç defa tekrar etmiş ve ifadât-ı saireyi itmâm eylemiştir: "İbn Cevzî'nin Hazreti Muhammed el-Bâkır'dan istihracına göre İmam-ı müşârun ileyh hazretleri "Ceddim Ebu Türâb hazretlerinden hiçbir şey için hiçbir şefaat me'mûl etmem ki onun gibi bir şefaatı dahi Hazreti Sıddîk'tan me'mûl etmeyeyim; çünkü Hazreti Sıddîk beni iki defa tevlîd[42] etmiştir".

E'âzım-ı hanedan-ı nübüvvetten Zeyd b. Ali[43] radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri de bunu beyan etmişlerdir: "Hazreti Şeyhayn'dan[44] teberrî etmek Allah a'lemdir ki İmam Ali efendimizden teberrî etmek demektir".

Yine Hazreti Zeyd radıyallâhu te'âlâ anhu Şeyhayn-ı mükerremeyn hakkında itâle-i lisan eden Şiîlere, Râfızîlere şu vechile cevap vermişlerdir:

"Zaman-ı hilafet-i Haydarî'de zuhur eden Havâric Ebu Bekir-i Sıddîk ve Ömer-i Fârûk radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazarâtı mâdûnunda bulunanlara ıtlâk-ı lisan ile onlardan teberrî ettilerse de müşârun ileyhimâ hazarâtına itâle-i lisana ictisâr edemediler. Siz zuhur ettiniz; Havâricin cümlesine tefevvuk ederek onların mesâvî-i akvâlinin yetişemediği Şeyhayn hazarâtına da îsâl-ı lisan-ı taarruza başladınız. Müşârun ileyhimâ hazarâtından teberrî ettiniz. Vallâhi Hazreti Şeyhayn'dan teberrî edenler artık teberrî etmedik kimse bırakmamışlar demektir".

• • • • • •

42 Hazret-i Muhammed el-Bâkır'ın validesi ve büyükanası[nın] evlad-ı Hazret-i Sıddîk'tan olduklarına işarettir.

43 Zeydiye mezhebi bu zat-ı âliye isnad olunur.

44 Şeyhayn, Hazret-i Sıddîk ve Fârûk'tur.

8

Muhaddisînden İbn Asâkir, Sâlim b. Ebî Ca'de'nin İmam Ali efendimizin mahdum-ı mükerremleri Muhammed b. el-Hanefiyye hazretleriyle muhavere-i âtiyesini istihrac etmiştir:

Sâlim b. Ebî Ca'de: Ebu Bekir-i Sıddîk hazretleri herkesten evvel mi İslâmı kabul etti?

Hazreti Muhammed [el-Hanefiyye]: Hayır!

Sâlim: O halde Hazreti Sıddîk ne ile bütün Müslümanlara isti'lâ ve müsâbakat etti? Bir derecede ki Hazreti Ebu Bekir'den başka kimse zikr olunamıyor!

Hazreti Muhammed [el-Hanefiyye]: Müslüman olduğu günden rahmet-i Hakk'a kavuştuğu zamana kadar Müslümanlıkça Müslümanların efdali bulunmasıyla o derece-i âliyeye nail oldu.

9

Dârekutnî, Şiî olan Sâlim b. Ebî Hafsa ile eimme-i hanedan-ı nübüvvetten Hazreti Muhammed el-Bâkır arasında cereyan eden müşâfehe-i âtiyeyi istihrac etmiştir:

Sâlim Şiî olmakla beraber mevsûk bir zattır.

Sâlim b. Ebî Hafsa: Şeyhayn için ne buyurursunuz?

Hazreti Muhammed el-Bâkır: Şeyhayn hazretlerine muhabbet ve meveddeti olmayan ve onları sevmeyenlerden teberrî et; çünkü Hazreti Şeyhayn âlem-i İslâmın iki imam-ı hüdâsıdır.

Yine Dârekutnî bu Sâlim'den rivayet-i âtiyeyi istihrac etmiştir:

Sâlim: Ebu Cafer Muhammed el-Bâkır hazretlerinin ve bir rivayete göre Cafer b. Muhammed el-Bâkır'ın huzurunda idim. Beni irşad için olduğunda şüphe etmediğim şu ifadeyi ityân etti: "İlâhî! Ben Ebu Bekir-i Sıddîk ve Ömer-i Fâruk hazarâtını severim. İlâhî! Kalbimde bu ifademden başka bir şey var ise Fahr-i kâinat aleyhi efdalü's-salât efendimizin şefaatına nail olmayayım!"

10

Dârekutnî, e'âzım-ı hanedan-ı nübüvvetten Ebu Cafer Muhammed el-Bâkır'dan, o da pederi Seyyid-i Seccâd Hazreti Zeynelabidin efendimizden bu rivayeti nakl ü istihrac etmiştir:

Seyyid-i Seccâd huzur-ı âlîlerinde Hazreti Sıddîk ve Hazreti Fârukı a'zam haklarında söz söyleyen bir cemaatla şu muhaverede bulundular:

Seyyid-i Seccâd: "O fukara muhacirler yurtlarından ve mallarından çıkarıldılar, Allah'tan bir fazl ve rıdvan ararlar ve Allah'a ve Resûlü'ne hizmet ederler; tâ onlardır işte sâdık olanlar" [Haşr, 59/8] âyet-i kerimesi haklarında şeref-nâzil olan muhacirîn-i evvelîn siz misiniz? Bana haber veriniz!

Cemaat: Hayır; bu âyet-i kerimede muharrer muhacirîn-i evvelîn biz değiliz. Zaman-ı saadet-i nebeviyede en evvel hicret edenlerdir.

Seyyid-i Seccâd: Haklarında "Şunlar ki onlardan önce yurdu hazırlayıp imana sahip oldular; kendilerine hicret edenlere muhabbet beslerler ve onlara verilenden nefislerinde bir kaygı duymazlar, kendilerinde ihtiyaç bile olsa îsâr ile nefislerine tercih ederler; her kim de nefsinin hırsından korunursa işte onlardır o felah bulanlar"[45] [Haşr, 59/9] nass-ı[46] celîli vârid olan siz misiniz?

Cemaat: Hayır biz değiliz!

Seyyid-i Seccâd: Öyle ise haklarında bu iki âyet-i kerime nazil olan iki fırka-i azîme-i İslâmiyeden -muhacirîn ve ensârdan- siz müteberrîsiniz. Şu halde haklarında "Ve şunlar ki arkalarından gelmişlerdir, şöyle derler: Yâ rabbenâ! Bizlere ve önden iman ile bizi geçmiş olan kardeşlerimize mağfiret buyur ve gönüllerimizde, iman etmiş olanlara karşı kin tutturma! Yâ Rabbenâ! Şübhe yok ki sen Raûfsun, Rahîmsin" [Haşr, 59/10] âyet-i celîlesinin nâzil olduğu fırka-i İslâmiyeden olmadığınıza da ben şehadet ederim![47]

11

Dârekutnî, Cündüb el-Esedî'den şu rivayeti istihrac etmiştir:

Cündüb: Hanedan-ı nübüvvetin e'âzımından Muhammed b. Abdillah b. Hasan'ın meclisinde bulunuyordum. Kûfe ve Cezîre ahalisinden bir cemaat huzur-ı âlîlerine geldiler. Sıddîk-ı Ekber ve Ömer-i Fâruk hazarâtına dair mütalaasını, fikrini sordular. Muhammed b. Abdillah onlara cevap vermeyerek bana dedi ki: "Memleketinizin şu ahalisine bak! Hazreti Şeyhayn için mütalaamı, fikrimi soruyorlar. İndimde Hazreti Şeyhayn-ı mükerremeyn ceddim İmam Ali efendimizden efdaldirler!"

• • •

• • • • • •

45 "Bu iki âyet-i celîlenin birincisi muhacirîn, ikincisi ensâr-ı kirâm hazarâtının kadr ü şân-ı âlîlerini tereffu' için şeref-nâzil olmuştur".

46 Eserin aslında bu kelime "nasıl" şeklinde hatalı dizilmiştir. [Ö.H.Ö.].

47 "Madem ki muhacirîn ve ensârdan olan ihvânınızın bu âyet-i kerime hükmünce lehinde bulunmayıp aleyhinde bulunuyorsunuz; artık âyet-i kerimenin muhacirîn ve ensârın gayrı olarak medh ü senâ ettiği Müslümanlardan da değilsiniz!" demektir.

Ehâdîs-i nebeviyeyi hıfz eden ve marifet-i hadiste mu'temedün ileyh olan huffâz-ı hadisin ecille ve e'âzım-ı Ehl-i Beyt'ten tashih ve rivayet ettikleri akvâl pekçok ise de nümune olmak üzre bâlâda beyan olunan bir düzineye karîb mevâddı beyan ile iktifâ kılınmıştır. İrtihal-i âlî-i Hazreti Nebevî'yi müteakip Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de muhacirîn ve ensâr-ı kirâm arasında vuku bulan mübahasât-ı şedîde neticesinde makam-ı akdes-i hilafete iclâs ve biat olunan Hazreti Sıddîk'ın sıhhat-i hilafet ve imametinde icma-ı ümmet hasıl olduğu ve buna zerre kadar iştibah kalmadığı şimdiye kadar îrâd olunan izahat ile derece-i sübûta vasıl olmuştur. Her ne kadar Ebu Türâb ile Zübeyr b. Avvam radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazarâtının ve esâmîsi ma'dûd daha bazı ashabın biat-ı Hazreti Sıddîk'ta teahurları vâki olmuş ise de ahîren onların dahi 'alâ-melei'n-nâs -rivayâtın ihtilafına ve teviline nazaran ister bidâyeten ve Sakîfe-i Benî Sâ'ide vakasını müteakiben olsun, ister tecdîden ve tâliyen bulunsun- biat ettikleri cihetle bu kaziyye ile Hazreti Sıddîk'ın hilafeti hakkındaki icma-ı ümmete hiçbir nakîsa ve halel ârız olmadığı sabittir. Binaenaleyh Hazreti Sıddîk'ın hilafeti[nin] ve sıhhat ve hakkıyet-i imameti[nin] erkân-ı erbaa-i dinin üçüncüsü bulunan icma-ı ümmete müstenit ve esas-ı dine bu suretle dahil olduğu muhakkaktır. Bu cümle ile beraber mukaddimede yazıldığı vechile müşârun ileyh hazretlerinin sıhhat ve hakkıyet-i hilafetlerine işareten delâlet eden âyât-ı Kur'aniye ve ehâdîs-i celîle-i nebeviye dahi mebhas-ı âtîde zikr ü îrâd kılınacaktır.

MEBHAS IV

Hilâfet-i Hazreti Sıddîk'a Delâlet Eden Âyât-ı Kur'aniye

1

"Ey iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse duysun; Allah onun yerine öyle bir kavim getirecek ki Allah onları sever, onlar Allah'ı severler, müminlere karşı boyunları aşağıda (mütevazi ve merhametli), kâfirlere karşı başları yukarıda (izzetli), Allah yolunda mücâhede ederler, dil uzatanın levminden (kınamasından) korkmazlar. İşte o Allah'ın fazlıdır (lütuf ve ihsanıdır), onu dilediğine verir ve Allah vasî'dir, alîmdir" [Mâide, 5/54] âyet-i kerimesidir.

Muhaddisîn-i kirâmdan Cenabı Beyhakî ecille-i tâbiînden ve e'âzım-ı fukahâ-yı dinden olan İmam Hasan-ı Basrî hazretlerinin bu âyet-i kerimeyi tefsir yolunda tashih ve rivayet ettikleri mütalaası budur:

İmam Hasan-ı Basrî: Vallâhi bu âyet-i kerime Hazreti Sıddîk hakkında nâzil olmuştur; çünkü Araplar irtidat ettiklerinde kendileriyle muharebe eden Hazreti Sıddîk ve ashabıdır. Hazreti Sıddîk'ın mücahedât ve muharebât-ı şedîdeleriyle, irtidat eden Araplar tekrar diyanet-i celîle-i İslâmiyeye avdet ve rücû ettiler.

Muhaddisînden Yunus b. Bekir cenapları da Hazreti Katâde'den şu rivayeti istihrac etmiştir:

Hazreti Katâde: "Sebeb-i icâd-ı âlem, Nebiyy-i muhterem u mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin vefatlarını müteakip Araplar irtidat ettiler. Hazreti Sıddîk'[ın] mürtedlerle muharebe ve mücahede etmesiyle irtidattan rücû eylediler.

"O zaman bu âyet-i kerimenin hükm-i celîlini Hazreti Sıddîk ile ashab-ı kirâmına tatbik etmiş idik!"

Ehl-i riddet hakkında Hazreti Sıddîk'ın ashab-ı kirâm ile müzakeresi ve nihayet sair ashab-ı kirâmı ilzâm ile erbab-ı irtidadı bi'l-muharebe te'dip eylemesi vekâyi'-i meşhure-i İslâmiyedendir. İrtidat edenlerin bir takımı İslâmiyeti muhafaza ile yalnız zekât vermekten imtina ve zekât vermemek hususunda ısrar ve inat ettiler. Hazreti Sıddîk mani-i zekât olan mürtedlerle muharebeye mübaşeret etti. Ruh-ı pür-fütûh-ı Ekrem-penâhî âzim-i gülşen-sarây-ı 'illiyyîn olduğunu müteakip Araptan birçok aşâyir ve kabâilin irtidat ve zekât vermemek üzre ısrar u inat etmelerine ve Hazreti Sıddîk'[ın] bunlarla muharebeye teşebbüs buyurduklarına mebnî Hazreti Fâruk-ı a'zam ve sair ashab-ı kirâm o sırada muharebe edilmesi[nin] münasip olmadığından ve bâ-husus yalnız mani-i zekât olanlarla muharebe[nin] zaten gayr-ı caiz bulunduğundan bahisle irtidat edenlerle muharebe olunmaması cihetini Hazreti Halife'ye musırrâne arz u ifade eylediler.

Zaman-ı saadet-i nebeviyede Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerine verilen zekâttan bir "'ıkâl"i[48] bile vermekten imtina edenlerle muharebe edeceğini Hazreti Halife'[nin] emr ü ferman etmeleriyle bu maddeye dair İmam Ömer efendimiz hazretleriyle şu muhaverede bulunmuşlardır:

Hazreti Fâruk: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri "İnsanlarla 'Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir!' diyene kadar savaşmakla emr olundum. Kim bunu söylerse -hak edenler müstesna- malını ve kanını (canını) benden korumuş olur ve onun hesabı artık Allah'a aittir"[49] buyurmuş iken "Lâilâhe illallah ve enne Muhammeden Resûlullah" [Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun Resûlü'dür] demekte bulunan ve yalnız i'tâ-yı zekâttan imtinâ eden halk ile nasıl muharebe edebilirsin?

Hazreti Sıddîk: Tamam, ben dahi senin beyan ettiğin şu hadis-i şerifin ahkâm-ı celîlesine istinaden muharebeyi tercih ediyorum. Hadis-i şerifte "hak edenler müstesna" cümlesi yok mudur; zekât dahi kelimeteyn-i şehâdeteynin hukuk-ı mütemmimesindendir. Şüphe yoktur ki zekât dahi salât gibi, savm gibi, hac gibi İslâmiyetin hukukundandır. Vallâhi zekâtı

••••••

48 *'Ikâl*, devenin ayaklarını bağlamak için istimal olunan iptir. Arabistan'da Arapların başlarında istimal ettikleri kefiye ve 'ıkâl dahi baş bağı olduğuna mebnî 'ıkâl tesmiye olunur.

namazdan, oruçtan tefrik edenlerle muharebe ederim; çünkü zekât malın hakkıdır. Fahr-i Rusül efendimiz hazretleri de "hak edenler müstesna" buyurmuşlardır.

Sıddîk-ı Ekber'in bu cevab-ı musîbleriyle Hazreti Fâruk-ı a'zam mülzem olmuşlar ve Hazreti Sıddîk'ın Cenabı Hak tarafından mülhem olduklarını söylemişlerdir.

Hazreti Sıddîk'ın a'lem-i ashab-ı kirâm olduğuna e'âzım-ı ulema ve fukahâ-yı İslâmiye bu kaziyye ile hükm etmişlerdir. Kâffe-i ashab-ı kirâm; İslâmiyette baki kalıp da yalnız zekât vermemek isteyenlerle muharebe[nin] caiz olmadığını, zikr olunan hadis-i şerife istinaden beyan ve ifade etmişler ve o re'y ü mütalaada bulunmuşlar iken aynı hadisin son cümlesi bulunan "hak edenler müstesna" meâlinden vücûb-ı muharebeyi Hazreti Sıddîk istidlâl etmiştir ki bu istinbat ve istidlâlleri, mübahasât-ı dûrâ-dûruyla ashab-ı kirâmın cümlesine bahş-ı kanaat etmiş ve bu cihetle şu kaziyye Hazreti Sıddîk'ın a'lem-i ashab-ı kirâm olduğuna en mühim bir delil ittihaz olunmuştur.

Muhaddisînden Cenabı Beyhakî ve İbn Asâkir'in, Ebu Hüreyre radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden bu madde-i irtidada dair istihrac ettikleri rivayettir:

Hazreti Ebu Hüreyre: Vahdâniyet-i ilâhiyeye ve zât-ı Vâcibu'l-vücûd'a kasem ederim ki Ebu Bekir-i Sıddîk hazretleri makam-ı mukaddes-i hilafete cülûs etmemiş olsaydı Cenabı Hakk'a ibadet olunamazdı.

Hazreti Ebu Hüreyre, şu ifadesini üç defa tekrar etmesiyle sâmi'înin nazar-ı istiğrâbını celb etmiş ve ifadât-ı vâkıasında teennî ve mülahaza etmesi lüzumu kendisine ihtar kılınmıştır.

Sâmi'înin bu istiğrâb ve ihtarına da müşârun ileyh hazretleri cevap vererek şu suretle ifadesine devam buyurmuşlardır: Hazreti Ebu Hüreyre:

"Sebeb-i hilkat-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri vefatlarından mukaddem Üsâme b. Zeyd radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerini yediyüz neferden mürekkep bir fırka-i askeriye ile Şam cihetinde cihada memur buyurmuşlardı. Üsâme hazretleri askeriyle beraber Zî-Haşeb[50] mevkiini ordugâh ittihaz ederek henüz o mevkide iken irtihal-i celîl-i nebevî vuku buldu. Müteakiben Medine-i münevvere etrafındaki Araplar irtidat etti; binâberîn ashab-ı kirâm Hazreti Sıddîk'a gidip Medine havalisindeki Arapların irtidadından dolayı Şam cihetinde muharebe-

.....

50 Medine-i Münevvere kurbünde bir mahaldir.

ye memur olan Hazreti Üsâme'nin ve maiyyetindeki fırka-i askeriyenin sevk olunmaması ve tehir edilmesi lüzumunu arz u beyan ettiler. Hazreti Sıddîk['ın] ashab-ı kirâmın bu ihtarını red ile beraber askerin memur oldukları Şam cihetine süratle azîmet etmelerini Üsâme hazretlerine emr etmesiyle ashab-ı kirâm bu fırka-i askeriyenin geri kalması[nın] lâ-büdd olduğuna dair olan ifadât ve ihtarât-ı sâbıkalarında pek ziyade ısrar eylediler. Bu ihtarât-ı mükerrere ve şu ifadât-ı müttefika ve musırrâneye cevaben Hazreti Sıddîk "Vahdâniyet-i ilâhiyeye kasem olunur ki merkez-i hilafet olan Medine-i münevverede mehâlik ve muhatarât-ı melhûza ve mutasavvere son dereceye vasıl olsa, ma'âzallâhu te'âlâ ezvâc-ı tâhirât-ı Hazreti Nebeviye'ye kılâbın tasallutu def edilmeyecek kadar acz ü fütur zuhur etse bile Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerinin memur buyurdukları bir askeri geri alamam ve onun akdettiği bayrağı çözemem" cevab-ı kat'îsini verdi ve umum ashab-ı kirâmın re'yine, sözüne, ısrarına muhalif olduğu halde Hazreti Üsâme'yi fırka-i askeriyesiyle beraber Şam cihetine sevk eyledi. Hazreti Üsâme Medine-i münevvereden Şam cihetine ketîbe-rân-ı celâdet olduğu zaman yolda tesadüf ettiği aşâyir ve kabâil-i Arap "Müslümanlarda bilmediğimiz bir kuvvet, bir şevket olmasa bu askeri Rum imparatorluğu hükümetine merbut olan Şam cihetine sevk ve Rum imparatorluğuyla muharebeye ictisâr etmezlerdi. Bunların Rumlarla muharebelerini görelim de neticesine nazaran biz de Müslümanlarla hatt-ı hareketimizi tayin ve takip edelim" diyerek izhar-ı irtidat hususunda müteredditkaldılar.

"Hazreti Üsâme, o ateş-pâre-i celâdet ise memur olduğu vazife-i askeriyesini hüsn-i ifa ile beraber muharebede mazhar-ı muvaffakiyet oldu. Sâlimen, muzafferen merkez-i hilafete avdet etti. Müşârun ileyh hazretlerinin sâlimen ve muzafferen avdetleri irtidat etmekte müteredditolan aşâyir ve kabâyilin idare-i nâciye-i İslâmiyede devam ve sebatını müstelzim oldu".

Ebu Hüreyre hazretlerinin şu izahatı kütüb-i siyer u tevârihin ahkâmına, münderecâtına tamamıyla mutabık ve bu hareket-i askeriyeyi re'y-i sâ'ib-i münferitleriyle musırren ve bütün ashab-ı kirâmın re'y ü mütalaalarına rağmen icra eden Hazreti Sıddîk'ın metanet, şecaat, re'yinde isabet gibi beyne'l-ashab meziyyât-ı harikasını isbat ile hareket-i vâkıası te'yîd ve teşyîd-i mebânî-i âliye-i İslâmiyeye muvafık düşmüştür.[51]

• • • • • •

51 Gayet mühim olan bu kaziyye-i harbiye, mucizât-ı celîle-i nebeviyeye ve evâmir-i nebeviyeye ittibaın müstelzim olduğu fevâid ve menâfi'-i diniye ve siyasiyeye delâil-i kâtı'adandır.

Zikr olunan âyet-i celîlenin ahkâmı, irtidat edenlere karşı ibraz-ı şiddet edecek Müslümanların medh ü senâsını mutazammın olduğuna ve Hazreti Sıddîk'[ın] dahi irtidadı ortadan kaldırıncaya kadar erbab-ı irtidat ile muharebâtta bulunduğuna mebnî âyet-i kerimenin tazammun eylediği meth ü senâ Hazreti Sıddîk ile ashab-ı kirâmına ait ve râci' ve binaenaleyh hükm-i celîli zımnen hilafet-i Hazreti Sıddîk'ın sıhhat ve hakkıyetine delil-i kâtı'dır.

2

"O geri bırakılan A'rabîlere (bedevilere) de ki: Siz ileride şiddetli harp ehli bir kavme çağrılacaksınız, (ya) onlara muharebe edersiniz, yahut Müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz o vakit Allah size güzel bir ecir verir ve eğer bundan evvel yaptığınız gibi aksine giderseniz sizi elîm bir azap ile ta'zib eyler" [Fetih, 48/16] âyet-i celîlesidir.

Bu âyet-i celîle dahi Hazreti Sıddîk'ın hilafetini müeyyit âyât-ı Kur'aniye'dendir.

Muhaddisînden İbn Ebî Hâtim'in Hazreti Cübeyr'den istihrac ettiği rivayete göre bu âyet-i kerimede "be'si şedîd" olmak üzre tarif buyurulan Benû Hanîfe aşiretidir.

Benû Hanîfe aşireti Müseylimetü'l-Kezzâb kabilesi olup nübüvvet-i kâzibesine kâil olan ve Hazreti Hâlid b. Velid radıyallâhu te'âlâ anhu kumandasıyla Hazreti Sıddîk'ın sevkettiği asâkir-i İslâmiye ile en şiddetli ve kanlı muharebe eden erbab-ı irtidat oldukları kütüb-i siyer ve tarih münderecâtıyla müsbettir.

Muhaddisînden İbn Ebî Hâtim ve İbn Kuteybe ve sairleri hilafet-i Hazreti Sıddîk'ın sıhhatine, hakkıyetine bu âyet-i kerimenin hüccet-i kâtı'a olduğunu söylemişlerdir; çünkü bu âyet-i kerime A'râb'ı muharebeye davet ediyor, halbuki âyet-i kerimenin şeref-nüzûlünden sonra zaman-ı saadet-i nebeviyede hiçbir muharebe zuhur etmemiştir. Âyetin şeref-nüzûlünden sonra ilk muharebe Hazreti Sıddîk'ın zaman-ı hilafetinde erbab-ı irtidat ile zuhur eden muharebât-ı şedîdedir. Binaenaleyh âyet-i kerimenin hükm-i celîli A'râb'ı erbab-ı irtidat muharebâtına davetten ibarettir. Bu davet ise bilhassa ve münferiden ve hatta bazı cihâtında bütün ashab-ı kirâmın fikrine hilâfen Hazreti Sıddîk tarafından kendi re'y-i zâtîsiyle vukua gelmiştir; çünkü ashab-ı kirâm erbab-ı irtidadın mâni-i zekât olanlarıyla muharebenin vücûbunu Hazreti Sıddîk'ın izahâtıyla, ictihadıyla anlamışlardır. Binaenaleyh âyet-i kerime Hazreti Sıddîk'ın vü-

cûb-ı hilafetine de, farziyet-i tâatına da sarâhaten hüccet-i kâtı'adır; zira bu muharebât için vuku bulan davete icabet etmeyenlerin dûçar-ı azab-ı elîm olacakları "Sizi elîm bir azap ile ta'zib eyler" [Fetih, 48/16] cümlesiyle muhakkak ve Hazreti Sıddîk'a icabet etmek dahi mucib-i ecr ü sevab olduğu musarrah olup müşârun ileyh hazretleri ulü'l-emr olmasa ve halife-i bi'l-hak bulunmasa emrine itaat müstelzim-i ecr ü mağfiret ve 'adem-i itaat bâis-i azab u nakmet olmayacağı azherdir.

Muhaddisînden İbn Kesîr demiştir ki: "Bu âyet-i kerimede muharebelerine A'râb'ın davet olunduğu sahib-i be's ü şiddet olan kavimden maksat, Müslümanlarla ahîren münasebât-ı harbiyede bulunan Rumlar, Acemler olduğuna zâhib ve kâil olan müfessirler var ise de bu zehâba müstenit olan bu tefsir farz-ı muhal olarak kabul olunsa bile gerek Suriye cihetinde Rum imparatorluğuyla ve gerek hıtta-i Irâkiye cihetinde Fürs hükümetiyle muharebe için en evvel tertibat ve sevkiyat-ı askeriyede bulunan, ilân-ı harp eden halife yine Hazreti Sıddîk olduğundan ve ikmâl-i muharebât ve fütûhât[ın] Hazreti Fâruk ile Hazreti Osman zamanında olmasına mebnî onların hilafet ve imametleri de Hazreti Sıddîk'ın hilafet ve imametine müteferri' bulunduğundan âyet-i kerimeyi şu suretle tefsir dahi yine Hazreti Sıddîk'ın sıhhat-i hilafetine nass-ı kâtı' olur".

Rum imparatorluğu ve Fürs hükümetiyle olunan muharebât-ı İslâmiye, malum olduğu vechile o milletleri İslâma davet içindir; kabul-i İslâmiyet edip irtidat etmelerine mebnî tekrar İslâmiyete ircâ'ları için değildir. İrtidat ettikleri cihetle Müslümanların münasebât-ı harbiyede bulundukları akvâm ise Araplardır. İrtidattan ve binaenaleyh din-i İslâma iade ve ircâ'larından dolayı Rumlarla ve Acemlerle bir gûne muharebe olmadığından âyet-i kerimedeki irtidattan maksat Rumlar ve Acemler olmayıp Araplara şümûl-i kat'î ile şümûlü bedihîdir.

Tavâif-i Şiadan bazıları "Bu âyet-i kerimede A'râb'ı muharebeye davet eden dâ'î Hazreti Sıddîk değildir. Ya Fahr-i Kâinat aleyhi efdalü's-salât efendimiz hazretleridir; yahut halife-i râbi' olan İmam Ali kerremallâhu vechehu hazretleridir" diye bir iddia dermiyan etmişlerse de bu zu'm, bu dava dahi külliyen bâtıldır; çünkü yukarıda izah olunduğu vechile âyet-i kerimenin şeref-nüzûlünden sonra zaman-ı saadet-i nebeviyede hiçbir muharebe zuhur etmemiş ve cihad için sevkiyat-ı askeriye vuku bulmamış olduğundan âyet-i kerimeden maksat harbin âmiri Hâtemü'n-nebiyyîn efendimiz hazretleri olmadıkları bedâheten müsellemdir.

Kezâlik Haydar-i kerrâr radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri de, zaman-ı saadet-iktirân-ı hilafet-penâhîlerinde İslâmiyete halkı davet için hiçbir

muharebeye tesadüf etmemişlerdir. Zamanında irtidat edenler de olmadığından mürtedlerle de münasebât-ı harbiyede bulunmamışlardır. Halife-i müşârun ileyh hazretlerinin ettikleri muharebât, imameti talepten ve hukuk-ı hilafeti müdde'îlerine karşı muhafaza maksadından ibaret muharebât-ı dahiliyeye münhasırdır. Binaenaleyh âyet-i kerimede dâ'î-i harp olan zat[ın] Şiîler zu'muna göre Hazreti Kerrâr efendimiz olması ve âyet-i kerime hükmünün oraya sarf u tevcihi imkânsızlığı da muhakkaktır.

Bu âyet-i kerimenin Hazreti Safder-i kerrârdan sonraki hulefa-yı Emeviye hakkında olduğunu beyan etmek, hükm-i celîlini onlara teşmil eylemek de gayrımümkündür; çünkü hulefa-yı Emeviye Ehl-i Sünnet ve Cemaat indinde zalemeden ve Şiîler nazarında -ma'âzallâhu te'âlâ- kefereden ma'dûd oldukları musaddak ve âyetin hükm-i münîfi dâ'înin davetine icabet[in] mûcib-i ecr ü sevab ve 'adem-i icabet[in] bâis-i elîm-i azap idüğüne mebnî Emevîlere de hiçbir suretle şümûlü olamayacağından Hazreti Sıddîk'a inhisar-ı hükm-i münîfi bu muhakeme ile de muhakkaktır.

3

"Sizden iman edip salih ameller işleyenlere Allah şöyle vaat buyurdu: Kasem olsun ki onlardan evvelkileri halef kıldığı gibi kendilerini arzda muhakkak halef kılacak ve mutlaka onlara, kendileri için razı olduğu dinlerini kuvvetle tatbik kudreti verecek ve behemehal onları korkularının arkasından emniyete erdirecek! Hakkımda hiçbir şeyi ortak koşmayarak hep bana ibadet edecekler" [Nûr, 24/55].

Muhaddisînden İbn Ebî Hâtim'[in], tefsirinde, Abdurrahman b. Abdilhamid el-Mihrî'den istihrac ettiği rivayete göre bu âyet-i kerime Hazreti Sıddîk ile Hazreti Fâruk-ı a'zam'ın hilafet ve velâyetlerini nâtıktır.

Hazreti Fahr-i Râzî dahi *Tefsîr-i Kebîr*'inde bu âyet-i celîle[nin] eimme-i erba'anın, yani hulefa-yı râşidînin imametine delâlet ettiğini tavzih ediyor; çünkü Hak te'âlâ hazretleri bu âyet-i kerimede, Fahr-i risâlet efendimiz hazretlerinin zaman-ı saadet-i nebeviyelerinde hazır ve mevcut olanlardan imanı bulunan ve a'mâl-i sâliha icra edenlere istihlâf-ı arzı va'd etmiştir.

Âyet-i kerimede mev'ûd olan istihlâf-ı arz Risâlet-penah Efendimiz'den sonraki Müslümanlara râci'dir. Arzda istihlâfın Fahr-i kâinat efendimiz hazretlerinden sonra olması lüzumu pek bedihîdir. Halbuki aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri Hâtemü'n-nebiyyîn ün-

van-ı ulvisiyle ma'nûn oldukları cihetle kendilerini istihlaf edecek peygamber olmadığından ve olamayacağından istihlafın nübüvvete haml edilmesi imkânsızdır. Binaenaleyh istihlaftan maksad[ın] imamet ve hilafet olduğunda iştibah edilemez. Risâlet-penah Efendimiz hazretlerinden sonra bu âyet-i kerimenin vasf u tarif ettiği hilafet ise Hazreti Sıddîk-ı Ekber ve Fâruk-ı a'zam ve Osman radıyallâhu te'âlâ anhüm hazarâtına mahsus ve münhasırdır; çünkü fütûhât-ı azîme ve husul-i temekkün ve zuhur-ı din ve ikmâl-i emniyet hulefa-yı selâse-i müşârun ileyhim hazarâtı zamanında vukua gelmiş ve Müslümanların temellük-i arz etmeleri, fütûhât ve istilaları bu hulefâ-yı 'ızâm zamanlarında hasıl olmuştur.

İmam Ali efendimiz hazretleri zamanında hilafete karşı vuku bulan münâzaalardan ve muharebât-ı dahiliyeden dolayı küffar ile muharebâta ve haricen fütûhâta meydan bulamamışlardır; arazi-i İslâmiyeye birşey ilave edememişlerdir. Buna mebnî âyet-i kerimenin hükm-i celîli Fahr-i kâinat efendimizin halefleri olan ve zamanlarında fütûhât-ı küllîye zuhur etmesiyle Müslümanları arza temellük ve istihlaf ettiren hulefa-yı selâse-i müşârun ileyhim hazarâtıdır. Bu suretle şu âyet-i celîle dahi hulefa-yı râşidîn hazarâtının ve bunun esası bulunan Hazreti Sıddîk'ın sıhhat ve hakkıyet-i hilafetlerini müsbittir.

4

"O fukara muhacirler ki yurtlarından ve mallarından çıkarıldılar. Allah'tan bir fazl u rıdvan ararlar ve Allah'a ve Resûlü'ne hizmet ederler; tâ onlardır sâdık olanlar" [Haşr, 59/8] âyet-i kerimesidir.

Bu âyet-i kerime emvâl-i ganâyimin muhacirîne mahsus olan kısmına aittir.

Eyâdî-i küffardan bilâ-muharebe eyâdî-i müslimîne dahil ve vasıl olan emval-i menkûle ve gayrımenkûleye *fey'* ıtlak olunur.

Fey', emval-i ganâimin tarif olunan bir kısmıdır.

Emval-i ganâim esasen iki kısım olup birincisi bi'l-muharebe ahz u istilâ olunan emval-i menkûle ve gayrımenkûledir. Buna *emval-i ganâim* denilir. İkincisi bilâ-muharebe düşman tarafından Müslümanlara terk olunan veya bedel-i sulh olmak üzre verilen emval-i menkûle ve gayrımenkûledir ki emvalz-i ganâyimin bu ikinci kısmına lisan-ı Arabda *fey'* denilir.

Fey', fâe-fey' sigasından muştaktır. Redd ü rücû mânasındadır. Emval-i ganimetin beyan ve tarif olunan ikinci kısmına ıtlak olunması o emvalin

düşman cihetinden Müslümanlar cihetine geçmesinden, redd ü ircâ'ından ileri gelmiştir.

Hasılı âyet-i kerime, *fey'* kısmından olan emval-i ganâimin Müslümanlara suret-i taksimini âmir ve muvazzıhtır. Bu kısım emval-i ganâyim, memleketlerinden çıkarılan ve emvallerinden mahrum bırakılan ve Cenabı Hak'tan fazilet ve rıdvan emel ü intizarında ve zat-ı Vâcibü'l-vücud'un ve Resûlü'nün nusreti hizmetinde bulunan fukara-yı muhacirîn içindir. O muhacirleri Hak te'âlâ hazretleri bu âyet-i kerimede sadık olmak üzre tarif ve tavsif buyurmuştur. Muhacirîn-i kirâm hazarâtı icmâen Hazreti Sıddîk'a "halife-i Resûlillâh" demekte idiler. Hazreti Sıddîk'a "halife-i Resûlillâh" dedikleri mücma'un aleyh olmak üzre sabittir. Muhacirînin sadık oldukları da bu âyet-i kerimenin hükm-i celîli ile sabittir. Şu halde işbu âyetin hükm-i münîfi Hazreti Sıddîk'ın sıddîkıyetine de, sıhhat-i hilafetine de delil ve hüccettir.

5

"Hidayet eyle bizi doğru yola; o kendilerine nimet verdiğin mesutların yoluna..." [Fatiha, 1/6-7] âyet-i celîlesidir.

Fahru'l-müfessirîn Fahreddin-i Râzî hazretleri hilafet-i Hazreti Sıddîk'ın sıhhatini bu âyet-i kerimeden dahi istinbat etmişlerdir.

Sırat-ı müstakîme hidayet talebinde ve arzusunda bulunanlar Allah'ın nimetine mazhar olanların tarîkına hidayeti istirham ediyorlar demektir.

Allah'ın nimetine mazhar olanlar ise "İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği enbiyâ, sıddîklar, şehidler ve salihler ile birliktedirler" [Nisâ, 4/69] âyet-i kerimesinde zikr ü beyan olunmuş olanlardır.

Mazhar-ı nimet-i sübhâniye oldukları bu âyet-i kerimede tasrih buyurulan enbiyâ-yı 'ızâm, sıddîkîn-i kirâm, şühedâ ve sâlihîn gibi sunûf-ı kirâm-ı erba'anın ikincisi "sıddîkîn"dir ki Ebâ Bekir-i Sıddîk radiyallâhu te'âlâ anhu hazretleri[nin] de reis-i sıddîkîn, ekber-i sıddîkîn olduklarında şüphe yoktur. Şu halde sırat-ı müstakîme taleb-i hidayet eden reh-revân-ı tarîk-ı istikamet, Hazreti Sıddîk'ın ve sair sıddîkîn-i kirâmın sâlik oldukları tarîk-i hidayeti talep ve istirhama müsâra'at ederler. Eğer Hazreti Sıddîk'ın hilafet ve imameti hak ve savâb olmayıp da -ma'âzallâhu te'âlâ- hilafeti gâsıp ve binaenaleyh zalim olsaydı onun tarîkına iktidâ caiz olmamak lazım gelirdi.

MEBHAS
V

Hazreti Sıddîk'ın Hilafetini Müsbit Olan Ehâdîs-i Celîle-i Nebeviye Kesîr ise de Bir Kısmı Burada Beyan ve Tavzih Olunur.

1

Fahru'l-muhaddisîn Şeyh Buharî ve Şeyh Müslim hazarâtı Cübeyr b. Mut'im radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden rivayet-i âtiyeyi istihrac buyurmuşlardır:

Cübeyr b. Mut'im: Bir maslahat zımnında huzur-ı fâ'izü'n-nûr-ı Hazreti Nebevî'de şeref-i müsûle nail olan bir kadın ifade-i hal ettikten sonra Nebiyy-i muhterem ve mükerrem efendimiz hazretleri [tarafından] tekrar nezd-i me'âlî-vefd-i Hazreti Risâlet-penâhî'ye gelmesi lüzumu o kadına emr ü ferman buyuruldu. Kadın "Tekrar gelip de sizi bulamazsam?!" diye vefat-ı celîl-i Hazreti Nebevî'ye işaret etti. Kendilerini bulamazsa Hazreti Sıddîk'a müracaat etmesi lüzumunu irade buyurdular[52].

Muhaddisînden İbn Asâkir, İbn Abbas radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazretlerinden bu rivayeti şu suretle istihrac etmiştir:

Bir maslahat zımnında huzur-ı me'âlî-mevfûr-ı Risâlet-penâhî'ye gelen bir kadına başka vakit avdet ve rücû etmesi lüzumu emr ü ferman buyurulmasına mebnî kadın "Avdet edip de sizi bulamazsam?!" diye vefat-ı âlî-i Hazreti Nebevî'ye işaret etti. "Gelip de beni bulamazsan benden sonra halife olan Hazreti Sıddîk nezdine gel!" emrini verdiler.

• • • • • •

52 Buharî, I'tisam, 24; Müslim, Fezâilu's-sahabe, 10.

2

Muhaddisînden Ebu'l-Kasım el-Begavî, Abdullah b. Ömer radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden şu hadisi rivayet etmiştir:

Abdullah b. Ömer: Aleyhi's-salâtü ve's-selam Efendimiz hazretlerinden işittim ki: "Benden sonra oniki halife olur; Ebu Bekir az müddet devam eder"[53].

Bu hadis-i şerif turuk-ı 'adîdeden rivayet olunmuş ve ulemanın tevilât-ı kesîresine mühim bir mebnâ teşkil etmiştir. Hilafetin müddetine ve ahval-i sairesine taalluk eden şu tevilât ve izahat ve dûçar olduğu ihtilafât risâlemizin sadedi haricinde olduğundan yalnız Hazreti Sıddîk'ın hilafetini müeyyit olan fıkrasıyla iktifa kılınmıştır.

3

Muhaddisînden Ahmed ve Tirmizî ve İbn Mâce'nin istihrac ve yine muhaddisînden Cenabı Hâkim'in Huzeyfe radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden tashih ettikleri hadis-i şerifte "Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer'e iktidâ ediniz"[54] emr ü fermanı sadır olmuştur.

Muhaddisînden Taberî cenaplarının Ebu'd-Derdâ radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri hadisinden ve Hâkim'in İbn Mesud radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri hadisinden ve [İmam] Ahmed, Tirmizî ile [İbn] Mâce ve İbn Hibbân'[ın] dahi Huzeyfe radıyallâhu te'âlâ anhu hadisinden rivayet ve tashih ettikleri bu hadis-i şerifin meâl-i münifi vech-i âtî üzre rivayet buyurulmuştur:

"Ben sizinle beraber ne kadar kalacağımı bilmiyorum. Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer'e iktidâ ve Ammâr'ın hidayetine temessük ediniz; İbn Mesud'un söylediklerine inanınız"[55].

İmam Tirmizî İbn Mesud radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden ve Rûyânî dahi Huzeyfe radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden ve İbn Adiyy Enes hazretlerinden bu hadis-i şerif vech-i âtî üzre rivayet olunmuştur.

"Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer'e iktidâ ve Ammâr'ın hüdâsıyla ihtidâ ediniz; İbn Mesud'un ahdini tutunuz"[56].

• • • • • •

53 bk. Mübarekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, VI, 396.

54 Tirmizî, Menâkıb, 16, 37; İbn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 382, 385.

55 Tirmizî, Menâkıb, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 385.

56 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 399.

4

Reisü'l-muhaddisîn Hazreti Şeyh Buharî ve Cenabı Müslim, Ebu Said el-Hudrî radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden rivayet-i âtiyeyi nakl etmişlerdir:

Ebu Said el-Hudrî: Resûl-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin îrâd ettikleri bir hutbede "Cenabı Hak celle şânühu hazretleri bir abdi dünya ile civar-ı celîl-i sübhânîlerinden birini ihtiyar etmek üzre tahyîr buyurdu. O abd dahi civar-ı âlî-i ulûhiyeti dünyaya tercih eyledi"[57] [buyurdular]. Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerinin hutbede okudukları şu hadis-i şerif üzerine Ebu Bekir-i Sıddîk radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri ağlamaya başladılar. "Babalarımızı, analarımızı sana feda ederiz!" dediler. Bu ihbar-ı celîl-i nebevîye karşı Hazreti Sıddîk'ın gerek ağlamasına ve gerek ifade-i vâkıasına taaccüp ettik. Halbuki dünya ve ukbâdan birini tercihte tahyîr buyurulan abdin Fahr-i Kâinat efendimiz hazretleri olduğu tahkik kılındı. Binaenaleyh, emr-i celîl-i nebevîyi tefehhümde a'lemimiz[in] Hazreti Sıddîk olduğu tebeyyün etti. Sebeb-i hilkat-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri yine buyurdular ki: "Beni muhabbetiyle, malıyla en ziyade minnettar eden Ebu Bekir'dir. Allah'tan başka halîl ittihaz etseydim Ebu Bekir'i halîl ittihaz ederdim. Lâkin uhuvvet ve meveddet-i İslâmiyemiz mevcuttur. Ebu Bekir'in kapısından başka bütün kapılar sed olunmalıdır". Diğer bir nutkuna göre: "Mescid'de Ebu Bekir'in kapısından başka bir kapı bırakılmamalıdır"[58]. Abdullah b. Ahmed'den vuku bulan başka bir rivayete göre: "Ebu Bekir sahibimdir; gârda mûnisimdir. Mescid'de Ebu Bekir'in kapısından başka bütün kapıları bağlayınız"[59]. Hazreti Buharî'den vuku bulan diğer rivayete göre: "Halk içinde nefsiyle, malıyla İbn Ebî Kuhâfe'den ziyade beni minnettar eden yoktur. Eğer halîl ittihaz etseydim Ebu Bekir'i halîl ittihaz ederdim. Lakin hıllet-i İslâm efdaldir. Bu Mescid'de Ebu Bekir'in kapısından başka bütün kapıları benden bağlayınız"[60]. İbn Adiyy cenaplarının rivayetine göre: "Mescid'e şâri' ve vâsıl olan bu kapılardan Ebu Bekir'in kapısından başkasını bağlayınız".

Hasılı bu hadis-i şerifin turuku kesîrdir. Turuk-ı vâridesi cümlesinden, Huzeyfe ve Enes ve Âişe radıyallâhu te'âlâ anhümün ve İbn Abbas ve Mu-

.....

57 Buharî, Menâkıbu'l-ensâr, 45; Müslim, Fezâilu's-sahabe, 3.

58 Buharî, Fezâilu ashâb, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 331.

59 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 4.

60 Buharî, Salât, 80; Müslim, Mesâcid, 28.

aviye b. Ebî Süfyan radıyallâhu te'âlâ anhüm hazarâtının rivayetleridir. Bu ehâdîs-i şerifede Hazreti Sıddîk'ın hilafetine işaret-i celîle-i nebeviye vâki olduğuna ulema kâil olmuşlardır; çünkü Mescid-i Nebevî'ye bazı kapılar açılmış idi. Onların seddi mukteza-yı emr-i celîl-i Risâlet-penâhî idi. Halifenin Mescid kurbünde bulunması lazım olduğuna mebnî, yalnız Hazreti Sıddîk'ın kapısı istisnâen açık bırakılıp diğer kapıların bağlanması hakkındaki emirleri onun hilafetine delâlet eder.

5

Hâkim'in i[sti]hrac ve Hazreti Enes'ten tashih ettiği rivayettir:

Hazreti Enes: Kendilerinden sonra sadakalarını[61] kime tesviye ve i'tâ etmeleri lüzumunu Mefhar-i mevcudat efendimiz hazretlerinden sormak için Benû Mustalik beni memur ve i'zâm ettiler. Huzur-ı füyûzât-mevfûr-ı Hazreti Nebevî'de şeref-i müsûle mazhar oldum. Benî Mustalik'in zat-ı ekmelü's-sıfât-ı Hazreti Risâlet-penâhîleri'nden sonra sadakalarını kime vermeleri lazım geleceğini arz u istîzân ettim. "Sadakalarını Ebu Bekir'e vermeleri lüzumunu" emr ü ferman buyurdular[62].

Bu hadis-i şerif Hazreti Sıddîk'ın hilafetine dair adeta nass-ı kâtı'dır; çünkü emval-i emîriyeden olan zekât ve sadakâtın istîfâsına ve kabzına mütevelli ancak halife ve imam olabilir.

6

Sahîh-i Müslim kitab-ı şerifinin müellifi İmam Müslim hazretleri[nin], ümmü'l-müminîn Hazreti Âişe radıyallâhu te'âlâ anhâdan istihrac ettiği rivayettir:

Ümmü'l-müminîn: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri hastalıklarında bana bu emri verdiler: "Pederini, biraderini bana çağır ki bir mektup yazayım. Ben korkarım ki arzu eden bir arzu-keş evleviyet ifadesinde[63] bulunur. Halbuki Cenabı Hak ve Müslümanlar Ebu Bekir'den başkasını istemezler"[64].

İmamu'l-muhaddisîn Hazreti Ahmed ile başkaları dahi turuk-ı sâireden bu hadis-i şerifi Hazreti Âyişe radıyallâhu te'âlâ anhâdan istihrac etmişlerdir.

••••••

61 Emval-i zekâttır.

62 Kaynağı bulunamadı.

63 "Emr-i hilafete Hazreti Sıddîk'tan evlâ bulunacağını iddia edenler de bulunur" demektir.

64 Müslim, Fezâilu's-sahabe, 11.

Bu tarîklerin bazısında müşârun ileyhâ hazretleri[nin] şu suretle rivayet ettikleri görünmüştür:

Ümmü'l-müminîn: Maraz-ı mevtinde Fahr-i Kâinat efendimiz hazretleri "Bana Abdurrahman b. Ebî Bekir'i çağırınız; Ebu Bekir için bir kitap yazayım, ona hiçbir fert ihtilaf etmesin!" emrini verdiler. Müteakiben "Bırak! Ma'âzallâhu te'âlâ Müslümanlar Ebu Bekir hakkında ihtilaf etmezler" buyurdu.

Abdullah b. Ahmed'den vuku bulan diğer bir rivayete göre "Yâ Ebâ Bekir! Cenabı Hak da, müminler de senin aleyhinde ihtilafı istemezler!" diye ferman buyurmuşlardır.

7

Reisü'l-muhaddisîn Şeyh Buharî ve Şeyh Müslim hazarâtının Ebu Musa el-Eş'arî radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden istihrac ettikleri rivayettir:

Ebu Musa el-Eş'arî: Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri hastalandılar. Marazları müştedd oldu. "Ebu Bekir'e emr ediniz; halka namaz kıldırsın!" emrini verdiler. Hazreti Âişe radıyallâhu te'âlâ anhâ bu emr-i celîl-i nebevîye karşı "Yâ Resûlallah! Ebu Bekir rakîk bir adamdır. Makam-ı kudsiyet-ittisâm-ı Risâlet-penâhîleri'nde durmaya ve halka namaz kıldırmaya istitâatı yoktur!" demesiyle aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri "Ebu Bekir'e emr et; halka namaz kıldırsın!" emrini tekrar buyurdular. Bu ikinci emr-i âlî-i nübüvvet-penâhîye mukabil Hazreti Âyişe'[nin] yine evvelki ifade ve müdafaayı beyan ve îrâd etmesiyle "Ebu Bekir'e emr et; halka namaz kıldırsın! Siz Hazreti Yusuf'un sahibelerisiniz!" diye emr-i sâbıklarını ma'a't-tevbîh tekrar ettiler. Bu emr-i kat'îye mebnî Ebu Bekir hazretlerine gelip tebliğ-i ferman-ı Risâlet-penâhî eylediler. Hazreti Sıddîk dahi emr ü ferman-ı nebevî mûcebince Nebiyy-i a'zam efendimiz hazretleri hayatta iken bi'l-vekâle halka namaz kıldırdı[65].

Hazreti Âişe: Beni bu babda kesret-i müracaata mecbur eden şey, Fahr-i Kâinat aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimiz hazretlerinden sonra makam-ı âlî-i nübüvvet-penâhîlerinde kâim olacak zatın ebediyyen teveccüh-i âmmeye mazhar olamayacağı mütalaası idi. Makam-ı kudsiyet-ittisâm-ı nübüvvet-penâhîlerinde her kim kâim olursa ona karşı halkın izhar-ı teşe'üm edeceklerini zan ederdim. Bu mülahazaya mebnî imame-

65 Buharî, Ezan, 46; Enbiya, 19; Neseî, İmamet, 1.

tin Ebu Bekir'den tahvil ve insirâfını arzu etmiş ve müracaatımı tekrar eylemiş idim.

Zem'a radıyallâhu te'âlâ anhâ hazretlerinin rivayetine göre Mefhar-i Mevcudat sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri Hazreti Sıddîk tarafından eda-yı namaz olunmasını emr ettiklerinde Hazreti Ebu Bekir gaip ve gayrımevcut idi. Binaenaleyh Hazreti Ömer tekaddüm ve imamete mübâşeret etti. Hazreti Fâruk'un sesini istimâ' buyurmuş olan aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretleri "Lâ! Lâ! Lâ! [hayır, hayır, hayır!] Cenabı Hak da, Müslümanlar da Ebu Bekir'den başkasını istemezler. Ebu Bekir halka namaz kıldırsın" buyurdular[66].

Yine Zem'a radıyallâhu te'âlâ anhâ hazretlerinden vuku bulan diğer bir rivayete göre "Çıkınız, halka namaz kıldırmasını Ebu Bekir'e söyleyiniz!" diye telakkî ettiği emr-i celîl-i Risâlet-penâhî üzerine huzur-ı füyûzât-mevfûr-ı Cenabı Nebevî'den çıkarak Hazreti Sıddîk'[ın] orada bulunmadığı ve Hazreti Fâruk'u cemaatla beraber kapıda gördüğü cihetle namaz kıldırmasını Hazreti Ömer'e tebliğ eyledi. Vaktâ ki Hazreti Ömer namaza mübâşeret etti. Sesi yüksek olduğundan tekbirini Fahr-i kâinat efendimiz hazretleri işittiler. Buna mebnî "Cenabı Hak da, Müslümanlar da Ebu Bekir'den başkasını istemezler. Cenabı Hak da, Müslümanlar da Ebu Bekir'den başkasını istemezler" buyurdular.

Diğer bir rivayete göre Hazreti Âişe'nin müracaatını Risâlet-penah Efendimiz hazretleri kabul buyurmayıp da Hazreti Sıddîk'ın namaz kıldırmasını tekrar emrettiği zaman Âişe hazretleri bizzat müracaatı tekrardan tehâşî ederek zevcât-ı tâhirât-ı nebeviyeden ve ümmehât-ı müminînden, Hazreti Fâruk-ı a'zam'ın kerîme-i muhteremeleri bulunan Hazreti Hafsa radıyallâhu te'âlâ anhâya Hazreti Ömer'in halka namaz kıldırması için arz u ifade etmesi lüzumunu ihtar ettiler. Hazreti Âişe'nin bu ihtarına mebnî Hazreti Hafsa namaz kıldırmak için Fâruk-ı a'zam'a emir vermelerini Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerine arz u ifade etti. Fahr-i kâinat efendimiz hazretleri Hazreti Hafsa'nın ifadesini kabul etmemekle beraber gadap-nâk oldukları cihetle "Siz Yusuf'un sâhibelerisiniz! Ebu Bekir'e gidiniz [emr ediniz]" buyurdular.

Sebeb-i hilkat-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin maraz-ı mevtinde Hazreti Sıddîk'ın halka namaz kıldırması hakkında olan emr-i celîl-i nübüvvet-penâhîlerini muvazzıh olan işbu hadis-i şerif, malum olsun ki mütevatirdir. Bu hadis-i şerif Hazreti Âişe radıyallâhu

.....

66 Kaynağı bulunamadı.

te'âlâ anhâdan ve İbn Mesud ve İbn Ömer ve Abdullah, Zem'a ve Ebu Said ve Ali b. Ebî Tâlib ve Hazreti Hafsa radıyallâhu te'âlâ anhüm hazarâtı'ndan vârid olmuştur.

İbn Ömer radıyallâhu te'âlâ anhümâ hazretleri[nin] rivayetine göre namaz kıldırmak için Hazreti Ömer'in tekbirini aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri istimâ' buyurduklarında re's-i mübareklerini hücreden çıkardılar ve gadap-nâk oldukları halde "İbn Ebî Kuhâfe nerededir?" diye emr ü ferman buyurdular.

Ebu Bekir-i Sıddîk radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri[nin] ale'l-ıtlak ashab-ı kirâmın efdali olduğuna ve cümlesinden ziyade hilafete ehakk ve imamete evlâ vü elyak bulunduğuna bu hadis-i şerifin en vâzıh bir suretle delâlet ettiğini fuhûl-i ulema-yı İslâm beyan etmişlerdir.

İmam Ebu'l-Hasan Eş'arî: Muhacirîn ve ensâr-ı kirâm hazır oldukları halde Fahr-i Kâinat aleyhi efdalü's-salât efendimiz hazretlerinin namaz için Hazreti Sıddîk'a emir verdikleri bedihiyyât ve zaruriyyât derecesinde taayyün etmiştir; cemaata imamet edecek zat[ın] ise o cemaatta Kitabullah'ı en iyi kıraat etmesi lüzumu da hadis-i şerifte vârid olmuştur. Hazreti Sıddîk'ın imametine emir vermeleri, müşârun ileyhin kıraat-ı Kur'an'da ve ilm-i Kur'an'da akra' ve a'lem olduğuna delildir.

Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerinin Hazreti Sıddîk'ı imamete tercih ve intihap buyurmalarından ashab-ı kirâm hilafete ehakk olduğunu istidlâl buyurmuşlardır. Bu kaziyye-i celîleden bi'l-istidlâl hilafete ehakk u elyak olduğuna kâil olan ecille-i ashab-ı kirâmdan biri Fâruk-ı a'zamdır ki Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de vuku bulan biat esnasındaki ifadât ve izahatı yukarıda mahall-i mahsusunda mufassalan zikr ü beyan olunmuştur.

Diğeri esedullâhi'l-gâlib Ali b. Ebî Tâlib hazretleridir ki İbn Asâkir'in istihrac ettiği rivayete göre ber-vech-i zîr edâ-i kelâm etmişlerdir:

Hazreti Ebu Türâb: Ben hazır olduğum ve hasta bulunmadığım halde aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri namaz kıldırmak için Hazreti Sıddîk'a emir verdiler. Mefhar-i Mevcudât efendimiz hazretlerinin dinimiz için intihap ve tercih buyurdukları zatı biz dahi umûr-ı dünyeviyemiz için intihap ve tercih ettik.

Zaman-ı saadet-iktirân-ı Hazreti Nebevî'de dahi Sıddîk-ı Ekber'in imamete ehliyetle maruf olduğu ulema-yı İslâm tarafından umumen itiraf olunmuştur.

Muhaddisînden [İmam] Ahmed ve Ebu Dâvud ve sairlerinin Sehl b. Sa'd radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden istihrac ettikleri rivayete göre Amr b. Avf evladı arasında vukua gelen bir kıtâlden dolayı ıslahları zım-

nında aleyhi's-salâtü ve's-selam Efendimiz hazretleri yanlarına azîmet buyurdu. Ve Bilâl-i Habeşî radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerine şu emri verdi:

"Yâ Bilal! Namaz vakti hulûl edip de avdet etmemiş olursam halka namaz kıldırması lüzumunu Ebu Bekir'e emret". İkindi namazının vakti hulûl etti. Fahr-i kâinat efendimiz hazretleri henüz avdet buyurmamış olduklarından Hazreti Bilâl'in tebliğ ettiği emr-i celîl-i nebevîye tevfîkan Hazreti Sıddîk ifa-yı vazife-i imamet eyledi[67].

Namaz için imamet maddesinden hilafete ehakkıyet ve ehliyetin istidlâli bahsine gelince ehil ve âlim olan imamın nasb ve tayininden maksad-ı hakiki ve zatî şe'âir-i diniyenin ikâme ve icrasıdır; vâcibât-ı şer'iyenin ifasıdır; muharremâtın terkidir ve daha bunlara mümâsil pek çok umûr-ı diniyenin rü'yetidir. İmamet-i uzmâ ise imamet-i diniye olduğundan Risâlet-penah Efendimiz hazretlerinin imamet-i uzmâ için Hazreti Sıddîk'ı intihap ve tercih buyurmaları[nın] umûr-ı dünyeviyede ehliyetini müsbit olduğuna icma-ı ümmet husulüne vasıta ve sebep olmuştur.

8

Muhaddisînden Ebu Süfyan'ın İbn Hibbân'dan, onun dahi Süfeyne'den istihrac ettikleri rivayettir:

Süfeyne: Mescid-i kudsiyet-mevrid-i Hazreti Nebevî'nin vaz'-ı esas-ı masûnu'l-indirâsı esna[sın]da aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri herkesten evvel yed-i müeyyed-i Risâlet-penahları'yla esasa bir taş vaz' ettiler. Bu taşın yanına bir taş vaz' etmesini de Hazreti Sıddîk'a emr eylediler. Hazreti Sıddîk'ın vaz' ettiği taşın yanına bir taş bırakmasını Hazreti Fâruk'a ve onun taşı yanına bir taş vaz'ını da Hazreti Osman'a emr ü ferman ve zevât-ı selâse-i müşârun ileyhimin kendisinden sonra hulefâ olduklarını tasrih ve ityân buyurdular[68].

Ebu Zür'a hazretleri bu hadisin isnadında be'is olmadığını söylemişlerdir.

Muhaddisînden Hâkim cenapları dahi bu hadisi *Müstedrek* nam kitabında istihrac etmiştir.

Yine muhaddisînden Cenabı Beyhakî *Delâyil* nam eserinde bu hadisi tashih etmiş ve muhaddisîn-i müşârun ileyhimden başka muhaddisîn-i sâire taraflarından dahi hadis-i şerif-i mebhûs beyan u izah kılınmıştır.

.....

67 Ebu Davud, Mukaddime, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 209; IV, 412, 413; V, 361.
68 Kaynağı bulunamadı.

Bazı ulema bu hadis-i şerifte sırasıyla vaz'ı emr ü ferman buyurulan taşların esas-ı binaya tertib-i muharrer mûcebince vaz'ı hakkındaki emr-i celîl-i kudsiyet-delîl-i Risâlet-penâhî[nin], ba'de'l-vefat hulefa-yı râşidînin merkad-i mübareklerinde zuhur eden tertibe mahmûl olabileceğini söylemişler ve ol suretle tevil eylemişlerse de metâf-ı kudsiyân olan merkad-i gufrân-mevrid-i Fahr-i Kâinat efendimizin civar-ı mes'adet-medârında yalnız şeyhayn-ı muazzameyn hazarâtının kabr-i şerifleri bulunup Hazreti Osman'ın medfen-i mübareklerinin o sıraya tesadüf edememesi ve başka bir mahalde bulunması bu tevili redd ü ibtal ve tertib-i mebhûsun hilafet ve imamet sırasına işaret ve delâletini derece-i vuzûha îsâl ediyor. Bununla beraber hadis-i şerifin âhirindeki ibaret tertib-i vâkı'ın hilafet tertibi olduğunu tasrih buyurmuştur.

9

Muhaddisîn-i kirâmdan Dârekutnî ve Hatîb ve İbn Asâkir hazarâtının İmam Ali radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden istihrac ettikleri hadistir:

Hazreti Ebu Türâb'ın rivayet ettiği hadis, "Seni takdim için üç defa Cenabı Hak hazretlerine niyaz ettim. Vâcib te'âlâ hazretleri Ebu Bekir'i takdim etti"[69] meâlindedir.

10

Muhaddisîn-i kirâmdan Hazreti Bezzâr iyi bir senedle emînü'l-ümme lakab-ı âlî-i kudsîsine mazhariyet saadetine nail olan Ebu Ubeyde b. el-Cerrah radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinden şu hadis-i şerifi rivayet etmiştir:

Ebu Ubeyde hazretleri: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri buyurdular ki: "Dininizin bidâyeti nübüvvet ve rahmetle başladı. Ondan sonra hilafet ve rahmet olacaktır"[70].

Bu hadis-i şeriften Hazreti Sıddîk'ın sıhhat-i hilafeti istidlâl olunmuştur; çünkü nübüvvetten sonraki hilafetin rahmete makrûn olduğu ferman buyuruluyor. Ma'âzallâhu te'âlâ nübüvvetten, yani irtihal-i âlî-i nebevîden sonra teessüs eden hilafet -ki Hazreti Sıddîk ile onun hilafetine teferrü' eden Hazreti Fâruk ve Hazreti Osman hilafetleridir- gayr-ı muhıkk ve gayrımeşru olsa o hilafetlere rahmetin iktiran etmesi gayrımüm-

.....

69 Kaynağı bulunamadı.

70 Kaynağı bulunamadı.

kün olduğundan hulefa-yı râşidîn-i müşârun ileyhimin hilafetleri[nin] rahmete makrûn olan hilafet olmasıyla sıhhat ve hakkıyetleri bu hadis ile suret-i kat'iyede sabittir.

• • •

Yukarıki üçüncü, dördüncü, beşinci mebhaslarda verilen izahat[la] hilafet ve imamet-i İslâmiyenin suret-i teessüsü ve halife-i evvel olan Hazreti Sıddîk radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin sıhhat-i hilafeti hem icma-ı ümmetle, hem de âyât-ı celîle-i Kur'aniye ve ehâdîs-i şerife-i nebeviye delâletiyle sabit olmuş ve binaenaleyh teessüs-i hilafet ve imamet erkân-ı erbaa-i dinin ehemlerinden bulunan Kitap ve sünnet ve icma-ı ümmete iktiran etmiştir.

Hazreti Sıddîk'ın hilafet-i celîleleri bu suretle esas-ı dine min-külli'l-vücûh dahil olduktan sonra müşârun ileyh hazretlerinin Hazreti Fâruk-ı a'zamı istihlâf etmelerine ve istihlâfın dahi umumen ashab-ı kirâm tarafından bilâ-itiraz kabul olunmasına nazaran halife ve imamın muvafık-ı maslahat göreceği ve arzu edeceği zatı veliaht intihab ve tayin etmeye hak ve salahiyet-i meşrûası dahi erkân-ı erbaa-i dinden olan icma-ı ümmete kezâlik iktiran etmiştir.

Halifenin nasb ve tayin ettiği veliahdın makam-ı mukaddes-i hilafete iclâsı ve kendisine itaat olunması icma-ı ümmetle vecâyib-i diniyeden ve şu vücûbun esası da ber-vech-i muharrer Hazreti Sıddîk'ın Hazreti Fâruk'u veliaht etmesiyle ve kendisine umumen biat kılınmasıyla sabit olduğu gibi halife ve imamın velâyet-i ahdi bir zata münhasır etmeyerek sırasıyla birkaç veliaht tayin etmesi veyahut içlerinden birini intihab ve nasb etmek üzre eşhâs-ı 'adîdeye tefvîz etmesi dahi vecâyib-i şer'iyedendir; çünkü Hazreti Fâruk velâyet-i ahdi bir zata hasr u tahsis etmediler. İçlerinden birini intihab ve tercih etmek üzre altı zata velâyet-i ahdi tefvîz buyurdular. Zevât-ı müşârun ileyhim hazarâtı bunlardır: Hazreti Osman, Hazreti Ali, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkas, Hazreti Talha.

Zevât-ı müşârun ileyhimin intihab ve tercih ettikleri Hazreti Osman'a umumen biat ve itaat olundu ve hiçbir fert tarafından muhalefet olunmadı. Bu suretle velâyet-i ahdin eşhâs-ı adîdeye halife tarafından tefvîz olunması maddesi de icma-ı ümmete iktiran eylemiştir.

MEBHAS
VI

Buraya kadar verilen izahat ile sabit olmuştur ki imamet ve hilafet-i İslâmiye din-i mübîn-i Ahmedî'nin en mühim esaslarına mübtenîdir.

Yine şu izahat ile sabit olmuştur ki teessüs eden hilafet-i İslâmiye meşveret ve icma-ı ümmet neticesidir. Hilafet[in] esasen meşveretle müesses olduğu ve ilk halifenin ilk emir ve nutkunda dahi "Kötülük edersem beni doğrultunuz" diye emr[etmesi ile] meşveretin millet-i İslâmiyede teessüs-i hükümetle beraber dinen teessüs etmiş olduğu sabit olur.

Halife olacak zevat için vücudu şer'an muktezî olan sıfât-ı lâzime kütüb-i siyasiye-i diniyede muharrer olup o sıfâtın müfredatını beyan ve tavzih risâlemizin maksadı haricindedir. Hilafetin yalnız suver-i intikaliyesi hakkında icma-ı ümmete iktiran eden mukarrerât ve muamelattan bir nebze bahsetmek, *İslâm'da Hilafet* namındaki bu eserin maksadı haricinde sayılamaz.

Hulefa-yı İslâm şurût-ı mutebere ve sıfât-ı lâzimeyi haiz olanları tahlif ettikleri, yani bir veliaht nasb ve tayin eyledikleri takdirde şer'an caizdir. Bu cevaz-ı şer'î, beşinci mebhasın nihayetlerinde tavzih olunduğu vechile icma-ı ümmet in'ikadıyla sabittir ve sıhhati müttefekun aleyhtir.

Nasb-ı veliaht hususunda hasıl olan icma-ı ümmet ve ittifak-ı müslimîn iki vakanın suret-i cereyanına ve hiçbir taraftan dûçar-ı inkâr u itiraz olmamasına müstenittir.

Birinci vaka birinci halife olan Hazreti Sıddîk-ı Ekber'in Fâruk-ı a'zam İmam Ömer hazretlerini veliaht nasb etmesidir.

İkinci vaka, Hazreti Ömer'in, hîn-i vefatında, içlerinden birini intihap etmek üzre velâyet-i ahdi altı zata tevdi eylemesidir. Bu ikincisine *mese-*

le-i şûrâ denilir ki din-i İslâmda cereyan eden vekâyi'-i azîme ve mühimme ve ahkâm-ı şer'iye ve fıkhiye sırasına geçmiş umûrdandır.

Halife ve imam-ı meşru tarafından veliaht nasb ve tayin olunduğu takdirde hali tegayyür ve tebeddül etmedikçe o veliahti azl ile yerine diğerini nasb ve tayine halifenin hak ve salahiyeti olamaz. Nitekim bi'l-intihab halife nasb olunan zatı hilafet için intihab edenler kendisine biat ettikten sonra onu azl ü tebdile hak ve salahiyetleri olmadığı ve olamayacağı gibi halifenin dahi veliahdi azle hakkı olamaz. Her hal[ükâr]da veliahdın, nasb ve tayininden sonra vüzerâ, ümerâ, vülât-ı saire gibi halife tarafından azledilmeleri şer'an mümkünsüzdür.

Çünkü hazreti halife vüzerâ, ümerâ, vülât ve sair memurîn-i devleti kendi hakkı ve rü'yeti şahsına mevdû' ve mevkûl olan umûr u hususu rü'yet ve ifa etmek üzre nasb ve tayin etmiş olacağından her zaman onları azl etmesi kendi hukuku mukteziyatındandır. Fakat nasb ve tayin eylediği veliaht kendi hukuk-ı şah[si]yesini ve vezâif-i memuriyetini rü'yet için olmayıp umum millet için olduğundan, bir kere nasb ve tayin olunduktan sonra onu azl ü tebdile salahiyettar olamıyor. Hükm-i şer'î işte bundan ibarettir.

Diyanet-i celîle-i İslâmiyede vecâyib-i şer'iyeden ve esas-ı din mukteziyatından olan hilafet ber-vech-i muharrer intihab suretiyle teessüs ettiği cihetle hükümdarları intihab ile tayin eden bazı hükümât-ı meşrûtanın usul ve âdâtına ve hatta reis intihabı ârâ-yı umumiyeye tâbi olan hükümetlerin usulüne de muhalif değildir: Hazreti Sıddîk'ın intihabı gibi.

Arada yalnız bir fark-ı mühim vardır. O da hükümdar ve reis-i hükümet intihab ve tayini mutat olan hükümetlerde hükümdar ve reisin muvakkat ve müddet-i muayyene ile müddeti mahdut olduğuna mukabil, imamet ve hilafet için intihab olunacak zevâtın gayr-ı muvakkat ve müddet-i muayyene ile gayr-ı mahduttur; fakat ahvali tağyir ve tebeddül edince azl ü tebdili de caizât-ı şer'iyedendir.

İlk halifenin İmam Ömer hazretlerini veliaht nasp ettiği ve buna da icma-ı ümmet hasıl olduğu cihetle ârâ-i umumiyeye müracaata muhtaç olmaksızın halife tarafından tevcih-i velâyet-i ahd suretiyle de imam ve halife nasbı caizdir ve icma-ı ümmeti haizdir: Hazreti Ömer'in hilafeti gibi.

Ârâ-yı umumiyeye de müracaat olunmaksızın ve imam ve halife tarafından şahs-ı vâhidin veliaht nasbı dahi bulunmaksızın halife ve imamın eşhâs-ı ma'dûde arasında, yine o eşhâs-ı ma'dûde tarafından içlerinden birini intihab etmeleri usulü de meşrudur. Ve İmam Ömer'in bu hareketi icma-ı ümmete makrûndur: Hazreti Osman'ın hilafeti gibi.

Demek olur ki hilafet ve imamet-i diniye ve teşkil-i hükümet-i İslâmiye için hangi emr ü cihet muvafık-ı maslahat-ı âmme olursa o usulün ittihazına bizce cevaz-ı dinî ve şer'î mevcuttur.

Hulefa-yı râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în hazarâtından sonra sıbt-ı celîl-i Hazreti Nebevî, necl-i necîb-i Hayderî İmam Hasan radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin hilafetten keff-i yed etmeleriyle ve şurût-ı mahsusa ve malume dairesinde Muaviye hazretlerine biat eylemeleriyle emr-i hilafet hanedan-ı Emeviyeye ve hanedan-ı Abbasiye taraftarları canibinden vuku bulan muharebat-ı şedîde ve hûn-rîzâne neticesi olarak hulefa-yı Emeviyenin mağlubiyet-i kat'iyesiyle onlardan sonra da hulefa-yı Abbasiyeye ve hanedan-ı celîlü'l-ünvan-ı Âl-i Osman hükümdarân-ı zî-şânından Sultan Selim-i evvel tâbe serâhu hazretleri zamanında son halife-i Abbasî olan zatın bir riyâset-i ruhaniye derecesinde kalan hilafetine nihayet verilmesiyle de hükümet-i İslâmiye ve hilafet-i resmiyenin makamı hanedan-ı me'âlî-nişân-ı Osmanîde takarrür etmiştir.

Gerek Emevîler, gerek Abbasîler zamanında hilafetin efrâd-ı hanedana intikali ale'l-ekser usul-i şer'iye dairesinde halife olan zatın veliaht nasb ve tayin etmesiyle vâki olmuş ve -hamden sümme hamden- selâtîn-i 'ızâm-ı Osmaniye velâyet-i ahd madde-i mühimme-i fevkalâdesini de bir usul-i mahsusa ve kaide-i sâlime-i muayyeneye rabt ile Abbasîler, Emevîler zamanlarında intikal-i hilafet maddesinden dolayı bazan vuku bulan fenalıkların, uygunsuzlukların önü alınmıştır. Bâ-husus asrımızda intikal-i hilafet meselesinden tevellüt edebilecek kâffe-i mehâzîr ve mülahazâta mahal ve meydan kalmayacak derecede usul-i verâset kesb-i metanet eylemiştir.

Verâset-i saltanat-ı seniyye öteden beri veliaht olan ekber ve erşed evlada münhasır ve bu usul-i mehâsin-şümûlün lâ-yetegayyer bir kaide-i mazbûtaya merbutiyeti cihet[iy]le asırlardan beri fevâid ve menâfi'-i maddiye ve mâneviyesi maddeten ve fiilen azherdir.

Ahîren neşr olunan Kanun-ı Esasî'nin üçüncü maddesiyle usul ve kaide-i mazbûta ve kadîme bir kat daha teyit ve tekit edilmiş ve artık hiçbir suretle söz götürür mahal bırakmamıştır.

Malumdur ki hulefa-yı râşidînden sonra üç adet hanedan-ı hilafet teessüs edip bunların birincisi Emevîler, ikincisi Abbasîler, sıra itibariyle üçüncüsü ve fakat hüsn-i idare ve hüsn-i siyaset ve temâdî-i zaman u şevket itibariyle birincisi hanedan-ı celîlü'l-ünvan-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniyedir.

Vâkıa Abbasîlerin hilafeti zamanında Abdurrahman-ı Emevî Endülüs'te ve yine Abbasîler devrinde Fâtımîler ve nâm-ı diğer Ubeydîler Afrika'da ve Mısır'da ve İdrisîler Aksâ-yı Garp'ta hilafetler, imametler teşkil etmişler ve hilafet ve imamet namı verilen bu hükümetler asırlarca dahi devam etmişlerse de bu hilafet ve imametlere hilafet ve imamet-i meşrua nazarıyla bakmak imkânsızdır; çünkü hilafet ve imamet-i İslâmiye vâhiddir. Taaddüt edemez. Taaddüdü meşru olamaz.

Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de muhacirîn ve ensâr-ı kirâm arasında emr-i hilafet ve imamet hususunda cereyan eden müzakerat ve mübahasât-ı şedîde ve mütenevvi'a esnasında ensâr-ı kirâm "Bir emir bizden, bir emir de sizden olsun" diye hilafetin ikiye inkısâmı lüzumunu iddia ettikleri halde bu davaları redd ü ibtal olunmuş ve erkân-ı erbaa-i dinden olan icma-ı ümmete iktirân eden imamet ve hilafetin vâhidiyeti ve taaddüd-i hilafetin 'adem-i cevazı bu suretle icma-ı ümmet ve binâberîn esas-ı diyanet iktizasındandır.

Bu kaide-i esasiye-i diniyeye ibtinâen deriz ki: Abbasîler aleyhinde hurûc suretiyle teessüs etmiş olan Endülüs'teki Emevîler, Afrika ve Mısır'daki Fâtımîler, Aksâ-yı Garp'taki İdrisîler; Yemen'de, Hicaz'da saltanat-ı seniyyeden evvelki zamanda hüküm-fermâ olan müstakil imametler hükümâtına hükümât-ı İslâmiye ıtlak olunabilirse de bunlara hilafet-i meşrua ıtlakı gayrımümkündür.

Hilafet-i İslâmiyenin esasen teessüsündeki meşruiyet şer'an ve hilafet-i Abbasiyenin Selim-i Evvel tarafından hitâma erdirilip hukuk ve vezayif-i hilafetin hanedan-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniyeye Abbasîlerden intikali dahi fiilen sabit olup el-yevm makam-ı kudsiyet-ittisâm-ı hilafet hanedan-ı me'âlî-nişân-ı Âl-i Osmanda mukarrerdir. Hilafet ve hükümet-i İslâmiyenin vücudu şerâyitinden biri ve fiilen en ehemmi husul-i satvet ve şevket olup ve şevket ve satvet ise bütün hükümât-ı İslâmiye içinde saltanat-ı seniyye-i Osmaniyede bulunduğu cihetle makam-ı celîl-i hilafet makam-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniye ile müttehiddir. Bu cihet şübhesiz sabit olduktan sonra kürre-i arz üzerinde sâkin âmme-i muvahhidîn ve bilcümle müminîn ve müslimîn makam-ı şevket-ittisâm-ı saltanat-ı seniyyeye ittibâ ve inkıyâda ve ifa-yı vezaif ve itaata "Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre de itaat edin" [Nisâ, 4/59] âyet-i kerimesine ve lâ-yü'add ve lâ-yuhsâ ehâdîs-i şerife-i nebeviye ahkâmına tevfîkan memurdurlar. Kâffe-i müslimînin şu vazife-i mefrûzası muktezıyât-ı diniyeden ve teessüs-i hilafet ve hükümet-i İslâmiye ahvaline vukufu olan kâffe-i müslimînin taht-ı itiraf ve tesliminde bulunmak zaruret-i kat'iyedendir.

Silsile-i hilafet ve saltanat-ı İslâmiye verâset-i meşrua ve usul-i ma'rûfe ve mer'iye dairesinde emîrü'l-mümininîn, halife-i rûy-i zemîn, padişah-ı evvel-i meşrutiyet, sahib-i merhamet es-sultan ibnü's-sultan Sultan Mehmed Han-ı Hâmis efendimiz hazretlerine intikal ettiği ve Kanun-ı Esasî ile de teeyyüd eden usul-i mer'iye-i verâset mûcebince velâyet-i ahd dahi veliahd-i meşru-i saltanat devletlü, necâbetlü Yusuf İzzeddin Efendi hazretlerinde takarrür ettiği ve ilelebet şu usul-i mehâsin-şümûl-i verâsetin hükmü cereyan etmek muvafık-ı maslahat-ı umumiye bulunduğu cihetle bu kaide ve usule dahi ümmet-i Osmaniyece icma hasıl olmuştur. Hatta maddeten tâbiiyet-i saltanat-ı seniyyede bulunmayan Müslümanların dahi kâffeten ve mânen o makam-ı kudsiyet-ittisâm-ı uzmâya irtibat-ı diniyeleri şer'an ve aklen meydandadır. Bu irtibat-ı dinî ve mânevî icabâtındandır ki Hint'te, Aksâ-yı Şark'ta... velhasıl kâffe-i memâlik ü bilâd-ı İslâmiyede nâm-ı nâmî-i hazreti hilafet-penâhîye hutbe okunmakta ve o makam-ı kudsiyet-ittisâmın kudsiyetine mânen olsun ser-fürû-bürde-i itaat u inkıyad mecburiyetinden hiçbir ferd-i müslim kurtulmamaktadır. Bu da isbat eder ki makam-ı hilafetin makam-ı saltanat-ı seniyye olduğuna yalnız Osmanlılarca değil umumen Müslümanlarca icma hasıl olmuştur.

Arasıra Yemen'de ufak bir daire-i mahdûde içinde iddia-yı imamet veyahut Fas'ta ve Aksâ-yı Garp'ta bir hükümet ve emâret tarafından dermiyan olunan dava-yı hilafet ve imamet için mukteziyât-ı diniyeden olan şerâitin ehemmi bulunan şevket ve satvet-i fiiliyeyi haiz olmadıklarından şer'an ve dinen bir ehemmiyeti haiz olamaz.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyemiz hilafet ve imamet-i İslâmiye makamına kâim olduğu ve bir hükümet-i meşrua-i diniyeye yine dinen mecbur olduğumuz itaatı ifa etmekliğimiz vecâyib-i diniyemizden bulunduğu tariften âzâde iken saltanat-ı seniyye tarafından ahkâm-ı diniyeye muvafık olan usul-i meşvereti ilân eden Kanun-ı Esasî ve Meclis-i Mebusân'ı iltizam için asrımızın mâ-bihi'l-iftiharı olan muharrirîn-i Osmâniyeden atûfetlü Ahmed Midhat Efendi hazretlerinin doksanüç tarihinde telif ettikleri *Üss-i İnkılâb* nam eserinde:

"Kemâl-i ehemmiyetle dikkat olunacak ahvaldendir ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye sırf bir devlet-i İslâmiye gibi teşekkül etmemiştir"[71] cümlesinden ibaret olan bir fıkra ile hilafet-i celîle-i İslâmiye ve saltanat-ı seniyye-i Osmaniye hakkında garip ve acîb bir tarifte bulunmuşlardır. Ese-

• • • • • •

71 *Üss-i İnkılâb*, sahife 9.

rin mevzuundan müstebân olacağı vechile bu tarifleri her ne kadar Kanun-i Esasî ve Meclis-i Mebusân'ı teşkil maddesini tervîc maksadına mübtenî olsa bile fıkra-i mezküre müeddâsının hilafet-i diniye ve hükümet-i İslâmiye ile kâbil-i tevfîk olamayacağı pek bedihîdir. Meğer ki saltanat-ı seniyye-i Osmaniyenin hilafet-i İslâmiye ciheti külliyen ve kat'iyyen ve hükümet-i İslâmiye ciheti de kısmen inkâr edilsin.

Midhat Efendi hazretlerinin bu fıkradan maksatları Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin milel-i gayrımüslime hakkında bidâyet-i teş[ek]kül-i saltanattan beri mebzûl olan namütenahi inayâtını ityân ise bu inayât-ı nâmütenahiyeyi beyan ü ityân zımnında meseleyi saltanat-ı seniyyeden selb-i hilafet ve İslâmiyete müeddî olacak ve hükümetimizin sırf bir hükümet-i İslâmiye olmadığını gösterecek bir suretle ifade eylemeleri[nin] herhalde bir ifrat eseri olduğunda şüphe yoktur.

Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyenin bidâyet-i teşekkülünden beri milel-i gayrımüslime hakkında sarf ettiği, Midhat Efendi'nin de itiraf buyurdukları inayât diyanet-i İslâmiye nazarında ya meşrudur veyahut gayrımeşrudur. Meşru ise diyanet-i İslâmiyenin hükmü ve hilafet ve hükümet-i İslâmiyenin vazifesi icra kılınmış olduğundan bu hükmün infazı[nın], bu vazifenin icrası[nın] saltanat-ı seniyye ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'yi "Sırf bir devlet-i İslâmiye gibi teşekkül etmemiş" sözünü söyleyecek bir derekeye tenzile lüzum yoktur. İnayât-ı mebzûle diyanet-i İslâmiye ahkâmının hilafı ve hükümet ve hilafet-i İslâmiyeye terettüp eden vezâife münâfi ise saltanat-ı seniyyeyi vezâif-i diniyesinde mübâlâtsızlıkla ittiham mânasını işrâb eder. Halbuki Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı seniyye-i Osmaniye Mısır'daki halife-i Abbasînin vefatıyla nihayete eren hilafet ve imamet makamına kâim olduğunda şüphe olmadığından ve zaten esas itibariyle de teşekkül eden hükümet-i seniyye bir hükümet-i İslâmiye olmak üzre teessüs etmiş ve mefâhir-i Osmaniyemizin e'âzımı[nın] mücâhedât-ı diniye ve yine din dairesinde evâmir-i diniye ve şer'iye muhîtinde tebea-i gayrımüslimenin muhafazası hususuna sarf-ı itina ve gayret olunmuş olmasına nazaran meydanda hükümetimizi sırf bir hükümet-i İslâmiye dairesinden çıkaracak bir hal olmadığı[nın] bi't-teemmül tebeyyün edeceği vâreste-i izahtır. Midhat Efendi hazretlerinin fıkra-i mebhûseleri meâliyle hilafet ve hükümet-i İslâmiye arasında selâmet-i tevfîk ü tatbike mani bir bevn-i azîm mevcuttur.

Milel-i gayrımüslimeye edilen inayât için Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'yi hilafet ve hükümet-i İslâmiyeden tecrid ve tahrîme kat'an ve kâtıbeten lüzum ve ihtiyaç olmayıp onların kâffe-i hukukunu efrâd-ı müslime-

nin hukuku gibi diyanet-i mukaddese-i Ahmediye ve binaenaleyh hilafet ve hükümet-i İslâmiye muhafaza etmiştir. Milel-i gayrımüslimeyi hukuklarından dolayı tamamıyla ve kemâliyle muhafaza ve sıyânet din-i mübîn-i Ahmedî'nin hiçbir noktasına muhalif olmadığından kendilerini muhafaza ve sıyânet ve hukuk-ı meşrualarına riayet için Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin sırf bir devlet-i İslâmiye gibi teşekkül etmemiş olmasını hiçbir zamanda müstelzim olamaz. Hem de kemâl-i ehemmiyetle dikkat olunacak ahvaldendir ki "Sırf devlet-i İslâmiye gibi teşekkül etmemiş" sözü farz-ı muhal olarak bazı hükümât-ı İslâmiye[72] için tecviz olunsa bile hilafet ve imamet-i İslâmiye makamına kâim olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye için kat'iyyen tecvizine imkân bulunamaz. Midhat Efendi hazretlerinin, o edîb-i şehîrin, o fâzıl-ı bî-nazîrin efkâr-ı umumiye-i İslâmiyeyi Kanun-i Esasî ve Meclis-i Mebusân lehine imâle etmek mülahazasıyla şu fıkrayı yazmış olduğu eserin mündericat-ı sairesinden dahi istinbat ve istifham olunabileceği bedihî ise de lafzen ve kelimeten pek muvafık ve mânen pek büyük zan ettiği o fıkralar efkâr-ı umumiye-i İslâmiyeyi me'mûl ettiği kadar maksadına celb ü imâle edemediği ve edemeyeceği misillü milel-i gayrımüslimeyi de minnettar edememiştir.

Çünkü, o fıkrayı [okuyan] her vukuflu ve malumatlı bir ferd-i müslim diyanet-i Ahmediye için şer'an ve aklen melce' ve penah ve gayrımüslim bütün tebeası için istinadgâh-ı a'zam bulunan hilafet ve hükümet-i İslâmiyeye taarruz addetmeye haklı olduğu gibi, ifrat derecedeki bu nevâziş[in] tebea-i Osmâniyeden milel-i gayrımüslimenin erbab-ı vukuf u malumatı tarafından da nazar-ı istihfaf ve istihza ile telakki olunması bedihî ve tabiîdir.

•••••

72 Dünyada böyle bir hükümet yoktur; meğer ki hal-i hazırda tebea-i müslimeleri bulunmak cihetiyle İngiltere ve Rusya veya Fransa devletlerine veyahut tebea-i müslimesi bulunan Çin imparatorluğuna bu nam verilerek onlara tatbik edile!

MEBHAS
VII

MEŞVERETİN MEŞRUİYETİ

Şeref-i meşveretin menâfi'-i umumiyesi ve ulüvv-i mertebe ve neticesi kâbil-i inkâr olmayıp diyanet-i celîle-i İslâmiye dahi "meşveret"i mühim bir suretle emr ediyor.

Hilafetin esas, binası[nın] enkaz-ı meşveretten müesses olduğu bu kitapta mufassalan beyan olundu ve hilafet-i İslâmiyenin meşveretle bir tev'em olarak mütevellit olduğu yukarıda izah kılındı. Maamafih, meşveretin meşruiyeti hakkında nusûs-ı diniyemizi de biraz izah edelim: "O (peygamber) hevâdan söylemiyor; o, (Kur'an) sade bir vahiydir, ancak vahy olunur" [Necm, 53/3-4] âyet-i kerimesiyle kadr-i kudsî-i risâlet-penâhîleri evc-i a'lâ-yı 'illiyyîne vasıl olan sebeb-i hilkat-i âlem Resûl-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bi'l-vücûh meşveretten müstağnî oldukları halde yine emr-i ilâhî ile ifa-yı meşverete memur oldukları "İş(ler)de onlarla müşavere et; sonra da azmettin mi artık Allah'a mütevekkil ol" [Âl-i İmrân, 3/159] âyet-i celîlesiyle sabittir.

Başka hiçbir sebep ve delil olmasa yalnız bu âyet-i celîle meşveretin menâfi'-i âliye ve muhassenât-ı azîmesini millet-i merhume-i İslâmiyeye tarif için kâfidir. Bu emr-i celîl-i rabbânî, meşveret ve İslâmiyeti birbirinden iftirak edememek üzre yekdiğerine rabt eden habl-i metîn-i Kur'anî'dir. Meşveretin meşruiyetine en mühim ve azîm bir nass-ı Kur'anî olan bu âyet-i kerimenin tekmilesi budur:

"Demek sırf Allah'tan bir rahmet iledir ki sen onlara yumuşak bulundun; eğer katı yürekli bir nobran (kaba, kırıcı) olsaydın, elbette etrafından dağılmış gitmişlerdi. O halde kusurlarını afvet de günahlarına istiğfar ediver ve iş(ler)de onlarla müşavere et; sonra da azmettin mi artık Al-

lah'a mütevekkil ol; çünkü Allah mütevekkil olanları sever" [Âl-i İmrân, 3/159].

Bu âyet-i kerime civar-ı şeref-medâr-ı Medine-i münevverede küffâr-ı Kureyş ile fırka-i nâciye-i Muhammediye arasında vuku bulan ve ashab-ı kirâmdan bazı zevâtın tertibât ve tenbihât-ı celîle-i Cenabı Nebevî'ye muhalif hareketlerinden dolayı inhizam ile neticelenen Uhud muharebesini müteakip şeref-nüzûl etmiştir.

"Muhakkak sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin" [Kalem, 68/4] nass-ı celîl-i sübhânîsi dahi şehadet ettiği vechile mekârim-i ahlâkın a'zam-ı merâtibini haiz olan Fahr-i' risâlet, nûr-ı hidayet Efendimiz hazretleri Uhud inhizamından dolayı re'y-i musîb-i nebevîlerine mücerret arzu-yı harp ve iştiyak-ı zaferle muhalefet cihetini iltizam eden bazı ashab-ı kirâmı muaheze buyurmadıkları ve mu'âtebede bulunmadıkları cihetle Cenabı Hak ve feyyâz-ı mutlak şefkat-i celîle-i nebeviyeyi bu âyet-i kerimede meth ü senâ ile beraber münhezim olanları afv etmelerini ve onlar için afvden fazla olarak dergâh-ı ulvî-i ilâhîden mağfiret dahi talep ve rica eylemelerini emr etmekle beraber kendileriyle meşveret olunması lüzumunu da ilaveten irade ve ferman buyurmuşlardır.

Âyât ve nusûs-ı saire-i Kur'aniye ve akvâl-i 'adîde-i nebeviye ve âsâr-ı külliye-i diniye olmasa yalnız bu âyet-i kerime[nin] usul-i meşvereti dinen ve aklen tesis etmeye kifayeti erbab-ı ukûl nazarında muhakkaktır. Şu esasa ibtinâ edilen bir dinin meşvereti ne suretle ve ne hak ve salahiyetle redd ü inkâr edeceğini iddia edenlere şaşmamak, o gibi eşhasın akvâline tahayyür etmemek imkânsızdır.

Âyet-i kerimenin sebeb-i nüzûlünü, mevridini bu kadarcık tasrih u beyan kâfi olduğundan burada risâlemizin maksadı olan yalnız "iş(ler)de onlarla müşavere et; sonra da azmettin mi artık Allah'a mütevekkil ol; çünkü Allah mütevekkil olanları sever" [Âl-i İmrân, 3/159] nass-ı celîli hakkında müfessirîn-i kirâmın ve alelhusus fahru'l-müfessirîn Fahrüddin-i Râzî hazretlerinin tahkikat-ı vâkıfânelerini teşrih edelim:

Hak te'âlâ hazretlerinin ashab-ı kirâmıyla meşveret etmesi lüzumunu Nebiyy-i muhterem, Resûl-i ekrem'e emr etmesi fevâid ve muhassenât-ı 'adîdeyi müstelzim olduğundan bu fevâid ve muhassenâtın bazıları bervech-i zîr ta'dâd olunur:

1. Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ashab-ı kirâmıyla meşveret etmesi ashabının ulüvv-i şânını, ref'-i merâtib ve de-

recâtını mûcip ve bu da onların cânib-i kudsiyet-câlib-i Hazreti Risâlet-penâhî'ye muhabbet ve ihlaslarını ve fart-ı itaatlarını[73] müstevcibdir.

Malum-ı ehl-i siyer olduğu vechile Uhud muharebesinde Fahr-i Kâinat efendimiz hazretleri Medine-i münevverede tahassun edip müdafaa suretiyle muharebe etmek fikrinde bulundukları halde ashab-ı kirâmdan bazıları tahassuna ve müdafaaya lüzum ve ihtiyaç olmadığından bahisle hariçte meydan muharebesine ibtidâr olunması lüzumuna dair beyan-ı re'y ü mütalaa ettiklerine ve ol suretle edilen muharebenin neticesi de inhizamı mûcip olduğuna mebnî ba'de'l-inhizam meşvereti âmir şu âyet-i celîle nâzil olmasaydı veyahut Fahr-i Rusül efendimiz hazretleri bu vakadan sonra artık ashab-ı kirâm ile meşveret buyurmamış olsaydı ashaba ihanet edilmiş ve bu da inkisâr-ı kulûbu istilzam etmiş olurdu.

Bu vakayı müteakip sahib-i hulk-ı azîm olmakla mübeşşer olan Habîb-i Hudâ şefî'-i rûz-ı ceza efendimiz hazretleri re'ylerinden dolayı ashab-ı kirâmını lutfen ve keremen muahaze etmedikten başka afv olunmalarını ve fazla olarak kendileri için taleb-i mağfiret etmelerini Sübhânehû ve te'âlâ hazretleri emretmekle iktifâ olunmayıp zamîmeten onlarla meşveret buyurmaları lüzumu[nu] da hassaten irade buyurmaları da ber-vech-i muharrer müminîn ve muvahhidînin terfî'-i kadr ü şânını ve Nebiyy-i muhterem efendimize teşdîd ve tezyîd-i muhabbet ve itaatları gibi fevâid-i azîmeyi temine mübtenîdir.[74]

2. Habîb-i Hudâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri aklen ekmel-i nâs olmakla beraber mahlukun ulûmu herhalde mütenahîdir. Meşveretin emr olunması bu tenahîliği ihtar ile beraber vücûh-ı mesâlihten bazısının hatır-ı kudsî-mezâhir-i nübüvvet-penâhîlerine tebâdür etmemesi ve ale'l-husus umûr-ı dünyeviyede ef'âle taalluk eden bir şeyin başkası hatırına hutûr etmesi gayr-ı müsteb'addır. "Entüm a'refu bi-umûri dünyaküm..." hadis-i şerifi bu tevcihi müeyyiddir. Mezkür hadis-i şerifin meâl-i münîfi: "Umûr-ı diniyenizi ben sizden ziyade bilirim; umûr-ı dünyeviyenizi siz daha iyi bilirsiniz"[75]. İşte bu sebebe mebnîdir ki "Meşveret

• • • • • •

73 Efradın fart-ı itaatı[nın] heyet-i ictimaiyenin şevket ve kudretini dâ'î olacağında şüphe yoktur.

74 Ashab-ı meşveretin re'yinde bir defalık hata zuhuru[nun] terk-i meşvereti müstelzim olamayacağını Cenabı Hak Nebiyy-i zî-şânına emrediyor. Bu emr[in] meşveretin ehemmiyetini, azametini ne derecelere terfî' etmekte olduğuna kâriîn-i kirâmın nazar-ı dikkatini [eserin aslında, burada, fazladan bir "nazar" kelimesi daha vardır. Ö.H.Ö.] celb ederim.

75 Müslim, IV, 1836; Bezzar, el-Müsned, III, 153.

eden hiçbir kavim yoktur ki tarîk-ı hidâyeti bulmamışlardır"[76] mantûkunda diğer bir hadis-i şerif dahi vârid olmuştur.

3. İmam Hasan-ı Basrî ve Süfyan b. Uyeyne hazarâtı teviline göre bu âyeti kerimede meşveretin emr ü irade buyurulması, Müslümanların Nebiyy-i zî-şâna iktidâ etmeleri ve ümmet-i merhûme-i Ahmediye'de meşveretin sünnet olması maksadına müsteniddir.

İşte Kur'an, işte hadis ve sünnet... hep meşvereti emr ediyor. Meşveret dinimizin en mühim esaslarından birini tesis eyliyor da "Meşveret meşru mudur, değil midir; caiz midir, değil midir?" sözleri yine beyne'n-nâs deverândan hâlî kalmıyor. Fesübhânallah!

4. Meşveretin emrolunması; Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerinin re'yen veya ilmen ashab-ı kirâmın meşveretinden istifade etmeleri maksadından münba'is olmayıp meşveret vasıtasıyla ashabın fehm ü ukûlü[nün] miktarını öğrenmek ve muhabbet ve ihlasları[nın] ve itaatları[nın] derecâtını takdire medâr olmak ve fâzıl ve mefzûl olanları bilinip herbirinin mertebesini kendisine tanıttırmak içindir. A'lem-i nâs olan Fahr-i Âlem efendimiz için bu tevile mahal vardır; fakat hulefası için şu tevile mahal olmadığı da malumdur.

5. İcra-yı meşveretin irade buyurulması, sebeb-i hilkat-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri[nin] ashab-ı kirâmın re'yine ihtiyacı olduğundan ileri gelmemiştir. Bir meseleye dair meşveret olunduğu halde heyet-i müşaverenin herbiri[nin] meşveret olunan meseleye müteallik aslah-ı vücûh hangi cihet ise onu istihrac ve istinbata sarf-ı cidd ü ictihad edecekleri bedîhî olduğuna nazaran mevzu-i meclis-i meşveret olan meselede vech-i aslahı tahsil için müciddâne sâ'î olan ervah ve nüfûs-ı 'adîde ve kesîrenin tetâbuku dahi o noktadan matlup olan maksadın husulünü tayine medâr olur. Ervah ve nüfûs-ı tâhirenin bir noktada ictimaındaki fevâid ve muhassenât-ı azîme Müslümanların cemaatla eda-yı salât etmelerinde olan sırr-ı azîmi de teşkil ediyor. Cemaatla eda-yı salât olunmasının münferiden namaz kılmaktan efdal olduğu sırrı işte bu ictima-ı ervah ve nüfûsun tesirât-ı nâfi'asıdır; çünkü bir cemaatın namaz ve duası[nın] şahs-ı münferidden ziyade karîn-i icabet olması me'mûldür.

Şu beşinci tevil, meşveret için millet-i İslâmiyenin Mebusân Meclisi suretinde ictimâ etmesinin muhassenât-ı azîmesini pek güzel, pek meşru bir suretle isbat ediyor. "Düşünme kabiliyeti olanlar düşünsün".

• • • • • •

76 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 298.

6. Ashab-ı kirâmın meşveretine dair bu emrin şeref-sudûr etmesi 'ind-i Bârî'de kadr ü kıymetleri olduğuna delâlet eder; binaenaleyh ashab-ı kirâmın 'indallah ve 'inde'r-Resûl kadr ü kıymetleri bu âyet-i kerime ile de sabittir.

7. Vahy-i ilâhîye müstenid olan kâffe-i umûr u hususta aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri tarafından efrad-ı ümmet ile meşveret etmeleri[nin] gayr-ı caiz olduğu müttefakun aleyhtir; çünkü nass-ı celîl-i sübhânî vârid olunca nev'-i beşerce artık îrâd-ı re'y ü kıyas bi't-tab' bâtıl olur. Vahy-i ilâhîye müstenid olmayan ve hakkında nass-ı celîl-i sübhânî bulunmayan umûr u hususâtın kâffesinde meşveret[in] caiz olup olmadığında, yani nass-ı Kur'anî bulunmayan umûrda meşveretsiz rü'yet-i mesâlih-i müslimîn[in] tecviz edilip edilemeyeceğinde ulema-yı ümmet, muktedâ-yı millet bazı mertebe ihtilaf etmişlerdir. Hazreti Kelbî ile ulemanın ekseri meşveret hakkında olan bu emr-i celîl-i Rabbânî[nin] umûr-ı harbiyeye mahsus ve münhasır olduğu re'yinde bulunmuşlardır.

Bunların meşvereti yalnız umûr-ı harbiyeye hasr u tahsis etmeleri hususundaki delil ve hüccetleri de budur:

Âyet-i kerimenin "*fi'l-emri*" [iş(ler)de] lafz-ı celîlinde olan elif ve lâm istiğrâk için değildir; zira bu elif ve lâm istiğrâk için olsa vahy-i celîl-i sübhânîye müstenid umûr u husûsta dahi icra-yı meşveret olunması lazım gelir. Halbuki vahy-i ilâhîye müstenid olan hususâtta meşveretin 'adem-i cevazı azherdir. Binâberîn bu lafz-ı celîldeki elif ve lâmın istiğrâk değil bir ma'hûd-ı sâbıka haml edilmesi vacibdir. Âyet-i kerimenin taalluk ettiği ma'hûd-ı sâbık ise muharebe ve düşmanla mukabele ve mukatele olduğundan "İş(ler)de onlarla müşavere et" [Âl-i İmrân, 3/159] nass-ı ulvîsi[nin] bu suretle umûr-ı harbiyeye mahsus ve münhasır kalacağı derkârdır.

Âyet-i kerimede meşveret hakkında olan emrin umûr-ı harbiyeye hasr u tahsisi hususunda bazı ulema-yı İslâmın fikr ü re'ylerini teyit ve teşyîd edecek âsâr ve sünen-i seniyye-i Hazreti Nübüvvet-penâhî dahi mevcut olduğuna dair bazı delâyil ve berâhîn de burada îrâd u tezkâr olunur:

Evvelen: Bedir-i kübrâ muharebesinde Fahr-i Kâinat efendimiz hazretleri bir mevkii mu'asker-i zafer-eser-i hümayun ittihaz buyurdukları halde fenn-i harbe tevfîkan o mevkiin temin-i muvaffakiyet u muzafferiyet edemeyeceğini tetkik ve teferrüs eden ashab-ı güzînden ve ensâr-ı kirâmdan Habbab b. el-Münzir[77] radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri sahib-i

.....

[77] Vaka-i Benî Sakîfe'de hazret-i ensârın hatib-i marufu bulunan zattır.

hidayet, hâtime-i şeref-nâme-i nübüvvet Efendimiz hazretlerine şu maruzatta bulunmuşlardır:

Hazreti Habbab: Yâ Resûlallah! Ordugâh için bu mevkiin intihab buyurulması -gayr-ı kâbili't-tağyîr- bir emr-i ilâhîye müstenid midir ve başka bir mahallin ordugâh edilmesi gayr-ı caiz midir yoksa harp için bir re'y ü mütalaa-i zâtiyeden ibaret midir?

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri: Hayır! Harp için re'yden ibarettir.

Hazreti Habbab: Öyle ise bu mevki harp için elverişli değildir. Filan mevkii ordugâh ittihaz etmek fenn-i harp nokta-i nazarınca daha muvafıktır ve daha ziyade temin-i muvaffakiyet u muzafferiyet eder.

Hazreti Habbab şu re'ylerini ve mütalaa-i harbiyelerini esbab-ı mûcibesiyle tavzih u teşrih ettiği cihetle ifadesi karîn-i kabul-i Nübüvvet-penâhî olarak beyan ve işaret ettiği mevki mu'asker-i hümayun ittihaz buyuruldu ve o mevkide muharebe edilerek ordu-yı hümayun-ı nebevî mazhar-ı muvaffakiyet u muzafferiyet oldu.

Sâniyen: Hendek muharebesinde ordu-yı hümayun-ı Risâlet-penâhî hendek içinde mahsur olduğu ve düşman tarafından fırka-i muvahhidîn gereği gibi dûçar-ı tazyik bulunduğu bir zamanda rüesâ-yı a'dâ akd-i musâlaha zımnında Medine-i münevverenin hurmalıkları[nın] hasılatından iki sülüsünün bedel-i sulh olmak üzre kendilerine tesviye ve i'tâsı şartıyla akd-i musâlaha teklifinde bulundular. Düşmanın bu teklifine mukabil Resûl-i Rabbu'l-âlemîn, Muhammedü'l-Emîn aleyhi's-salâtü'l-Mu'în efendimiz hazretleri ashab-ı kirâmdan Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Fezâre radıyallâhu te'âlâ anhüm hazarâtıyla istişare buyuracakları cevabını verdiler. Ve müşârun ileyhim hazarâtıyla meşveret buyurdular. Zevat-ı selâse-i müşârun ileyhim şerâyit ve tekâlîf-i vâkıanın 'adem-i kabulü re'yinde bulundukları cihetle düşmana musâlaha ve tekâlîf-i vâkıaya dair cevab-ı red verildi. Hâiz-i ulûm-i evvelîn ve âhırîn olan zat-ı âlî-i nübbüvvet-penâhî tarafından o mühim meselede meşverete tevfîk-i hareket buyuruldu.

Sâlisen: Bedir-i kübrâ muharebesinde eyâdî-i muvahhidînde giriftar-ı kayd-ı esaret olan üserâ hakkında edilmesi iktiza eden muameleye dair aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri Hazreti Sıddîk-ı ekber ve Fâruk-ı a'zam ile istişare edip re'y ü mütalaalarını istifsâr buyurdular. Hazreti Sıddîk esirlerden fidye ahzıyla afv edilmelerini ve Hazreti Fâruk fidye alınmayarak katl olunmalarını beyan ettiler. Habîb-i Kibriyâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ efendimiz hazretleri Sıddîk-ı ekberin re'yine tevfîk-i muamele buyurdular.

Nümunesi irâe olunan işbu sünen-i seniyye-i Cenabı Risâlet-penâhî, âyet-i kerimedeki meşveretin umûr-ı harbiyeye mahsus ve münhasır olduğu re'yinde bulunan bazı müfessirîn ve ulemanın delâilidir.

Ulemanın diğer bazısına göre "*fi'l-emri*" nazm-ı celîlindeki "emr"in lafzı 'âmm olup elif ve lâm cihetiyle vahiy veyahut nass-ı celîl-i sübhânî ile tahsis olunan umûr u hususâtta hâs olmakla beraber nassa ve vahye makrûn olmayan bilcümle mevâdd u mesâilde umumiyetini muhafaza etmiş olduğu re'yinde bulunmuşlardır; yani vahiy ve nass-ı celîl-i sübhânîye müstenid olan hususâtta hükm-i celîli hâstır ve o hususâtın gayrısında hükm-i münîfi 'âmmdır.

Şu hale göre meşveretin yalnız umûr-ı harbiyeye tahsisi gibi bir tahdide mahal olmadığı zâhirdir. Ale'l-husus Risâlet-penâh Efendimiz hazretleri ve halefleri bulunan hulefa-yı râşidîn hazarâtı umûr-ı harbiyeye müteallik mesâilin gayrısında dahi pekçok meşveretler icrasında bulundukları cihetle vücûb-ı meşveret[in] mesâlih-i âmme-i müslimîne ait olup mesâlih-i âmmeden yalnız biri olan umûr-ı harbiyeye münhasır olamayacağı bedihîdir. Ekseriyet ve isabet[in] şu mütalaa dairesinde olduğu da emr-i celîdir. Bundan başka bir heyet-i ictimaiyenin umûr-ı harbiyesi demek, netice itibariyle kâffe-i muamelatı demektir; çünkü terakkiyât-ı memleket, muhafaza-i selamet-i millet ve takviye-i muamelat-ı devlet kâmilen umûr-ı harbiyenin netâyicidir. Bir milletin, bir heyet-i ictimaiyenin selâmeti, azameti her şeyden evvel milliyetini muhafazaya ve bu da kuvve-i harbiyeye mütevakkıftır.

Âyet-i kerimede bulunan "Azmettin mi artık Allah'a mütevekkil ol" [Âl-i İmrân, 3/159] nass-ı[78] celîli; meşveret edilip de bir noktada ittifak-ı ârâ hasıl olsa bile mutlaka o re'ye, o noktaya itimat olunmayıp her halde Cenabı Hakk'ın inayetine, muavenetine tevekkül[79] etmek vücûbunu âmirdir. Bu nass-ı celîl, abdin kendi re'yine itimat etmemesini ve her şeyde Hakk'ın lütfuna tevekkül ve itimat eylemesi lüzumunu başkaca müeyyiddir.

Meşvereti âmir olan ikinci âyet-i kerime: "Onlar ki Rableri için davete icabet etmekte ve namazı kılmaktadırlar, işleri de aralarında şûrâdır (şûrâ iledir); kendilerine kısmet verdiğimiz rızıklardan onlar infak da ederler" [Şûrâ, 42/38] nass-ı[80] celîlidir.

• • • • • •

78 Aslında "nasıl". [Ö.H.Ö.].

79 *Tevekkül ve Cüz'î İhtiyâr* namıyla bir eserim der-dest-i tab' u neşirdir. [Bu eserin basıldığına dair bir bilgiye ulaşamadık. İ.K.].

80 Aslında "nasıl". [Ö.H.Ö.].s

İşbu âyet-i kerime müminlerin bazı sıfât-ı memdûha ve ahval-i müstahsenesini muvazzıh ve mübeyyin olup o sıfât-ı memdûhadan ve ahval-i müstahseneden biri de umûr u hususât-ı vâkıalarını kendi aralarında meşverete istinâden ve istişareye ibtinâen rü'yet etmeleridir. Binaenaleyh âyet-i celîle[ye göre] müminîn ve muvahhidînin kendi aralarında kendi maslahatlarına müteallik hususatta meşveret etmeleri hâlık-ı hayr ü şer olan Cenabı Zü'l-celâl tarafından istihsan buyurulmuş oluyor. Bu âyet-i kerimenin hükm-i celîlinde bir ma'hûd-ı sâbıka işaret olmadığından vücûb-ı meşveret suret-i mutlakada emr ü ifsah [izah] buyurulmuş ve binaenaleyh Müslümanlar arasında mesâlih-i âmme-i müslimîn için meşveretin vücûbu zerre kadar tevil ve tereddüde mahal kalmamak üzre tahakkuk eylemiştir.

Şâri'-i şer'-i mübîn, Resûl-i Rabbü'l-âlemîn aleyhi's-salâtu'l-Mu'în efendimiz hazretleri pekçok mevâki'de istişare buyurmuşlar ve beyan-ı re'y etmelerini ashab-ı kirâmına emr ü ferman etmişlerdir ki Kitab da, sünnet de, âsâr da, icma da kâmilen beyne'l-müslimîn meşveretin farziyetini, vücûbunu isbat etmekte bulunmuştur.

Hazm denilen şeyin neden ibaret olduğuna dair vuku bulan bir suale cevaben Fahr-i kâinat efendimiz hazretleri "hazm'in istirşâd olduğunu" irade buyurdular[81]. Taleb-i rüşd demek olan istirşâd meşverete müracaattır.

Yine A'lemü'l-enbiya efendimiz hazretleri "İstihare eden mahrum, istişarede bulunanlar da pişman olmaz"[82] buyurdular ki mantûk-ı münîfi "istihare edenler[in] hâib u hâsir ve istişareye müracaat eyleyenler[in] müteessif ve nâdim olmayacakları"nı emr ü fermandan ibarettir.

Bu ehâdîs-i şerifeden sonra artık meşverette şer'an tereddüt imkânına mahal bulunur mu? Hâşâ!

Diğer bir hadis-i şerifte dahi "Hiçbir kul[un] icra-yı meşveretle şakî ve meşveretten istiğnâ ile sa'îd" olamayacağını irade buyurdular[83].

Hâtemü'n-nebiyyîn Efendimiz hazretlerinin bizzat umûr-ı harbiyede istişare buyurdukları ve "İş(ler)de onlarla müşavere et" [Âl-i İmrân, 3/159] âyet-i kerimesinin tefsir ve teşrihi bahsinde beyan olunduğu vechile Bedir-i kübrâ esirlerine ve intihab-ı mevki-i harbe ve Hendek muharebesindeki musâlaha maddesine ve saire ve saireye dair ashab-ı kirâm

.....

81 Kaynağı bulunamadı.

82 Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 260.

83 Kaynağı bulunamadı.

ile istişare buyurup istihsal olunan re'y ü mütalaalarına da tevfîk-i muamele buyurdukları muhakkaktır. İsr-i celîl-i nebevîye ve sünnet-i seniyye-i Risâlet-penâhî'ye ittibâdan tebâ'üd artık tecviz olunmalı mıdır?

Hendek muharebesinde Fahr-i Âlem aleyhi's-selâm efendimize müşrikîn tarafından bir bedel mukabilinde teklif-i sulh olunduğu halde keyfiyeti ashab-ı kirâmdan Su'ûd ile müşavereye ta'lîk buyurmuşlardır. Su'ûd, Sa'd'ın cem'idir. Bu Su'ûd'dan maksat, yukarıda beyan olunduğu vechile ecille-i ashab u ensâr-ı kirâmdan Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Fezâre radıyallâhu te'âlâ anhüm hazarâtıdır. Bunlar adeta bir vergi hükmünde talep olunan bedel-i sulh ile sulhün 'adem-i kabulünü beyan ettiklerine mebnî Hâtemü'r-rusül efendimiz onların re'y ü meşveretlerine ittibâ buyurmuşlardır.

Meşveretin muhassenât-ı azîme ve menâfi'-i mühimmesi gayr-ı kâbili'l-inhisar ise de hulefa-yı râşidînden esedullâhi'l-gâlib Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu te'âlâ anhu hazretleri meşveretten başlıca yedi faide-i azîme istihrac ve izah etmişlerdir:

Birincisi: Savâbın istihrac ve istinbatıdır;

İkincisi: Mevzu-i mevki-i istişare olan maddeye dair re'yin[84] iktisabıdır;

Üçüncüsü: Ef'âlde ve muamelatta galatâttan ve sakatâttan tahassun ve tahaffuzdur;

Dördüncüsü: İstişare edenden levm ü melâmetin indifâ'ıdır;

Beşincisi: Nedâmetten kurtulmaktır;

Altıncısı: Erbab-ı meşveretin, yani istişare edilenlerin telif-i kulûbuna hizmettir;

Yedincisi: Sünnet-i seniyye-i Risâlet-penâhî'ye ittibâdır.

İnsanın muhtaç olduğu mesâilde başkasının aklını kendi aklına ilave etmesi, yani 'inde'l-hâce umûrda istişare olunması Hazreti Lokman'ın vesayâ-yı müessiresindendir.

Ef'âl ü a'mâlinde savâbı kesîr ve hatası kalîl olan duhât-ı Araptan Ahnef b. Kays nam zata, harekâtında görülen kesret-i savâbın sebebini sormuşlardır. Bu cevabı vermiştir:

Ahnef: "Erbab-ı tecârib ile meşveret etmek ve mevzu-i bahs olan bir meselede birçok re'yleri birbirine vurmak savâbı istihraca sebeptir".

.....

84 Re'y-i sâ'ibe dest-res olmaktır.

"Bârika-i hakikat tesâdüm-i efkârdan çıkar" hikmet-i meşhuresi birinci asr-ı hicrînin duhât-ı Arab[ın]dan olan Ahnef'in işte bu cevabından istinbat olunabilir. Bunu bazı üdebâ-yı Osmâniyemiz[in] Ebu'l-Ahrâr veyahut bilmem hangi Avrupalı bir edibe isnat etmeleri Ahnef'in bu sözüne muttali olmamaktan ve ahval ve muamelat-ı Arabiye tetebbuunda kusur etmekten münba'istir.

• • •

Bâlâda zikr ü beyan olunan âyât-ı celîle-i Kur'aniye ve ef'âl ü akvâl-i seniyye-i nebeviye meşveretin vücûbunu, meşruiyetini isbat ediyorsa da meşverete kesb-i istihkak etmek için sıfât-ı lâzime-i ehliyete de dikkat olunması yine mûcibât-ı şer'iyeden ve sünen-i seniyye-i Ahmediye iktizasındandır. Binaenaleyh, bir meşveret lüzumu his olunur olunmaz meşveret edeceklerin, dâhil-i daire-i meşveret olacak zevatın hal ü şanları dahi derhal nazar-ı dikkate alınmak lazım gelir. Meşveretin şart-ı a'zamı bulunan ve istişare için levazım-ı zaruriyeden olan sıfatlar, haller müşavirin safvet-i fikre, cevdet-i fehme, tecârib-i mesbûka cihetiyle kuvvet-i nefse, sıhhat-i hisse, umûr-ı muhtelifeye ıttılâ', kavl-i zûrdan ictinab gibi ahval ü sıfât, şerâyit-i esasiye-i istişare için esbab-ı ehliyet ve kifayet cümlesindendir. Şu hakâyıka nazaran meclis-i meşveret olan Meclis-i Mebusân'a intihab olunacak zevatın, sıfât-ı saire-i lâzime ile beraber beyan olunan sıfatlarının da nazar-ı dikkate alınması meşveretin hüsn-i netâyici için mukteziyât-ı tabiiyedendir ve bundan başka dahil-i meclis-i meşveret olacakların sıdk-ı ifade ve ciddiyet ve bâ-husus temâmî-i emniyet gibi evsafı haiz olmaları da lâ-büddür. Mebusân-ı milletin bu sıfât ile muttasıf olmaları muktezâ-yı maslahat-ı ümmettir. Birinci Meclis-i Mebusân'ımızın intihabâtında görülen mesai şüphesiz bu sıfâtı taharriye matuf idi.

MEBHAS
VIII

Din-i İslâmda müesses hilafetle tev'em olan ve mukteziyât-ı diniyeden bulunan meşveretin meşruiyeti yukarıki mebâhiste bast ü beyan olunan delâyil-i Kur'aniye ve berâhîn-i şer'iye ile sabit olduğu gibi makam-ı kudsiyet-ittisâm-ı hilafette bulunan zevatın kâffe-i umûr ve mesâlih-i devlet ü milleti yalnız başına bizzat rü'yete gayr-ı muktedir oldukları cihetle vezir istihdam etmeleri de cevaz-ı şer'î dairesindedir. Hilafet ve hükümet-i İslâmiyede istihdam-ı vüzerâ, icabât-ı siyasiye ve idaredir ve hukuk-ı esasiye-i İslâmiyeden olduğu misillü dinen ve hikmeten dahi ahkâm-ı celîle-i şer'iyeye muvafıktır.

Fahru'l-enbiya efendimiz hazretleri Şeyhayn-ı muazzameyn hazarâtını -Hazreti Sıddîk ve Fâruk'u- vezâret makamında istihdam buyurmuşlardır.

Hazreti Sıddîk dahi Hazreti Fâruk'a vezaif-i vezâreti gördürmüşlerdir.

Hazreti Fâruk İmam Ali kerremallâhu vechehu hazretlerini ve sair ashab-ı kirâmı vezâret umûrunda kullanmışlardır. Hasılı hulefa-yı râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în hazarâtı vüzerâ istihdamından kendilerini müstağni görmedikleri gibi hulefa-yı Emeviye zamanında da her halifenin veziri veya vüzerâsı bulunmuştur. Şu kadar ki hulefa-yı Abbasiyeye kadar vüzera-yı İslâmiye[nin] resmî ve mukarrer bir mansıb-ı mahsus olmak üzre tevcih-i mesned-i sadâretle ifa-yı vazife etmeleri vâki olmamış ve vezâret[85] hizmeti resmen ve mahsusen tevcih olunmaksızın fiilen ve amelen icra kılınmıştır.

• • • • •

85 Aslında "vezerât" şeklindedir. [Ö.H.Ö.].

Hilafet-i Abbasiye zamanında o vakte kadar gayrıresmî ve yalnız fiilî ve amelî olarak mevcut olan vezâret mesned-i mahsus olmak üzre resmen teessüs etmiş ve vezir nasbı ve resmen tevcih-i mansıb-ı vezâret[86] olunması hususuna artık itina kılınmıştır.

Hulefa-yı Abbasiyeden Hârun er-Reşid zamanında mesned-i sadârette bulunan Âl-i Bermek ricâlinin i'tilây-ı şân ü şöhretleri o dereceye vardı ki bizzat halife dahi ona tahammül edemeyerek nihayet o hanedan-ı fazl u irfânı, o hanedan-ı cûd u sehâyı da ne suretle mahv ü ifnâ ettiği tarihlerde muharrerdir. Hârun er-Reşid'in Âl-i Bermek hakkındaki muamelesine tarihlerde pekçok esbab-ı muhtelife ve hatta esbab-ı muhayyele zikr olunmuş ise de tarih-i İslâmı tetebbu eden ve bâ-husus felsefe-i tarihe vakıf olanlarca malumdur ki Hârun er-Reşid'in muamele-i vâkıası icabât-ı siyasiye-i memleketten münba'istir; çünkü Âl-i Bermek[in] hükümet-i münkariza-i Fürsün ricâlinden oldukları ve pek ziyade kesb-i nüfuz u haysiyet ettikleri cihetle zeval-i hilafete çalışmaları mülahazâtı[nın] zevallerine sebep olduğu şüphesizdir.

Vezâret, hükümet ve hilafet-i İslâmiyenin levazım-ı hakikiyesindendir ve şer'-i şerif icabâtındandır. Vezâretin meşruiyeti ber-vech-i muharrer ef'âl-i seniyye-i nebeviye ile ve hulefa-yı râşidîn hazarâtının âsâr-ı mübeccelesiyle müsbet olduğu gibi vücûb ve lüzumu Furkân-ı azîmü'ş-şân ile de sabittir.

Hazreti Kelîmullah kıssasında "Bana ehlimden bir vezir ver; kardeşim Harun'u. Onunla sırtımı pek et ve onu işimde ortak et ki seni çok tesbih edelim" [Tâhâ, 20/29-33] nass-ı celîli vârid olmuştur ki peygamberân-ı 'ızâm için nass-ı âlî-i Furkân mûcebince vezir nasb u tayini lazım olunca hilafet ve hükümet-i İslâmiye için bu lüzum evlâ-bi't-tarîk sabit olur.

Yine Hazreti Kelîmullah için taraf-ı rabbânîden "Celalim hakkı için Musa'ya o Kitab'ı verdik ve biraderi Harun'u da maiyyetinde vezir yaptık" [Furkân, 25/25] âyet-i kerimesinde irade ve beyan buyurulduğu vechile vezir nasb u tayin buyurulmuştur ki vücûb-i vezâret[87] bu âyet-i celîle ile de karîn-i rütbe-i sübuttur.

Vezâretin lüzum ve vücûb-ı şer'îsi bu âyât-ı kerime ile tahakkuk etmekle beraber bu babda hadis-i şerif-i nebevî de mevcuttur:

"Men vellâ şey'en min umûri'n-nâs..." hadis-i şerifi vezâretin lüzum ve vücûbunu muvazzıhtır. Bu hadis-i şerifin meal-i âlîsi: "Uhdesine hal-

• • • • • •

86 Aslında "vezerât" şeklindedir. [Ö.H.Ö.].

87 Aslında "vezerât" şeklindedir. [Ö.H.Ö.].

kın umûru müfevvez olanların hayra muvaffakiyetleri irade-i ilâhiyeye tevâfuk ederse öyle salih bir vezire mukarin olurlar ki unuttukları umûru kendilerine ihtar ve tezkârda ve tezkârdan sonra da mukteziyâtını icra için muavenette bulunurlar. Hayra muvaffak olamayanlar sû-i ahval ashabından öyle bir vezire nail olurlar ki unuttuklarını tezkâr ve ihtar ve hatırında bulunanları icra için muavenetle kendilerini ıkdâr etmezler"[88].

Vezir kelimesinin iştikâkında ulema-yı siyaset-i şer'iye üç nev' üzre beyan-ı mütalaa etmişlerdir:

Birincisi: Ağırlık mânasında olan *vizr*den müştaktır. Bu fikirde bulunanlar, pek ağır olan umûr-ı hükümeti deruhte eden halife ve imamın veya padişah ve sultanın yükünü, bâr-ı sakîl-i mesuliyetini muavenetiyle, re'y ü tedbiriyle cenabı vezir tahfîf etmiş demek olur;

İkincisi: Melce' ve penah mânasında olan *vezer*den müştaktır. "Hayır hayır yok bir siper!" [Kıyâmet, 75/11] nass-ı celîl-i Furkânî'si *vezer* kelimesinin melce' ve penah mânasında olduğunu mübeyyindir. Şu iştikâka nazaran halife yahut padişah ve sultan umûr-ı 'ibâd için, umûr-ı hükümet için vezirin re'y ü marifetine ve tedâbîr-i sâibesine iltica ve müracaatta bulunmuş ve vezir dahi hükümdarın muavini ve tesviye-i mesâlih-i umumiye hususunda melce u penahı olmuş olur;

Üçüncüsü: Vezir kelimesi *ezr*den müştaktır. Ezr, zahr mânasındadır. "Onunla sırtımı (zahrımı) pek et!" [Tâhâ, 20/31] nass-ı Furkânî'si ezr'in zahr mânasında olduğunu muvazzıhtır. Şu halde padişah ve hükümdar vezirin re'y ü marifeti ve tedâbîr-i hasenesiyle tesviye-i umûrda kaviyyu'z-zahr olur.

Vezir olacak zevatın şer'an ve siyaseten sıfât-ı lâzimesi ve şerâit-i istihkakı yedidir. Bu sıfât-ı lazimeyi ve şerâit-i istihkakiyeyi haiz olanlardan vüzerâ intihabı iktiza eyler.

Sıfât-ı lazime ve şerâit-i istihkakiye şunlardır:

Birincisi: Şurût-ı câmia-i şer'iyesini şâmil olan adalettir. Şurût-ı câmia-i şer'iye mûcebince adaleti haiz olmayanlar mansıb-ı vezârete[89] nail olamaz;

İkincisi: Umûr u hususâtın icra-yı ahkâmında ve ale'l-husus devlete ârız olacak mevâdd-ı muazzama-i fevkalâdede ictihada kifayet edecek

.....

88 Ebu Davud, İmâre, 4.

89 Vezâretten maksat bugünkü tabirâta ve hukuk-ı idaremize göre fiilen sadârettir. Meşrutiyet icabınca mesuliyet-i vükelâ itibariyle de sair vükelâ-yı devlettir. Yoksa bilfiil işgal-i makam-ı vezâret etmeyen vezir rütbeli zevat ve rütbe-i vezâret değildir.

mertebede ashab-ı ilm ü vukuftan olmasıdır; zira umûr-ı muazzamada vezirin bir hata-yı ictihadîsi devletin başına büyük belâları davet eder. Nitekim zamanımızda vüzerânın o gibi hatayâsı Devlet-i Osmaniye'nin başına pekçok belâlar celb etmiştir ve hatayâ-yı vüzerâ birçok defalar millet-i Osmaniyeyi ezmiştir. Cenabı Hak devlet ve millet-i Osmaniyemizi vüzerâsının re'y-i hata-âlûdlarından tevellüt eden şer ve mazarrattan muhafaza buyursun;

Üçüncüsü: Lisan, göz, kulak gibi azâ-i bedende vezirin selâmeti şarttır; zira, bu azâda bir nakîsa olursa ifa-yı vazife-i vezârete muktedir ol[a]maz;

Dördüncüsü: Sürat-i seyr ü harekete mani olacak derecede azâ-i saire-i bedeniye nakîsasından sâlim olması lazımdır;

Beşincisi: Mesâlih-i umumiye-i siyasiye ve tedâbîr-i ahval-i raiyyeyi hüsn-i icra için re'y-i metîn sahibi olması icap eder;

Altıncısı: Memâlik-i mahrûse-i İslâmiyeyi himayet ve muhafazaya ve a'dâ-yı devletle mücahedeye muktedir olacak necdet ve şecaata malik bulunması şarttır[90];

Yedincisi: Bilhassa umûr-ı harbiyede ve hususât-ı maliyede sahib-i kifayet ve hasâfet olması şart-ı mühimm-i istihkaktır.

Hulefa-yı Abbasiyeden Me'mûn er-Reşid'in evsaf-ı lazime-i vezâret hakkında bir nutku vardır ki pekçok kütüb-i siyasiye-i İslâmiyede ve vezârete müteallik mebâhis-i idarede kayd u tezkâr olunmasıyla buraya da aynen kaydı tensip kılındı:

"İşlerim için hayırlı hasletleri kendinde toplayan, huylarında iffet ve tarîklerinde istikamet sahibi devlet adamı tercih ettim. Onu âdâb-ı muaşeretle tezyin, vâkıa ve tecrübelerle tahkim ettim. Devlet sırları ona emanet edildiğinde gerekeni yaptı, mühim işleri üstlendiğinde hakkını verdi. Hilim onu sakin kılar, ilim onu konuşturur. İşleri halletmek ve görmek için bir an ve bir bakış ona yeter. Onda umeranın savleti, hükemanın teennîsi, ulemanın tevazuu, fukahanın fehmi vardır. Kendisine ihsanda bulunulursa şükreder, kötülükle imtihan edilirse sabreder. Bugününün nasibini yarınının mahrumiyetiyle değiştirmez. Tatlı dili ve güzel beyanıyla devlet ricalinin kalbini kazanır".

• • • • • •

90 Ufacık bir patırtı ile makamını terk edip firar etmemek için bu şartın ehemmiyeti gözümüzle gördüğümüz bedihiyâttandır.

Filhakika devletin umûr-ı muazzama-i dahiliye ve hariciyesini deruhte eden vüzerâ, bâlâda beyan olunan sıfât-ı lâzime ve şerâit-i mahsusayı hâiz olmazlarsa hal ve hareketleri daima devlet ve millet başına câlib-i belâ olur.

Bir devletin umûr-ı mühimme-i dahiliyesini deruhte edenler, mehâmm-ı hariciyesini uhde-i hasâfetine alanlar pek ağır yükleri tahammül etmiş olurlar. İhtilâl-i umûra meydan vermemeleri ve daima ıslah-ı hâle çalışıp âsâr-ı fiiliye göstermeleri lazımdır. Hele umûr-ı dahiliyede emn ü asayişe çalışmaları, muhafaza-i efrad-ı millete sarf-ı makderet etmeleri, vâridât-ı devleti tezyîd ve mevcudunu hüsn-i istihsal ve hüsn-i istimal eylemeleri, kifayetli ve vukuflu memurlar istihdam etmeleri icap eder.

Bilcümle müstahdemîn-i devleti tarîk-ı hakk u adle sevk ve kâffe-i umûrda icra-yı adaletle ihkâk-ı hak etmeleri lazım gelir.

Bilcümle vülât ve memurîn-i devleti zulm ü istibdattan men ile beraber cadde-i adl ü insaftan hurûc edenleri ceza-yı şedîd ile mücazât eylemeleri levazım-ı vezârettendir. Daima memurîn ve müstahdemîn-i devletin ahvalini, ef'âl ve a'mâlini teftiş etmek vecîbe-i zimmetleridir. Hüsn-i hizmete mükâfat, sû-i harekâta mücazât tertibinde kusur etmemeleri farîza-ı zimmet-i memuriyetleridir. Hatır u gönüle bakmamaları, ekârib ü taallukatını ve esbab ü suver-i saire ile mensubâtını erbab-ı dirayet ve kifayete takdim gibi hodgâmlıkta bulunmamaları vazifeleri vecâibindendir.

Vezir olacak zevatın, tabirât-ı hâzıramıza göre vükelâ-yı devletin haiz olmaları lazım gelen sıfât-ı mesrûdenin nekâyısı olursa o noksan nisbetinde umûr-ı dahiliye ve hariciye-i hükümet[in] dûçar-ı tezelzül ve ihtilâl olacağında şüphe yoktur.

Vezâret, hükümât-ı İslâmiyede ber-vech-i muharrer vecâyib veya caizât-ı şer'iyeden olduğu gibi bu memuriyet ve vazife-i mühimme şer'an ve esasen iki nev'idir:

Birincisi: Vezâret-i tefvîz;

İkincisi: Vezâret-i tenfîzdir.

Vezâret-i tefvîz, vezirin ve şimdiki hukuk-ı idare-i saltanat-ı seniyyeye göre sadrazamın hükümete müteallik kâffe-i umûrda müfevvaz olmasına ıtlak olunur. Tabir-i Osmanîmizce "vekâlet-i mutlaka"[nın] işte bu vezâret-i tefvîzden muktebes olduğu zan olunabilir. Vezâret-i tefvîz veya vezir-i müfevvaz, padişahın yapabileceği kâffe-i umûru rü'yet ve tesviyeye mezun demektir. Tayin-i vülât u memurîn ve tedvîr-i umûr-ı maliye ve

sair hususat-ı dahiliye ve hariciyede re'y ü tedbir-i zatîsiyle kâffe-i mühimmât-ı devlete mübaşeret eder. Vezir-i müfevvazın kâffe-i umûrda makam-ı hilafet ve saltanata malumat vermesi de lazımdır. Cereyan eden hâlât ve muamelatı arz-ı atebe-i ulyâ etmesi muktezîdir. Bazı muamelat ve icraatı makam-ı saltanatınca karîn-i kabul olmaz ise irade-i seniyye ile tadil olunur; çünkü halife veya sultan[ın] bizzat kendisinin icra ettiği umûr u hususâtı icab-ı hal ü maslahata ve ictihadına göre tadil edebileceğine nazaran -her ne kadar müfevvaz olursa olsun- vezirinin muamelat ve icraatını da tadil edebilmesi evleviyette kalır.

Vezir-i müfevvaz veyahut vezâret-i tefvîz tarafından yapılacak ve vazifesi haricinde kalacak olan mevâdd pek mahduttur; üç meseleden ibarettir:

Halife veya sultan, devleti için şer'an veliaht nasb edebilirse de vezir-i müfevvaz veliaht nasb u tayin edemez. Halife veya padişah saltanattan istifa edebilirse de padişahın veya halifenin saltanattan veya hilafetten istifasını vezir-i müfevvaz dermiyan eyleyemez. Vezirin nasb u tayin ettiği vülât u müstahdemîn-i devleti halife veya padişah azlede[bili]rse de, halife veya padişahın nasb eylediği memurları vezir-i müfevvaz azle muktedir olamaz.

Vezâretin birinci nev'i olan vezâret-i tefvîzin vezayifini, hukuk-ı idare-i İslâmiye[yi] tahrir eden ulema-yı din bâlâda bast ü beyan olunduğu vechile tayin ve takrîr etmişlerdir.

Vezâretin ikinci nev'i bulunan vezâret-i tenfîzin hükmü vezâret-i tefvîze nisbetle pek zayıftır ve şurût ve sıfât-ı lazime ve muteberesi pek kalîldir. Vezâret-i tenfîz padişah ile tebeası veya padişah ile müstahdemîn u memurîn-i devlet arasında icra-yı vesâtatten ibarettir. Tedvîr-i umûr-ı devlet ve tesviye-i mehâmm-ı memleket bizzat padişah veya halifeye ait ve râci' olup vezâret-i tenfîz o emirleri icap edenlere tebliğden başka bir vazife ile muvazzaf olamaz.

Hasılı, vezir-i tenfîz, makam-ı saltanattan sadır olan iradâtı ve devletin memurîn u müstahdemîni tarafından ve tebea ve re'âyâ cânibinden vâki olacak maruzatı arz u tebliğe müteallik bir vazife-i mahdûde olduğuna mebnî ehemmiyeti vezâret-i tefvîzden pek dûndur.

Vezir-i tenfîz için şerâit-i seb'a-i mesrûdeden hürriyet ve ilmin lüzumu yoktur; çünkü umûr ve mehâmm-ı devleti rü'yet ve temşiyet hususunda kendi re'y ü ictihadını istimale gayr-ı muktedir ve öyle bir vazife ile gayr-ı muvazzaftır ve icra-yı ahkâma gayr-ı memurdur. Binaenaleyh vezâret-i tenfîz vezâyifi hürriyet ve ilme müftakır olamaz. Vezir-i tenfîzin

bütün vazifesi iki emre münhasırdır: Birisi halifeye arz-ı malumat ve diğeri halife namına icra-yı tebliğattır. Maamafih vezir-i tenfîz için de şerâit-i lazime-i intihab ulema-yı siyasiye-i diniyemiz tarafından ber-vech-i âtî tayin ve beyan kılınmıştır:

1. Uhde-i emanetine tevdi edilen emr-i tebliğde hiyanet etmemek için haiz-i emniyet olması lazımdır[91];

2. Doğru sözlü olması şarttır; zira tebliğatta ifadâtına vüsûk ve itimat olunması iktiza eder;

3. İrtişâ etmemesi ve temayülüne meydan kalmamak için tama'kâr olmaması muktezîdir;

4. Kimse ile adâvet ve garazı[92] bulunmamalıdır; çünkü ağrâz-ı şahsiye ve adâvet-i zâtiye intisâf ve i'tâfa manidir;

5. Halifeye vuku bulacak maruzatı ve halifeden sadır olacak evâmirin tebliğatı mütebâyin, mütehâlif olmamak üzre hafıza sahibi olması şarttır; çünkü maruzat ve iradâtta halifenin lehinde ve aleyhinde bir şahit makamındadır;

6. Umûr u husûsun iltibas ve iştibâhına meydan kalmamak için zekâ ve fıtnat sahibi olması icap eyler.

Vezir-i tenfîz[in] umûr ve mehâmm-ı saltanatta re'y ü tedbir ile fi'l-cümle iştiraki olursa sıhhat-ı re'ye ve tedbîr-i savâba muvaffakiyetini temin edecek tecrübe sahibi olması da şart olabilir. Re'y ü tedbirde iştirâki bulunamazsa bu sıfat-ı zâideye de ihtiyaç olamaz.

Saltanat-ı İslâmiyede vezâret yalnız bir vezire münhasır olmayıp iki ve daha ziyade vezir tayin ve istihdamına da cevaz verilmiştir.

• • •

Vezâret ve vezir için icabât ve mukteziyât-ı siyasiye-i şer'iye bu mebhasta buraya kadar izah olunan hususâttan ibarettir. Vüzerâ hakkında hukuk-ı idare-i saltanat-ı seniyyenin şu ahkâm-ı siyasiye-i diniyeye tatbiki hakkında da bir iki söz söylenebilir. Bidayet-i teessüs-i saltanatta Sultan Orhan hazretlerinin dâderi ve Çandarlı Halil vezir idiler ve vezir-i müfevvaz idiler ve vezâret rütbeten ve fiilen yalnız sadrazamlara münhasır idi. Vezâretin yalnız sadrazamlara inhisarı, yani devlette yalnız bir vezirin vücuduyla iktifâ olunması Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'mizde birçok zaman devam etmiştir.

• • • • • •

91 Hilaf-ı hakikat maruzatta bulunmak, padişahtan sadır olmayan iradâtı tebliğ etmek emanete muhaliftir ki bu hal[in] bâ-husus devr-i sâbıkta pekçok vuku bulduğu, emâretiyle meydandadır.

92 Ne kadar mühimdir.

Fütühâtın tekessürü ve memâlik-i saltanat-ı seniyyenin tevessü'ü üzerine şark ve garba seraskerlik vazifesiyle kumandanlar tayin kılınmasına ve büyük kumandanların rütbe-i vezareti haiz olmaları[nın] tezyîd ve takviye-i nüfuz esbabından addolunmasına mebnî *sadrazam kâim-i makamı* namıyla bir vezir daha ilâve olunmuştur. Daha sonraları azl u nasb-ı vüzerâ iktiza ettiğine ve esfâr-ı ba'îdeye seraskerlik vazifesiyle vüzerâ i'zâmı lazım olduğu gibi mehâmm-ı umûru düşünmek ve tedâbîr-i mukteziye ittihaz etmek üzre erbab-ı vukuf ve itimattan bir heyetin merkez-i saltanatta bulunması kaidesi de kabul edildiğine mebnî şimdiki Heyet-i Vükelâ makamına kâim olarak "kubbe-nişîn vüzerâ" nasb u tayin kılınmıştır. Devletin umûr-ı dahiliye ve hariciyesi bu heyette rü'yet olunurdu. Sadrazamlar, seraskerler ekseriya bu heyetten intihap ve tayin kılınırdı. Devr-i inh[it]atımız başladıktan sonra tayin ve tahdîd-i vüzerâ hususundaki kavâid-i mazbûta-i kadîme dahi tebeddül ederek vüzerânın adedi çoğalmış ve nihayet vezâret mansıp ve memuriyet dairesinden çıkarılarak rütbe haline ifrağ edilmiştir. Devletçe taltifi iktiza edenlere rütbe-i vezâret ihsan olunuyor. Rütbe-i vezâret tevcih edilen zevat ya bi'l-kuvve sadrazam ve vükelâ demek olur yahut hiç olmazsa bu mansıplara namzet tanılır.

Hukuk-ı idare-i İslâmiyede vezaretin ve Osmanlı hukuk-ı idaremize göre sadaretin ve vükelânın taaddüdü caizdir. Hukuk-ı idare-i İslâmiyede şu'abât-ı idare-i devlet başlıca yirmi kısma münkasımdır. Tarih-i hicretin dördüncü asrında ve Bağdat'taki hilafet-i Abbasiye zamanında kâdı'l-kudât -şimdiki tabirimize göre şeyhülislâm- olan ecille-i müfessirîn ve muhaddisînden ve meşâhir-i efâzıl-ı İslâmiyeden İmam Mâverdî hazretlerinin hukuk-ı idare-i İslâmiyeyi mutazammın telif ettikleri *Ahkâm-ı Sultâniye* nam eser-i âlîsinde şu'abât-ı idare-i devletin işbu yirmi kısmını beyan ve izah etmişlerdir ki hukuk-ı idare-i hâzıramıza, bunların şimdiki nezaretlere ve memuriyetlere tatbiki mümkündür. Risâlemizin maksadı hukuk-ı idare telifi olmadığından ol babda i'tâ-yı izahat telifimizin maksadı haricinde kalır.

29.
RİSÂLE

NAZAR-I İSLÂMDA MAKAM-I HİLAFET

ESER-İ HÂME-İ:
ÖMER LÜTFİ
SELANİK ADLİYE MÜDÜRÜ

MÜHÜRSÜZ NÜSHALAR SAHTEDİR.

HAZIRLAYANLAR:
DERYA BAŞ - ULVİYE AKGÜN

SELANİK
ÖRTÜLÜ ÇARŞI'DA ASIR MATBAASI'NDA TAB' OLUNMUŞTUR.
1330 [H.]

نظر اسلامده مقام خلافت

اثر خامهٔ عمر لطفی

[illegible] عربی مدرسی

مهرسز نسخه‌لر ساخته‌در .

عمر لطفی

سلانیك

اورته چارشوده «عصر» مطبعه‌سنده
طبع اولنمشدر

سنه ١٣٣٠

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Elhamdü lillâhi vahdeh, ve's-salâtü ve's-selâmü alâ men lâ-nebiyye ba'deh.

Cümlenin malumu olduğu üzre Meclis-i Mebusân-ı Osmanî devre-i ûlâ-yı ictimaının ilk senesinde Kanun-i Esasî'nin otuz beşinci maddesi iktizâsınca münhasıran yed-i iktidar-ı hazreti padişahîye müfevvaz olan "Heyet-i Mebusân'ın feshi" hakkını Heyet-i A'yânın inzimâm-ı muvâfakati meşrût olmak suretinde takyîd ettirmeye muvaffak olmuş idi.

Meclis'in dördüncü sene-i ictimaında Heyet-i Vükelâ Meclis-i Mebusân'a gelerek esbâb-ı mûcibe beyanıyla bu kaydın müsta'celen ta'dilini teklif eyledi.

Şöyle ki; zât-ı hazreti padişahî Heyet-i Mebusân'ın inde'l-iktizâ feshi hususunda Heyet-i A'yân ile istişare edecek ve fakat fesh ile 'adem-i fesh hususlarında heyet-i müşârun ileyhânın re'y ü işaretiyle mukayyed olmayacak.

Heyet-i Vükelâ'ya İttihat ve Terakki Fırkası zahîr olarak teklifin kabulü tarafını iltizâm ediyordu. Fırka-i muhalife ise doksan üç senesi vak'asını derpîş ederek kemâl-i şiddetle muhalefet gösteriyordu.

Teklif-i vâkı'ın leh ve aleyhinde birçok sözler söylendi. Bu meyanda hukuk ve evsâf-ı hilafet de mevki-i bahs ü cidâle vaz' olundu.

Me'âşir-i müslimîne göre mesele-i hilafet sâir mesâil-i hayatiye ve ictimaiyenin şânen ehemmi, makamen a'zamıdır. Cidden dakîk ve amîk ve

o nisbette sezâ-vâr-ı ihtimam u itina olan bu mesele-i mühimmeye dair irâd-ı kelâm olunurken telmih u îmalara, îham u ibhamlara kesret üzre müracaat, meselenin iktiza eylediği ciddiyet-i lisan ve vuzuh-ı beyana gayr-ı muvâfık olmakla beraber son derece de muzırdır, hatar-nâktir.

Hele mahall-i cereyan-ı bahs Meclis-i Mebusân-ı millet olur, bahs eden zat da beyne'l-ümmet sıfat-ı ilmiyesiyle müştehir bir sahib-i fazl u irfan bulunur ise; tertib-i kelâmda dikkat, temhîd-i meramda itina bilhassa o zâta göre bir kat daha kesb-i vücub eder. Zira o kürsi-i âlî üzerinde iyi, fena her ne söylenirse vesatat-ı matbuat ile nevâhî-i âlemin her tarafına neşr u ilân olunur; ercâ-yı İslâmın her tarafında nev' u mahiyetine göre mesmû' u mültefit olur. Hayır ise hayrı intâc eder; şer ise müeddî-i şerr-i mahz olur.

• • •

Meclis-i Mebusân'ın dördüncü sene-i ictimaının otuz altıncı ve otuz yedinci celselerine ait olan zabıt varakalarında fırka-i muhalife ricâlinden ve efâdıl-ı ulemâ-yı İslâmdan Tokat sancağı mebus-ı sâbıkı Mustafa Sabri Efendi'nin mufassal bir hitâbesi münderictir. Fâzıl-ı müşârun ileyh bu hitabelerinde muhtelif mevzular hakkında îrâd-ı kelâmdan sonra hilafet meselesine intikal ile diyorlar ki:

> "El-hasıl tevâzün-i kuvâ bahsinde hülâsaten derim ki; hukuk-ı saltanat muhtac-ı tevsî', muhtac-ı tezyîd değil, muhtac-ı tahlis bir haldedir. Sonra hilafetten, şeriatten de bahs olundu. Rica ederim hukuk-ı hilafeti o kadar ta'mîka sevk etmeyiniz. Eğer kitapları açar da imamü'l-müslimîn olan zâtın hukukunu, evsâfını ta'dâd edecek olursak içinden çıkamazsanız, bu hukuk-ı hilafet bahsini o kadar karıştırmayınız, biraz da kitaba uydurmaya çalışınız".

İşte müşârun ileyh Sabri Efendi hilafete müteallik olarak halli iktizâ eden bir meseleden bu tarz-ı beyan ile bahs buyurdular. Hem de Meclis-i Mebusân vasatında kürsi-i millî üzerinde! Şimdi biz teemmül edelim, o zaman ki hal ü mevki ne idi?

O zamanki hal ü mevki: Heyet-i Vükelâ, Heyet-i Mebusân'a hitaben diyordu ki; siz hukuk-ı şer'iye-i hilafetten bir hakk-ı mutlakı hilâf-ı hükm-i şeriat olarak vaktiyle her nasılsa kasr u takyîd ettiniz! Şimdi bu kaydı fekk etmeniz lâzımdır. Zira bu kaydın devamı millet ve devlet hakkında mûcib-i mazarrat olur.

Fırka-i muhalife ricâli de diyorlardı ki; hayır sizin bahsettiğiniz hakkın şer'an bir hakk-ı mutlak olması şöyle dursun nezd-i şeriatta hakk-ı meşrû bile addolunamaz. O hakkı makam-ı hilafete millet i'tâ eylemiştir. Şartı da hal-i hâzırı üzre mukayyeden ibkâsıdır!

Hükümetin mütâlebesi nefsü'l-emrde musîb idi yahut değil idi. Biz bu cihetten bilâhare bahs edeceğiz. Ancak mutâlebe olunan hakkın 'adem-i meşrûiyetini iddia için fırka-i muhalife uhdesinde terettüb eden vazife ne idi? Biz şimdi bu ciheti tetkik eyleyeceğiz. Bize kalırsa vazife o idi ki; fırka-i muhalife hukuk-ı hilafeti 'alâ mâ-şere'allah yegân yegân ta'dâd edecekler, sonra da diyecekler idi ki:

İşte hukuk-ı hilafet nezd-i şeriatta bu ta'dâd ettiğimiz envâ'a maksûr ve münhasırdır. Sizin iddia eylediğiniz hak bu cümleden hariçtir. Binaenaleyh mutâlebeniz taraf-ı şeriatten red olunur.

Fırka-i muhalife bu vazifeyi nasıl ifâ eyledi?

Müphem ve müşevveş bir surette! Evvelce de söylediğimiz üzre bu husûs hakkında şer'-i ilâhî namına îrâd-ı kelâm eden Mustafa Sabri Efendi:

> "Hukuk-ı hilafeti rica ederim o kadar ta'mîka sevk etmeyiniz. Eğer kitapları açar da imamü'l-müslimîn olan zâtın hukuk ve evsâfını ta'dâd edecek olursak içinden çıkamazsınız. Bu hukuk-ı hilafet bahsini o kadar karıştırmayınız. Biraz da kitaba uydurmaya çalışınız"

sözlerini söyledi.

Ne için?

Evet ne için hukuk-ı hilafeti ta'mîkten istinkâf buyurdular? Ve ne için kitapları açıp da hukuk ve evsâf-ı hilafeti ta'dâd ederek itikatlarınca bir hakk-ı fuzûlî talebinde bulunan Heyet-i Vükelâ'ya karşı beyan-ı hükm-i ilâhî ile ihticâc buyurmadılar?

Îrâd-ı hüccet makamında terk-i hüccet makul müdür?

Hele: "İçinden çıkamazsınız. Bu hukuk-ı hilafet bahsini o kadar karıştırmayınız" deyü hukuk-ı hulefâyı mahiyyâtı anlaşılmaz bir reng-i garib ile tasvir etmek ve bu suret-i tasvir ile hukuk-ı hilafetin hîçîye yakın bir mertebe-i pestîde bulunduğunu îhâm eylemek öyle can alacak bir mevkide caiz mi idi?

Halifenin hukuk ve evsâfı hakkındaki tarifât-ı ilâhiyye yanlız ulemaya mahrem olup sair âhâd-ı ümmete karşı nâmahrem midir?

Raiyyet üzerindeki hakk-ı tasarrufu maslahata menût olan imamü'l-müslimînin leh ve aleyhindeki nusûs-ı Rabbaniye öyle bir mahall-i ihtiyacda beyan edilmeyip de ne zaman beyan edilecek idi?

Bi'l-icmâl: Halkın ırzlarıyla mal ve canları üzerinde icra-yı hükümet edecek olan bir emir namına "zu'mlarına göre" bir hakk-ı fuzulî talep olunduğu sırada tarden li't-taleb ikâme edilmeyen hücec-i şer'iyye hangi sırada ikame edilecekti? Buyururlarsa ki biz bu vazifeyi ifâ eyledik, şahid-i davamız da şu sözlerdir:

"Hilafet-i İslâmiyyede esas, halifeyi 'fa'alün li-mâ-yürîd' [her istediğini yapar] haline getirmek veyahut hatadan münezzeh farz etmek değildir. Belki bir A'rabînin halife-i sânî-i Peygamberî Hazreti Ömer'e hitâben: 'Eğer sen istikametten, kanun-ı ilâhîden inhirâf edersen o inhirâfı kılıcımla doğrulturum' dediği gibi, halifeye şer' u kanuna münkâd bir vaziyet-i mübeccele vermektir. Müslümanlar öyle bir hür peygamberin ümmetidir ki o peygamber ümmetlerine her akşam kıldıkları yatsı namazında vâki Kunut Duası'na şu cümleyi vaz' ettirmiştir: 'Ve nahle'u ve netrükü men yefcürük' [Sana karşı fisk u fücurda bulunanı hal' eder ve terkederiz]. Bizim padişahımızın melek-haslet olduğunu takdirle beraber yine zan ederim ki kendisine halife-i sânî Hazreti Ömer'in hukukundan fazla bir hak vermek istemezsiniz değil mi? Hazreti Ömer şûrada kaç re'ye mâlik idi bilir misiniz? Bir re'yi vardı! Hatta Hazreti Ömer 'ene ke-ahadiküm' yani 'ben sizin re'y hususunda biriniz gibiyim' buyurdular. Biz ise zât-ı hazret-i padişahîye a'yân ile mebusândan mürekkeb olan bir kitle-i kanuniyenin mecmû'-ı ârâsına müsavi bir re'y verdik, kâfidir zan ederim".

Cevaben deriz ki:

Bu sözlerde hulefâya fazla hukuk temin edildiğine ta'riz var. Halifenin re'yen ve hükmen bir mebus ile müsavi bulunduğuna imâ var. İğvicâcına karşı -hatta bir A'rabî tarafından bile- seyf ile mukabele edileceğine işaret var. Fücûra ikdâmı halinde hal' ve terk olunacağına telmîh var. Lâkin şer'-i ilâhî nezdindeki hukuk-ı asliye ve sâbitesi neden ibarettir, onu beyan yok! Evsâf-ı matlûbe-i hilafet yani mâ-bihi'l-kıyâm-ı hilafet olan evsâf ne gibi şeylerdir, onları da tasrîh yok!

Demek fâzıl-ı müşarun ileyh vazifelerini tamamıyla ifâ buyurmamışlar. Hatta bizim bilâhare vâzıhan ve hakkan irâe ve isbat eyleceğimiz üzre ifâ eyledikleri miktarı da hatarât ve nekâis ile memlûdur!

Mustafa Sabri Efendi o hitabeyi îrâd ettiği zaman uhdelerinde biri daimi, diğeri muvakkat olarak iki sıfat müctemi' idi.

Peygamberân-ı 'ızâmın nezd-i ümmette emini idiler: Ki bu sıfat, sıfat-ı dâimeleridir. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz "el-Ulemâu umenâu'r-rusül"[1] buyurmuşlardır. Yani "Ulema enbiyâ-yı 'ızâmın eminleridir".

Sıfat-ı muvakkateleri de o esnada uhdelerinde bulunan vekâlet-i ümmet idi. Malum olduğu üzre vekâlette de emanet şarttır. İmdi biz müşarun ileyhden sual ederiz:

Madem kendi kavillerince, Kanun-ı Esasi tarafından imamü'l-müslimîne temin edilen hukukta ziyade var imiş, şer'-i İslâm o kadar hukuka o derecelerde ıtlâk-ı tasarrufa müsaade etmez imiş; o halde kendileri o zevâid-i hukukun hadd-i maruf-ı şer'îye ircâ'ını ne için talep etmediler? Ki bu talep "enbiyânın nezd-i ümmette emini ve milletin Meclis-i Mebusân'da vekili" bulunmaları hasebiyle uhdelerinde müterettip, ifâsı vacib bir vazife-i mütehattime idi! Lâkin bu sual nâ-be-mahaldir. Zira müşarun ileyh iddia-kerdeleri olan hukuk-ı zâidenin neden ibaret olduğunu beyan buyurmamışlardır ki onların hadd-i itidâl-i şer'îye ircâ'ını ne için talep etmedikleri kendilerinden sual olunabilsin.

Derlerse ki biz halifeye verilen hukuk-ı zâide hakkında külliyyen sükût etmiş değiliz. Hatta Hazreti Ömer'in şûrada ancak bir re'yi olduğunu ve halife-i müşarun ileyhin "ene ke-ehadiküm" diyerek re'y hususunda kendileriyle diğer ehl-i şûra arasında asla fark bulunmadığını bizzat ifade buyurduklarını ve hal böyle iken bizim zât-ı hazret-i padişahîye a'yân ile mebusândan mürekkeb bir kitle-i kanuniyyenin mecmû'-ı ârâsına müsavi bir re'y verdiğimizi sarâhaten beyan eyledik. İşte halifeye verilen bu re'y, hukuk-ı zâideden değil de nedir?

Cevâben deriz ki: Evet fi'l-hakika bu sözleri söylediniz. Lâkin söylememeli idiniz! Zira makam-ı hilafete getirilen ve biat-ı ümmetle hilafeti takarrür eden bir zâtın rüchân-ı re'yi ve emri şer'an bir hükm-i maktû'un bihtir. Şart ancak re'y u emrinde şâibe-i ma'siyet mevcut bulunmamaktır. Yani halifenin re'y u emrine itaat olunmaz, o zamandaki re'y u emrinde eser-i ma'siyet bulunur. Aksi takdirde itaat vacibtir. Binaenaleyh halife olan zât re'y-i müreccaha sahiptir!

Eğer re'y-i halifenin bir mebus re'yiyle hükmen ve tesiren müsavi olduğu hakkındaki sened-i şer'îleri Ömer b. el-Hattâb radıyallâhu anhın

.....

1 Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 84.

"ene ke-ahadiküm" buyurmuş olmalarına münhasır ise biz bu kavlin o yoldaki iddialarına hüccet teşkil edip edemeyeceği bahsini ikinci mertebeye bırakarak mertebe-i ûlâda zât-ı fâzılânelerinden sual ederiz ki, bu kavlin Hazreti Ömer'den sudûru hakkındaki senetleri hangi eserdir? Biz imam-ı müşarun ileyhten böyle bir kavil sudûruna müttali değiliz. Ancak kavl-i mezkûrun Meclis-i Mebusân'da kendileri gibi bir âlim-i celîl tarafından halife-i müşarun ileyhe nisbet ve makam-ı hüccette dermeyân edilmesi üzerine -elbette Hazreti Ömer'den böyle bir kavil mervîdir ki Mustafa Sabri Efendi o yolda bir ihticâcda bulundular- diyerek birçok kütüb ü esfâra müracaatla taharriyâtta bulunduk. Zira mahal ve sebep îrâdını lâyıkıyla anlamak isterdik. Lâkin netice-i taharriyâtımız boşa çıktı, bulmak müyesser olmadı!

Ale'l-husus biz bu sözü İmam Ali radıyallâhu anha mensup olarak zabt eylemiş idik. Birçok kitaplarda da bu sûretle münderictir.

Ez-cümle *Tarih-i Ebu'l-Fida*'da beyan olunduğu üzre:

Şehid-i mükerrem Hazreti Osman radıyallâhu anhın katledilmesi üzerine Medine-i münevvere tamam beş gün müddet buhran-ı azîm içinde kalmış idi. Ehl-i kıyâm halife bulmakta mütehayyir idiler. Mısrîlerin emiri bulunan "Gâfikî" ile maiyyeti halkı bir taraftan, Kûfelilerle Basralılar diğer taraftan hilafeti deruhte edecek bir zât aramakta idiler. Talha bahçesinde ihtifâ etmiş idi. Zübeyr ile Sa'd Medine'den çıkıp bir tarafa gitmiş idiler. Hatta Benî Ümeyye erkânı cümleten firar eylemişler idi.

"Gâfikî" ile rüfekâsı İmam Ali'ye müracaat ettiler. Cenabı İmam kabul etmeyerek kendilerini red buyurdular. Yine o esnada Kûfeliler Zübeyr'i, Basra'dan gelenler Talha'yı bularak müşarun ileyhimâya teklif-i hilafette bulundular. Ne Zübeyr ne de Talha radıyallâhu anhuma kabul etmeyip onlar dahi İmam Ali gibi red ile cevap verdiler.

Gerçi ehl-i kıyâm Cenabı Osman'ın emr-i katlinde müttefik idiler. Lâkin ba'de'l-katl halife intihâbında ittifak edemiyorlardı. Medine gark-ı hayret, hal vahîm, meâl meçhul idi. Güya her zerre-i hâk ehl-i kıyâma karşı "İnzâr edilenlerin sabahı ne kötü oldu" [Sâffât, 37/177] nass-ı kâhiru'l-meâl-i sübhânîsini ihtar edip duruyordu.

Nâsın ızdırabı son dereceye vardı. Onun üzerine ehl-i Medine bi'l-ictima İmam Ali radıyallâhu anha müracaat ettiler ve dediler ki: "Ya İbn 'ammi Resûlillâh! Hali görüyorsun, rahm et, biatımızı kabul eyle".

İşte Hazreti İmam ehl-i Medine'nin bu ilhâh-ı muzdaribânesi üzerine "Kad ecebtüküm..." buyurdular. Meâli: "Talebinize icâbet ettim. Lâkin

bilmelisiniz ki bu icâbetimde kendi bildiğim üzre hareketim şarttır! Bu şarta razı olmaz iseniz beni kendi halime terk edersiniz! O halde sizin bir ferdiniz ne ise ben de onun hükmünde olurum!"

Görülüyor ki "ene ke-ahadiküm" kavli re'y-i âhâd ile re'y-i imamın müsavatını beyan değil bilâkis re'y-i imamın re'y-i âhâda rüchânını ilânen îrâd buyrulmuştur! Şimdi biz bu noktada biraz tevakkuf edelim ve kendi insaflarına müracaat edelim! Cenabı Ömer imamü'l-müslimîn idi. Kezâlik Cenabı Ali de imamü'l-müslimîn idi. Cenabı Ömer fakih ve âlim idi. Kezâ Cenabı Ali, o da onun kadar ve hatta kavl-i sahiha göre daha ziyade fakih ve âlim idi. İmdi eğer fâzıl-ı müşarun ileyhin iddiası vechile hulefâ-yı İslâmın netice-i istişare ile merbut ve mukayyet olmaları şer'an bir emr-i mütehattime idiyse İmam Ali radıyallâhu anh nasıl olup da kendi re'yinin re'y-i ümmet üzerine rüchânını hîn-i kabul-i hilafette şart-ı yegâne olarak dermeyân eyledi? Belvâ-yı 'âmmda kat'an dahil bulunan böyle bir emr-i hatîrdeki hükm-i şeriat kendilerince meçhul mü idi? Yoksa malumları olduğu halde hükm-i ilâhîye karşı izhâr-ı muhalefet mi buyurdular?

Biz bu suallerimizin cevabını fâzıl-ı muhteremin zerâfet-i ilmiyelerine terk ile sözümüze devam edeceğiz.

Mustafa Sabri Efendi "ene ke-ahadiküm" kavlini Hazreti Ömer'e nisbet buyurdukları sırada bu sözü Cenabı Ömer hangi vak'anın istişâresinde ve hangi mecliste îrâd buyurmuşlardır? Ve sözün evvel ve âhiri var mıdır, yok mudur? Bu cihetleri izah etmemişlerdir. Siyâk-ı ifadelerinden anlaşıldığına göre meclis, meclis-i meşveret imiş. Ve bu sözü de Cenabı Ömer re'y hususunda sarf buyurmuşlardır. Şimdi burada biraz teemmül edelim:

"Ene ke-ahadiküm" kavlindeki "kâf-ı teşbih" acaba Hazreti Ömer'in re'yiyle sair huzzâr re'yleri arasında hükmen ve te'siren hiçbir fark mevcut olmadığına ve re'y-i imamın re'y-i dîgerân üzerine vechen mine'l-vücûh imkân-ı rüchânı bulunmadığına delâlet edecek mi?

Biz deriz ki etmez! Meselâ Cenabı Ömer'in re'yiyle re'y-i huzzâr arasında ihtilaf hasıl oldu. İmam-ı müslimîn olan Hazreti Ömer de re'yinde musır. Şu halde vech-i rüchân hangi tarafın re'yine teveccüh edecek? Mustafa Sabri Efendi iddia edebilecekler mi ki huzzârın re'yi Hazreti Ömer'in re'yi üzerine tereccüh edecektir? Evet derler ise biz deriz ki; burhanını gösteriniz!

Gerçi Hazreti Ömer işaret-i ashab üzerine rücû ettiler. İşaret olunan re'yi kabul buyurdular. Fakat o re'yin re'y-i sahîh ve sâlim olduğuna kâni olarak tav' u rızalarıyla kabul buyurdular, kerhen ve muztarran değil!

Eğer Hazreti Ömer "ene ke-ahadiküm" kavlini bir meclis-i meşverette sarf buyurmuşlar ise, kendi re'yiyle huzzârın re'yi arasında ancak vücud-ı müşâbehete imâ eylemiş olurlar. Zira kâf-ı teşbihin hükmü misliyyet-i mutlaka değil, müşâbehet ifade eder. Hem de meclisin meclis-i meşveret olmasına nazaran huzzâr da ashab-ı güzîn ile sair bazı kibâr-ı müslimîn olacak!

Halbuki Resulüllah-ı a'zâm sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz kendilerine müracaat eden bir takım eşhâsa karşı hem de emr-i ilâhî ile "İnnemâ ene beşerün mislüküm" ["Ben ancak/sadece sizin gibi bir beşerim", Kehf, 18/110; Fussılet, 41/6] buyurdular. Bu kavl-i celîl ile Hazreti Peygamber huzzâr ve kendi beyninde -müşâbehetten etemm olarak- misliyyete imâ buyurmuşlardır. İmâ değil tasrih eylemişlerdir! Hem de bu kavl-i celîle muhatap olanlar müşrikîn-i Kureyş idi. Bi-itibari'z-zâhir beşeriyetteki misliyet beşeriyetin mecmû-ı hasâisine şâmil olur. İmdi Resulüllah'ın müşrikîn-i Kureyş ile misliyet-i beşeriyyesini müş'ir olan bu nazm-ı celîl hükmünü re'y-i nebevîlerine de teşmil ederek; hâşe lillâh Resulüllah'ın re'yi de re'y-i müşrikîn ile müsavi idi diyebilecek miyiz? Elbette diyemeyeceğiz! Zira nazımdaki "innemâ" kelimesi hasr-ı hakikiyi değil, hasr-ı mecazîyi müfiddir. Ancak misliyet-i beşeriyeye hastır.

Kezâlik -eğer söylemiş iseler- kavl-i Ömerîdeki hüküm de bu minval üzredir. Bu kavildeki kâf-ı teşbih re'ye râci' farz edilse bile evvelce de söylediğimiz üzre ancak min-vechin müşâbeheti beyan demek olur. Re'y-i Ömerînin sair huzzâr re'yleriyle misliyet-i mutlakasını elbette iktizâ etmez! Hükmü mutâ', re'yi diğer re'yler üzerine râcih olmayacaktı da; mutâ'iyyet-i hükm ve râcihiyyet re'yinden başka hiçbir suretle idaresi aklen ve şer'an kâbil-i imkân olmadığı her bir âkil ve müteşerri'in meczûmu bulunan makam-ı hilafet-i kübrâya getirilmesindeki mâna ne idi? Biz levme-i lâimden korkmayarak kat'an ve cezmen ifade ve beyan eyleriz ki: Cenabı Ömer radıyallâhu anh kendi re'yinin re'y-i dîğerân ile her cihette müsavâtını ilân edemezdi. Zira derhal hilafetten el çekmesi lâzım gelirdi!

Seyyid-i Şerif radıyallâhu anhın *Nehcü'l-Belâğa* nâm eserinde görmüş idim:

İmam Ali kerremallâhu vecheh, Mescid-i Kûfe pîşgâhında şedîdü'l-meâl bir hutbe irâd buyururlar. Bu hutbelerinde ser-keşân-ı ehl-i Kûfe'nin itaatsizlikleri yüzünden vücuda gelen fenalıkları ta'dâddan sonra "fe-lâ re'ye li-men lâ yüta'" [İtaat edilmeyenin re'yi yoktur] cümlesiyle sözlerine nihayet verirler.

Evet kendisine itaat olunmayanın re'yi de yoktur. Re'yi olmayanın ancak re'y ile idare olunabilmesi bi-zarûreti'l-akl sabit ve mütehakkık bulunan makam-ı hilafet üzerinde ifâ-yı vezâif-i hilafet edebilmesi nasıl olur da sûret-pezîr-i imkân olur?

Tarih-i hicretin yirmi üçüncü senesinde Hazreti Ömer radıyallâhu anh ma'a'l-cemaat salât-ı subhu edâ üzre iken Muğire b. Şube'nin kölesi Firuz Ebü'l-Lü'lü imam-ı müşarun ileyhi iki tarafı kâtı' bir hançer ile tahte's-sürre hâsırası üzerinden 'ale'l-gafle cerh eyledi. Hazreti İmam kendi tarafından makam-ı hilafete kimseyi istihlâf etmek istemedi. Halife intihâbını tayin buyurdukları ehl-i şûraya havale eyledi ki bunlar Ali, Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer radıyallâhu anhum idiler. İçlerinden Abdullah'ın yalnız intihâbda re'yi olacak lâkin kendisinin hilafette nasibi bulunmayacak. Hazreti İmam'ın irtihali üzerine ehl-i şûra ictima ettiler. Üç gün müddet uğraştılar. Aralarında ittifak hasıl olmadı. Halbuki Hazreti Ömer dördüncü günü halifenin iş başında bulunmasını emretmiş idi. Dördüncü gece Abdurrahman b. Avf kendisinin hakk-ı hilafetini iskât ederek diğerlerinin muvafakati ile halife intihâbını deruhte eyledi. Nâsı cem' ederek evvelen Hazreti Ali'ye hitâben: "Aleyke ahdullâh..." dedi. Meâli: Cenabı Hakk'ın kitabı, Resulü'nün sünneti ve onlardan sonra da senden evvelki iki halifenin sîretleri üzre amel etmek şartıyla hilafeti deruhte eder misin?

İmam Ali şu cevabı i'tâ buyurdu: "Ercû en-ef'ale..." Meâli: "Evet, Kitabullah ve sünnet-i Resulillâh ile amel üzerime vaciptir. Lâkin onlardan sonra isterim ki vezâif-i hilafeti kendi meblağ-ı ilm u tâkatim dairesinde ifâ edeyim".

Onun üzerine Abdurrahman aynı şerâit ile hilafeti Osman'a teklif eyledi. Cenabı Osman'ın mecmû'-i şerâiti kabul etmesi üzerine müşârun ileyhe akd-i bey'at eyledi. Nâs da bey'at eylediler.

Şimdi fâzıl-ı müşârun ileyhden sual ederiz:

Eğer dedikleri üzre imamü'l-müslimînin ashab-ı hall ü akd re'yleriyle katiyyen mukayyet olarak ifâ-yı vezâif-i hilafet eylemesi şer'an bir emr-i mütehattim idiyse Abdurrahman b. Avf hîn-i teklif-i hilafette gerek İmam Ali ve gerek Hazreti Osman radıyallâhu anhumâya karşı dermeyân eylediği şerâit-i bey'at meyanında bu ciheti niçin zikr etmedi? Bilmiyor mu idi? Bilmemesi nasıl olur? Yahut unuttu mu? Böyle bir şart-ı mühim nasıl unutulur da şer'an reddi caiz olan "ictihad-ı şeyhayn üzre amel" şartı zikr olunur!

İşte buraya kadar serd u ityân eylediğimiz edille-i kâtı'a ve delâil-i dâmiğa ile vâzıhan sâbit oldu ki; Mustafa Sabri Efendi'nin re'y-i halifenin bir mebus re'yiyle müsavi olduğu hakkındaki hücceti sâkıttır, hüccet değildir. Fe-lâ cerem o yoldaki iddiası beyyinesiz kalmıştır!

• • •

Fâzıl-ı müşârun ileyh ortaya bir de evsâf-ı hilafet meselesi attılar. Lâkin evvelce de söylediğimiz üzre bu evsâfın neden ibaret olduğunu beyan etmediler. Ol babdaki hükm-i ilâhî ne ise meskût kaldı!

Halbuki bu mesele cidden mühimdir. Ortaya atılıp da bilâ-izah îham ile geçiştirilmesi zâhiren ve bâtınen akbeh-i îhamâttır.

Malumdur ki bu makamda kasr-ı beyan ya havf-ı nefse veyahut semâhata delâlet eder. Havf-ı nefs sıfat-ı emaneti izâle eder. Semâhat gerçi şiâr-ı mürüvvettir, lâkin hakku'l-gayrda tasarruf suretiyle olursa kat'an caiz değildir. Meğer ki ümmet kendisini tevkîl ederken bazı ahvâlde tesâmühüne mesâğ göstermiş ola! Çünkü fâzıl-ı müşârun ileyh taraf-ı ümmetten bu yolda bir mesağa nâil değil idiler. Ve çünkü evsâf-ı hilafet hakkında söyleyecek sözleri de var idi. O halde söylemeleri lâzım gelirdi, ne için süküt ettiler. Derlerse ki kasr-ı beyana sebep; hasbe'z-zaman ihtiyat ve hasbe'l-maslahat ihtirâz idi. Hazer ettiler ki o hususa müteallık olan ahkâm-ı şer'iyeyi tafsilen beyan, heyecan-ı efkâra sebep ve bi'n-netice ızrâr-ı ümmete müeddî olur!

Cevaben deriz ki: Bu gibi a'zâr müsellemü's-sıhhat değildir: Ahkâm-ı ilâhiyenin ibâdullaha karşı alâ-vechi't-tafsil beyanına ne zaman mani olabilir ne de mekân hâil! Bu hususta mazarrat tasavvuru tevehhüm-i sırfdır. Bilâkis mazarrat ahkâm-ı ilâhiyeyi ketmdedir! İmamet ve evsâf-ı imamet hakkındaki ahkâm-ı samedâniye, esrâr-ı sûfiye kabilinden değildir ki ehlinin gayrına ifşâsında mazarrat mülahaza oluna!

Ahkâm-ı şeriatin şeyh u şâbb, sağîr u kebîr bi'l-cümle efrâd-ı ümmet nezdinde ilân u işâ'a olunması şeriat-i hâlide-i Muhammediyye'nin ecell ü akdem-i levâzımıdır! Nitekim bi'set-i enbiyâ, inzâl-i kütüb, vaz'-i şerâyi' cümleten bu umûr ve makâsıd-ı sübhaniyenin ibâdı nezdinde 'alâ-sebili't-tafsil ve'l-icmâl malum ve münteşir olması içindir. Bazı ümmetten bazı zaman u mekânda setr u ketmi iktizâ edeceğine dair hiçbir delil, hiçbir hüccet kâim ve mevcut değildir!?

Mevlâna-yı müşârun ileyhin; mine'ş-şark ile'l-garb üç yüz küsûr milyon müslimînin hukuk-ı dünyeviye ve levâzım-ı uhreviyelerine taalluk-ı tâmmı derkâr olan bu gibi mesâil-i mühimmeyi telmihler ve imâlarla de-

rekât-ı şübehât ve mezâlik-ı îhamâta düşürmeleri hakikaten bir emr-i lâyık değil idi. Ale'l-husus kürsi-i millî üzerinde! Zira kütüb-i şer'iyeye müracaatla hôd-be-hôd istinbât-ı ahkâm istitâatine sahip olamayanlar ezhânında bu yoldaki hareketleriyle iki müthiş sual vücuda getirmiş oldular ve cevapsız bıraktılar!

Şimdi o kabil ezhân erbâbı nefislerinde sual ediyorlar ki: Acaba şer'-i İslâmın imamü'l-müslimîne i'tâ eylediği hukukun haddi nedir? İmam-ı zaman Sultan Mehmed [Reşad] Han'ın el-yevm zîr-i tasarrufunda bulunan hukuk bu hadd-i şer'îyi ne derecelere kadar tecavüz eylemiştir?

Kezâlik sual ediyorlar ki: İmamü'l-müslimînde vücudu şer'an meşrût olan evsâf ne gibi şeylerdir? el-Hâletü hâzihi imamü'l-müslimîn bulunan zâtta bu evsâfın ne kadarı mevcuttur, ne kadarı mevcut değildir? Ve bu babdaki hükm-i ilâhî ne merkezdedir?

[İMAMET-İ İSLÂMİYEYE AİT AHKÂM-I İLÂHİYE]

Ya ma'şere'l-İslâm!

Şimdi bu iki sualin cevabını size biz i'tâ edeceğiz! İmamet-i İslâmiyeye ait olan ahkâm-ı ilâhiyeyi vâzıh-ı beyan ve sarîh-i lisan ile size biz haber vereceğiz! "Allah'tır hakkı söyleyen ve O'dur yola hidayet eden" [Ahzab, 33/4].

Evvelâ Kitabullah'tan başlayalım! Cenabı Hak celle celâlühu Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor: "Etî'ullâhe ve etî'u'r-Resûle ve uli'l-emri minküm..." [Nisa, 4/59].

Bu nazm-ı celîlde münderic olan "ulü'l-emr" lafzının kimlere ait olduğu hakkında beyne'l-ulema birçok ihtilafât vaki olmuştur. Biz evvelen vücûh-ı ihtilafı beyan u izah edip sonra da kavl-i muhtar hangisi olduğunu edille-i şer'iyyesine mukârin olarak irâe ve isbat eyleyeceğiz!

Meâl-i nazm-ı celîl: "Allah'a itaat ediniz! Resulü'ne ve [sizden] ulü'l-emre de itaat ediniz! Eğer beyninizde bir mesele hakkında ihtilaf zuhur ederse Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaat eyleyiniz!" [Nisa, 4/59].

İmam Fahreddin-i Razî aleyhi rahmetü'l-Bârî *Tefsir-i Kebir*'inde diyor ki: Bu âyet-i celîle ilm-i usûl-i fıkhın erkân-ı asliyesini muhtevîdir. Zira fukaha dediler ki usul-i şeriat dörttür: Kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet, kıyas-ı fukaha. İşte âyet-i celîle bu usul-i erba'ayı yine bu tertip üzre müştemildir. Kitap ile sünnete "etî'ullâhe ve etî'u'r-Resûl" kavl-i şerifleriyle işaret vaki olmuştur. "Ulü'l-emr" lafz-ı celîli de bize göre icmâ-ı ümmetin hüccet olduğuna delildir. Zira Cenabı Hak bu nazm-ı kerîmde ulü'l-emre itaati "'alâ sebili'l-cezm" yani kat'î bir surette ferman eylemiştir. Ve her kim

ki Allahu azimü'ş-şân ona itaati böyle cezm u kat' suretiyle emr eder, suret-i katiyyede iktiza eder ki o zât hadd-i nefsinde her türlü hatayâdan masum bulunsun. Eğer böyle olmaz ise, yani o zât hadd-i nefsinde mecmû'-ı hatayâdan masum bulunmaz ise, onun bir fiil-i hataya ikdâmı takdirinde -kendisine suret-i mutlakada itaat ferman buyurulmuş olmasına nazaran- Cenabı Hak 'ibâdına o fiil-i hataya ittibâ'ı da emr eylemiş demek olur. Halbuki hata hata olmak haysiyetiyle menhiyyun anhdır. Şu halde lâzım gelir ki; fiil-i vâhidde itibar-ı vâhid ile hem emir hem de nehiy ictima eylesin, ki bu keyfiyyet malumumuz olan nizâm-ı şeriat iktizâsınca emr-i muhâldir.

Binaenaleyh sabit oldu ki Cenabı Hak ulü'l-emre itaati 'alâ-sebili'l-cezm yani kat'î bir surette emir buyurmuştur. Yine sabit oldu ki, itaati böylece 'alâ-sebili'l-cezm vacip olan zâtın; mecmû'-ı hatayâdan masûn olması da vaciptir. O halde kat'an sabit oldu ve tahakkuk eyledi ki, âyet-i celîlede mezkür olan ulü'l-emrin ma'sûmun 'ani'l-hata olması lâ-büdd ve zaruridir.

Şimdi böyle hatadan bi'l-külliye masum kimler olabilir? Onu taharrî edelim: Bu masum ya mecmû'-ı ümmettir yahut bazı ümmetir. Bazı ümmet olamaz! Zira biz burhan-ı vâzıha mukârin olarak beyan eyledik ki, Cenabı Hak bu nazm-ı celîlde mezkür olan ulü'l-emre itaati suret-i kat'iyede ferman buyurmuştur. Şu halde ulü'l-emrin masum olması şarttır. Halbuki bizim öyle bir sahib-i emre cezmen ve kat'an itaat eylememiz; ancak kendisini bilmemiz ve nezdine vusûle kudret-yâb olarak ondan dinen ve ilmen istifade eylememizle müyesser olur.

Lâkin bizler zarureten biliyoruz ki, zamanımızda masumiyet-i tâmmeye mazhar olan imamı bulmaktan acizleriz. Nezdine vusûlden, ilim ve din cihetiyle kendisinden istifadeden de acizleriz. Ya o halde ulü'l-emre itaat hakkındaki emr-i ilâhî mümteni'ü'l-infâz mı addolunacak?

İşte bu delâil-i kâtı'a ile öğrendik ki, Hak azze ve 'alânın suret-i kat'iyede itaatini ferman buyurmuş olduğu ulü'l-emrden maksûd eb'âz-ı ümmetten bir ba'z yani efrâd-ı ümmetten bir fert değildir. Tavâif-i ümmetten bir taife de değildir. Çünkü bu vücûhun butlânı zahir olmuştur. Binaenaleyh sabit olur, tahakkuk eder ki, "ulü'l-emr" kavl-i samedânîsiyle işaret buyurulan masumdan murâd, nezd-i ümmette ashâb-ı hall ü akd olan ulemanın mecmû'udur. Suret-i kat'iyyede itaati vacip olan hüküm de hükm-i icmâdır!

Eğer mu'terizîn derlerse ki; sizin dermeyan eylediğiniz bu vecih, sâir müfessirînin beyan eyledikleri şu dört vecihden haricdir!

Vech-i evvel: "Ulü'l-emr" kavlinden murâd hulefâ-i râşidîndir.

Vech-i sânî: Bu kavl-i celîlden maksûd ümerâ-yı serâyâdır. Said b. Cübeyr diyor ki; bu âyet-i celîle Huzâfetü's-Sehmî hakkında nazil olmuştur. Kezalik Abdullah b. Abbas radıyallâhu anhdan mervîdir ki; bu nazm-ı celîl Halid b. Velid hakkında nazil olmuştur, ki Nebiyy-i muhterem kendisini bir seriyye yani müfreze üzerine emir nasb ederek bir tarafa göndermiş idiler. Bu seriyyede Ammâr b. Yâsir dahi dahil idi. Halid b. Velid ile beynlerinde ihtilaf zuhur ederek Ammâr'ın terk-i itaat etmesi üzerine nazil olmuştur.

Vech-i sâlis: Ulü'l-emr ahkâm-ı şer'iyye üzre iftâ eden ve nâsa levâzım-ı diniyyelerini talim eyleyen ulemadır. Bu kavil Sa'lebî tarafından İbn Abbas namına rivayet olunmuştur. Hasan Basrî ve Mücahid ile Dahhâk da bu kavle zâhib olmuşlardır.

Vech-i râbi': Ravâfızdan menkul olan kavildir. Bunlara göre ulü'l-emr âl-i Peygamber'den olan eimme-i ma'sûmedir.

Ve çünkü ulü'l-emr kavl-i 'âlisi hakkındaki akvâl-ı ümmet bu dört vechе münhasır olarak başka bir vecih dermeyan eden olmamıştır. Ve çünkü sizin kâil olduğunuz suret de bu dört vecihden hariçtir. Şu halde zehâbınız icmâa muhalif ve binaenaleyh bâtıldır!

Biz bu itiraza *cevaben* deriz ki: Ashâb-ı kirâm ile tâbiînden bazılarının ulü'l-emr kavlini ulemaya haml eyledikleri mahall-i nizâ' değildir. Nitekim bu keyfiyyet sizin irâe eylediğiniz dört vechin üçüncüsünü teşkil ediyor. Şu kadar fark var ki onlar "ulü'l-emr" nâsa talim-i din eden, ahkâm-ı şer'iyye üzerine iftâ eyleyen ulemadır diyorlar. Biz ise ehl-i hall ü akd olan ulemanın mecmû'ûdur diyoruz. Binaenaleyh bizim beyan ettiğimiz surette zikr olunan vücûh-i erba'anın üçüncüsüne dahildir. Fazla olarak biz ikâme eylediğimiz hüccet-i kâtı'a ile o vech-i sâlisi ma'a't-tashih ihtiyar etmiş oluyoruz. Binaenaleyh bu itiraz vârid değildir!!

Yine o mu'terizîn derlerse ki, ulü'l-emr lafzını ümerâ ve selâtîne haml etmek sizin iddia eylediğiniz veche hamlinden vücûh ile evlâdır.

Vech-i evvel: Ümerâ ile selâtînin halk üzerine emirleri nâfizdir. Binaenaleyh hakikatte ulü'l-emr onlardır. Ama ehl-i hall ü akdin halk üzerine emirleri nâfiz olmamak hasebiyle kendilerine ulü'l-emr itlâkı sahih olmaz. Şu halde lafzın ümerâ ve selâtîne hamli elbette evlâdır!

Vech-i sânî: "Etî'ullâha ve ... ilh." âyet-i celîlesinin gerek ibtidâsı gerek nihayeti bizim kavlimize münasebet alır. Zira Cenabı Hak âyetin evvelinde; hükkâma emanâtın ehline edâsını ve ahkâm-ı adalete riayeti emr edi-

yor. Nihayet-i âyette dahi müşkilât zuhurunda sebeb-i müşkilât olan meselenin Kitap ile sünnete redd ü ircâ'ını ferman eyliyor. Bu keyfiyetlerin her ikisi de ümerâ ile selâtîn haklarında münasip olur; ehl-i icmâ hakkında münasip olamaz. O halde ulü'l-emr lafzının ümerâ ile selâtîne hamli lâ-cerem evlâdır.

Vech-i sâlis: Resulüllah-ı a'zam sallallâhu aleyhi ve sellem ümerâ ile selâtîne itaati mübalağa üzre tavsiye ve terğîb buyurmuşlardır. Nitekim "Men etâ'anî fe-kad etâ'allâh..." hadis-i nebeviyyesi de bunun böyle olduğunu müsbittir. Yani "Her kim bana itaat ederse Cenabı Hakk'a itaat etmiş olur. Ve her kim benim emirime itaat ederse bana itaat etmiş olur. Kezalik her kim bana isyan ederse Cenabı Hakk'a isyan etmiş olur. Ve her kim benim emirime isyan ederse bana isyan etmiş olur"[2] demektir. Şu halde ulü'l-emr lafzının ümerâ ile selâtîne hamli bilâ-şekk evlâdır.

Cevaben deriz ki: Bu itirazları da diğeri gibi medfû'dur, gayr-ı vâriddir. Zira irâe eyledikleri vücûh vücûh-i za'îfedir. Bizim dermeyan eylediğimiz vecih ise burhân-ı kâtı'dır.

Biz bu dört veche onlardan akvâ olan diğer vücûh ile de muâraza edebiliriz!

Vech-i evvel: Cenabı Hak bu âyet-i celîlede evvelâ Zât-ı zü'l-celâline, sâniyen Nebiyy-i muhterem aleyhi's-selâm, sâlisen de ulü'l-emre itaati emr ediyor. Demek oluyor ki ulü'l-emre itaat, itaatullah ile itaat-i Resûl'den hariç bir kısm-ı munfasıldır. Zira aksi takdirde aynı emrin, aynı âyette lafz-ı âharla tekrar iadesi demek olur ki asla caiz değildir. Şu halde ulü'l-emr lafzını ümerâ ve selâtîne haml etmek kat'iyyen sahih olmaz. Zira onlara itaat ilk iki kısım itaatte min-vechin dahildir.

İfsâh: Ümerâ ile selâtîne itaat ancak hakk u savaba makrûniyetleri edille-i şer'iyye ile sabit bulunan evâmir ve ahkâmda caizdir, ve illâ itaatleri haramdır. Bu keyfiyyet ümmet-i İslâmiye nezdinde evvel ve âhir bir emr-i mücma'un aleyhdir.

Ümerâ ile selâtînden sâdır olan evâmir ve ahkâmın hakk u savaba mukârenetini tayin edecek edille-i şer'iyye nedir? Şüphesiz Kitabullah ile sünnet-i Resulüllah!

Şu halde demek olur ki nâs, ümerâ ile selâtînin meşruiyetleri an-delilin sabit bulunan emir ve hükümlerine itaat etmekle onların zâtlarına değil, verdikleri evâmir ve ahkâmın meşruiyetini tayin eden Kitabullah ile sünnet-i Resulüllah'a itaat etmiş olurlar. Şu halde ümerâ ile selâtîne ita-

2 Buharî, Cihad, 109; Müslim, İmâre, 43.

at, Allah ile Resulü'ne itaatte bilâ-şekk dahil addolunur. Nitekim zevcenin zevce, veledin vâlideyne, tilmîzin üstâda itaati de bu kabilden olarak tâatullah ve tâat-ı Resulüllah'da dahildir. İşte bu tafsilat ile vâzıhan anlaşıldı ki, ulü'l-emr lafzını ümerâ ile selâtîne haml etmek sahih olmaz! Zira o halde itaat-ı ulü'l-emri itaatullah ve itaat-ı Resul'den hariç bir kısm-ı munfasıl addetmemize mecal kalmaz! Binaenaleyh iktizâ eder ki ilk iki kısımda zaten münderic bulunan bir emrin aynı âyette lafz-ı âharla iadesine kâil olalım. Bu ise kat'iyyen caiz olamaz!

Lâkin ulü'l-emr lafzını icmâa haml edersek ol vakit itaat-ı uli'l-emrin ilk iki kısım itaatten hariç bir kısm-ı munfasıl addedilmesi mümkin olur. Zira icmâ çok kere Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'da kendisine delâlet ve işaret bulunmayan bir hükme de delil-i şer'î olur. Demek ki lafz-ı ulü'l-emri icmâa haml etmek evlâ ve etemmdir.

Vech-i sânî: Ulü'l-emr lafzının ümerâ ile selâtîne hamli âyet-i celîleye şart idhalini iktiza eder. Zira kendilerine itaat ancak emirlerinin meşruiyeti hakkında delil-i şer'î bulunmakla meşrûttur. Binaenaleyh bu şartı âyet-i celîleye idhal lâzım gelir. Lâkin icmâa hamli takdirinde âyet-i celîleye şart idhaline mahal kalmaz. Zira icmâ daima hakka makrûndur.

Vech-i sâlis: Ulü'l-emr lafzından sonra "Eğer beyninizde bir mesele hakkında ihtilaf zuhur ederse Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaat eyleyiniz" [Nisa, 4/59] buyurulmuş olması, hükmü, tenâzu'-ı vâkı'ın hükmüne muhalif bulunan bir icmâın zaman-ı tenâzu'a takaddümünü müş'irdir. Binaenaleyh ulü'l-emr lafzı icmâa haml olunmak evlâdır.

Vech-i râbi': İtaatullah ve itaat-ı Resul vaciptir, kat'an. Bize göre ehl-i icmâa itaat da vaciptir, kat'an. Lâkin ümerâ ile selâtîne itaat kat'an vacip değildir. Hatta ekser umûrda kendilerine itaat mübah mertebesinde de kalmayıp mahz-ı haram olur. Zira zulümden başka hiçbir şeyle hüküm etmezler. Gayet-i mâ-fi'l-bâb kendilerine itaat vaciptir denilebilir. Fakat bu da ancak bir zann-ı za'îfe tebe'an kabul olunabilir. Binaenaleyh ulü'l-emr lafzının icmâa hamli elbette evlâdır. Nasıl evlâ olmaz ki Cenabı Hak "etî'ullah" buyurduktan sonra "etî'u'r-Resule ve uli'l-emri minküm" diyerek Resul-i zî-şânıyla ulü'l-emri lafz-ı vâhide idhal eylemiştir. Yani "Resul'e itaat ediniz! Ve ulü'l-emre itaat ediniz!" deyü itaat lafzını tekrar etmek suretiyle ikisi arasını tefrîk buyurmayıp "Resule ve ulü'l-emre itaat ediniz" diyerek her ikisi hakkındaki vücûb-i itaatı lafza-i vâhide ile beyan eylemiş. Böyle vücûb-i itaatini beyanda Resulüllah-ı a'zama makrûn olarak zikir buyurulan ulü'l-emrin masumiyetine hamli fâsık ve fâcire hamlinden elbette ve elbette evlâdır.

Vech-i hâmis: Ümerâ ile selatînin nefâz-ı evâmiri fetavâ-yı ulemaya tevakkuf eder. Demek ki nefsü'l-emrde ulema ümerâ üzerine emr ederler. O halde lafzı nefsü'l-emr itibarıyla ulemaya haml etmek lâ-cerem evlâdır.

• • •

İmam Fahreddin-i Razî'nin "ulü'l-emr" hakkındaki mütalaâtı burada tamam oldu. Görülüyor ki müşârun ileyh "ulü'l-emr" lafz-ı celîlinin emirü'l-müminîne ve sultana hamlini caiz görmüyor; icmâa hamlini evlâ buluyor. Ve bunun böyle olduğunu isbat için istinat ettiği delâili yukarıda manzûrumuz olduğu üzre en şedîd bir lehce-i beyan ile dermeyan eyliyor.

Anlaşılıyor ki Mustafa Sabri Efendi telmihleriyle imâlarıyla bazı ulemanın bu kabil akvâlini kasd eylemişler; bu kabil akvâle istinâden, "Rica ederim hukuk-ı hilafeti o kadar ta'mîka sevk etmeyiniz. Eğer kitapları açar da imamü'l-müslimîn olan zâtın hukukunu evsâfını ta'dâd edecek olursak içinden çıkamazsınız" sözlerini sarf etmişler!

Hatta fâzıl-ı müşârun ileyh meramlarını izah etmek isteseler, İmam Fahreddin-i Razî ne söylemiş ise kendileri de ancak onu söyleyecek idiler. Bunda şek yoktur. Zira imamü'l-müslimîn olacak zevâtın hatt-ı haysiyet ve menziletleri ve hüküm ile emrin fırka-i ulemaya temini için imam-ı müşârun ileyhin söylediklerinden fazla söz bulmak bu acizin itikadıma göre emr-i muhaldir.

İmdi diyebiliriz ki, Mustafa Sabri Efendi'nin Meclis-i Mebusân'da söylediği sözleri ğılâf idi. İmam Fahreddin-i Razî ile sâir o fikirde bulunan ulemanın sözleri de seyf! Mustafa Sabri Efendi husamâsına karşı yalnız ğılâfı irâe etmiş, onları o ğılâf zımnındaki seyf ile tehdit etmek istemiştir! İşte biz o seyfin şeklini tamamen müşahade ettik? Şimdi de cevherini tahlil ve mahiyetini tetkik eyleyeceğiz!

Ve minellâhi't-tevfîk.

[DELİLLERİN TENKİDİ]

Hazreti İmam'ın [Fahreddin Razî] istinat buyurdukları edille, kendilerinden akvâ olan delâil-i âtiyeye muârız ve binaenaleyh menkûzdur!

Delil-i evvel: Evvelce beyan ettiğimiz üzre imam-ı müşârun ileyh, âyet-i celîlede ulü'l-emre itaatın alâ-sebili'l-cezm emir buyurulduğuna zâhibdirler.

Buyuruyorlar ki: Zâhir-i âyet ıtlâkı iktiza eder. Zira Cenabı Hak Resulüllah'a ve ulü'l-emre itaatı lafza-i vâhide ile emir buyurmuştur. O da "Ve etî'u'r-Resûle ve uli'l-emri minküm" kavlidir. Buradaki "etî'û" lafzının aynı zamanda hem mutlak hem meşrût olması caiz değildir, bilâ-şek! Ve çünkü bu lafız Resulüllah hakkında mutlaktır, kat'an; ulü'l-emr hakkında da mutlak olması vaciptir, zarureten!

Cevaben deriz ki: Fi'l-hakika Resulüllah'ın akvâli, ef'âli ve süküt-ı nebevîleri sünnettir. Ümmet üzerine hüccet-i ameldir. Lâkin müstesnaları da vardır!

Nitekim zelle, ef'âl-i tabiiyye, hasâis-i nebeviye, beyan-ı mücmel, umum ef'âlinden müstesnadır. Bunlara ittibâ vacip değildir. Vacibu'l-ittibâ olan ef'âl-i nebeviye, Zât-ı nübüvvet-penâhîlerinden "bir hükm-i şer'îye delâlet edecek surette" sâdır olan ef'âldir.

İfsâh: Ef'âl-i insaniye iki kısımdır.

Birincisi, o ef'âldir ki kendilerinde sıfat-ı zâide bulunmaz. Şahs-ı nâimin teneffüsü, hal-i nevmde bir tarafından diğer tarafına dönmesi, dalgın olan bir zâtın lâ-'an-kasdin kıyam ve ku'ûdu hep bu kabil ef'âl cümlesindendir. Kendilerinde sıfat-ı zâide yoktur. Ne hüsn ile vasf olunurlar ne de kubh ile. Binaenaleyh bu misillü ef'âl hiçbir hükm-i şer'îye delil teşkil etmezler. İttibâları da vacip olmaz.

İkincisi, kendilerinde sıfat-ı zâide bulunan ef'âldir ki hüsn ve kubh ile vasıfları mümkin olur. Her bir şahıstan 'an-ilmin ve 'an-kasdin sâdır olan ef'âl bu cümledendir. Bu kabil ef'âl hasen ve kabîh vasıflarıyla iki kısma ayrılırlar. Birinci kısım: Vacip, mendup, mübah olan ef'âldir ki bunlar hasen kısmında dahildir. İkinci kısım: Mahzur ve mekruh olan ef'âldir ki bunlar da kabîh kısmında dahildirler. Hasen kısmında dahil olan ef'âl, enbiyâ ile sâir nâs beyninde müşterektir. Lâkin enbiyâdan kubhiyyât sâdır olmaz, ancak zelle sâdır olur. İşte bu zelleye de ef'âl-i tabiiyyede olduğu gibi iktidâ caiz değildir.

"Zelle" lügatta sürçmek mânasınadır. Istılah-ı ilm-i usûlde li-zâtihi maksûd olmayıp bir fiil-i mübahın neticesi bulunan fiil-i harama ıtlâk olunur. Hazret-i Musa'nın Mısır'a dahil olduğu sırada münaza'a üzre bulunan iki şahıs beynlerini tefrîk için onlardan birini eliyle itivermesi üzerine merkûmun yere düşerek fi'l-hal vefat eylemesi bu kabildendir.

Üçüncüsü, beyan-ı mücmel. Bu da Kitab-ı ilâhîde mücmel olarak mezkür olan bir âyet hükmünü fiilen beyandır. Salâtın farziyyeti hakkındaki âyet mücmeldir. Salâtın suret-i edâsı ef'âl-i nebeviyye ile taayyün eylemiştir. Buradaki hüccet-i amel de fiil-i nebevî değil nefs-i âyettir.

Dördüncüsü, hasâis-i nebeviyye. Salât-ı işrâk, salât-ı teheccüt, dörtten ziyade nisâyı taht-ı nikâhda cem', safiyyü'l-muğnim, visâl. İşte bunlar da zât-ı nebeviyyeye hâstır. Biz ittibâ edemeyiz!

Ef'âl-i nebeviyeye ittibâda akvâl-i muhtelife mevcuttur.

1. Bir fiil sıfatı malum olursa yani vacip, mendup, mübah vasıflarından birine mensup olduğu taayyün etmiş ise o fiil ile amelde, mecmû'-ı ümmet Zât-ı nübüvvet-penâhîye iştirak ederler. Tâ ki fiilin Resulüllah'a ihtisası hakkında delil-i husus kâim ola! Bu kavil eimme-i Hanefiyeden Ebu Bekr er-Razî, Ebu Abdullah el-Cürcânî, İmam Şafiî ile cemî'-i Mutezilenindir.

2. Bu gibi ef'âl ibtidâen Resulüllah'a mahsus addolunur. Tâ ki iştirakle ümmetin cevâzı hakkında delil kâim ola! Bu kavil de eimme-i Hanefiyeden Ebu'l-Hasen Kerhî ile Şafiiyyeden Ebu Bekr ed-Dekkâk ve mecmû'-ı Eş'ariyyenindir.

3. Sıfatı malum olmayan ef'âl-i nebeviye; ne vacip olduğu malum ne de mendup veya mübah olduğu muayyen olan fiillerdir. Bu gibi ef'âl hakkında da dört kavil vâriddir.

Kavl-i evvel: Tevakkuf iktiza eder. Yani ne vücûbuna ne de nedb ve ibâhasına hükm olunmaz. Vasf-ı fiili mübeyyin ve iştirak-ı ümmeti müs-

bit delil kâim olmadıkça ittibâ da edilmez. Bu kavil Şafiiyyeden bir cemaat ile mecmû'-ı Eşariyenindir.

Kavl-i sânî: Bu gibi ef'âlin yalnız hakk-ı nebevîde mübah olduğuna itikat edilir. Delil kâim olmadıkça sıfat-ı ibâha üzerine vücûb veya nedb gibi bir vasf-ı zâid ilâve edilemiyeceği gibi ittibâ da olunmaz. Bu kavil de Hanefiyeden Ebu'l-Hasen Kerhî'nindir.

Kavl-i sâlis: Kıyâm-ı delil suretiyle vasf-ı zâid sabit olmadıkça hem hakk-ı nebevîde hem de ümmette mübah addolunur ve ittibâ da caizdir. Bu kavil de Cessâs'ın, Ebu Bekir er-Razî'nin ve bir cemaat-i kübrânındır. Bizce muhtar olan kavil de budur.

Kavl-i râbi': Bu gibi ef'âle ittibâ vaciptir. Hem de vasf-ı fiilin gerek hakk-ı nebevîde ve gerek hakk-ı ümmette "vücûb" olduğuna itikat iktizâ eder. Bu kavil de İmam Malik ve Şafiiyyeden diğer bir cemaat ile Hanâbile ve bazı Mutezilenindir. İmam Fahreddin-i Razî de bu kavle zâhib olan ulemâ-yı Şafiiyyedendir. İstinat ettikleri hüccetler de, "Allah'a itaat ediniz! Resulü'ne ve [sizden] ulü'l-emre de itaat ediniz!" [Nisa, 4/59], "O'nun (Peygamber'in) emrine muhalefetten hazer etsinler!" [Nur, 24/63] gibi vücûb-i mutlak ile tefsir eyledikleri âyât-ı Kur'aniyedir.

Lâkin bâlâda serd eylediğimiz edille-i şer'iye ile vâzıhan sabit olduğu üzre; Resulüllah-ı zî-şânın kâffe-i ef'âline ale'l-ıtlâk mütabaat edemeyeceğiz. Mütabaatımız bu gibi kuyûd u şerâit ile meşrût u mukayyed olacaktır. Bunlar "etî'u'r-Resul" kavl-i âlîsinde münderic değillerdir deyü aleyhi's-selâm Efendimiz'in her fiiline ittibâımız lâzım gelmez. Ef'âl-i nebeviyeye suret-i mütabaatımızı irâe eden bu gibi kuyûd u şerâit, asl-ı şeriatte diğer nusûs ile taayyün eylemiştir.

Kezâlik "ulü'l-emr" hakkındaki itaatımız da mutlak değil, meşruttur. "Ve uli'l-emri minküm" kavl-i celîlinde zâhiren hiç bir kayd u şart mevcut değildir deyü ulü'l-emr olan zevâta ale'l-ıtlâk itaatimiz lâzım gelmez. Resul-i mükerreme ittibâımızı takyid eden şerâit gibi ulü'l-emre itaatimizi takyid eden şerâit dahi, nefs-i şeriatte nusûs-ı uhrâ ile tahakkuk eylemiştir.

Binaenaleyh, Cenabı Fahreddin-i Razî'nin "ulü'l-emre itaatimiz mutlakü'l-vücûbdur. Bu suretle itaati emr olunan zevâtın masum olmaları lâbüddür. Ümerâ ile selâtîn masum değillerdir. Onun için ulü'l-emr lafzının ehl-i hall ü akd olan ulemaya hamli zaruridir" yolundaki iddiası vâhîdir, sâkıtu'l hüccedir!

Delil-i sânî: Ümerâ ile selâtînin muvâfık-ı şeriat olan emirlerine itaat, itaatullah ile itaat-ı Resul'de zaten dahildir. Nitekim, veledin valideynine,

zevcenin zevcine, tilmizin üstadına itaati de, tâatullah ve tâat-i Resulüllah'da dahildir. "Ulü'l-emr" lafzı ümerâ ile selâtîne haml edilmek lâzım gelse, aynı emrin lafz-ı âharla iadesi demek olur buyuruyorlar.

Ümerâ ile selâtînin muvafık-ı şeriat olan emirlerine itaat tâatullah ile tâat-i Resul'de zımnen dahildir. "Ulü'l-emr" lafzıyla tasrih buyurulmuştur. Ba'de't-tazmîn tasrih caizdir. Îhâb-ı tâat emrinde ise evlâdır. Zira nâs evâmir-i zımniyyeyi te'vile tasaddî ederler. Halbuki tasrihe karşı hüccetleri munkatı' olur!

Bundan başka emir umuma hitabdır. Umum meyanında evâmir-i zımniyyeyi derk ü tefehhüm edebilecek Cenabı İmam ka'bında kaçda bir âdem bulunur? Her asırda ağlebiyyet sınıf-ı avâmda sâbittir. Avâma hitap lâ-cerem sarih olmak lâzımdır!

Delil-i sâlis: Ulü'l-emr lafzının ümerâ ve selâtîne hamli takdirinde âyet-i celîleye "ancak şer'a muvafık emirlerinde itaat vaciptir" gibi bir şart idhali lâzım gelir. Lafzın ulemaya hamli takdirinde âyete böyle bir şart idhali lâzım gelmez buyuruyorlar. Delil-i evvelde tafsilen beyan ettiğimiz üzre bu şart âyet-i celîlede asl-ı şeriat itibariyle zaten dahildir. Şart haricden idhal olunacak değil.

Delil-i râbi': Eğer beyninizde bir mesele hakkında ihtilaf zuhur ederse Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaat eyleyiniz!" [Nisa, 4/59] kavli; hükmü tenâzu'-i vâkı' hükmüne muhalif bulunan bir icmâın tenâzu'-i vâkıa takaddümünü müş'irdir buyuruyorlar. Biz de öyledir diyoruz. İşte onun için inde't-tenâzu' Kitap ile sünnete rücû emir buyurulmuştur.

Delil-i hâmis: Tâatullah, tâat-ı Resul ve bize göre tâat-ı icmâ vaciptir, kat'an. Amma ümerâ ile selâtîne itaat vacip değildir, kat'an. Ancak bir zann-ı za'if hasebiyle vücûb-ı itaatlerine kâil olunabilir buyuruyorlar.

Ümerâ ile selâtînin münkerât ve me'âsîde itaatleri vacip değildir, kat'an. Amma marûfda, şer'a muvafakatta itaatleri vaciptir, kat'an. İşte bu âyet-i celîle de bu vücûbun delil-i Kur'anîsidir bilâ-şekk!

Delil-i sâdis: Ümerâ ile selâtînin a'mâl ve tasarrufâtı fetevâ-yı ulemaya mevkûftur. Binaenaleyh nefsü'l-emrde ulema, ümerâ üzerine ümerâdır buyuruyorlar. Cenabı İmam'ın bu hükümleri tahakküm kabilindendir. Zira bi'l-cümle ümerâ ve selâtîni şer'-i ilâhîde cahil addetmek bu hükümde dahil olduğu gibi âlim sıfatında bulunan kâffe-i mahlukatı hakkan âlim farz eylemek de yine bu hükme dahildir. Halbuki nefsü'l-emr malum olduğu üzre bu hükmün külliyen muhalifidir. Ne öyle her emir ve her sultan hükm-i ilâhîden bi'l-külliye bî-haberdir, ne de âlim görünen her şahıs şer'-i Ahmedîden iktizâsı üzre haberdardır.

Fütûhât-ı Mekkiye'de münderic: Seyyidinâ Muhyiddin ibn Arabî radıyallâhu anh buyuruyorlar: "Emir-i bilâd ile hîn-i mülakatımda kendisini bazı mertebe muâheze etmek istedim. Derhal emr etti, bazı evrak getirdiler. Bunlar melike verilen ulema fetvaları olup ahkâm-ı garîbeyi hâvi idiler. Hatta bir tanesinde melikin umûr-ı 'ibâd ile meşgul bulunmasına mebni, eğer Ramazan-ı şerif sıcak günlere müsadif olur ise havalar serinlediği zaman kaza eylemek üzre o sıcak günlerde fekk-i sıyâm edebilmesi için melike cevaz gösterilmiş idi". İmam Razî hemen ümerâ ile selâtîne hücum gösteriyor. Ulema-yı sû' hakkında hiçbir şey buyurmuyorlar(!) Ulemanın iftâsı ancak meseledeki hükm-i ilâhîyi beyandır. O hükmün muktezâsını, emir ve infazını talep ve temin ümerâ ile selâtîne râcidir. Binaenaleyh ulü'l-emr de şüphesiz onlar olacaktır.

Delil-i sâbi': Cumhur-ı müfessirîn "ulü'l-emr" lafzını tercihan ümerâ ile selâtîne haml buyurmuşlardır. Bazılarını zikredelim:

Keşşâf-ı Zemahşerî'den: Ulü'l-emrden murad, ahd-i Peygamberîde mevcut bulunan ve irtihâl-i nebevîden sonra vürûd eden ümerâ-yı müslimîndir. Hulefâ, kudât, ümerâ-yı serâyâ cümleten bu meyanda dahillerdir.

Cenabı Hak, "Allah size, insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder" [Nisa, 4/58] nazm-ı celîli ile evvelen ulü'l-emr olan zevâta adl ü insaf dairesinde icra-yı ahkâm etmelerini ferman eyliyor! Sonra da "Allah'a itaat ediniz! Resulü'ne ve [sizden] ulü'l-emre de itaat ediniz! Eğer beyninizde bir mesele hakkında ihtilaf zuhur ederse Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaat eyleyiniz!" [Nisa, 4/59] nass-ı mübîni ile sâir nâsa ulü'l-emre itaat etmelerini emir buyuruyor. Demek ki ulü'l-emre ancak adl ü hak üzre hüküm eyledikleri zaman itaat olunacak. Ve illâ felâ! Yani ulü'l-emr olan zevât taraf-ı Hak'tan icrâ-yı adl ile memurlardır. Onlar bu yoldaki evâmir-i samedaniyeye muhalefetle cevr u 'udvan üzre hareket edecek olurlar ise nâsın da onlara karşı terk-i itaat eylemeleri iktizâ eder! Zira aksi takdirde Cenabı Hakk'a karşı isyan eylemiş olurlar!

Zayıf olan bir kavle göre de; ulü'l-emrden murad ulema-yı şeriattır.

Kadı Beydâvî'den: Cenabı Hak evvelâ vülât-ı umûra; emanâtı ehline îsâli ve beyne'n-nâs adlen ve insafen icrâ-yı hükümeti emr eyledikten sonra, sâir nâsa da ulü'l-emre itaati ve onlar tarafından ısdâr olunan ahkâm dairesinde hareket etmelerini ferman buyuruyor.

Ulü'l-emrden murad, ümerâ-yı haktır. Zira ümerâ-yı cevrden Allah ile Resulü berîlerdir. Çünkü ulü'l-emr olan zevât âyet-i celîlede "vav-ı âtıfe" ile Allah ve Resulü üzerine atfen zikr buyuruluyor. Halbuki ümerâ-yı câ-

irîn, vücûb-ı itaatte, Âdil-i mutlak te'âlâ ile Resulü üzerine atfen elbette zikr olunmazlar! İcab-ı itaatte Allah ile Resulü'nün beyni, ancak îsâr-ı adl ve ihtiyar-ı hak hususlarında onlara muvafık olan munsifîn-i ümerâ ile cem olunabilir. Ki bunlar âmir-i bi'l-ma'rûf nâhî-i 'ani'l-münker olarak nâsa adl ü hakkı emr eyler ve hilafından nehy ü tahzir ederler. Hulefâ-yı Râşidîn ile sîreten ve amelen onların isrine ıktifâ eden ümerâ ve hulefâ gibi! Hulefâ-yı adl, nâsa hitaben diyorlar idi ki: Beyninizde icrâ-yı adalet ettiğim müddetçe bana itaat eylersiniz. Eğer hükm-i adalete muhalefet edersem üzerinizdeki hakk-ı itaatim sâkıt olur!

Ebu Hâzim'den mervîdir: Benî Ümeyye ümerâsından Mesleme b. Abdülmelik bir gün kendisine hitaben der ki: Ya Ebâ Hâzim! Cenabı Hak "ve uli'l-emri minküm" nass-ı mübîniyle itaatimizi sizin üzerinize farz buyurmadı mı?

Ebu Hâzim de cevaben diyor ki: Evet, Lâkin "Eğer beyninizde bir mesele hakkında ihtilaf zuhur ederse Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaat eyleyiniz!" [Nisa, 4/59] deyü hakk u adle muhalefetiniz takdirinde de istihkâk-ı itaati uhdenizden nez' eyledi.

Ümerâ-yı cevre itaat nasıl vacip olur ki; Hakk celle ve 'alâ keyfiyet-i itaati, mahall-i şek olmayacak surette bi-etrâfiha beyan u izah buyurmuştur. Şöyle ki: Evvelâ kendilerine emanâtı ehline edâyı ve hükümlerinde iltizâm-ı adaleti emir buyuruyor. Sonra da ümmet ile kendi beynlerinde işkâl zuhuru halinde Kitap ile sünnete müracaat eylemelerini ferman ediyor. Halbuki ümerâ-yı cevr, ne emanâtı ehline edâ ederler ne de hükümlerinde iltizâm-ı adalet eylerler. Hatta hüküm ve emirlerini Kitap ile sünnete ircâ eylemeyi hatırlarına bile getirmezler! Onlar ancak hevâ-yı zatîlerine tâbi olarak meyl-i şehvanîleri hangi cihete ittiçâh ederse kendileri de o cihete teveccühde ona peyrev olurlar. İndellah ve inde Resul ulü'l-emr addolunan zevâtta vücudu meşrût bulunan sıfât-ı neziheden bu kabil ümerâ ve selâtîn külliyen münselihlerdir. Bunların en sahih ismi lusûs-ı mütegallibedir.

Bir kavl-i zaîfe göre ulü'l-emrden murad, ümerâ-yı serâyâdır. Diğer bir kavl-i zaîfe göre de kavl-i mezkürdan murad, nâsa dinlerini talim eden, emr-i bi'l-ma'rûf ile meşgul bulunan ulemadır.

Tefsir-i Ebussuud'dan: Cenabı Alîm u Hakîm; "Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder" [Nisa, 4/58] nazımlarıyla ümerâ ve vülâta, emanâtı ehline eda etmelerini ve nâs beyninde adl ü hak kavâidine tevfîkan icra-yı hükümet etmelerini ferman buyurduktan sonra; "Ey iman edenler! Allah'a

itaat ediniz! Resulü'ne ve [sizden] ulü'l-emre de itaat ediniz!..." [Nisa, 4/59] nass-ı âlîsiyle sâir nâsa hitap ederek, onlar da ümerâ ve vülâta karşı itaat üzere bulunmalarını emr eylemiştir. Lâkin suret-i mutlakada değil! Edilecek itaatın, itaatullah ve itaat-ı Resulüllah zımnında olması, yani evâmir-i ilâhiye ve sünen-i nebeviyye ahkâmını tecavüz etmemesi şarttır!

Ulü'l-emrden murad, ümerâ-yı hak ve vülât-ı adldir. Hulefâ-yı Râşidîn ile sülûk ve sîretlerinde onlara iktidâ eden sâir hulefâ ve ümerâ gibi. Lâkin ümerâ-yı cevr, bu teşrif-i sübhanîden külliyen hariçtirler. Bu gibiler vücûb-ı itaatte Allah ile Resulü üzerine atfen zikr olunmak istihkâkından bilâ-şek mahrumlardır.

Bazıları ulü'l-emrden murad ulemâ-yı şeriattır diyorlar. Fakat bu kavil zayıftır. Zira "ulü'l-emri minküm" kavlini takip eden "Eğer beyninizde bir mesele hakkında ihtilaf zuhur ederse Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaat eyleyiniz!" [Nisa, 4/59] âyeti onların bu iddialarına katiyyen muarızdır.

İzah: Hâlık te'alâ azze ve celle; ulü'l-emr bulunan zevât ile âmme-i müminîn beyninde cereyanı lâzım gelen münasebâtın hudud ve derecâtını tayin için evvelâ ulü'l-emr tarafından ısdâr olunan ve hükm-i şeriata muvafık bulunan evâmir ve vesayâya itaat eylemelerini, umum müminîne hitaben ferman buyurduktan sonra; evâmir ve vesayâ-yı mezkürenin şer'-i tâhir-i ilâhîye muhalif addedilmesi ve binaenaleyh ulü'l-emr ile kendi aralarında ihtilaf zuhuru üzerine ne yolda hareket etmeleri iktizâ edeceğini beyânen; "fe in tenâza'tüm... ilah." [Eğer beyninizde bir mesele hakkında ihtilaf zuhur ederse] cümle-i şartiyyesiyle bed' ederek; "Eğer ulü'l-emr ile sizin aranızda ihtilaf vaki olursa, sebeb-i ihtilaf olan meseleyi Kitap ile sünnete redd ü ircâ eyleyiniz!" buyuruyor.

Eğer biz bu zâtların zehâbını kabul edip de; "ulü'l-emrden murad ulema-yı şeriattır" der isek, ihtilafın da müctehidîn ile mukallidîn ve ulema ile âhâd-ı nâs aralarında zuhurunu kabul etmemiz lâzım gelecek. Halbuki mukallidînin müctehidîne, âhâd-ı nâsın ulema-yı ümmete karşı -bir meseledeki hükm-i şeriatı tayin hususunda- muhalefete zaten hakları yoktur. Şu halde "fe in tenâza'tüm... ilah." yani "eğer bir şeyde ihtilaf ederseniz sebeb-i ihtilafı Kitap ile sünnete redd ü ircâ eyleyiniz" hitabının mukallidîn ile avâm-ı nâsa karşı îrâdı abes olmak iktizâ eder! Allah te'âlâ bundan münezzehtir. Avâm-ı nâsda ve mukallidînde Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaatla istinbat-ı ahkâm istitâatı mevcut mudur ki ulema ve müctehidîn ile kendi aralarında ihtilaf zuhuru takdirinde Kitabullah ve sünnet-i Resulüllah'a müracaatla memur edilsinler?

Bunların dediği suret; "fe in tenâza'tüm" hitabının ulü'l-emre ircâ'ı takdirinde mümkin olabilecek. Bu ise külliyen ba'îddir. Hatta siyak-ı nazmın bu takdire asla müsait olmamasına nazaran bi'l-külliye bedîhiyyü'l-butlandır.

• • •

Buraya kadar serd eylediğimiz delâil-i kâtı'a ile vâzıhan sabit oldu ki: İmam Fahreddin-i Razî'nin "ulü'l-emr" lafzını ehl-i hall ü akd olan ulemaya hamletmesi sahih değildir. Müfessirînden, fukahâdan bulunan cemâhîr-i selef u halef taraflarından icmâ'an beyan olunduğu üzre; lafz-ı celîl-i mezkürdan murad, esahh u akvâ olarak hulefâ ile selâtîndir. Ve bu âyet-i celîle; "muvafık-ı şeriat olan emir ve hükümlerinde" ibâdullahtan itaat talebi için yine o hulefâ ve selâtîn yedlerinde bir sened-i Kur'anîdir. Hükm-i şeriate mutava'attan ayrılmamak şartıyla o sened-i Kur'anîye istinad edebilmek ale'd-devam hakk-ı sarihleridir!

İMAMET-İ KÜBRÂ-YI İSLÂMİYE HAKKINDA MEBÂHİS-İ UMUMİYE

Mebhas-ı Evvel

İmamet-i kübrâ-yı İslâmiye suver-i muhtelifede tarif olunmuştur. Eimme-i Hanefiyeden İmam Ebu Bekir Razî; "riyasetun âmme fi'd-dünya ve'd-din li-şahsın mine'l-eşhâs" cümlesiyle tarif eylemiştir. Meâli: "İmamet, umûr-ı dünyeviye ve uhreviyede eşhâs-ı insaniyeden bir şahsa teveccüh eden riyaset-i âmmedir".

"Âmme", kaydının ilavesi, tarifin; kadılık, riyaset-i beled, imaret-i kabile gibi hususi riyasetleri şumûlünden ihtirazendir. "Li-şahsın mine'l-eşhâs" kaydı da tarifin imamet-i kübrânın ashab-ı hall ü akde cevaz-ı intikalini tazammun etmesinden ihtirazen vaz' olunmuştur.

Bu tarif sahih değildir. "Vahdet" zaten imamet-i kübrâ şerâitinden bulunduğu için "li-şahsın mine'l-eşhâs" kaydını zikre mahal yok idi. Bundan başka şekl-i tarif, tarif-i nübüvvetin aynı bulunmasına nazaran küllîyen de menkûzdur. Zira imamü'l-müslimînin umûr-ı dünyeviye ve uhreviyedeki tasarrufu bi'l-hilâfedir; bi'l-asâle değildir. Mutlak bulunması hasebiyle bu tarifin heyet-i umumiyesinden bi'l-asâle tasarruf anlaşılıyor. Halbuki umûr-ı müslimînde bi'l-asâle tasarruf ancak Zât-ı zîşan-ı Muhammedî'ye mahsus idi!

Kemal b. Hümâm; "hiye istihkaku tasarrufi âmmin 'ale'l-müslimîn" suretinde tarif eylemiştir. Meâli: "İmamet, umûr-ı müslimînde tasarruf-ı âmme istihkâkıdır".

Kemal b. Ebî Şerif diyor ki: Bu tarifteki "istihkak" kelimesi mahallinde îrâd olunmuştur. Zira inde't-tahkîk; "riyâset ile hilafet" ancak umûr-ı

müslimînde istihkak-ı tasarrufdan ibarettir. Ashab-ı hall ü akdin ihrâz-ı imamet eden zâta bey'atleri de, o zâtın istihkak-ı tasarrufunu isbat ve itiraftan başka bir şey değildir.

Derlerse ki: Bu tarif de hakk-ı nübüvvette caizdir. Zira umûr-ı müslimînde tasarruf-ı âmmeye istihkak münhasıran Nebiyy-i mükerreme aittir.

Cevaben deriz ki: Tarifinden de malum olduğu üzre "mâna-yı nübüvvet" taraf-ı ilâhîden şeriat-ı mahsusa ile bi'settir. Nebiyy-i zî-şânın umûr-ı ibâdda tasarruf-ı âmme istihkakı ise nübüvvet üzerine mürettep olan vazife-i imamet itibariyledir. "İmamet-i kübrâ" tarif-i nübüvvetde işte bu cihetle dahildir. Yani vazife-i imamet nebi olan zât uhdesine terettüp eder. Lâkin vazife-i nübüvvet imamü'l-müslimîn uhdesine terettüp etmez.

Biz deriz ki bu tarif muvafık ve müveccehtir; itiraz götürecek yeri yoktur.

Sa'düddin Ömer et-Taftazanî *Şerhu Makâsıd*'ında imamet-i kübrâyı "riyasetun âmme fî emri'd-dini ve'd-dünya hılâfeten ani'n-Nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem" suretinde tarif eyliyor. Meâli: "İmamet, Nebiyy-i muhterem aleyhi's-selâma hilafeten umûr-ı diniyye ve dünyeviyyede riyaset-i âmmedir".

Bu tarif de sahihdir. "Nebiyy-i muhteremden hilafeten" kaydının duhulüyle nübüvvet hariç kalıyor. "Âmme" kaydının ilâvesiyle de, imamü'l-müslimîn tarafından niyâbeten icra-yı hükümet eden vülât ile kudât ve daha sâir rüesâ hariç kalıyor.

Derlerse ki: "Hilafeten ani'n-Nebiyyi" tabiri bizzat taraf-ı nübüvvetpenâhîden istihlâf edilen zât hakkında caiz olur. Lâkin bey'at-ı nâs ile mün'akit olan veya suver-i sâire ile teveccüh eden imamet hakkında bu tabir nasıl tecviz olunur?

Cevaben deriz ki: İstihlâf mukayyet değil e'ammdır. Muttasılan caiz olduğu gibi munfasılan da caizdir. Ömer, Osman, Ali radıyallâhu anhüm cümleten halife-i Resulüllah idiler. Ve Resulüllah'tan hilafeten umûr-ı müslimînde tasarruf eylediler. Halbuki her üçü de bizzat taraf-ı nebeviyeden istihlâf buyurulmamışlardır.

Müellif-i *Mevâkıf*, allâme-i ekber u münevver Kâdı Adud diyor ki: "Ve'l-evlâ en yukâl: hiye hilâfetu'r-Resûl fî ikâmeti'd-din ve hıfzı cevzeti'l-mille bi-haysü yecibu ittibâ'uhu 'alâ kâffeti'l-ümme". Meâli: "Tarif-i imamette evlâ olan; imamet-i kübrâ, şe'âir-i diniyyeyi ikâmede ve beyzatü'l-mülk-i İslâmı imar ve sıyânetde, Resulüllah-ı a'zamın hilafetidir. İmamın

mecmû'-ı ümmet üzerine ittibâ'ı vacip olmak da şarttır, denilmesidir".

Bu tarif etemm u esahhdır. "Hilâfetu'r-Resul" kaydıyla nübüvvet hariç kalır. "bi-haysü yecibu ittibâ'uhu 'alâ kâffeti'l-ümme" kaydıyla da imamü'l-müslimîn tarafından nasb olunan ümerâ, vülât, hükkâm gibi riyaset-i hususiye ashabı hariç kalıyor. Kezâlik müctehidîn! Onlar da bu kayd ile hariç kalırlar. Zira müctehidîne ittibâ mecmû'-ı ümmet üzerine değil, ancak kendilerini taklit edenler üzerine vaciptir.

İşte Mustafa Sabri Efendi'nin; "re'yini bir mebusun re'yiyle müsavi tutmak istediği imamü'l-müslimînin" lisan-ı şeriatle tarif olunan makamı budur. "Ey akıl sahipleri, ibret alınız!" [Haşr, 59/2].

Mebhas-ı Sânî

Mebâhis-i imamet, tavâif-i Şîaya göre usul-i diyanete taalluk eden mesâil-i itikadiyeden addolunur.

Cumhur-ı müslimîne göre, ef'âl-i mükellefîne müteallik ahkâm-ı fer'iyyeden olarak mesâil-i ameliyeden ma'dûddur.

Mebhas-ı Sâlis

Ravâfızdan İmamiyye ve İsmailiyye taifeleri -delilleri muhtelif olarak- "imam nasbı Allah üzerine vaciptir; ümmet üzerine vacip değildir" dediler! Bir mezhep ki Cenabı Hak üzerine vücûb isbatına cüret eder; onun butlânını izhar için başkaca delil ikâmesi lâ-cerem abes olur!

Havâricden Necedât fırkası, yani Necdet b. Uveymir el-Haricî ile ashabı, "nasb-ı imam asla vacip değildir; fakat caizâttandır" dediler!

Mutezileden Ebu Bekir el-Esamm ile ashabı "beyne'l-ümmet adl ü insaf cereyan ettiği müddetçe imam nasbı vacip değildir. Vücub-ı nasb, zuhur-ı fitne üzerine tahakkuk eder" dediler! Yine Mutezileden Hişam el-Gûtî ile etbâ'ı, "bilâkis vakt-i emn ü asayişte nasb-ı imam vaciptir. Hudüs-i fitne üzerine vücûb mürtefi' olur" dediler!

Bu cemaat, şuûn-ı nev'-i beşerin suret-i tedbir u tedebbüründe az çok sahib-i ıttılâ' olsalar; emzice-i beşeriyedeki esrar-ı müdhişeden, ahkâm-ı idaredeki serâir-i dakîkadan zerre kadar haberdar bulunsalar, Allah'tan korkarlar, bu gibi mu'tekadât-ı sahîfeyi kâle bile almazlar idi.

Bilâkis onlar o sahîf itikadâtı hırz-i can ettiler; beyne'l-ümmet tervicleri uğrunda mukâtele eylediler. Kendi kanlarını döktüler; başkalarının da hûn-ı nâ-hakkını irâka eylediler. Bu yoldaki zehâb u hareketleriyle heyet-i İslâmiyeyi hem kendilerinin nef'-i vücudundan hem de itlâf eyle-

dikleri vücudlar menâfi'inden mahrum bıraktılar. Akibet butlân-ı mezhepleri kendilerini kahr u tedmîr, cürsûmelerini kal' u kam' ederek; kendileri de mezheb-i nâ-savabları da yekdiğeri takiben vâsıl-ı dârü'l-hasar oldular. Lâkin hayf 'ale'l-esef ki mezheb-i nâ-pâkları yüzünden "bünyan-ı İslâm" daha o zamanlar zarfında dûçar-ı vehn ü zaaf olmağa başlamış idi!

Zâlim ne-mî mâned velîkin âdet-i bî-dâd-ı û be-mâned. [Zalim gider ve fakat onun haksız olarak koyduğu adet(ler) kalır].

• • •

Cumhur-ı Ehl-i sünnet ile âmme-i Mutezile ve Zeydiyyeye göre inkızâ-yı zaman-ı nübüvvetten sonra, mesâlih-i diniyye ve dünyeviyelerinin hıfz-ı nizam ve idâme-i intizamı için bir imam nasbı, ümmet üzerine mutlaka vaciptir. Fakat bu vücûb, umumen Ehl-i sünnet ve ekser-i Mutezileye göre sem'an; bazı Mutezile ve mecmû'-ı Zeydiyeye göre aklen mütehattimdir. Yine Mutezileden: Câhız, Hayyât, Ka'bî, Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye göre vücûb-ı nasb hem sem'an hem de aklen sabit ve müteretttibtir.

Vücûb-ı aklî ile vücûb-ı sem'î arasındaki fark: Mesâil-i ameliyede, yalnız aklın icab eylediği bir şeyi terk eden şahıs, Cenabı Hakk'ın zemm u ikâbına müstehak olmaz! Akıl fi'l-hakika medâr-ı tekliftir. Lâkin hükm-i akıl, tekâlîf-i ameliyede sened-i şer'î olamaz. Zira ukûl-i beşer derecât üzre mütefâvittir. Bundan başka akıl ekseriya -bi-hükmi'l-asl- hasen olmayan bir şeyi istihsan eder. Kezâlik, bi-hükmi'l-asl kabîh olmayan diğer bir şeyi de takbîh eyler. Hem de ağleb-i ahkâmında nefsü'l-emre değil, zevâhir-i âdâta tebe'iyyet eder. Binaenaleyh, akıl, isbat-ı vücûb için nezd-i şeriatta sened-i şer'î ittihâzına salih değildir. Ona binaen aklın icab ettiği bir şeyi terk eden şahıs hakkında da, şer'an zemm ve ukûbet lâzım gelmez!

Vücûb-ı sem'îde, yani şer'an taayyün eden vücûbda hüküm bunun aksinedir. Vücûb-ı sem'înin icab eylediği bir şeyi terk eden şahıs, Zât-ı zü'l-celâl tarafından müstehakk-ı zemm ü ikâb olur!

İşte vücûb-ı sem'î ile vücub-ı aklî arasındaki fark budur! Yani nasb-ı imamın aklen vücubuna kâil olanlar, 'adem-i nasbda istihkak-ı zemm ü ikâb mülâhaza etmezler. Lâkin sem'an vücûbuna kâil olanlar, 'adem-i nasb halinde müstehakk-ı zemm ü ikâb olacaklarını kabul ederler. Ki bizler yani me'âşir-i Ehl-i sünnet umumen bu ikinci hükme tâbi ve kânileriz.

• • •

Vücub-ı aklîye kâil olanlar diyorlar ki: Mütehakkık olan bir mazarratın def'i bi-hükmi'l-akl vaciptir, kat'an! Kezâlik mazarrat-ı maznûnenin!

Onun da def'i, yine hükm-i akl ile vaciptir, kat'an. Zira bir asl-ı kat'iyyü'l-hükm tahtında münderic bulunan cüziyyât-ı maznûnenin dahi, o aslın tâbi olduğu hükümde indirâcı, mûcibât-ı kat'iyye-i akliyedendir.

Meselâ insan katiyyen bilir ki; mesmûm olan her şeyden ictinab etmesi vaciptir. Bu bir asl-ı kat'iyyü'l-hükümdür. Sonra o insanın önüne bir taam getirilir; kendisinde bir zan hasıl olur ki o taam mesmûmdur. İşte bu da cüziyyât-ı maznûne cümlesinden olarak o asl-ı kat'iyyü'l-hüküm tahtında mündericdir. Binaenaleyh sarih akıl katiyyen iktizâ eder ki o taamdan da ictinab eylesin.

Kezâlik insan bilir ki sukût üzre bulunan bir duvarın altında tavakkuf caiz olmaz; 'adem-i tavakkuf aklen vaciptir. Sukûtu maznûn olan bir duvar altında tavakkuf etmekteki hüküm de aynen böyledir. Sarih akıl katiyyen icab eder ki öyle bir duvar altında da tavakkuf edilmesin.

İşte imam nasbı hususunda dahi, hükm-i akl bu katiyyetle cereyan eder. Yani imamın 'adem-i nasbından tevellüd edecek mazarrattan tevakkiyen nasb-ı imama müsara'at eylemek de, aklın mûcibât-ı katiyesindendir.

Biz de kendilerine *cevaben* deriz ki: Bu sizin kâil olduğunuz vücûb, ukûl-i beşerle taayyün eden mukteziyât ve âdât cümlesindendir. Halbuki aklın vücûb-i şer'îyi tayin hususunda hükmü yoktur. Bizim kabul eylediğimiz vücûb ise hükm-i ilâhî iktizâsınca, târikine -istihkâk-ı zemm ü ikâb-terettüb eden vacibât-ı şer'iyedendir. Bu vücûb-i akıldan değil, ancak nefs-i şeriatten müstefâd olur! Biz bu hususdaki zehâbımızın sıhhatini gayr-ı kâbil-i tereddüt ve imtirâ olan senedât-ı âtiye ile de isbat eyleriz!

Sened-i evvel: Vaktin imamü'l-müslimînden hâlî olarak devamı mümteni' olduğu hakkında, sadr-ı evvelde mevcut bulunan mecmû'-ı sahabenin, mütevatir olan icmâıdır. Resulüllah-ı a'zamın haber-i vefatı şayi olur olmaz, Ebu Bekir es-Sıddîk radıyallâhu anh Mescid-i Nebevi'ye gelerek hücre-i Âişe'ye dahil oldu. Nebiyy-i muazzamı hazînen, mütehassiren takbîl ettikten sonra mescide avdetle, heyecan ve buhran içinde bulunan hazırûna hitaben şu sözleri söyledi. "Men kâne ya'budu Muhammeden..." Meâli:

"Her kim Muhammed'e ta'abbüd ediyorduysa malumu olsun ki Muhammed vefat eylemiştir! Her kim Allah'a ta'abbüd ediyorduysa, Allahu azîmü'ş-şan Hayy-ı ebedîdir, ölmez! Şimdi bu din için nizamını hıfz ve şe'âirini ikâme edecek bir imam bulmak lâzımdır! Bakınız, re'yiniz ne ise söyleyiniz! Rahm-ı ilâhi üzerinizde olsun!".

Ebu Bekir bu hutbeyi mahzar-ı sahabede böylece îrâd etti. Bir zât çıkıp da müşârun ileyhe karşı "böyle bir şeye ihtiyaç yoktur" demedi. Bilâkis teklifini bi'l-ittifâk kabul ettiler. "Evet, doğru söylersin! Bu işin hemen tesviyesi lâzımdır" diyerek nasb-ı imam meselesinin ehemm-i vacibât olduğunu tasdik eylediler. Binaenaleyh, bir emr-i mühim olan defn-i Resulüllah işini zevât-ı ma'dûdeye terk ederek imam olacak zâtı tayin için Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de ictima eylediler! Gerçi beynlerinde imamete intihâb edilecek zât hakkında ihtilaf vaki oldu. Lâkin bir imamın vücûb-ı nasbı hususunda umumen müttefik idiler!

İşte sadr-ı evvelde vücûb-ı nasb-ı imam hakkında mün'akid olan icmâ-ı sahabe budur! A'sâr-ı müteâkibede dahi hal daima bu minval üzre cereyan eylemiştir. Yani hey'ât-ı İslâmiye karnen ba'de karnin ve bila-inkıtâ bu icmâ dairesinde hareket ederek imamın irtihâl veya infisâli üzerine diğerine bey'atten hâlî kalmamıştır.

Derlerse ki; her bir icmâın bir müstened-i şer'îye müstenid olması lâbüddür. Bahsettiğiniz icmâın sened-i şer'îsi bulunsaydı mütevâtiren bizlere de nakl edilmesi lâzım gelirdi. Zira öyle bir senedin ümmetce malum olmasını iktizâ eden devâ'î ve esbâb mütevâfiren mevcuttur!

Cevaben deriz ki: İcmâ müsellemdir, gayr-ı kâbil-i muarazadır! Müstenedini nakilden onun için istiğnâ hasıl olmuştur. "Ashâb-ı Resulüllah beyninde bilâ-müstened-i şer'î in'ikâd-ı icmâ mümkindir" demek cüretinde bulunulacaksa o cihet bahs-i âhar!

Bundan başka caizdir ki; medâr-ı icmâ olan müstened-i şer'î "nakli mümkin olmayan ve ancak zaman-ı nebevîde mevcut bulunan zevâta müşahede ve 'iyan tarîkiyle malum olabilen" karâin-i ahvâl cümlesinden idi. Bu cevaz meydanda ve beyne'l-ashâb in'ikâd-ı icmâ dahi müsellem iken, sened-i icmâ bize nakl olunmamıştır gibi sözlerle muarazaya kıyam etmek elbette nâ-be-mahaldir.

Sened-i sânî: Nasb-ı imamda zarar-ı maznûnun def'i vardır. Muktedir olabildikleri takdirde zarar-ı maznûnun def'i ümmet üzerine bi'l-icmâ vaciptir.

Biz yakînen biliriz ki, Şâri'in; muamelât, münakehât, cihad, hudûd, makâsât, a'yâdda, Cumalarda izhar-ı şiâr-ı şeriat gibi evâmir ve ahkâmı vaz' u takrirden maksûdu, fevâid-i mahsuselerini -me'âşen ve me'âden- ibâdullaha teminden başka bir şey değildir. Bu maksûdun husulü ise Şâri' namına ifâ-yı vazife eyleyecek bir imamın mevcudiyetine mütevakkıftır. Zira malumdur ki bu gibi meşru'ât-ı diniyye ve dünyeviyyenin "rabıta

ve zabıtası" bulunan kavânîn ve nizamât, asl-ı şeriatte de'âim-i itidal üzre mevzu ve müessestir. Emzice-i nâs ise ifrat ile tefrite meyyaldir. Kendilerini alâ-kadri'l-imkân daire-i itidalde tutmak ve fikr-i tecavüz ashâbını inde'l-iktizâ kahren men eyleymek, bir emr-i nâfiz ve nehy-i müessire tavakkuf eder.

Halbuki nâs, meyl ü hevalarındaki ihtilaf, re'y ü fikirlerindeki teşettüt, beynlerindeki cây-gir olan buğz u adâvet hasebiyle yekdiğerine nadiren inkıyâd ederler. Ve hakka su'ûbetle râm olurlar! Nadiren inkıyâd edenler, su'ûbetle râm olanlar, yine nâsın munsıflarıdır. Ağlebiyyet-i halkta, o kadarı da görülmez. Eğer üzerlerinde merci-i küll olacak bir şahs-ı nâfizü'l-hükm bulunmaz ise tabakat-ı nâs birbirine girer. Hak zayi, sitâre-i a'râz mehtûk, dimâ-ı muharreme mehdûr olur! Mecbur olur herkes; ırzını, nefsini, malını kâim seyfi tahtında muhafazaya! Bu halin neticesi lâ-şek ref'-i din, ve helâk-i cemî'-i müslimîndir! Fevâsıl-ı saltanat zamanlarında ve imamü'l-müslimîn olan zevâtın ya sû-i sanî'-i zatîleriyle veyahut zaaf-ı kuvâlarına mukabil ashâb-ı tağallüb tahakkümleriyle sâkıtu'l-haysiyyet bir hale dûçar oldukları vakitlerde acı acı tecrübeleri görülmüştür.

Biz demiş idik ki; şer'an zarar-ı maznûnun def'i vacibdir. Halbuki nasb-ı imamda zarar-ı maznûnun değil, böyle muhakkak ve muvahhiş mazarrâtın def'i vâriddir. Hatta denebilir ki, nasb-ı imam etemm-i mesâlih-i müslimîn ve a'zam-ı makâsıd-ı dindir. Binaenaleyh hükmü de vücûb-i aklî değil, vücûb-i sem'îdir!

"İslâmda kabul-i zarar ve ızrâr-ı âhar yoktur!"

Mu'teriz, 'alâ-sebili'l-muâraza diyebilir ki: İmamın 'adem-i nasbındaki mazarrat, nasbında da mutasavverdir. Sizin dediğiniz suret kabul edildiği takdirde def'-i zarar için irtikâb-ı zarar lâzım gelir! Nasb-ı imamda üç suretle mazarrat mevcuttur.

Suret-i ûlâ: İnsanın kendi üzerine "bilip bilmediği şeyde tahakküm edecek" yine kendisi gibi bir şahsı te'mîr ve teslît etmesi lâ-cerem kendi nefsini yine kendi fiiliyle ızrârdır.

Suret-i sâniye: Nâsın bir kısmı o şahsa ittiba'dan istinkâf eder. Bu da beyne'l-ümmet ihtilaf ve fitneyi mûcib olur. Nitekim emsâli de defaatle vâki olmuştur. Bunun böyle olması da şüphesiz nâsı ızrârdır.

Suret-i sâlise: İmam olan zâtta ismet-i tamme bulunması da vacib değildir. O halde kendisinde fısk u küfr sudûru da mutasavverdir. Azl olunmazsa küfr u fıskıyla ümmeti ızrâr eyler. Azl olunursa fitneyi mûcib olarak yine zarar ümmete rücû eder.

Cevaben deriz ki: İmamın 'adem-i nasbından tahassül eden mazarrât, nasbından tevellüd edecek mazarrâttan kıyas kabul etmeyecek derecede ekserdir. İki zararın teâruzunda vacib olan a'zamının def'idir!

Nasb-ı imamın 'adem-i vücûbunu iddia edenler, isbat-ı müdde'âları zımnında üç hüccet ikâme ediyorlar.

Hüccet-i ûlâ: Evvelce de söylediğimiz üzre, diyorlar ki: Nâs kendisine salih veya muzır olan şeylerde basiret üzere hareket eder. Tabiat-ı zâtiyeleri ve terbiye-i diniyyeleri iktizâsınca me'âyiş-i dünyeviyye ve levâzım-ı diniyyelerinde tarîk-i te'âvünü gözetirler. Kendilerince aslah olan vücûh dairesinde tedbir-i umûr ederler. Binaenaleyh "müstakil oldukları umûrda" üzerlerine tahakküm eylemeye selahiyetdâr olacak kendileri gibi bir şahsı imam nasb edip de taht-ı tahakküme girmeye ihtiyaçları yoktur. Hükm-i sultandan hariç olarak imrâr-ı hayat eden urban ve ehl-i bâdiyenin intizam-ı ahvâli de bu iddiamızın beyyine-i sıhhatidir!

Hüccet-i sâniye: İmamü'l-müslimînden intifâ' kendisine vusûl ile müyesserdir. Âhâd-ı ra'iyyenin her bir müşkilde imamü'l-müslimîne vusûllerinin mertebe-i te'azzürü ise hafî değildir. Şu halde âmme üzerine imam nasbında fâide tasavvuruna mecal yoktur. Zira kendisi[ni] ancak eşhâs-ı ma'dûde görebilecektir. Binaenaleyh merci-i kül olacak bir imam nasbı vacibdir denemez. Fakat cevaz-ı nasbı teslim olunabilir!

Hüccet-i sâlise: İmametin bir takım şurûtu vardır. Hadd-i nefsinde bu şerâiti câmi olan bir zâta her asırda tesadüf edebilmek umûr-ı sehleden değildir. Eğer nâs şurût-i vacibesini câmi olmayan bir zâtı imamete getirirler ise hükm-i vacibi ifâ etmemiş olurlar. Şurût-i vacibeyi câmi bir zât bulamadık deyü imam nasbından sarf-ı nazar ederlerse, -çünkü "nasb-ı imam vacibdir" deniyor!- o halde de bir emr-i vacibi terk etmiş olurlar. Her bir şey ki, husulü iki emr-i mümteni'den birine tevakkuf eder, o şey de hadd-i nefsinde mümteni'ü'l-husul olur. Binaenaleyh nasb-ı imamın vücubuna kâil olmak, teklif-i mâ-lâ yutâkın mertebe-i kusvâsına kâil olmak demektir!

Hüccet-i ûlâya cevap: Nâsın kendi başlarına tedbir-i mesâlih edebilmeleri aklen mümkindir, lâkin âdeten mümteni'dir. Nitekim fevâsıl-ı imamet zamanlarındaki ahvâl bu davamıza şahiddir. Hatta hükm-i sultandan hariç yaşayan urban ve ehl-i bevâdî halleri de bizim bu davamızın şevâhid-i sıhhatidir. "Gazv" nâmı tahtında ziâb-ı şârre ve esved-i dâribe gibi her zaman yekdiğeri üzerine saldırırlar. Ekser-i eyyam-ı ömürleri nehb-i emvâl, seby-i nisâ vü rical gibi muharremât-ı mansûseyi irtikâba masruftur! Ne ferâiz-i ilâhiyyeye münkâd u râm olurlar ne de sünen-i

nebeviyyeye ihtirâm u itaat ederler. İşte bu gibi hakâik-i meşhûdeye karşı; "Mâ yeze'u's-sultan ekseru mimmâ yeze'u'l-Kur'ân" ve "es-Seyfu ve's-sinân yef'alâni mâ-lâ yef'alü'l-burhân" denilmiştir. Kavl-i evvelin meâli: "Sultanın nehy ü izale eylediği me'âsî ve seyyiât, Kur'an'ın nehy eylediklerinden ekserdir". Kavl-i sânî meâli: "Seyf u sinân, delil ile burhanın infaz edemedikleri emirleri infaz ederler".

Hüccet-i sâniyeye cevap: Biz teslim etmeyiz ki imamü'l-müslimînden intifâ' ancak kendisine vüsûl ve şahsıyla mülâkat tarîkiyle müyesserdir. Bu intifâ', imamü'l-müslimîni nâs beyninde sâid ve cârî olan ahkâm ve siyasetinden ve kendilerine ahkâm-ı şerâyi' ve kavânîn dairesinde hizmet eyleyecek vülât ile hükkâm nasb etmesinden de hasıl olabilir!

Hüccet-i sâliseye cevap: Şerâit-i imameti câmi bir zât bulamadıklarından dolayı nasb-ı imamdan feragatları, efrâd-ı müslimîn için terk-i vacip demek değildir. Zira nasb-ı imamın vücûbu şerâit-i vacibenin mevcudiyetine mübtenîdir. Şerâit-i vacibeyi câmi bir imam bulunamaz ise o zaman nasb-ı imam teklifi daire-i vücubdan hurûc ederek taht-ı cevaza dahil olur. Şer'an zarurât mahzurâtı ibâha eder!

Sened-i sâlis, yani nasb-ı imamın sem'an vücûbunu müsbit olan üçüncü senet: İmam-ı zamanı velev sem'an olsun bilmek ve ona itaat eylemek Kitabullah ve Sünnet-i Resulüllah iktizâlarınca vaciptir. Bu vecibelerin ifâsı bir imamın mevcut bulunmasıyla mümkindir. İmamın mevcudiyeti de lâ-cerem nasbıyla hasıl olur. Her bir şey ki bir vacib-i mutlakın ifâsı onun husulünden başka hiçbir suretle mümkin olmaz, o şey dahi biaynihi vacib-i mutlak hükmünü iktisab eder!

Mebhas-ı Râbi': Şerâit ve Evsâf-ı İmamet

el-Eşbâh ve'n-Nezâir'de şerâit ve evsâf-ı imamet vech-i âti üzre zikr olunmuştur.

Fâide: "Enne şurûtu'l-imameti semâniyetun..." [65] Meâli: "Müttefekun aleyha olan şurût-ı imamet sekizdir: Ahkâm-ı şer'iyede ictihada muktedir olmak. Emr-i harpte ve tertib-i asâkirde sahib-i basiret bulunmak. Nefsinde kaviyyü'l-azm olmak. Bir şurette ki ikâme-i hudûd, darb-ı rikâb, hakk-ı mazlumu zalimden istîfâ gibi temkin ve metanete mütevakkıf olan 'azâim-i umûr kendisine hevl ü dehşet vermemek. Hadd-i zatında âdil, sahib-i verâ, bâliğ, erkek ve hür olmak. Hükmü nafiz, şahsı mutâ', zîr-i taatinden hurûc edenlere karşı muktedir bulunmak! Muhtelefün fîha olan şartlar da: Kure[y]şî, Hâşimî olmak. Masum, ehl-i zamanının efdali bulunmak!"

Kure[y]şî olması şarttır diyenler; "Lâ-yezâlü hâze'l-emr..." hadis-i şerifiyle ihticac ediyorlar. Meâl-i âlîsi: "İki kişi mevcut bulundukça hilafet Kureyş'te devam eder."[3] Kure[y]şîlik şart değildir diyenler; "İsme'û ve etî'û..." hadis-i şerifine istinad ediyorlar! Meâl-i celîli: "Üzerinize emir nasb olunan zât, kuru ve siyah üzüm gibi küçük başlı [Habeşî] da olsa emirlerini dinleyiniz ve kendisine itaat ediniz!"[4]

Şeyhü'l-İslâm Kâdı Adud rahimehullah da evsâf-ı lâzime-i imameti vech-i âti üzre beyan eder:

> "Cumhur-ı ulemaya göre imamete ehil ve müstehak olmak için evvelâ şeriatın usul ve furû'unda ictihad mertebesini bulmak lâzımdır, tâ ki nâsın ihtiyacât-ı diniyyelerini tesviyeye kudret-yâb olsun. Sâniyen: Sahib-i re'y ü tedbir bulunmalıdır. Çünkü umûr-ı mülk re'y ü tedbir ile idare olunur! Sâlisen: Zî-şecaat ve kaviyyü'l-kalp olmalıdır. Zira hıfz-ı bilâd, def'-i a'dâ, ikâme-i hudûd için şecaat ve kuvvet-i kalp sahibi bulunmak iktiza eder."

Bu üç şarttan istiğna caizdir diyenler de olmuştur. Çünkü zamanımızda bu şerâitin bir zâtta ictimaına müsadif olmak muhal hükmündedir. Şu halde şurût-ı imamet meyanında ta'dad edilmeleri ya abes veya teklif-i bi-mâ-lâ yutâk olur!

"Bu üç vasfın fıkdânıyla dahi imamet münak'id ve sahih olacağına nazaran onlara sahip olmayan bir zâta da bey'at vaciptir," denirse; evsâf-ı mezkürenin şerâit-i imamet meyanında zikri şüphesiz abes olur.

Denirse ki: Mutlaka o vasıfları nefsinde câmi olan zâtın nasbı vaciptir. O halde teklif, teklif-i bi-mâ-lâ yutâk olur. Zira öyle bir zâtın bulunması muhaldir.

Yok eğer "ne bu ne de o" ümmetin imamsız kalmasından tahassül edecek mefâsidi def' için herhalde bir imama bey'at vaciptir derlerse; o takdire göre de bu evsâfın şurût-ı mutebere-i imamet meyanında irâesi bi'l-külliye nâ-be-mahal olur. Evet, âdil olması şarttır. Zira fâsık ekseriya emvâl-i beytü'l-mali kendi umûruna sarf u istihlâk ve ahkâm ve tasarrufâtında hukuk-ı nâsı izâ'a eyleyerek, zîr-i ra'iyyetinde vedî'atullah-ı zü'l-celâl olan ümmet-i masumeye zulm u cevr eder! Âkil olması şarttır. Zira

.....

3 İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 532.

4 İbn Mâce, Mukaddime, 6, Cihad, 39; Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126, 127; V, 179.

tasarrufât-ı şer'iye ve mülkiyenin intizam ve salahı akıl ile kâimdir. Akla mukârin olmayan ve takva-i salah-ı nefs faide vermez!

Bâliğ olması şarttır. Zira sabînin aklı kâsırdır. İbâd üzerine velâyet-i âmme gibi bir emr-i azîm onun zîr-i tasarrufuna terk edilemez.

Taife-i nisâdan olmaması şarttır. Zira kadınlar nâkısât-ı akl ü dindir!

Hür olması şarttır. Zira seyyidinin hizmeti hizmet-i ümmete mani olur. Ve ahrâr-ı nâs nazarında mevki tutamayacağından itaati müşkil ve belki mümteni' olur!

İşte bu sekiz veya beş şart bi'l-icmâ imamette şurût-ı muteberedir!"

Kâdı Adud bu şerâiti bu suretle beyandan sonra; Kure[y]şîlik, Haşimîlik, masumiyyet ve efdaliyyet-i ehl-i zaman şartlarını da evvelce zikrettiğimiz üzre mesâil-i muhtelefun fiha meyanında irâe eyliyor.

Hülasa; imamın âdil, âkil, bâliğ, erkek, hür olması şartları nasb-ı imam hususunda şerâit-i katiyyedir.

Bu beş şartın husulü takdirinde; şecaat, umûr-ı cüz'iyye ve külliyeye şümul-i re'y u nazar, usul ve furû'-ı şeriatte mertebe-i ictihad şartlarının fıkdânı nasb-ı imam vücûbunu iskâta kifâyet etmez; nasb olunur!

Bu suretle imam olan zât; umûr-ı harbiyyeyi, kaviyyü'l-kalb, zî-şecaat, sevk ve ta'biyyetü'l-ceyşe kâdir, safahât-ı harbi kemâ-yenbağî idareye muktedir ümerâya tefviz eder. İkâme-i hudûdda ve sâir umûr-ı mülkiyede ehil valiler, muktedir memurlar bulundurur. Umûr-ı muhâkemât ve mürafa'âtda âdil ve munsıf, müstakim ve afîf kudât ve hükkâm istihdam eder. Mesâil-i diniyyede; var ise müctehidînden, yok ise mevcut bulunan ulemadan istiftâ eyler. El-hasıl umûr ve mesâlih-i ümmeti ârâ-yı sâibe ashâbı ile meşveret ve vezâifi ehline tevdi ederek -'alâ-mâ şere'allah- ifâya cehd ü gayretten ayrılmaz!

Nefsinde reşîd ve âdil, ibâdullah hakkında vedûd ve rahîm, iffet-i nefsiyye ve nezahet-i fikriyyeye malik ve sahip, erbâb-ı ilm u iktidara karîb ve muhib, ashâb-ı acz u seyyieden mübte'id ve mütecânib olarak umûr ve tasarrufâtında havf-ı Bârî'yi gözeten, rıza-yı ilâhîyi irzâ-yı ehl-i şerr u tama'dan evlâ bilen ve öylece hareket eden bir imamın sıhhat-i imametinde ve hilafet-i nebeviyyeye bi-hakkın nâiliyyetinde müminînin şüphe etmesi lâzım gelmez! Hele bu zâtın şâyi'u's-sît, celîlü'l-ünvan bir hanedan evlâdından bulunması nurdan masnû' bir kılâde kadar gerden-i hilafete zinet verir! Abdin imameti sahih olmamasındaki sebep teemmül buyuruluyor ise bu ifademizle kasdettiğimiz mâna kendi başına tezahür eder.

Vâkıa evâmir-i şeriat zevâhirine masrûf olmak itibariyle hilafeti sahih olmayan abdden murad, bir şahsın mal-i mevrûs veya müşterâsı olan abddir. Lâkin burada gayet dakîk ve latîf bir mâna-yı bâtınî de münderic-dir! "Bir kimsenin memlûkü olmamak ve hatta azîm bir aileye mensup bulunmak" haysiyetiyle zâhiren hür addedilen bir abîdü'n-nefs de bu hükümde dahildir. Zira nefsinin ubûdiyyetinden baş alamaz ki ibâdullaha karşı mükellef olduğu vezâifi ifâya vakit bulabilsin!

Ulema-yı Hanefiyeye göre; sıhhat-ı imamette adalet şart değildir. Fâsıkın imamete nasbı ulema-yı müşârun ileyhime göre ma'a'l-kerâhe sahih olur. Lâkin buradaki adaletten maksud zulmün mukabili olan adalet değil, salah ve takva mukabili olan adalettir. Zulmün mukabili olan adaletten mahrum bulunan bir zât ise müstehakk-ı azldir. Nitekim ileride tafsilatı gelecektir!

Mebhas-ı Hâmis: Bey'at

Evvel-i hulefâ olan Ebu Bekir-i Sıddîk radıyallâhu anh, makam-ı hilafet-i kübrâya icmâ-ı sahabe ile is'âd edilmiş ve bey'at olunmuştur.

Ömerü'l-Faruk radıyallâhu anh, Ebu Bekir-i Sıddîk radıyallâhu anh tarafından istihlâf edilmiş ve bey'at olunmuştur.

Osman-ı Zi'n-nûreyn radıyallâhu anh, evvelce söylediğimiz üzre ehl-i şûrâ tarafından intihâb edilmiş ve bey'at olunmuştur.

İmam-ı hümâm Ali radıyallâhu anh, müracaat-ı nâs ile hilafeti kabul etmiş ve bey'at olunmuştur.

Binaenaleyh in'ikâd-ı imamette şart bey'attır. Ashâb-ı hall u akd olan ulemadan, ümerâ ve rüesâdan ve vücûh-i nâssdan huzurları teyessür edenlerin bey'atiyle imamet mün'akid olur. Bey'at edenlerde de aded şart değildir. Sâir bey'at ahalisinin ittifakı da şart değildir.

Şeyh Ebü'l-Hasen el-Basrî'ye göre meşâhîr ve e'âzım-ı ulemadan olarak sahib-i re'y bulunan bir zâtın bey'ati de kifayet eder.

Lâkin eimme-i Hanefiyeden bazılarına göre aded-i muayyeni olmayarak bir cemaatin bey'ati şarttır. Çünkü şahs-ı vâhidin inkârı veyahut evvelce sırren başka bir zâta bey'at etmiş bulunması melhuzdur!

Mebhas-ı Sâdis: İmam-ı Müslimînin Mesuliyeti

İmamü'l-müslimînin mesuliyeti in'ikâd-ı bey'atle ibtida eder. Umûr-ı ümmetin cüzi'yât ve külliyâtından o dakikadan itibaren suret-i kat'iyede mesuldur.

Hak celle ve 'alâ buyuruyor: "Lâ-yüs'elü 'ammâ yef'alü vehum yüs'elûn: Ef'âlinden mesul olmayan ancak Allahu azimü'ş-şandır. Nâs, işledikleri fiillerden kâffeten mesuldürler" [Enbiya, 21/23].

İşte bu "kâffe" meyanında imamü'l-müslimîn olan zât herkesten evvel dahildir. Zira mertebe-i mesuliyet azamet-i makam ile mebsûten ve mütenasiben tezayüd eder. Makam-ı imamet-i kübrâ ise nübüvvetten sonra sâir makamâtın mecmû'undan a'zamdır.

Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz makam-ı imamet-i kübrânın a'zam-ı makamât olduğunu asıl bu mesuliyet meselesi münasebetiyle dermeyan buyurmuşlardır.

Buharî radıyallâhu anh buyurur: "Elâ küllüküm râ'în ve küllüküm mesûlün 'an ra'iyyetih..." Meâl-i mükerremi: "Muhakkak bilmelisiniz ki, hepiniz râ'îsiniz ve hepiniz ra'iyyetinizden mesulsünüz! O imam-ı a'zam ki, umûr-ı ibâdda tasarruf-ı âmm hakkı kendisine tefvîz olunur; umum ra'iyyetinden mesuldür. Ve her şahıs ehl-i beytinin râ'îsidir; o da ra'iyyetinden mesuldür. Ve her kadın zevcinin ehl-i beyti ve çocukları üzerine râ'iyyedir; o da onlardan mesuldür. Ve her bir abd seyyidinin malı üzerine râ'îdir; o da ondan mesuldür. İyi biliniz ki hepiniz râ'îsiniz ve hepiniz ra'iyyetinizden mesulsünüz!"[5]

İşte Resul-i muhterem ve mükerrem efendimiz, hakku'l-gayr üzerinde nezareti veya sâir suretle tasarrufu bulunan her şahsın, o hakkın râ'îsi olduğunu ve onun ziya'ından mesul bulunduğunu bu hadis-i nebevîleri ile en âlî ve en sâmî bir surette beyan u tefhim buyurmuştur.

Kudsiyet-i insaftan zerre kadar haberdar olanlar, kavlen vâhiden itiraf ve teslim ederler ki, bu hadis-i âlî ancak kuvvet-i nübüvvetle îrad olunabilir. Kezâlik teslim ve itiraf ederler ki: Tabakât-ı nâsın derecât-ı mesuliyetini bu kadar latîf, bu kadar câmi, bu kadar beliğ bir surette tayin u beyan için –mevcud [u] münderis- bi'l-cümle şerâyi'-i kâinat meyanında bundan eltaf, bundan ecma', bundan eblağ diğer bir düstur-i aklî ve şer'î tasavvuru emr-i muhaldir. Maazallah! Eğer muhafaza-i hukuk-ı ibâd vazifesini deruhte ederek ileri geçen zevât "istihlâk-i hak" cibillet ve istidadında iseler ashâb-ı hukukun hali nereye varır? Bilâ-şek hüferât-ı helâke!

Kavl-i şair:

Ve râ'i'ş-şâtu yahmi'z-zi'be anhâ

Fe keyfe ize'z-ziâbu lehâ ri'âu

• • • • • •

5 Buharî, Cuma, 11, Cenâiz, 32, İstikraz, 20; Müslim, İmâre, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108.

Meâli: "Ganemi ra'y eden insan olursa kurdu koyunların civarından def eder. Lâkin kurtlar çoban olursa o halde koyunlar için ümmid-i necat nasıl tasavvur edilir?"

• • •

Denirse ki: Kanun-i Esasî'nin beşinci maddesinde "Zât-ı hazreti padişahînin nefs-i hümayunları mukaddes ve gayr-ı mesuldür" ibaresi münderic! On birinci maddesinde de: "Devlet-i Osmaniyenin dini din-i İslâmdır" ibaresi meşhûd. O halde nasıl oluyor da, bir taraftan şer'-i ilâhî imamü'l-müslimînin mesuliyetini beyan ederken diğer taraftan Kanun-i Esasî-i İslâmî, onun gayr-ı mesul olduğunu ilân ediyor?

Cevaben deriz ki: Kanun-i Esasî'nin tertip ve tanzimine iştirak eden Mithat Paşa merhum ile sadr-ı hâlî Said Paşa ve daha sâir ashâb-ı hall ü akd, hadd-i nefislerinde ehl-i ilim zevâtdan bulundukları halde kendi ilimlerine itimat edemeyerek asrın en güzîde ulemasıyla müzakerâtta bulunmuşlar ve onun üzerine o maddeyi kabul edip derc eylemişler!

Biz bu suale üç vechile cevap veririz!

Vech-i evvel: Kanun-i Esasî'nin üçüncü maddesinde: "Saltanat-ı seniyye-i Osmaniye hilafet-i kübrâ-yı İslâmiyeyi haiz olarak sülâle-i âl-i Osman'dan ekber evlâda intikal eder" denilmiştir. Cümlenin bildiği ve bu maddenin de nâtık olduğu üzre selâtîn-i Osmaniye uhdelerinde hem hilafet-i kübrâ-yı İslâmiye, hem de Osmanlıların padişahlığı ictima eylemiştir. Kanun-i Esasî'nin beşinci maddesi, zât-ı hazreti padişahînin gayr-ı mesul olduğunu, yalnız padişahlık sıfatını zikr ederek beyan eylemiştir. "Zât-ı hazreti hilafet-penâhî ğayr-ı mesuldür" dememiştir!

Demek ki padişahân-ı âl-i Osman "emirü'l-mü'minîn" sıfatıyla mesullerdir. Bu mesuliyet mahz-ı şereftir. Nâsın ihtiramı zevât-ı mesûleye karşı mütezayid olur. Zira o mesuliyet nâs yedinde sened-i itimat ve hüccet-i emândır!

Vech-i sânî: Kanun-i Esasî'nin beşinci maddesinde taayyün eden 'adem-i mesuliyet mutlak değil mukayyettir. Şer'-i ilâhî ve Kanun-i Millî nezd-i saltanat-penâhîlerinde mer'î ve muhterem oldukça padişahân mesul değillerdir. Ve illâ mesullerdir!

Vech-i sâlis: "Gayr-ı mesuldür" tabiri hukuk-ı ibâda müteallik mesâile ait olmayıp mesuliyet-i siyasiyeye râcidir. Meclis-i Mebusân tarafından Heyet-i Vükelâ hakkında 'adem-i itimad-ı re'y beyan edilince sadrıazam ve sâir vükelâ sukût ederler. Ancak zât-ı hazreti padişahî ve vükelânın tasarrufâtından mesul tutulmak iktiza etmez.

Evvelce ifade ettiğimiz üzre bu mesuliyet kendileri için mahz-ı şeref ve ayn-ı fahrdır!

Mebhas-ı Sâbi': İnhilâl-i Akd-i İmamet

Bilâ-sebeb hal'-i imam sahih olmaz. Hal' olunsa bile şer'an nâfiz değildir. Lâkin nasb-ı imamdan maksûd olan fevâidin ta'azzürünü iktiza edecek her türlü avârız ve esbâb ile akd-i imamet münhall olur.

Avârız ve esbâb-ı mezküre, riddet, cünûn-ı mutlak, halâsı mercuv olamayacak surette esaret, nisyan-ı ulûma müeddî olacak maraz, 'amâ yani körlük, samem yani sağırlık, hares yani dilsizlik gibi âfât-ı târiedir.

Kezâlik imamın vezâif-i imameti ifâdan izhar-ı acz ile hal'-i nefs etmesi de akd-i bey'atin inhilâlini mûcib olur, hem de bu aczin zâhir ve muhakkak olması şart değildir. Bizzat imamın kendi nefsinde böyle bir acz his ettiğini beyan eylemesi inhilâl-i akd-i bey'ate kifayet eder.

Ancak bilâ-sebeb hal'-i nefs ederse muhtelefun fîhdir. Muhtar olan vecih, imameti ümmet hakkında nâfi' ise akd-i bey'at münhall olmaz ve ifâ-yı vazifeye icbar edilir.

Fücur ve fısk ile in'izâlinde ihtilaf vardır. Cumhura göre mün'azil olmaz. İmam-ı Azam ve İmam-ı Şafiî'ye göre kavl-i muhtar budur. İmam-ı Muhammed'den iki rivayet mervîdir. Bir rivayette mün'azildir; diğer rivayetine göre mün'azil olmaz. Lâkin fücur ve fısk ile müstehakk-ı azl olur.

İzâ zaleme'l-emîru yestehıkku'l-azle

[Meâli:] "Emir zulm ederse müstehakk-ı azl olur".

Bekâsında ümmet için nef' mutasavver olmaz ve iskâtında havf-ı fitne mevcut bulunmaz ise hükm-i istihkak tenfiz olunur. Veyahut bi'l-ibkâ salâhına dua edilir. Üzerine hurûc vacip değildir.

Fâsık ve fâcire ibtidâen tevcih-i imamet dahi evvelce söylediğimiz üzre -ma'a'l-kerâhe- caizdir. Eimme-i Hanefiye ile diğer eimmenin ekseri bu hususta kâtıbeten müttefiklerdir. Hüccetleri de; sahabe-i Resulüllah'tan bir çok zevâtın Benî Ümeyye'den vârid olan eimmeye iktidâen edâ-yı salât eylemiş olmalarıdır. Hatta müteaddit sahabe-i kirâm, Mervan b. el-Hakem gibi bir fâsık ve câirin halfinde edâ-yı salât eylemişlerdir.

İmam Buharî radıyallâhu anh Abdülkerim el-Bikâ'dan rivayeten tarihinde zikr eder: Müşarun ileyh Abdülkerim el-Bikâ radıyallâhu anh kendisine demiş ki: "Ashâb-ı Resulüllah'tan on zâta yetiştim. Cümlesi de eimme-i cevr arkasında namaz kılar idiler".

Me'âsî-i nefsiyesinden dolayı imamü'l-müslimîn üzerine hadd-i şer'î ikâme edilmez. Ta'zir de icra olunamaz. Ancak zimmetinde hukuk-ı ibâd taayyün ederse hükmen istifâ ve sahibine eda edilir.

Hudûdullahı tecavüzen yani bir sebeb-i şer'î mevcut değil iken nüfûs-ı muharremeden birini katl ederse müstehakk-ı kısas olur! Vallâhu a'lem.

Mebhas-ı Sâmin

İmamü'l-müslimîn mutâ'dır, kat'an; çünkü tasarrufâtından mesuldür. İtaatle müteradif olmayan mesuliyet kabul edilemez! Zira kendisine itaat olunmayan bir emirin hükmü nâfiz olmaz. Hükmü nâfiz olmayan emir de uhdesindeki vezâifi ifâya kâdir olamaz!

Hazreti Ömer îrad buyurdukları bir hutbede: "Vellezî ba'ase Muhammeden bi'l-hakkı..." demiştir. Meâli: "Muhammed'i hak üzre ba's eden Allah'a kasem [ederim] ki: Efrâd-ı ümmetten birinin devesi yolunu şaşırıp da nehr-i Fırat'a düşerek helâk olsa, Cenabı Hakk'ın -'adem-i takayyüdümden dolayı- beni mesul etmesinden korkarım".

Cenabı Ömer['in] bu sözü, hulefâ-yı müslimîn üzerine terettüp eden mesuliyetin ne derecelerde azîm olduğunu vâzıhan irâe eder. Lâkin yine İmam Ömer radıyallâhu anh, imamü'l-müslimîne karşı ifâsı lâzım gelen itaatin ne mertebelerde kat'î olduğunu izahtan da hâlî kalmamıştır!

İmam müşârun ileyh, kendisine bazı mertebe rûy-ı muhalefet göstermek isteyen Sa'id b. Âmir'e [v]urmak üzre "dirre" yani meşhur olan kamçısını kaldırmış idi. Sa'id b. Âmir derhal "Yâ emîre'l-mü'minîn! Lâ-yesbıku seylüke matareke..." dedi. Meâli: "Ya emire'l-müminîn! Seylin yağmurunu yani kahrın merhametini geçmesin. Eğer emr edersen kabul ederiz. İtâb edersen mu'âteb oluruz. İkâb edersen sabr eyleriz. Ve eğer mağfiret edersen şükr ederiz!".

Sa'id'in bu sözü üzerine Cenabı Ömer radıyallâhu anh kamçısını geri çekerek "Mâ 'ale'l-müslimîne ekseru min hâzâ" yani "Müslimîn üzerine vacip olan da bundan ziyadesi değildir" buyurdular.

İmamü'l-müslimîne itaat vaciptir, kat'an! Bu vücûbu nâtık olan "etî'ullah... ilah." nass-ı samedanîsini evvelce zikr etmiş ve iktizâ eden tafsilatı da i'tâ eylemiş idik! Şimdi gelelim ol babda vârid olan ehâdîs-i sahiha-i nebeviyyeye:

İmam Buharî [rivayeten] diyor ki: "Men etâ'anî fe-kad etâ'allah..." Meâl-i celîli: "Her kim bana itaat ederse Cenabı Hakk'a itaat etmiş olur. Ve

her kim bana isyan ederse Cenabı Hakk'a isyan etmiş olur. Kezâlik her kim benim emirime itaat ederse bana itaat etmiş olur ve her kim benim emirime isyan ederse bana isyan etmiş olur!"[6]

İmamü'l-müslimîn olan zât Resulüllah-ı a'zamdan hilafeten idare-i umûr eder. Hükmen de hakikaten de Resulüllah'ın emiridir. Binaenaleyh itaati vaciptir.

Yine İmam müşârun ileyh [rivayeten] diyor ki: "İsme'û ve etî'û...". Bu hadis-i nebevînin tercümesi sebk etmiştir [Meâl-i celîli: "Üzerinize emir nasb olunan zât, kuru ve siyah üzüm gibi küçük başlı [Habeşî] da olsa emirlerini dinleyiniz ve kendisine itaat ediniz!"[7]]. Kezâlik bu dahi imamü'l-müslimîne vücûb-ı itaati nâtıktır.

Ancak bu ve emsâli ehâdîs-i nebeviye ile ifâsı emir buyurulan itaat, imamü'l-müslimîn tarafından i'ta olunan o emrin Kitabullah'a ve sünnet-i Resulüllah'a muvafık olarak ma'siyet-i Hâlık'ı mutazammın bulunmamasıyla meşrûttur.

Resulüllah-ı a'zam buyurur: "Lâ tâ'ate li-ehadin fî ma'sıyetillâh..." Meâl-i şerifi: "Ma'siyetullah zımnında hiçbir kimseye itaat caiz değildir. İtaat ancak ma'rûfta yani şeriata muvafık olan şeylerdedir."[8]

Yine Resulüllah-ı a'zam buyurur: "Men kerihe min emîrihi şey'en..." Meâl-i âlisi: "Her kim emirinden memnun olmayacağı bir muamele görürse sabr etsin. Zira emirin itaatinden bir karış miktarı hurûc eden dalâlet üzre terk-i hayat eder."[9]

Ubâde b. es-Sâmit radıyallâhu anh [rivayeten] buyurur: "Bâya'nâ Resûlüllahi sallallâhu aleyhi ve selem 'ale's-sem'i ve't-tâ'ati..." Meâl-i âlisi: Resulüllah'a -neşât ve kederde, 'üsret ve yüsrette- sem' ü itaat üzerine bey'at eyledik. Ve velâyet-i umûru ehline tevdiden ve başkaları tarafından tevdi edilir ise münaza'a ve mu'ârazadan ictinab etmek üzre de bey'at eyledik. Ve buyurdular ki, eğer kendisinden zahir olarak bir küfrün sudurunu görür isek ve bunun muharremâttan olduğu hakkında Kitap ile sün-

.....

6 Buharî, Ahkâm, 1; Cihâd, 109; Müslim, İmâre, 32, 33, 34; Neseî, Bey'at, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 244, 252-253, 270, 313, 342, 386, 416, 467, 471, 511.

7 İbn Mâce, Mukaddime, 6, Cihad, 39; Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126, 127; V, 179.

8 Buharî, Ahkâm, 4, Megazî, 59; Müslim, İmâre, 8, had. no. 39-40; Ebu Davud, Cihad, 87; Neseî, Biat, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 82, 94; V, 66.

9 Buharî, Fiten, 2, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 55; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310.

net nezdinde makbul olacak burhanımız bulunursa ol vakit itaatten ictinab eyleyelim."[10]

Yine Resulüllah-ı a'zam buyurur: "es-Sem'u ve't-tâ'atu âle'l-mer'i'l-müslimi..." Meâl-i celîli: "Şahs-ı mümin üzerine ulü'l-emre karşı sem' ü taat vaciptir, kendisine ma'siyet emr olunmadıkça; ma'siyet emr olunursa ne sem' vardır ne de taat."[11]

Ebu Abdirrahman, Ali b. Ebî Talib radıyallâhu anhdan rivayet eder: Resulüllah-ı a'zam Efendimiz bir yere -Abdullah b. Huzafe es-Sehmî el-Muhacirî- radıyallâhu anhın taht-ı emrinde olarak bir fırka asker gönderir. Ve o fırka efrâdına emr eder ki, emirlerine itaat üzre olsunlar. Bir merhalede Abdullah kendilerine bir sebeple hiddet ederek der ki: Resulüllah size emretmedi mi ki bana itaat edesiniz? Onlar da evet cevabını verirler. Onun üzerine Abdullah kendilerine der ki: Size emr ediyorum, odun toplayacaksınız, ateş yakacaksınız ve kendinizi ateşin içine atacaksınız! Odunu toplarlar, ateş yakarlar, tamam kendilerini ateşe ilkâ edecekleri zaman birbirlerine bakmaya başlarlar. Bazıları der ki: Bizim Resulüllah'a ittibâ'ımız ateşten firâren idi. Şimdi nasıl kendimizi ateşe atacağız? Bunlar bu tereddüt üzre iken ateş sönmeye başlar. Emirin de hiddeti zâil olarak gidecekleri yere giderler.

Hîn-i avdetlerinde emir-i ceyş Abdullah keyfiyeti Resulüllah'a arz eder. Onun üzerine sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz, "Lev dehalûha mâ haracû ebeden" buyurur. Meâl-i âlîsi: "Eğer ateşe dahil olsalardı ebediyyen ondan çıkmayacaklar idi."[12]

İşte bunlar ve bunlara mümâsil diğer hadis-i şerifler vâzıhan ve kâtı'an irâe ederler ki müslimîn ancak Allah ile Resulü'nün emrine muvafık olan şeylerde ulü'l-emre itaat ederler. Aksi takdirde itaatle mükellef değillerdir. Ve hatta memnû'lardır.

• • • • • •

10 Buharî, Fiten, 2; Müslim, İmâre, 41, 42; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 314.

11 Buharî, Cihad, 108; Müslim, İmâre, 34, 38; Ebu Davud, Cihâd, 87; İbn Mâce, Cihâd, 30.

12 Müslim, İmâre, 40.

HÂTİME

Hukuk ve evsâf-ı hilafet hakkında kütüb-i şer'iyyede münderic bulunan ahkâm -istikrâen- ancak bu daire dahilinde dairdir. Bizim Mustafa Sabri Efendi hazretlerine karşı tarizkârâne bir surette idare-i lisan edişimiz, bir fırka gayretine tâbi olarak ibtâl-i hak ve bâtıla nusret için değildir; nusret-i hak ve dahz-ı bâtıl içindir. Kendilerinin hukuk-ı ümmeti muhafazaten sarf buyurdukları sözleri tebcîl ederiz. Ancak bazı sakatâtı irâeyi de farz bildik. Fırkalar fanidir. Hak arayanlar, bâtıl[ı] takip edenler de fanidir. Vakt-i mukaddere kadar bâki kalacak, ancak heyet-i mükerreme-i İslâmiyedir. Hilafetten istifade hakkı bizler ile beraber fena bulacak değil, evlâd ve ensâl-i müslimîne intikal edecektir.

Binaenaleyh ona müteallik olan hukukun halelden vikâyesine hâdim olmak âmme-i müminîn üzerinde bir vazife-i mütehattimedir. Mustafa Sabri Efendi hazretlerine hitabımıza sebep; müşârun ileyhin -hiç şüphe yok ki ilcâ-yı ta'cîl ile olacak- hukuk-ı hilafeti pek mestûr ve pek nâkıs bir surette zikr eylemiş olmalarıdır.

Meclis-i Mebusân'ın dağılmasına 35. maddenin tadili meselesi bâ'is oldu. Biz bu cihetî de biraz tetkik edelim:

Biz biliriz ki sadr-ı İslâmdan bed' ederek a'sâr-ı evvelînde beyne'l-ümmet birçok ihtilaf ve nizâ' vâki gelmiş ve çare-i halli bulunamayarak asırlarca devam ile tâ zamanımıza kadar vasıl olmuştur. Şiîler ve Zeydîler ile Ehl-i sünnet arasında -yine imamete müteallik olarak- hâdis olan hilâf u nizâ' dahi bu cümledendir.

Şimdi yine hukuk-ı imamete müteallik olarak Meclis'te böyle bir ihtilaf hasıl oldu. Mülâyemet tarîkiyle halli çaresi bulunamadı. Şu halde bizlerin yani me'âşir-i müslimînin ne yapmamız lâzım gelirdi? Şüphesiz Ki-

tap ile sünnete müracaat! Onların muktezâsı ise beyne'l- müminîn izale-i şikâktır. Bu şikâkın çare-i izalesi söylediğimiz üzre yine ya Kitap'ta ya sünnette veya sadr-ı İslâm vekâyi'inde teharrî edilmek lâzımdır.

Sünnet-i Resulüllah'a müracaat ile görürüz ki ümmet arasında şikâk vukûunda imamü'l-müslimîn bizzat ıslah-ı zâtu'l-beyne tevessül eder.

Sehl b. Sa'd es-Sâ'idî radıyallâhu anh buyurur: Benî Amr beyninde nizâ' vâki oldu. Keyfiyeti Resulüllah sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'e haber verdiler. Salât-ı zuhru edâdan sonra kalkıp giderek ıslah-ı zâtu'l-beyn eylediler. Malum olduğu üzre hâdise-i ahîre üzerine zât-ı şahane dahi ıslah-ı zâtu'l-beyne sa'y eyledi. Lâkin bu suret mümkin olmadı. 'Adem-i imkânın neden neşet eylediğini tarih muhakeme eder. Cenabı Hak dahi hükmünü ısdar eyler. Biz gelelim yine sadedimize:

Islah-ı zâtu'l-beyn mümkin olmazsa ne yapılacak? Biz bu suale yine sünnet-i Resulüllah'ta bi-tarîki'l-işâre cevap buluruz.

Cündüb b. Abdullah radıyallâhu anh rivayet eder ki, Resulüllah Efendimiz "İkrau'l-Kur'ane me'telefe aleyhi kulûbukûm..." buyurmuşlar. Meâl-i mukaddesi: "Kulûbunuzda i'tilaf bulundukça âyât-ı Kur'aniye üzerine müzakerâtta bulunabilirsiniz. Lâkin aranızda ihtilaf zuhur ederse bırakıp dağılınız."[13]

İşte zann-ı fakirâneme göre; bu hadis-i şerifte mevzumuz hakkındaki hükmü tayin edecek işaret-i kâfiye mevcuttur. Bu keyfiyete sadr-ı İslâm vekâyi'inde de misâl bulabiliriz. Hazreti Ömer yaralandığı zaman, evvelce de beyan ettiğimiz üzre henüz Mescid-i Nebevî'de bulundukları sırada İmam Ali ve İmam Osman ve Sa'd ibn Ebî Vakkas ve Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr ibnü'l-Avvâm radıyallâhu anhumu huzurlarına davet buyurarak; "Ben teemmül ettim ve düşündüm ki rüesâ ve e'âzım-ı nâs sizlersiniz! Ve emr-i imamet dahi içinizden birine tahmil edilecek olup başkasına ait olacak değildir! Resulüllah âlem-i bekâya sizden razı olarak intikal buyurdu. Ben nâs tarafından size karşı bir muâraza vukû bulur deyü korkmam! Lâkin korkarım ki sizin aranızda ihtilaf zuhur eder. Ve bu ihtilaf ol vakit nâsa da sirayet eyler. Kalkınız Hazreti Âişe'den ruhsat alınız. Onun hücresinde ictima ederek içinizden hanginiz halife olmak lâzım gelecekse beyninizde bi'l-müşavere tayin eyleyiniz" dediler. Onun üzerine müşârun ileyhim hücre-i Âişe'ye dahil olarak evvelâ yavaş sesle müşavereye başladılar. Biraz sonra sesler yükseldi, âsâr-ı ihtilaf zahir oldu. Ve kesb-i şiddet etti. Abdullah b. Ömer radıyallâhu anh "Sübhânallah daha

.....

13 Buharî, Fezâilu'l-Kur'an, 37; Müslim, İlim, 3,4.s

emirü'l-müminîn ölmedi, ne yapıyorsunuz?" dedi. Cenabı Ömer bu hali işitince, "Şimdi bu işi bırakınız, ben öldükten sonra toplanıp müşavere ediniz. Müddet-i müşavereniz üç gündür, bu müddet zarfında Suhayb nâsa imamet etsin. Dördüncü günü içinizden biri mutlaka halife olmalıdır" buyurdu. Ve meclisi dağıttı.

Biz misâlleri irâe eyledik! Lâkin maksudumuz "meşru olan bu suretlir" demek değildir. Ve bunu söylemek haddimiz haricindedir. Temhidâtımız ancak mülahaza kabîlinden ibdâ-yı vekâyi'dir. Fakir, Meclis'te bulunsa idim der idim ki: "İmamü'l-müslimîne muvafakat-ı a'yân meşrût olmayarak Meclis'i dağıtmak hakkı verilsin. Fakat bu hakkı emirü'lmüminîn hazretleri hükümetin teklifinde gösterildiği üzre a'yân ile müşavereden sonra kendi tarafından takdir olunacak lüzum üzerine istimâl eylesin. Ne gibi ahvâlde dağıtmak hakkını istimâl edebileceği de izahât-ı kâfiye ile tayin ve ol vechile kanuna rabt olunsun. Hususen üç ay zarfında yeniden intihabât icra edilerek hitam-ı müddette Meclis'in yeniden küşâdı etemm u ekmel bir surette taht-ı temine alınsın".

İşte, hakîrin mütalaâtım bu merkezdedir. Ashab-ı hall ü akd re'y u tasavvurlarında basîr u ahkemdirler. Ümmet dahi kendi hakkının suret-i muhafazasında lâ-cerem erşed u a'lemdir.

"[Ancak] Allah hakkı söyler ve O'dur [doğru] yola hidayet eden" [Ahzab, 33/4].

HALİFE VE SULTAN

MÜELLİFİ
VASILI V. BARTHOLD

MÜTERCİMİ:
MEHMED EMİN RESULZÂDE

HAZIRLAYAN:
CENGİZ ŞEKER

MIR ISLAMA DERGİSİ, 1/2-3
PETERSBURG, 1912
YAZMA TÜRKÇE TERCÜME: TTK KTP., ÇEVİRİ NU. 127.

[illegible]

1) Alfred v. Kremer's Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen. Wien 1875, I, 141.

HALİFE VE SULTAN

İslâm dünyasının yalnız siyasî tarihini değil, bir din olarak İslâmiyet tarihini izah etmek dahi, sadece din değil, kökleşmiş ilim gördükleri yüzünden dahi bilhassa çetinleşmiştir. Müsteşriklik ilminin başarılarına rağmen, ilimde, bugüne kadar Abbasî devrinin Müslüman tarihçileri tarafından işlenmiş bir görüş hüküm sürmektedir; bu hükme göre, ilk dört halifeden (hulefa-yı râşidîn) sonra Emevîlerin simasında (661-750), yalnızca II. Ömer [b. Abdülaziz] (717-720) müstesna, dinî nüfuz ve salâhiyeti haiz olmayan halis sivil (dünyevî) bir sülâle teşekkül etmiştir. Bu fikrin mümessillerine göre, din adamları Emevîlerin saltanat sürdükleri bütün müddet esnasında kendilerine karşı muhalefette bulunmuşlardır; Emevîlerin amcası ve Peygamber'in akrabası Abbasîlerin iş başına gelmesi iktidarın faziletsiz padişahlardan hakiki *halifeler*e, yani Resulüllah'ın naiplerine geçmesi gibi telâkki olunuyordu; gerçi daha birinci Abbasî halifelerinin hareket tarzları bu sülâle zamanındaki idarenin, selefleri zamanındaki kadar, dinî devlet idealinden uzak olduğunu çabucak gösterdi.

Müslüman edebiyatında Emevîler devri hakkında teessüs eden fikrin ihtiyatla telâkki edilmesi hususuna bilginler çoktan işaret etmişlerdir[1], çünkü bu fikir, bize kadar geldiği şekliyle, Abbasî devrinin tesiri altında

1 Meselâ, A. Kremer'in *Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen*, Wien, 1875, I, 141.

bulunup milâdî IX. yüzyıldan daha evvel vücut bulmamıştır. Tarihî rivayetlerin mahsus bir garazla ifsat edilmesi tarihte defalarla tekrar olunmuş bir hadisedir; Abbasîlerin bu hususta ne kadar az sıkıldıklarına Halife Abdülmelik zamanında (685-705) Beytülmakdis'te yapılan *Kayakümbet*'te yazılarak zamanımıza kadar muhafaza olunan yazı, belâgatle şehadet etmektedir: Kümbedi yapanın adı Abbasî halifesi Me'mun'un (813-833) adıyla tebdil olunmuştur; gerçi bir dikkatsizlik eseri olarak önceki yazıdan yapı tarihi olan 72 sene-i hicri[ye]si, yani milâdî 691-92 yılı muhafaza olunmuştur.[2] Böylelikle yazıt Abbasîlerin yalnız sıkılmazlıklarının değil, dikkatsizliklerinin dahi bir delilidir. Daha mahir ve dikkatli bulunan tahrifçilere bile tarihî geleneklerin bütün izlerini imha ederek haklarındaki hakiki rivayetleri garazla uydurulmuş veya tahrif edilmiş malumatlarla tamamıyla tebdil etmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Tarafsız Avrupa bilimi önünde meşkûr bir mesele vardı: Emevîler devrine ait olan materyaller bolluğu içinden Abbasîlerle taraftarlarının el uzatmaya imkân bulamayıp, bu devri, Müslüman tarihçiliğinden başka bir renkte tasvir eden bütün rivayetleri ayırıp derlemek. Wellhausen[3] ve Lammens[4] gibi bazı bilginler bu yolu tuttular ve tam bir başarı gösterdiler; fakat bununla beraber bu hususta tarihî tenkidin yapacağı daha çok işler vardır.

İran'ın Müslümanlıktan evvelki *şehenşah* (şahların şahı) ünvanının ihyası ile aldığı yeni mâna, sivil iktidarın Arap halifelerinden Fars ve Türk menşeli sultanlara geçtiği, ve halis-sivil mahiyette olan hükümdarların kendilerine *Allah'ın yeryüzünde gölgesi* dedikleri ve sonraları *Allah'ın yeryüzündeki naibi* (halifesi) ünvanını aldıkları -ki bu, evvelleri ruhanî iktidar sahiplerine mahsustu- Müslüman dünyasındaki yüksek iktidar fikrinin inkişafı hususunda bugüne kadar tarihî tenkit tarafından daha az bir şey yapılmıştır. Bundan takriben on yıl önce bu meselelerden bazılarına küçük bir makalede temas etmek imkânını bulmuştum[5]: Şimdi o makalede ileri sürülen esasları daha mufassal bir şekilde delillendirmek ve gereken ilâvelerle tashihler yapmaya sa'y ediyorum.

• • • • • •

2 Bu hususta, N. A. Mednikov, Felostin, *Arapların Fethinden Haçlı Seferlerine Kadar*, I, 667 vd.; De Vogue'nin *Le Temple de Jerusalem*, s. 85 ve M. van Berchem'in *Inscriptions Arabes de Syrie*, s. 8-11'e istinat ederek. Kitabenin Arapça metni Vogue'de var.

3 J Wellhausen, *Das Arabische Reich und sein Sturz*, Berlin, 1902.

4 P. Henri Lammens, *Etudes sur le Regne du Calife Omaijade Muawia*, Leipzig, 1908.

5 "Teokratiçeskaya ideya i suetskaya v last v Musulmanskem (...)", CPB, 1903 (İmparator SPB Üniversitesi raporuna ilâve, 1902).

I

Hz. Muhammed'in, *hâtemü'n-nebiyyîn* (Ahzab, 33/40), ölümünden sonra, O'nun cemaati arasında bilâ-vasıta Allah'ın iradesini ifade eden bir şahsın bulunduğunu görmek artık mümkün değildi; teokrasi esası, bu mânada, Müslüman dünyasında, daha 632 yılında Hz. Muhammed'in ölümü ile birlikte gömülmüş bulunuyordu.[6] Hz. Muhammed hayatta iken "Allah tarafından mülhem bulunan peygamber yerini, politikacı ve vuruşkan din cemaati başkanına bırakıyordu"ysa[7] da Hz. Muhammed'e *melik* veya *emir* gibi sivil ünvanlar vermek küfür sayılıyordu.[8] Peygamber'in *naibine* (halifesine) din mualliminin vazifeleri değil, yalnız cemaat reisinin görevleri intikal etti; Hz. Muhammed'in ölümünden sonra buna artık ihtiyaç yoktu. Cemaat reisi sıfatıyla o, yalnız *emir* (askerî kumandan) değil, aynı zamanda din işlerinin *imamı* (din ayininı idare eden) idi; fakat kimse Peygamber'in *halife*sine (naibine) müracaat ederken ona imam demedi, kendisine *Resulüllah'ın halifesi* diye dahi çok ender hitap olunuyordu; herkes için o, her şeyden evvel *müminlerin emiri* (emirü'l-müminîn) idi.[9] Tebealar kendi hükümdarlarına hitap ve kendisinden

••••••

6 Lammens, s. 193.

7 *Mir Islama*, I, 40.

8 Dozi (R. Dozy, *Essai sur l'Histoire de l'Islamisme*, Leyden-Paris, 1879, s. 97)'de Muaviye'nin babası Ebu Süfyan hakkındaki fıkra ile krş. Arapça metin Taberî'de, I, 1633, 13.

9 Hz. Ebu Bekir'in kendisine sadece Resulüllah'ın halifesi dediği, *müminlerin emiri* ünvanını ise ilk defa olarak Hz. Ömer'in kullandığı hususunda malumat vardır. *Resulüllah halifesi*nin yalnız Hz. Muhammed'in ölümünden sonra gelen ilk cemaat reisine dendiği, ikinci reise ise *halifenin halifesi* ve ilâ-âhir dendiği tasavvur olunuyor; *halife* sözü boyuna tekrarlanmamak için Hz. Ömer daha kısa bir ünvan ihdas etti (Ta- ➡

bahsettiklerinde onun bu ünvanını kullanıyorlardı; aynı ünvan yabancı devletlerde de meşhur oldu.[10]

Fakat Hz. Muhammed'in ölümünden yüzyılın dörtte biri geçmeden kendi taraftarları arasında, üçüncü halefi zamanında, dinin emirleri namına cemaat reisine karşı ayaklanmak üzere silaha sarılmak daveti yapıldı. Hz. Muhammed talimatının mürekkep olmaması, arkasından gidenlerin kültür seviyelerinin yüksek bulunmaması yüzünden, ihtilâfın sebebi, Bizans'ta olduğu gibi, dinin esas akidelerini teşkil edemezdi.

Müslüman dünyasında zuhur eden ilk vatandaş müsademesinin fetholunan yerlerin idaresi ile alınan ganimetlerin bölüşülmesi meselesinden, devlet menfaatleri ile hususi şahısların menfaatleri arasındaki müsademeden ileri geldiğini ispat etmek, anlaşılan, Wellhausen'e müyesser olmuştur. Devletin arazisi genişledikçe, alınan memleketlerdeki ahaliyi fatihlerin yağmasından kurtararak, devlet hazinesine gelir getirmelerini sağlamak üzere fetholunmuş bu mahallerin mamurluklarını muhafaza etmek icap ediyordu. Hz. Muhammed ve Hz. Ebu Bekir zamanında teessüs eden gelenekleri daha I. Ömer'in kırmak mecburiyetinde kaldığı hakkında malumat vardır; gerçi o, ileride tekrar kendi seleflerinin tecrübesine avdet edeceği ümidini de izhar ediyordu.[11] Hz. Osman onun enerji ve nüfuzuna malik olmamakla beraber Hz. Ömer'in siyasetini devam ettiriyordu; o, haklı olarak, kendi muhaliflerine, kendisine karşı Hz. Ömer zamanında hiçbir zaman cesaret edemeyecekleri taleplerle müracaat ettiklerini söylüyordu.[12] Üçüncü halifeyi öldürenlerin başında birinci halifenin oğlu Muhammed b. Ebu Bekir'in bulunduğu son derece karakteristik bir hadisedir.

Hz. Osman'ın şehadeti (656) Müslüman dünyasının şimdiye kadar bölünmekte olduğu dinî-siyasî üç fırkanın teşekkülüne bâis oldu. Dahilî

.....

berî, I, 2748). Taberî'de Hz. Ebu Bekir zamanına ait vesikanın metninde (bu gibi vesika metinlerinin hakikiliği meselesini açık bırakmak gerektir) hükümdar burada hakikatte de ancak *Resulüllah'ın halifesi* deniliyor (meselâ, Taberî, I, 1881, 14; 1987, 10); Hz. Ömer zamanına ait vesikalarda ise artık *müminlerin emiri* deniliyor (*age*, 2662, 5). *Emir*den mücerret bir söz yapılmış değildi; şu veya bu *müminler emirinin* dört birinciler, Emevîler ve Abbasîleri ayırmadan, *halifeliğinden* bahsolunuyor. Şia müellifi Yakubî; Hz. Ali'nin ve oğlu Hz. Hasan'ın halifelikleri ve bütün diğerlerinin *günleri*, Mesudî; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, II. Ömer ve Abbasîlerin halifelikleri ile Emevîlerin *günleri* (II. Ömer'den başka) hakkında.

10 Teofan'da (IX. yüzyıl Bizans tarihçisi) Yunanca tercümesiyle. Bu sözden aynı tarihçide sık sık görülen "emir olmak" fiili (masdar) peyda olmuştur.

11 *Yakubî Tarihi*, M. Th. Hautsma neşri, II, 176.

12 J. Wellhausen, *age*, s. 28 vd.

mücadelelerin dinî motiflerle değil, münhasıran siyasî mülâhazalar yüzünden zuhur ettiği gibi, üç fırkanın mümessillerini de Kur'an tefsiri ve umumiyetle din talimatına taalluk eden bir mesele değil de, Peygamber'in liyakatli ve ehliyetli halifesi olmak üzere kimin kabul edilmesi gerektir gibi sırf siyasî bir mesele ayırıyordu.

Müslümanların çoğunluğunu teşkil eden *Sünnîler*, bilhassa *sünnet* (Hz. Muhammed tarafından teessüs eden nazireler) ve *cemaat* (aynı görüş ve azimler ile birleşmiş bir küll olan müminler cemaati) *ehilleri*ne göre bu sıfatları haiz bulunan *halife*lerin topu dört kişi idi: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali; *Şialar* üç birincileri, gâsıp diye, reddediyorlar ve *müminlerin emiri* olarak yalnız Hz. Ali'yi haklı ve meşru buluyorlar; *Haricîler* yalnız Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'i tanıyorlar; onlara göre Hz. Osman haklı ve meşru olarak öldürülmüş, Muaviye ile müzakereye başlayarak ihtilâfın bir munsıf heyeti vasıtasıyla halline muvafakat ettiği andan itibaren, Hz. Ali de, kendi haklarını kaybetmiştir.

Çağımızdaki Şiîlerle Haricîlerin bu meseledeki görüşlerinin milâdî VII. yüzyılda Hz. Ali'nin lehinde veya aleyhinde mücadele eden insanların görüşleriyle tamamıyla mutabık olduğuna şüphelenmek için bir esas yoktur; fakat hicretin daha birinci yüzyılında dört birinci halife (hulefa-yı râşidîn) hakkında bir mesele mevcut olduğunu tasavvur etmek daha zordur. Hz. Osman aleyhindeki suikast hakkındaki münasebeti ne olursa olsun, Hz. Ali, iktidarı katillerin elinden kabul etmiş ve bunlardan ünlüsü bulunan Muhammed b. Ebu Bekir'i en gelirli bir vilâyet teşkil eden Mısır'a naip tayin etmiştir. VII. yüzyıl Müslümanı için aynı zamanda Hz. Osman ile Hz. Ali taraftarı olmak, çağımızdaki bir harp için aynı zamanda Obrenoviçlerle Karayorgiyeviçler taraftarı olmak gibi tasavvuru mümkün olmayan bir şey olurdu. Zalimlerin elinde katlolunan Hz. Osman'ı Peygamber'in liyakatli bir halifesi diye kabul edenler Hz. Ali'ye taraftar olabilmezlerdi.

Muaviye'den evvel ve onunla ilgisi olmadan, Hz. Muhammed'den dul kalan Hz. Ayşe ile Peygamber'in ünlü iki sahabesi bulunan Hz. Talha ile Hz. Zübeyir kendilerini Hz. Osman'ın intikamcısı diye ilân ettiler. Hz. Osman'ın öldürülmesini iyi görmeyenlerin hüsn-i teveccühleri tamamıyla bunların, sonra da Muaviye'nin tarafında idi ve bunlar, Hz. Ali'nin değil, yalnız Muaviye ile sülâlesi mümessillerinin hulefa-yı râşidînden üç birinciye lâyık birer halef oldukları kanaatinde idiler.

Rivayetin [geleneğin], kendisini Emevîlerden salih tek bir halife diye andığı II. Ömer'in, ezcümle, Cuma namazları esnasında camilerde Hz.

Ali'yi telin etmeyi menettiğine ait malumat vardır. Hz. Ali'nin ölümü (661) ile II. Ömer'in cülûsuna (717) kadar yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçmiş bulunuyordu; demek ki bütün bu müddet esnasında dördüncü halifeyi camilerde telin ediyorlardı ki bu ahali çoğunluğunun yapılan telinleri haklı görmeleri ile yalnız, mümkün olabilirdi. Dahası var: *Ebu Turab* (Toprağın babası)'ın -düşmanları Hz. Ali'yi böyle anarlardı- telin olunması hakkındaki malumatı, II. Ömer'in bu telini menetmesi hakkındaki malumattan (gerçi bu malumat oldukça eski kaynaklarda da görülmektedir)[13] daha vüsuklu olarak kabul etmek gerektir. Taberî[14], Halife Hişam'ın 725'te, II. Ömer'in ölümünden beş yıl sonra vukubulan bir hac seferinin hikâyesini anlatıyor; bu hikâyeye göre mübarek makamda, Hişam'ı, Halife Hz. Osman'ın torunu Said karşıladı ve kendisine şöyle bir nutukla hitap etti: "Ey müminlerin emiri! Müminler emirinin sülâlesinden bulunan insanlardan Allah, lütfunu esirgemedi ve mazlum halifesinin (Hz. Osman) intikamını alıyor; bu insanlar, mübarek makamlarda *Ebu Turab*'ı telin etmekten geri kalmadılar; bu mübarek makamlarda müminlerin emirine (keza) *Ebu Turab*'ı telin etmek gerekir". Hişam bir miktar tereddütten sonra cevap verdi: "Biz herhangi birisini sövmek ve telin etmek için gelmedik; yalnız züvvar olarak geldik". Said bu cevaptan son derece müteessir oldu; şöyle ki bundan sonra Hişam mübarek makamlarda bulunduğu müddetçe, onun yanında, kimse ile konuşmaya cesaret edemiyor ve onun bakışına da dayanamıyordu.

Hz. Ali'yi telin etmek adeti II. Ömer tarafından menedilmiş olsaydı Said böyle bir teklifle Hişam'a hitap edemezdi. Bu adet şu zamana kadar dokunulmadan Mekke'de gözetiliyorduysa, demek ki aynı telinatı Velid zamanında (705-715) mukaddes şehirlerin valiliğinde bulunup, mütemadiyen (706-712) züvvarların başında bulunan[15] salih halifeye dahi ifade etmek lazım gelmiştir. Sonuncu Emevî hükümdarları umumi ahval-i ruhiyeye artık uymadığından, bu telinden vazgeçmişlerse de, uzak illerde bu adetin gözetilmesi devam etmiştir. *Ebu Müslim Romanı* gibi halk

13 Ezcümle Yakubî'de (*Hist.*, II, 366). Burada şu icraatı için halifeyi methiyle şöhret bulan Şair Kuseyr'in beyti naklolunmaktadır.

14 Taberî, II, 1482 vd. Wellhausen'in (*Arabisches Reich*, s. 193) aynı metin üzerine tamamıyla aksi bir sonuca vardığı şayan-ı dikkattir: "Auch noch Umars Tode wurde die offiziele Verfluchung Alis nicht wieder eingeführt."

15 *Yakubî Tarihi*, II, 349. Taberî'ye göre (II, 1232, 6), 710 yılında hacılar kafilesinin başında Halife Velid'in kendisi bulunuyordu.

eserleri[16] Emevî sülâlesinin sukûtuna kadar *Ebu Turab*'ı telin adetinin camilerde devam ettiğini gösterir, gerçi şu sırada herkes *Ebu Turab* ile Hz. Ali'nin aynı adam olduğunu bil[m]iyordu.

Abbasîlerin, düşürdükleri sülâleyi terzil etmek hususunda gösterdikleri teşebbüslere rağmen, bu sülâlenin müessisi Muaviye'nin kendisi hakkında tamamıyla başka bir hatıra bıraktığını tesbit edebiliriz. 212/827, yani Muaviye'nin ölümünden adeta bir buçuk yüzyıl ve sülâlesinin sukûtundan 75 şu kadar yıl sonra Halife Me'mun Muaviye'yi cami minberinden telin etmek teşebbüsüne girişti, fakat öyle bir muhalefetle karşılaştı ki bu teşebbüsten vazgeçmek zorunda kaldı.[17] Coğrafyacı Makdisî'nin dediğine göre[18] Isfahan ahalisi, daha onun zamanında, yani X. yüzyılın sonunda, Muaviye'nin heyecanlı taraftarı idi ve kendisine dört birinci halifeler sırasında *Allah'ın gönderilmişi* (mürseli) diyorlardı (Şu halde Hz. Ali hakkındaki eski görüş yumuşamış olsa bile Muaviye'yi tazim itiyadı hâlâ muhafaza olunuyordu).

Emevîlerden, halk arasında böyle bir hatıra bırakan zatın yalnız Muaviye olmadığı aşikârdır. Uzun zaman devam eden karışıklıklardan sonra, idarî mükâtebelerde Yunanca ve Farsça yerine Arapçanın kullanılmasına başlandığı ve Bizans ile Sasanî tipinde haç ve ateş mabedi şekillerini taşıyan sikkeler yerine, üzerlerinde Kur'an âyeti olarak; "Muhammed Allah'ın resulüdür; Tanrı onu, halkı hakikat yoluna ve hak dine davet için gönderdi, tâ ki o, müşrikler memnun olmasalar da, onu bütün din ehillerinin üstüne yükseltsin" (Tevbe, 9/33 ve Saf, 61/9) ve "Allah birdir, ebedîdir, O doğurmadı ve doğmadı ve kimse O'na eş değildir" (İhlâs, 112/1-4) basılan paraların çıkarıldığı Abdülmelik saltanatının (685-705) muasırlar üzerinde ne gibi bir tesir bıraktığını tasavvur etmek mümkündür. Abdülmelik hakkında; *hulefa-yı râşidînin dördüncüsü*[19], yani Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın liyakatli halefidir, diyen yalnız, Abdülmelik ile Velid'in korkunç yaverlerinden, Abbasî sülâlesine mensup mü-

• • • • • •

16 El yazmasına göre; bu hususta benim Zap. Vast. Otd. I. R. Ark. Obş. (XIX, 134 vd.) makaleme bk.

17 Bu hususta Mesudî'de, *Prairies d'Or*, VII, 93. Mesudî'den başka aynı şeyi daha erken bir zamana ait olan Müellif Ahmed b. Ebu Tahir Tayfur da tarihsiz olarak söylüyor (*Kitab-ı Bağdad*, ed. Keller, s. 91). 70 yıl sonra, 284/897 yılında Halife Mutezid de böyle bir irade neşretmek istedi, fakat aynı sebeple bundan vazgeçti (Taberî, III, 2164 vd.).

18 *Bibl. Geogr. Arab.*, III, 399.

19 *Yakubî Tarihi*, II, 339.

messillerin bunca nefret ettikleri Haccac değildi. I. Velid'in (705-715) parlak saltanatı, ki bu zamanda Arap askerleri aynı zamanda Çin hudutlarında, Hindistan ile İspanya'da[20] parlak zaferler ihraz ediyorlardı ve başkentte (Dimaşk) Emevîler camii gibi bir bina yapılıyordu, keza büyük bir tesir bırakacaktı.

Biz, hiç olmazsa da, Suriye'de, Abbasîlerin cülûsundan çok daha sonra, halkın daha uzun zaman, *Süfyanlı*'nın, yani Emevî torununun (Muaviye'nin babası Ebu Süfyan'ın adından müştak olarak) bir halâskâr olarak geleceğini beklediğini ve bu beklemenin bir Mesiyanizm halini aldığını dahi biliyoruz. Abbasî geleneğinin bu masala da malik olup *Süfyanlı*'yı beklenen bir Mesih'ten, zulüm ve imansızlık saltanatını tesis edecek olan bir nevi deccale (antihrist) döndürdüğü de anlaşılır bir şeydir.[21] Fakat milâdî daha X. yüzyılda, Emevîlerin sukûtundan iki yüzyıl geçtikten sonra, Mesudî, Suriye'de *Osmancılarla Süfyancılar* mezhebinin taraftarlarını görmüştür; bunların nazarında, Emevîlerden başka, ilk üç halifenin meşru halefleri yoktu ve bunlar *Süfyanlılar*'ın geleceğini bekliyorlardı; 936 yılında, Mesudî, Filistin'de, Tiveriad [Taberiye?] şehrinde 300 yapraktan mürekkep bir el yazması gördü, ki *Emevîlerin İmamlığını Gösteren Deliller Kitabı* ünvanını taşıyordu; bu nüsha tek bir elle yazılmış bulunuyor ve burada Müslüman dünyasının 310/922 yılına kadar olan tarihi aynı bir ruhla ifade olunuyordu.[22] Bu *Osmancılarla Süfyancılara* ait olan görüşlerin Emevîlerin bu devrindeki *Ehl-i sünnet ve cemaat* mensuplarının görüşleri olduğuna şüphe yoktur.

• • • • • •

20 Ürdün'ün doğusunda bulunan Kusayr-i Amr şatosu bu devrin anıtını teşkil etmektedir. Bu şatodaki duvar tablosu Emevî halifesi ile İslâmın mağlup düşmanları; Roma kayseri, İran'ın Sasanî şahı, Habeş necaşisi ve İspanya rodrigini tasvir etmektedir. Bu yapının tasviri için (konuya taalluk eden edebî kaynaklarla birlikte), *Enzyklopaedie des Islam*, I, 353 vd. ile krş.

21 C. Snouck Hurgronje, *Der Mahdi*, s. 11 (*Revue Coloniale Internationale*'dan ayrı basım, 18 Ocak).

22 *Bibl. Geogr. Arab.*, VIII, 353 vd. Osmanîler hakkında bir de Goldziher, *Muh. Stud.*, II, 119 vd. bk.

II

Taşıdıkları askerî ünvanlara bakmayarak, ilk üç halife, askerî icraat bakımından Hz. Muhammed'in kendisi kadar az bir şöhret bulmuşlardır. Hatta Peygamber'in yanında Mekke ile Medine'de ve Peygamber'den sonra kendisinin saltanat sürdüğü on yıllık (634-644) müddette sık sık kılıç sıyıran I. Ömer hiçbir zaman bizzat kendi ordularının başında bulunmamıştır. Bu bakımdan Emevîler ilk üç halifenin geleneklerini, Muaviye'yi boş yere mübarezeye davet edip duran yenilmez asker, *Allah'ın aslanı* (Esedullah), sonraları İslâm menkıbesinin destanî bir kahraman şekline koyduğu Hz. Ali'den daha çok devam ettirmişlerdir.[23] Emevî hanedanı, dünyadaki en geniş imparatorluklardan birini kurmuş iken, sergerde hükümdar olarak tek bir adam vermemiş bulunan tarihin ender bir misâlidir. *Müminlerin emiri*, ilk üç halife zamanında olduğu gibi, (malum olduğu üzere Emevîler tarafından Dimaşk'a naklolunan) başkentini Emevîlerden birçoğunun hayatlarında birkaç defa yapmaya muvaffak oldukları Mekke ziyareti müstesna olmak üzere, nispeten çok az terk ederdi. Emevî devrine ait rivayetlerde, ilk devirlerde olduğu gibi, halife askerî bir devlet reisi olmaktan ziyade idare işlerinin teferruatına nüfuz eden dikkatli bir efendi gibi tasvir olunmaktadır.

• • • • • •

23 Hristiyan lejandlarının Müslüman lejandlarına benzediğine, daha Büyük Şah Abbas'ın dikkat ettiği mervidir. Pietro della Valla 1618'de şah ile yaptığı şahsî musahabe esnasında onun Ali, Mukaddes Georgi ve İspanya San-yagosu'nun aynı bir adam olduğu hakkındaki fikrini cerhetmek mecburiyetinde bulunmuştur (Fransızca neşrinden, 1745, III, 345'ten istifade ediyoruz).

Bu iktidar ifadesinin vasıfları daima değişmek lazım geldiği anlaşılır bir şeydir. Dimaşk'ta Muaviye tarafından yaptırılıp da halefleri tarafından tezyin olunan *Yeşil ev* artık Medine halifelerinin sade meskenlerine benzemiyordu; *müminler emirinin* kuşağında bir kırbaç takılı olarak gündüzün pazarda, geceleyin de Medine'nin sokaklarında gezerek mücrimleri bizzat kendi eliyle cezalandıran I. Ömer saltanatı devrinin patriyarkal sadeliği[24], yerini başka usul ve nizamlara terk etmek mecburiyetinde idi. Rivayet, sonraları bu değişikliği muayyen bir şahsa bağlamaya sa'y etti; İslâmda kendisini *ilk padişah* (melik)[25] diye anan Muaviye hakkındaki meşhur malumattan başka I. Velid'in kendisini ilk defa olarak saltanat debdebesiyle çevirdiği[26] hakkında dahi malumat varsa da, bu değişme prosesinin tedricle husule gelmiş olduğu doğru olsa gerektir. Rivayet bize evolüsyonun sonraki merhalelerini tayin etmiş bulunan en mühim hadisesinin; müminler cemaatinin reisi sıfatıyla *Allah resulünün halifesi* hakkındaki mefhumun yerini *Allah'ın yeryüzündeki halifesi* mefhumuna ne zaman terk ettiği sualine bile cevap vermiyor.

İlk İslâma tamamıyla aykırı bulunan *halife* sözünün bu yeni yorumu, gitgide halifeyi Allah'ın inayetiyle nasbolunmuş putperest ve Hristiyan hükümdarlarının halefi yapacaktır. Bu değişmenin ne zaman ve ne gibi şartlar dahilinde vukubulduğu, Bizans'ın bu değişmeye ne dereceye kadar müessir olup olmadığı daha izah edilmemiştir; şu kadar demek olur ki *Allah'ın halifesi* ünvanı daha Emevîler zamanında kullanılmaya başladı. Emevî şairi Ferezdak'ın bir beyti nakl olunuyor[27]; bu beyitte II. Ömer'in selefi Halife Süleyman (715-717) *Allah'ın halifesi* diye anılmıştır. Halife Hişam (724-743) hakkında bir fıkra anlatılıyor: Meddahlardan biri kendisine; "Halifen mi, yoksa resulün mü daha azizdir?" diye sorunca, halife; "halife" diye cevap vermiştir ve buradan Allah'ın yanında halifenin Peygamber'den daha yüksek olduğu neticesini çıkarmıştır.[28]

• • • • • •

24 *Hz. Ömer'in kırbacı* sonraları Büyük Petro'nun değneği gibi idealize ve hatta çağdaş Alman müsteşriki tarafından böyle bir fikir beyan edildi: "Es ist den Muslims nie wieder so gut, so glanzend ergangen wie unter der Peitche Omar's" (E. Sachau'nun Berlin Akademisi'nin Sitzungsberichte'sindeki makalesi, XV, 1902, 299).

25 Bizanslı Teofan da (Bon neşri, I, 544) ona "ilk padişah" diyor.

26 Wellhausen, *age*, s. 140.

27 Maverdî'de, *Kitabu Edebi'd-Dünya ve'd-Din*, İstanbul neşri, s. 7.

28 Ebu Hanife ed-Dineverî, publ. par V. Guifgass, Leiden, 1888, s. 346. Taberî'de (II, 1199) buna benzer bir fıkra Velid hakkında zikredilmiştir. Aynı tarihçinin (I, 2748 vd.) I. Ömer'in *Allah'ın halifesi* ünvanına karşı protesto ettiği hakkındaki rivayetle krş.

Bizans-Arap tipindeki bakır paralardan birinde[29] yazı doğru okunulmuşsa Velid, Süleyman ve Haşim'in babası Abdülmelik ['in] kendisine *Allah'ın halifesi* dediğini kabul etmek icap eder; hem de bunu o, para ıslâhı hakkındaki icraatından önce, yani daha VII. yüzyılda yapmıştır. Fakat Abdülmelik'e ait para ıslâhının vasfı, ki altın ve gümüş sikkelerde, Allah'ın ve Hz. Muhammed'in adlarıyla birlikte halifenin de adını koymaya teşebbüs etmeden yalnız dinî mahiyette âyetler dercolunuyordu ki bu, o zamanki hükümdarların *Allah'ın halifesi* mefhumunu saray meddahlığının retorik selâmlar sahasından hukuk sahasına geçirmeye cesaret edemediklerini aşikârca gösteriyor. Abbasîler ise bu hususta daha kat'î hareket ediyorlardı; Me'mun zamanında (813-833), Abdülmelik'in para ıslâhından sonra ilk defa olarak, hükümdar kendisini sikkelerde *Allah'ın halifesi* diye anmaya başladı.

Emevîler sukûtunun (750) İslâm dünyasının siyasî bütünlüğüne dâimî olarak nihayet vermiş olduğu, sonuçları bakımından daha önemli bir hadise idi. Yalnız Suriye'den kaçan Emevî prensinin kendi hakimiyetini tesis ettiği İspanya değil, Cezair'in batı kısmını ihtiva eden Merakeş dahi Abbasî halifeliğinin hudutları dışında kaldı. Saltanatlarının genişliğinden başka Abbasîlerin kendi muhaliflerine nispetle ellerindeki arazi dahilinde mukaddes şehirlerin bulunduğu veya bizzat kendilerinin veya tayin ettikleri şahısların reisliği altında ziyaret (hac ziyareti) ayinlerinin icra edildiği rüçhanı da vardı. Mekke ile Medine'nin Sünnîlerle Şiîler arasındaki cazibesi o kadar büyüktü ki bu şehirlere malik olmayan hükümdarlar, Abbasîleri tanımış olmasalar bile, kendilerine *müminlerin emiri* ve *halife* demek cesaretini gösteremiyorlardı. İspanya Emevîlerinin reisine *halifelerin (nesli) oğlu*, Merakeş'deki Şiî İdrisîlerin reisine de *Allah resulünün (nesli) oğlu* deniliyordu. Yalnız Haricîler bu gibi mülâhazalardan sıkılmayarak kendilerini, tabiî sadece müminler cemaatinin reisi sıfatıyla Peygamber'in halefi mânasında, *halife* diye anıyorlardı.[30]

IX. yüzyılda Harun Reşid'den sonra (786-809) ve Müslüman dünyasının Abbasîlerin *müminlerin emiri* diye adlandırıldığı kısmı bile tek devlet olmak vasfını kaybetti; türlü taraflarda *müminler emirinin* yüksek hakimiyetini yalnız sözde tanımış bulunan mevrusî sülâleler peyda oldu.

• • • • • •

29 V. Tiesenhausen, *Münzen des Ostlichen Khalifats* (russ.), s. 275 (no. 2681). Lavoix, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliotheque Nationale*, I, 25 (no. 83).

30 *Bibl. Geogr. Arab.*, VI, 87 (metin) vd. (İbn Hurdazbih).

Siyasî çöküntü sonuçlarının uygunsuzlukları o derece aşikârdı ki bu, sonuncu Abbasî halifesi Harun Reşid ile vezirleri Bermekîler zamanındaki Müslüman dünyasının mamurluğu hakkında mübalâğalandırılmış bir tasavvurun doğmasına sebep oluyordu. Yalnız binbir gece masallarında değil, Harun Reşid devri vakayinamelerinde dahi bu devir *devirlerin en mükemmeli* diye tavsif edilmektedir.[31] Avrupa bilginleri bile uzun zaman bu intibaın tesiri altında bulunuyorlardı; Harun Reşid'i "Abbasî halifelerinin en alicenap ve tahsilli bir mümessili" diye ananların dahi misâli vardı.[32] Müsteşrik tarihçiler tarafından halifenin başındaki şöhret tacı düşürülmüşse[33] de, vezirleri hakkındaki şöhret ile bunların yüksek kültür hizmetleri hakkındaki tasavvur hâlâ sarsılmamıştır. Çöküşü sırasında bile hilafetin hâlâ kâfi derecede barbar bir devlet halinde olduğu ve sonraları Bağdat, Isfahan ve Müslüman dünyasının başka ünlü şehirlerinde şöhret kesbeden kültür çalışmalarına daha ilk Abbasîler zamanında başlandığı da unutuluyor. O zamanki Arap devletinin, tarihçilerin tasavvurunda vücut bulan ideal bir halifelik değil, çağımızdaki Türkiye ile İran gibi devletlerden bile birçok bakımdan nâkıs olduğunu göstermek için Harun Reşid devrinin, Bermekîlerin sukûtundan (yani 803'den) evvel vukubulan bazı olaylarını kaydetmek yetişir. 796 yılında Harun Reşid 40 gününü Hir (Fırat boyunda)'de geçirdi; hem de komşu Kûfe ahalisi *kötü bir komşu* olup kendisine hücum ediyorlardı.[34] 800 yılında halifenin Bağdat'a gelişi (başkent umumiyetle Harun Reşid'i kendi surları dahilinde çok ender görüyordu) tahsil edilemeyip kalan vergilerin alınması işi ile ilgili idi; hem de vergiden boyun kaçıranları (her hangi bir köyde değil, devlet reisinin bizzat kendisinin de bulunduğu başkentte) dövüyor ve hapse atıyorlardı.[35]

Harun Reşid, kendi tebealarının başında bizzat Mekke'yi ziyaret etmiş sonuncu halife idi; bunun gibi o kâfirlerle yapılan muharebelere de bizzat iştirak ediyordu; 804 yılında, Bizans'a karşı yapılan askerî harekât esnasında o, üzerinde *gazi ve hâcc*[36] yazılı bir kalpak taşıyordu. Onun sonuncu haccı 804 yılında idi;[37] bundan sonra bizim günlerimize kadar

.....

31 Taberî, III, 577 vd.

32 Bertolini, *Storia Generale d'Italia*, II, 282 vd. böyle.

33 Bilhassa Kremer'de, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*, II, 64 vd.

34 Taberî, III, 646.

35 *age*, III, 649.

36 *age*, III, 709, 17.

37 *age*, III, 701; *Yakubî Tarihi*, II, 522.

Mekke'nin herhangi bir halife veya umumiyetle büyük bir devlet sahibi tarafından ziyaret edilmesi görülmemiştir. Sonraları Mekke'yi ziyarete gitmek bir Müslüman hükümdar için saltanattan vazgeçmekle müsavi idi, Müslüman dünyasının bazı yerlerinde bu görüş şimdiye kadar muhafaza edilmektedir.[38]

IX. yüzyılın yarısına kadar, Tunus ile Cezair'deki Ağlebîler müstesna, Abbasî halifeliği hiç değilse zahirî görünüşte bir tek devlet manzarası arz ediyordu. İllerdeki *emir*ler her ne kadar kendi iktidarlarını varislerine veriyorlardıysa da, ne de olsa, eskisi gibi kendilerini *müminler emiri*nin mümessilleri sayıyorlardı, Cuma günleri camide hutbe okuyorlar[39], bu hutbede kendisi için Allah'tan inayet dilenen bir hükümdar olmak üzere yalnız halifenin adı zikrolunuyordu. Semerkant ile Merv'de kesilen sikke, (yalnız mahallî mahiyette bulunan bakır paralardan başka) bermutat yerli hükümdarın adı zikrolunmadan Bağdat'taki sikkeler tipinde bulunuyordu. Sonralar İslâm dünyasında bir devlet istiklâlinin zahirî esas alâmetlerini teşkil eden hutbe ile sikke hakkı, o devirde münhasıran halifeye aitti. Fırat ile Dicle kıyılarında, Halife Me'mun namına din ulemasından Kur'an'ın mahlûk olduğu[40] istenilen, 833 yılında Kur'an'ın ebedî olduğunu kabul ile bu itikat hususundaki her türlü münakaşanın men'ini talep eden Halife Mütevekkil'in (847-861) cülûsuna kadar devam eden dinî münazaaların tesiri altında bile halifelikteki birliğin şu kadar olsun hafiflediğine dahi bir işaret yoktur.[41] Bu münakaşalardan evvel de sonra da halifenin aynı şekilde *hutbe ve sikke sahibi* olduğu kabul olunuyor ve illerde toplanan vergiler, bazen başkente bile gönderiliyordu.[42]

IX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, hatiplik vazifesi, gitgide emirlik vazifesinden ayrılıyor, hutbe ile sikke hakkını edinen yerli sultanlar, halifelerle birlikte paralarda kendilerinin ve babalarının adlarını halifenin adı altında darp ediyorlar. Mısır ile Suriye'de 266/879-80'de bu kademi [adımı] Tolonlular sülâlesinin kurucusu Ahmed b. Tolon[43], Doğu İran'da

.....

38 1808 yılında Buhara emiri Muzaffer'in, ordusunun mağlubiyeti üzerine K. P. von Kaufman'a müracaatla kendisine Mekke'yi ziyaret için müsaade edilmesini ricada bulunduğu malumdur; bununla o tahttan vazgeçtiğini söylemek istiyordu.

39 Tahir'in 822 yılında söylenmiş hutbesi hakkındaki meşhur rivayetle krş.

40 İrade Taberî'de gösterilmiştir; III, 12 vd.

41 İhtilâfların sona erdiği hakkında *Yakubî Tarihi*, II, 592'de bahis vardır.

42 Krş. *Bibl. Geogr. Arab.*, VI, 34 (metin).

43 Kendisi hakkında *Enzyklopaedie des Islam*, I, 202'deki makale ile krş.

ise, gene o tarih çevresinde[44], serkeş Saffarî sülâlesinin ikinci mümessili olup, daha 885 yılında halifenin emri üzerine camilerde tel'in olunan Amr b. Leys attı. 900 yılında Amr, Samanî sülâlesinin mümessili İsmail tarafından mağlup olunca, galip gelen zat kendisini halifenin sadık bir tebeası diye ilân etti, fakat ifadesini, kestirdiği sikkelerde bulan bazı tereddütlerden sonra kendi selefinin bidatine revaç verdi; Amr zamanında olduğu gibi Samanîler zamanında dahi halifenin adını müteakip paraların üstünde yerli hükümdarın ve babasının adı (elbette hutbelerde dahi) zikrolunuyordu.

Sultan sözü bu zaman çevresinde yeni bir mâna alıyordu. Kur'an'da ve umumiyetle İslâmiyetin ilk devirlerinde bu sözle mücerret bir iktidar mefhumu tasavvur olunuyordu; bu mânada *sultan* sözü sonraları da kullanılıyor[45], fakat bununla beraber bu sözle dinî salâhiyet mümessili imama mukabil olarak sivil iktidarın ferdî mümessili dahi kastolunuyordu.[46] Bu mânada, görünürde, birisine ilk defa olarak Taberî'nin 262/875-6 yıllarına ait verdiği hikâyelerde rastlanıyor[47]; *sultan*ın isyancı Yakub b. Leys'e (Amr'ın selefi ve biraderi) karşı harp etmek için geldiğinden bahsolunuyor, hem de sultan diye burada Halife Mutemid değil de, devleti fiilen idare eden biraderi Muvaffak zikrolunuyor.

Nihayet, X. yüzyılda Müslüman dünyasının siyasî çöküşü artık kat'î bir olup bitti halini alıyor. Üç sülâlenin mümessilleri (Bağdat'ta Abbasîler, Kuzey Afrika'daki Mehdîler ve sonra Kahire'de Fatımîler, Kurtuba'daki Emevîler) aynı zamanda kendilerini *müminlerin emiri* (emirü'l-müminîn) diye adlandırıyorlardı; hem de, Haricî mümessillerinin halife ünvanını kabul ettikleri gibi, bu münakaşa artık mahallî bir mahiyette değildir; Fatımî halifesinin ruhanî sultası bir zamanlar Uzak Hindistan'da, Multan'da bile tanınıyordu.[48] Bağdat'ın kendisinde ise 946'dan itibaren bizzat halife Gilan'dan çıkıp da İran menşeinden Şiî bir sülâle olan Bü-

44 W. Barthold, *Turkestan im Zeitalter der Mongoleninvasion (Turkestan v Epohu mongolskagu Naşestuia)*, II, 228. Bu malumatın doğruluğu hakkında beyan olunan şüphe, anlaşılan, esaslı değildir; bu malumat Amr'ın sikkeleriyle tamamıyla teyit olunuyor.

45 Meşhur *halledallahu mülkehu ve sultanehu* (Allah onun mülkünü ve sultanlığını ebedileştire) formülü ile krş.

46 Anlaşılan, *imam* sözü başta keza mücerret bir mânayı ifade ediyordu (benzetme örneği için bk. M. van Berchem, *Journ. Asiat.*, 10, IX, 260).

47 Taberî, III, 1894, 11.

48 *Bibl. Geogr. Arab.*, III, 485, 3.

veyhoğulları faydasına olarak sivil iktidarı terk ediyor; İran'ın batı mahallerini elinde tutan bu sülâlenin mümessili Arapça olarak, Abbasî halifesinin adı ile paralar kesiyorsa da, aynı zamanda bu paralarda kendi lehine olarak İran'ın İslâmiyetten evvelki hükümdarlarının ünvanı olan *şehenşah* (padişahların padişahı) ünvanını ihya ediyor. İktidarındaki memleketin büyük küçüklüğüne bakmayarak, sivil iktidar sahibi bütün hükümdarlara sultan denilmeye başlanıyor[49], gerçi bu adet daha paralara teşmil olunmuyor. Sultan mefhumuyla imam mefhumunu şahıslarında birleştirmiş olan Fatımîlerin bu bakımdan Abbasîlere üstünlüğü vardır; bundan mâda 370/981 yılı haccından sonra, Mekke'de okunan hutbede Abbasî halifesi yerine Fatımî halifesini anmaya başladılar[50]; umumiyetle mukaddes şehirlere malik olmanın artık eski önemi kalmamış ve *müminlerin emiri* ünvanını almak için bu, ne Sünnîlerin, ne de Şiîlerin nazarında zarurî bir şart teşkil etmiyordu.

49 Meselâ İbn Havkal'ın (*Bibl. Geogr. Arab.*, II, 143) *Cezire sultanının* Musul'da bulunması sözleri ve *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan* kitabında zikrolunan misâllerle krş., II, 285.

50 İbnu'l-Esir, ed. Tornberg, IX, 7.

III

Müslüman dünyasının birbirinden müstakil ve hatta birbirine düşman devletlere parçalanması hadisesi Müslüman cemiyetinin görüşü üzerine nispeten az bir tesir yaptı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden çok sonralara kadar Batı Avrupa'da[51] birinci yer papaya, ikinci yer Bizans (sonraları Cermen) imparatoruna, üçüncü yer Franklar kralı (sonraları Fransa kralı)na ait olmak üzere Hristiyan dünyası nasıl bir bütün şeklinde görülüyorduysa, Müslüman dünyasındaki siyasî parçalanma da hukukî hiçbir esası olmayan tesadüfî bir hadise gibi telâkki olunuyordu. Dünyayı din gözüyle görmek ideolojisi hakim oldukça, millî sempati veya antipatilerin insiyakî tezahürleri, tebeaların devlete ve bilhassa askerlerin talihlilik ve talihsizlik anlarında kendi hükümdarlarına karşı sadakatleri bahis mevzuu olabilirdi, fakat bizim anladığımız mânada devlet patriyotizminden bahsedilemezdi. Şehir hayatının gelişmesi ile askerlik ruhunun düşmesi nispetinde, ki askerlik hizmeti devlet tarafından istihdam olunan kölelerle ücretlilerin bir işi oluyordu, Müslüman devletleri arasındaki harplere tebealara aidiyeti olmayan sülâlelerin hususi bir işleri gibi bakılmaya alışılıyordu. Tebealar Allah'ın zafer ve iktidar lütfettiği ve ahaliye, muhtaç olduğu asayiş ile hayatı İslâm şeriati gereğince sağlayabilecek herkese tabi olmakla mükelleftiler.[52]

• • • • • •

51 Malum olduğu üzere Büyük Karl'a yazdığı mektupta Alkuin de böyle bir görüş ifade ediyordu; Reşidüddin de XVI. yüzyılda (anlaşılan Avrupalı bir kaynaktan aldığı sözler üzerine) imparator (emperor) ve Fransa kralı (rey da Frans) hakkında aynı ifadeleri kullanıyor.

52 Benim *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan* [*Turkestan im Zeitalter der Mongoleninvasion*] adlı eserimin 280 ve sonra da 307 ve 405. sahifelerindekilerle krş.

Efkâr-ı umumiyenin bu devirde Abbasîlere güvenerek, kendilerinden Şia şehenşahlarının tagallübünü atarak, yeniden hakiki bütün Müslümanları kendi iktidarları altında birleştireceklerini umduğunu gösteren bir işaret yoktur. Müminler gözlerini, görünüşe göre, Bağdat'a değil, İran'ın şark illerine çevirmişlerdi ki Sasanîler ve bunlardan sonra Gaznevîler gibi Türk fatihleri İlhanlılarla Selçuklular, Bağdat'ta iktidarı zaptetmiş bulunan Büveyhoğullarına mukabil, din bayrağını yüksek tutarak, fiilen tamamıyla müstakil iken kendilerini Müslümanların ruhanî reisi halifenin sadık birer tebeası ilân eden sivil hükümdarların idaresi altında İslâmda devlet ile din ittifakının idealini[53] temsil ediyorlardı. Sultan Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişinden yetmiş yıl evvel yazan Makdisî'nin doğudan gelecek fetihten haber veren bir kitabı iktibas ettiği şayan-ı dikkattir:[54]

"Ben Fürs'de iken isnadı Peygamber'e varan bir hadisten[55] bâhis bir kitapta okudum: 'Ben gözümün önünde sanki Deylemîlerin (Büveyhoğullarının mensup oldukları kavim) cemaatime karıştıklarını görüyorum; bunlar onların (müminlerin) mülklerini yağma ettiler, camileri soydular, kadınların ırzına geçtiler, İslâmı zaafa uğrattılar, iyi günlere son verdiler ve askerleri hezimete uğrattılar. Allah'ın emrinden başka bunların uhdesinden kimse gelemez. Horasan mahallinden bir adam zuhur eder; bu, yüzü gökçek, yiğit, beyaz yeleli, göğsünde siyah lekeli, yüce boylu, büyük değerlere malik, filozof, alim birisi çıkar; kendisine Acem peygamberi (nebi) derler.[56] Allah kendisine küçük kapıların zaferini verir; o Horasan'ı büyük kapılara kadar işgal eder[57] ve bunlardan (Deylemîlerden) bir silâhşör kalıncaya kadar o silâhını yere koymaz'. Dediler ki: 'Ya Resulellah! Bundan sonra ne olur?' Cevap verdi: 'Horasan hükümdarı Allah'ın evine (Beytul-

• • • • • •

53 Eski zamanın ideal devleti hakkındaki nazariyeleriyle aşina olan sayıları mahdut filozoflardan maada böyle bir görüşe Müslüman bilginliğinin en ileri gelen mümessilleri dahi iştirak ediyorlardı. Müslüman bilginlerinin en ünlülerinden Birunî'ye (XI. yüzyıl) [göre] devlet ile din arasındaki ittifak "insanların tahakkukuna azmedebilecekleri insanlık camiasının varacağı terakki payesinin yüksek derecesidir". (Birunî, *Hindistan*, Sachau neşri, s. 48; İngilizce tercümesi, I, 99).

54 *Bibl. Geogr. Arab.*, III, 472. Vakalara (tamam değilse de) uymasına rağmen, biz, bu hikâyeyi bir tefsir gibi almak için esas görmüyoruz.

55 *Hadis* ile *isnat* sözlerinin mânası için bk. *Mir Islama*, I, 53.

56 Tuğrul Bey ile halefi Alparslan'ın hakikaten de Müslüman ismi Muhammed adını taşıdıkları şayan-ı dikkattir.

57 Burada hangi dağ geçitlerinden bahsolunduğunun tafsilâtına girişmek niyetinde değiliz.

lah) girer ve kendi namına Horasan, Zaura[58], Fars, Irak, Mekke ve Medine camilerinde hutbeler okutur'. Dediler: 'Ya Resulellah! Bundan sonra ne olur?' Dedi ki: 'Uzun zaman, insanlar birer aslan kesilir, emanetleri iade etmez, men olunan şeylerden de korunmazlar."[59]

Kehanet XI. yüzyılın yarısında kısmen vukubuldu. Filozof ve âlim değil[60], göçebe bir halkın sergerdesi fethetmiş olduğu Horasan'dan batıya doğru yürüdü, Büveyhoğulları sülâlesini imha etti ve 1055 yılında Bağdat'a girdi. Ne o kendisi, ne de halefleri Mekke'yi ziyarete gitmediler, ama 462/1070'ten itibaren Mekke'de, Fatımî halifesi yerine yeniden Abbasîleri anmaya başladılar ve hutbede Halife Kâim'den sonra Sultan Alparslan'ın adını çektiler.[61]

XI. yüzyıl hadiseleri, sivil iktidara, Müslüman dünyasında önce eşi bulunmayan bir parlaklık verdi. *İmam* olarak halife ile birlikte bir *sultan* vardı ki ahalinin Abbasî halifesini kendine ruhanî reis bilen bütün memleketler (uzaktaki İspanya'dan başka) onun hükmüne tabiydiler. Bunun için sultan ünvanı şimdi evvelkinden başka bir mâna ifade etmeye başladı. Şimdi artık X. yüzyılda olduğu gibi herhangi küçük bir hükümdara sultan demiyorlardı, şimdi müstakil bir devletin reisi ancak kendisine sultan diyordu; onun akrabası ile tabileri Farsça *şah* veya Arapça *melik* ünvanlarını taşıyorlardı. Şeriatin mutaassıp hadimleri rolünde bulunduklarına bakmayarak, Selçuklular, geçmişteki Doğu İran sülâlelerine mukabil, İslâmiyetten evvelki ünvanlara dahi yabancı kalmıyorlardı. Bunların sultanları dahi kendilerine *şehenşah* diyorlardı; şu ana kadar Bizanslıların idaresinde kalan Küçük Asya'yı fethettikten sonra, bu illerdeki Türk sultanları Bizans impartorluk ünvanını kabul ettiler ve İstanbul'un fethinden çok evvel kendilerine *Roma sezarı* (kayser-i Rum) dediler.[62] *Allah'ın naibi* (halifetullah) hâlâ sivil iktidardan mahrum bulunuyordu, fakat sultan artık *Allah'ın gölgesi* (zıllullah) olmuştu; Peygam-

• • • • • •

58 Yani Bağdat'ın (*Zaura* sözü hakkında *Yakut Sözlüğü*'ne bk. II, 954).

59 Yani, anlaşılan, salih bir hükümdardan sonra tekrar kanunsuzluk başlar.

60 Hadis müellifi, anlaşılan, bütün ümitlerini yüksek kültürlü Samanîler sülâlesine bağlıyordu.

61 İbnu'l-Esir, X, 41; keza Isfahanlı İmadüddin, Hautsma'nın, *Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seldjoucides*, II, 36, 17 eserinde.

62 Sinolog Hirth tarafından 1081 yılında (F. Hirth, *China and the Roman Orient*, Leipzig, 1885, s. 300) ileri sürülen yorum doğru ise, Küçük Asya hükümdarı (Selçuklulardan) daha o zaman kendisine *Rum padişahı, Kayser* (melik-i Rum) diyordu.

ber'in kendisine bir hadis isnat olunuyordu: "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir ve her mazlum onun yardımına sığınır".[63]

Fakat, Selçuk hükümdarlarından başka, XI. yüzyılda, Abbasî halifelerinin adları hutbelerle sikkelerde anılan bir memleket dahi vardı ki bu da XI. yüzyılın yarısında, Afrika'da ve 1090 yılı çevresinde İspanya Müslüman kısmını fetheden Murabıt sülâlesinin devletiydi. Bu sülâle zamanında Merakeş ile İspanya'da ilk defa olarak *İmam, Allah'ın gölgesi, Müminlerin emiri, Abbasî* adına sikke vuruldu; Murabıtlar ise bu sikkelerde kendilerini bizzat *müminlerin emiri* halifeye mukabil *Müslümanların emiri* diye adlandırdılar. İspanya Müslümanları için uzakta bulunan halife, Müslüman dünyasına intisabın bir sembolü oldu ve bu onlar için düşmanlarının Roma papası gibi bir şeydi. Bu analojiyi çağdaşlar dahi tamamıyla idrak ediyorlardı: Kastil kralı VIII. Alfons, XII. yüzyılın sonunda, Arapça olarak Hristiyan mefhumlu sikkeler kestirirken bu yazılarda o kendisini Katoliklerin *emiri*, Roma papasını da Hristiyan kilisesinin *imamı* [diye] adlandırdı.[64] Coğrafyacı Yakut (XIII. yüzyıl) Roma'yı tasvir ederken diyor ki; "Franklar'ın tabi oldukları papa bu şehirde yaşıyor; papa bunların nezdinde imam makamını tutuyor; kendisine kim mukavemet ederse o cani ve günahkâr sayılır, böylesini kovmak veya öldürmek gerekir. O (papa) kendilerine (Franklara) karılarıyla münasebeti, yıkanmayı, yemeyi ve içmeyi men edebilir ve kimse ona karşı gelmek imkânında değildir."[65] Birkaç on yıl sonra Marko Polo Bağdat hakkında yazıyordu: "Tıpkı, Roma'da bütün Hristiyanların reisi yaşadığı gibi Sarrasinîler [Müslümanlar] dünyasında yaşayan bütün insanların reisi de burada yaşıyor."[66]

XII. yüzyılın yarısında, bütün Müslüman dünyasının ruhanî reisi olan halife aynı zamanda küçük bir kıtanın sivil hükümdarı durumunda bulunurken bu mukayese arasındaki benzerlik daha ziyade önem kesbediyor. Fakat, papadan farklı olarak, halife kendi elindeki mahalli sivil hükümet mümessillerinin bir hediyesi olarak almamış, ona askerî kuvvet vasıtasıy-

• • • • • •

63 Hadis, ezcümle, Baron Rozen tarafından İran Yazmaları (XV. yüzyıl eserlerinden) Kataloğu'nun Dışişleri Bakanlığı Doğu Dilleri Öğretim Bölümü'nde (*Collections Scientifiques* etc., III, 57) kaydolunmuştur. Sultanlar daha Moğollardan evvelki kitabelerde kendilerine çok kere *Allah'ın gölgesi* adını veriyorlar.

64 Lavoix, *Catalogue des Monnaies* etc., *Espagne et Afrique*, s. 524 (no. 1127).

65 *Mu'cem* (Sözlük), II, 867, 7 vd.

66 I. P. Minaew, *Die Reise Marco Polos (russ.)* (*Marko Polo Seyahatnamesi*), SPB [St. Petersburg Üniversitesi], 1902, s. 33.

la sahip olmuştur ve birkaç defa eski nizamı iade etmek isteyen sultanların niyetlerini elde silah olarak defetmek zorunda bulunmuştur.

Daha Büveyhoğulları zamanında halife, sivil iktidarı kaybetmiş olmasına rağmen, kendi iradesini icraya muktedir olduğunu göstermeye imkân bulmuştur. 1035 yılında Büveyhoğullarıyla Halife Kâim arasında vukubulan müsademede halifenin emriyle ruhanî bütün müesseselerin ve ezcümle kadı mahkemelerinin tatil-i eşgal etmesi sağlanmış ve bunun neticesinde hükûmet fedakârlığa gitmek zorunda kalmıştır. Selçuklular zamanında, halife yeniden kendisini zahirî saltanat şuûnlarıyla çevreleyebildi ve 1061'den itibaren kendine ait bir vezir bulundurdu. Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra zayıflayan Selçuklu İmparatorluğu'nun bütünlüğü, Sultan Muhammed'in ölümünden sonra (1118) bir daha ihya edilmedi ki bu, sultanların nüfuzlarına zarar vermeyebilmezdi; bu gibi hadiselerin tesiriyle, halifeler, kendi vezirlerinin yardımıyla, sivil iktidarlarını ihyaya çalışıyor ve 1152 yılında Halife Muktefî Türk askerlerini Bağdat ile çevresinden çıkarmayı başarıyor.[67]

Yüzyıl süren bir müddetten fazla Tikrit'ten Şattülarab'ın kavşağına kadar ve Kûfe'den Hulvan'a[68], bazan da Huzistan'a kadar, halifeler, Dicle ile Fırat havzalarına malik oluyorlar. Halifenin *sultansız* olarak[69] idare ettiği mahal yüzölçümünün önemsiz olmasına bakmayarak, böyle bir mahallin bulunması sivil iktidara muayyen bir halel getirmeyebilmezdi. Sultanlar Bağdat'ta adlarının hutbede zikredilmesini halifeden ısrarla talep edip duruyorlardı; halife de aynı ısrarla bu talebi reddediyordu. Ne Kur'an'da, ne de hadislerde, elbette, imamlık makamı ile sivil iktidar makamının birleştirilmesini men eden bir şey bulunamazdı; bu böyle olmakla beraber sultanlarla taraftarları böyle bir mesele ihdas ve onu bu şekilde müdafaa ettiler: "Halife imam ise, onun daimî meşguliyeti dinin esasını teşkil ederek ve en iyi meşguliyet olan duadan (*namaz*) ibaret olmalıdır; bu bakımdan birinci bulunmak ve halkı da buna sevk etmek kendisine kâfidir; bu hakiki bir saltanattır; halifenin mevhum dünya saltanatına karışmasında mâna yoktur; bunu sultanlara bırakmak gerektir."[70]

• • • • • •

67 Bütün bunlar hakkında, kaynaklara dayanarak, benim "Teokrasi İdesi vs. [Die Theokratische Idee und weltliche macht in den muslimischen staaten" (russ.), Petersburg 1903] adlı makalemde (s. 13 vd.) tafsilât verilmektedir.

68 Muktefî mülklerinin hudutları İmadüddin'de böyle gösterilmiştir (*Recueil* etc., II, 235, 6).

69 İbn Esir'in ifadesi (XI, 169).

70 XIII. yüzyıl müellifi Ravendî'de böyle; Türkçe metni için benim *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan* eserime (II, 372, haşiye 4) bk.

Halife ve sultanlar arasının en çok gergin bulunduğu zaman, halife Nâsır'ın uzun süren saltanatı zamanına (1180-1225) rastlar. Halife mücadeleyi birkaç defa yenilemek zaruretinde bulundu. İran Selçuklularının sonuncusu Sultan Tuğrul'un Harizm (Hive) fatihi Tekeş'le olan mücadeledeki mağlubiyetinden sonra, galip çıkan taraf halifeye karşı önce mağlubun vermekte olduğu talepleri tekrarladı; Tekeş'in oğlu ve halefi olan Muhammed keza babasının izinden giderek 1217'de kendi iddialarını elde silah olarak tahakkuk ettirmek istedi. Teşebbüs başarısızlıkla neticelendi ve Muhammed'in devleti Moğollar tarafından inhilâl ettirilmemiş olaidi, çok muhtemeldir ki bu teşebbüs tekrar edilirdi. Moğollar gittikten sonra bazı mahalleri kendi idaresi altında birleştirmiş bulunan Muhammed'in oğlu Celâleddin keza Bağdat hükümetine düşmandı; fakat Moğollar çabucak geri döndüler ve 1231'de halifelere muhasım olan sülâleler kat'î olarak sukût ettiler.

Efkâr-ı umumiyenin bu mücadele esnasında kimin lehinde olduğunu söylemek müşküldür. Tekeş ve Muhammed tarafından getirilen askerî kıtalar, icra ettikleri gâretlerle ahaliyi hiddetlendiriyorlardıysa da, Halife Nâsır dahi pek sevilmiyordu. Tarihçiler yalnız halifenin [değil], *yüksek divan* (Divan-ı Âlî)[71] adı verilen Bağdat hükümetinin ölçüsüz taleplerini dahi kaydediyorlar. Halife ile birlikte *yüksek divan* dahi kendisini, sultanların iktidar menşei diye telâkki ediyordu; sultanlardan yalnız halifeye değil, vezirine karşı dahi müstesna tazimlerde bulunmaları talep olunuyordu. İlk defa olarak çağdaşlara zararlı bir bidat diye görünen bir esas ileri sürüldü. Bu esas gereğince Müslüman dünyasındaki arazi üzerine hususî mülkiyet hakkı tanınmıyor ve bütün topraklar *müminler emiri*nin malı sayılıyordu.[72] Halife Nâsır her türlü vasıtadan çekinmeyerek kendilerine karşı mücadelede gösterdiği enerjiyle düşmanlarını, idaresinde bulunan memleketlerin her tarafında olup geçen vakalar hakkındaki ıttılâıyla dahi tebealarını hayrette bırakıyordu; sonraları Harun Reşid'e atfolunup da değişik kıyafet ile gece gezintileri yapan halife hikâyeleri, görünen, başlangıçta ona ait olmuştur.[73] Yeni gelir kaynakları aramada gösterdiği buluş ve enerji tabiî olarak onun sevimliliğini artırmıyordu; İbn Esir hatta, zamanında kendisinden başka onu kötülemeyen bir kimsenin mevcut olmadığını söyleyerek Halife Nâsır'ın bizzat övündüğünü zikre-

.....

71 *Divan-ı Aziz.*

72 W. Barthold, *Turkestan im Zeitalter der Mongoleninvasion,* (Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan), II, 373 vd.

73 G. Weil, *Geschichte der Chalifen,* III, 450; *el-Fahrî,* ed. Ahlwardt, s. 370.

diyor.[74] Halifenin talepleri dolayısıyla, çağdaşlarından birinin Nâsır'ın, Harizmlilerle yapılan mücadele tesiriyle, Küçük Asya sultanı Gıyaseddin'e *dünyaya sultanlık ve benî Adem'e reislik* ünvanı verdiği hakkındaki hikâyesi enteresandır. Halife elçisinin hitabesine cevap olarak sultan güya ki Kur'an âyetinin sözlerini getirmekle yetiklendi; "Söyle: İlâhî! Ey saltanatın sahibi; istediğine saltanatı veren, istediğinden de saltanatı alan sensin"(Âl-i İmran, 3/25).[75]

Doğudaki komşularla yapılan mücadele halifeye batıda cereyan eden vukuata bir [nebze] kadar olsun faal şekilde iştirak imkânı vermiyordu. Müslüman dünyasının, Abbasî halifesini Müslümanların reisi olarak tanıyan kısmının hudutları, görünürde, halifenin kendi faaliyeti ile ilgisi olmadan kâh daralıyor, kâh genişliyordu. İspanya ile Afrika'da Murabıtları XII. yüzyılda yeniden sivil iktidarla dinî iktidarı birleştirerek *müminlerin emiri* ünvanını kabul eden bir din hareketinin rehberleri olan Mehdîler tebdil ettiler; fakat Mehdîlere tabi olmayan bazı İspanya hükümdarları, meselâ Mürsiye hükümdarları bu mahallerin Hristiyanlar tarafından alınmalarına kadar Abbasîler namına sikke vurdurmaya devam ettiler. 1171'de Fatımî hilafeti sona erdi; Batı Avrupa kaynaklarının *Saladin*'i, Sultan Salâhaddin Mısır'da iktidarı ele geçirerek bu memlekette Abbasî halifesi adına hutbe okutturdu. Haçlıları yenen meşhur adam Mısır'dan başka, tedricle Trablus'u, Suriye'yi ve Mezopotamya'yı dahi kendi iktidarı altında birleştirdi ve gayretkeş bir Müslüman sıfatıyla halifeye karşı tam bir hürmet gösteriyorduysa da yürüttüğü savaşlar esnasında kendisinden hiçbir yardım görmüyordu; İslâmın reisi, Beytü'l-makdis [Kudüs] uğrunda yapılan mücadelenin tamamıyla dışında kalıyordu, halbuki bu mücadelede Katolik dünyasının ruhanî reisi tam bir iştirak halinde idi. Doğudaki sultanlarla yaptığı mücadeleden başka, halife üzerinde Salâhaddin'in gösterdiği başarılara karşı duyulan haset hissinin de bir tesiri olabilirdi; yüksek zaferler ile adilâne idare hakkında ağızdan ağıza dolaşan menkıbeler sevilmez halifenin nüfuzunu yükseltme vesilesi olamazdı. 1183 yılında Mekke'de bulunan İspanyalı İbn Cübeyr, hutbede önce Abbasî halifesinin, sonra Mekke emirinin, nihayet Sultan Salâhaddin ile

.....

74 İbnu'l-Esir, XII, 287.

75 Ravendî, Bilimler Akademisi Asya Müzesi'nin el yazması 590 ba, vr. 131. 618/1221-2 yılına ait Bağdat kitabesinde Halife Nâsır kendisini *herkesin kendisine tabi olacağı emrolunmuş imam, Âlemler sahibinin halifesi* diye adlandırıyor. Bk. S. M. van Berchem, *Arabische Inschriften* (Sarre-Herzfeld, *Archaologische Reise*, s. 35 vd. ve tabl. XI'den).

biraderi *Ebu Bekir*'in adlarının zikredildiğini anlatıyor; Salâhaddin'in adı çekilince bütün halk (anlaşılan diğer adlar zikredildikçe halk süküt ediyormuş) bir ağızdan *âmin* diye bağırıyor ve sevdiği sultan hakkında yapılan dualara iştirak ediyordu.[76] Mehdîlerin tebeası olup, yalnız onları müminlerin emiri diye kabul eden ve bunların saltanatı dışında ne hakkın, ne de dinin mevcut olmadığını düşünen ve hatta Suriye ile Mısır ahalisinin Mehdîleri bir halâskâr olarak beklediklerini kaydeden İbn Cübeyr'in sözleri bilhassa karakteristiktir.[77]

Fakat Abbasî halifesine başka düşmanların elinde mahvolmak mukadderdi. Sülâle, daha birkaç sevilir hükümdar yetiştirdi; Halife Zahir'in (1225-1226) kısa süren idaresi Bağdatlılara II. Ömer'in saltanatını hatırlattı[78]; halefi Mustansır 635/1237-8 yılında Moğollar üzerindeki zaferiyle şöhret kazandı; fakat sonraki halife Mustasım zamanında daha çok Moğol askerleri geldi ve 1258'de halifeliğe son verildi. Halifenin kendisi idam edildi; galipler küçük oğlundan başka bütün neslini kestiler; Moğol hanı Hülâgu küçük yaşındaki oğlu ile beraber oynasın diye kendi karısının ricası üzerine ona dokunmadı. Bu Abbasî halefinin oğlu ile torunu XIV. yüzyılın başında daha yaşıyorlardı[79]; Halife Mustasım neslinin kat'î olarak ne zaman bittiği malum değildir; her halde bu Abbasîlerin Moğol sarayında, ne hanların putperest kaldıkları, ne de sonra Müslüman oldukları zamanda hiçbir ehemmiyetleri yoktu.

Sivil bir saltanat olarak Abbasî halifeliğinin sonu böyledir. Bize, şimdi bütün Müslüman dünyasına şamil ruhanî reis sıfatıyla halifelik idesinin ihyasına müteveccih sonuncu bir teşebbüsün ve *Allah'ın halifesi* ünvanının, sivil iktidar mümessili sultana geçmesiyle kemâlini bulan ilerideki tekâmül merhalelerini gözden geçirmek lazım geliyor.

•••••

76 *The Travels of Ibn Jubayr*, 2. ed. (Gibb Memorial Series, c. V), s. 96 vd.

77 *age*, s. 78 vd.

78 İbnu'l-Esir, XII, 287. Tarihçinin böyle bir mukayese için münasip bir Abbasî halifesi bulamadığı karakteristik bir olaydır.

79 *Collections Scientifiques* etc., III, 93. "Tâ bâ-û bâzî koned" diye okumak lazım geldiği aşikârdır; Baron Rozen burada yanlışlıkla bir düşüklük tasavvur etmiştir.

IV

Roma papası Katolik Avrupa için ne ise, XIII. yüzyıldaki Bağdat halifesinin, Müslüman Asya için o olduğunu, biz, Müslüman ve Hıristiyan çağdaşların mütalâalarından öğrendik. Müslüman dünyasının Bağdat'ın sukûtu ile Abbasî sülâlesinin imhası haberinden duyduğu hisleri biz Roma'nın Müslüman veya putperest bir kavim tarafından alınması ile papa tahtının imhası hakkında gelecek bir haberin Ortaçağ Katoliklerinde doğuracağı intiba ile mukayese edebiliriz.

Halifeliğin fiilen parçalanması, halife ile sultanlar arasında devam eden mücadele, hatta Müslüman memleketlerinden bir kısmının kâfirlerin idaresi altına geçmesinden halifenin ehemmiyeti, asıl bu zamanda Hohenstaufenler'e karşı cereyan eden mücadele veya önce Müslümanların İspanya, İtalya ve Suriye'de Hristiyanlara karşı yapılan mücadeledeki başarıların papanın ehemmiyetini sarsacak kadar azdı. Halife Nâsır'ın baş düşmanı, Harizm sultanı Muhammed Abbasîleri hal' ederek, kendi saltanatında halife olarak Hz. Ali evlâdından birini ilâna teşebbüs ettikte, bu tedbir, din ulemasının tasvibine iktiran ettiyse de, bundan hiçbir iz kalmadı.[80] Muhammed'in yarattığı halifeden hiçbir sikkede hiçbir ad yoktur; bu halifenin sonraki mukadderatı hakkında da hiçbir malumat yoktur; Muhammed'e ait olan Buhara Moğollar tarafından işgal edilerek burada artık Müslüman hükümeti yok iken, bu şehirde Halife Nâsır namına para kesmeye başladılar.[81] Halifeye karşı keza düşmanlık

.....

80 Bu hususta *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan* adlı eserimin II. hisse [bölüm] 402 vd. sahifesinde tafsilât vardır.

81 St. Petersburg Üniversitesi'nin Doğu Müzesi'nde, 617/1220 yılında, yani Moğolların şehri işgal ettiklerinin hemen akabinde darp olunan böyle bir para vardır.

edip onu kendine muhalif olan Müslüman bir sultana[82] karşı Moğollar'ı çağırmakla ittihama bile kalkışan Muhammed'in oğlu Celâleddin, ne de olsa, babasının izinden giderek Abbasîlerin halifeliğe olan haklarını inkâra azmetmedi. Kendi mürâsele ve mektuplarında Celâleddin'e sultan diye hitap etmekten halifenin inatla imtina etmesine bakmayarak Celâleddin tarafından Bağdat'a gönderilen yazılarda halife; *büyüğümüz (seyyidî) ve efendimiz (mevlâ), müminlerin emiri, Müslümanların imamı, Resulüllah'ın dünyadaki halifesi, şark ve garp mahallerinin imamı*[83] diye anılıyordu. O zaman Müslüman dünyasının hududunu teşkil eden şimdiki Külce mahalli (daha doğuda, Turfan ile diğer şehirlerde, İslâm, o zamanlarda ahali çoğunluğunun dinini teşkil etmiyordu) Moğollar tarafından erkence fethedilmiş ve Abbasîlerin sukûtundan daha çok evvel Bağdat'la olan rabıtasını kaybetmişti; halbuki ölümünden daha çok sonralara kadar[84] (daha sonraki halifelerin adları anlaşılan buralarda malum olmuyordu) burada dahi Halife Nâsır adına paralar darp olunuyordu. Hatta Moğolistan'ın kendisinde, büyük putperest hanın başkenti Karakurum'daki Müslümanlar kendi dinlerinin reisi sıfatıyla Abbasî halifesine açıktan açığa dua ediyorlardı. Büyük hanın sarayında bulunan Müslümanlar 5 Aralık 1252'de Ramazan bayramını kutlarken, Kadı Cemaleddin Mahmud Hocendî dört halife (hulefa-yı râşidîn) adından başka hutbede o zamanın halifesi bulunup, 6 yıl sonra aynı hanın biraderi tarafından öldürülmesi emrolunan Mustasım'ın[85] adını da zikretti. Putperest Moğollar bile halife ile sülâlesini imhada tereddütsüz değillerdi. Mukaddes Abbasî hanedanının düşmanları Allah'ın gazabına uğrar, diye Müslümanlar arasında şayi bulunan itikat Moğol fatihine de malumdu; Bağdat'a karşı taarruzun tabiatta korkunç tezahürlere bâis olup bizzat Moğollar için tehlikeli neticeler doğurur, diye kendisini ikaz etmişlerdi. Yalnız Şia âlimi Nasreddin Tusî bu korkuların esassız olduğu, Abbasîler tarihinde halifenin katli ile neticelenen siyasî çok devrimler bulunduğu ve bütün bu vakalar esnasında tabiatın tamamıyla lâkayt kaldığı hakkında Moğol şefini ikna etti.[86]

• • • • • •

82 d'Ohsson, *Histoire des Mongols*, III, 11. O ittiham ve ne dereceye kadar doğru olup olmadığı hakkında bk. *Turkestan*, II, 430.

83 Celâleddin'in hizmetinde bulunan Nesevî'[nin] şehadetine göre böyle (*Nesewî, Vie de Djelal-eddin Mankobirti*, ed. Houdas, s. 247).

84 Almalık (şimdiki Külce'nin doğu batısında) şehrinde darp olunan bu sikkelerden bazıları keza Petersburg Üniversitesi koleksiyonunda vardır.

85 Bu hususta Cüveynî'de bahis vardır (bu tarihçinin eseri için bk. *Turkestan*, II, 40 vd.).

86 Reşidüddin'in Kartmer neşrindeki (s. 262) metni ile krş. d'Ohsson, III, 226.

Müslüman Asya'sı artık umum tarafından kabul olunan bir reise malik değildi; Bağdat'ın fethi ve halifenin idamından bir hafta sonra hatip (vaiz) Bağdat'ta bunca törenle yapılarak halifenin adıyla zikrolunan hutbenin yerine, -ki bu itiyat, Mekke'de yapılan Ramazan bayramıyla birlikte *İslâm mucizeleri* [şeâiri] cüz'ünden sayılırdı[87]-, şu sözleri söyledi: "Allah'a hamd olsun ki ölüm vasıtasıyla yüksek değerde bulunan insanlara nihayet verdi ve bu başkent ahalisini helâke mahkum etti... İlâhî, ne İslâm, ne de Müslümanların eşini görmedikleri bu felâket günlerimizde bizlere yardım et; fakat biz Allah'a aitiz ve O'na da avdet edeceğiz".[88]

Fakat Müslüman Asya'nın hepsi de kâfirlere tâbi değildi. Moğol akını mukaddes şehirlerle Arap yarımadasının tamamına temas etmemişti; Hindistan ile Suriye'de Moğol askerleri, münferit bazı başarılara bakmayarak, kökü bir başarı elde edemediler.

Moğollar tarafından işgal olunan Müslüman mahallerindeki iktisadî hayat düşkünlüğü Mekke'ye gelen züvvârların sayıları ve bu şehirin umumi hayatı üzerinde müessir olmayabilmezdi; sonraki yüzyıllarda Mekke'deki Ramazan bayramı, XV. yüzyıl tarihçisinin şehadetine göre[89] artık *İslâm mucizeleri* sırasında sayılamazdı. Fakat, diğer taraftan Müslüman dünyası için Mekke'nin ehemmiyeti Bağdat'ın sukûtundan sonra, yalnız artabilirdi, nitekim yeni çağlarda Avrupalılar'ın Kahire'de tesis ettikleri hakimiyet ve İstanbul'da teessüs eden Avrupa nüfuzu Müslümanların gözünde, yabancılara kapalı bulunan ve Müslüman devletlerinden başka bir devletin mümessiline yer vermeyen Mekke'ye yeni bir cazibe kazandırıyor.[90] Bunun neticesi olarak XIII. yüzyıl Müslüman dünyası için Mekke ile Medine ahalisinin kendi hükümdarları olarak, kimi tanıdıkları Kâbe örtüsünün kim tarafından gönderilmesi ve bu suretle kimin halifelere varis olması meselesi özel bir ehemmiyet kesbediyordu. 1261'de, Bağdat'ın sukûtundan sonra ilk defa olarak Kâbe'ye örtü gönderen Yemen hükümdarı bu hususta ilk talebi izhar etti.[91] Yemen hükümdarları sonraları dahi kendi hakimiyetlerini Mekke'de tesis etmek üzere birkaç defa te-

• • • • • •

87 İbn-Taghribirdi, Juynboll neşri, II, 67.

88 d'Ohsson, III, 250 vd., İbn Tagribirdî'ye istinaden. İbn Tagribirdî eserinin uygun gelen kısmı daha neşredilmemiştir ve Arapça metin bu ana kadar elime geçmemiştir.

89 İbn Tagribirdî.

90 Snouck Hurgronje, *Mekka*, II, 288.

91 Wüstenfeld, *Die Chroniken der Stadt Mekka*, II, 271 (XV. yüzyıl, el-Fasî'nin metni), IV, 240.

şebbüsler yaptılar[92]; fakat Suriye'ye de malik olup daha 1260'da kendi saltanatlarına, bu ana kadar hiçbir Müslüman devletinin mukavemet edemediği Moğollara karşı ihraz ettiği zaferle parlak bir şöhret kazandıran Mısır sultanları daha ziyade muvaffak oldular. 667/1269 yılında Mekke ile Medine şerifleri Mekke'yi bizzat ziyaret eden Sultan Baybars'ın (1260-1277) yüksek hakimiyetini kabul ettiler.[93]

Aynı Baybars, 1260 zaferinin tesiriyle Araplar tarafından yapılan bir teşebbüsü Moğolların tarafından henüz imha olunan Abbasî halifeliğini kendi maksadı uğrunda kullanmakta dahi muvaffak oldu. 1261'de, tahminen aynı zamanda, biri Dimaşk'ta, diğeri de Halep'te (Aleppo), iki davacı [davetçi][94] peyda oldu. Görünürde Müslümanların kendileri bu Abbasîlerin hakiki olduklarına pek de inanmıyorlardı. Bunlardan birincisinin zuhuru hakkında Tarihçi Ebu'l-Fida[95]; "Araplar ve kendileriyle birlikte siyah derili Ahmed adında biri geldi" diyor ki bunu 1226'da ölen [ve] ahali tarafından sevilen Halife Zahir'in oğlu diye ilân ediyorlardı. Tarihçi Zehebî'nin dediğine göre bu adamın annesi Habeşli idi (derisinin siyah renkte olmasını anlaşılan bununla izah ediyorlardı), kendisi ise; "cesaretli bir pehlivandı"[96]. Öteki davacının ensab şeceresini ise tarihçiler sonraları bile tesbite muvaffak olamadılar: Bazılarına göre bu, 1136'da ölen Halife Raşid'in, bazılarına göre de biraderinin oğlu imiş.

Dimaşk davacısı Kahire'ye çağırıldı. Burada kendisiyle gelen Araplar ve ilâve olarak aslen Bağdatlı olan bir harem ağası onun lehine şehadet verdiler; işin kendilerine tevdi olunan ruhanî mümessilleri bu şehadetleri kâfî gördüler. Bunun üzerine sultan, Bağdat'ta altmış yıl müddetinde (1226-1242) tahtı işgal etmiş bulunan Halife Zahir'in hakiki oğluna ait

.....

92 Anlaşılan, bunlar, Mısır halifelerini tanımadıklarından, kendi paralarında son Bağdat halifesi Mustasım'ın adını darp edip duruyorlardı (St. Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, c. V, s. 123 vd.; c. V-VIII'e ek, s. 57 vd.).

93 Wüstenfeld, *Die Chroniken* etc., IV, 241. Bk. G. Weil, *Geschicte des Abbasidenchalifats in Egypten*, I, 96 vd. Sonraları gerek XIV. yüzyıl (bk. el-Fasî'nin 712/1313 yılı haccı hakkındaki metni, *Die Chroniken*, II, 277) ve gerek XV. yüzyılda (Kutbeddin, 884/1479-80 yılı haccı hakkında, *Die Chroniken*, III, 229 vd.) birkaç hac dahi olmuştur. Sultan Nâsır Muhammed 712/1313 yılından sonra iki defa daha hac ziyareti yapmıştır (Weil, I, 369 ve 377).

94 İki davacının [davetcinin] aynı zamanda zuhur ettikleri hakkında Zehebî bahsediyor. Asya Müzesi el yazması, 524a, (o hususta Baron Rozen, *Notices Sommaires* etc., s. 104'de) s. 193.

95 Abulfedae, *Annales*, ed. Reiske-Adler, IV, 6.

96 "Ve kâne batlen şücâ'an" [Cesur bir kahraman idi].

olan Mustansır adını alan yeni halifeye törenle biat etti; kendi tarafından da halife Baybars'ı bütün Müslüman ülkelerinin sultanlığına tayin etti. Törenlerin bitmesi üzerine başkentini halifeye iade etmek maksadıyla sefer ilân edildi; sultan halife ile birlikte ordunun başında olarak Bağdat'a geldiler. Halep'te kendisine biat edilmek fırsatını bulan ikinci davacı ise önce gizlendi, sonra ise Mustansır'a gelerek sefere iştirak etti. Fakat sefer beklenebildiğinden tamamıyla başka bir şekil aldı. Dimaşk'ta, Bağdat halifeliği ihyasının kendisi için elverişli olmayacağı hususunda sultanı ikna ettiler, çünkü Bağdat'ta halife, evvelki Abbasîler gibi, Müslüman devletlerinin mukadderatı ile yalnız ismen değil, fiilen de meşgul olmak azmini gösterecektir. Halife sultandan yalnız 300 süvari aldı ki bunlara bedevî Araplarla Türklerden birkaç bin gönüllü dahi koşuldular. Bu şartlar dahilinde Bağdat seferi bir macera şeklini aldı. Moğollarla karşılaşınca bedevîlerle Türkler kaçtılar; cesaretli halife iz bırakmadan kayboldu; anlaşılan o savaş esnasında telef olmuştu.[97] Halep davacısı sağ ve selâmet olarak Mısır'a avdet etti ve aynı 1261 yılının sonunda orada Hakim adı altında halife diye ilân edildi.

"Halifenin yeri Bağdat'tır" tasavvuru Müslüman dünyasında pek de çabuk zail olmadı. 1303 yılında Mısır hükümeti tarafından Moğol hanı Kazan'a gönderilen mektupta, ezcümle, Müslüman olmaları [sebebiyle] her iki taraf da Bağdat'tan vazgeçerek onu halifeye vermelidirler, deniliyordu[98]; bu teklifin ciddî olarak yapılmış olduğunu düşünmek zordur. Daha 1516 yılında Sultan Selim, tarihçi İbn İyas'ın rivayetine göre, sonuncu Mısır halifesi III. Mütevekkil'e Abbasîleri tekrar Bağdat'a getirmeyi vaat etti[99]; fakat bu vaat de icra edilmedi.

Hakim zamanından itibaren halifelerin bulundukları yer Bağdat oldu; buradaki işleri mevhum otoriteleriyle, sivil hükümdar sıfatını taşıyan sultanların iktidarlarını tes'îd etmekten ibaretti. İlk zamanlarda bu maksat hatırı için halife ünvanına zahirî bir süs vermeye çalışılıyordu; halifenin adı paralara darp olunuyordu. 1291 ile 1292 yıllarında, Cuma namazı esnasında halife dört defa camide vaaz verdi ki bunu Halife Razî'den, yani 940 yılından sonra, Bağdat halifeleri bile yapmıyorlardı.[100] 1298 yılında,

• • • • • •

97 G. Weil, *Geschichte des Abbasidenchalifats*, I, 24-28.

98 *age*, I, 262.

99 İbn İyas, *Tarih-i Mısr*, Mısır neşri, III, 49.

100 Süyutî, *Hüsnü'l-Muhadara* adlı eserinde (Mısır neşri, 1321/1903-4 yılı, II, 54) böyle diyor ve Zehebî'ye istinat ediyor. Halifenin vaazları hakkında keza Weil, I, 183.

ölümünden birkaç yıl önce, halife Hakim Mekke'yi ziyarete gitti[101], fakat, anlaşılan, bu hac seferi özel bir töreni haiz olmamıştır, çünkü sultanların hac ziyaretlerini bermutat oldukça tafsilâtla tasvir eden kaynaklar, halifenin ziyareti hakkında hiçbir tafsilât vermiyorlar. Mısır'ın kendisinde, Hakim, bu sırada artık iktidara ait zahirî şuûnlardan mahrum bulunuyordu; paralarda halife adının darp edilmesi artık kaldırıldı[102] ve halefleri zamanında dahi ihya edilmedi. Mekke ile Medine'deki hutbelerde halifenin adı çekilmeden yalnız sultanın adı zikrolunuyordu.[103]

Bununla beraber halife adı Mısır için muayyen bir ehemmiyeti haizdi. XIII. yüzyılın yarısında, Eyyubîler sülâlesinin bertaraf edilmesinden sonra, memlekette, satın alınmış köle, *memlük*lerden müteşekkil askerî muhafızlar hüküm sürüyordu. Bunlar kendi sergerdelerini keyiflerine göre, tahta çıkarıyor ve tahttan indiriyorlardı; muhafız alayının diklettikleri bu adamların iktidarına halifenin otoritesi yalnız meşru bir vasıf veriyordu. Muhafız alayı mümessilleri tarafından, halkın gözünde daha büyük otorite teşkil etmesi için memeleketi mevrusî bir sülâle adından idare etmek üzere sultanı halifeye tebdil etmek teşebbüsü bile yapıldı. 1377'de Halife I. Mütevekkil'e sultanlık teklif edildiyse de o bunu reddetti.[104]. Alti yıl sonra, aynı halifenin zamanında, yeniden iktidarı *müminlerin emir*ine teslim etmek isteyen bir kasdın üstü açıldı.[105] Nihayet 1412'de Mütevekkil'in oğlu Musta'în zamanında bu fikir icra edildi; fakat Musta'în dahi muhafız alayının ısrarlarına pek de arzukeş olmayarak boyun eğdiyse de, aynı yılda, ilk talep vukubulunca, iktidarı kendi üzerinden attı.[106] Bu andan itibaren Mısır halifeliği bir fiksiyon [mevhûme] olarak kalıyor; buna bakarak, iktidarını çok ender zamanlarda ancak varisi olacak oğluna veya akrabasına vermek imkânında bulunan muhafız alayı tarafından dikilmiş olanların, Müslüman dünyası hükümdarlarından meşru biricik hükümdar olmalarını kabul etmek lazım gelir, çünkü onun iktidarı bütün Müslümanların meşru reisi tarafından tanınıyor.

• • • • • •

101 *Die Chroniken* etc., II, 275.

102 Halifenin adı kendine *Abbasî saltanatını dirilten* adını veren Sultan Eşref Halil'in (1290-1293) sikkelerinde bile yoktur (St. Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, IV, 147).

103 *Die Chroniken* etc., II, 294.

104 G. Weil, *Geschichte des Abbasidenchalifats*, I, 532.

105 *age*, I, 543 vd.

106 *age*, II, 122-128.

Bu görüş Memlükler devletinin kuruluşu hakkında yazılan Zahirî'nin (öl. 872/1468) eserinde mantıkî en büyük bir teselsülle yürütülmektedir. Bu eserde *müminlerin emiri*nden şu sözlerle bahsolunmaktadır:[107]

"O Allah'ın yer üzerindeki naibi (halifesi), elçisinin (resulünün) amcazâdesi[108], halifeliklerini kendisinden (Peygamber'den) tevarüs eden gönderilmişlerin (resullerin) reisidir. Allah te'âlâ onu (halifeyi) bütün Müslüman memleketlerinin hükümdarı yaptı. Şarkta veya garptaki hükümdarlardan kimseye onunla halife arasında antla yapılan[109] bir antlaşma olmadan sultan ünvanı vermek caiz değildir. İmamlardan bazıları, bir kimse süngü kuvvetine dayanarak, halife ile antlaşmadan kendisini zorla sultan ilân ederse asidir ve her hangi bir naip veya kadı tayin etmek hakkında değildir, diye karar çıkardılar; buna benzer bir şey yaptığı takdirde onların (yani böyle bir hükümdar tarafından tayin olunan zatların) bütün mukarrerat ve icraatları hükümsüzdür, (hatta) bunların kıydıkları nikâhlar dahi gayrımeşrudur. Bu hususta birçok sözler vardır.[110] Sözün özü, sultan ünvanına yalnız Mısır hükümdarının hakkı vardır, Allah yardımcısı ola; öncülerle sonuncuların reisindeki (yani Hz. Muhammed'deki) liyakatlar ve müminler emirinin kendisine dört imamın (yani Ortodoks dört Müslüman mezhebinin reisleri) verdikleri karar gereğince meşru olarak sultanlık vermesi sayesinde o şimdiki bütün hükümdarların üstünde olup hepsinden daha büyük bir şerefe maliktir... Halifenin (sultana nispetle) özelliği ilimle meşgul olmaktır; onun yazmalardan mürekkep kütüphanesi vardır. Sultan her hangi mühim bir iş için seyahate çıkınca Müslümanların faydası namına halife ona refakat ediyor. Onun nezaret ettiği birkaç yerler ve iyi meskenler vardır. Garp mahallerinde (yani Kuzey Afrika'da) Fatımî halifelerinin nesilleri vardır ki garp mahallerindeki (Mağrip) hükümdarlar bunlarla ahd ü misak bağlıyorlar. Ben bundan bahis ve bu meselenin caiz olup olmadığına da temas etmiyorum; bu meseleyi alimler hallediversinler".

• • • • • •

107 Khalil ed-Dâhiry, *Zubdat Kachf el-Mamalik*, Texte Arabe publ. P. Ravaisse, Paris, 1894, s. 89-90.

108 Peygamber'in *amcası oğlu* olan halife Peygamber'in dayısı Abbas'ın torunu diye adlandırılmaktadır.

109 Metindeki *mübaya'a, ant* (biat) demektir; fakat Zahirî, bu sözle halifenin sultana olan münasebatını tayin ediyor, aksini değil.

110 Yani, türlü fikirler mevcuttur.

O zaman da, şimdi de, Kuzey Afrika'da kendilerine Peygamber'in torunları ve *müminlerin emiri* diyen hükümdarların hakikaten de yalnız mahallî ehemmiyette oldukları bir vâkıadır. Kuzey Afrika'nın yabancılar istilâsına uğramadığı halde Moğollar tarafından tahrip olunan mahallere nispetle buradaki kültür sukûtunun derecesi daha mühim bir derecede idi. Doğuyu kendi yurdu bulunan Afrika ile mukayese eden İbn Haldun[111]; "Doğuda kültür çalışması hiç de inkıtaa uğramadı ve bazı şehirlerin, meselâ, Bağdat'ın tahribinden sonra hayat kendisi için yeni merkezler vücuda getirdi", diye bir neticeye gelebildi. XIV. yüzyılda sultanlardan bazıları kendi iktidarlarını halifenin otoritesiyle tes'îd etmek kararını verince, bunlardan hiçbiri Merakeş'le Tunus'taki *müminlerin emirleri* mevcut olduğunu hatırlamadı.

Fakat Moğollar tarafından imha olunan Abbasî halifeliğinin hâlâ mevcut olduğu mevhûmesi (fiksiyonu) yalnız sivil iktidar mümessilleri için mühim değildi. Müslüman ilâhiyat bilgisi mümessilleri, hiç olmazsa Mısır'da, Moğol istilâsından sonra yalnız üç buçuk yıl halifesiz kalındığını ve tebeddülün *halife makarrı* olarak Bağdat yerine Kahire'nin kaim olduğundan ibaret olduğunu aynı gayretle ispat ediyorlardı. Yalnız bunun sayesindedir ki Süyutî'nin[112] fikrince, Mısır İslâm şeriatinin çiçeklendiği, sünnetin yükseldiği, bidatlerin imha edildiği, ilâhiyatçı fazıl ve âlim insanların yaşadığı bir yer olmuştur. Bu, aynı müellifin sözlerine göre; "Peygamber'den sonra halifeliğe verilmiş ilâhî bir sırdır: Halifenin yaşadığı yerde din de Kur'an da revaç buluyor". Okuyucularına müracaat eden müellif; "Zannetme ki[113] bu, sultanların sayesinde vukubuldu" diye ilâve ediyor; "Eyyubî hanedanından olan sultanlar[114] kendilerinden sonra gelmiş olanlardan daha şöhretli ve daha iktidarlı iken, bunların zamanında Kahire, Bağdat'a mümasil değildi. Halihazırda bile türlü memleketlerde, meselâ İran, Irak, Rum ve Mağrip'te Mısır sultanlarından daha ziyade kuvvet ve askere malik bulunan sultanlar vardır; fakat bunlarda Mısır'da olduğu gibi, iman, şeriat ahkâmının gözetilmesi, hadislerle sünnetin revacı[115] ve ilimler mevcut değildir; bilâkis buralarda her türlü

• • • • • •

111 *Notices et Extraits*, XX, 445.

112 *Hüsnü'l-Muhadara*, II, 73.

113 Metinde "lâ-yezunnu"dur, "lâ-tezunnu" okumalıdır; Viyana'daki Mxt. 148 el yazması böyle okunuyor (Bu hususta Flügel, *Katolog*, II, No. 915'le krş.) vr. 58a.

114 Salâheddin tarafından tesis olunan sülâle (Salahaddin, bk. *Mir Islama*, s. 225).

115 Bu terimlerin mânaları hakkında bk. *Mir Islama*, No. 1, s. 47 vd.

bidatler göz göre [göre] icra edilmektedir". Halife II. Mütevekkil zamanı hakkında ise Süyutî; "Onu halk sevmekten kalmıyor" diyor.[116]

Fakat, bütün Müslüman uleması Mısır halifeliği hakkında bu fikirde değillerdi. Süyutî'nin fikirleri Mekkeli Kutbuddin tarafından itirazla karşılandı; Osmanlı sultanları zamanında yazan Kutbuddin, 1258 yılından sonra Müslümanların *halifesiz kaldıkları* fikrinde idi.[117] Kutbuddin haklı olarak Mısır halifelerini eskideki Abbasî halifeleri ile bir seviyede tutmak olmaz, diye ispat ediyordu; Bağdat'ta dahi (Büveyhoğulları ile Selçuklular zamanında) sivil iktidardan mahrum halifeler vardıysa da, hiç olmazsa bunların makamlarıyla mütenasip zahirî bir durumları (suret) vardı. Kutbuddin[118] bu halifelerden birinin 369/979-80 yılında bir Mısır elçisini kabul ettiğini tasvir ediyor: Halife omuzlarında Peygamber'in abası, kuşağında Peygamber'in kılıcı, elinde de Peygamber'in asası olarak taht üzerinde oturuyordu. Bu azamet karşısında hayrete düşen elçinin; "Bu Allah['ın] kendisi midir?" diye sorduğunda Büveyhli sultan güya ki; "Bu Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir" diye cevap vermiştir.[119]

İsimleri bizzat Mısır'da kesilen paralarda bile darp olunmayan Mısır Abbasîlerinin, Asya'daki bütün Müslümanların, kendi sultanlarının isimlerine rağmen, isimlerini bütün sikkelerde Allah ile Peygamber'in isimleri yanında gördükleri eski halifelerle karşılaştırılamayacağını ispat etmek zor bir iş değildi. Süyutî kendisi, eserinin[120] *melik, sultan* ve *halife* sözlerinin mânalarından bahsedilen kısmında, ne Mısır sultanlarının taşıdıkları müstesna haklar hakkındaki Zahirî nazariyesine, ne de bizzat Süyutî'nin bir halife memleketi sıfatıyla Mısır'ın haiz olduğu imtiyazlar hakkındaki fikirlerine uymayan tarifler veriyor. Kendisine sultan (melik) mı, yoksa halife mi desin diye daha I. Ömer'i ıstırapta bırakan şüphe hakkındaki hadis naklolunuyor: Kendisine; "Halife hukuk haricinde hiçbir şey almayan, hukuk haricinde hiçbir şey sarf etmeyen insandır. Şükür Allah'a ki sen böylesin. Sultan ise insanları tazyik eder, birinden alıp ötekisine verir" [denildi]. "Bu suretle halife yerde Allah'ın iradesini tahakkuk ettiren bir iktidar mümessili iken, melik mutat tipte sivil bir hükümdardır.

• • • • • •

116 *Hüsnü'l-Muhadara*, II, 72.

117 *Die Chroniken der Stadt Mekka*, III, 182: "Ve sâre'l-müslimûn bilâ halife" [Müslümanlar halifesiz kaldı].

118 *age*, s. 168. Kutbuddin kaynağı bana meçhuldür. İbn Esir (VIII, 521) bu elçiliği çok kısa sözlerle yalnız kaydediyor.

119 *age*, s. 184.

120 *Hüsnü'l-Muhadara*, II, 91 vd.

Sultana gelince, memleketinde birkaç melik bulunan bir hükümdar kendisine bu *padişahların padişahı* ünvanını verebilir; Mısır, Suriye, Afrika ve Andalozya ([Endülüs], İspanya) sultanları böyledirler; hem de böyle bir sultanın 10.000 süvariden az askeri olmamak lazımdır. Bunun memleketleri ile askerleri çok olursa o zaman kendisine *en büyük sultan* (essultanü'l-azam); meselâ Mısır, Suriye ve Cezire (Şimalî Mezopotamya) veya Horasan, Irak ve Fars veyahut Afrika, Orta Mağrip[121] ve Andalozya gibi geniş mahallere malik olursa, o halde, Selçuklulara denildiği gibi kendisini *sultanların sultanı* adlandırır".

Böylelikle Mısır'ın kendisinde, Abbasî halifeleriyle olan ilgisine bakmayarak, bir Müslüman sultanının itibarı münhasıran iktidarının derecesi ve idaresinin karakteri ile tayin olunan bir nazariye mevcut idi. Mısır dışında, Abbasî halifelerini tanımayan yerlerde bu nazariye daha makbul olabilirdi; bir devlet idaresinin şeriat ahkâmına ne dereceye kadar mutabık olup sultanlar ile taraftarlarına *halife* ünvanını takınmak hakkını vermek meselesi, ilâhiyat ilminin mümessillerinden, elbette ki tamamıyla başka bir şekilde hallolunuyordu.

.....

121 Burada *Afrika* tabiriyle kuzey kıyıdaki Tunus, Orta Mağrib tabiri altında da Tunus'un batısında olan mahal anlaşılıyor.

V

Mısır halifeleri ile sultanlarının iddiaları Bağdat halifeliğini imha eden bir devlet, yani Moğol fatihleri tarafından, elbette ki en az tanınabilirdi. Başka bir yerde (No. 1, s. 72 vd.) ben *Mir Islama* okuyucularını, Moğollar tarafından Ön Asya'da kurulan devletin putperest olduğu ve Müslümanlığı kabul ettiği zamanlara ait umumi vasıflarıyla aşina etmek vesilesini bulmuştum. Moğol idaresinin menfi bütün taraflarına bakmayarak biz, ne de olsa, Moğol istilâsının yalnız çöllerde değil, Çin, Ön Asya ve Doğu Avrupa gibi medenî memleketlerde bile Moğol devrinden evvel bu memleketlerde gördüğümüz siyasî nizamdan daha metîn bir nizamın kararlaştığını [istikrar bulduğunu] müşahede ediyoruz. Bunun gibi bir hadise Cengiz halefleri sülâlelerinin cazibesini desteklemeyebilmezdi, hem de bu cazibe Moğolların dinlerini değiştirdiklerinden sonra dahi kaybolamazdı: Hicretin ilk yüzyıllarına, Müslüman sülâleler için Müslümanlar tarafından imha olunan Müslümanlıktan evvelki İran sülâlelerine bağlanan bir şecere uydurulduğu gibi, şimdi de Moğol hanları, İslâmiyeti kabul ettikten sonra bile, evvelce olduğu kadar, şimdi de Cengiz Han'dan aldıkları hukuk esaslarını yüksek tutuyorlardı; kendisini doğrudan doğruya baba tarafından Cengiz'e bağlamak imkânında olmayan bir hükümdar, hiç olmazsa, padişah ailesiyle akraba olarak *damat* (gürgen) ünvanını taşımak hakkını edinmeye çalışıyordu.

Cengiz Han nesillerinin mevrusî hakları hakkındaki mefhum, Reşidüddin'in[122] Mısır sultanına karşı yapılan mücadeledeki muvakkat başa-

122 d'Ohsson, *Histoire des Mongols*, IV, 251.

rıdan sonra 1300 yılında Kazan Han'ın Dimaşk'a girmesi hakkında verdiği hikâyede her şeyden daha parlak ifade olunuyor. Kazan güya ki ahaliye müracaatla; "Ben kimim?" diye sormuş ve kendisine hemen; "Cengiz Han'ın oğlu Tulu'nun, onun oğlu Hülâgu Han'ın, onun oğlu Abaka Han'ın, onun oğlu Argun Han'ın, onun oğlu Kazan Han" diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine ise o; "Sultan Nâsır kimdir?" diye sorunca kendisine sultanın yalnız babasının adını söylemişler, dedesinin adını ise kimse bilmemiş, "o zaman", tarihçi ilâve ediyor; "herkes hakiki sultanın Kazan Han olduğuna inanmışlardır".

Kazan Han devleti, akrabasından Ebu Said Han'ın ölümü (736/1335) üzerine parçalandı; Moğolların Orta Asya'da kurdukları devletteki iktidar Kazan Han'ın katlinden sonra (747/1346) Cengiz Han neslinden Moğol ve Türk büyüklerinin ellerine geçti; fakat bu zattan sonra dahi ne İran'da, ne de Orta Asya'da hükümdarın Cengiz Han'dan kalan hukuklara istinat edebilir mi meselesi ehemmiyetini kaybetmedi. Kendi idaresi altında bütün memleketleri birleştirmiş bulunan Timur gibi bir fatih için bile (1370-1405) Cengiz'in dedesi ile Timur'un selefleri arasında güya ki bağlanmış bir antlaşma masalı[123] uydurulmuştur; bu masala göre birinin halefleri padişah, ötekinin halefleri de tam iktidar sahibi hakimler olacaklardı ve güya ki bu antlaşmanın hükmünce Timur seleflerinden bazıları çağlarındaki hanların zamanında Orta Asya'yı idare ediyor, nitekim Timur kendisi de Cengiz neslinden hanları tahtına oturtuyor ve bunların adına sikkeler darp ettiriyordu.

Fakat bu devir sülâlelerinin hepsi bu gibi masallardan istifadeyi ne beceriyor, ne de istiyorlardı. Moğol imparatorluğunun mevcudiyeti zamanında, Mısır sultanları saltanatından başka Moğol devletine muhasım ikinci bir devlet de Hindistan'da idi; imparatorluğun sukûtundan sonra kendilerini Moğol hanları haklarının varisi sayan bazı hakimler 'idâdında, türlü mahallerde hakimiyeti ellerine alarak Moğol devletinden kopan yerli sülâleler de vardı. Moğol hanları veraset hakları hakkındaki tasavvura bu gibi sülâleler evvelâ Mısır halifeliği idesini koyabilirlerdi ki bunlardan istifade dahi ettiler; sâniyen Kur'an (Âl-i İmran, 3/25) âyetini koyabilirlerdi, nitekim biz bunun daha XIII. yüzyılın başında Bağdat halifelerinin iddiaları aleyhine tevcih edildiğini [yukarıda] gördük. Bu tefsire göre iktidarı vermek veya almak hakkı yalnız bir tek Allah'a mahsus olup mevrusî hiçbir hakka ve herhangi bir insan iradesine bağlı değildir. Müsellah

.....

123 Tarihin bu ifsadı hakkında bir de bk. *Mir Islama*, No. 1, s. 67.

mücadele neticesi dahi keza Allah iradesinin bir ifadesi telâkki edildiğinden, Allah iradesi hakkındaki tasavvur, hayatta biricik iktidar kaynağının çok kere kuvvet hakkını tanımaya müncer oluyordu. İktidarını bilâ-vasıta Allah'tan alan hükümdara *Allah ve Peygamber naibi*, yani ki halife ünvanının intikali aynı derecede tabiîdir; *halifelik* sivil hükümdar iktidarının aynı oldu ve Kur'an'ın *halife* ile *hilafet*ten bahseden yerleri bu mânada yorumlanmaya başlandı.[124]

Bu görüş, görünürde, her şeyden evvel, ifadesini Hindistan'da buldu. Halbuki Mısır sultanları Abbasî halifeliğinin idesini kullandılar; Moğolların başka muhasımları, Kuzey Hindistan sultanları kendileri *imam* ve *halife* ünvanlarını aldılar. Daha XIV. yüzyılın başında[125] Hindistan sultanı kendisine *en büyük imam, dünyalar sahibinin halifesi* diyor ve başkenti Delhi'ye de *halifenin makarrı* (aslında, meskeni) adını veriyor.[126]

Buna bakmayarak, birkaç on yıl geçtikten sonra, aynı Hindistan'da, Mısır haricinde, ilk defa olarak, Mısır sultanları tarafından düşünülen halifelerin itibarı olan yüksek iktidar hakları kabul olunuyor. Bunun başlıca sebebi, görünürde, Moğollara karşı mevcut bulunan müşterek adavet zemini üzerinde ve Moğol devletinin önce zaafa uğratılması, sonra da parçalanarak kendi arazilerini genişletmek hususundaki müşterek bir arzu idi. Daha Moğol sultanı Ebu Said hayatta iken, 731/1330-1'de, bu maksatla Hindistan sultanı Muhammed b. Tuğrul (1325-1351)[127] tarafından Mısır'a bir elçilik geldi. Ebu Said öldükten sonra, İran'da ve kendisine komşu bulunan mahallerde kargaşalıklar başlayınca ve Mısır sultanı bu hadiseleri kendi faydasına kullanmaya çalışırken[128], Mısır ile ittifak, Hint hakimi için daha ziyade bir ehemmiyet kesbetti. Bu vaziyetlerin tesiri altında Hindistan sultanı "Hiçbir sultan veya hakimin Abbasîler nes-

• • • • • •

124 Bu şekildeki yoruma her şeyden ziyade Kur'an'ın, Allah'ın Davud'a (as) hitabından bahseden âyeti (Sad, 38/25) uymaktadır: "Ey Davud, biz seni yeryüzünde (kendimize) naip tayin ettik; insanlar arasında adaletle hükmediniz".

125 Sultan Alâeddin (1296-1316) tarihinin müellifi Emir Husrev, bu sultan *kendi zamanının halifesi*dir, diyor (Erskine, *History of India*, III, 85).

126 A. Lichatschew, Zap. Vast. Otd. İmp. R. Ark. Obş., I, 68'de. St. Lane-Poole, *The Coins of the Sultans of Dehli in the British Museum*, Londra, 1884, s. 44 vd. Bundan önce Hindistan'da olduğu gibi, Yemen'de de paraların üzerinde 1258 yılında katlolunan Halife Mustasım'ın adı darp edilip duruyordu (*age*, s. 27 vd; keza *The Coins of the Muhamm*, States of India, Londra, 1885, s. 10 vd.).

127 Weil, I, 353.

128 *age*, I, 345 vd.

linden bir halifenin tasdikini almadıkça meşru sayılamaz"[129] sonucuna vararak halifeden böyle bir diplom edindi ve 741/1340-1'den itibaren kendi paralarında halifenin adını darp ettirmeye başladı. Bu suretle halife Mısır'ın kendisinde artık çoktan beri görmediği bir şerefe Hindistan'da mazhar oldu; beş yüz yıl evvel İran'da olduğu gibi, şimdi de Hindistan'da paralarda yalnız halifenin adı basılıyor ve yerli hükümdarın adı katiyen zikredilmiyordu, gerçi halihazırda hangi halifenin tahtta olduğu hakkında Hindistan'da sarih bir malumat bile yoktu. Halife Müstekfî 740/1340 yılında ölmüş iken bunun adı 744/1343-4 yılına kadar Hint paralarında darp olunuyordu.[130] Abbasî halifelerinin yüksekliklerini sonraki sultan III. Firuz Şah (1351-1388) dahi tanıdı.[131] Biraz daha sonra[132], 755/1354 yılında, Güney İran'da vaktiyle Moğol hanı Ebu Said'in naibi olup Muzafferîler sülâlesini kuran Mübarizüddin Muhammed Mısır sultanına biat etti; Ebu Said Han'ın ölümünden sonra o Moğol geleneklerini terk ederek şeriatin gayretkeşi oldu; din emirlerini bozan her hareket onun zamanında çok şiddetle cezalandırıldığından kendisine *muhtesip*, yani polis dediler.[133] Abbasî halifesine biat dahi dinî bir fazilet eseri olarak telâkki edilebilir. Fakat Mübarizüddin'in daha az faziletkâr olan halefi Şah Şüca (1359-1384) dahi Mısır Abbasîlerinin halifeliğini tanıdı. Umumiyetle Mısır halifeliğini tanımak Moğol geleneklerini atmanın en bariz bir alâmeti olarak telâkki olunuyordu; 1405 yılında Timur'un torunu Pir Muhammed amcası Şahruh'a karşı ayaklanınca, kendisine, ezcümle "Mısır'da yaşayan Abbasî halifelerinden saltanat sürmek hakkını tasdik eden bir yazı almayı ve böylelikle Moğollar devrinde hüküm süren kanunların men'ini" tavsiye ettiler.[134]

• • • • • •

129 *Tarih-i Firuz-şahî* kitabının müellifi Ziyaeddin Barnî'nin ibaresi (Erskine, *History of India*, III, 240).

130 Zap. Vast. Otd., I, 70 vd.

131 Hint sultanının Mısır sultanının himayesini güya ki kabul etmiş olduğu, malum bir derecede, nümizmatik doneleri üzerine teyit olunmamaktadır (Weil, I, 461). Hindistan'ın sonraki sultanları da III. Mütevekkil de dahil olmak üzere kendi paralarında Mısır Abbasîlerine keza halife diyorlardı (St. Lane-Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi*, s. 104).

132 Weil, II, 15.

133 Bu hükümdarın Fr. Veit'ın "Des Graben von Platen Nachbildungen aus dem Diwan des Hafis", (*Studien zur vergleichen den Literaturgeschichte*, herausg. v. Prof. Dr. M. Koch, s. 429) makalesindeki tavsifiyle krş. *Muhtesip* vazifesi hakkında bir de *Türkestan*, vs., II, 240 vd. bk.

134 *Notices et Extraits*, XIV, birinci kısım, s. 39.

Osmanlı sultanı I. Bayezid'in 797/1394-5 yıllarında[135] halifeden, kendisinin sultanlığını tasdik için yazdığı mektubun[136] hakiki olduğu doğru ise, Bayezid'in attığı bu adım, her ihtimale göre, daha o zaman Mısır ile Osmanlı devleti arasında Moğol geleneklerinin başlıca mümessili bulunan Timur aleyhinde birlikte yapılacak askerî harekât hakkındaki müzakerelerle ilgili olacak.[137] O zamandan beri İran ve diğer Ön Asya mahallerinde olduğu gibi Cengiz Han neslî ile akrabasının mevrûsî haklarına rücu etmez oldular (Orta Asya'da bu haklar şimdi bile tamamıyla hükümden düşmüş değildir), Abbasî halifelerini de unuttular; XV. yüzyılın ikinci yarısında Mısır, Suriye ve Hindistan hudutları haricinde, görünürde, kimse bunlardan bahsetmiyordu. Ön Asya'da ne Timur neslinden olanlar, ne bunların rakipleri artık ne Cengiz Han'a, ne de Abbasîlere istinat etmiyorlardı. Bunun yerine, şimdiki halde Müslümanların siyasî dünya görüşlerini mühim derecede tayin eden başka fikirler ileri sürülüyordu: 1. Allah'ın yeryüzünde naibi (halifesi) olarak faziletli Müslüman hükümdarı hakkındaki tasavvur, ki bu tasavvura göre o, kendi iktidarı için yalnız tek bir Allah'a medyûndu; 2. Bütün Müslümanlar için mukaddes sayılan Mekke ile Medine şehirleri ile bu mukaddes makamların müdafi ve hâmisi olan Müslüman devleti arasındaki rabıtanın berkarar edilmesi; 3. Bütün üyelerinin bilâ-şart ve kayıt kendi reisine tabi olacak dinî kardeşlik idesi.

Mısır haricinde kâfirlerle haleflerinin hakimiyetine karşı, faziletli Müslüman hükümdarının halife sıfatıyla vazedilmesinin, biz, Abbasî hilafeti idesinden daha evvel ileri sürüldüğünü gördüydük. Aynı şekilde Abbasî halifelerini tanımanın kendileri için mânevî bir işmar demek olan Kazan Han ile naipleri akrabalıklarını hatırlamayan Mısır sultanlarına mukabil sade padişahların halefleri değil, aynı zamanda *İslâmın padişahları* veya *İslâmın sultanları* idiler. Timur kendisini yalnız Moğol hanları hakimiyet haklarının varisi saymakla kalmıyor, aynı zamanda din aleyhinde işlenen cürümlerin intikamcısı ve fethettiği memleketler-

.....

135 *Tableau de L'empire Ottoman*, I, 233'de başka bir tarih vardır.

136 J. v. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II'de Ausgabe, I, 195. Mektubun, her halde, hiçbir sonucu olmamıştır; bizzat kendi memleketlerinde Osmanlı hükümdarları önce de kendilerine sultan diyorlardı (bk. M. v. Berchem, *Die Muslimischen Inschriften von Pergamon*, Berlin, 1912, s. 7vd.). Mısır'da ise bunları XV. yüzyılda dahi bu sıfatla tanımıyorlardı; İbn İyas'ın Makrizî'ye istinaden kaydettiği (Mısır neşri, III, 237) sözleriyle krş.

137 Weil, *Geschichte des Abbasidenchalifats*, II, 47.

de dinî ahlâkın nâzımı olarak görüyordu. Şia vilâyetlerinin ahalisi Peygamber yâranının hatırasını sevdikleri, Dimaşk ahalisi de seleflerinin Hz. Ali ile evlâdına karşı işledikleri cürüm için tecziye olunurlardı.[138] Ahlâkî fazileti ihya eden Timur kendi taraftarları nazarında *hilafetin melcei*, yani halife idi.[139]

Timur'un, putperest Moğol hanlarından tevarüs ettiği haklara önem verdiğini biz yukarıda gördükse de, kendisinin en yakın selefleri zamanında en kesin bir şekilde veraset veya vesayetle alınan bir iktidarın Allah'ın iradesi için hiçbir ehemmiyeti yoktur; çünkü o, iktidarı, bilâ-vasıta, kendisinin seçtiği zata verir. Timur tahtı kendi torunu Pir Muhammed'e vasiyet etmişti; fakat meşru veliahtı, Timur'un diğer torunu Halil Sultan önlemiş oldu. Pir Muhammed taraftarları Halil Sultan'a müracaatla kendisinden, Timur'un hangi vasiyeti üzerine o, Semerkant üzerindeki hakimiyeti benimsiyor? diye sorunca; "İktidarı Timur'a vermiş bulunan yüksek kudret onu bana da vermiştir" cevabını verdi.[140] Halil Sultan'ın hakimiyeti yalnız muvakkat idi; bütün devlete şamil olan yüksek iktidar Timur'un bütün rakiplere üstün gelen küçük oğlu Şahruh'a geçmiş oldu. Şahruh da kendi muvaffakiyetini münhasıran Allah'ın iradesiyle izah ediyordu; mevrusî haklara taalluk eden bütün sorulara o; "Ebedî olan tek bir Allah'dır, iktidar yalnız O'na aittir, onu veren de alan da O'dur, istek [irade] Allah'ındır" diye cevap veriyordu.[141]

Şahruh'un saltanatı zamanında (1405-1447) Mısır hudutları dışında anlaşıldığı mânadaki hilafet idesi tam bir ifadesini alıyordu. Cengiz Han yasasının tebdil edildiği ve yalnız şeriatin hükmünde baki kaldığı resmî vesikalarda izah olunuyordu.[142] Yalnız Semerkant'ta, anlaşılan yerli ahalinin görüşüyle hesaplaşılarak Cengiz Han neslinden hanlar koyuluyorduysa da bunların adları, Timur zamanında olduğu gibi, artık paralarda darp olunmuyordu. Şahsına ait olup babası zamanında ciddiyetle tatbik olunan Moğollardan tevarüs edilen saray merasimlerini hükümdar biz-

• • • • • •

138 W. Barthold, *Historisch-geographische Übersicht über Iran*, (russ.), Petersburg, 1903, s. 160 (orada kaynaklardan da iktibaslar vardır).

139 Zap. Vast. Otd. Ark. Obş., XV, 223'deki Gıyaseddin Ali metniyle krş.

140 *Notices et Extraits*, XIV, birinci kısım, s. 83.

141 *age*, s. 104.

142 Blochet'nin *Introduction à l'Histoire des Mongols de Rashid-ed-din*, s. 249 vd'ında Çin imparatoruna yazılan mektup metniyle krş. Cengiz Han kanunlarının kaldırılması hakkındaki sözler 251. sahifededir: "Ve yargu ve kavaid-i Cengiz Hanî mürtefî est" [Cengiz Han'ın yasa ve kanunları meriyetten kaldırıldı].

zat ilga etti. Hükümdar müstahfızlarla halktan ayrılmamış ve bunun neticesinde de tarihçi Hafız Ebru'nun dediğine göre[143], 1427 yılında hayatına kastedilebilmişti.

Halbuki Şahruh bu devirde sade kendisine tâbi bulunan bütün Müslümanların değil, fakat Hindistan'dan Mısır ile Küçük Asya'ya kadar, Müslüman dünyasındaki bütün sultanların da hükümdar ve *halifesi* olmak istiyordu. Hindistan, Mısır ve Osmanlı sultanları, daha az iktidarda bulunan bir sıra hakimlerden mâada, kendilerini Şahruh'un naipleri saymak üzere ondan hilatler ve fermanlar alıyor, adını hutbelerde zikir ve paralarda darp ediyorlardı. Onun bu istekleri yalnız Mısır tarafından şiddetli bir red ile karşılandı.[144] Aynı Hafız Ebru[145], Şahruh'un Hindistan sultanı Hızır Han'dan (1414-1421) kararlaştırılmasını istediği hutbenin metnini naklediyor; bu hutbede Şahruh'tan şu sözlerle bahsolunuyordu:

> "Ey Allahım, devlet ile din esaslarını ebedîleştir, İslâm'ın bayrağını yükselt ve en büyük sultanın, en adil hakanın[146], bütün milletlerin ulüvv-i cenap sahibi hükümdarının, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, suyun ve berrin âmiri, emniyet ve asayiş umdelerinin yürütücüsü, adalet ve umran bayrağının yükselticisi, Allah'ın yerlerinin muhafızı olup, Allah'ın bendelerine yardım eden, göğün yardımını gören, düşmanlar üzerinde zafer kazanan, yeryüzündeki barış, adalet ve iman zatıyla kâim olan Şahruh Bahadır Han'ın devletini muhafaza etmekle inkâr edilemeyen şeriati muhkemleştir; Allah, azimü'ş-şan, onun padişahlığını, yeryüzündeki halifelikteki sultanlığını daim ve re'fet ve şefkatini bütün dünya sakinlerine feravan eyleye".

Şahruh öldükten sonra Timur varisleri arasında artık bu gibi iddialarda bulunan bir hükümdar yoktu. Şahruh'tan sonra sülâlenin elindeki arazi oldukça azaldı, hem de bu arazi bile bermutat birkaç hakim arasın-

• • • • • •

143 Oxford yazması, Elliot 422, vr. 435b: "Şart-ı selâtîn ve siyaset-i mülûk terk kerde-i avâmrâ ez-rehgüzer men' nefermûde" [Sultanların şartları ve meliklerin siyaseti terk edildi, avam için ise men emredilmedi].

144 Weil, II, 201 vd. Osmanlı sultanı II. Murad (1421-1451) Şahruh'un gönderdiği elbiseyi giydi ve Mısır sultanının ayıplamasına, bunu dostlarının çevresinde yalnız alay olsun diye yaptığı cevabını verdi (*age*).

145 Petersburg Üniversitesi Umumî Kütüphanesi'nin el yazması, Donn, 290, vr. 323b.

146 [Hakan] Türk ünvanı *kağan*ın Arapça transkripsiyonu[dur]. (Rus vekayinâmelerindeki Hazar *kağan*larıyla krş.).

da bölüşülüyordu. Fakat bu hakimler arasında dahi İslâm ile şeriatin müdafii, ilim ile sanatların hâmisi olmak hasebiyle bir dereceye kadar meşhur olup kendi taraftarlarının nazarında *halife* olarak kalıyorlardı. XV. yüzyılın sonunda Horasan ile komşu mahallere malik bulunan Sultan Hüseyin (öl. 911/1505) böyle idi. Orta Asya müellifi Vasıfî'nin[147] dediğine göre, Özbek devletinin kurucusu Timurîlerin düşmanı olan Şeybanî bile; "Peygamber'in zamanından beri yeryüzüne Sultan Hüseyin'den daha fazıl, hayırhâh ve akıllı bir padişah gelmemiştir" [diyor]. Hüseyin'in çağdaşı, İran şiiri tarihinin müellifi Devletşah kendi hükümdarı hakkında; "Onunla hilafet tahtı süslenmiştir" diyor.[148]

Şeybanî (öl. 916/1510) Orta Asya ile İran'daki zaferlerinden sonra, kendi paralarında keza kendisini *devrin imamı ve Rahman'ın halifesi* (imamu'z-zaman ve halifetü'r-Rahman) diye adlandırmaya başladı. Sonraları tarihçiler, Müslüman dünyasının büyük olmayan yalnız bir kısmına malik olup mukaddes şehirlerle hiçbir münasebetleri olmasa da az çok kudret sahibi olan Müslüman sultanlarına halife ünvanını vermek imkânını buluyorlardı; meselâ Tarihçi Muhammed b. Veli XVII. yüzyılın yarısında çağdaşı bulunan Buhara hanı Nadir Muhammed'e *halifetu'r-Rahman* demiştir.[149]

Hilafet hakkında beslenen bu tasavvur, bizim anladığımız mânadaki devlet mefhumu ve milletlerarası devletler hakkı gibi, başında Abbasî halifesinin bulunduğu eski Müslüman dünyası hakkında bir vahdet olarak beslenen tasavvur kadar telifi kabil olmayan bir nesne idi. Müslüman dünyasında da, Batı Avrupa'da olduğu gibi, biz devlet hakkında umumi faydanın hatırı için bir cemiyete mensup olan fertlerin kendi iradelerinden bir şahıs faydasına fedakârlıkta bulunmak esasına dayanan bir cemiyetten ibaret olduğu nazariyesini buluyoruz.[150] Fakat devlet hakkında beslenen bu unilater [tek taraflı] anlam mümin bir Müslüman için yegâne hukuk kaynağı bulunan din tarafından aydınlanmıyor ve devlet hakkındaki bu biçim anlam ile devlet patriyotizmi Müslümanların ekserisine yabancı kalıyor. Nitekim o, haddizatında, Fransız ihtilâlinden önce

.....

147 Asya Müzesi'nin el yazması, 568ba, vr. 303a.

148 Dawlatshah, *Tadhkiratu'sh-shuarà*, ed. Browne, s. 458.

149 Zap. Vast. Otd., XV, 256.

150 Hive hanı Ebulgazi (1643-1663) kendi eserinde böyle bir fikir beyan ediyor. Krş. *Aboul-Ghazi Behâdour Khan*, Histoire etc., publ. par le Baron Desmaisons, texte, s. 276. Ebulgazi tabiî kendi İngiliz çağdaşı Hobbes'un sözlerini tekrarladığını tahmin bile etmemiştir.

Batı Avrupa milletlerine de yabancı idi.[151] Müslüman dünyasındaki bütün kadıların ve diğer mansıp sahiplerinin bir *imam*, yani Müslüman cemaatinin reisi sıfatıyla bir hükümdar tarafından tayini zaruri görülüyordu; hem de bunu yaparken siyasî hudutlar nazar-ı itibara alınmıyordu. Fiilen Türkmenler de, Rus istilâsından evvel hakimler (kadılar) kendi tayinleri hakkında fark gözetmeden ya Buhara, ya da Hive hanından yarlıklar alıyorlardı, halbuki Türkmen halkı ne ötekisine, ne de berikisine tâbi değildi.[152] Müslüman hükümdarının İslâmiyet ile Müslümanları müdafaa etmek vazifesi, idaresindeki memleketlerin hudutlarıyla tahdit olunmuyordu. Nitekim Schiller'e göre, idaresi tebealarının saadetini temin edecek bir hükümdar yalnız bütün dünyayı kendisine tâbi etmek hakkında değil, buna mecburdur da.[153] Bunun gibi ideal bir Müslüman hükümdarı yeter dereçede bir kuvvete malik olursa, bu kendi hudutları haricinde dahi bütün Müslümanları kâfirlere karşı müdafaa etmek mecburiyetindedir. Ebulgazi'nin dediğine göre[154] tacirlerden Hacı Kutas, Hive hanı Hacı Muhammed'in (1558-1602) gadrine uğrayarak, Buhara hanı Abdullah'a (1557-1598) müracaatla himaye istedi. O ise kendisine dedi ki: "Hacı Muhammed benim gibi bir padişahtır; Urgenç (Hive hanlığı) müstakil bir memlekettir; han bana tâbi değildir". Buna ise, müracaat eden zat dedi ki: "Yarın, Allah kadı, Peygamber de müdafi olunca ben seninle birlikte Allah huzuruna çıkar, tazim eder ve derim ki; ey Allah, Hacı Muhammed Han'ın Abdullah Han'ın tebealarından fazla bir kuvveti yoktu; Abdullah Han'ın yetişir derecede kuvveti vardı. Fakat o benim hakkımı alıp bana vermedi". Bundan sonra han kendisini müracaat edenin istediğini tatmine [kendini] mecbur gördü.

Böylece, her Müslüman hükümdarının diğer hükümdarlar arasındaki durumu, fiilen haiz olduğu iktidarının derecesi, idaresinin mahiyeti ve dine karşı olan ilgisi ile tayin olunuyordu. Birincisi ikincisi kadar ehem-

151 J. J. Rousseau *vatandaş* ve *vatan* sözlerinin eski zamanlardan sonra her türlü mânadan düştüklerini söyleyerek bunların yeni lisanlardan çıkarılmasını talep ediyordu (*Emile*, 1848 yılı neşri, s. 10).

152 A. Lomakin, *Das Gewohnheitsrecht der Turkmenen* (russ.), Aschabad, 1897, s. 55 vd.

153 Don-Carlos, son sahne III. geliş:

Dann, Sire, wenn Sie zum glücklichsten der Welt
Ihr eignes Königreich gemacht -dann ist
Es Ihre Pflicht, die Welt zu unterwerfen.

154 Aboul-Ghâzi, publ. par Desmaisons, texte, s. 257 vd.

miyetli idi; Mekke şerifleri mukaddes şehire malik bulunuyor ve Peygamber neslinden bulunuyorlardı (torunu Hasan vasıtasıyla), fakat Müslüman dünyası bu ehemmiyetsiz hakimleri İslâm dünyasının *halife* veya *sultanları* diye tanımadı. Öbür taraftan, kudret sahibi sultanlar için kendi hakimiyetlerinin Mekke'de tanınması ve hiç olmazsa, orada vücuda getirilen inşaata ve züvvârın icra ettikleri ayinlere, devletlerinin nüfuz ve itibariyle mütenasip bir şekilde iştirak etmeleri son derece mühimdi. Bu hususdaki bütün teşebbüslerin, *her iki mukaddes şehrin hâdimi* (hâdimü'l-Haremeyn) sıfatıyla Mısır sultanı tarafından anûdâne bir mukavemetle karşılaştığı tabiî idi.

Moğol sultanlarının İslâmiyeti kabul etmeleri üzerine hakimiyetlerinin Mekke üzerinde tanınması uğrundaki teşebbüs hemen başladı. 1316 yılında Olcayto saltanatının sonuncu yılında[155] Moğollar tarafından Basra'dan Mekke'ye büyük olmayan bir kıta (4000 süvari) gönderildiyse de bu sefer maksadı temin etmedi: Sultanın ölüm haberi üzerine askerlerden bir kısmı kendi sergerdesini terk etti, üst tarafı da çöldeki bedevîler tarafından inhizama uğradı. 1318 yılında, Mekke'de bir devrim oldu; asiler tarafından Mısır sultanının adı hutbeden çıkarıldı ve yerine Moğol hanı Ebu Said'in adı konuldu; fakat bu hareket de Mısırlılar tarafından kolaylıkla bastırıldı.[156] Sonraki yıllarda Moğollarla Mısırlılar arasındaki münasebetler iyileşti; küçük yaştaki Ebu Said'in[157] velisi Emir Çoban, kendi masrafıyla Mekke'ye bir su arkı çektirdi, Medine'de bir medrese yaptırdı ve aynı şehirde kendisi için bir türbe yaptırmaya başladı.[158] Kendisini Moğol hanlarının varisi sayan Timur, aynı zamanda Mekke ile olan münasebâta büyük bir önem veriyordu. Mekkeli olan Seyyid (Peygamber evlâdı) Bereket, 1370 yılında, mukaddes şehirlerin mümessili sıfatıyla, Timur'a bir davulla bir bayrak getirdi; Timur bu hediyeyi büyük bir ihtiramla kabul etti. Timur saltanatında kalan Bereket hayatının sonuna kadar burada büyük bir ihtirama mazhar oluyordu, sonraları cesedi Timur ile ahfadının medfun bulunduğu türbede gömülmek üzere Semerkant'a naklolundu. Ön Asya'daki askerî başarılarından dahi Timur, kendi devleti ile Mekke arasında sıkı münasebet tesis etmek için istifade etti; 1405 yılında Bağdat'tan, Timur'un oğlu tarafından en parlak bir kervan gönderildi.[159] Şahruh, Mısır sultanından Mekke'ye hediyeler ve Kâbe'ye örtü

• • • • • •

155 Onun için bk. *Mir Islama*, No. 1, s. 80 vd.

156 Weil, I, 313 vd.

157 Krş. *Mir Islama*, No. 1, s. 104.

158 Well, I, 322.

gönderilmesine müsaade edilmesini ısrarla istiyordu; elçiler Mısır'da haşin bir muamele görüyorlardı. 848/1444 yılında teşebbüs yenilenmek istenince kimse bu teşebbüsü gönül rızasıyla üstüne almak istemediğinden kavgaya müracaat etmek lazım geldi.[160] Beklenmedik bir surette bu defa Mısır sultanı Şahruh'un ricasını kabul etti ve Kâbe, Yezd'de dokunmuş bir kumaşla örtüldü. Bu suretle, Tarihçi Abdurrezzak-ı Semerkandî'nin kaydettiği vechile, Şahruh, kendisinden evvelki sultanlardan çok azına nasip olan *büyük işi* yapmayı başardı.

Şahruh'un rakipleri ile düşmanları dahi Mekke ile münasebet tesis etmeye çalışıyorlardı. Karakoyunlu Türkmen sülâlesi bile bir istisna teşkil etmiyordu (bunlara bayraklarındaki kara koyun resmine göre Karakoyunlu deniliyordu); Ön Asya'daki hakimiyet kısa bir müddet esnasında kendilerine geçmiştir; Müslüman yazarları kendilerini o zaman için müstesna bir özellik teşkil eden dinsizlikle itham ediyorlar. Timur ile Şahruh'un çağdaşı bulunan Kara Yusuf'a karşı, 821/1418 yılında, Mısır'da cihad ilân olunmuştu.[161] Onun oğulları, Mısırlıların dediğine göre, tamamen Allahsızlardı.[162] Bunlardan yirmi yıldan fazla (814/1411-836/1432-3) Abbasîlerin başkenti Bağdat'ı elinde tutan Muhammed, güya ki Hristiyan olmuş, ahaliden birçoğunu kendi tarafına çekmiş ve ulemayı takip etmiştir. Biraderi İskender de keza Hristiyan, fakat daha az mutaassıp idi; üçüncü biraderi, Ispahan bir hod-endîşti.[163] Kara Yusuf oğullarının hepsinden en büyük bir iktidara sahip olan Cihanşah bile (1437-1467) Tebriz'de muazzam bir cami yaptırdı. Devletşah'ın söylemesine[164] göre o, "İslâm devrindeki bütün sultanların en faziletsizi idi". O İslâmdan nefret ediyor ve müstehcen hiçbir hareketten geri kalmıyordu. Bütün bunlarla beraber Bağdat'ın aynı sahibi bulunan Muhammed b. Kara Yusuf, ki sonraları güya ki İslâmiyeti terk etmiştir, 816/1413 yılında Mekke'ye züvvârlar göndermiş ve bu yılda mukaddes şehirde hutbe okunurken Kara Yusuf ile oğlunun adları zikrolunmuştur.[165]

• • • • • •

159 Al-Fâsî'de böyle (Wüstenfeld, *Die Chroniken der Stadt Mekka*, II, 289). Anlaşılan o zaman oğlu Ebubekir'le Bağdat'ta bulunan Miran Şah'dan bahsolunmaktadır.

160 Abddürrezzak-i Semerkandî'ye göre böyle (St. Petersburg Üniversitesi'nin el yazması, No. 157, vr. 265b). Aynı elçilik ve sonuçları hakkında bir de Weil, II, 238'e bk.

161 Weil, II, 143.

162 *age*, II, 200, not.

163 *age*, II, 142 ve 199.

164 Dawlatshah, *Tadhkiratu'sh-shuarà*, Browne neşri, s. 457.

165 *Die Chroniken der Stadt Mekka*, II, 295.

Fakat mukaddes şehirlerin hâmileri olmak sıfatıyla Mısır sultanlarının müstesna durumu, uzun zaman ne Timur ile Şahruh'un, ne de halefleri nin *hilafeti*, ne *Karakoyunlu* Türkmenleri, ne de kendilerini tebdil eden (XV. yüzyılın ikinci yarısında) *Akkoyunlu* Türkmen sülâlesi tarafından sarsılmadı. Tehlike başka taraftan, 1453'te İstanbul'u alarak daha I. Mehmed zamanından beri (1402-1421) Mekke'ye para gönderen[166] halaskâr Osmanoğulları sülâlesi tarafından geldi.

Birkaç kelime de (bütün nevilerini kavramıyorsa dahi) *dervişlik* adı altında malum olan hadise hakkında söylemek kalıyor. Siyasî İslâm tarihi için bu, belki de, mukaddes şehirler kültünün Peygamber'in hatırasıyla sıkı surette bağlı olduğu Mekke ile Medine'nin cazibesinden çok az bir ehemmiyet arz ediyordu. Halbuki dervişlik kendisini Hz. Muhammed'e ve birinci halifelere ait ehâdîs ve ahbâra bağlayan bütün teşebbüslere bakmayarak, ne de olsa, ilk Müslümanların din ve maişetleriyle tam tezatta bulunan bir unsurdur. İslâm tarihindeki diğer bütün hadiseler gibi, dervişlik de daha az tetkik olunmuştur. Tetkikçiler daha çoktan Budizm ile beraber Hristiyan ruhbanlığının dahi dervişlik üzerinde müessir olduğu neticesine varmışlardır; fakat bu hadiseyi bütün teferruatı ve türlü merhalelerinde daha ciddî bir şekilde tetkik etmeye daha teşebbüs edilmemiştir. Ezcümle, çağdaş derviş tarikatleri nizamnamesinde görülmeyen evlenmemek talebi bile her zaman İslâma yabancı olmamıştır: XII. yüzyılda Şattülarab'ın Fars körfeziyle kavşağındaki meskün adada, Müslüman dünyasının kendisine mahsus bir *afonu* vardı; burada *sufilerle*[167] *târik-i dünya*lar yaşıyorlardı ve burada tek bir kadın bulunmuyordu.[168] Yanılmıyorsak, Ortaçağların ikinci yarısında önce biricik bulunan Benediktler tarikati yanında birkaç yenilerinin peyda oluşu ile XII. yüzyıldan başlayarak Müslüman dünyasındaki *şeyhlik* ile *müritlik* muvaffakiyetlerinin, kronoloji bakımından tetabukunun şüphesiz veya tesadüfî olduğu da gösterilmemiştir. Haçlılar seferi devri (ve sonraki yüzyıllar) Katolik dünyasında ruhbanlık yayan tarikatlere elde kılıç olarak din düşmanlarına karşı mücadele etmekle mükellef bulunan *ruhanî şövalyeler* tarikatleri mensuplarının da kavuşması lazım gelirken, Müslüman Ön Asya'sı için dahi Kuzey İran'da, fazla devamlı olmasa da, bir sıra müstakil devletler teşkil eden şeyhliğin siyasî en büyük başarılarını kaydeden bir devir

166 *age*, III, 256 (yukarıdan).

167 Bu söz hakkında yukarıya bk.

168 Bu mesken hakkında 538/1143-4'te kendisini ziyaret eden bir müşahidin hikâyesine malikiz (*Bibl. Geogr. Arab.*, II, s. X).

idi.[169] O zamandan beri Avrupa'da dinî ide, evvelki ehemmiyetini kaybetti ve yalnız bir din tarikati, Malta, geçmişin bir kalıntısı olarak XVIII. yüzyılın sonuna kadar siyasî varlığını muhafaza ediyor. Sahra-yı Kebir'den tutarak tâ Çin'e kadar, Müslüman dünyasının her tarafında, son yıllara varıncaya kadar devam eden asırlar müddetinde dervişlik, İslâmda siyasî birkaç hareket dahi yarattı; fakat bu hareketlerden herbiri yalnız mahallî ehemmiyette idiler. Hareketin siyasî ehemmiyeti dahi ekseriyetle yalnız muvakkat idi ve yalnız bir defa XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın başında, şeyhler sülâlesi kuvvetli bir devlet teşkil etmek başarısında bulundular.

Azerbaycan'daki Erdebil şehrinden çıkan bu sülâlenin elde ettiği müstesna başarı için neye medyûn olduğu meselesinin mütalâasına girişmeyeceğiz. Devletin müessisi İsmail Safevî'nin Şiîliği kabul ettiği, anlaşılan büyük ehemmiyeti haiz olmuştur; bu mezhep o zamandan beri İran'ın resmî devlet dini olarak kalmıştır. Tarihin cesaretli bir tahrifiyle[170] İsmail ile halefleri Sünnî olan seleflerini bile Şia yaparak Erdebil'deki mezarlarını dinî bir kutsiyetle (kült) hâlelendirdiler. İsmail ile taraftarlarının bu hususta millî Fars gayeleriyle hareket etmiş oldukları hakkındaki mutad fikir[171] tenkide tahammül edecek bir durumda değildir; sülâleyi yetiştiren Azerbaycan ahalisi daha o zaman Türkçe konuşuyordu ve Türkçe, sonraları dahi Safevî devletinde saray ve ordu dili olarak kalmıştı.[172] Fakat Şiîlik İran'ın Fars ve Türk olan ahalisini siyasî bir vahdet haline getirdi. *Şeyhler*le *müritler*in başarılarını izah eden XIV. yüzyılda canlanan din idesi[173] Şiîlerle Sünnîler arasındaki adaveti eskisinden daha kesin ve barışmaz bir hale getirdi; bu devirde (ki önce buna rastlanmazdı) Sünnî sultanlar paralarında dört halifenin (hulefa-yı râşidîn), Şiîler de on iki imamın adlarını darp ettiriyorlardı. İlk üç halifeyi tanımayan İran Şiîleri,

• • • • • •

169 Horasan'daki Serbedarlar, Mazanderan ile Gilan'daki Seyyitler (St. Lane-Poole, *Müslüman Sülâleleri*, W. Barthold'un tercümesi, SPB [St. Petersburg Üniversitesi], 1899, s. [silik] ve 293).

170 W. Barthold, *Historisch-geographische Ubersicht über Iran* (russ.), Petersburg, 1903, s. 144. İsmail'in yalnız Şia olduğu Arap tarihçilerine de malumdur; bk. Weil, II, 402. *Die Chroniken der Stadt Mekka*, III, 274.

171 XVI. yüzyıl Şia hareketini, N. Ya. Morrea dahi "yerli geleneklerin yeniden doğması esası üzerinde peyda olup zindelik veren yeni millî kültür hareketi" diye kabul olunabilir" [şeklinde izah ediyor] (*Hiristianskiy Vastok*,. T., I, s. 96).

172 Ziyafetten sonra şahın askerleri tarafından okunan bu teganninin Olarii tarafından naklolunan (Adam Olarii, *Ausführliche Beschreibung* etc., s. 512) suretiyle krş.

173 Sehir-eddin's *Geschichte von Tabaristan*, herausg. von B. Donn, s. 328.

düşmanları tarafından kâfirler sırasında görülüyor. Şiîlik, bir devlet dini olarak, böylelikle, İran ile batıdaki komşularıyla doğudaki komşuları arasında geçilmez bir uçurum açtı ve böylece memleketin siyasî vahdeti ile istiklâli için güvenilir bir mesnet vücuda getirdi. Bazı hükümdarların memlekette Ortodoks Müslümanlığı ihya etmek teşebbüsü (XVIII. yüzyılda) memleket üzerinde müessir olamadı; bu teşebbüslerin hemen akabinde Şia mezhebi evvelki ehemmiyetini iade etti. 203/818 yılında Meşhed'de defnolunan İmam Ali b. Musa Rıza'nın mezarı memleketin kudsî başlıca türbesini teşkil etti; İran'ın, umum tarafından tanınmış bir hükümdardan mahrum bulunduğu iki saltanat arası zamanlarda paralarda bazen bu imamın adı darp olunuyordu. Sülâlenin mevcut bulunmadığı bir devirde bile devlet vahdetinin bir sembolü olarak kalabilen bir kudsiyete, kendi maksatları için cihad idesinden istifade etmeyi, Mekke ile Medine'nin cazibesini, sonraları hatta hilafet idesini kullanabilen Osmanlı sultanları imparatorluğu da müstesna olmamak üzere başka hiçbir Müslüman devlet malik değildir.

VI

XIV. ve XV. yüzyıl Müslüman sülâlelerinden yalnız Osmanlı sultanları kâfirler üzerindeki büyük zaferlerle kendilerini şöhretlendirdiler. Pirene yarımadasındaki mücadele şu sırada Hıristiyanların faydasına neticelendi (Gırnata'daki büyük olmayan Müslüman hakimiyetinin ehemmiyeti yoktu), Filistin'de ise Müslümanların. İslâmın Hindistan'daki başarıları ile anlaşılan diğer Müslüman memleketlerinde ilgilenen azdı. Moğollar da artık Müslüman olmuş ve Mısır sultanlarının kendilerine karşı mücadeleleri din lehinde cihad vasfını kaybetmişti. Timur bütün zaferlerini adeta Müslüman hükümetleri üzerine ihraz etmiş ve birçok Müslüman imha etmişti. Onun tarihini yazan Şerefüddin'in dediğine göre[174] bu, bu memleketlerde nizam ve intizam tesisi için zaruri idi; fakat Şerefüddin de Timur'un zaferlerini yalnız tesiri şiddetli bulunan bir ilaca benzetiyor ki bu, mühlik bir hastaya veriliyor ve bu ilaç hastaya sıhhatini iade ettiği taktirde bile, ne de olsa, vücut için zararlı akıbetler doğuruyor; yalnız ölümünün arefesinde, Timur, Müslümanlara karşı işlediği günahını yumuşatmak üzere dinsiz Çinlilere karşı sefer açtı ve burada bir sıra zaferler kazandı ki Müslümanların nazarında bunlar menfi bir cihetı olmayan müspet birer hadise idi. Öbür taraftan, onun düşmanı bulunan Osmanlı sultanı I. Bayezid, din uğrunda vuruşan bir mücahit sıfatıyla, aynı Şerefüddin'in dediklerine göre[175], Timur'un bile inkâr etmediği hizmetler göstermişti. II. Sultan Mehmet İstanbul'un fethi (1453) ile ken-

.....

174 *Zafername*, Kalküta neşri, II, 628 vd.

175 *age*, II, 391.

disini, tabiî olarak, daha çok meşhur kıldı; bu hususta zaferi Mısır sultanına, Türkmen Cihanşah'a ve Mekke şerifine [müjdeleyen] mektuplar gönderildi.[176]

Fakat bütün bunlar o sırada Müslüman dünyası için hiçbir tehlike teşkil etmeyen düşmana karşı yapılan taarruzî muharebede elde edilen başarılardı. İslâmın hayatî menfaatleri daha muazzam bir derecede İran'da teşekkül eden Şia devleti yüzünden parçalanmaktan (iftirak) müteessir oluyordu. Ortodoks [Sünnî] İslâmlığı müdafaa rolü burada da Osmanlı sultanının hissesine geldi. Kendi devleti dahilindeki Şiîleri [Alevî-Kızılbaşları] kanlı surette takip ve tenkil ettikten sonra I. Selim (1512-1520) 1514 yılında Çaldıran'da (Ermenistan'dadır) Şah İsmail'i yendi ve başkenti Tebriz'i işgal etti; fakat bir hafta sonra şehri tahliye etti ve sonraki yılda İstanbul'a geri döndü; yalnız Kürdistan, daimî olarak Türkiye'ye ilhak edildi. Şiîlerle mücadele etmekle beraber Selim, Mısır sultanına karşı çevrilerek Suriye ile Mısır'ı fethetti, Mekke ile Medine üzerindeki yüksek hakimiyeti tanındı, her iki mukaddes şehrin hâmisi olarak sonuncu Mısır halifesini İstanbul'a götürdü.

Selim'in Mısır sultanlarına karşı yaptığı harp (1516-17), Müslüman dünyasının tarihindeki büyük ehemmiyetine bakmayarak, Osmanlı, Mısır ve Batı Avrupa kaynaklarına dayanan kavramlı [ihatalı] bir tarih monografisinin konusunu daha teşkil etmemiştir. Osmanlı imparatorluğu ile Mısır'a ait umumi teliflerde hadiseler bu üç kaynaktan biri üzerine ifade olunup[177] diğerleri ile karşılaştırılmıyor. Halbuki tarihçinin elinde bulunan malzeme son derece geniştir. Hadiselerin Osmanlı rivayetleri çağdaşlar ile hadiselere iştirak edenlerin hikâyeleri şeklinde muhafaza edilmiştir; *Selimnâme*lerden biri, Sücudî'nin telifi, daha Selim'in hayatı zamanında[178], yani 1520'de, demek seferin tamamlanmasının hemen aka-

.....

176 Hammer, I, 429.

177 Krş. Hammer, I, 751-796, Türk; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, bd., II, Gotha, 1909, s. 335-340; Batı Avrupa kaynaklarına göre. Hadiseler Hammer'in kitabında nispeten daha tam olarak verilmiş ve burada, hiç olmazsa, bir dereceye kadar Arap ve Batı Avrupa kaynakları da kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine ait en yeni bir eserin müellifi olan N. Jorga kendi eserinin kapağında "*nach den Quellen dargestellt*" sözlerini koymuşsa da, ikinci elden olsun doğu kaynaklarından kat'iyen istifade etmemiştir.

178 Viyana'daki *Hst. Osm.* 30 el yazmasından istifade ederek, bu hususta Flügel'in *Katalog*'una, II, 215 (No. 992) bk. Eserinin sonunda (vr. 37b) müellif; "Allah Selim'e uzun bir ömür i'tâ ederse, fethedilmiş Rum ve Arap memleketlerine Frenklerle İranlılardan daha yeni memleketler eklenir".

binde yazılmıştır. Kanunî Süleyman'ın gelecekteki veziri Tarihçi Lütfî Paşa[179], gençlik günlerinde bu harbe iştirak etmişti. İran tarihçisi İdris-i Bitlisî, İskenderiye'ye gelmesinden evvel, Selim'in yanında bulunuyordu; onun oğlu olup eserini tamamlayan Ebu'l-fazl Muhammed seferin bitmesi üzerine hemen Suriye'de bulunuyordu.[180] Arap tarihçilerinden biri olan İbn Sünbül[181] o sırada Mısır sultanlarının aralarından seçilen *Çerkez*lerin tarafını tutuyor ve hadiseleri bu görüş noktasından ifade ediyor; İbn İyas[182] ve o sırada *Dimaşk Vekayinâmesi*'ni yazan meçhul müellif[183] gibi eserlere Mısır ile Suriye Arap münevverlerinin görüşleri aksetmiştir. Batı Avrupa kaynaklarından başlıcası İtalyan Paul Jovio (Pol Covio)'nun[184] hikâyesidir; bu hikâye zaman itibariyle hadiselere çok yakındır ve bunlara ait malumat hakkında esaslı bir vukuf gösteriyor. Bundan başka konsol[os]ların kendi hükümetlerine gönderdikleri raporlar şeklinde muhafaza edilmiş bir sıra arşiv materyalleri de vardır.[185] Demek

.....

179 *Hist. Osm.* 17 el yazmasının Flügel (II, 224, No. 1001) *Katalog*'u üzerine *Hist. Osm.* 17 Viyana el yazmasından istifade ediyorum ki bu nüsha Batı Avrupa kütüphanelerinde muhafaza olunan yegâne nüshadır. Aynı el yazmasında, aynı müellifin devlet idaresi hakkında yazılan enteresan bir eseri muhafaza olunmaktadır ki metni Almanca tercümesiyle birlikte naşir R. Tschudi'nin önsözüyle birlikte neşrolunmuştur (*Das Asafnâme des Lutfi Pascha*, Berlin, 1910; krş. C. F. Seybold'un *Deutsche Litteraturzeitung*, 1911, s. 1823). Lütfî Paşa hakkında burada toplanan malumata Türk tarihçisini bizzat tanıyan Mekkeli Kutbeddin'in sözlerini de ilâve ediniz (*Die Chroniken der Stadt Mekka*, III, 299 vd.).

180 Flügel *Katalog*'una (II, 219, No. 994) göre, Tom IV. *Hist. Osm.* 16b Viyana yazması. Flügel'in sözlerine rağmen müellif adı (metnin her tarafında olduğu gibi), Hacı Kalfa'da da Mahmud değil, Muhammed'dir.

181 Flügel *Katalog*'una (II, 219, No: 928) göre, Viyana elyazması 208a.

182 *Geschichte Ägyptens*, Mısır neşri, 1312/1894, I-III.

183 Yalnız Tübingen'de bulunan, hem de tamam olmayan biricik el yazmasında muhafaza olunmuştur (M. a. VI, 7. Krş. Chr. Seybold, *Verzeichnis der Arabischen Handschriften der Kgl. Universitätsbibliothek zu Tübingen*, I, s. 14 vd. Seybold, müellifin ya bir memur, ya da bir bilgin olduğunu teyit ediyor. Görünürde iki tasavvur dahi doğrudur, çünkü o Türk ordusunda bulunan 36 müderrisle görüşmek için gitmiştir (vr. 81b).

184 1537 yılında yayınlanan Latince (İtalyanca'dan) tercümesinden istifade ediyorum (*Turcicarum rerum Commentarius Pauli Jovii episcopi Nucerini Argentorati anno* 1537). Mukaddime (V. Karl'a hitap) Undesimo Kalendas Februarii 1531 tarihini muhtevidir.

185 Bunlar Hammer ve Jorga'da dahi kullanılmıştır. Sonuncusu, bundan başka, Selim'in Dimaşk'ta bulunduğunu güya ki Ramusio, *Viaggi*, s. 76'dan naklen tasvir ediyor. Halbuki bu hikâye, orduda bulunan kadılardan birinin İstanbul'daki kadılardan birine yazdığı bir mektuptan alınmıştır ki bu 22 Ekim 1517'de İtalyanca'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*age*, s. 78).

oluyor ki araştırıcı şu veya bu şekilde hadiselerde menfaatleri bulunan tarafları dinlemek ve garaza dayanan uydurmaları kayıt ve bertaraf etmek imkânındadır.

Hadiselerin zahirî cereyanı kâfi derecede malumdur. Muharebenin sebebi bir taraftan, İranlılarla yapılan harp dolayısıyla Mısır'a karşı vassal durumunda bulunan Zülkadir [Dulkadır] arazisinin (Küçük Asya ile Suriye arasında, Elbistan ve Maraş şehirleriyle birlikte) Osmanlılar tarafından zaptı; öbür taraftan da, Mısır sultanlarının, Osmanlılara karşı yapılan harpte, dolayısıyla, İranlılara gösterilen yardım idi. Mısır ordusu 18 Mayıs 1516 yılında[186] Kahire'den çıktı, Perşembe 19 Haziranda[187] Dimaşk'a vardı ve Çarşamba 25'ine kadar burada bulundu.[188] Selim yalnız Haziranın 5'inde İstanbul'dan çıktı; Ağustosun 24'ünde Pazar günü[189] Mısır ordusu Halep (Aleppo)'in yanındaki [Merci] Dabık düzlüğünde hezimete uğradı, hem de bu savaş Mısır sultanı Kansu Gavri'nin hayatına mal oldu (o, savaş esnasında öldürülmedi; anlaşılan, sekteden öldü). Selim mukavemet görmeden Haleb'i işgal etti ve şehrin yakınındaki Gökmeydan'da karargâh kurarak burada 18 gün kaldı; bundan sonra o Dimaşk'a hareket etti ve 12. gün buraya geldi.[190] Eylülün 19'unda Cuma günü Dimaşk Mısır askerleri tarafından tahliye olundu ve Salı günü ayın 27'sinde Selim geldi; onun törenle şehre girmesi yalnız Ekim'in 2'sinde vukubuldu.[191] Selim Dimaşk'ta iki aydan fazla kaldı[192] ve yalnız Aralık ayında Mısır seferine çıktı; yolda, Filistin'e varınca, ordusunu terk ederek Beytü'l-makdis'i ziyarete gitti. Aralık ayının 19'unda Gazi yanında öncü Mısır kıtası Osmanlılar tarafından hezimete uğradı. 22 Ocak 1517'de Kahire yanındaki Ridaniye'de yeni sultan Tumanbay'ın başlıca kuvvetlerine büyük bir

.....

186 Weil'de böyledir (II, 410); müellifi meçhul Dimaşk eserine (vr. 78b) göre 10 Rebiülahir/12 Mayıs (Müslüman tarihlerinin Avrupa tarihlerine geçirilmesinde hafta gününün halledici bir önemi vardır). Aynı kaynağa göre, sefer taarruzî bir maksadı istihdaf ediyordu. Hedef *Rum padişahı Selim Han tarafından* zaptolunan Maraş şehrini geri almaktı.

187 *Dimaşk* anoniminde de (vr. 79a) aynı tarih (18 Cemaziyelevvel).

188 *Dimaşk* anonimi, vr. 80a.

189 Sücudî'den başlayarak, bütün Osmanlı kaynakları, savaşın 26 Recepte Pazar günü vukubulduğunu kaydederler; fakat, Arap ve Avrupa kaynaklarının göstermesi üzerine 24 Ağustos tarihi gösteriliyor.

190 Sücudî'ye göre böyle, vr. 20a-b.

191 *Dimaşk* anonimi, vr. 81a-b.

192 Sücudî'ye göre (vr. 22a) 2 ay 7 gün, Keşfî'nin *Selimnâme*'sine göre (Viyana *Hist. Osm.* 31 vr. 52a, el yazması) 2 ay 10 gün; *Dimaşk anonimi*'nin el yazmasında buradaki varak yetişmiyor.

yenilgi verildi, ertesi gün Kahire'de okunan hutbede Selim'in adı zikredildi. Salı gecesi ayın 27'sinde[193], ansızın yaptığı bir hücumla Tumanbay yeniden şehri alabildi; üç gün süresinde şehrin sokaklarında kızgın bir savaş oldu. Cuma günü ayın 30'unda hutbede Tumanbay'ın adı zikrolundu; fakat aynı gün, Osmanlılar, bizzat Selim'in kumandası altında Memlükleri katî olarak şehirden çıkardılar. Tumanbay kaçıp kurtuldu, yeniden ordu topladı, ve yeniden hezimete uğradıktan sonra bedevîler tarafından esir edilerek Osmanlılara teslim olundu ve Pazar günü Nisanın 12'si veya Pazartesi 13'ünde Kahire'de idam edildi.[194] 28 Mayısta Selim Kahire'den İskenderiye'ye gitti, burada İstanbul'dan gelmiş bulunan bahriyeyi gözden geçirdi; Cuma günü Haziran 12'de Kahire'ye avdet etti.29 Ağustosta (bu hususdaki malumat Dimaşk'ta Eylülün 9'unda alınmış bulunuyordu) Mısır naibi olarak Hayır Bey[195] tayin olunmuştu. Hayır Bey Haleb'in sabık naibi idi, Dabık savaşından sonra kendilerininkine ihanet ederek Selim'in tarafına geçmişti. Perşembe Eylülün 10'unda Selim ordusuyla birlikte Kahire'den çıktı, Çarşamba Ekimin 8'inde Dimaşk'a geldi, kışı burada geçirdi. Salı günü 16 Şubat 1518'de Canberdi Gazalî adında başka bir Çerkez Suriye naibi tayin olundu. Pazar günü 21 Şubat'ta Selim Dimaşk'tan çıktı,[196] buradan İstanbul'a giderken yolda 2 ay Halep'te yaşadı (buraya Martın 5'inde geldi ve buradan Mayısın 6'sında çıktı); 25 Temmuzda o kendi başkentine geri döndü ve buradan 4 Ağustosta Edirne'ye gitti.

Ortodoks din (Sünnîlik) gayretkeşleri, çok muhtemeldir ki, Selim'in Mutezileye karşı mücadeleyi devam ettireceği yerde, *her iki mukaddes şehrin hâdimi* Sünnî Mısır sultanına karşı geldiğini görünce ümitlerinde aldandıklarını gördüler. İran ve Orta Asya'daki Sünnîler Selim'in şahsında İran'da hakiki Müslümanlığı ihya etmekle mükellef bir *İslâm sultanı*[197] ile *halife*yi görüyorlardı. Evvelce Türkmen sultanı Yakub'un hizmetinde bulunup İsmail'in tahta çıkması üzerine babası ve oğlu ile birlikte (o zaman daha Trabzon valisi -aslında naibi- bulunan) Selim'in hizmeti-

193 Dimaşk'ta okunan sultan mektubuna göre böyle (*Dimaşk* anonimi, vr. 82b). İbn İyas'a göre (III, 102) Çarşambaya varan gece.

194 Weil'de (II, 431) gösterilen tarihler (14 ve 15 Nisan) hafta günlerine uymuyor. "Giovio tertio idus Aprilis".

195 Kaynaklarda (meselâ *Ebu'l-fazl* ve *Dimaşk* anonimi) Hayr Bey veya Hair Bey (İbn Sünbül ile İbn İyas'ta).

196 *Dimaşk* anonimi, vr. 84a-85b.

197 Ebu'l-fazl'ın ibaresi, vr. 107b ve 108a.

ne geçip, sonraları Kürdistan'da kendisine büyük hizmetler gösteren[198] Tarihçi İdris, İran'ı fethetmek için Selim'i daima teşvik ettiğini bizzat anlatıyor.[199] Daha 1514 yılında Tebriz'de iken[200] Selim Maveraünnehir (şimdiki Rus Türkistanı) ulemasından aynı meâlde bir mürâsele (mektup) aldı. Isfahanlı (menşe itibariyle) bir molla (belki de aynı *hafız*, yani İdris'e göre[201] Kur'an mütehassısı olan Muhammed Isfahanî) 1516 yılında Selim'le beraber Beytü'l-makdis'te bulunuyordu. Vazifesinin Müslümanları *kâfirler*e karşı savundurmak olduğu hakkında Selim'i ikna eden mürâsele müellifi onu *hilâfet tahtının sultanı* [diye] adlandırıyor. Mürâseleye eklenen Farsça beyitlerde müellif Selim'e hitapla diyor ki: "Şimdiki halde sen kendine has asil vasıflarla Allah'ın ve Hz. Muhammed'in halifesi (naibi)sin."[202] Peygamber'in naibi olmak mânasıyla, Selim, hiç olmazsa, İdris için de, aynı şekilde bir halife idi. Beytü'l-makdis'i ziyaret, Selim tarafından, tarihçinin ısrarı üzerine vukubuldu; hem de sonuncu böyle bir mukayese yapıyordu: Hükümdarın bulunduğu yakın bir yerde bulunup da kendisine gelmeyen bir sultan naibinin sultan huzuruna gelmemesi kendisine karşı nasıl bir hürmetsizlik ifade ederse, kudret ve bulunduğu durumu itibariyle Allah resulünün *halife*si (naibi)[203] mevkiinde bulunan bir hükümdar da peygamberlerin şehri yanından itinasızlıkla geçemez.

Hakiki Müslüman olan sultanlar arasında yürütüldüğüne bakmayarak, her iki taraf bu harbe din uğrunda bir savaş şekli vermek istiyordu. Selim kendi müftüsü bulunan Ali Cemâl[î]'den, Çerkezlerin İsmail'e gös-

• • • • • •

198 İdris'in Kürdistan'daki faaliyeti hakkında Hammer, I, 730 vd. Kendine mensup olanların, babasının ve büyükbabasının III. Murad'a (1574-1595) yaptıkları hizmetleri Ebu'l-fazl manzum olarak anlatıyor ve burada kendisinin daha Trabzon'da iken hizmette bulunduğunu kaydediyor, vr. 140b. İdris'in babası II. Bayezid (1481-1512) için Kur'an tefsiri yazmış, İdris kendisi ise *Heşt Behişt* (Sekiz Cennet) ünvanıyla Osmanlı sultanlarının tarihini telif etmiştir (bu hususta W. Smirnov, *Ein Abriß der Geschichte der Türkischen Literatur* (russ.) s. 64). *Dokuzuncu Behişt* [Cennet] I. Selim'e tahsis olunacaktı, fakat müellifin ömrü bunu tamamlamaya müsait olmadı ve bu zeyl İdris'in eserine oğlu tarafından babasının kağıtları üzerine ilâve edildi.

199 Ebu'l-fazl, vr. 111b: "Tergîb-i mizac-ı sultan be-teftîh-i memâlik-i İran ki hemîşe ma'hûd zikr-i lisan beyan-ı în kemterîn-i bendegân bûd".

200 Hammer, I, 721.

201 Ebu'l-fazl, vr. 115b.

202 Lütfî Paşa, vr. 6b: "Tûyî imrûz ez-evsâf-ı şerife Hudârâ ve Muhammedrâ halife".

203 Ebu'l-fazl, vr. 115a: "Ve selâtîn-i zâhir ve padişahân-ı kâdir be-menzile-i halife-i Resulüllah ve cây-nişin-i îşânend".

termiş oldukları yardım, kendilerine karşı yapılan harbi meşrû kılıyor, diye bir fetva almıştı; çünkü "kâfirlere kim yardım ederse kendisi de kâfir olur"[204]. Mısır sultanı ise Selim'i Müslüman memleketleri üzerine içinde birçok Hristiyan, Ermeni ve saire bulunan bir ordu sevk etmekle cürümlendiriyordu; Dimaşk camilerinde Mısır ordusunun zaferi için dua etmeyi emrederken, sultan buna istinat ediyordu (bu duaların üçüncü günü, 24 Ağustos, Dabık'taki savaşın günü idi).[205] Her iki ordunun zahirî görünüşü mücadelenin din uğrundaki mevhum maksatlarına da uymakta idi. Selim'in ordusunda dedelerinin adlarını muhtevi 7 ve kendi adını taşıyan 24 bayrak vardı ve bütün bunlarda Kur'an'dan "Biz sana şüphesiz bir zafer verdik" (Fetih, 29/1) veya "Yardım Allah'tandır ve zafer yakındır" (Saf, 61/3) âyetleri yazılı bulunuyordu. Bundan başka *İslâm bayrağı* denilen beyaz renkte büyük bir bayrak vardı.[206] Mısır sultanını ise din otoritesinin mümessilleri, halife ve dört Sünnî mezhebinin baş kadıları teşyi ediyorlardı. Bu dört kadının yanında birkaç naip vardı; son defa olarak böyle törenli bir şekilde 1433'te Akkoyunlu Türkmenlere karşı da bir sefer açılmıştı.[207]

Anlaşılan ne bu, ne de öteki tarafta dinî veya patriyotik bir heyecan (canlılık) yoktu. Mısır ordusunda disiplin kifayetsizliği his olunuyorduysa, Dimaşk'ta savaş esnasında (28 Mayıs 1516) bile maaşlarının artırılmasını isteyen Memlûkler elde silah olarak isyan çıkardılarsa[208], Selim'in yeniçerileri de tamamıyla mazbut (disiplinli) bir ordu değildi; Dimaşk'tan İran'a gitmeyi tasarlayan Selim, bunların talebi üzerine bundan vazgeçerek İstanbul'a avdet etti.[209] Muhasımlar birbirlerini az tanıyorlardı; Mısır ile Suriye'de tahsil görmüş münevver insanlar arasında bile Osman sülâlesinin menşei hakkında fantezili masallar söyleniyordu. İbn İyas sülâlenin seleflerini VIII. yüzyıl sergerdesi Ebu Müslim'e bağlayan bir Osmanlı menkıbesini (lejand) Makrizî'ye dayanarak naklediyor, fakat aynı zamanda *tarihçilerden biriniin* bir hikâyesini dahi kaydediyor ki bu kayda göre,

.....

204 Hammer, I, 802.

205 *Dimaşk* anonimi, vr. 80b.

206 İbn Sünbül, vr. 46b.

207 İbn İyas, s. 22. 1433 yılı seferi hakkında Weil, II, 190.

208 *Dimaşk* anonimi, vr. 80a.

209 Şükrî'nin manzum *Selimnâme*'sine göre böyle (*Hist. Osm.* 32, vr. 63b Viyana yazmasına göre böyle). 1518 yılının yazında Mısır'da, keza, Selim'in Suriye'den İsmail'in üzerine yürüyeceklerini düşünüyor ve Osmanlı ordusunun zaferi için dua ediyorlardı (İbn İyas, III, 166 vd.).

Osman [Gazi] Hicaz Araplarından olup Medine'nin yakınında yaşıyormuş ve açlık yüzünden buradan Küçük Asya'ya gitmiş imiş.[210] Dimaşklı meçhul müellif, bazı rivayetlere göre, Osman Mısır sultanı Ahmed b. Tolon'un (868-884), diğerlerine göre ise Halife Me'mun'un (813-833) memlûkü imiş.[211] Türkiye sultanı tuhaf *hünkâr* (Farsça hudavendigâr -efendidan muhaffef olduğu muhtemel) ünvanını taşıyordu. Onun ordusu Dimaşklı meçhul müellife türlü taifelerden mürekkep bir kütle intibaını veriyordu. Jovio'ya göre Türk ordusunun dili ekseriyetle Slavca idi.[212] Giyim ve zahirî görünüşü ile Osmanlı ordusu, Mısır'ınkinden bariz surette ayrılıyordu ve bu ayrılığa büyük bir önem veriliyordu. Selim ve askerlerinden birçoğu sakallarını tıraş ediyorlardı ve mağluplar da bunların misâline uymak mecburiyetinde idiler; dönek Hayır Bey Dimaşk'a "tıraş edilmiş ve Osmanlı kıyafeti giymiş bir halde" geldi.[213] 1520 yılında, Selim'in vefatı haberi alındıktan sonra, Osmanlılardan ayrılan Canberdi Gazalî, her şeyden evvel Çerkez giyiminin (*küçük sarıklarla*[214] *abaların*[215]) ihyasını emrederek Rum giyimini (*büyük sarıklarla kaftanlar*) menetti.[216]

Osmanlıların müstesna başarıları (İbn İyas'ın mübalağalı bazı kayıtlarına göre[217], Arap fütuhatından sonra Mısır hiçbir zaman müsellah bir kuvvet tarafından fetholunmamıştır) Selim ordusunda bulunan toplarla bombardlara -Hristiyan Avrupa'nın Müslüman Doğu'ya verdiği ilk hediyelere- medyûndur. Avrupa'nın kendisinde ise, bazı insanlar, hâlâ bu şekilde bir harbin er insanlara lâyık olmadığı kanaatinde idiler[218]; Müslü-

• • • • • •

210 İbn İyas, III, 237. Bu lejand Osmanlı sultanlarının hilafet üzerindeki haklarını ispat için Türk taraftarları tarafından uydurulmuştur diyen Weil'in fikri (II, 436) hiçbir şeyle ispat olunmamıştır.

211 *Dimaşk* anonimi, vr. 81b.

212 *Turcicarum rerum Commentarius*, G 4a.

213 *Dimaşk* anonimi, aynı yer; burada Selim'in hamama gitmesinin hikâyesi de var: "Onun evvelce güzel sakalı vardı. Hamamdan çıkınca, biz ordusunun çok kısmında olduğu gibi, sakalının tıraş edilmiş olduğunu gördük". Jovio'ye göre (*Turc. rer. Comment.*, E 3b) Selim, güya ki sakal bırakmayacağım, ta ki babasının zamanında olduğu gibi paşalar sakalından tutup istedikleri tarafa sürümesinler, dermiş.

214 "*Tahfîkât*". *Dozi Sözlüğü*'ne bk. Çerkezlere has karakteristik bir özellik olarak bu baş giyiminden İbn İyas da bahsediyor (III, 100).

215 Bana malum olmayan söz (el yazmasında görünüre göre "*el-meklûsât*"). İbn İyas'ın (bilhassa 69. ve 137. sahifelere bk.) çok kere zikrettiği ("*mellûta*", cemi şeklinde "*melâlît*") abası kastolunuyor.

216 *Dimaşk* anonimi, vr. 89b.

217 İbn İyas, III, 102.

218 Jorga, s. 332, No. 1 (Giovio'ya istinaden).

man dünyasında ise Kuzey Afrika ile Türkiye dışında, bu (silâh) az biliniyordu. Dimaşklı meçhul müellif ilk defa olarak topu, Selim karargâhında görmüş, *bir avuç kurşunu* birden atan bu korkunç silahı tasvir etmiştir.[219] Mısır'da Araplar *ateş saçan* insanlara karşı harp etmekten imtina ediyorlardı.[220] İbn Sünbül esir düşmüş Çerkez sergerdelerden birinin Selim'i Peygamber gibi kılıç ve süngü ile yetiklenmeyip Frenk ihtirâ'ından istifade etmekle ittiham ettiğini, halbuki sultan (Kansu Gavri) Mağrip'ten gelen birisi "kendisini toplarla aşina ettikte güya ki bunları kullanmaktan imtina ederek demiştir ki: Biz Peygamber'in sünnetini bırakmaz ve Hıristiyan sünnetini almayız". Fakat İbn Sünbül[221] hikâyesinin hakikate uyduğunun doğruluğu pek de teyit edilemez. Kansu Gavri kendi ordusunu toplarla teçhiz etmediyse de, Tumanbay bu ciheti düşündü ve Ridaniye harbinde Mısırlıların yalnız topları değil, Fransız topçuları da vardı. Bu hususta yalnız Osmanlı rivayetlerinde[222] ve harp hakkında verilen raporlarda[223] değil, Jovio'da[224] dahi malumat vardı. Jovio'nun dediğine göre bu topları Tumanbay, Rodos adasından almış (aynı Jovio'nun dediğine göre[225] sonraları Osmanlılara karşı isyan eden Suriye naibi Canberdi Gazalî dahi toplar almıştır), fakat bu toplar, Osmanlı toplarına nispetle eski biçim bir silah imişler; bunlar bakırdan değil, demirden imişler[226] ve arabaya bindirilmediklerinden bunların ordu arkasından götürülmesi zor oluyordu. Tumanbay bunları arabalara koydu ve kendisiyle yalnız zayıf

• • • • • •

219 *Dimaşk* anonimi, vr. 81b.

220 İbn Sünbül, vr. 22b. Arapların Tumanbay'a söyledikleri sözler: "Kad belağana enne'r-Rum tekatele bi'n-nar" [Bize ulaştığına göre Rumlar (Türkler) ateşli silahlarla savaşıyorlar]. Halbuki İskenderiye'de Franklara karşı, daha çok evvelden, top kullanılıyordu; krş. Weil, II, 359, haşiye.

221 İbn Sünbül, vr. 20b; krş. Hammer, I, 776; Weil, II, 426.

222 Sücudî'den başlayarak, vr. 26b.

223 Halep'teki Osmanlı naibi Ahmed Bey Karaca Paşa'ya yazılan mektup metnine tamamıyla benzemektedir (Ebu'l-fazl'da naklolunuyor, vr. 121a). Dimaşk'ta alınan mektubun metni (*Dimaşk* anonimi, vr. 82b).

224 *Turcic. rer. Comment.*, D 7a-8a. Halbuki, İbn İyas (III, 92), Rodos valisi tarafından böyle bir yardımın gelmesi ancak yalan bir söylenti idi, diyor. Ebu'l-fazl (vr. 118a) da İbn İyas (III, 97) da Mısır toplarının Osmanlılara hiçbir zarar vermediklerini tasdik ediyorlar. Bu, kısmen, Mağripli olan topçu mümessillerinin, Tumanbay'a, Franklara karşı savaşmak için geldiklerini, Müslümanlara karşı ise gitmeyeceklerini, söylemiş olmalarıyla izah olunabilir. Mısır ordusuna koşulmazlarsa bütün Mağriplileri imha ederim, diye sultanın tehdidi üzerine bunlar iradeleri haricinde sefere çıkmışlardır (İbn İyas, III, 91).

225 *Turcic. rer. Comment.* E 4b.

226 Ut antea fieri consueverant.

birkaç top aldı ve Osmanlıları bunlarla karşıladı. Bu şartlar dahilinde esir alınan sergerde, bu muharebeden sonra, Selim'i Frenk ihtirâ'ından istifade ettiği için pek de muaheze edemezdi. Sonraları (1728'de) Hıristiyan usulü kitap basımına müracaatın caiz olup olmadığı hakkında ulemanın fetvasına ihtiyaç görülmüşse de[227], top kullanmanın caiz olup olmadığı, anlaşılan, dinî hiçbir şüpheyi celp etmemiştir.

Asker giyimi ile zahirî bir takım itiyatların değişmesine bakmayarak, Selim'in fethettiği memleketlerde, her şey haddizatında eskisi gibi kaldı. Mısır ve Suriye seraskerliklerine Çerkezler tayin olunuyordu; Mısır'da toplanan vergiler bile memleketin kendisine bırakılarak İstanbul'a gönderilmiyordu.[228] Dört mezhebe mensup kadılar, eskiden Çerkezler zamanında mevcut aynı adamlar tasdik olundu. Memlûk müstahfız alayı (gardiyanı) eski teşkilâtı ile eski maaşlarını muhafaza etti; bu sahada her hangi bir değişikliğe yol verecek zat tel'in bile edildi.[229] Selim'in tebeaları; saltanatı Çerkezlerden tekrar kendilerine iade etmek üzere alan sultanlarına karşı iğbirar duyuyorlardı[230]; düşmanlar ise bunda bir zaaf eseri görüyorlardı.[231] Fakat Selim Mısır a'yânından birçoğunu İstanbul'a götürdü[232]; Halife Mütevekkil de bunlar meyanında idi.

Daha Mısır seferinden evvel, önce Şahruh ile diğerleri gibi ve aynı mânada Selim'in halife [diye] adlandırıldığını gördük. Bu şartlar dahilinde ne Selim'e, ne de onun hilafetine taraftar olanlara Bağdat halifelerinin bilâ-vasıta halefi sayılan ve mevhum seleflerinden *müminlerin emiri* ünvanını tevarüs eden *Peygamber'in amcazadesi*yle karşılaşmak hoş bir şey değildi. Anlaşılan böyle bir zatın varlığını süküt ile geçiştirmek kararı verildi. Mütevekkil'in Kahire'de oynadığı rol İbn İyas tarafından ne kadar mübalağalı gösterilse de, halifenin hakiki cazibesi ne kadar önemsiz olsa da, sefere iştirak eden Osmanlılara ve kendileriyle çağdaş bulunanlara halifenin bizatihi mevcut bulunduğunun meçhul kaldığını tasavvur etmek kâbil değildir; halbuki bunlardan hiçbiri Mütevekkil'i anmıyor, san-

227 Hammer, IV, 253; d'Ohsson'daki fetva ile krş. *Tableau de l'Empire Ottoman*, II, 496.

228 İbn Sünbül, vr. 79a. Bütün bunlar Süleyman zamanında değişti.

229 *age*, vr. 64a-b: "Ve ce'ale la'netellâhi selâse kerrâtin alâ men gayyere ve beddele şey'en min zâlik".

230 Hammer, I, 793.

231 Ebu'l-fazl (vr. 142a), Suriye Araplarının fatihler, fethettikleri memleketleri bizzat idareye kadir olsalardı hiçbir zaman Mısır'ı Hayır Bey'e, Suriye'yi de Canberdi Gazalî'ye vermezlerdi, diye beyan ettikleri umumi mütalâayı naklediyor.

232 İbn İyas'a göre (III, 149) kadınlar ve çocuklarıyla birlikte bunlar 1000 insandı.

ki böyle birisi hiç yokmuş. Vakaların Çerkez versiyonunu veren müellif İbn Sünbül de halifeden bahsetmiyor. Anlaşılan halife yalnız ilâhiyat ulemâsı için bir öneme mâlik imiş. Nitekim İbn İyas ile Dimaşklı meçhul müellif vekayinâmesinde her senenin başında kimin halife olduğu dikkatle kaydolunuyor ve hem de halifenin adını müteakip sultanın, Suriye naibinin, baş kadının ve diğerlerinin adları geliyor. İbn İyas kendisi ise halifenin sultan ile birlikte Osmanlılara karşı Kahire'den sefere çıktığında "başının üzerinde halife bayrağı yoktu ve umumiyetle Mütevekkil evvelki halifeler için yapılan birçok şeylerden mahrum idi" diye yazıyor.[233]

Dabık'taki harpten sonra halife ile üç kadı (dördüncüsü Mısır ordusuyla kaçmıştı) esir alınmışlardı. Selim'in halife ile görüşmesi Halep yanındaki Gökmeydan'da vukubuldu. İbn İyas'ın rivayetine göre[234] sultan halifeye oturmasını teklif etti ve nereli olduğunu sordu; halife "Bağdat'tan" diye cevap verdi; sultan "biz sizi Bağdat'a geri götürürüz" diye kaydetti. Fakat İbn İyas, bu hususta rivayetlerin çok olduğunu da kaydeder. Sultan halifeye sırtından çıkardığı bir hil'ât verdi, kendisine para hediye etti. Haleb'e dönmesi için müsaadede bulundu, fakat *kaçmasın* diye üstüne gözetici tayin etti.[235] Meçhul Dimaşk müellifinin sözlerinden biz halifenin 29 Eylül Pazartesi Selim'den iki gün sonra üç kadıyla birlikte Dimaşk'a geldiğini, hem de halifenin şehrin dahilinde, kadıların ise şehir civarındaki mahallelerden Salihiye'de kaldıklarını öğreniyoruz.[236]

Bu esnada Kahire'de yeni sultan Tumanbay'ın intihabı ve tahta çıkarılması (17 Ekim 1516) merasimi vukubuldu; bir merasim ki bunun için de halifeye ihtiyaç vardı. Mütevekkil'in babası Mustasım daha yaşıyordu; 1497 yılının sonbaharında o, halifelik tahtına oturtuldu ve 11.5 yıl sonra[237], yani 1509 yılının ilkbaharında ihtiyarlık ve göz zaafı neticesinde bu makamından istifa etti; şimdi o, hilafete ait bütün işlerde oğlunun mümessili olduğuna ait bir vekâletname gösterdi. Bu vekâletname gereğince kendisine merasim esnasında halife vazifesini ifa etmek için müsaade edildi.[238]

• • • • • •

233 İbn İyas, III, 27. Fakat Dabık'taki savaş esnasında Mütevekkil halife bayrağının altında duruyordu (*age*, 46).

234 İbn İyas, III, 49.

235 "Ve vekkele bihi en lâ yehrub".

236 *Dimaşk* anonimi, vr. 81b.

237 İbn İyas'a göre böyle (III, 253).

238 İbn İyas, III, 69 vd.

Aynı yıl Aralık ayının ortasında Kahire'ye, Tumanbay'ın yanına Selim'in elçileri gelip kendi hükümdarlarından mektup getirdiler; Selim, Tumanbay'dan Selim namına hutbe okutulmasını ve paralarda Selim adının darp edilmesini talep ediyor ve bu şartlar dahilinde kendisinin Mısır naipliği makamında alıkonulmasına muvafakat ediyordu. İbn İyas'ın dediğine göre bu mektupta Selim, kendisini yirmi sultanın halefi, Tumanbay'ı ise *alınır, satılır bir köle* ile karşılaştırıyor ve saltanat için halife ve kadılardan fetva aldığını ilâve ediyordu.[239] Talep reddedildi ve elçiler öldürüldü; Selim'in gönderdiği elçilerden müspet bir netice beklemiş olduğunu düşünmek pek de yerinde olmaz, çünkü elçilerinin akıbetini haber almadan ordusuyla beraber Dimaşk'tan hareket etmiş bulunuyordu.[240] Her halde baba ve oğuldan ibaret iki halifenin mevhum varlıklarıyla birbiriyle muhasamette bulunan iki hükümdarın salâhiyetlerini aynı zaman dahilinde tes'îd etmek mecburiyetinde kalmaları karakteristik bir hadisedir.

İbn İyas'a göre, artık Kahire'de olmak üzere, Selim bir defa daha halifenin otoritesine müracaat etti. 1517 yılının Saferinde (Şubatın sonu ile Mart) o, halifeyi dört kadı ile birlikte bir fermanla Tumanbay'a göndermek istiyordu; bu fermanda Mısır sultanına affedilmek vaat olunuyordu (Tumanbay da Selim'e karşı vukubulan ricasını halife vasıtasıyla yapıyordu); fakat halife bu vazifenin bizzat ifasından boyun kaçırarak kendi yerine mümessilini gönderdi[241] ve bu elçilik bir netice vermedi.

Selim ile birlikte Kahire'ye gelen halife Haziran'ın 2'sine kadar burada kaldı. İbn İyas, bu sırada halifenin Mısır'da bütün salâhiyetleri haiz bir vali olduğunu inandırıyor; Selim onun bütün ricalarını icra ediyordu. Bunun için de sultandan korkmak için esaslara malik bulunan bütün insanlar onun himayesine başvuruyor ve kendisine zengin hediyeler takdim ediyorlardı; diğer müracaat edenler arasında onun odalarında sonraki Mısır sultanlarının erkek ve kadın akrabaları oturuyor ve kimse bunlara itina etmiyordu.[242]

İbn İyas, şu taktirde Selim'in halifeye olan münasebetini niçin değiştirdiğini ve kendisini Çerkez a'yânlarıyla birlikte İstanbul'a götürdüğünü

• • • • • •

239 İbn İyas, s. 83.

240 Elçiler Kahire'ye 21 Zilkade/16 Aralık'ta geldiler (Weil, II, 420); Ebu'l-fazl'a göre (vr. 113b) tam bugün Selim Dimaşk'tan çıktı.

241 İbn İyas, s. 109.

242 İbn İyas, s. 105.

ve Mısır'da kalan ihtiyar Halife Mustasım'ın iyi geçinmesi üzerine müteessir olup, gelir faslının başlıca kısmını teşkil eden Nefise mezarlığı aidatını halifeden aldığının sebebini izah etmiyor.[243]

Salı günü Haziranın 2'sinde Mütevekkil ve kendisiyle birlikte amcası Halil'in Ebu Bekir ve Ahmed adındaki oğulları Kahire'yi bırakarak Bulak'a geldiler ve burada bir hafta kaldılar. İbn İyas'ın dediğine göre halk halifenin gideceğinden müteessir olarak diyordu ki; "Halifeler şimdi Mısır'dan gittiler ve İstanbul'a göçtüler". Sürgünler 9 Haziran Salı günü Bulak'tan Raşid (Rozette)'e, oradan da İskenderiye'ye âzim oldular; İskenderiye'den ise, kendilerini deniz yoluyla İstanbul'a götürdüler.[244] Sonraki yılda bütün bunlar, başta halife olmak üzere, başkentine dönen sultanı karşılamalı idiler. Hükümdarı görünce, halife, kendisi önünde atından inmek istedi; Selim kendisini durdurdu ve ona çok ihtiram gösterdi; diğer a'yânlara ise hiçbir itina göstermedi.[245]

İbn İyas katî bir tarih göstermeden, halifenin 1519 ve 1520 yıllarına ait İstanbul'da geçirdiği hayatına [dair] Kahire'de alınan malumatı naklediyor.[246] İstanbul'a geldikten sonra halife ile amcazâdeleri arasında müşterek malları üzerine münazaalar başladı; Ahmed ile Ebubekir Mütevekkil'e varlarının üçte birinin kendilerine terk ile kendisine üçte ikisinin bırakılmasını teklif ettiler; halife muvafakat etmiyordu. İş Selim'e geldikte o emlâkin üç müsavi hisseye bölünmesini emretti. Bu münazaalar halifeyi sultanın gözünde düşürdü. Bundan başka, halife İstanbul'da sâzendeler satın aldı ve umumiyetle son derecede zayıf-meşrep bir hayat yaşıyordu. Nihayet Mısır sürgünlerinden bir kısmı bu sırada İstanbul'dan kaçtılar ve vezirler halifenin bunların misâline uyacaklarından endişe ettiler. Bütün bu sebepler Selim'i, halifeyi meşhur Yedikule[247] kalesinde muhafaza altına almaya sevk etti; ölünceye kadar halife burada kaldı.

• • • • • •

243 *age*, 125. Nefise Hz. Ali nesline mensuptu; türbesi *Yakut*'ta zikrolunuyor, IV, 554. Süyutî de türbeden halifenin gelir kaynağı olarak bahsediyor, *Hüsnü'l-Muhadara*, II, 72. Onun söylediklerine göre II. Mütevekkil (1479-1497) bu gelirlerden vazgeçti ve bunları türbenin kendisiyle müştemili binaların tamir ve iyi muhafaza edilmesine sarf olunmasını emretti.

244 İbn İyas, 120.

245 *age*, 176.

246 *age*, s. 205 vd., 228 vd.

247 Malum olduğu üzere, bu kale İstanbul surlarının güney batı ucunda, deniz kıyısında bulunmaktadır. İbn İyas (III, 229) yanlışlıkla bunu İstanbul'un 7 günlük [mesafe]inde yerleştiriyor.

Sonraları, Osmanlı sultanının halifelik hakkını delillendirmek gerekince, güya ki Mütevekkil'in taşıdığı hilafet hakkını suret-i resmiyede Selim'e terk ettiği hakkında bir masal[248] uyduruldu. En yeni Türk müelliflerinden [Namık] Kemal'e göre[249] bu merasim Ayasofya Camii'nde yapıldı. Çağdaşlarda ise bu merasim hakkında hiçbir malumat yoktur. Mısır ile Suriye de eskisi gibi Mütevekkil'i hâlâ halife addediyor ve Dimaşklı meçhul müellif 926/1520 yılının hadiselerini bu sırada İstanbul'da bulunan Mütevekkil'in halife olduğunu kaydederek ifadeye başlıyor.[250]

Tarihçi Cennabî[251] 22 Eylül 1520 yılında vukubulan vefatından önce Selim'in, halifenin halâs ve İstanbul'a avdetinin müsaadesi ve kendisine günde 60 dirhem (büyük olmayan gümüş bir para) maaş bağlanması için emir verdiğini söylüyor; biraz sonra halife Mısır'a avdet etti; diğer kaynaklar[252] aynı şeyi Selim'in halefi Süleyman hakkında söylüyorlar. Her halde halife 928/1521-2 yılının sonuna kadar İstanbul'da kaldı. Bir sıra sürgünlerin avdetlerini kaydettiği halde, halifenin avdeti hakkında bir şey söylemeyen İbn İyas, kendi vekayinâmesini bu tarihe kadar devam ettiriyor.[253] Weil bütün haklarını yeniden Osmanlı sultanı lehine terk ettikten sonra ancak halifenin Kahire'ye döndüğünü tasavvur ediyor[254]; fakat bu hususta hiçbir malumat yoktur; bilâkis 943/1536'da halifeyi şahsen görmüş bulunan Mekkeli Kutbeddin[255] Mütevekkil'in "Mısır'a geri döndüğünü ve burada halife olduğunu" doğrudan doğruya söylüyor.[256] 12 Şaban 950, 10 Kasım 1543'te vukubulan vefatına kadar o, bu mevkide

• • • • • •

248 İlk defa olarak M. d'Ohsson'un eserinde naklolunmuştur, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, I, Paris, 1788, s. 232 ve 270; *çağdaş hukukçuların muttehit fikirlerine* istinaden, fakat muayyen bir kaynak gösterilmeden. d'Ohsson'un baş kaynağını teşkil eden İbrahim Halebî'nin eserinde (*Tableau*, I, 22 vd.) buna benzer bir şey yoktur.

249 [Namık Kemal], *Evrak-ı Perişan*, s. 70. Bu kitaba işaret ve ondan iktibas için (daha 1903'de) ben Prof. W. B. Smirnov'a medyûnum. Müellif ve onun faaliyeti için bk. W. Smirnov, *Ein Abrißder Geschichte der Türkischen Literatur*, s. 107 vd.

250 *Dimaşk* anonimi, vr. 86a. d'Ohsson'a göre Mütevekkil'in *renonciation formelle* 923/1517 yılına aittir.

251 Asya Müzesi el yazması, No. 528, vr. 107a.

252 İbn İyas'ta da böyle (III, s. 237).

253 253. sahife ve devamında o, Mustasım'ın ölümü (Perşembe 18 Mart 1521) üzerine bir mersiye yazmıştır ki burada Mustasım'ın oğlunun avdet edeceği ümidi ifade olunmaktadır.

254 Weil, II, 435.

255 *Die Chroniken der Stast Mekka*, III, 185.

256 "Ve sâre halifeten biha".

bulundu[257]; yalnız onun ölümüyledir ki Mısır'da *nominal Abbasî halifeliği* sona erdi. Kendisinden sonra üç oğlu; Ömer, Osman ve Yahya kaldı; iki evvelkisi Cennabî eserinin tamamlandığı 1588 yılına kadar hâlâ yaşıyorlardı; Osmanlı hazinesinden maaş alıyorlardı. Bunların ölümü ile Mısır Abbasîlerinin nesli de kesilmiş oldu.

Osmanlı tarihçileri böyle diyorlar; fakat XVII. yüzyılın sonunda biz yeniden hakiki veya itibarî olsun, kendilerine *müminlerin emiri* denilen Mütevekkil'in haleflerine Yemen'de rastlıyoruz. Bunlardan biri 1112/1700 yılında büyük bir törenle İran şahı Hüseyin'in (1694-1722) elçisini kabul etti. O sırada Türkiye İmparatorluğu'ndan müstakil olan Yemen'de Abbasî halifeliğinin ihyası hakkındaki malumatın[258] ne dereceye kadar doğru olduğunu ve bu sülâlenin ne zaman inkıraza uğradığını bilmiyoruz. Mısır'da ise, her halde, ne Mütevekkil, ne de oğulları artık ehemmiyeti haiz olmayıp Türk hakimiyeti için hiçbir tehlike teşkil etmiyorlardı. 1523 yılında, Sultan Süleyman'dan kopmuş bulunan Türkiye naibi Ahmed Paşa halife ile dört baş kadıyı kendisini sultan diye tanımaya zorla icbar etti[259]; fakat halifenin icrasına mecbur kaldığı bu keyfiyet asilere bir fayda temin etmedi (*Sultan Ahmed*[260] İstanbul'dan asker gelmeden daha evvel kendi taraftarları tarafından devrildi); bunun için de isyanın bastırılması halife için hiçbir akibeti mûcib olmadı.

Weil'in fikrine rağmen[261], böylece, biz, XIV. yüzyıl müelliflerinden birinin[262], Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Mısır hilafetinin, Selim veya Sü-

• • • • • •

257 Diğer kaynaklar halifenin ölümünü 945/1538-9 yılına atfediyorlar. Bk. Nesmîzade Efendi, *Gülşenü'l-Hulefa*, İstanbul neşri, 1143/1730, vr. 39a.

258 Baron de Slane, *Catalogue des Manuscrits Arabes*, Paris, 1883-95, s. 573. De Slane, No. 3258 Kataloğu üzerine suppl. 1524 yazması dolayısıyla. Katalogda el yazmasından iktibaslar yapılmamıştır; bunun için de yazmada hakikaten de Abbasî halifesi Mütevekkil'den sarahatle bahsedilmiş olduğuna şüphe hasıl olabilir. Ressî sülâlesinden bazı Yemen imamları ve XVII-XVIII. yüzyıl imamlarından bazıları da *Mütevekkil* adını taşımışlardır, ki bunları bermutat aynı sülâlenin halefleri diye sayarlar. Krş. St. Lane-Poole, *Müslüman Sülâleleri*, W. Barthold'un tercümesi, s. 82 vd.

259 İbn Sünbül, vr. 74a; Weil, II, 435.

260 İbn Sünbül kendisini böyle adlandırıyor.

261 Weil, II, s. XVI.

262 Gotha Kütüphanesi'ndeki Türkçe el yazması bahis konusudur, Weil'e göre, Cod. Turc. No. 35; W. Pertsch, *Die Türkischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, s. 128, No. 156 ile de krş. Eserin Arapçadan tercüme olduğu kaydolunmuştur; asıl eserin müellifi Hasan b. Hüseyin b. Ahmed et-Tûlûnî, İbn İyas'ın dediğine göre (III, 107) 927/1520-1 yılının başında ölmüştür. Türkçe mütercimi Abdüssamed b. Davud Osmanlı naibi Davud Paşa'nın (945/1538-9'dan itibaren) çağdaşı idi ve eseri kendi zamanına dek devam ettirdi (Arap müellifi, eserine Sul- ➡

leyman lehinde Mütevekkil tarafından vukubulmuş törenli bir imtina hadisesi olmadan kendi kendine yok olduğu hakkındaki rivayetine inanmamak için hiçbir esasa malik değiliz. Bu müellife göre Memlûk sultanları hiçbir salâhiyet sahibi olmadıklarından (anlaşılan mevrûsî haklar yokluğundan) ancak kendi yanlarında halifeler bulundurup, kendilerinden tasdik almaya ve böylece kendi hakimiyetlerine meşruiyet vermeye ihtiyaç görüyorlardı; Sultan Selim'e ise, ulema, böyle bir tasdike ihtiyacı olmadığını ilân ettiler.

Osmanlı sultanı, halife sıfatıyla, Mısır Abbasîleri tarafından tasdike muhtaç değildiyse de, yüksek hakimiyetinin Mekke ile Medine şehirleri üzerindeki tanınması kendisi için çok ehemmiyetli idi, gerçi bu bakımdan o Mısır halifelerinden ziyade Mısır sultanlarının varisiydi. İbn Sünbül'ün dediğine göre Selim *sultanların başı* olmak istiyor ve *sultanlar başının her iki mukaddes şehrin hizmetçisi* (hâdimü'l-Haremeyn) olmak gerektiğini idrak ediyordu.[263] Selim'in şehre girdiğinden sonra Halep'te okunan ilk hutbede Osmanlı sultanına böyle bir ünvan verildi[264]; aynı ünvan 1517 yılının Ocak 23'ünde Kahire'de söylenen hutbede dahi zikrolunuyor: "Ey Allahım, sultan oğlu sultana, iki kıtanın ve iki denizin padişahına, iki orduyu çöktürene, iki Irak'ın sultanına, *iki mukaddes şehrin hizmetçisine*, zafer taşıyan Selim Şah'a yardım et. Ey Allahım, ona şanlı muavenette bulun, şüphesiz bir zafer atâ et, bu dünyadaki ile o dünyadaki hayatın hakiki sahibi ve dünyaların efendisi sensin!"[265]

Mekke ile Medine, Türkiye ile Mısır arasında giden savaşın sonucundan, anlaşılan, memnunlardı ki yeni hâmiyi tanımakta sürat gösterdiler. Mısır sultanları ile Mekke şerifleri (Peygamber nesilinin mukaddes şehirlerde hükümet süren mümessillerine şerif deniliyordu) arasında önce de az müsademeler vukubulmuyordu; Selim'in çağdaşı bulunan Şerif Bereket, muayyen bir zaman Kahire'de esarette bulunmuş ve oradan kaçarak kurtulmuştu[266]; Mekke'nin baş kadısı Salâheddin Muhammed, kabahati

• • • • • •

tan Nâsır Muhammed (1496-1498) zamanında başladı ve bunu Kansu Gavri'nin tahta çıkmasına, yani 906/1501 yılına kadar götürdü). Abdüssamed'in sonuncu (884/1479'dan itibaren) Abbasî halifeleri hakkında hiçbir şey bilmediği ve bunların Mısır'da yaşadıklarını bile tasavvur etmediği şayan-ı dikkattir.

263 İbn Sünbül, vr. 15b.

264 Hammer, I, 761; aynı rivayeti Kutbeddin'deki ile krş. (*Die Chroniken der Stadt Mekka*, III, 278 vd.).

265 Metin İbn İyas'ta, III, 98.

266 Weil, II, 391.

yok iken, Sultan Kansu Gavri'nin emri üzerine Kahire'de hapse alınarak, 1516 yılında, sultan bütün mücrimlerin halâsını emretmiş olduğu halde bile, hapishanede bırakılmıştı; yalnız sonraki sultan Tumanbay ona hürriyetini iade etmiştir.[267] Bundan başka Mekke ile diğer yerlerde Cidde naibi olup (911/1505-6) Arabistan'daki askerî Çerkez kuvvetlerinin başında bulunan Kürt Hüseyin'den memnun değillerdi. Portekizlilerden endişe edilmesi üzerine Hüseyin Cidde'yi taştan bir surla tahkim, çok şiddetli tedbirlerle ahaliyi bu inşaatta çalışmaya icbar ve umumiyetle bunları kendi aleyhine tahrik etmişti.[268]

Selim tâ baştan kendisini mukaddes şehirler ile oraya giden züvvârın hâmisi ilân etti. Dimaşk'ta, şehrin fethinden birkaç gün sonra, Pazartesi Eylül 29'da ahaliye hac ziyaretine hazırlanmaları için emir verildi[269], halbuki bu yıl, askerî harekât dolayısıyla Mısır'dan züvvâr gitmemişti.[270] Kahire'nin iştimalinden sonra Kadı Salâheddin hemen Selim'in huzuruna geldi, kendisine bol hediyeler verildi ve Mekke'ye bırakıldı. Kahire'de bulunan diğer Hicazlılar da sultanın lütuflarına mazhar oldular; Mekke'de yaşayan tüccardan Şirvanlı Kasım Kahire'de Selim'in huzuruna geldi ve Cidde'ye naip tayin olundu.[271]

Bu şartlar dahilinde Mekke ile Medine şerifleri yeni hükümdarı gönül rızasıyla tanımaya, adını hutbede zikretmeye, namına sikkeler vurmaya ve kendisine tebrikât ve sadakat hislerini bildirmek üzere bir elçilik göndermeye muvafakat ettiler. Elçilik başında Şerif Bereket'in oğlu ve veliahtı Cemaleddin Ebu Hume Muhammed bulunuyordu ki 12 yaşında bir çocuktu[272]; sonraları Osmanlı sultanlarının halifelik üzerindeki haklarının başlıca kaynaklarından sayılan tarihî biat andı merasimini Selim'e karşı icra eden bu zat idi. Ebu'l-fazl'a göre elçilik, Selim'in İskenderiye'ye azimeti arefesinde 27 Mayıs 1517'de[273], İbn İyas'a göre ise Pazar günü

• • • • • •

267 *Die Chroniken.*, III, 284.

268 Weil, II, 391 vd. *Die Chroniken.*, III, 245 vd.

269 *Dimaşk* anonimi, vr. 81b.

270 İbn Sünbül, vr. 16a; keza İbn İyas, III, 141.

271 *Die Chroniken.*, III, 284. Bu naip sultanın itimadını ibra etmedi; 1519 yılında o yağma ettiği eşya ile Hürmüz'e kaçmak istediyse de, yakalandı ve kelepçelenerek, Kahire'ye gönderildi (İbn İyas, III, 202 ve 208).

272 Yaşı Kutbeddin'de gösterilmiştir, *Die Chroniken.*, III, 247.

273 Ebu'l-fazl, vr. 124b. Metinde yanlışlıkla 6 Cemaziyelevvel yerine 16; fakat ilerisinde Selim'in İskenderiye'den ayın 7'sinde gittiği zikrolunuyor. İbn İyas da aynı tarihi veriyor (III, 120).

Haziranın 5'inde[274] Selim tarafından kabul edildi. Şerifler sülâlesi hakkında Osmanlı karargâhında pek de doğru malumat yoktu; Ebu'l-fazl sülâlenin Mekke'de Halife Abdullah b. Zübeyr zamanından, yani VII. yüzyıldan beri hükümet sürdüğünü söylüyor, halbuki hakikatte bunların başlangıcı XI. yüzyıla aittir. Daha evvel Şerif Bereket, kendi israrı üzerine, Kürt Hüseyin'in idamı için sultanın iradesini almıştı; irade Mısır bahriyesi kumandanı Selman tarafından icra edilmişti; Hüseyin'in ayağına büyük bir taş bağlayarak kendisini Cidde yanında suya attılar.[275] Fakat elçilikle gelenlerin hepsi sultanın lütuflarına mazhar olmadı; mansıp sahiplerinden muhtesip ile *Kâbe komşularının*, yani Mekke'de oturan ecnebiler reisinin idamına karar verdi; genç şerifin şefaati ile bunların hayatı kurtarıldıysa da, kendileri İstanbul'a gönderildi. Genç şerif 26 Temmuz Perşembe günü Kahire'den gitti; bol hediyeler ile vaatlerden ilâve o kendisiyle beraber babasına Mekke'de paşalık hakkı veren bir diplom (icazet) da götürüyordu; fakat Kahire'de yaşayan birçok Hicazlıları Selim kendisiyle beraber İstanbul'a götürdü.[276] Aynı yılın Aralık, hac ayında sultan tarafından gönderilerek zengin hediyelerle gelen hac kervanını baba oğul beraber kabul ettiler; Kâbe için Osmanlı sultanından ilk defa olarak örtü geliyordu (bunda Selim'in adı yazılı bulunuyordu)[277], ilk defa olarak ziyaret esnasında Sultan Selim'e dua edildi ve bu duaya bütün züvvâr iştirak etti.[278]

• • • • • •

274 İbn İyas, III, 123 vd.

275 Hüseyin'in idamı hakkında Kutbeddin, *Die Chroniken*, III, 248; İbn İyas, III, 124; Selman hakkında Weil, II, 397 vd. Selman, artık, Selim zamanında esir düşen Franklarla Ağustos 1517'de Kahire'ye avdet etti (İbn İyas, III, 131); 1518 yılının ilkbaharında o kelepçelenerek İstanbul'a gönderildi (*age*, 154).

276 İbn İyas, III, 126.

277 İbn İyas, III, 141. Perde daha Selim'in orada bulunduğu zaman, 7 Eylül 1517 yılında (*age*, 132) Kahire'de bulunuyordu. Rum (Türk) züvvâr kervanının reisi Muslihuddin Bey Mısır kervanının reisi ile birlikte onu Cidde üzerinden deniz yolu ile geçirdiler.

278 *Die Chroniken*, III, 286. Bu yıl, züvvâr az idi ve çok da felâkete uğramışlardı (İbn İyas, III, 141 ve 153).

VII

Mukaddes yerlerin hâmisi sıfatıyla Osmanlı sultanları faaliyetlerinin başlangıcı böyle idi. O zamandan beri bizzat Selim ve halefleri tarafından Mekke'de birçok inşaat yapıldı. Kutbeddin'in dediğine göre Osmanlı sultanları bu bakımdan evvelce gelen sultanlar, halifeler ve padişahların hepsini geçtiler[279], gerçi Osmanlılar tarafından fetholunan memleketlerdeki iktisadî çöküş mukaddes şehirlerinin aidatı üzerinde müessir olmayabilmezdi. Aynı Kutbeddin Mısır mevkûfelerinin [vakıflarının] zarar gördüğü vâkıasını artık kaydediyor; bu zarar neticesinde bunlardan gelen gelir dörtte bir, hatta beşde bire indi.[280] Fakat ne de olsa mukaddes yerler şimdi tekrar Mısır sultanlarından kıyas edilmeyecek derecede muktedir bir Müslüman imparatorluğu dairesine girmiş bulunuyordu. Hristiyan dünyası böyle bir imparatorluğun teşkilinde kendisi için büyük bir tehlike görüyordu; çağdaşları Selim'in bütün Müslümanların hükümdarı olacağından endişe ediyorlardı.[281] Mısır fethi Türk iktidarını o derecede kuvvetlendirdi ki Haçlılar seferi devrinde kendilerine en büyük düşman gördükleri ve daha o zamanda Avrupalıların Hindistan muhitinde[282]

• • • • • •

279 *Die Chroniken*, III, 331 vd.

280 *age*, III, 285.

281 Jorga, II, 340 (Venedik konsol[os]unun Şubat 1517 yılındaki mektubu).

282 Mücadele 1503 yılında başladı, Weil, II, 394 vd. Portugal kralı Manuel Mekke'yi yıkmanın kendine nasip olacağı ümidini ifade ediyordu (*age*, 395). 1520 yılının yazında Dimaşk'ta Cidde yanında 36 Frank gemisinin (*Dimaşk* anonimi, vr. 88b) peyda olduğu haber alınmıştı; Mekke ahalisi teşvişte idi; fakat Mısır'dan asker gönderilince, Franklar uzaklaştılar. İbn İyas'a göre (III, 202) bu daha 1519 yılının güzünde vukubulmuştu; hem de Mısır'dan topu topu 300 adam gönderilmişti (*age*, 204).

başlıca rakip sandıkları devletin helâkine şimdi bir felâket diye ağlıyorlardı. Papa X. Leon *Hıristiyan cumhuriyeti*nin halâsı için Meryem Ana'ya yalvarmak üzere Minerva mabedine, anlaşılan, Santa Maria Sopra Minerva kilisesine, yalın ayak olarak gitti.[283] *İki mukaddes şehrin hizmetçisi* (hâdimü'l-Haremeyn) olduktan sonra, İslâm mümessillerinin nazarında, Selim, Müslümanların halifesi ve imam ünvanlarını almaya daha çok hak kazanmış oldu. Allah her yüzyılda Müslüman cemaatine bir *din müceddidi* gönderir diyen hadisin meâli Selim'e tatbik olundu.[284] Bermutat bu hadis, başka yerde gördüğümüz gibi[285], Müslüman ilâhiyat ilmini yaratan din âlimlerine aitti; şimdi bunu idareleri İslâm ile şeriatin zaferi addolunan hükümdarlara da tatbik etmeye koyuldular. Lütfî Paşa'nın mütalâasına göre din müceddidi olarak 9 yüzyıl için âtideki şahıslar tespit edilmelidir: "İlk yüzyıl için, Peygamber (632); ikinci yüzyıl için, Halife II. Ömer (717-720); üçüncü yüzyıl için, Halife Mutasım (833-842); dördüncü yüzyıl için, Fatımîlerin Şiî propagandasını başarıyla durduran Halife Kadir (991-1031); beşinci yüzyıl için, İsmailîleri bekleten [durduran] Selçuklu sultanı Muhammed b. Melikşah (1105-1118); altıncı yüzyıl için, Moğollardan İslâmiyeti kabul eden Moğol hanı Kazan (1295-1304); yedinci yüzyıl için, Osmanlı sülâlesini teşkil eden Osman (1299-1326); sekizinci yüzyıl için, Timur darbesinden sonra bu sülâlenin iktidarını yeniden ihya eden I. Sultan Mehmed (1402-1421); dokuzuncu yüzyıl için de Selim (1512-1520)".[286] Görüldüğü gibi şema biraz sun'îdir ve kronolojiyle pek de hesaplaşmıyor (Kazan ile Osman çağdaş oldukları halde iki türlü yüzyıla atfedilmişlerdir); fakat zamanın ruhunu göstermek bakımından karakteristiktir.

Selim'i ve haleflerini yalnız Osmanlılar değil, Mütevekkil'in kendi salâhiyetlerini Selim'e terk edip etmediğini hiç de araştırmayan Araplar dahi *halife* diye adlandırıyorlardı. İbn Sünbül'ün eserinde Selim'e *dünyada Allah'ın halifesi* ünvanı verilmektedir.[287] Mekkeli Kutbeddin Selim'i *halifetü'r-Rahman'ların en iyi halifesi* diye adlandırıyor.[288] Tahta çıktığı

• • • • • •

283 P. Jovii, *Turcicarum rerum Commentarius*, E 4b; *Vita Leonis* X (Floransa neşri, 1551), s. 93.

284 Ebu'l-fazl, vr. 12a.

285 *Mir Islama*, No. 1, s. 103.

286 Lütfî Paşa, vr. 4a.

287 İbn Sünbül, vr. 1b; *Perç Katalogu*, III, 276'ya göre; keza Gotha yazmasında, No. 1670.

288 *Die Chroniken*, III, 249.

münasebetiyle Süleyman'a (1520-1566) tevcih olunan tebrik hitabesinde, Mekke şerifi, sultanın tahtına *muazzam hilafet tahtı* diyor[289]; Fustî Ebu Said'in Süleyman'ın ölümü münasebetiyle yazdığı mersiyede de *hilafet tahtı*ndan bahsolunuyor ve burada sultana *Allah'ın halifesi* denmiştir.[290] II. Selim (1566-1574)'e Kutbeddin'de de *bu devrin kara ve denizdeki halifesi*[291] ve *Allah'ın yeryüzündeki halifesi* denilmiştir.[292] Kendi çağdaşı bulunan III. Murad'ı (1574-1595), Kutbeddin, *sayesinde bütün kâinatta asayişin berkarar olduğu muazzam halife* diye anmaktadır[293]; bu sultanın *hilafet*inden birçok yerlerde bahsolunuyor.[294]

Osmanlı sultanlarının *halifeliği* hakkındaki malumat Batı Avrupa'ya da aksetti; bu sırada hadiseyi doğru bir şekilde izah edemiyorlardı; fakat XVIII. yüzyılda uydurulan izahın gölgesi dahi şimdi mevcut değildir. Türkiye'yi en iyi bilenlerden Ioann Levenklau, Paul Jovio'dan naklen, şu hikâyeyi anlatıyor: Güya ki Bağdat'ta şu zamanda halife ünvanını taşıyan adamlar varmış ve güya ki Süleyman Bağdat'ın fethinden sonra bu isimde halife olanlardan birisinden sultanlık makamının alâmetlerini almıştır.[295] Hakikatte ise, Şah İsmail, Bağdat'ı fethettikten sonra (1508 yılında) tayin ettiği Bağdat naibine *halifelerin halifesi* ünvanını verdi. Hammer bu hadisede eski halifeleri istihza keyfiyetini görüyor[296]; Süleyman Bağdat'ı 1534 yılının sonunda fethetti ve kışı burada geçirdi[297], fakat onun zamanında orada halifenin bulunduğu hakkında malumat yoktur. Mısır halifesi hakkında, Levenklau'da[298], "Bağdat'tan kopan Mısır sultanları tarafından uyduruldu" denmektedir; anlaşılan Memlûkler Fatımîlerle karıştırılıyorlar. Levenklau III. Murad'ın da kendisine halife dediğini biliyordu ve bu sultanın Alman imparatoruna yazdığı mektupların suretini bizzat görmüştür; burada böyle bir ünvan kullanılmıştır.[299] Bu zamanda

• • • • • •

289 Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtîn*, I, 501 (Bu kaynağa işaret ve ondan yapılan iktibaslar için ben W. D. Smirnov'a medyûnum).

290 *Die Chroniken*, III, 329.

291 *age*, 367.

292 *age*, 390.

293 *age*, 399.

294 *age*, 6, 401, 404 vd.

295 J. Leunclavius, *Annales Sultanorum Othmanidarum* etc., Francofurdi, 1588, s. 462.

296 Hammer, I, 702.

297 *age*, II, 114 vd.

298 *Annales.*, s. 463.

299 *age*, s. 199.

Avrupalılar III. Murad'ın bu ünvanı kabul etmesinde bir yenilik olup olmadığını münakaşa ediyorlardı. Levenklau, II. Selim ile Süleyman'a ait gördüğü vesikalarda *halife* sözü yoktur fakat (Latince tercümesiyle) "heres hajus saeculli" sözleri vardır ki Türkçesi *halife-i âlem*dir[300]; bunun için de o, III. Murad, yeni hiçbir şey yapmayıp yalnız dedelerden tevarüs olunan adeti muhafaza etmiştir, sonucuna varıyor.[301]

Osmanlı hilafetinin başlıca düşmanları, elbette ki, İran'ın Şia şahları ve onların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki taraftarları bulunan dervişler idi. Daha I. Selim zamanında, onun memlekete avdeti akabinde, hemen, Küçük Asya'da yeni bir derviş isyanı zuhur etti, hem de hareketi idare eden zat *Erdebil'in oğlu*[302]nu, yani Şah İsmail'i Allah[303], kendisini de *halife-i zaman ve mehdi-i devran* diye kabul ediyordu.[304] Bu gibi düşmanlarla asilere karşı silah kullanılabilir mi meselesi, elbette, hiçbir şüpheyi celp etmiyordu; sultanın müminlere karşı sadece kendisini imam ve halife diye kabul etmiyorlar diye harp açmak hakkında olduğunu halletmek daha müşkildir. Bu mesele, iş Merakeş, Buhara ve Hindistan gibi Osmanlı silahının eremeyeceği uzak memleketlere taalluk edince amelî bir ehemmiyeti haiz değildi; fakat Afgan sülâlesinin cülûsundan sonra, Osmanlı düşmanlarından bir kısmını teşkil eden İranlıların Sünnî olmaları üzerine durum değişti. Türkiye uleması 1726'da İranlılara karşı yürütülen muharebe, bunların Osmanlı sultanına tâbi olacakları zamana kadar hükmünde kalıyor ve Müslüman dünyası iki değil, yalnız bir imama tabi olur, "meğer ki bunlar birbirinden Hint okyanusu gibi bir mesaha ile ayrılmış bulunalar" diye karar verdi; bu kararlarını da aynı fikrî pek kaba bir şekilde ifade eden hadise istinat ettirdiler: "İki halifeye birden biat ederlerse, bunlardan (halifelerden) birini öldürünüz"[305].

Böylece, bu defa da hilafetin vahdeti, nizam ve asayişin temini için zaruri bulunan sivil iktidarın (dünyevî hakimiyetin) vahdetine müncer oluyordu. Bu fikir Müslüman müellifleri tarafından sık sık beyan, hem de, bermutat, Kur'an âyetine (Enbiya, 21/22) istinat olunuyordu: "Gök ile

••••••

300 Yani *halife-i âlem* (dünyanın halifesi).

301 J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum Libri XVIII*, Francofurti, 1591, s. 834 vd.

302 Erdebil oğlu.

303 Şükrî'nin *Selimnâme*'sine göre böyle, *Hist. Osm.* 32, vr. 64a, Viyana yazması.

304 Keşfî *Selimnâme*'si Viyana yazması, *Hist. Osm.* 31, vr. 76b: "Halife-i zaman ve mehdi-i devran".

305 Hammer, IV, 232.

yerde Allah'dan başka ilâhlar olsaydı, yer ile gök muhtel olurlardı". İmparatoriçe II. Katerina zamanında, birinci Türkiye harbinden sonra, ilk defa olarak, mesele başka bir zemin üzerine vazedilmiş oldu; 1772 yılında başlanan barış müzakereleri esnasında Kırım Hanlığı'nın istiklâlini tanımak hususunda ileri sürülen talep Türkiye murahhaslarının inatlı bir mukavemetleriyle karşılaştı.[306] Barış antlaşmaları ile sultanın elinde bulunup da Şiîler (İranlılar) veya Hıristiyanlar (Avusturyalılar, Venedikliler ve Ruslar) tarafından fetholunan memleketlerin ayrılması hadisesi evvelce vukubulmuştu; fakat önce Türkiye İmparatorluğu'na dahil bulunan Sünnî bir memleket (paralarında sultanların adlarını hiçbir zaman darp etmemişse de) istiklâlinin tanınması sultandan ilk defa olarak isteniliyordu. Türk tarafı böyle bir kabulün şeriate mugayir olduğunu ve yalnız uzaklıkları yüzünden hilafetin Buhara, Merakeş ve Hindistan gibi memleketlerde şayi olmadığını ispat ediyorlardı. Nihayet, Türkler Kırım Hanlığı'nın dahilî işlerine karışmamaya muvafakat ediyor, yalnız hanın sultan tarafından tasdik edilmesini şart koşuyorlardı; buna ise Ruslar muvafakat edemiyorlardı, çünkü başka hükümdarların tasdikine muhtaç olan bir hükümdar müstakil sayılamazdı. Türkiye hükümeti Rusya'nın da, Türkiye'nin de hiçbir müdahalesi olmadan, hanın ahali tarafından seçilmesi ve sultan salâhiyetinin, bir halife sıfatıyla, ruhanî bir hakimiyet ile tahdit edilmesi teklifinde bulundu; bunu Rusya da kabul etti. 1774 yılı Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesi gereğince *Tatar milletlerinin* istiklâli sultanın salâhiyetlerine ait aşağıdaki kayıtlarla takarrur etti: Kendileri için tasdik olunmuş siyasî ve mülkî mukarrerata ufacık bir tezatta bulunmamak şartıyla, Müslümanlar, dinî âyinler sahasında, kendileriyle dindaş bulunması hasebiyle, Müslümanların büyük halifesi sıfatıyla şevketli sultan hazretlerinin şeriat hükümlerine tevfikan vereceği emirlere uyacaklardır.[307]

Fakat halk tarafından seçilen hanın kendi *halife*sine -sultan bu sıfatıyla tanınıyordu- karşı olan münasebeti izahsız kalıyordu. İslâmî mefhumlara göre, halife, bizzat dünyevî hakimiyete (sivil iktidara) malik olmadığı zamanlarda bile, behemehal Müslüman dünyasında, sırf şekle ait olsa da, her türlü hakimiyetin kaynağı telâkki olunuyordu; öbür taraftan, Rusya hükümeti, tasdik hadisesini kabul edemezdi, çünkü bu, hanlığın istiklâline mugayir olurdu. Yeni müzakerelerden sonra 1779'da *izahî bir mu-*

306 Hammer, IV, 632 vd.

307 *Vollständiges* (russ.) *Gesetzbuch*, 1774, No. 14164.

kavele akdolundu ve burada *tasdik* tabiri halifenin *manevî tes'îdi* tabiriyle tebdil olundu. Mukavelenin 2. maddesi gereğince Rusya "Tatar hanlarının seçilip hanlık tahtına çıkarıldıktan sonra, kendi cemaatinin heyet-i umumiyesiyle, gerek kendi ve gerek tabiiyetinde bulunan memleket namına Babıâli'ye murahhaslar ve icap eden ibarelerle yazılı ve her zaman için riayeti lazım gelen nümunesi şimdi tespit olunan mahzarlar[308] gönderip sultanın şahsında Müslüman dininin yüksek halifeliğini tanımaları ve bunun için de hür ve müstakil hem de Türklerle aynı dinden bulunan milletlere mahsus olacak tes'îd edici fermanın gerek hana ve gerek bütün Tatar halkına gönderilmesini istida edeceklerdir". Aynı mukavelenamenin 3. maddesinde "bu tes'îd edici fermanların" ve umumiyetle "Tatar milletinin ileride Müslüman dininin gereğince kendisinde muhafaza ve riayet etmesi gereken halifelik bakımından Babıâli ile olan mânevî rabıtası" hakkındaki şekillerin tespiti mütalâa olunuyordu.[309] Bu rabıta devamlı olmadı; Kırım'ın Rusya'ya ilhakını tazammun eden 1783 antlaşması gereğince 1774 yılı mukavelenamesinin 3. ile 1779 yılı izahnamesi mukavelesinin 2., 3. ve 4. maddeleri "bundan sonra her iki taraf için hiçbir hükmü haiz olmayacaktır"[310], hem de halife sıfatıyla sultanın mânevî sultası hakkında dahi hiçbir şart ve kayıt yoktu.

Hilafetin Mütevekkil tarafından Selim'e verilmesi nazariyesini, ilk defa olarak ifade eden kitabın müellifi d'Ohsson 1774 ve 1779 yılları mukavelelerinden bahsederken, Rusya ile Türkiye'nin ihtilâflı meseleleri münhasıran Fransız kralının tavassutuna ve Fransız elçisi Grafen de St. Priest'in diplomatik maharetine medyûn olduklarını kaydediyor.[311] Bu diplomatın iştiraki ile, anlaşılan, bu mukavelelerde ilk defa olarak görülen formül takarrur etti (sonraki hadiselere kadar bağlanan milletlerarası antlaşmalarda sultanın ruhanî hakimiyetini kabul keyfiyeti yoktu): Halife sıfatı taşıyan sultana karşı, *siyasî ve mülkî serbestliği* ihlâl etmeden *ruhanî muamelelerde* bağlı bulunmak; *tasdik* yerine halife sıfatını taşıyan sultandan han ve halk tarafından *mânevî tes'îd* istemek. Menşe itibariyle bir Ermeni olup İsveç hizmetinde bulunan d'Ohsson daha o zaman İstanbul'da kendi eseri üzerinde çalışıyordu. Bu esere, müellifin bizzat söy-

• • • • • •

308 *Mahzar* sözü kastedilmiş olacaktır ki "şahitler tarafından imza edilmiş vesika" demektir.

309 *Vollständiges (russ.) Gesetzbuch*, 1779, No. 14851.

310 *age*, 1783, No. 15901.

311 *Tableau de L'empire Ottoman*, I, 265.

lediğine[312] göre gerek Türkiye ve gerek Fransa ile dostane münasebetlerde bulunan bir memleket kralının[313] *sous les auspices*inde çalışıyordu. Bütün bunlar Osmanlı halifeliği ile Abbasî halifeliği arasındaki rabıta hakkında d'Ohsson tarafından icat olunan nazariye ile sultanın bir halife sıfatıyla 1774 ve 1779 yılları mukavelelerinde tanınan ruhanî sultası arasında bir münasebet olduğunu tasavvura müsaade veriyor. Aynı maksat için, Merakeş imparatoru gibi sultanın sivil otoritesine (*autorité temporelle*) tabi olmayan bütün Müslüman hükümdarları, gene de onun ruhanî otoritesini (*autorité spirituelle*) kabul ediyorlar[314], diye yazıyor ki bunun hakikate mutabık olmadığı malumdur ve yukarıda gördüğümüz gibi bunu Türklerin kendileri de tasdik etmiyorlar. Avrupa ilminde de d'Ohsson nazariyesi keza yeni idi; hatta onun çağdaşı bulunan Volney klasik eseri bulunan *Suriye'ye Seyahat* adlı kitabında hakikate daha yakın olan başka bir nazariye serdediyor: Osmanlı İmparatorluğu'nu, sivil iktidarın (*puissance temporelle*) askerî sergerdelerin elinde bulunup halife için yalnız mevhûm (*illusoire*) bir ruhanî iktidar (*puissance spirituelle*) kaldığı zamanlardaki hilafet ile mukayese ederek, o, Türklerdeki müftü (veya şeyhülislâm) *représente le Kalif*iken, sultanın *représente* [*le lieutenant*] *ou le général de l'armée* olduğu neticesine varıyor.[315] Maamafih d'Ohsson'un formülü Müslüman dünyasında olduğu gibi, Avrupa'da da başarılı oldu. Selim saltanatının tarihî hadiselerini ilk elden kaynaklar üzerine tetkik eden ve Mütevekkil'in hilafet üzerindeki haklarından imtina'ı hususunda hiçbir malumata sahip olmayan Avrupalı müsteşrikler bile imtina'ın vukubulduğunda şüphe etmiyorlardı.[316]

Mısır Abbasîlerinin varisi sıfatıyla Türk sultanının bütün Müslümanlar üzerindeki ruhanî hakimiyeti hakkında d'Ohsson tarafından icat olunan nazariye, şimdiki zamana kadar, gördüğümüz gibi, 632 yılında, Pey-

• • • • • •

312 Bizzat kendi sözlerine. 1788 yılında neşrolunan kitap kendisine 22 yıllık çalışmaya mal olmuştur; o İstanbul'dan 9 Mart 1784 yılında gitmiştir (*Tableau.*, I, s. VIII).

313 Telifin başında krala yazılan hitap.

314 *Tableau.*, I, 263.

315 Fr. Volney, *Voyage en Syrie*, Paris, 1789-90, II, 371.

316 Weil'in kendi eserine (I, s. V) yazdığı mukaddimesiyle krş.; "Der Letzte Kalif muß zugunsten des Sultans Selim auf seine Rechte verzichten". Kremer daha ihtiyatlı bir ifade kullanıyor (*Geschichte der herrschenden Ideen des Islams*, s. 423): "Der Letzte der selben (der Kalifen) soll seine Rechte an den Türkischen Eroberer abgetreten haben", hem de halifenin böyle doğrudan doğruya teslimini Hammer hatırlatmıyor.

gamber'in ölümü üzerine meydana çıkarak ve on bir yüzyıl esnasında bir sıra tebeddüllere uğrayan *hilafet* fikrinin son ifadesidir.

Halife ve sultan hakkındaki araştırmamızın başlıca sonuçları aşağıdaki maddelerde hülâsa olunabilir:

1. Dört *raşit* halife hakkındaki ilim Abbasîler devrinde, yani VIII. yüzyılın yarısından sonra peyda oldu.
2. Emevîlerin şerefsiz ve İslâmiyete düşman birer *padişah* oldukları hakkındaki tasavvur, tahrif edilen tarihî vakalara dayanarak, Abbasîler devrinde teessüs etmiştir; hakikatte ise Muaviye ile sülâlesi kendi haklarında halk arasında Hz. Ali, sonraları da Abbasîlerden daha iyi hatıralar bırakmışlardır.
3. Emevîlerden sonra bütün Müslüman dünyası tarafından kabul edilmiş halifeler artık yoktu; fakat Abbasîler Müslümanların ehemmiyetli bir çoğunluğu nazarında halife idiler. Mukaddes şehirlere malik olmayan bir hükümdarın halife olamayacağı tasavvurunun tesiriyle, Haricîlerden başka, Abbasîlere muhalif bulunan hiçbir hükümdar kendisine halife ünvanını almak cesaretini gösteremiyordu.
4. X. yüzyılda, Abbasîlerin sivil hakimiyeti kaybetmeleriyle ilgili olan hadiseler Müslüman dünyasını üç hilafete taksim etti, hem de mukaddes şehirlere malik olmak artık halife ünvanını kabul için zaruri bir şart diye görülmüyordu.
5. XI. yüzyılda kudretli Selçuk imparatorluğunun teşekkülü ruhanî hakimiyetin mümessili olarak kalan *imam*a karşı, sivil hakimiyetin mümessili bulunan *sultan*ın cazibesini artırdı. Avrupalılar da, Müslümanlar da bu mânada halifeyi Roma papası ile karşılaştırdılar.
6. XII. yüzyılda halifeler Bağdat ile Dicle ve Fırat nehirleri havzalarında kendi sivil hakimiyetlerini ihyaya muvaffak oldular. Bu hadise bunlarla sultanlar arasında anûdâne mücadeleleri gerektirdi; hem de sultan taraftarları tarafından *imam*ın dünya işlerine karışması caiz değildir nazariyesi ileri sürülüyordu.
7. 1258 yılında Bağdat'ın Moğollar tarafından fethi üzerine Müslüman dünyasının büyük bir kısmı *halifesiz* kaldı.
8. Mısır sultanları tarafından, kendi menfaatleri bakımından, Abbasî halifeliğinin Mısır'da devam ettiği fiksiyonu icat edildi. Mısır haricinde bu hilafet müstesna zamanlarda ancak tanınıyordu ve yalnız Hindistan'da bu sülâlenin mevcut olduğu son günlere kadar Mısır Abbasîlerinin adları paralarda darp olunuyordu.

9. Bağdat'ın sukûtu ile Müslüman memleketlerinden çoğunun putperestler tarafından işgali, Moğol istilâsının kavrayamadığı Mekke ile Medine şehirlerinin cazibesini yeniden artırdı.
10. Moğol İmparatorluğu'nda Moğolların İslâmiyeti kabullerinden sonra da putperest Moğol hanlarından tevarüs olunan tahta cülûs hakkına yüksek bir değer veriliyordu, nitekim X-XI. yüzyıl Müslüman devletlerinde İslâmdan evvelki İran hükümdarlarına intisap etmek aynı şekilde takdir olunuyordu.
11. Moğolların mevrûsî hakimiyet idesine, Mısır hilafeti idesinden başka, hükümdarın bilâ-vasıta hakimiyet kaynağı olarak Allah'ın iradesi idesi karşı koyuluyordu. Bu mânada *İslâmın sultanı* mefhumu *imam* ve *halife* hakkındaki mefhumla birleşiyordu. Böyle bir hilafete hak kazanmak sultan iktidarının derecesi ve idaresinin karakteri ile tayin olunuyor, hem de bu sultan ile mukaddes sayılan Mekke ile Medine şehirleri arasındaki rabıtaya ehemmiyet veriliyordu, gerçi böyle bir rabıta halife ünvanının zaruri şartlarından dahi sayılmıyordu. Böyle bir halife idesinin en iyi mümessili Timur'un oğlu Şahruh tanınıyordu (XV. yüzyıl).
12. I. Selim'in İran'da ve Mısır'da vukubulan fütuhatıyla vücuda gelen Osmanlı sultanlarının hilafeti tasavvuru, Şahruh ile diğerlerinin hilafeti nevinden bir hadisedir ve Mısır Abbasîlerinin halifeliği ile münasebeti yoktur.
13. Hilafetin sonuncu Mısır Abbasîlerinden Mütevekkil tarafından Selim'e devri nazariyesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bir Türk Ermenisi tarafından icat edildi. Bununla ilgili olarak daha o zaman, sivil bir hükümdar olarak kendisine tâbi olmasalar da Türkiye sultanının bütün Müslümanlar üzerinde ruhanî bir hakimiyet hakkında bulunduğu mefhumu peyda oldu.
14. Sultanın, Müslümanların halifesi sıfatıyla, bütün Müslümanlar üzerindeki ruhanî hakimiyeti Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ve İzahî Mukavele (1779) imza olunurken Rusya tarafından tanındı, hem de her iki antlaşmanın bu hususiaki maddeleri Kırım'ın Rusya'ya ilhakı ile (1783) ilga edildi.

MUHAREBEDEN SONRA:

HİLAFET SİYASETİ VE TÜRKLÜK SİYASETİ

MUHARRİRİ:
PROFESÖR VAYT [WHITE]

MÜTERCİMİ:
HABİL ÂDEM [PELİSTER]

HAZIRLAYAN:
YASEMİN ERDİNÇ

SAHİP VE NÂŞİRİ:
İKBAL KÜTÜPHANESİ, DERSAADET, BÂBIALİ CADDESİ'NDE

ŞEMS MATBAASI
BÂBIALİ CADDESİ'NDE, NUMERO: 43
1331 [H.]

« محاربه‌دن سوکره »

خلافت سیاستی
و
تورکلك سیاستی

محرری : پروفسور روایت | مترجمی : هابیل آدام

صاحب و ناشری :

۱۳۳۱

MUHAREBE VE İSLÂMLAR[1]

Meşûm bir tâli' ile, fakat bazı parlak intibahlarla Balkanlar'dan çekilen Türkiya, İstanbul'a değil, İslâm memleketlerine gitti. Türkiya'nın harbinden en çok mütehassis ve mağlubiyetinden en ziyade me'yûs olanlar İstanbul'da bulunmuyorlar. Bunlar Hindistan'da, Mısır'da, Afganistan'da, Tunus'ta, Cezair'de, Fas'ta, Trablusgarb'da... nihayet Afrika ve Asya kıtalarında hâkim ekseriyetlerdir ki bunlara "İslâm" diyoruz! Bunlar harp ile uyanan hislerini, mağlubiyet ile intikamlaştırdılar. Onlar da, mefâhir-i harple memlû olan ananelerini, mazilerini his etmeye ve belki de o maziyi ihya etmeye başladılar.

Bunların hepsi istibdat esirleridir; birçok asırlardan beri çekmekte oldukları hakaretin ilk fırsatta imha edileceği şüphesizdir. Biz, Mısır'da aynı hissin pek yüksek bir tabakasını biliyoruz. Hidiv ve bazı sahib-i nüfuz Mısırlılar, bir istiklâl peşinde dolaşmaktadırlar. Hatta bir buçuk milyon mühür ile tahtîm edilen bir istiklal istidâsını Avrupa payitahtlarında gezdiren hidiv hazretlerinin Londra'daki teşebbüsâtı pek ziyade ilerlemiştir. Bi't-tab' hidivin bu planı Türkiya aleyhinedir ve bu Mısır istiklâlinden sonra İstanbul hilafetinin mevkii güçleşecektir. Bugün İslâmların

.....

1 Kitabın, doğrudan konumuzla alakalı olması sebebiyle sadece 32-143. sayfaları arasındaki kısımlar alınmıştır. Bu başlıktan önce "Muharebeden sonra - Türkiya'nın bir şark valisine" (s. 3-18) ve "Balkanlar'da Türkiya" (s. 19-31) başlıkları yer almaktadır. [İ.K.].

halifesi olan Türk padişahı muazzam bir Asya siyaseti temsil edebilirken yarın Mısır'la mücadele etmeye mecbur olacaktır. Bu mücadelede Mısır'ın kayb edeceğini söylemek zâiddir. Çünkü Mısır'ın istiklâli İngiliz himayesinde kâbil... Bu ise, hidivin değil, belki İngilizlerin hâkimiyet-i İslâmiyesi demektir ki, hakiki Müslümanlar ve İslâm siyaseti taraftarları bunu kabul etmezler. Bir hususi mebhasda izah edilecek olan bu Mısır siyaseti hakkında bu kadarla iktifa ederek ahalinin ahvâl-i ruhiyesini tetkik edelim.

İslâmların o meşhur Hızır'ı addedilmeye şâyan olan Hamidiye'nin İskenderiye ve Süveyş limanlarında gördüğü hürmet unutulmamıştır. Zan edilmez ki; bu takdirâta bütün Mısırlılar iştirak etmemiş olsunlar!... Hatta hükûmet-i mahalliye memurları bile temayül göstermekten çekinmediler. Çünkü o muhit, o milletin ictimaî vicdanı böyle istiyor. Kim bilir, belki bir Türkiya galibiyetinde veyahut bir Türkiya mağlubiyetinde Mısır'da mühim bir hadise-i temayül zuhur edecektir: Bütün Mısırlılar harp havadisleriyle iştigal ediyorlar. Zan edersek bu iştigal onların eski bir hissini uyandırdı. Onlarda pek mahrûk bir mefküre ihyalaşıyor; Trablus Muharebesi'nde başlayan bu intibahın Balkan Muharebesi'nde bir şekil aldığı ve Türkiya'nın bir İslâmiyet siyasetinde feveran edeceği meçhul değildir. Bu ciheti pek iyi takdir eden İngilizler bir Câmi'iyyet-i Arabiyye[2] meselesiyle bir gün kazanmak istiyorlar. Fakat, bu da serap!... Bu Mısır galeyanı, bütün Bahr-i Sefid Afrikası'na intişar etti. Trablusgarb, Tunus, Cezair, Fas bile Sahrâ-yı Kebir Senusîlerinin istiklâl bayrağına koşmaktadır. Müstevlî, mütekâsif ve âlî bir ırk olan Arapların imhası nasıl mümkin değilse, bu insanların mahkumiyeti de mümkin değildir. Çünkü o sahraların medeni bir harbine[3] üç Avrupa bile mukavemet edemez! Trablus'da pek korkunç bir misâle tesadüf ettik. Bilmem hangi Fransız zabitinin yazdığı o meşhur *Dünyanın İstilâsı* Trablus'dan başlıyordu; hakikatte buradan başlayacak gibi...

Afrika İslâmlarından sonra Asya İslâmları gelir!... Bu diyardaki İslâmlar başka bir medeniyette, yüksek bir seviyede bulunuyorlar. Bunlardan da hiçbir fert görünmez ki, hilafetin harbiyle, hilafetin mağlubiyeti ile alâkadar olmasın!

Hindistan'dan İstanbul'a gelen paralar, hatta Kâmil Paşa idaresine karşı Hindistan'daki protestolar pek ehemmiyetli işlerdir. Bunlar, bütün

.....

2 Suriye ve Hicaz, hatta Kürdistan! da dahil olmak üzre Mısır idaresi altında bir hükümet... Bi't-tab' İngiliz himayesi bâkidir.

3 A. Mehrén, *History and Future of Musulmanism.*

bu Hint İslâmları bir galibiyet için, İslâmiyet tekbirleriyle Hindistan minarelerine intikal edebilecek bir mâneviyet için her şeyi feda etmeye karar vermişlerdi! Çünkü o ruhların uyanmaması için, o ye's ile, melâl ile perverde İslâm vicdanı[nı]n isyanı için bir saadet, bir sürûr lazım idi. Daha doğrusu, asırlardan beri meshûf oldukları benlik için bir istinatgâh bekleniyordu: Hilafet ordusunun Sofya, Belgrad, Çetine, Atina zaferi bu ihtiyacı temin edebilirdi; tesadüf buna yardım etmedi. Trablus'dan başlayan bu ihtiyacın henüz neticelenmemesine sebep oldu. Fakat bu mağlubiyet o ihtiyacı unutturmayacaktır; artık iş işten geçmiş... Hindistan'da hal-i galeyanda bulunan İslâm hissiyâtı bir tesviye (*niveau*)ye muhtaç bir haldedir; bunlar, hilafetin bir İslâm siyasetine intizar ediyorlar.

Hindistan'ın şimalindeki İslâmlar ise, aslen, neslen Türk ve İslâm oldukları için Türkiya'nın müstakbel hudut bölüklerinden başka bir gayeye mâlik değillerdir. Bugün, Türkiya mahv olsa bile Kaşgar'dan İstanbul'a kadar söylenen Türk lisanıyla tekrar bir Türk imparatorluğu teessüs eder. Bahr-i Hazar gölünün cenubundaki İran Türkmenlerinden geçecek olan bu silsile, müstakbel Cermenlikten, müstakbel Islavlıktan daha muhkemdir! Arada hiçbir hadd-i fâsıl, hiçbir mâni-i tabiî yoktur. Müstakbel Kafkasya Federasyonu bile bir Galiçya[4], bir Romanya[5] olamaz. Bu Türk İslâmları Çin'den tâ Moskova'ya kadar imtidad eder ve Ural dağlarından itibaren de millî bir mahiyet ahz eylerler. Artık bugün herbir diplomat itiraf eder ki, Rusya Türklerinde bir milliyet hissi uyanmıştır; bir edebiyat, bir sanayi, bir ticaret vardır.

Bugün, bunlar yarın için bir inkılabcılık hazırlayacaktır. En cahil, en mensî köylere doğru müteveccih olan bu intibahın Kafkasya içlerine de hulûl edeceği ve şimalden Tatarlar ve cenubdan Türkler arasında kalacak olan nim-Türk Kafkasyası'nın da Prusyalılar gibi[6] Türkleşeceği tabiîdir. Zaten birçok Kafkas gönüllüleri Balkan Muharebesi'ne iştirak ederek istikbalin bugünkü heyûlâsını tahakkuk ettirdiler. Bütün bu fiilî cereyanlardan sonra Balkan Harbi'nin tesirâtı da pek büyüktür. Fakat bu kıtanın münevverleri başka türlü düşünüyorlar; bunlar Türkiya'nın mağlubiyetinden hissen müteessir olmakla beraber fikren memnun oluyorlar ve diyorlar ki: "Balkanlar Türkiyası, Asya siyasetini unutturmuş idi. Türkiya diplomatları Rumeli siyasetini tahkim ile uğraşırlarken Asya siyasetinden

• • • • • •

4 Almanya ile Avusturya arasındaki Islavları imadır.

5 Rusya ile Bulgaristan arasında, Romanya rolü.

6 Mukaddema Islav olan Prusyalıların Almanlaşması.

kayb ediyorlardı. Bugün kâbil-i istifade olan bu siyasetin yarınki muvazenesine pek geç yetişeceklerdi. Halbuki Rumeli'de Türkiya yaşamayacaktır; biz bunu tekrar ettiğimiz halde hiç kimsenin itirafına tesadüf edemedik... Herhalde zaman bizim fikrimizi teyid etti. Şimdi memnunuz..."[7]. Böyle düşünenlerin haklı oldukları anlaşılıyor ve bugün Rusya'da bulunan bu fikirleri Rus istibdadı değil, belki bütün dünya imha edemez. Bu bir cereyandır ki, behemehal akacaktır. Zira, milliyet asrındayız!...

Bugünkü mağlup Türkiya önünde, ümitlerinin birer şekil aldığı[nı] gören bu insanların ne kadar hassaslaştığı tarif edilemez. Bunlar oldukça münevver rehberlerle hareket ettikleri için tabiî ve muhkem esaslar üzerinde yürüyeceklerdir ve yolları da kader-i ictimaî mabedine mütevecciihtir.

Balkan Harbi'nin İslâm âlemindeki tesirâtı böyle bir intibahtır. Bi't-tab' bu intibahın bir şekli, bir siyaseti, nihayet bir istikbali vardır. Bunlar da, bugünkü siyaset, bugünkü idare muvazenesiyle mütenasiptirler. Herbirisinin bir tarihçesi, bir hususiyeti vardır ki; bu hususiyetlerin hususi bir lisanla neşrinden sonra bir karar verilebilir. Fakat her şeyden evvel, bütün Asya'nın, bütün İslâm intibahının istinat edeceği *Yeni Türkiya Siyaseti*'ni tetkik ederek tasnifâta başlayacağız.

.....

7 T. Bulleer, *Life in Asiatic Turkei and Tartari.*

YENİ TÜRKİYA

Altı yedi asırdan beri yaşayan Türkiya, bugün bir an-ı tevakkuf geçiriyor. Ve altı asırlık siyasetini terk ederek yeni bir siyaset takip etmeye mecbur oluyor. Biz, burada bir Türkiya diplomatı lisanı kullanıyoruz. Belki bu lisanın mahiyeti anlaşılmaz; fakat o kadar acele edilmesin!... Burada tarihin, vukûâtın hatip olduğunu bilmeliyiz. Olabilir ki, Türkiya diplomatları başka, ibda'î bir siyaset takip ederler!!!... Velhasıl onların şahsiyetlerini düşünmek mecburiyetinde değiliz. Biz, o pejmürde tarihi dinleyerek eski Türkiya ile yeni Türkiya'nın şahsiyetlerini öğreneceğiz ve eski Türkiya'dan çok ve ölmüş şeyler işitmekle sıkılmaktansa, yeni Türkiya'nın şaşaalı istikbalini dinlemek daha latiftir.

Eski Türkiya'nın siyaseti bir beynelmileliyet haline gelmiş idi; hakim Türkler siyasetinden sonra başlayan mağlup Türkiya siyaseti gayrımuayyen geçti. Fakat bu devrin şahsiyeti, taklit Avrupalılığı idi. Yavuz Sultan Selim'den başka hiçbir Türk siyasîsi gelmedi ki, bu Avrupa, garp siyasetini tenkit etsin!... Bilâkis her diplomat bu ciheti takdir etmiş idi. Burada, devletin teşkilatıyla alakadar bazı noktalar vardır; bütün bu diplomatlar Rumelili idiler; hatta bu yeni idaredeki gençlerin büyük bir kısmı da bu kıta ahalisindendir. Bu şahsiyetlerin ve münasebât-ı düveliyenin, bilhassa Türkiya düşmanlarının Avrupalı olması, Türkiya'yı Avrupa ile iştigal ettirmeye icbar etmiştir. Bi't-tab' Avrupa ile iştigal eden İstanbul hükümeti, Asya'yı unuttu. Bütün ordular, bütün silahlar, bütün teşkilatlar, bütün terakkiyât, bütün ıslahât bu müthiş Rumeli için yapılıyor, Anadolu'dan da utanı[lı]yor idi. Anadolu'nun iyi bir "anbar" telakkisi hatasız yegâne teşbihdir. Bu siyasetin bir hata olduğunu anlamayanlar bugün feci bir hakikat karşısında bulunuyorlar: Bu Anadolu'ya avdette tesadüf edilen ibtidaîlik nedir?... Anadolulu olan Türkiya nasıl olmuş da hane-i ecdadı-

nı böyle perişan bırakmış... *Bu her kelimesi uzanarak büyük ansiklopediler teşkil eden suallerin cevapları bir meyûsiyetten başka bir şey olamaz ise de, bu avdetîlerin "meyûs olmayarak çalışmak çağına" geldikleri için bir meserret his edeceklerini ümit edebiliriz!...*

Eski Türkiya, bu kadardır; onun muharebât ile, Avrupa entrikaları ile memlû olan tarihini okumak uzun olacağı için burada sükut ederek yeni Türkiya'yı teşrih ediyoruz!

Yeni Türkiya!... Bu yeni idarelere, merkeziyet, 'adem-i merkeziyetlere, inkılablara, ihtilâllere benzemez! Yeni Türkiya demek, yeni bir hükümet demektir ki, idarî inkılabların maderidir. Fakat bu evvel ve esastır. İşte bugünkü Türkiya Devleti böyle bir tebeddül sahasındadır. Birçok muşa'şa' ve meşûm asırlardan sonra "Avrupa, anâsır ve Tanzimat Türkiyası", "milliyet ve İslâmiyet Türkiyası'na" avdet ediyor. Bugünkü İstanbul halifesinin ku'ûd ettiği taht budur!

Bugünkü Türkiya diplomatlarının bile isimleri değişecek!... Türkiya diplomatları yerine *Türk-İslâm* diplomatları ve Türkiya diplomasisi yerine *Türk-İslâm* diplomasisi teessüs edecektir. *İstanbul'daki tebeddülâtın Avrupa'ya da sirayet edeceği ve İstanbul ufkuyla ayar edilen siyasetlerde pek esaslı ve müntakim tebeddüllerin tevâlî eyleyeceği gizlenemez.* Bugün bile teşebbüs eserleri vardır; Londra Konferansı başka bir şekilde görünmeye başlıyor. Berlin diplomasisi Viyana'yı intibaha davet ederek müntekim ve seri bir siyaset tefsir ediyor; belki İngiliz diplomasisine de istinat edebilecek olan bu teşebbüsâtın Rusya ile karşılaştığı anlaşılıyor. Herhalde bu tebeddülât zamanındaki buhranın gizlediği hakikatleri anlamak pek de güç değildir. Türkiya'nın ne olduğunu biliyoruz: Yeni Türkiya'nın siyasetini Asya teşkil edecektir. Bi't-tab' bir siyasetin askerî, haricî istinadgâhları vardır. Bu Türk siyasetinin de istinatgâhları Avrupa olacaktır. Eski Türkiya'nın Balkanlar'daki ordusu Rusya hududuna nakl edilecek ve haricî münasebât da Kafkasya tarîkiyle icra edilecektir. Bu tebeddülât tabiî bir haldir. Balkanlar'ın Edirne'si Erzurum'da, İşkodra'sı Van'da, Yanya'sı Trabzon'da tesis edilerek İstanbul'a kadar teselsül eden ovalarda Rumeli kışlaları bulunacaktır. Her hükümetin, her siyasetin gayesi gibi bu yeni Türkiya da kuvvetleşmeye mecburdur ve bu kuvveti istihsal edebilmek için her şeye teşebbüs edecektir. Çünkü bu teşebbüsten memnun olacaklarla, olmayacak rakipler vardır: Rusya kuvvetli bir Asya Türkiya'sını istemez! Almanya ise buna muhtaçtır. İşte siyaset sahasında çarpışacak iki kuvvet ki, Türkiya'nın satveti için lazım olan zamanı temin edeceklerdir.

Rus diplomasisi düşünür ki, kuvvetli bir Asya Türkiyası, Rusya Türklerinin isyanı demektir. Ve az bir müddet sonra Balkanlar'daki Rus entrikaları Rusya'da tatbik edilerek bir Bulgarya için Eski-Kazan hükümeti, bir Sırbistan için Eski-Kırım hükümeti, bir Karadağ için de pür-şaşaa bir Kafkasya istiklâli ihya edilecek ve Türkistan'ın, İran'ın hücumu önünde bir Balkan melhamesi tanzîr edilecektir. Burada Türkiya'dan ziyade Almanya müstefid olacaktır; bunun içindir ki, bugünkü Almanya bu istikbali tervic eder. Avusturya Almanlarını kurtarmak ve Berlin Almanlarını tehdit altında bırakmamak için Rusya'nın mağlubiyetinden başka çare yoktur. Ancak Rusya'nın bu sükutundan sonradır ki, Cermenler arasındaki otuz milyon Islav Almanlaşır ve Avrupa da Islavlaşmak tehlikesinden kurtulur. Fakat teessüf olunur ki, bu Islav istilâsına karşı mücadele edenler, yalnız Avrupa'nın Cermenleri kalıyor! Fransa'mız! bunun lehinde gibi... Bilinmez ki Cermen bayrağının hayalinden ürken Paris'in, Islav bayrağının hakikatine perestiş etmesi ne gibi bir hadisedir!...

Avusturya ve Almanya'nın bu siyaseti[8], Türkiya için kavî bir istinat olacaktır. Almanya, Türkiya'nın te'âlî ve terakkisi için açılacak olan mücahedeyi muhafaza etmeye mecburdur. Ve bu yolda İngiltere'ye de tesadüf edecektir. Herhalde İngiliz diplomasisi, Anadolu'nun Ruslaşmasına muvafakat edemez. Çünkü bu defa bütün İslâmiyet bir Rus tehdidi önünde kalır ki tehlike pek karîb olur. Japonya-Rusya Harbi, bunun pek şanlı bir misâlidir! Müsâlemet-kârî bir hulûl ile başlayan Rus diplomasisi Hindistan hudutlarına yaklaşırken Londra mehâfillerini bir kâbus istilâ etmişti. Derhal Rusya'yı ricat ettirmeye tevessül edildi: Japonya işi halletti. Bugün de aynı, belki daha müthiş bir tehlike baş gösterdiği için İngiliz-Rus dostluğu ankâlaşmak mecburiyetindedir.

Fakat kuvvetli bir Asya Türkiya'sından da memnun olmayan İngiltere'nin Rus diplomasisini iskât ettikten sonra *Türk-İslâm* diplomasisi ile çarpışacaktır. Bu ciheti bilâhare tetkik edeceğiz. İngiltere bu İslâm Türkiya'sından pek ziyade şüphe edebilir; hilafet olmamak şartıyla teşkil ve takviye etmek istediği Türkiya'yı hilafet meselesinde mahv etmek ister; halbuki yeni Türkiya da hilafet tacıyla teessüs ediyor; İngiliz ne düşünecektir?... Henüz bir cevap verilemedi? Fakat bir Fransız muharriri meşhur bir konfera[n]sta ifşa etti ki: "İngiltere beynelmilel bir Anadolu ister". Bu

• • • • • •

8 Bilhassa Pan-Islavizmin bugünkü kuvvetsizliğini ibkâ için bundan münasip bir siyaset olamaz. [Bu dipnotta "Cerman-Islav âleminin psikolojisi" başlığıyla yer alan uzun açıklamayı (s. 43-62), konuyla doğrudan ilgili olmaması sebebiyle almadık. İ.K.].

tasavvur, İngiltere'nin yeni bir belâsıdır, bir zamanlar[9] Rusya hududunda bir "Ermenistan" teşkili ile uğraşan İngiltere siyasetinin bu şumûlü teyid ediyor ki; Schiemann Sed'in tedkikâtında büyük bir isabet var imiş. Bu ictimaî muharrir diyor ki:

> "Bir Ermenistan teşkil etmekle Rusya istilâsını men etmek mümkin değildir. Zira Ermenistan lügatı, tarihe ait bir isim olmuştur... Bugünkü Ermenistan'da 800 bin Ermeniye karşı sekiz milyon İslâm vardır ki; bu ekseriyet içinde ekalliyetin yaşaması bile mümkin değildir! Bir hükümet teşkil etmek ise, derhal bir kıtal ihzar ederek Rusya'nın işgal-i askerîsini davet etmektir ki; İngiliz diplomasisinin ebedî bir ricati addolunur... İngiltere'nin Ermenistan'ına İngilizlerden ziyade Ruslar gayret ediyorlar ki, bu sa'yin ne demek olduğu anlaşılır!... Burada, başka bir siyaset takip etmeli ve Ermeni komitacılarına izah-ı hakikat ederek onları intibaha davet etmelidir. Bilmelidir ki, bu memleket ihtilâlleri kaldırmaz!"

Bu siyaseti terk eden İngiltere'nin yeni bir beynelmileliyet nazariye[si] kalıyor; zan edemeyiz ki İngiliz diplomasisi, İstanbul hükümetine hücum edebilsin!... Zira, hücum ettirecek, Anadolu'nun bî-tarafîsi[ni] temin edecek bir alet de yoktur! İşte bugün bu hakikatler önündedir ki; İngiliz siyaseti Türkiya için başka bir hücum hazırlıyor; bu da söylediğimiz gibi "hilafet" meselesidir. İstanbul hükümeti, Anadolu'yu takviye ederken hududun haricindeki kan kardeşlerinin, din kardeşlerinin hissiyâtını dinleyecek ve bütün Asya'ya doğru bir cereyan açacaktır.

Bu umumi cereyanın iyi olduğunu iddia edemeyiz; hatta Almanya diplomasisi bu cereyanın aleyhindedir ve belki de bunun terkini iltimas edecektir. Fakat, bu mümkin değildir; her hükümetin hafî planları olduğu gibi Türkiya'nın da böyle planları olacak ve İslâm intibahı da bunlara esas teşkil edecektir. Sonra mecburi bir Asya siyaseti de vardır ki, Avrupa'nın beynelmileliyetine karşı bir Asya beynelmileliyeti uyanacaktır. İslâm Asyası'nın reisi ise, ilk hatveyi atandır!

Türkiya da tereddüt göstermeyerek bu hakimiyet adımını atacaktır; artık bu vuzûhtan sonra, Almanya'nın sükutu, İngiltere'nin ise telaşı başlar. Süküt eden Almanya için süküt ettikten sonra telaş eden İngiltere'nin

• • • • • •

9 48. sayfadan sonra, üstünde padişah tuğrası, altında da "İstanbul makam-ı hilafet olurken: Bizanslıların firarı" altyazılı bir resime yer veren müstakil bir sayfa bulunmaktadır. [İ.K.].

mukabelesini tetkik edelim. Zan ediliyor ki; İngiltere, Mısır'ın istiklâli ile Türkiya'ya mukabele edecek ve Mısır'da bir halife intihab ettirmeyi tecrübe eyleyecektir. Başka hiçbir mukabele yoktur. Bu planın bugünden ihzar edildiğini söylemek ister isek Suriye mesele-i hâzırasının künhünü bilmeliyiz. Bugünlerde Suriye ıslahâtı ve Türkiya 'adem-i merkeziyeti nağmelerinin altında "Câmi'iyyet-i Arabiyye" sırrı vardır ki, bütün Arapların İngiliz himayesinde birleşmeleri demektir. İngilizlerin bu siyasetini bir kısım Araplar da tervîc ediyorlar. Fakat bu Arapların bir takım aletler olduğunu gizlememeliyiz. Yalnız milliyet nazariyesi altında ezilen bazı gençler vardır ki; bunlar millî bir asabiyetin kurbanı oluyor ve büyük tanıdıkları bazı aletlerin iddialarını tamim ediyorlar. Londra'dan bir takım vasıtalarla ilham edilen iddialar şöyle başlıyor:

"Bütün Arapların, İngiliz himayesinde bulunmaları, Arap ittihadını hazırlar ve bütün Arapların bir idare altında birleşmeleri de yarının istiklâlinden başka bir şey değildir. İşte, biz, bunun için İngiliz siyasetini takip ediyoruz. Bu siyasetten ictinab etmek için Suriye ve Arabistan'ın istiklâl etmesi lâzımdır; Türkiya ise buna muvafakat etmeyecektir. Binaenaleyh uğraşmak lâzım...".

Bu iddiaların ne kadar ibtidaî oldukları ayandır; İngiltere'nin hakimiyetinden sonra istiklâl edebilmek hülyasında olan bu gençler, tecrübesiz ve malu[ma]tsız insanlardır. Bunların öğrenmeleri lazımdır ki, İngiliz siyaset-i saltanatı, Arap istilâsı demektir; bu istilânın sukûtuyla İngiltere de sukût eder. Acaba İngiltere bu hakikate vâkıf değil midir? Bi't-tab', pek güzel bildiği bu hakikati takviye etmek için her türlü vahşete teşebbüs edecektir. Bilmeliyiz ki cıgaralarını yakmak için dünyayı yakan İngilizler, hayatlarını müdafaada pek vahşi hareket ederler. Sonra Türkiya'ya karşı isyan edemeyen insanların İngilizleri mağlup edebilmeleri pek fena bir galat-ı histir. Tarih bu iddianın tahakkukunu göremeyecektir. Fakat İngiliz idaresinde bir istibdadın, bir İngilizleşmenin muhrik cereyanları arasında kalacaklardır.

İşte bu hakikate vâkıf olan mütefekkir Araplar, bu İngiliz himayesini istemeyerek istikbalin fecâyi'ini tasvir etmektedirler. Bu zümre-i mütefekkirîne hükümet ve sâir İslâmların da iştirak ederek meseleyi izah etmeleri ve bir takım menfaatperestlerle sathî-bînlerin propagandaları altında kalan ahali ve gençleri tenbih edebilecekleri ümit edilebilir. Eğer bu Türkiya teşebbüsü bir muvaffakiyet temin ederse, Mısır'ın istiklâli ve Mı-

sır'ın hilafeti ehemmiyetten düşer; bir intihabda bile ihrâz-ı tefevvuk edemez ve Türkiya-İngiliz rekabetinde Türkiya kazanır!...

Böyle, Rus ve İngiliz hücumlarını def'den sonra yaşayacak olan Türkiya, yalnız Türkleri değil, bütün İslâmları ihya edecektir. Her bir kıtada hilafet beynelmileliyeti himayesinde millî bir cereyan başlayacak, bu milletler de, bu cereyanın mâneviyeti sayesinde terakki edeceklerdir. Türkler için en doğru yol da budur: İlmin netâyicini takdir ederek insanların milliyet hisleriyle uyandıklarına kani olacaklar ve İslâmiyet ile beraber bir Türklük, bir Araplık, bir Acemlik bulunacaktır. Genç bir Türk dostumuz hilafet siyasetini izah ederek diyor ki:

"(...) Anlatamıyoruz ki; biz hiç bir milliyeti kayb etmek fikrinde değiliz. Çünkü cahil insanların milliyetsiz terakki edemeyeceklerine kani insanlarız ki, Türk milliyeti uyandırmaya başlıyoruz. Fakat, Arap ve Acem milliyetlerini de unutmuyoruz. Yalnız, bunlara biraz itidal, biraz tefekkür tavsiye ediyoruz ki, aynı şeyler Türk milliyetine de tatbik ediliyor. Evet, söyleyebiliriz ki; resmi Türkiya birçok Türklük düşüncelerini feda etmek mecburiyetinde kalıyor!... Araplarla bir hilafet meselesi var. Bir takım asabi siyasîlerin mahsulü olan bu fikrin münakaşası mümkin değildir. Madem ki, bugün hilafet Türklerdedir; buna hürmet ederek cihet-i âidiyeti istikbalde hal etmelidir.

Bugünkü münakaşadan hiç kimse istifade edemez; çünkü cahil olan bu münakaşadan pek feci netice istihrac eder ve bugün için bir şekil alabilen intibahda da bir keşmekeş başlar... Yalnız biz değil... belki bizden ayrı yaşayan İslâmlar ve bilhassa Araplar kayb eder!... Fakat teessüf ediyoruz ki, bu hakikati itiraf ederek çalışmak isteyenler yok!... Ne yapacağız; biz de bilmiyoruz. Eğer Suriye'ye vâsi' bir 'adem-i merkeziyet vererek hüsn-i niyetimizi itiraf ettirmeye teşebbüs etsek, bir Mısır entrikasından ürküyoruz. Çünkü henüz cahil olan bir kıtada her türlü oyunlar oynanabilir. Emin olunuz ki müretteb bir meselenin münakaşasından tevellüd edecek sathi bir münaferet, sathi bir isyan ecnebi işgalini bile davet eder... Bugün bu hesaplardan korkuyoruz!... Yoksa yarının mütemeddin, mütefekkir bir Suriye'sinde, bir Arabistan'ında her türlü müsaadâta... belki konfederasyona taraftar olacağız! Ve emin olunuz ki, hilafet siyasetinin gayesi de bir İslâm konfederasyonudur".

Bu İstanbul genci gibi düşünen Suriyeliler, istikballerini temin edebilirler. Ve Türkiya da pek hassas mümânaatlara tesadüf etmeyerek *İslâm-*

Türk siyasetini takviye eder. Artık, ne Anadolu ve ne de Suriye'de, Türk ve İslâm siyaseti tehlikede kalır. Yalnız bunların inkişafı sıralarında İngiltere, daha bir oyuna cüret edecektir: Türk siyasetinin İslâm siyasetine takaddüm etmemesi... yani İstanbul'u Turan, Tataristan ile işgal ederek bu kıtaların hakimiyetine teşcî' eyleyecektir. Bu muavenetde İstanbul kazanırsa da, İngiltere'nin istifadesi ziyadedir. İngiltere, İstanbul'u Türklükle işgal ederken Arap muhitinde bir hırs, bir intikam hissi uyandıracak ve Türklerle Araplar arasında bir Cermenlik-Latinlik girdabı açacaktır. Londra diplomatları düşünüyorlar ki: "Türklerde kalacak olan hilafeti, Vatikan nüfuzuna indirmeli...". Herhalde *ehven-i şer* siyaseti olan bu hesapların nasıl bir neticeye müncer olacağını tayin edemeyiz: Avrupa'daki hadiseler buraya yabancıdır, yalnız burada da Luterlerin çıkması müsteb'ad olmadığı için biraz sabır, belki de İngilizlerin o meşhur sabrı bir iş görecektir.

• • •

Yeni Türkiya'yı tetkik ederken suret-i teşekkülünü, esas-ı istinadlarını, alakadarlarını izah ve muhakeme ettik. Nihayet öyle bir noktada duruyoruz ki:.

Yeni *Türk-İslâm* siyasetinin yegâne harap edicisi olan Rusya da süküt etmeye mecbur oluyor. Bu siyaset, Avrupa muvazenesinde bir mevki kazanacağı için her türlü muavenete mazhar olacaktır. Bu siyasetin âlem-i İslâmdaki tesirâtı hulasa edilmek istenirse, Türkiya inkılabını müteakip bir Rus gazetesinin mutalaâtını nakl etmek kâfidir.

"(...) Reval Mülakatı ile Türkiya'nın hedmine karar veren Avrupa, müthiş bir aksülamel önünde bulundu. On Temmuz tarihiyle Manastır Balkanları'ndan çıkan 'Meşrutiyet' avazı diyor ki: Avrupa buradan çekilsin! 'Hasta adam' iyileşti!... Bu ciheti bilmiyoruz; yalnız Avrupa'nın ricatini işaret ederek Meşrutiyet Türkiya'sı hakkında bazı mutalaâtta bulunacağız...

Biz öyle zan ediyoruz ki; meşrutiyet demek, hazâin-i devletin suret-i istimalidir. Bugüne kadar, Türkiya'nın a'sâr-dîde hazinelerinde saklanmış olan bu mirasların en mühimmi Türklük ve İslâmiyet meselesidir. Bir Türkizm Türkiya'sı, Rusya'nın katili olduğu gibi, bir İslâmizm Türkiya'sı da İngiltere'nin katili ve Fransa'nın cârihi olur. Bugün, bir itilâf-ı müselles ile mümessil olan bu devletlerin zaafıyla ittifak-ı müselles ilân-ı hakimiyet eder ki; bunlar, Türkiya'yı teşvik ve teşcî'den fâriğ olmayacaktır.

Zan edilmesin ki, biz Türkiya'nın askerî bir istilâsından bahs ediyoruz. Hayır! Biz, bir İslâm Türk medeniyetinin Türklük ve İslâmlık âlemindeki

tesirâtını göstermek istiyoruz; Türkiya'dan âlem-i medeniyete, bilhassa âlem-i İslâma yapılacak olan bir şeref, bir şan, bir galibiyet İslâmların unutulmuş hislerini uyandıracaktır.

Bu intibahı, bir takım hususi müesseseler, Hilal-i Ahmer cemiyetleri, maarif cemiyetleri, İslâm ajansları ve sâir intibah, iştirak teşebbüsleri takip edecek ve bütün bu teşebbüsler, resmî Türkiya'nın İslâmiyet politikasıyla mezc edilecektir. Artık, bir rehber bulan, hislerinin, hayallerinin, fikirlerinin ilâhını gören insanlar, bu yoldan ayrılamazlar ve bu İslâmiyet siyaseti de gittikçe ta'azzuv ve tekâsüf etmeye başlar. Birgün, bir Pan-Islavizm icraatının taklidi önünde bulunacağız! Bu Türklük ise daha müthiştir; burada, lisanın ve edebiyatın tamimi için birkaç cüretkâr şaire ihtiyaç vardır ki, İstanbul'da bunlar bulunacaktır...

İşte Türkiya'nın siyasî mirasları bunlardır; ümit ederiz ki, itilâf-ı müselles devletleri hayatlarını tehlikeye koymayacaklardır".

Hakikaten de koymak istemediler; fakat, Balkan Harbi'yle başlayan bu intikamın devam edemeyeceği ve Rus muharririnin korkularının bugün başlanacağı görünüyor. 10 Temmuz, bu cüretin zamanı değildi. O zamana ait olmayan bu mutalaât, bugün için en doğru bir düsturdur. Yalnız bugünkü İstanbul diplomatlarının nasıl hareket edeceklerini bilmiyoruz!?

HİLAFET SİYASETİNDEN:

MISIR VE AFRİKA-YI ŞİMALÎ

Bazıları "Trablus'dan çekilen Türkler, Afrika siyasetini de beraber almışlardır" diyorlar. Bu muhakemenin ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruz; yalnız, Afrika siyasetinin Trablusgarb ile temin edilemeyeceğini söyleyebiliriz. Çünkü bilmemiz lazımdır ki; Afrika'da İslâm siyasetinin başlayacağı dakikalarda, Türkler, Trablusgarb'dan çekileceklerdi. Zira, Avrupa ittihamından kurtulmak için başka çare yok idi. Hatta İstanbul'un idare edeceği bir Afrika siyasetinde en evvel dûçar-ı taarruz olacak olan kıta Trablus idi. Burada *mahallî İslâm* idaresinin teessüsünden sonra Tunus, Cezair, Fas, Mısır isyanları, harpleri başlayacaktı ve o zaman Avrupa da İstanbul'a bir şey diyemez idi; ilk protestoya protestolu cevap var idi: "Yalnız sizi değil, bizi de kovdular; buradaki mesulleri İstanbul'da değil, Sahrâ-yı Kebir'de arayınız!...". Bu cevap önünde süküt etmeye mecbur olan diplomatların bir Afrika harbinden başka çare-i halas bulamayacakları tabiî idi. İşte, bu mevkide hiçbir tebeddül olmamıştır. Yalnız Türkiya hakkında söylenecek sözler ve bazı tehditler ortadan kalkmıştır. Hilafet siyaseti ise, orada bulunuyor. Demek ki, Türkler çekilmemişlerdir ve belki Türkler Mısır'ı bir muhit-i faaliyet ittihaz ederek işlerine başlayacaklardır. Çünkü Mısır buna muhtaçtır; eğer bugünkü Mısır'da bir İslâmiyet var ise, eğer bugünkü Mısır'da bir istiklâl arzusu var ise, hilafet politikasından başka istinadgâh yoktur. İngiliz işgali altında kalacak olan bir Mısır'ın tahlîsi mümkin değildir; belki böylelikle Mısır, İngiliz tesâlübüne uğrayacaktır ki, Arap şahsiyetini mahv eder. Bu hakikati bilen Araplar, "Hizbü'l-Vatan[î]" Cemiyeti ile teşebbüsâta başlamışlardır. Bunların en esas gayeleri, hilafet ile bir temas-ı siyasîden sonra, İngiliz idaresine bir

isyandır. Bu isyanın mahiyetini sonraya talik ederek temas-ı siyasîyi izah edelim.

İngiltere'ye ihsas edilecek ve İngiliz diplomasi[si]ne *iğmâz-ı ayn* ettirecek bir asabiyet-i diniye ile tesis edilmek istenen bu siyaset ile Arap mefkûresi yaşar; Arapların ictimaî vicdanları inkişaf eder; Mısır'daki İngiliz ile Arap arasında bir hudud-ı mânevi olur; çünkü her iki taraf da ayrı merkezlere müteveccihtir. İstanbul mâneviyetiyle yaşayan ruhların Londra mâneviyetiyle yaşayanlardan farklı olmasında bir garabet bulunmaz. Bir defa Mısır'da bu ruh intişar ve tekâsüf etmeye başlarsa, Arapların sa'ylerinde, idarelerinde, hayatlarında bir ferdiyet görülür. Ve terakki de İslâm mâneviyeti ile başlar; bir Mısırlı, İngilizi taklit etmemekle muasırlaşır (*modernisation*). Bi't-tab', bu tekamülden Türkler değil... Araplar kazanır ve kayb edenler de hidiv ile İngilizlerdir. Bunlar da, bu siyasetin aleyhinde bulunarak birçok teşebbüsâta tevessül ediyorlar.

Hidiv, bu hilafet siyasetinin saltanatını mahv edeceğine kâni olduğu için müstakil bir Mısır tahtı ihzar etmektedir. Bi't-tab' bu istiklâl, İngiliz himayesinde olacaktır ki, Mısır'ın doğrudan doğruya işgali demektir. Fakat; hidiv, bu cihette bir beis görmüyor; belki Mısır'da tesis edeceği hilafet sayesinde, İngiliz himayesinin bir ilhak olmamasına gayret edecektir. Bu hilafet planı da şöyle tasavvur ediliyor:

> "(...) İslâmiyette hilafet intihabâta mütevakkıftır: Binaenaleyh Kahire'de bir kongre akd edilir ve âlem-i İslâmın her yerinden bir takım murahhaslar satın alınır. Nihayet bir müzakere, bir intihab neticesinde şürefadan biri halife-i müslimîn ve hidiv de sultan-ı İslâm tayin edilir. Bu planın muvaffakiyetle neticeleneceğini ümit edebiliriz".

Böyle intihabâtın muvâfık-ı İslâmiyet olup olamayacağında şüphe ve tereddüt vardır. Çünkü on iki asırdan beri hilafet tevârüs etmekte ve halife-i İslâm hükümdar-ı İslâm ile müşterek bulunmaktadır. Abbasîler, Emevîler, Osmanlılar aynı usulü ibka ettiler. Bu nazariye bir âdet, bir itiyat haline girmiş ve burada İslâmiyetin "zamanın tagayyürü ile ahkâm da tagayyür eder" itikadı tatbik edilmiş demektir. Buna binaen bir "müntehab halife" ictihadını tasvib edebilecek İslâmlar nâdirdir. Bunlar İzzet Paşa'nın dediği gibi bir takım "satılmış insanlar" olabilirler ki, ehemmiyetleri pek az olur ve İngiliz-Mısır istibdadı ile bir müddet yaşayabilecek olan bu müessese sukûta mahkümdur. Belki de an-ı teessüsünde birçok protestolarla, isyanlarla tahkir edilecektir. Bilhassa Mısır'ın bile arzu et-

mediği bu teşebbüsün hangi muhitte bir saha-i inkişaf bulacağını anlamak güçleşiyor. Londra ile Kahire ittifakı Türkiya'nın mağlubiyetiyle âlem-i İslâmın muğber olacağını ve İstanbul hilafetinin Mısır'a intikalinde bir haysiyet bulacaklarını ümit ediyorlardı. Halbuki harp aksi bir mukabelede bulundu. Mağlup Türkiya'nın hilafeti tezelzül değil, belki takviye ediliyor; bugün âlem-i İslâm Türkiya'ya karşı irtikâb[10] edilen salîb cinayetinin bir intikamını almak hırsıyla mütehassis... Bütün İslâm kalpleri, Türkiya'ya temayül etmiş salîbe doğru cihad açmak istiyorlar. Bi't-tab' bu arzular, bu ihtiyaçlar bir Türkiya sayesinde teskin edilebilir. Çünkü yegâne müstakil İslâm devleti Türkiya'dır; diğer İslâmlar salîblerin esiri oldukları için müstakil ve müntakim icraatlara başlayamazlar; bu vazife Türkiya'ya aittir. Ve bütün İslâmlar da bu vazife-kâra hürmet ederler: İntikamı Türkiya teskin edecektir.

Bu sukûtun önünde *İngiliz-Hidiv* diplomatları Suriye'ye taarruz ederek "Türkler, Arap lisanını, Arap milliyetini mahv ediyorlar" avazıyla Suriyelileri ikaza başladılar. Pro[pa]gandalarının esaslarını Türklük teşkil ediyor. Bunlar diyorlar ki; "İstanbul hükümeti Türk milliyeti politikasını takip ederek Suriye ve sâir mutedil Arapları! Türkleştirecektir. Bugünkü Türk hükümetinin Rumeli'de tecrübe etmek istediği bu siyasetin Suriye'de tatbik edileceğinden emin olunuz. Arap milletinin kurtarılması için Suriye ve Arabistan'ın Arap memâliki dahilinde bulunmaları lâzımdır ki; Araplar kesif bir kitle teşkil etsinler ve Arap lisanı da kurtulsun!.. Bu gaye için en muvafık çare İngiliz himayesini kabul etmektir? Suriye ve Arabistan'ın iştirakinden son[ra] bütün Araplar İngiliz himayesinde birleşeceklerdir. Bu vahdet, Araplığın istikbalini temin eder".

Herhalde bir mugâlatadan, bir safsatadan başka bir mahiyeti hâiz olamayan bu iddianın müsait zeminlere tesadüf edeceği müsteb'ad değildir. Arabistan böyle sahte hislere, riyakâr fikirlere bir saha olabilir. Belki Türkiya'nın bir lâkaydîsiyle Suriye âfakında, cebellerde ve sahrada isyanlar tahaddüs ve tevalî eder; nihayet bir mağlubiyet veya galibiyet hasıl olur. Fakat, bu cihet ikinci bir meseledir. Evvelâ bu propagandanın intişar ve tesirâtını bilmek lâzımdır ki, İstanbul ve Mısır rekabetinin mahiyeti anlaşılsın! Kudüs-i şerif kurbündeki Alman köylerinin ahalisinden Wagner Richard nâmında bir müdekkik yazıyor ki:

• • • • • •

10 72. sayfadan sonra, müstakil bir sayfada "Osmanlı cihangirliğinin Viyana surlarındaki berat-ı ebedîsi: Viyana Müzesi'ndeki sancak" altyazılı bir sancak fotoğrafı yer almaktadır. [İ.K.].

"(...) Filistin vilayetindeki Mısır propagandacıları pek âdi insanlardır. Bunlar, tamamıyla menfaatperest insanlar olup ağızlarının çevikliğinden başka bir kıymetleri yoktur. Belki şarlatanlardan daha âdi olan bu insanlar, bir silsile-i merâtib teşkil ederler ve her sınıf halk için ayrı şahısları bulunur. Bunlar, hamalların, memurların, talebelerin, gençlerin, tüccarların, zenginlerin, aşiret reislerinin meclislerine girerler ve pek safiyâne bir vadiden başlayarak 'Araplık' için bir mücahede tavsiye ederler. Fakat zan edilmesin ki[11], bu mücahedeyi söyleyebilmek cesaretini gösterebilirler. Hayır!... Bunlar, yalnız Türklerin aleyhinde bulunmak ve her bir Arabı Türkten nefret ettirmek için bir takım yalanlar uydururlar. Kimi bir ihtiyar Türk'ün zulümlerini, kimisi Genç Türklerin dinsizliklerini, bir başkası da Türk idaresinin keşmekeşini anlatır; her birisi de ahalinin hırsını gıcıklar. Hidivin banknotlarıyla pek güzel idare edilen bu oyunların mühim tesirâtı vardır. Bir gün bir çok saf insanlara tesadüf edersiniz ki, daima Türklerin aleyhinde bulunur ve Türkü tahkir etmekle mesut olmuş görünürler. Fakat bu âdem ile bir münakaşaya girişiniz; bu bedbaht-ı gümraha, hilafetten, dinden bahs ediniz; sonra Türklerle İngilizlerin rekabetini teşrîh ederek hilafet siyasetini tenvîr ediniz; göreceksiniz ki, o Türk düşmanı muhatabınız süküt etmiş, size hak veriyor. Lâkin teessüf olunur ki, ikazcılar pek nadir görünüyor.

Bu Hidiv propagandalarının tesirâtından kurtulamayan bir unsur var ise, o da âlim geçinen nîm-mütefekkirlerdir. Bunların kısm-ı a'zamını gençler teşkil eder; bunlar, propagandayı meşru bir şekil ile tefsir ederek tekrar ediyorlar ki: Türkiya'nın merkeziyette inat göstermesi de Türklükten başka bir şey değildir. Türkler; her ne olursa olsun Suriye'yi Türkleştirmeye ve Kudüs cihetinde de Siyonizmi intişar ettirmeye karar vermişlerdir; buna karşı isyan lâzımdır".

Gençlerin bu tefsirlerini gazeteler telhîs ediyor ve yine bu gençlerden ibaret olan Suriye gazetecileri hiç düşünmeyerek bir takım neşriyatta bulunuyorlar ki, dünyanın hiçbir kanunu böyle neşriyata müsaade edemez. Belki bu gazeteciler, siyasiyât ve ictimaiyâtın esaslarını bilmiyorlar!...

Burada bulunan salahiyetdar bir Türk bana dedi ki:

• • • • • •

11 74. sayfadan sonra, müstakil bir sayfada "Bugünkü sultan önünde: Mazinin mütekabil dört sultanı" altyazılı ve ortada Reşad, üstte Abdülaziz ile II. Abdülhamit, altta II. Süleyman ile Selim'in resimlerinin bulunduğu bir tablo yer almaktadır. [İ.K.].

"Arapları Türkleştirmek iddiasının ne kadar esassız bir şey olduğu anlamak istenirse, sekiz yüz senelik Osmanlı hakimiyetini tetkik etmelidir. Acaba, bu sekiz asır içinde kaç tane Arap köyü, kaç tane Arap ailesi vardır ki, Türkleşmiş bulunsun. Ma'a't-teessüf itiraf ederiz ki, Türkler temsil politikasında pek acemidirler: Arap saltanatında bütün memâlik-i meftûhaya Arapça tamim edildiği halde, Türk saltanatında, Türkçe kayb olmaya başladı. Bugünkü Türkler bilir ki, Araplar, temsil edilemez ve pek büyük bir maziye, bir edebiyata sahip olan Arapça için de nisyan olamaz, hiçbir namuslu Araba tesadüf etmeyeceğiz ki, Arapçayı tahkir etsin!... Bu âdem, ister âlim olsun, ister câhil olsun, ister zengin olsun, ister fakir olsun Arapçanın mazisine karşı gayr-ı iradî olarak mahkümdur. Ruhiyât ve ictimaiyât ilmi böyle söylüyor, biz ise, ilmin aleyhinde hareket edecek insanlar değiliz!... Araplar emin olsunlar...

Sonra, Siyonizm meselesi var. Bugünkü Türkiya hükümetini ittiham edenlerin en müthiş silahlarını burası teşkil ediyor. Halbuki, bu mesele de yanlıştır. Suriye'nin cenubunda teessüs edecek olan bir Yahudi hükümeti, hilafeti tehdit eder ve belki de Türk hilafetinin sebeb-i ufûlü olur. Böyle bir hükümetin hudutlarıyla Arabistan ve Mısır, Türkiya'dan ayrılır. Buradaki mühim nokta da "Mekke" ve "Medine" meseleleridir, bu şehirlerle kâim olan Türk hilafetinin, bunlarsız ne hükmü vardır? O zaman âlem-i İslâm İstanbul'u değil... Mekke'yi, Mekke'ye tesâhüb eden kıtayı makam-ı hilafet tanır; hulasaten, hilafette bir tebeddül hâsıl olur.

Halbuki, Türkler bu siyasete taraftar değillerdir; eğer biz hilafet siyasetinden vaz geçerek büyük bir Türkiya hükümeti ihya ve teşkil etmek istese idik, İngiltere'nin fiilî yardımına mazhar olarak Suriye'den, Mısır'dan ve sâir hilafet diyarlarından çekilirdik!... Bir Suriye, Türk siyasetini ihya etmez, Türk siyaseti, İstanbul'dan Kaşgar'a kadar vâsi' bir muhittir ki, burada, halis Türk ırkı vardır! Bir Türk siyasetine Arap ne lâzım?!...

Fakat, biz böyle düşünemiyoruz, size birkaç defa tekrar ettiğim gibi bizim fikrimiz bir *İslâm-Türk* siyasetidir ki; bunun da gayesi, Asya beynelmileliyetinde Avrupalılık bulundurmamaktır. Zira, bu asrın "milliyet" nazariyesi terakkinin sebebi olduğu için hâkimdir. Almanya'nın nasıl terakki ettiğini pek güzel biliyoruz[12]. Dünyada bu terakki devri geçtikten sonra bir

• • • • • •

12 Almanları Napolyon'a, Fransızları Bismark'a mağlup eden aktörler; Türkiya'yı da Balkanlılara mağlup etti! Bu öyle bir an-ı mağlubiyet idi ki mağluplarını zaferler ile tahayyülleştirmiş, nihayet "inkisar-ı hayal" diyarına getirmiştir! Alman şövalyeleri Korsika dâhiyesine karşı giderlerken: "(...) Napolyon bizi anlar; bedbaht serseri mezarını kazıyor!" terâneleriyle sevgililerinden ayrılıyorlardı! Bütün Prusyalılar iman ediyorlardı ki; Büyük Frederik'in dünyasına bir *Napolyon mağlubiyeti* âbidesi ➔

beynelmileliyet asrı başlayacaktır. İşte, o asrın hakimiyeti için müteyakkız bulunmak lazımdır. Ve yanlış anlaşılmasın, bir beynelmileliyet asrında Türklük hakimiyeti değil, belki Arap-Türk-Acem tesâlübünden hasıl olan bir İslâm hakimiyeti tehaddüs edecektir. Bilmem ki, İslâmlar ne için bu fikri reddediyorlar".

• • • • • •

dikilecekti! Fakat, bütün bu itikada, bütün bu itikad kahramanlarına zaman bir silsile-i istihza takdim etti: Hududun her bir ufkuna Fransız bayrağı çekilmiş... Napolyon'un süvarileri, Berlin tahtı için müsabakaya başlıyorlardı!

İşte, Napolyon'un bu Prusya saltanatından itibaren anlaşıldı ki; Prusyalılarda hiç bir kudret, hiç bir ehemmiyet kalmamış... Büyük Frederik'in Prusyalılarındaki şahsiyet kaybolmuş ve boşalan mahfazaya hiçbir şey doldurulmamış idi! Stein, Fichte gördüler ki; Almanya'nın galip zamanlarında bir Alman fikri, bir Alman hissiyâtı, bir Alman kanunu, bir Alman sanatı, bir Alman şiiri, bir Alman idaresi, nihayet bir Alman ruhu var idi. Ve bir şahsı yaşatan bu kuvvetlerin ictimaında idi ki, Almanya teessüs etti ve Büyük Frederik doğdu. O galip Frederik'in ailesi, bu müctemi' kitle idi! Fakat muhit, zaman bu kitlenin safiyetini lekeletti ve bazı temasları takip eden hadiseler önünde, bu *Alman kuvvetleri* başka türlü bir vaziyet almaya, bazan *nazik*leşmeye, bazan da değişmeye mecbur oluyorlardı! Çünkü garptaki hürriyet ihtilâlleri, cenuptaki *hakimiyet davaları* Prusya'ya intikal ederken şuh bir şekle giriyor; Paris'in felsefesini, Paris'in edebiyatını, Paris'in şiirini, Paris'in siyasetini ezberleyenler!, Lykurgos gibi sahneye atılarak "teshîr kanunu" neşr etmeye başladılar! Bu sahtekâr nâşirlerin kabiliyetsizlikleri ayân idi. Fakat hamûleleri o kadar müsahhır idi ki, bunlara tesadüf eden, bunları işiten, bu rivayetleri teselsül ettiren, nihayet efsaneleştiren Prusyalılar çoğaldı; Goethe gibi bir şair başta olarak, her Prusyalı, bu Paris modalarını taklitte değil, belki nakilde bile bir şeref buluyordu!

Sonra taklitçiler görünmeye başladı. İhtiyar bir Alman sanatkârı, Alman usûl-i sına'îsini tekemmül ettirmekle uğraşırken rağbet bulmuyor, aç kalıyor ve evladları da bi'l-mecburiye bu sanata sülûkten imtina ediyorlardı! Çünkü, herkes *moda*yı istiyordu! Onun diyarı ise, Paris'te idi! Bugün Paris terzilerinden elbise getirten İstanbul hanımları yektâ değillerdir! O yolun ilk gümrahları, Alman kadınlarıdır.

Bu gümrahlar gibi; şairler de, edibler de, filozoflar da değişmeye, Alman usulünden, Alman ruhundan ayrılarak taklide temayül ediyorlardı!

Fakat teşekkür olunur ki; zaman pek münsıf imiş! Bu şairlere *Şehkâr-Şehdöver*ler yazdırtmadı; hatta onların tefekkürât ve tahassüsâtı taklide bile yaklaşamayarak bir *yanlış nakil* devresinde kaldılar. Bunların sahte, Alman ruhundan cüdâ yazılarını okuyanlar bir şey anlamayarak mütelezziz görünmeye ve bu moda için her türlü hissizliğe tehâlük gösteriyorlardı! Nihayet, bu tehâlükün de bir *saltanat günü* geldi. O gün görülüyor ki; bu ecnebi, bu sahtekâr yazarlar, şeri bir hatve ile Alman hissini, Alman fikrini mahv etmiş idi. Çünkü bu yazıları his etmeyerek, anlamayarak okuyan insanların *dimağ-tarlaları* kurumaya ve başka bir surette teşekkül etmeye mecbur idiler; bu usulün mûnis himayesiyle kurudular: Prusya'da, her şey; dimağ, sanat, her şey söndü! Herkeste lisanı, sanatı istihkar ederek *medenileşirken!* hiç bir esasa istinad etmeyen bir "gurur" peyda oldu. Bu kuruyan tarla üzerinde başka bir *heyûlâ* için izler bırakmak isteyen *tesirlerin* bir saltanatı olduğu ilân edildi. Öyle ki; asker Prusya, yegâne istinadgâhı olan askerliği unuttu! Ve meziyetini tekâmül ettirtmedi. Lâkin Napolyon'un kırmızı çizmesini gördükleri zaman derhal gurura, ➡

İşte böyle ciddi muhakemeler önünde ehemmiyetten sâkıt olan iddialar, bir *moda* inhimâkidir: Güya Türkiya'nın her bir unsurunda[13] alevlenen ve son Balkan muharebesiyle feci bir yangına sebep olan bu "milliyet" sayhalarının Suriye'siz kalması bir "şeyn" kalıyor. Birkaç ay evvel, "Bir Türk" imzasıyla neşr edilen Almanca bir makalede deniyordu ki:

"(...) Türkiya'daki şahsiyetlerin haricî tazyikleri vardır; bunlar birer kukla gibi sahtedirler; hayatta olan kendileri değil, belki bir takım fersûde kitapların, âheng-i devlete muhalif sözlerin oyuncaklarıdır. Bugün birçok gençler görürsünüz ki, daima hükümeti tenkit ederler. Bir takım şahıslardan bir hükümet isterler, sonra bunların hakimiyetinde de aynı tenkitler başlar. Bu acîb tekerrürü görerek his edersiniz ki, bu adamlar borsa oyuncularıdır. Hayır yanıldınız! Bunlar, edip, şair, filozof, riyazî ve sâir şu'abât-ı ilme mensup insanlardır! (...) Suriye gençlerinin de aynı kitle içinde bulunduklarını söylersek bir hata irtikâb etmeyiz. Ma'a't-teessüf, bu vatandaşlar da istedikleri şeyleri bilmiyorlar ve Türklük ile Araplık arasındaki

.....

cehalet gururuna iltica ettiler ve hatıratlarını araştırırlarken Büyük Frederik'in galibiyetine tesadüf ettiler. Zaten bu galibiyet hatırası unutulmamış idi. Ancak bu hatıra sayesinde idi ki; taklitteki mehâliki derk edemiyor ve her zaman *galip-mabûd*lar zan ediliyorlardı! Ve mebzûl moda, süs, bunun üzerine minelenmiş idi! Berlin'in dinamik âlimleri [âlemleri?] bu efsaneyi tekmeledikten sonra bütün Prusya galip oldu! Ancak bu kuvvetlerin iade ve ihyasından sonradır ki; bir Almanya sözü işitildi! O da, galibi mağlup ettikten sonra...

Fransa'yı mağlup eden âlimlerden [âlemlerden?] başka şeyler değildir. Belki, bir an evvel "Berlin"i ziyaret eden "esâtirî sinematoğraf" biraz sonra Paris'e gelmişti! Nasıl ki bu yirminci asırda, İstanbul'u aynı heybetiyle ziyaret etti ise; Paris'te de öyle göründü. Bu öyle bir ihtiyar ki; bir ihtiyarlık şeklinde temessül etmiş matrûd bir şeytandır! Fransa, onu pek güzel tahakkuk ettirdi.

Orada gördük ki; İhtilâl-i kebir, fırka münazaaları, Napolyon devri ile yıkılan maziyi istihlâf edecek dimağ, sanâyi, edebiyat, hikmet, fen, idare görünmüyordu. Napolyon'un cinayetleriyle sefalete mahkûm olan Fransızlar, Üçüncü Napolyon'u imparator ilân ederlerken anlaşılıyor idi ki; tam, muayyen, sâbit bir ruh kalmamıştı. Fransa, Almanya gibi değilse de, Almanya'nın mazisiyle olan nisbetine mukabil bir şekil almış idi: Fransa da mazisine nazaran mağlup Almanya'dır ki Sen'de idi. Bütün mazi yıkılmış, fakat, o harabelerde yeni bir müessese ikmal edilmemiş idi! Ancak bu dakika-i mağlubiyetten sonradır ki; Fransa yaşamak için muayyen bir sa'y gösterdi. İşte yarım asırlık fasılalarla devr eden bu ayniyete ne müşabih ve ne de mütenazır etiketi verilebilir! Burada bir makderiyet-i ictimaiye meknûzdur ki, bu da esatirî bir kudret addolunabilir! Bir kudret?...

H[âbil] Â[dem], Eylül 1328.

13 80. sayfadan sonra, müstakil bir sayfada "Sultan Fatih" altyazılı bir resim yer almaktadır. [İ.K.].

münasebâtı tayin edememektedirler. Emin olunuz ki; Türk askerlerinin bir zaferi önünde bile mütehassis olmak istemeyen bu insanların muhakemelerinde pek derin bir uçurum açılmıştır. Buna binaendir ki, bu zümre ile Türkler anlaşamıyorlar. Ancak, bu nîm-mütefekkirlik Suriyesi'ni bir tam-mütefekkirlik Suriyesi istihlaf ederse, bu anlaşma pek çabuk olacaktır. Burada da en büyük vazife İstanbul Maârif Nezareti'nindir: Bugünkü Darülfünun'u ıslah etmek!...

Suriye gençlerini muhalefete sevk eden nazik bir nokta da vardır; bu da 'Türk' kelimesidir. Bunlar, bir hükümet meselesi hakkında 'Türkiya' kelimesini işittiler mi, derhal itirazlara başlarlar... Fakat bu meselenin de halline muvafakat etmezler.

Türkler bu itirazlara karşı diyebilirler ki; İstanbul hükümetinin resmiyetinde 'Türkiya' istimal edilmez; bu tabir hususidir ve ancak Türk olan ahali ve muharrir tarafından söylenir ki bunun bir ehemmiyeti olamaz. Nasıl ki bir Arabın, 'Arabım' demesine, Arap tarihinden, Arap medeniyetinden bahs etmesine hürmet ediliyor ise, bu kelimeye de hürmet etmelidir. Sonra 'Türkiya' kelimesinde bir şarklılık, bir câmi'iyyet-i İslâmiye mefhumu da vardır. Biliriz ki; 'Osmanlı' kelimesinde bir Avrupa beynelmileliyeti! var idi. Bu kelimenin şekli bu idi. Halbuki 'Tanzimat-ı hayriye' ile tesis edilen bu beynelmileliyetin ibkâsı doğru olamaz; belki bu kelime İslâm haysiyetini haleldar eder. Buna binaen, bu kelime yerine 'Türk' kelimesinin istimalinde bütün İslâmların gurur-ı mânevîleri ziyadedir. Bu kelime doğrudan doğruya İslâmiyetle alakadardır, dünyanın yüz milyon kadar Türkü de İslâmdır. Fakat 'Arap' yerine 'Türk' kelimesinin sebeb-i istimalini de tesadüfe haml etmelidir. Zira bir Türk hükümeti istiklâl-i hilafeti muhafaza edebilmiştir. Eğer İstanbul'da bugünkü Türkiya yerine bir Arap hükümeti olsaydı 'Osmanlı' ismi yerine 'Arap' ismi[ni] istimalde tereddüt etmez idim!...

Sonra bu 'Türkiya' kelimesinin daha bir vazifesi de, Türklük mâneviyetini uyandırmaktır; bugüne kadar Türk olduklarını bilmeyen insanlara, bu eski âşinalarıyla hitap etmelidir ki, yeni getirilen hediye-i maarifi, yabancı ve fena bir şey zan etmesinler!... Araplarin lisan ve edebiyat gibi bir mazileri vardır; bu, o İslâmları ikaz edecektir; Türklerin de yegâne alet-i ikazları olan 'Türkiya' ismine hürmet etmelidir.

Madem ki, yarın Arap ve Türk müştereken hareket edeceklerdir; bugün her ikisi de yarın için hazırlanmalı ve birbirlerine muâvenet etmelidirler; bu muâvenet de hazırı ibkâ ile mümkindir. Buna binaen biz isterdik ki;

resmî hükümetteki Osmanlı isminin tebdilinde, Türk gençleriyle Arap gençleri müttehid bulunsunlar!..."[14]

Türkler her bir münakaşaya girebilirler ve Mısır entrikacılarının tezvirâtını mahv etmek için gayet muhkem hakikatleri vardır. Fakat, muvaffak olacaklar mı? İnsanların hakikatten ziyade his ile, mecburiyet ile hareket ettikleri dünyada pek feci akislere tesadüf edilmiştir; mutlak bir fikir söylemektense, hakikat tarafını iltizam ederek *Mısır*'a intikal edelim.

Hidiv-İngiliz kumpanyasının hilafet meselesindeki aczinden sonra Mısır'ın Türkiya ile alakası kesilecek midir?... Herhalde böyle bir plandan en az mutazarrır olan Türkiya'dır; fakat hidiviyet saltanatı pek müthiş bir girdab-ı fenaya girer. İngiltere hilafet meselesi için bir hidiviyet ibka ederse de, zamm-ı hilafetin muhal olduğu dakikada hidiviyet baltalanacaktır; burada ikinci bir "Transuval"e taraftar İngilizler bulunamaz. Bu hakikatler önünde Hidiv Abbas Paşa'nın, bir günkü işi için yarını tehlikeye koyacağında tereddüt edebiliriz. Hidivin büyük bir cüretle teşebbüs etmek istediği bu siyaset-i müstakillenin hutût-ı siyasiyesini çizelim:

Biliriz ki, Mısır, Afrika kıtasının bilhassa Şimalî Afrika'nın merkezî bir yerinde bulunuyor; buradaki merkeziyet, coğrafî ve tabiî olup, Mısır'ın en zengin, en mütemeddin bir kıta olmasıdır. Mısır, yalnız bugün değil, mazide de, tarihin birinci harfinde de böyle idi. Herhalde, Fas'ın, Cezair'in ve sâir Afrika memleketlerinin mütemeddin olmayıp, yalnız Mısır'ın mütemeddin olması bir bu tesadüf olamaz; tamamıyla bir coğrafî hadisedir. Yine tarihte görüyoruz ki, mazinin Mısır hükümetleri bütün Afrika-yı Şimalî'ye hükm ediyorlardı; zira, onların manzume-i hâyatları Mısır'da idi. Sonra zamanın zelzeleleriyle, fırtınalarıyla, tayfunlarıyla bir takım tebeddülât hasıl oldu. Bi't-tab' arızî olan bu tebeddülât şekl-i tabiîsine ricat edecektir. Binaenaleyh, Mısır eski şekline, eski saltanatına yaklaşıyor; nasıl ki, Pan-Cermenizm husûl buluyorsa, bu Afrika-yı Şimalî ittihadı da aynı yolu takip ederek "Kahire" merkezinde ilân-ı ittihad edecektir! Hidivin hususi planı budur. İngilizlerin tamamıyla aleyhinde olan bu planın fiiliyâtı da vardır; zira bu plan yalnız hidivin değil... bütün hakiki Mısırlıların, Hizbü'l-Vatanî'lerin düsturudur. Hidiv, saltanatını temin için gâh bu şekle, gâh İngiliz şekline temayül gösteriyor ve iki tarafın da işlerini teshîl ediyor.

• • • • • •

14 H., *Jukunst.*

Bu politika tarafdarlarının düsturu şudur:

"Afrika'da bir cihad-ı mukaddes açmak!...".

Birçok senelerden beri nazariye halinde kalan bu düstura Türkler peyrev oldular; Trablus Muharebesi'ni idare eden Fethi, Enver beylerin gayretleriyle tatbik edilen bu planın şerefi İstanbul hükümetine aittir. İstanbul hükümeti, her türlü mevâni'a karşı göğüs gererek bir harb-i mukaddes açtı ki, yalnız mağlup İtalyan değil, belki İngiltere ve Fransa bile korktu. Beş on top ile, bir kaç bin tüfenk ile idare edilen bu galibiyet gösteriyor ki, muslih [müsellah?] bir Afrika isyanı önünde hiçbir devlet duramayacaktır. Çünkü zan etmiyoruz ki, Fransa, İtalya ve İngiltere büyük ordularla Afrikalılara mukavemet edebilsinler!... Sıcaktan ve hastalıktan telef olan bu insanların askerî bütçeleri de mahv olabilir. Hangi Fransız ordusu göreceğiz ki, Sahra-yı Kebir ovalarında çarpışabilsin! Bugün birkaç yüz, birkaç bin insan ile temin edilen bu müstemlekeler için birkaç milyon asker feda edilemez. Zira, o zaman Avrupa haritası tebeddül eder. Bu ciheti düşünen ve tatbikinde maharet göstermek isteyenin nihayet galip geleceği muhakkaktır. Yalnız, bu galibiyetin daha bir mercii vardır; makam-ı hilafet!... Trablus İslâmları hidiv için, Mısır için değil, hilafet için çarpışmışlardı. Yarınki galibiyet de aynı makama ait olacaktır ve istikbalin *federal* hilafetinin bir uzvunu da bu memleket teşkil eder. Hidivin korktuğu mesele ve "Hizbü'l-Vatanî" muhalefeti bundan münba'istir. Gaye itibariyle İngiltere'nin de ictinab ettiği bu siyasetin 'adem-i inkişâfı için "İngiliz himayesinde Mısır istiklâli" ilân edilecektir. Hizbü'l-Vatanî'ye mensup bir müstafî Mısır zabiti diyor ki:

"(...) Mısır'ın İngiliz himayesindeki istiklâlini Türkiya kabul etmez ise, Mısırlılar bir buçuk sene kadar mukavemette bulunacaklardır; eğer İngilizlere karşı bir galibiyete mazhar olabilirlerse, Mısır'ın istiklâli ilân edilecek ve Mısır hem Türkiya ve hem de İngiltere ile alakasını kesecektir".

Biz zan ediyoruz ki, resmen hilafetle alakadar olmayan bir Mısır istiklâli, Türkiya'nın mevkiini tahkim eder!...

MÜSLÜMAN İRAN

Hilafet ve Türklük siyasetinin en mühim meselelerinden birini teşkil eden İran hakkında pek az şeyler biliyoruz; halbuki, bu mesele, İstanbul meselesinden daha büyüktür. Zira, İstanbul siyasetinin tatbikini İran temin edebilir; Türkiya ile Türkistan ve Hindistan arasında yegâne hatt-ı fâsıl bu hükümettir. Bugünlerde şekline göre bir hükümet addedilen bu kıtanın ahali-i asliyesi ikiye taksim edilir: Cenubî ve Şimalî...

Şimalîler; Turanî şubesine mensup Türkmenlerdir; cenuptakiler ise kadîm İranlıların şeklini muhafaza ediyorlar; lisan da ikiye münkasim olup hakimiyet-i şahsiye Türkmenlerde ise de, bunlar İran medeniyetinin istilâsından kur[tu]lamamışlar ve idare-i hükümetteki Kaçar şahı İran lisanını istimal etmekte ve hükümetin bir İran hükümeti olduğundan şüphe edilmemektedir. İran hükümeti birçok zamandan beri böyle istilâlara uğramış ise de, her zaman fatihleri mânen istilâ ederek kendi şahsiyetini yaşatmıştır. Tarih, bu insanların kabiliyet-i temsiliyelerine hayret eder. İranîler, kendi vatanlarının istiklâl-i millîsini temin ettikleri halde, eski medeniyetlerini ihya edememişlerdir. Tarih-i umumîde pek parlak sahifeleri teşkil eden o muhteşem İran medeniyetinin birkaç yadigârına bile malik olamayan İran, Rus-İngiliz diplomasisinin tahribatına maruz kalıyor; beş altı seneden beri istiklâl ve meşrutiyet uğrunda açtıkları kanlı mücadelâtın her galibiyetinde bir İngiliz-Rus tekmesine tesadüf ediyorlar. Nihayet, bir katî galibiyetleri sırasında bir "İngiliz-Rus" ittifakının karşısında bulundular. Bu iki hükümet, bir takım menâfi'-i iktisadi[ye] serdiyle İran'ı taksim etmeye başladılar. Müsalemet-kârî bir hulûl ile başlayan bu işgal fena cüretlere sahne oluyor: Rus Kazaklarının Şimalî İran'ı işgal ve bilhassa Tahran civarını tehdit etmeleri pek elîm vakalardır. Bu

cüretlerin bir işgal-i katî olmayacağına hiç kimse emin olamaz. Burada tefevvuk-ı askerîden başka, teyakkuz ve tahkim-i istikbal meseleleri de vardır. Ruslar, her ne olursa olsun Türkiya hududuyla Asya İslâmları arasında bir geçit bırakmak istemiyorlar; belki Türkiya[yı], mümkin olduğu kadar ihâta ederek küçükleştirmek, nihayet Pan-Türkizmin tahakkukunu Pan-Islavizm hakimiyetinde temsil ettirmek...[15] Şarktan Ruslar, garbdan Bulgarlarla muhât bir Türkiya'nın mukavemeti mümkin olamayacağı için Rus planı tahakkuk eder. Zaten, cenupta bir muavin bulunacaktır; Rusya bu işe başlayacağı sırada İngiltere de İran'ın cenubunu işgal etmiş ve Hindistan treninin Irak-Mısır hattını inşa ile meşgul bulunacaktır. Ne Türkiya ve ne de İran böyle bir ağ içinden kurtulamazlar. Buna binaen her iki tarafta da seri bir teceddüd, seri bir intibah, seri bir anlaşma lazımdır ki; bu tehlike atlanabilsin!

Türklerin lâkaydîliğinden ibaret olan bu tehlike, İran diplomasisinin ictihadından zuhur edebilir. Eğer Türkiya, seri bir hatve ile teceddüdâta ve *İslâm-Türk* siyasetinin intişarına gayret ederse, Şimalî İran'ın Ruslar tarafından istilâsı ehemmiyetsiz kalır; orada kesîf olan Türkler, hilafete daha ziyade alakadar olurlar ve millî cereyanlar sahasında bulunurlar. Burada sigortalı bir hulûl, Türkistan'a ve sâir diyar-ı İslâma gider. Eğer İstanbul'un bu planı tatbik edilmezse, İran diplomasisi ebedî bir mağlubiyete dûçar olur; artık İran tarihe geçer. İstanbul, *İslam-Türk* siyaseti galip bile olsa, müstakbel İslâm hükümeti teessüs bile etse, yine İranîlik mevzu-i bahs olamaz. Zira, Rus-İngiliz ellerinde bulunacak olan bir İran'ın lisanı bile tehlikededir. Biz, birçok asırlardan sonra, ancak bir-iki milyon insana tesadüf edebileceğiz ki, İran lisanını muhafaza edebilmiş olsun[16]. Bu acı felaketler namına ümit edilir ki; mütefekkir gençlerin idare ettiği İran inkılab grubu, hakikati görerek Türkiya siyasetine yanaşır ve İslâm siyasetinin hakiki mürevvicleri sırasına geçerler. Balkanlıların Rusya çarına bahşettikleri hukuku, İranîler de İstanbul siyasetine vermekten ictinab etmesinler. İran milliyetinin, İran mazisinin istikbal ve ihyası, bu kadere muhavveldir. Ümit de edilebilir ki, bu Balkan gürültülerinin nihayetinde bir İslâmiyet ictihadı açılarak *din* ihtilafâtı da hal edilecektir. İlk adım atıldı bile... İran müctehidîninden en mühimlerinin ittihad-ı İslâm hakkındaki beyannamelerini Avrupa mehâfili unutmamıştır; bunlar tevâlî ederse, Rus Kazaklarının gölgeleri altında pek müthiş bir bomba pat-

15 Bu ima, İstanbul'u Pan-İslâmizm ile iştigal ettirerek "İngiliz-İstanbul" muhâdenetini akîm bırakmaktır.

16 Amerikalı Vebirel Şumbel (?), *İran ve Ecnebi İstilâları.*

layacaktır. Bu öyle bir İslâm bombasıdır ki, birçok seneler sonra tahribatını itmâm edecektir!?!...

Bu "Türkiya-İran" anlaşmasından sonra başlayacak olan mukârenet bir itilâfa, nihayet ittifaka müncer olabilir. Resmî olmasa bile, fiilî, gayrıresmî, siyasî olan bu müvâzeneye, Rusya da mukavemet edemez. Çünkü ilk muhalefet Türkiya'ya tevcîh edilecektir ki, Berlin, Viyana hükümetleri buna razı olamaz; şark hududundaki ilk Rus-Türk müsâdemesi Avrupa ordularını tahrik edebilir; fakat Rusya'nın bu siyasî sukûtuyla başlayacak olan devrede askerî bir mücadelât başlayamaz. Biz ve hiçbir siyasî itimat edemez ki; Rus ordusu, Avrupa ve Asya harbinde galip gelebilsin! Bu ciheti pek iyi bilen Petersburg Sarayı Asya'da bir İslâm hükümeti bırakmamak niyetindedir. Bi't-tab' plan İran ve Türkiya'ya aittir; diplomatlar İran işine başladılar, eğer Tahran'da intibahî bir siyaset ibdâ' edilecek olursa, bu istilâ politikası Türkiya'ya intikal edecektir: Bugün bile Kürdistan ve Ermenistan meseleleriyle iştigal etmek istiyor.

İran'ın bu istilâdan kurtulması ve bilhassa Rus nüfuzunun bugünkü dairesini tevsî' edememesi için Tahran diplomasisinin İstanbul tarîkiyle Viyana'ya yanaşması lazımdır ki; Pan-Islavist düşmanları arasındaki kuvvette bir müvâzene bulunabilsin ve nihayet böyle bütün alakadarların ittihad ve iştirakiyle tertip edilecek bir tuzak Rusya için müsteb'ad olamaz. Bir de vaziyet ve kuvvet her ne olursa olsun bu iştirak-i menâfi' temin edildikten sonra Tahran diplomasisi, Petersburg'a karşı bir vaziyet alır ve İran şahının Rusça tahsil etmek mecburiyeti gibi feci istilâları redde bir mesuliyet his etmez. Tahran diplomasisi emin olmalıdır ki, geçen seneki imparatorlar[17] mülâkatında hal edildi zan edilen meselelerde bir katiyet, bir mecburiyet yoktur. O zamanlar ki, Almanya doğrudan doğruya müstakil İran işleriyle alakadar olmayacak ve Rusya da Türkiya meselelerinde yabancı kalacaktı! Halbuki, Türkiya İran işleriyle alakadar olursa bu teminât-ı mütekâbilenin şekli olamaz?... Diplomasi lisanı cevap verir ki:

" O zaman, Rusya süküt ve Almanya da Türkiya'yı iltizam eder".

Diplomasinin bu cevabını Balkanlar da verdi: Harbden evvel istatükolu olan Balkanlar, harbden sonra Rusya ile alakadar oldular ve Avusturya süküt etmeye mecbur oldu; bu bir mağlubiyet-i siyasiye idi!... Türkiya ile alakadar bir İran'daki Alman bî-tarafîsi de, aynı tarafgirliğe intikal edecek

.....

17 Almanya-Rusya imparatorlarının geçen seneki mülâkatı.

ve Rus diplomasisinin bir mağlubiyeti önünde bir azm-i fedaî ile hareket edecektir. Bazı Rus ve Fransız muharrirlerinin ehemmiyetle bahsettikleri "imparatorlar mukâreneti"nin böyle bir hayatı var. Tarih-i siyasiyât bu oyunlarla memlû olduğu için İranîlerin meyûs olmamaları lazımdır.

Tahran ile İstanbul arasında teessüs edebilen münasebat-ı evveliye gayrı resmî bir mahiyeti hâiz olarak hilafet siyasetinin İran'dan Türkistan'a geçmesine müsaade edilmelidir. Bu nakl ü intikale vasıta olan İran şimali de aynı tesirât altında kalacaktır. Bu cihetin bir Türk istilâsı telakki edilmemesi lazımdır. Ma'a't-teessüf Rus diplomasisinin birçok defalar tekrar ettiği nîm-resmî notalardaki: "(...) Türkler Azerbaycan ve Tebriz kıtalarını işgal etmek istiyorlar. Pek katî ve muayyen olan bu Alman planı, bir İran iğtişâşında tatbik edilecek ve Türk ordusunun işgalinden sonra bu kıtaların İran hükümetine iadesi mümkin olmayacaktır. Bu hakikatlere vâkıf olan Petersburg kabinesi, İran hükümetini ikaz eder. Ve Şimalî İran'ın işgal-i muvakkat altına alınacağını beyan eyler..." iftiralarıyla Tahran ile İstanbul arasında bir uçurum açmak niyetindedir. Hudut mesâili ile başlayan bu oyunun daha birçok eski maceralarla takip ettirilmek isteneceğinde şüphe edilemez. Zaten bu hudut meselesi de iki taraf için bir haysiyet meselesi şeklini aldı; ufak bir tesâdümden bi'l-istifade Rusya'nın öne atılarak Türkiya-İran münasebâtını ihlâl edeceği his edilmeye başlanıldı bile... Bu entrikaları düşünmek mecburiyetinde bulunan İran İstanbul'a pek ziyade emniyet etmelidir. Türk istilâsı da hal edilebilir bir meseledir; İran değil, Azerbaycan'da Rusya ile İngiltere bile olsun, o kıtadaki Türkmenler -mahv edilmedikten sonra- Türkiya'ya aittir!

> "(...) İstikbalin yegâne hakikisi olan Turan imparatorluğu İran üzerinden teessüs edecektir. Kafkasya emniyetli bir yol olamaz. Türklerin birleşecekleri bir kıta olan Bahr-i Hazar-ı Cenubî bir Macaristan'a benzer: Bu kıta behemehal kat' u istîla ed[il]ecektir. Zira cereyanın önündedir".

Tarih ve coğrafya sebepleriyle Türkiya'ya iade edilen bu kıta hakkında Tahran'ın süküt ederek Irak cihetlerinden müstefid olması ve hudutlarını mânen tevsî' ederek Farisî lisanıyla mütekellim kıtaların insanlarıyla münasebât tesis etmesi bugünkü İran'a müraccahtır. Herhalde mahdûd bir İran'ın istiklâli de muvakattir; bugünkü İran ne kadar terakki ederse etsin -ki teferrüd siyasetinden mümkin değildir- yaşayamaz. İstikbal büyük hükümetlerin olabileceği için mütecerrid bir İran'ın da ya Türk ya Arap idaresine geçmesi muhakkaktır. Hatta bir İslâm beyne'l-mileliyeti

bile olsa, İran kayb olmaya mecburdur. Yüz milyon Türkün, yüz milyon Arabın arasındaki dokuz milyon İranlının ne ehemmiyeti olabilir. İran'ın da müstakbel İslâm hükümetinde bir uzuv olabilmesi için Tahran diplomasisinin Belucistan, Hindistan gibi İran lisanı kullanan İslâmlarla alakadar olması ve İslâm hükümetinde bu yekün ile görünebilmesi lazımdır ki, Türk-Arap yekününün yanında yüz milyon İranî İslâm da bulunsun!... Bugüne kadar unutulan bu istikbalin temini için, Tahran'ın İstanbul ile iştiraki lazımdır. Zira İran haricindeki İranî lisanlılar, Tahran hükümetine değil, İstanbul hilafetine itibar ve hürmet ederler. Tahranlılar, Türklerin bir vekâletinden sonra işe başlayabileceklerdir. Bundan başka bir çare olmadığı gibi, bu cihetlere de tekâsül göstermek afv edilmez bir hatadır.

HİNDİSTAN[1]

Asya siyasetinin Avrupa mesâiline temas eden en mühim noktası Hindistan'dır. Londra kabinesinin muhayyirü'l-ukûl bir siyaset ile idare ettiği bu iki yüz milyon insan, yirmi beş bin İngiliz askeriyle değil... İngiliz bahriyesinin temin ettiği "galip rekabet" ile muhafaza ediliyor. Bir zamanlar, Rus Kazaklarının tehdidini his eden İngilizler, Rus-Japon muharebesini ibdâ' ettiler; artık, Rus rekabetinden kurtulmuşlardı. Lâkin Türkiya meşrutiyeti böyle bir tehlike getirdi. O zaman *Times* gazetesi bir makale neşr ederek diyor idi ki:

"(...) İslâmiyet âleminde başlayan bu intibahın Hindistan'daki tesirâtını anlamak lazımdır. Bir Asya hareket-i umumiyesinden başka bir şey olmayan bu inkılab, Amerika gibi bir netice vermesin! Amerika'yı (Cemâhir-i Müttehide-i Amerika) kayb eden Londra o kadar müteessir olmadıysa da, Hindistan'ın ufûlünden sonra bir İngiliz diplomasisinin mevcudiyetinden şüphe edilir".

Diplomasi lisanıyla yazılan bu makalenin satır aralarındaki (tahtında müstetir) mefhumunu bir Alman gazetesi şu suretle tefsir etmişti:

"(...) Osmanlı inkılabı ile başlayan devr-i siyasîde bir gizli faaliyet görünüyor. Herkes, Şark Meselesinin tehlikeden uzaklaştığını zan ettiği sırada, Londra kabinesinin başka bir Şark Meselesi ihtira' ile uğraştığını anlıyoruz!? *Times*'ın son nüshalarındaki 'Hindistan ve İngilizler' makalelerinde 'işaret' edilen ihtirazlar ve bilhassa 'şarkta bir hareket-i umumiye' kelimeleri izah ediyor ki; hilafetteki teceddüd pek müsahhir bir hissiyat tevlîd ediyor ve bütün âlem-i İslâmda bir şan, şeref, haysiyet meselesi açıyor; İslâmların kalplerine nüfuz eden bu muazzam şöhret, yavaş yavaş o

ruhların mazilerini ihya ederek benliklerini ihsas ettirecektir. Bu rolü anlayan Londra kabinesi, hilafet şöhretinin, İstanbul'da parlayan istikbal yıldızının söndürülmesine isti'cal gösteriyor. Ancak bu muvaffakiyetten sonradır ki; İslâmlardaki iftihar sukût etmeye ve iftiharla gururun tekâsüf ettirebileceği 'istiklâl aşkı' paslanmaya başlar: İngilizlerin Mısır'da kalmaları için yegâne çare, Hint Müslümanlarının benliklerini mahv ederek onlara, aczlerini his ettirmektir. O zaman, o insanlar mazilerini istihkar ederler; İngiliz rehberlerinin yolunu takip eylerler... Bunun içindir ki; hilafet şaşaasını ufûl ettirecek bir İngiliz planı tertip ediliyor; belki de yarın tatbik edilecektir. Herhalde Türkiya'yı mağlup etmek için tertip edilen bu planın Rusya ile mi, İtalya ile mi, Balkanlılar ile mi tatbik edileceğini bilmiyoruz? Yalnız bunu söyleyebiliriz ki; İngiltere bu tatbikatta hazır bulunmayacaktır. (...)

Bugün İngiliz diplomasisine[18] teveccüh eden Türkiya'yı, Almanya ikaz [hıfz ?] edemez ise de, Berlin kabinesinin lâkayd kalmaması lazımdır: İnkılablarda tebdilât pek çoktur!"

Zamanın tahakkuk ettirdiği bu mütalaâta hayret ederek Trablus ve Balkan mesâilindeki İngiliz ruhunu görüyoruz; bu ruh, sislerle büyüyen İngiliz hissi, hayali, fikri, âdeti gibi hafîdir. Lâkin buradaki sis, duman değil, kızıl kan!... Bedbaht İstanbul, İngiltere'ye Balkan vahşetinden şikâyet ediyor; bilmiyorum ki; piposunun ateşi için canlar yakan kalplerde bir merhamet bulunur mu? İngiltere bile cevap verdi; Sir Edward Grey bağırarak ilân etti ki: "Balkan Muharebesi, halaskârlık muharebesidir; buradaki mazlumlar galiplerdir?"

Fakat, bu düstur, âlem-i İslâma tatbik edilirse, İngiltere'nin tasvibine mazhar olacak mıdır? Bi't-tab' hayır!... Çünkü bu "Balkan halaskârlığı"nı men etmek için tertip edilmiş idi: İşte henüz lügatsiz bulunan diplomasi lisanı!...

Pek uzak bir hilafet tehlikesi için indirilen bu darbe gösteriyor ki; Londra, Hindistan için her şeyi icraya teşebbüs edecektir. Bi't-tab', bu teşebbüsler için müsait zeminler aranır; Türkiya Balkanlarda zaif olmasa idi; İngiltere bir şey kazanamaz idi. Zaten aksi bir netice verdi ya!... Kendileri de itiraf ederler:

• • • • • •

18 10 Temmuz'u müteakip Kamil Paşa mevki-i iktidarda idi; bi't-tab' herkes İngiliz politikasını tervic ediyor idi. -Li'l-mütercim-.

"(...) Mağlubiyet, hilafet mevkiini tahkim etti! Bugünkü hilafet, 10 Temmuz hilafetinden daha nüfuzludur; bugünkü nüfuz, bir siyaset ile istimal edilecektir".

İngiltere'nin bu diplomasi mağlubiyetinden sonra bir muzafferiyet zemini de kalmamıştır. Yalnız Suriye ve hilafet meselelerinin bir parça elastikiyetleri var ise de, bunlarda da Araplık menfaati, İngiltere'ye müsaiit değildir. İngiltere şüpheli işlere girişemez; artık İngiltere Hindistan'ı muhafaza etmek için galip rekabet politikasına hâtime çekiyor; bugün, birkaç asırlık Hindistan siyaseti tebeddül ediyor ki, bu tebeddülün esaslı ve uzun bir zaman için tertip edileceği tabiîdir. Bu tebdil-i siyasetin işaretini görmek isteyenler var ise, Sir Edwar Grey'in son nutkunu tahattur etmelidir:

"Edirne'nin sukûtundan sonra Edirne ile beraber Balkan Muharebesi de nihayet bulmalıdır. Ümit ederiz ki; alakadarlar bu ciheti anlayarak Avrupa'yı teşevvüşe uğratmazlar. Bu ciheti nazar-ı dikkate alan Londra Kongresi'nin bir takım mukarrerâtı vardır ki, bunlar nasıl tatbik edilecektir? Bu miyanda İşkodra, Arnavutluk'a ait olduğu gibi İnöz-Midye hattı Bulgaristan için huduttur. Karar; katî ve lâ-yetegayyerdir".

Bu nutuktan sonra şüphe vârid olamaz. Rusya'ya karşı "yerinde dur" emr eden bu sözler, Rus-İngiliz itilâfını iflas ettirmiştir. "Yeni Türkiya" mebhasinde tekrar ettiğimiz gibi, Londra hükümeti, Rusya'nın Anadolu'yu istilâ etmesine müsaade edemez. Buna binaen Türkiya'nın terakki etmesine bir mâni olmayacaktır. Mümâna'at etmek için vasıta da yok ya!...

İngiltere'nin "galip rekabet" siyasetini istihlaf eden yeni siyaset, "takviye ve temerküz" siyasetidir. Hindistan'ı muhafaza etmek için "kuvvetli olmak" ve "istilâ nüfuzlarını" kesr etmek için hayatı, meşguliyeti değiştirmek, İslâmiyetten milliyete intikal ettirmek isteniliyor. Bir zamanlar, Bulgaristan'a tatbik edilen bu siyaset, bir muvaffakiyet temin edememişti. İngiliz diplomatları İngiliz âlimleri, İngiliz müverrihleri birçok kitaplar neşr ederek Bulgarların Islav olmadıklarını, Moğol şubesine mensup bir ırk olduklarını izah ve isbat ettiler, buradaki gayeyi nakl edenlerden biri diyor ki:

"Eğer Bulgarlar, Islav olmadıklarını anlayarak hususi bir siyaset takip ederlerse İngiltere'nin muâvenetine mazhar olacaklar ve Bahr-i Sefid havzasına da inebileceklerdir. Yalnız Islav, Pan-Islavist siyasetinden de vaz geçmelilerdir. Bu da bir külfete, bir fedakârlığa mütevakkıf değildir: Islav olmayan Bulgarların bir mazisi, hususi ananâtı, hususi âdâtı, itiyadâtı var. Bütün bu mukaddesattan sonra bir Bulgar seciyesi de vardır ki Islav ve bilhassa Rus seciyesinden ayrıdır. Bu ise bir 'Bulgar benliği'dir. Bugün Islav lisanının tesirâtı altında bulunan Bulgarlar, yavaş yavaş Islav istilâsına uğruyorlar. Emin olabiliriz ki, bir asır sonra Bulgar ismi Rus ismine tahvil edilecektir.

Bugün, Bulgarların ne düşündüklerini bilmiyoruz; yalnız bir zamanlar Romanya'da Islav lisanı kullanı[lı]r ve [Romanlar] Islav istilâsı altında inlerdi; nihayet Romanlar, kendilerinin Islav olmadıklarını anlayarak Islavcayı terk ettiler ve Roman mazisini tahkirden kurtardılar. Bulgarlar da böyle bir harekete kabiliyetli değiller midir? Herhalde pek geç kaldıkları için eski lisanlarını ihyâ edemezlerse de, Islavcaya pek de müşabih olmayan Bulgar lisanı ile hususi milliyetlerini muhafaza edebilirler"[19].

• • • • • • •

19 İngiltere, Almanya'daki Islavların sukûtunu taklit etmek istiyordu. Tahlilâtımız gösterecektir ki: Pan-Cermenist âlemi, muntazam, askerî bir kitledir ve dahi muharriklerin işaretinden başka bir *ideali* olmayan bir ictimaî heyettir ki: Hayat ile mevti birleştirerek dünyanın muvazenesini bu ideale istinad ettirmiştir. Nasıl olur da; menfaatle hülâsalanan bu muvazenenin imhasına karşı sükût eder? Buradaki garabet sualdedir. Onlar sükût etmeyeceklerini söylemişlerdir:

> "(...) Cermenleri siyaseten, iktisaden mahv etmek için atılacak ilk hatve ile ya Cermenlik i'tilâ eder veya söner. Bilmelidir ki: Hiçbir Cermen şüphe, ümit, inkisar-ı hayal içinde yaşayamaz. İlk tehlike saniyesinde her şey bitmelidir".

Bu usul ile yaşamağı öğrenen insanlarla, intizamsız, idealsiz veya hiç olmazsa meşkûk idealli Pan-Islavistlerin, bu ibtidaî kitlenin çarpışmalarından mütevellid inkılab ve netice mü[p]hem değil, oldukça sarîhdir. Yalnız bu tehlikeli dakikada mıyız?...

Cermen idealinin uzvî istinadgâhları olan dünya *muvazenesi* esaslarını teşrih ederek siyaset zelzelesinin hasarâtıyla tekabül ettirmek icab eder. Fakat bilinmelidir ki: Dünya muvazenesi addedilen bu latîf şahsiyet, ırkların, milletlerin telâkki etmek mecburiyetinde bulundukları bir vaziyettir. Muayyen bir müddetin kuvvet-i vaz'ı arasındaki tevâzün de bununla anlaşılır. Buna binaen her ırk için, her millî kuvvet için ayrı bir şekli vardır. Ve her kuvvet de bu dünya muvazenesine hâkim olmak tekâmülündedir. İşte her salahiyettar taraftan bezl edilen bu gayretlerin ayniyet ve müsavatı sâikasıdır ki bir muvakkat müddet için dünya muvazenesi ihtişamla görünür ve:

> *Ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir*
> *Hâlâ üstünde tazeliğin sihri hüveyda*

gibi her zaman meshûf-ı ta'abbüd bir letafette kalır!

Bu plan da tahakkuk etmedi; Bulgar, Islavlaşmış olduğunu pek iyi gösterdi. Nihayet 1908 tarihindeki istiklâl ile Rus münasebâtı teyit edildi. Bu Bulgar tecrübesinin mâ-ba'di olan yeni Hindistan politikasında da İngilizler söyleyeceklerdir ki: İslâmiyet başkadır; milliyet başkadır; Almanya,

••••••

Bu sözlerden sonra, Cermenlerin dünya muvazenesi için kabul ettikleri şekli tayin etmek istiyoruz. Bi't-tab' burada, bunların muhayyel şekillerini de unutmayacağız. Cermen kimdir? Lisaniyat diyor ki: "Cermen, bütün insanlar demektir" (Max Müller).

Irkiyât diyor ki: Cermen, Âri şubesine mensup bir ırktır; esas seciyesi ferdiyettir! Neslen gaddardır. Lisanında hür kelimesi bulunmaz; ancak millî te'âvüne mütemâyildir. Bu hâssa ile ırkî vahdetini temyiz ve temsil eder" (Beyrav Karl, *Umumî Etnoloji*).

İctimaiyât diyor ki: Cermenler, dinamik teşebbüslerle iştiha[r] etmiş bir millettir. Hissiyâtta yalnız yaşamak ve yaşayış ef'âlini takayyuh edebilmek usullerini buldukları için nüfusun teksîrine mütemâyildirler. Daha doğrusu bu nüfus teksîri kendileri için zaruridir. Bu zaruri netice için ise, bir istikrar-ı mahallî lâzımdır. Cermen memleketi, buna kâfi görünmüyor. Cermenlerin başka sahralara doğru akın etmeleri icab ediyor. Buna binaen Cermenler, istikbalin müstevlî bir milleti olmak mecburiyetindedirler. Hükümetleri, siyasetleri, harbiyeleri, bahriyeleri bu gayeye müteveccih bir halde bulunuyor. Cermen: Cermen bütün insanlar ismiyle müsemma olmalı..." (Branher, *İctimaiyât ve Siyasiyât*).

Cermenlerin dünya muvazenesindeki gayeleri budur. Fakat bu gayeyi örten, belki de kendilerinden tebrîd etmek isteyen bir *pûşîde-i câmid-nümâ* vardır ki; buna Islav âlemi derler. Cermenlerin ileri hareketine tabiî bir mâni teşkil ediyor ve Cermenleri düşündürüyor: "Yeni doğan bir Cermen için 'gaye-i mâniası' Islavlıktır. Bu kuvvet, mânen bu ırkın hissiyâtına hulûl ederek herkese *âşinaî* olmuştur. Cermenler, Islavlara hücumdan evvel başka bir şeyle iştigal edemezler" (Feyerman, *Islavlara Karşı Cermenler*).

Görülüyor ki, Cermenlerin önünde çetin bir mânia vardır! Bu mânia nedir? Kendileri cevap veriyorlar: "Aramızdaki Islavlarla, önümüzdeki Balkan Islavları ve etraftakiler... (*Ulûm-ı İctimaiye* risâlesi, numara: 4-27).

Bu mâniaların mahiyetlerini teşrih edelim. Burada esas ittihaz edeceğimiz nokta-i umumi bir tevâzündür. Bilâhare hususiyet tafsil edilecektir: Son istatistiklere nazaran Islavların nüfusu şu yekün teferruâtıdır:

Islav Irkı

Kıtalar	*Nüfus*	
Rusya'da	50 000 000	
Avusturya'da	22 000 000	
Balkanlar'da	9 000 000	
Almanya'da	4 000 000	
Halis Islav	85 000 000	(Bu nüfus Islav hükümetleriyle karıştırılmamalıdır).

Cermen siyaseti, bu nüfusu üç şubeye tefrik eder ki; bu şubeler de mânialardaki vaziyetlere göre taksim edilir:

Rusya, İngiltere ve Fransa bir dine mensupturlar. Fakat bu din, milliyet siyasetini nefy etmez. Daha birçok terennümlerle açılacak olan bu çığırın müntehâsını tetkik etmeden Hindistan'ın milliyetini ve hâzırdaki muhit-i ictimaîsini öğrenelim.

• • • • • •

Şubeler	*Nüfus*
1. Aradaki Islavlar	26 000 000
2. Öndeki Islavlar	9 000 000
3. Halis Islavlar	50 000 000

Cermenlerin ilk hedefleri "aradaki Islavlar"dır. Bu şube Cermenliğin kalb-gâhında bazı siyah noktalardır ki, her zaman tevessü'a, Cermen kalbini istilâya müstaiddirler. Bir de bu *siyah noktalar* pek az değillerdir. Şölen Karanfel'in dediği gibi: "Bunlarda bir *tahrib iksiri* de bulunabilir". Fakat diğer ictimaiyyûn buna inanmıyorlar. Bilhasa, Purusyahlardan bir muharrir iddia etmiştir ki: "Cermenlerin arasındaki Islavlar mahva mahkûm bir kitledirler. Çünkü bu insanlar, millî olmayan bir siyasetin, bir Cermen siyasetinin planlarıyla mütenasib ictimaî ve iktisadî bir hayatta kalacaklardır. Bu hayat Islav idealini kemirmeye, o mahfazada başka bir *hayat pusulası*, başka bir ideal tenmiye etmeye başlar. İşte, bu yeni ideal, o tabiî muhitin mahsulü olan Cermen idealidir. Bundan sonraki ahvâl ayândır: Eski Prusyalılar, nasıl Cermen oldularsa, bugünküler de öyle Cermen olurlar" (Maritgi Kanini, *Macaristan ve Islavlık*).

Bir Avusturyalı ise: "Bu iddia, Almanya'daki Islavlar için muvafık olursa da, Avusturya Islavları için muhayyel bir itimat addedilebilir... Avusturya'daki Islavlar, Cermenleri çenberlemişlerdir; bu ictimaî çenber, hergün biraz darlaşıyor ve Cermenleri tazyik ediyor. Nihayet görülecektir ki; çenber bir nokta olmuş ve Islav bayrağı selâmlanmış...." diyor (K. Feyerman, *Islavlara Karşı Cermenler*).

Daha birçok muharrirlerin nazariyeleri vardır. Herkes, dimağının tekâmülüne göre, bir netice veriyor ve ırkların güzergâh-ı gâyelerindeki dikenleri temizliyor. Fakat, bütün bu mahşerde, katî, sarih bir usûle tesadüf edemiyoruz. Bu nazariye yığınlarının istinad ettikleri tabiî vaziyet ve nüfusun mütekâbil esasları tasnif edilirse, muayyen ve hâzırî (*moderne*) bir netice elde edilebilir.

Burada her muhit, şekliyle teşrih edilmeli... Almanya'daki muvazene şudur:

Almanya: Cermen 74 000 000, Islav 4 000 000.

Bu Islavlar, Lehlerle, Rus Islavlarından ibaret olarak Almanya'nın şark-ı cenubîsinde bulunurlar. Kendileri zürra' ve tüccar olduklarından Almanya'nın etrafına dağılmışlardır. Hamburg, Brem[en], Kolonya [Köln] gibi Alman şehirlerinde tavattun etmeye mecbur olanlar ise, Cermenleşmeye başlıyorlar.

İctimiyâtın bu tahavvülünden pek ziyade müteessir olan Pan-Islavist muharrirleri birçok eserler neşr ederek muhaceretin men'i hakkında propaganda etmektedirler. Bu neşriyatın ne derece tesir edeceği malum değilse de, *vatanı terk* meylini men edemediği görülüyor. Rus muharrirlerinden Berniyef diyor ki: "Almanya'daki Islavların gittikçe tenakus ettikleri tahakkuk ediyor. Son tetkikata nazaran, beş senede vatanı terk ederek Almanya'nın Cermen şehirlerinde tavattun edenlerin mikdarı yüzde yirmi nisbetindedir" (Berniyef, *Mülstakbel Rusya*).

Bu tabiî temessülden mâ'ada, mecburi bir temessül de vardır. Beş sene evvel Al- ⇔

Pek eski bir tarihe sahip olan Hindistan'da iki vicdan-ı ictimaî bulunur: Hintliler, Aryalılar.

Bu iki şube arasındaki tefâvütün en ehemmiyetlisi, ikincilerin hâkim, birincilerin de mahkûm olmalarıdır ve bu hâkimiyet, mahkûmiyet mese-

• • • • • •

manya Dahiliye Nezareti, birçok Almanları, Alman-Islavları arasında tavattuna, Islavlar köyleri yanında köyler tesisine mecbur etti ve bu plan tatbik edildi: "(...) Alman Islavları arasındaki Alman muhacirleri bir milyon kadar olmuştur. Bu muhacirler, bir kök gibi Islavlar arasına yayılarak yeni köyler, yeni kasabalar tesis etmişlerdir. Belki de yarın muhtelit şehirler tesis edeceklerdir. Çünkü cehaletle meşbû' Islav köylerinin önünde açılan ilim-gâhlar birer kadın hırsı gibi insanları cezb eder... Bi't-tab', bu hayatın devamıyla bu Islavlar Cermenleşmek mecburiyetinde kalırlar" (Kesantes Veri, *Alman Siyaseti ve Pan Islavizm*).

Bu siyasetin Alman Islavlarını mahv edeceği şüphesizdir. Islavlar ne kadar milliyetperest olursa olsunlar, ilmen müterakki ve siyaseten hâkim olan medenî ve âlî bir unsura karşı gelemezler. Bilhassa, bu unsur, galip unsurdan daha az olursa mağlup olan unsur, gaip olur. Bu öyle ictimaî bir ameliyedir ki, ilmi kendisinde temsil eder, sarih bir hakikattir. Çünkü bu mağluplar memleketin siyasî, idarî, iktisadî hayatına iştirak etmek mecburiyetindedirler. Bu iştirakin vasıtaları ise *lisan*dır. Alman lisanı!... Bunu, bu lisanı bilmeyen insanlar, Almanya'da yaşayamazlar ve fikren de terakki edemezler. Alman lisanı, nasıl ki mağlupların hâkimlerden bir istimdad, hissiyâta iştirak vasıtası ise, öyle de mağlupların hayata istidadlarını temin eder. Bir Islav, ibtidaî tahsilini müteakip, Alman kitaplarına muhtacdır. Bilhassa, âlî tahsili için Alman kütüphanelerinden başka müracaat edeceği *ilim-gâh*lar yoktur. Islav kütüphaneleri henüz rüşeymî bir devrede bulunuyorlar. Bir Islavın dediği gibi: "(...) Eğer Fransa darülfünunları olmasa idi; Almanya Islavlarından hiçbir fert kalmazdı! Islavlar, henüz sabîdirler, Alman terbiye-gâhlarına tehâcüm edecek olan bu sabîler, öyle siyasî tuzaklara düşerler ki, burada ya ölmek veya Cermenleşmek bulunur!..." (L. Kokuzof, *Fransada Tahsil*).

Alman dahilerinin ve bilhassa Alman iktisadiyyûnunun eserlerini okuyacak ve müşkillerini bu eserlerle hal edecek olan Islavların millî zihniyeti tahavvul eder. Bu Islavda *levanten*lik hayatı başlar. Milliyetine son derece taraftar görünürse de, şuursuz hakaretlerden çekinmez. Bazı safsatavî mantıklarla kendisini tebriye etmeye çalışır. Bütün garâibinin önünde, onun şınlak bir etiketi vardır: Medenî...". (Rusya da Tatarlar arasında aynı rolü oynamak istiyor. Tatarların Türklerden farklı ve tarihli bir millet olduklarını propaganda ettiren Petersburg hükümetinin gayesi, Rusya Türklerine müstakil bir kutub göstermemektir!).

Memleketimin bu esatirî yollarında da aynı levhalar nadir değildir. Bu illet gençlerimize öyle bir serap istilâ etmiştir ki, bu Shakespear'siz ufuklarda her dakika facialar, dramlar görünür!

"Bilmem dikkat ediliyor mu? Şık, 'à la mode' bastonlu, *şuh-vârî* yürüyüşlü gençler görüşürlerken, daha tutmasını bilmediği bastonuna ca'lî bir vaziyet vererek: '... Bey şu ahmak, cahil milletin haline bak!... Purujlardan (Amerika vahşîleri) bir diferansı (farkı) var mı?'... Gülerek: 'Gel şu Paş Ful'a (*Pages Folles Risalesi*: Sefahat-ı âlemin timsâli) bak!... Bu hissiyât karşısında şarklı olmak bir hıyanet değil mi?... Monşer, Monşer... Bu hayattan, bu insanların arasından çekilelim... Paris Monşer, Paris!...' ➡

leleri din ile karışarak hâkimler kısmen İslâm olmuşlar, mahkümlar da Budist-Brahmanist kalmışlardır. Sonra lisan da ayrıdır; İslâmlar; müttehiden Farisî lisanını istimal ederler. Diğerlerinin ise, Hindu namında mütebeddil bir lisanı vardır[20]. Din, lisan ve mevki itibariyle yekdiğerinden ayrı olan bu insanların âdât ve itiyadı arasında bir müşabehet vardır. En munsıf müdekkiklerden Reunhar diyor ki:

"Hindûlarla İslâmlar arasındaki mübayenet dinde görünür. Adetlerde sabit bir müşabehet vardır. 'Bir Budist Hindû ile bir İslâm Hintli arasındaki farkı isimden anlayabilirsiniz!' vechile, hareket hep birdir. Yalnız bu müşabeheti her tarafa teşmil etmemeli!... Hindistan'daki sekiz cins insan bulunduğu için İslâmları ve müşabihleri Aryalılar arasında aramalıdır. Zaten hâkim sınıfı bunlar teşkil eder.

• • • • • •

Tek gözlüklü bir genç dar beli kırılır gibi eğildi. Sonunda nîm-şakulî bir vaziyet alarak: 'Râib Bey doğru söylüyorsunuz! Fakat şunlarla uğraşmayınız. Afrika vahşileri içinde yaşayan Avrupalılar gibi, biz de bunların arasında yaşayalım!... Râib Bey: 'Ah, Monşer Neriman, ah! Teessüf olunur ki; başımızda şu F... var! Neriman gülerek: 'Çıkarıp da kadınları selâmlamamak ne kadar da abes!' Bu sırada yanlarına şapkalı bir genç geldi. Daha ca'lî vaziyetinden Rum olduğu anlaşılan bu genç, o gence Fransızca: 'Nihayet tesadüf edebildim. Sonra önündeki bir Anadoluluyu iterek: Alle vaş, Alle vaş! [allez vache] (haydi öküz)' dedi, gençlerle hep birlikte gülüştüler" (Habil Adem, *İstanbul Milletinin Tarihi*).

Burada, böyle bir misâl getirmek istemezdik. Fakat, Alman Islavlarında da görünen şekiller, bizimkilerden ayrılmazlar. Çünkü, aynı şerâit, aynı sebepler, aynı neticelerle taayyün eder. Eğer bir Alman Islavının sohbetinde bulunmuş olsa idik manzaramız, bir *sekt* (?) olur ve bu sahneden başka bir sahneye tesadüf etmezdik... Yalnız aktörler, mevzu değişebilir idi!

Bu ruhî tahavvülâtın sebebini arayanlar nadir değillerdir. Birçok insanlar, bu gayeye hasr-ı fikr ederek yorulmuşlardır. Bu insanların daha zekileri diyorlar ki: Daha ibtidaî bir ırk, medenî bir ırkın abideleri içine girince sarsılır, millî zihniyeti gevşer. Bu muhitin intibalarından müteessir olur! Yaşamak için onlar gibi olmaya mecbur olduğundan o hayata girer. Mecburi intikallerle dimağını işba' eder. Tekâmül devrini geçirmeden *hâzırî bir kâmil* olur; bunlar yarım-medenilerdir. Bilgileri, telakkileri iğreti bir haldedir. Güya düşünürler. Fakat o düşüncelerinde bir şahsiyet, bir derinlik yoktur. Bu iğreti bilgi ile irsî, ırkî hafızât tazyik ve hayat nefhalarından tebrîd edilmiş bir haldedirler. Onlar ölüme mahküm, nekbetli hayata namzet görünürler.

Bu tabiî cereyan içinde bulunan Alman-Islavların kurtulmaları mümkin olmayacaktır. Madem ki millî zihniyetleri müşevveştir. Bunlar, her zaman milliyetlerine lâkayd kalarak tabiî bir surette Cermenleşeceklerdir. İngiliz muharrirlerinden birinin dediği gibi: "Almanya Islavları Cermen yekününa girmiş sayılabilirler..." (Doktor B. Bacon, *Cermenya Siyasetinin Hâkimiyet ve Mağlubiyeti*).

Viyana 1327, Hâbil Âdem.

20 Bu Hindu lisanı Urdu[ca] da dahil olmak üzre 83 şubedir.

Zencilere mensup *Nigritolarla*, Moğollara mensup *Ravidyan* arasında bir müşebehet aranamaz! Bunlar vechen bile başka bir aslın mümessilleridir[21]. (...) Her halde bu insanların adetleri ta'mîk edilirlerse anlaşılır ki, Mecusî Aryalı, İslâm Aryalıya istinad edecektir. Fakat bu tahavvül, ancak uzun bir sa'ydan sonra hâsıl olur! Eğer Mecusî Aryalılar daha seri bir inkılab ile Hindistan istiklâlini temin ederlerse, İslâmların istikbali söner. Zira, ekseriyet nüfusu Mecusîdir. Lâkin bu hal bir ihtimaldir. Mecusîler ziraatle ve sanayi'le iştigal eyledikleri için böyle bir cesarete mâlik değillerdir. İnkılabı, ancak İslâmlarda göreceğiz..."

Bütün maziye rağmen bugün iki şube olan Hintlilerin Mecusîlerinde bir inkılab hayatı ihzar edilmiştir. Birçok Hintli gençler Almanya, Londra darülfünunlarında tahsil ederek milliyet, istiklâl mücahedesine atılırlar. Bu gençlerin Paris'te münteşir *Hindû* isminde bir de ihtilâl gazeteleri vardır. Bu ihtilâl gazetesinin ismi, müstakil Hint bayrağı ile sarılmıştır. Amerika ve sâir yerlerdeki gazeteler gibi, bu risâle de pek şiddetli makalât ile Hint ahalisini tahrik etmek istiyor. Fakat, dinin esrarengiz köşelerine dalmış olan Hintliler, bu gazetelerin iniltilerine mukabil bir âyin-i dinî icra etmeyi tercih ederler. Gayet feci bir vakaya tesadüf eden bir Alman seyyahı naklediyor ki:

"(...) Lahor'un askerî talim meydanında seksen yedi top dizilmiş ve her bir topun ağzına birer genç Hint ihtilâlcisi bağlanmış idi. Köylere çıkan münadîler ve gazetelerle neşr edilen beyannâmelerin teşvikiyle yüz binlerce ahali siyaset-gâha gelmiş idi. Vakt-i merhûnunda İngiliz askeri kumandanı kısa bir nutuk îrâd ederek bedbaht mahkûmların cezalarını beyan etti. Sonra ve müselsel bir sesle: 'Ateş! *Fire up!*' emrini verdi; birkaç dakika içinde bu gençler kayb olurlarken Mecusîlerin ne yaptıklarına zâhib oldunuz? Bunlardan birçokları biri birinin üzerine çıkmış bir 'ilân-ı aşk' âyini yapıyor; kimisi başına cesîm bir taş koymuş, bir dua-yı zifaf okuyor. Orta tarafta bir köylü de otomobilin önüne geçerek ayağını kopartıyor; sonra efendilerin saadetine dua ediyor! Daha kenarda bir yığın da bu duaların tesirâtı hakkında mücadele ediyorlardı!

Yek-nazarda görünen bu levhaların daha bir çok çeşitleri olmalı idi. Fakat ben görmek istemedim; toplar manzarasından titreyen asabımla uzaklaştım!... Ve yalnız o meydandan değil Hint'den uzaklaştım. Benden Hint seyahatini tavsiye ümit etmemeli...."

• • • • • •

21 112. sayfadan sonra, müstakil bir sayfada "Hilafet devlet-i müttehidesi" altyazılı ve Müslüman milletlerin konuştuğu dillere (Türkçe, Arapça, Farsça, Hint dilleri ve diğerlerine) göre düzenlenmiş bir harita yer almaktadır. [İ.K.].

Hareket-i milliyeye karşı bu kadar hissiz olan Hindûların istiklâlleri mümkin olamayacaktır. Gençlerin teşebbüsleri *Kamere Seyahat* ve *Deniz altında Seyahat* romanlarının gayretlerine benzer: Birer hiç... Birer yorgunluk!... Bu cihetin ictimaî sebepleri de vardır:

"Altmış milyon İslâm, iki yüz milyonu mütecaviz insanlara hükm ediyor; bu tahakküm askerî, siyasî vasıtaların değil, belki fuzuli cesaretin eseridir. Esasen Arya Mecusîlerine mensup olan İslâmların bu temayüzü de 'İslâmiyet'tir. Diğer Hindû dinlerindeki hurafâttan âzade olan İslâmiyet, seciyye-i asliyesi olan 'kuvvetini' muhafaza ettiriyor. O insanların *var* ve bir kitle oldukları[nı] gösteriyor. Belki bugün bu İslâmlarda maarif terakki etmediği için bir hareket-i milliye görülmemiştir. Lâkin, bu insanlar öyle bir hareket-i milliyeye müstaiddirler. Kalplerde bu his tenmiye edilsin ve yavaş, fakat müessir vakalarla tekâmül ettirilsin! Nihayet, bir gün göreceksiniz ki, Delhi'de bir İslâm isyanı olmuş ve bütün İslâmlar bu isyanın pîşdârlıklarını teşkil etmişler".

Hindistan'daki İslâm ve Hint "ictimaî vicdanları" arasındaki münasebet bu seciyelerden neşet ediyor. Ve zan ediyoruz ki, birinin kayb ettiği yerde diğeri kazanıyor. İngiliz idaresinin muvazenesi de bu düsturdan ayrılmıyor. Bu güne kadar Hindûların mağlubiyetlerinden istifade eden İslâmların yanında İngiliz diplomasisi bulunuyor ve bu kazanılan kuvveti İslâmdan nez' ederek bir İngiliz "satveti" gibi göstermektedir. Belki, İngiliz diplomasisinin bugünkü bekâsı da bu İslâmlar sayesindedir. Herhalde "İslâmsız bir İngiliz ordusu" Hint isyanlarını bastıramaz idi! Bugünkü hilafet tehlikesi ise Londra diplomasisinin istinad ettiği bu İslâm unsurunun muhalefetinden münba'istir. İngiltere korkuyor ki; Mecusîlerin sukûtlarıyla te'âlî eden İslâmlar kuvvetlerini his etmesinler ve Hindistan'da kendilerinden başka bir hükümdar olmadığını öğrenmesinler!... Çünkü, hakikat budur; koca Hindistan yirmi beş bin İngilizle değil 60 milyon İslâm ile idare ediliyor; o yirmi beş bin İngiliz ise, birer sahte hokkabazdan başka bir şey değildir. Bir Japon muharririn New York'ta tab' edilen bir kitabındaki fıkarât-ı âtiye bizi teyid eder:

"(...) Hindistan'dan develerle altın taşıyan Avrupalıların yanında bir Japon eşeği de bulunursa muvafık olmaz mı?... Pek kanaatkâr olan Japonlar, bu altınlarla geçecekler; yollarda kör, sersem bulunacaklardır.

Hiçbir Japon görmek istemeyecektir ki, İngiliz vali-i umumîsinin hayatını İslâmlar muhafaza ediyor; Mecusî inkılabcılarını İslâmlar tevkif ediyor;

> Mecusî isyanlarını İslâmlar bastırıyor; İngiliz askerlerinin kışlalarını İslâmlar hıfz ediyor... Nihayet, İngiliz satvetinin bile İslâmlar tarafından temin edildiği[ni] görmeyeceklerdir.
>
> İngilizler emin olsunlar ki; hiçbir Japon eşekçisi bugünkü Hint İslâmlarının bir İslâm ve Asyalı mürşid aradıklarını fâş etmeyecektir. Bilhassa, İslâmların bu muâvenetlerine mukabil İngiliz hükümetinin planlarını söylemeyecektir".

Müstehzî Japon'un son sözleri hilafeti düşündürmelidir; menfaatin hükümet malı olduğunu bilenler, İstanbul diplomasisinin tertibâtından şüphe etmezler. Yalnız böyle teşebbüslerde bir maharet ve cüret lâzımdır. Belki, son Balkan mağlubiyeti üzerine kendine gelen Türkiya, herbir adımında bir katiyet, bir ciddiyet gösterir; bir inâs mektebi açar gibi bu siyaseti takip eder. Hindistan'da bulunan Alman muharririnin neşriyatından şu kısımdaki mesâil bizi teyid eder: "(...) Balkan Harbi'nin İslâmlara olan tesirâtı dört safha ile görünür:

1. İlan-ı harb tesirâtı,
2. Mağlubiyet tesirâtı,
3. Kamil Paşa kabinesinin sukûtuyla harbe devam,
4. Balkanlar'da vahşet".

Trablusgarb Muharebesi'nin parlak havadisleriyle mesrur olan İslâmlar, Balkan Harbi'ni işittikleri zaman fevkalâde mütehassis oldular; herkes, Trablus'a gidemeyen Osmanlı ordusunun Balkanlar'da bir kudret-i galibiyet göstermesini ümit ediyor ve Türkiya'ya nakden muâvenet için iâne topluyorlardı. Daha harbin ikinci günlerinde yüz binlerce İngiliz lirası İstanbul'a gönderildi ve teşebbüsât devam ediyordu. Fakat şu ciheti de not edelim ki, Hint İslâmlarının bu gayretini idare ve teşvik eden Türkler yok idi; hatta İstanbul'daki "kanun ve sükûn" kabinesi bile bir teşebbüste bulunmamış idi; bu gayret ajansların ihbarâtı ve sâbık Genç Türk kabinelerinin bazı ibtidaî teşebbüsâtının eseri idi! İlân-ı harbin beşinci günü dünyayı sarsan "Kırk Kilisa mağlubiyeti" İslâmları müteessir etti. Fakat, hiçbir İslâm, bu mağlubiyeti ordûya atf etmiyor, bu mağlubiyet ile iştigal eylemiyor idi. Herkes İstanbul'daki kabineyi ittiham ediyor; Kırk Kilisa mesuliyetini Ahmed Muhtar-Kamil Paşa kabinesine atf ediyordu; hatta bu kabineye birçok tahkir-âmiz telgraflar çekildi. Fakat, süratle harp devam ettiği için bu münakaşanın bir tesirâtı görülemedi; nihayet, Lüleburgaz-Vize mağlubiyetinden sonra Çatalca Mütarekesi akd edildi

ve Kamil Paşa baş vekâlete geçti. Hilafetin bu hadisâtı Hindistan'da birçok mübahesât, münakaşâtı mûcib oluyordu; pekçok zamanlardan beri İslâmiyet, İslâm orduları hakkında bir şey söylememiş olan bu İslâmlar hergün içtima ediyorlar; kâh İngiltere siyasetini red, kâh İstanbul'daki sulh emellerini tahkir ediyorlardı. Meselenin pek hâdd bir şekle girdiğini gören İngiliz hükümeti, ictimaâtı men etmek istediyse de muvaffak olamadı: Delhi'nin Büyük Camii'nde ictima eden yüz binlerce insan İstanbul'a bir telgraf çektiler:

"Sizin siyasetiniz İslâmiyet'e münâfidir; eğer sulhü red ederek harbe devam etmez iseniz bizden muâvenet beklemeyiniz; biz harp edecek bir hilafete her zaman muâvenet edeceğiz..."

Bu telgrafa süküt ile mukabele eden Kamil Paşa kabinesi de çok yaşamadı. Genç Türklerin bir şiddet ile mevki-i idareye geldiklerini gören Hintliler eski gayretlerine germî verdiler: Bir galibiyet-i siyasiye[ye] malik olmuşlardı! İngiliz siyasetinden başka bir siyasete malik olduklarını sa'yleriyle anlayan bu insanlarda bir hayal, bir fikir uyanır ve bu fikir taammüm ederek bir *his* olmaya başlar ki; "alakadarlık" katiyyet peyda eder. Hint İslâmları bu safhaya girdiler; her ne kadar harbe devam ile bir galibiyet temin edilmedi ise de, Balkan mezalimi galibiyet tesirâtını imlâ etti ve Sir Edward Grey'in Avam Kamarası'ndaki "(...) Balkan mezaliminden bahs ediyorsunuz; böyle bir şey mevcut değildir. Ancak, Balkanlarda birçok asırlardan beri devam eden zulmün bir nümayişidir ki; bunda da ehemmiyetli bir şey yoktur; birçok asırlardan beri ezilen insanlar, başka türlü hareket edemezler idi" gibi tarafgirâne nutkuna intikal eden Hint İslâmları ictima ederek "Hindistan İslâmları Cemiyeti"nin programına Hindistan Cumhuriyeti maddesini de ilâve ettiler. Londra bu tezahürâta lâkayd görünmek istedi ise de, Hindûlarla İslâmların müşterek ictimalarda bulunmalarını tervic etmek istemedi. Fakat mümâna'atî de yok!... Son bomba meselesi güzel bir mukabeledir!

Hindistan bu cereyan içinde iken İngiliz diplomasisinin *milliyet* nazariyesi ne netice verecektir. Bir İslâm Hintlinin Arya ırkına mensup bir insan olduğunu söylemek İslâmlarla Mecusîler arasında bir ittifak esaslarını ihzar etmektir; İngiliz diplomasisi ise, buna müsait olamaz!... Ancak, Hint İslâmlarının Türklerden ayrı bir ırk oldukları ve "ittihad-ı İslâm"ın bir Türk istilâsından başka bir şey olamayacağı izah edilecektir. Fakat bu milliyet bahsinin bir hayat bulması için din itikadından ayrılmak lâzım-

dır; yekdiğerine zıt olan iki itikad bir yerde bulunamaz. Bu i'tizal sebebinedir ki, bu İngiliz planı tahakkuk edemeyecektir. Madem ki, bugünkü Hintlilerin hilafete merbûtiyetleri vardır; madem ki, bu İslâmlar hilafete teveccüh etmişler ve hilafeti, mâneviyetlerinin gayesi addetmişlerdir ve madem ki; bugün bu hareketlerinde bir eser-i asabiyet görünüyor; hislerinin inkişaf ettiği anlaşılıyor; bu insanları bu yoldan ayırmak mümkin olamayacaktır. Bunların arasında açmak istenilen milliyet menbaı, sunî bir kuyu olacak ve gün görmeden kuruyacaktır. Emin olabiliriz ki, yakın bir zamanda, Türkiya Baş Vekâletinde bir Hint İslâmı görünecektir; Giridlilerin Venizelos'una müşabih olan bu garabet, bir taklit eseri değil, belki aynı esbabın aynı netice hasıl ettiği hakikattir!

Hindistan'ın İslâmiyet siyaseti altına gireceği dakikalarda İngilizlerin hücumları pek gaddarâne olacaktır. Fakat bu İngilizler Mecusîlerle ittifak ederek bir sülüs miktarı olan İslâmlara mukavemet etmeyecekler midir? Burada tereddüt edilemez; her ne kadar İslâmların siyaseti Mecusîlerin itikadâtına muvafık değilse de, İslâmların galibiyetini İngilizlerin galibiyetine tercih ederler ve bu tercihte de bir mecburiyet göreceklerdir; zira hilafet siyasetinin tahakkuk ettiği dakikalarda Şimal Hindistan İslâm-Türkleriyle muhât olduğu gibi garb da İstanbul'a kadar mümted bir İslâm silsilesiyle sarılacaktır. O zaman da bir beynelmileliyet zamanı olduğu için Asya'nın İslâm muvazenesi arasında müteferrik bir Hintli cemiyeti kalamaz! Hindistan'ın garp, Hind-i Çin'i ile birlikte Çin-i Şarkî de İslâmlara ait olarak Hindû ekseriyeti kayb olacaktır. Hindûlar için bir kader-i ictimaî olan bu akıbete İngilizlerin mümana'at edemeyeceği gibi, Hindûlar da İngilizlerin Hindistan hâkimiyetini teminine muâvenet eylemezler. O asrın kader-i siyasisi böyledir.

AFGANİSTAN

Rusya ile İngiltere arasında bîtaraf bir mıntıka telakki edilen Afganistan hükümeti, istiklâlini muhafaza edebilmiş ikinci bir hükümet-i İslâmiyedir. Fakat mevkii pek ehemmiyetsiz olduğu için siyasî, askerî bir ehemmiyeti hâiz ola[ma]mış ve ahalisi de eski medeniyetin enkazı altında kalmıştır. Fakat Avrupa mehâfil-i siyasiyesi için bir ehemmiyeti hâiz olmayan bu kıtanın İngiliz ve Rus diplomasisinde pek ziyade mühim bir mevkii vardır! Ruslar, Şimalî Afganistan'dan bir parça yer kopardıkları sırada İngilizler de Cenubî Afganistan'dan aynı parçayı koparmakta tekâsül göstermediler; nihayet bir İngiliz-Rus hududunun tahakkuk etmemesi için Afgan istiklâli muhafaza edildi. Çünkü bir İngiliz-Rus hududunun müthiş bir harbe müncer olacağında tereddüt edilemezdi. Her iki taraf diplomasisinin mecburi bir ricati ile temin edilen bu istiklâlin katîleşmesi için İngiltere muâvenet etmeye başladı. Afganistan askerine muâvenette bulunan İngiltere'ye birkaç Türk erkân-ı harbi de iltihak etti ve Afgan Harbiye Nezareti'ni işgal eden Mehmed Sabit Paşa'nın gayretiyle Afganistan ordusu ıslah ve müteaddit askerî mektepleri ihdas edildi. Avrupa ufuklarından gelen bu nesîm-i teceddüd devam etmeye başladı. Birkaç elektrik fabrikası açıldı; bunları fişenk, esliha, top ve sâir teslîhât fabrikaları takip ederek maarif hakkında bir meyil uyandırılmaktadır. Afganistan bir sahil memleketi olmadığı için Avrupalıların istilâ-yı iktisadîlerine uğramamıştır; orada Türkiya'da[ki] kapitülasyonlar gibi bir kuvvet yoktur ki; yerlilerin teşebbüsâtlarını akîm bıraksın veyahut yerlide teşebbüs meylini mahv etsin! Fakat itiraf edilmelidir ki; bugünkü faaliyet mahdûttur ve bu ancak, pek az olan -sekiz kişi- Türk misyonerlerinin delâletiyle icra ediliyor; eğer bu misyonerlerin hakiki bir teşkilatı, vâsi' bir ha-

yalleri olursa bu teşebbüsât sâir cihetlerde de bir mevcudiyet gösterir, Avrupavâri bir maarif nezareti, ticaret, ziraat nezaretleri teşkil edilirse, bu kıtanın terakki ve tekemmülü ile bir Asya Belçikası hâsıl olur; Asya'nın merkezî bir noktasında teessüs edebilecek böyle sanayi-i cesîme (*grande industrie*) Belçikası hem Türklük siyasetinin ve hem de bu siyasetten ayrılamayan hilafet siyasetinin askerî bir deposu olacaktır. Japon muharebesinde Rusya'yı mağlup eden "mesafe" Afganistan sayesinde bertaraf edilecektir. Sonra Afganistan'ın siyasî bir vazifesi de olabilir. Türkistan'da ve Hindistan'da yapılacak propagandaların, tertibâtların saha-i münakaşası Afganistan'dır; İstanbul, bu vazifede bir muvaffakiyet gösteremez! Yalnız mesafe değil, belki siyaset-i umumiye itibariyle de bu meseleleri himayeye muktedir olamayacaktır. Bu vazife Afganistan'ındır; ve hiçbir kuvvet de bu vazifeye mâni olamayacaktır. Afganistan'ın Rusya veya İngiltere tarafından istilâ edilmesi mümkin değildir; İngiltere'nin hiçbir zaman işgal edemeyeceği bu kıtanın Rusya tarafından işgal edilmesini Londra kabinesi isteyemez; çünkü İslâm tehlikesinden sonra Rus tehlikesi başlar ki; birinci asırlardan sonra tahakkuk edebileceği halde ikinci derhal bir felaket tevlid eder. Anadolu'da olduğu gibi, burada da, Londra, istikbali hâzıra tercih eder. Liberallerden bir muharririn dediği gibi:

"İstikbalin hilafet siyasetinden o kadar korkmamalı... Madem ki bu Müslümanların hepsi Türk değildir; istikbal üç yüz milyon İslâmın değil, belki yüz milyon Türkündür. Biz bir parça emin olalım ki; Türkler, *Pan-Türkizmi* temin ettikten sonra hilafet siyasetini terk edeceklerdir. Kendileri terk etmeseler bile... hadisât-ı tabiiye böyle emr edecektir. Bugünkü Ministerler Sarayı böyle düşünmüyor ise de bir tesviyeye (*niveau*) rücu eden Asya siyasetinin önünde bu fikri takip etmek icab edecektir..."

Bu siyaset hakkında resmî İngiltere'nin ne düşündüğünü tasavvur etmek doğru olamaz, yalnız, Rusya'nın Hindistan hududu üzerinde bulunmasına hiçbir İngilizin razı olmayacağını İran pek güzel gösterdi. Rus askeri Tahran'a doğru yürürken nîm-resmî bir İngiliz gazetesi bir makalede âtideki sözleri söylüyordu:

"Dostumuz ve mu'în-i siyasetimiz Rusya'nın bu 'ileri hareketini' tenkit etmek istemiyoruz. Yalnız, katiyyen der-hâtır ettirmek istiyoruz ki; her iki taraf da itilâfnâmeye riayet ederek hudud-ı mutasavveri tecavüz etmemelidir ve İngiltere ile de Rusya'nın arasındaki bîtaraf mıntıkaya riayet edil-

meli... Bu kıta, ya ahaliye terk veya müşterek bir kontrol ile idare edilmelidir. Bu esasâta cüzî riayetsizlik İngiltere'yi müteessir edeceği gibi, Avrupa ve Asya muvazenesinde de bir tebeddülü mûcib olacaktır; herhalde bazı Berlin gazetelerinin meserretlerine nihayet verdirmek için resmî Rusya'nın neşriyatına muntazırız"[22].

İran gibi Hindistan'dan ehemmiyetsiz olan bir kıta için serd edilen bu müdde'â, Afganistan meselesinde bir şiddet kesb eder. Zaten, İngilizlerin müdürleri diyorlar ki: Tibet meselesinden sonra mağlup olan Rusya'nın Asya siyaseti mahv olmuştur. İngiltere, bu ameliyeden sonra Rusya ile itilâf etmiştir. Bi't-tab' o eski Rus siyasetinin ihyâsı anında, Rus-İngiliz itilâfı tarihe ait olur. Bazı hafî müzakerâtın ve münakaşâtın neticesi olan bu mesâili hülasa ederek diyebiliriz ki: Afganistan'ın istilâsı mümkin olamayacaktır; her ne kadar Almanya hükümeti bu istilâyı teşvik ve teshil edebilirse de, İngiltere ile hareket etmek mecburiyetinde olan birkaç hükümet bu teşvike ebedî bir engel teşkil edeceklerdir. Bu meseleyi daha ziyade tefsir -ma'a't-teessüf- muvafık olmadığı için malumât-ı hâzıra ile süküt edebiliriz.

Afganistan, istiklâlini temin ettikten sonra siyaset-i hariciyesinin inkişaflarına lâkayd kalamayacaktır; mevcudiyetinin temini ve Çin'in istilâsı meseleleri önünde bulunacak olan bir Afganistan için İstanbul siyasetinden başka bir çare kalmayacaktır; zaten Türk-İslâm misyonerleriyle ihzar edilecek bir kıtanın teferrüdü de mümkin olamaz. Mazideki Afganistan, mazideki İran, mazideki Fas, yarınki vaziyetlerine benzemeyecektir. Çünkü bir şeyden zarar gören mevcut, bir daha o şeye yaklaşmaz. Bu İslâm hükümetlerinin hiçbirisi mahv olmak istemez ki; münferid kalsın!... Tecrübeden sonra entrikanın da para etmeyeceği şüphesizdir; çünkü tecrübeden sonraki faaliyet bir tanzimât değil... bir ibdâ' meselesidir. Nasıl ki birincisinde bir yabancılık, bir sahtekârlık var ise, öyle de ikincisinde bir millîlik, bir hakikîlik mevcuttur. Bugünkü ilmin tasdik ettiği gibi ancak bu cihet yaşayabilir. Burada Türk misyonerlerinin vazifesini teshîl edecek mezhep meselesi de var, İranîlerin Şiîlerine mukabil, bu memleketin ekseriyeti ve hükümet Sünniyyü'l-mezheptir. Altı milyon kadar tahmin edilen bu nüfusun dört milyonunu Sünnîler teşkil eder, Şiîleri pek az olup İran hükümdarı Nadir Şah'ın bakiyyesinden ma'dûddurlar. Sonra ahali-

• • • • • •

22 128. sayfadan sonra, müstakil bir sayfada "Balkan Harbi'nin ilk nümayişleri" altyazılı bir fotoğraf yer almaktadır. [İ.K].

nin istidadını da unutmamak icab eder. Bütün Avrupa insanlarının menşei olan bu Arya memleketi Afganistan, Avrupalılaşan evlatlarından daha az değil, belki bunların mecmû'uyla mütenasip bir dehaya maliktir: Teşebbüs-i şahsî ile zekânın menşei olan bu kıta, bu hasletlerden mürekkeptir. Bugüne kadar bir takım haricî tesirâtın teşkil ettiği kesif bulutlar altında kaldığından mevcudiyetini gösterememiştir. Siz, ister bulutları garb-ı cenubîye atf ediniz, ister hayatın mahdudiyeti ile tefsir ediniz, her ikisi de doğru olabilir. Afganistan, bugüne kadar, böyle yaşamak istedi, çünkü etrafındakiler öyle yaşıyordu.

TÜRKİSTAN

Rusya'nın bütün Asya'sıyla mühim bir kısm-ı Avrupa'sını teşkil eden bu kıta, Asyanın en kavî bir ırkıdır; Asya'nın cenubî medeniyetiyle pek de alakadar olmayan bu insanların -bazı hususi medeniyetlerinden sarf-ı nazar edilirse- kanları dinç, dimağları sarp, vücutları çevik, gözleri keskindir; o bunların cüretkârâne hareketlerini gören âlimler diyorlar ki:

"Atının üzerinde bir arslan gibi fırlayan Türklerin istikballerini düşünmek için Asya kıtasına bir nazar atf etmek icab eder; Avrupa'nın iki misline yakınlaşmak isteyen bu Türk ilinin de bir medeniyeti olacaktır; ve Avrupa'da üç neslin tesis ettiği bugünkü medeniyete karşı bir neslin medeniyetini tasavvur etmek ne kadar parlak bir manzara!... Bu müstakbel medeniyetten hiç şüphe edemeyeceğiz; yalnız Avrupa ihtiyarlarken şarkta doğacak olan bu medeniyetin bugünkü çevik insanlarıyla keşf-i istikbal etmek mümkin değil midir? Biz zan etmeyiz ki, Avrupa'daki ırklardan biri, bu Türkler kadar çevik bir kana malik olmuş olsunlar; tarih böyle bir kuvvetten bahs etmiyor. Yalnız ictimaiyât gösteriyor ki, dünyanın medeniyetleri üç safha ile taayyün etmiştir:

1. Eski medeniyettir ki, henüz tekâsüf etmemiş kanların eseri idi ve kuvvetsiz kan gibi kuvvetsiz kaldı.

2. Bugünkü medeniyettir ki, mutavassıt bir tekâsüfün mahsulü addolunur; bunun da mutavassıt bir hayatı olacaktır.

3. Medeniyet-i müstakbeledir ki, kanın tamamıyla ve katiyyen tekâsüfden sonraki medeniyettir; bunun hayatı ile 'mevt-i medeniyet' mikrobu da mahv olup gidecektir. İşte, Turanlılar bu medeniyetin namzedlerinden ma'dûddurlar".

Asya'nın bu yegâne genç kavmi, yalnız ilmin nazariyâtı ile değil... kendisinin fiiliyle de isbat ediyor ki, şark medeniyetinin müessisi Türklerdir; nasıl ki, İstanbul hilafetini Türkler temsil ediyorsa, istikbalin Asya'sına Türkler hâkim olacaktır.

Bu ciheti yalnız siyasiyât ve siyasiyâtın netâyicini münba'is avâmil değil, belki ictimaiyât ve *kader* böyle bir gayeye müteveccihtir.

Türklerin bu cibillî istidadlarından sonra mevkilerini de düşünmek lazımdır; Türkler, Asya'nın Çin içlerinden İstanbul'a kadar müvazî bir hat dahilinde bulunuyorlar ki; bu kıta mutedil olmakla beraber, münbit [ve] mahsuldardır. Asya'nın en eski medenilerini temsil eden bu kıtanın birçok nehir ve gölleri olduğu gibi iki büyük deniz de vardır: Karadeniz ve Akdeniz gibi dünyanın en ticaretgâh denizlerindeki meşhur limanlar Türk haritası içindedir. Bunlardan başka, Mançuri ve Yakutlar vasıtasıyla Bahr-i Muhit-i Kebir'e de kol atan Türklerin şark ve garp iktisadiyâtına hâkim olacaklarında şüphe edilemez. Tabiatın tesadüfüyle bu kadar müstefid olan insanların sa'ylerinde bir vüs'at görünecektir. Muhit ile, hayat-i ictimaiyenin kudreti ile mütenasip olan bünye-i tefekkürât, nisbetini temdîd gibi bir şekil alır. Fakat Mençle'nin dediği gibi bütün şekiller için bir hareket lazımdır ki; bu insanlar, kendilerini, kendi kuvvetlerini bilsinler ve ictimaî nefse itimat etsinler; tarih sahifelerinde okunan *nefse mutemid adsızlar* kabile hayatıyla tekerrür etsin!...

Türklerin bugünkü ictimaî ve siyasî hayatlarında bir teceddüd vardır. Yalnız Rusya'nın idaresinde bulundukları için kesîf bir kitle teşkil ediyorlar ve her türlü temsil, temessül entrikalarına karşı duruyorlar. Vahdet-i ırkiyenin temin ettiği ictimaî istiklâlden hiçbir şey kayb etmeyen Rusya Türkleri arasında bulunanlar düşünüyorlar ki: Bu Türklerle İstanbul Türkleri arasında pek azîm bir fark vardır; İstanbul'da İslâmiyet ile hükümet müttehid olduğundan Türk ruhu bir serbestiyet bulamıyor; adeta hakimiyet-i ictimaiye ve siyasiyesini kaybetmiş bir millete benziyor. Halbuki, Rusya'dakiler hakimiyet-i diniyeyi his etmediklerinden tefekkürde hür ve icraatta serbest bulunuyorlar. Bugün Rusya'nın pekçok şehirlerindeki Türklerin hayatında bir teceddüd başlamıştır. Avrupalılar gibi aile teşkil etmek ve ailenin her uzvuna bir faaliyet vermek temayülleri medeniyete doğru atılan hatvelerin birincisidir. Bugün bir Avrupalı kadından hiçbir farkı olmayan bir Türk kadınının evladları da Avrupalı çocuklar gibi olacaktır. Medeniyeti kadın vasıtasıyla temin eden Avrupa'nın yanında, aynı vasıta ile bir medeniyet görünecektir; ma'a't-teessüf, eğer harbden sonra Türkiya'da bir *reform* devri başlamayacak olursa, Rusya Türk-

leri, İstanbul Türklerinden evvel bir mevcudiyet-i milliye göstereceklerdir. Bugün bile bu mevcudiyetin eserleri vardır. Yevmî gazetelerin İstanbul havadislerini takip edenler görmüşlerdir ki: Bugünkü Türkiya'nın kadınlık âlemindeki cereyan, beş altı Rusyalı Türk kızlarının vürûdundan sonra başlamıştır; hatta bir muharrir de izah eder ki: "Türkiya'da milliyet cereyanının esaslı simaları arasında üç dört tane Rusyalı Türk bulunmaktadır! Bilhassa İstanbul'daki *Türk Yurdu*'nu idare eden Yusuf Bey Akçura Rusyalı Türklerdendir, Ahmed Ağayef'ler, Halim Sabit'ler de aynı tiplerdir". Türkistan Türklerinin bu ictimaî terakkilerinin teselsülünden hiç şüphe edemeyeceğiz; zira terakkinin ve hayat-ı ictimaiyenin en esaslı muhafızlarından biri olan iktisat da bu Türklerde mevcuttur! Biz ancak Rusya'daki Türklerde görüyoruz ki: Türk bankaları, Türk şimendiferleri, Türk ticaretgâhları, Türk fabrikaları, Türk müesseseleri bulunuyor ve ekser Rus gazetelerinin şikâyet ettikleri gibi bu Türk-İslâm ticarethaneleri Ruslara bile rekabet ediyor. Herhalde Ruslara rekabet ederek Rusya iktisadiyâtını tehdit edebilmek için Türklerin Türk muhitini istilâ ile Rus muhitine yaklaştıkları anlaşılıyor. Bu kadar tahkim edilen bir ictimaiyâtta ise, tevakkuf ve tedenni mümkin değildir: Yalnız ileri hareketi!...

İctimaiyâtın tahakkuk ettirdiği hakikatlerdendir ki: Bir kıtada -velev hakimiyet-i siyasiye altında bulunsun- bir ictimaî vicdan hasıl olarak tekâsüf etmeye başlar ise, o kıtanın sakinlerinden bir itimad-ı hayat ve şeref hisleri uyanır ve bu insanlar, hakimiyet-i siyasiyelerinin istirdadına sa'y ederler. Rusya Türkleri de aynı gaye ile mütehassis olmaya mecburdurlar. Ve bu hareketleriyle bir ibtidailik değil, belki bir *mevcud*a iltihak görebileceğiz. Türkistan'ın istiklâlinden ise, Türkiya ile ittihad daha doğrudur; ameliyât aynı nisbette kolaylaşır ve ilk safhada da bu cihet bulunduğu için her Türkistanlı Türk, İstanbul tarîkiyle hürriyetini dava edecektir. Hilafetten, dinden başka millî bir hisle takip edilen bu sa'yin neticeleri muayyendir; burada, bir din ayrılığı, bir milliyet meselesi düşünülemez; hilafet siyasetinin doğruluğundan ne kadar şüphe edilirse, Türklük siyasetinin yanlışlığından o kadar ihtiraz edilmelidir.

Rusyalı Türkün ilk siyasetini Fatıma Komikon'un ruhunda aramalıyız. Doğrudan doğruya resmî Türkiya'ya ait bir mesele önünde intihar eden bu genç kız bize ihtar ediyor ki: "Benim öyle bir mâneviyetim var idi ki, Türkiya'nın şeref ve namusu benim namusumla müttehid idi. Onun bir lekesiyle benim hakk-ı hayatım sâkıt oldu. Bunun için intihar ettim. Fakat kardeşlerim beni takip etmeyecekler; belki benim ufûlümden meyûs olarak zavallı Türkiya'mızı tahlis etmeye çalışacaklardır". Bu ifadeyi siya-

sete irca edersek diyebiliriz ki; Rusya Türkleri İstanbul siyaşeti ile alakadar olmak istiyorlar; nasıl ki, Makedonyalı Bulgarlar Sofya hükümetinde bulundular ise, nasıl ki Rusya'nın Baltık vilayetindeki Almanlar Berlin haricî memuriyetlerinde müstahdem iseler, bu Rusya Türkleri de aynı rolü icraya tehâlük gösteriyorlar. Rus Türklerinin siyasî iştigalâtı addedilebilen bu meseleler önünde, Petersburg icraatının İstanbul nokta-i nazarına göre telakki edileceği tabiîdir. Bir Rusyalı Türk, İstanbul'daki fırkaların münakaşâtına iştirak edecek, belki İstanbul inkılablarında Rusyalı Türklerin bir mevkii olacaktır; biz ancak Türkiya'nın kudretinden sonra göreceğiz ki, İstanbul'da birçok Rusyalı mülteciler bulunsun!...

Bu siyaset uzun zamana bir takım muhayyirü'l-ukûl teşebbüsâta muhtaç değildir. Kanın kuvvet ve kudreti ile temin edilen bu gaye için Türkiya'nın vaziyeti de bir istinadgâh olacaktır. Her ne olursa olsun, behemehal Asya ve Türklük siyasetini takip etmek mecburiyetinde bulunan İstanbul hükümeti, Rusya hududunu tahkim ederken birçok denî hücumlar önünde bulunacaktır. Bu hücumlara ciddi teşebbüslerle, askerî manevralarıyla verilmek mecburiyetinde olan cevaplar, bu Rusya Türklerinin hissiyâtlarını cesaretlendirecek ve lâ-ale't-tayin bir Rus vahşetinin altında kalacak ruhlara bir iksir-i ihya addolunacaktır. Nasıl ki, Avusturya Lehler önünde bir parça eğilmeye mecbur ise, Rusya'da da aynı hesaplar tekerrür edecektir.

Bu siyasette yalnız bulunmayan Türkiya, Avrupa muvazenesindeki kuvvetleri kendine zahîr etmek politikası ile Rusya'yı tehdit edebilir. Petersburg kabinesinin nasıl müdafaa edebileceğini anlayamadığımızdan bir Türkistan ihtilâli önünde bulunuyor gibiyiz. Macar a'yânından muhterem bir simanın neşr ettiği makaleler arasında "Rusya'nın taksimi" bendinde deniyordu ki:

"Rusya'nın en zayıf noktasını Türkistan meselesi teşkil eder. Rus diplomatları cihangirlik politikalarıyla uğraşırlarken intibah-ı millînin isyanlarını düşünmüyorlardı; biz de teşekkür edelim ki; böyle zafiyetlerle malûl olan Rusya'yı mağlup edebilmek salahiyetini hâiziz. (...) Evet, Türkistan'dan bahs ediyoruz. Türkiya siyasetinin inkişafiyla alakadar olan bu mesele, Avusturya-Macaristan siyasetinin de en esaslı istinadgâhıdır; nasıl ki, Türkiya, Rusya'nın aleyhinde bir tuzak tertip ediyorsa, Avusturya da aynı tuzağı takip ederek Rusya'yı taksim çareleri ihzar etmelidir.

İşte, bizim için bir hayat-memat meselesi olan 'Rusya'nın taksimi' fiiliyâtı, Türkistan'ın muhtariyetinden sonradır".

Yeni Türkiya mebhasinde izah edilen bu cihetleri teyid ettikten sonra Rusya Türklerinin hududunu teşkil eden Kafkasya ile iştigal edelim: Antolojide dörtte üçü Türk olan bu kıtada Aryalılara mensup bazı Çerkesler, Gürcüler de bulunur. Henüz sosyolojik tesirlerinden uzak bulunan Kafkasya'da, bu ırk tehâlüfleri bir kıymet ahz ediyorlar ise de, Türk-Tatar sosyolojisi ile tazyik edilecek bir Kafkasyada vahdet-i hayattan başka bir şeye tesadüf edemeyeceğiz; aynı hirâset, aynı tahsil, bize aynı seciyeyi vermekte tereddüt etmeyecektir. Bugün bile Bakü'de ve sâir en mühim Kafkas şehirlerinde neşr edilmeye başlanılan gazeteler, mecmualar Türkçe lisanından ayrılamıyor; Osmanlılar ve Tatarların birkaç asırlık sa'yleriyle bir mahiyet-i ilmiye alan Türkçe yanında, Çerkes lisanlarının bir ehemmiyeti olamaz. Bilhassa Çerkes ulemasının Arapçaya inhimâkleri yüzünden bu lisanın muntazam bir hurufâtı bile yoktur; ihya etmektense, Türkçeyi kabul etmek daha muvâfık olacaktır.

İctimaiyâtın bu suhûleti var iken, bazı garp ve şark siyasilerinin "Kafkas Cumhuriyet-i Müttehidesi" namı altında bir şekl-i idare ile uğraşmaları doğru olmasa gerek... Bir Ermenistan teşkil edememekten mütevellid gayz ile mütehassis olan Rusya diplomatlarının propagandaları olan bu Kafkas hükümeti, Türkiya'yı temin değil, belki şimal Türkleriyle cenub Türklerinin *Anadolu* münasebâtını kesr etmek ve şimal Türklerini bir Rus sosyolojisi altında bulundurmaktır. İstanbul'un İran-ı şimalî için feda edeceği bu kıtayı, Viyana hükümeti unutmamalıdır. Bir Alman cenerali-nin dediği gibi Türk-Rus muharebesinin sahnesini teşkil eden bu yerler, mevkiin resâneti sayesinde ahalisine bir muharip vaziyetini verebilir; belki de bu İslâm ahali[si]nin temayül edecekler[i] taraf; erkân-ı harbiye planının yanında bir iş görecektir. Burada ehemmiyet-i ictimaiye ve askeriyeden mâ'ada bir de ehemmiyet-i medeniye ve ticariye vardır. Dünyanın en müsta'id insanlarının aşiyânı olan Kafkasya, dünyanın en zengin madenlerini de câmidir; mazinin âlîn ovaları, ilâhları hep bu kıtaya ait idi. Herhalde bu mazinin bir hakikati vardır; lâkin ahali-i mahalliye bu taharriyâta teşebbüs etmeli ki, her şey tebeyyün etsin!... Bir teceddüdden sonra buradaki sa'yin ve o sa'y ile gelen medeniyetin kudretini söylemek mümkin değildir. Yalnız eski Kafkas medeniyetinin bir kısım insanları tarafından tesis edilen "Kolkide-Plaj" medeniyetini bir şahid-i mazi addedersek, istikbal hakkında pek ziyade nikbîn olmak lazımdır: Bugün eski Kolkide medeniyetine ne Mısır, ne Âsur, ne Atina ve ne de Roma takaddüm edebildi. Belki bütün bu medeniyetler, Kolkide'nin bir taklidinden başka bir şey değildiler.

Ural dağlarının garbındaki Türk cereyanı, yavaş yavaş dağları aşarak Asya yaylasına ve Türkistan-ı cenubîye, Mançuri taraflarına kadar temdîd ediliyor; bi't-tab' bu yolun şimal ve cenubundaki Türkler de aynı tesirât altında kalıyorlar, Seyhun vadisi de Türklük tahassüsâtından cüda kalmamıştır; bu yerlerde seyahat eden bir Türkolog diyor ki:

"Asya'nın en tenha, en ibtidaî kısımları addettiğimiz merkez-i Asya yaylasının her bir kısmında da bir faaliyet, bir hareket-i milliye başlıyor; bugüne kadar dinin efsanevî kısmı altında ezilen insanlar, bazı mütefekkir vatandaşlarının gayretleriyle Amerika'ya gitmeye başlıyorlar, herhalde bu gidişin devam edeceğine emin olarak diyebilirim ki: Bir cemiyet-i milliye himayesiyle Amerika'da çalışacak olan bu insanlar, sa'yi, medeniyeti, şekl-i medeniyeti öğrendikten sonra, bu ilmi tahsil ile para kazandıktan sonra memleketine avdet edeceklerdir; nasıl ki, kendileri bir cemiyet ise, gelenler de öyle bir cemiyet olacaktır. Vatanda bir çok müessesât... ve her şeyden evvel mektepler tesis edilecek ve Türklerden başka ahalisi olmayan bu yerlerde Türk hayat-i ictimaiyesi inkişaf etmeye başlayacaktır. Burada çalışan Türk misyonerleri de aynı gayeyi takip ediyorlar".

Bütün Türkistan'da bir teceddüd başlarken Rusya hükümeti ne yapabilir?... Yeni Türkiya mebhasinde bu meselenin cihet-i siyasiyesini münakaşa etmiş idik. Burada, ictimaî cihetini izah ederek mebhasimizi ikmal edeceğiz. Rusya'da bir Türk hayat-ı ictimaiyesine karşı Rusya'nın takip ettiği meslek, Rusçanın ta'ammümüdür. Petersburg hükümeti düşünüyor ki: Eğer Rusya'daki İslâmlar Rusçayı öğrenirlerse, Rus edebiyatının, Rus felsefesinin, Rus medeniyetinin tesirâtı altında bulunacaklar: Aile hayatlarında bir teceddüd başlayacak, garp medeniyetine yaklaşa yaklaşa Ruslarla karışmaya ve bazı yerlerde de tefessüh etmeye başlayacaklardır; iktisadî ve malî işlerle uğraşacaklar ara[sı]nda bir kavmiyet hissi kalmayacağı gibi, zabitlik ve sâir resmi memuriyetleri de aynı rolü oynacaklardır. Lisanından maddî bir istifade göremeyen, kavmiyet meselesiyle hukuk-ı siyasiyesinden kayb eden insanlar arasında bu zararlardan ictinab hisleri başlayacaktır ki, hem din ve hem de kavmiyet tahkir edilecek veyahut bilinmeyecektir. Almanların Prusyalıları Almanlaştırdığı gibi Rusya da Tatarları Ruslaştıracaktır.

İlmî esaslara istinad eden bu hesaplarda bir vakitsizlik vardır; bugün Tatarlarda bir edebiyat var; hayat-ı iktisadiyeleri de millî bir mahiyet almıştır; sonra bütün bu meseleler önünden bir Asya Türkiyası da vardır ki,

Petersburg'un "Balkanlar rolünü" oynuyor. Bugün bütün Türklerin merkezi İstanbul'dur; bir Türk Petersburg'u düşünmez bile... Bilemeyiz ki, böyle bir ictimaiyâtta temsil politikası takip edilebilinir mi?...

Zamanı dinleyelim:

Türklerde "ictimaî vicdan" inkişaf etmiştir!?...[23]

• • • • • •

23 Kitabın, konumuzla alakalı olmadığı için bizim almadığımız bundan sonraki kısmında "Türkiya siyaseti önünde Çin ve Japonya" (s. 144-51), "Anadolu yaşayabilir mi?" (s. 152-69), "Hülasa" (s. 170-87) başlıkları yer almaktadır. [İ.K.].

HALİFE ORDUSU MISIR VE KAFKAS'DA

MUHARRİRİ:
MUHYİDDİN BAHA [PARS]

TEMSİL-İ ASKERİ
PERDE: 5

MUAZZEZ TÜRK VE İSLÂM GENÇLERİNE

HAZIRLAYAN:
ZEYNEP SÜSLÜ

BURSA
MU'İN-İ HİLÂL MATBAASI
1331, MAYIS

محرری : محی الدین بهاء

«خلیفه اردوسی»

مصر و قفقاسده

تمثیل عسکری

پرده

۵

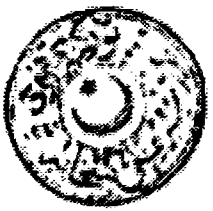

۲۶۴۰

« معزز تورك و اسلام گنجلرینه »

پروسه

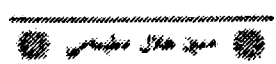

مدیر هلال مطبعه‌سی

۱۳۳۱ — مایس

EŞHÂS

Suad: Şeyhi ziyaret eden zabit, evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Subhi: Avrupa'da tahsil görmüş bir genç, evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Ferid: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Hüsnü: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Necmi: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Şükrü: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Fâdıl: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Hayri: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Hilmi: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Ekrem: Evvelâ Dârulfünun talebesi, bilâhere ihtiyat zabiti

Nefer: Bir Anadolulu

Binbaşı

Yüzbaşı

Birinci Rus zabiti

İkinci Rus zabiti

Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı Rus zabitleri

Bir Rus çavuşu

Bir Müslüman: Yerli

Kâmil: Ahaliden bir ihtiyar

Feyzi, Sadi: Ahaliden

Şeyh: Suveyş civarında bir aşiret şeyhi

İkinci şeyh

Bir Arap

Birinci ve İkinci İngiliz murahhasları

Birinci ve İkinci İngiliz zabitleri

Bir İngiliz çavuşu

Bir Hindu zabiti: İngiliz ordusunda bir Müslüman

Birinci Hecîn-sūvar, İngiliz ordusundan firar ederek Halife Ordusu'na iltihak ederler.

İkinci Hecîn-sūvar, İngiliz ordusundan firar ederek Halife Ordusu'na iltihak ederler.

Üçüncü Hecîn-sūvar, İngiliz ordusundan firar ederek Halife Ordusu'na iltihak ederler.

Dördüncü Hecîn-sūvar, İngiliz ordusundan firar ederek Halife Ordusu'na iltihak ederler.

PERDE: 1

Üzerinde gazete bulunan bir masa etrafında evde

Necmi, Suad, Subhi

Subhi: Ne denirse densin, Harb-i Umumi dünya için müthiş felâketlere sebep olacak. Sönecek aileleri, yıkılacak saadetleri, heba olacak servetleri, kül olacak âsâr-ı sanatı düşündükçe tüylerim ürperiyor: Şehirleri değil kıtaları yakan bir yangın!...

Necmi: Allah'ın yed-i intikamı icra-yı faaliyet ediyor.

Suad: Bu yangın Avrupa'ya bir Cehennem ceza[sı] ise bizim için bir fecr-i saadettir, Avrupa'yı yakan Asya'yı tenvîr edecek. Garbın bugünkü hûnîn levhası, şimdiye kadar şarkta vücuda getirilmiş kanlı sahnelere ancak küçük bir ma'kes olabilir. Neron'un eski dünyası zulmünün cezasını çekiyor.

Ben bu harpte zulmün yandığını görüyorum; onun aleviyle karanlık köşelerimiz nurlanacak, külüyle harap Anadolu topraklarımızı kuvvetlendireceğiz, sevinelim!...

Subhi: Önünde koca bir medeniyetin iflâs ettiğini, büyük bir âlem-i irfan ve sanatın yıkıldığını görüyorsun da "sevinelim" diyorsun, buna acınır Suad!

Suad: Acıyacaksan üç yüz senedir haksızlıktan, zulümden başka bir şeyi görmemiş olan milletine acı! Türk ve İslâm âlemi o kadar felâket içinde yüzüyor ki Subhi, biz hakiki Türk isek bunları düşünmekten başkalarına acımaya vakit bulamayız. Hindistan'da, Mısır'da, İran'da, Kafkas'ta Avrupalılara esir olan kardeşlerimizi bırakıp, onları bu hale koyanlara, mazlumları unutup zalimlere mi acıyalım?...

Necmi: Subhi! Bugünkü gençliğin vazifesi Avrupa'nın matem-i felâketini tutmakla vakit geçirmek değil, yarın kudurmuş bir canavar gibi üzerine hücum etmesi melhûz olanlara karşı hazır bulunmaktır. Önümüzde medeniyetin olimpiyatı oynanıyor; dostlarımız kuvvetli tarafta bulunduğu için bunu istirahatle seyr edebiliriz. Oyun nihayetinde mağlupların cenaze alayı tertip edilirken milletimizin sûr-ı necâtı icra olunacak.

Subhi: Ne bütün âlem-i tefekküre âit olan âsâr-ı sanata, ne de yıkılacak bina-yı medeniyete acımıyorsunuz.

Suad: Yıkılacağından korktuğun medeniyet binası vatanımızın temel taşlarıyla yapılmıştır, harap olacağını düşündüğün âsâr-ı sanatın çoğu yurdumuzun sînesinden koparılmıştır... Gâsıplardan bizim alamadığımızı Allah alıyor...

Subhi: Avrupa'yı altüst eden bu kıyametin bize dokunmayacağını mı zan ediyorsun ki bu kadar lâkayd ve müsterihsin...

Suad: Bilâkis harbe hazır ve muntazır bulunduğumuz için müsterihim; namus ve haysiyetini her ne suretle olursa olsun muhafazaya karar vermiş büyük Türk milletinin ölümlere kadar vazifesini îfâya hazırlanmış bir genci olduğum için müsterihim. Âlem harp ederken Osman'ın evlâtları durabilir mi? Elbette harp eden iki taraftan biri haklı, biri haksızdır; bizim vazifemiz haklılara muâvenet etmek olacak. Hükümetimizin ilk temel taşını mertlik ve adaletten aldığını, tesadüf ettiği muhâriplerden zayıf tarafa yardım ederek tarih-i âlemde emsâline nadir tesadüf olunur bir kahramanlık gösterdiğini elbette hatırlarsın.

Biz harbe girmekle bu ezelî vazifemizi bir kerre daha îfâ etmiş olacağız...

Ferid, Hüsnü girerler

Ferid: Burada bulunduğunuzu pek iyi tahmin etmişiz. Mühim bir havâdis getirdik...

Suad: Almanların yeni bir muzafferiyeti mi var?

Hüsnü: Hayır; bu doğrudan doğruya bize ait.

Necmi: Söyleyiniz bakalım! Merakta kaldık.

Ferid: Hükümetimiz i'tilâf-ı müselles devletleriyle kat'-ı münasebet etmiş, sefirler şimdi Sirkeci İstasyonu'ndalar, memleketlerine gideceklerler...

Suad: İlâ cehenneme zümerâ...

Subhi: Ne diyorsunuz?... Sakın, biz de harbe iştirak ediyoruz?!...

Ferid: Bunda ta'accüb edilecek ne var?... Hukukumuza, haysiyetimize tecavüz etmek istediler; hükümet de vazifesini yaptı. İş pek sade, pek basit...

Necmi: İnsan hükümetin böyle kat'î hareketlerini gördükçe kalbinin gurur-ı millî ile kabardığını his ediyor. Artık lâyık olduğumuz gibi yaşamaya başladık; Türk ve İslâm ruhu yarın hârikalarla yeniden ihsâs-ı mevcudiyet edecek.

Subhi: Daha dün Balkan hükümetlerine mağlup olduğumuzu unuttunuz mu? (Müteheyyicâne).

Suad: Bize o melun harpten bahs etme!... Onu biz yapmadık; o gençliğin, o milletin değil bunaklığın, hıyanetin harbi idi; o, milletin ruhunu boğmak isteyenlerin harbi idi.

Bu yeni harbi Muhammed ümmeti, Oğuz Han milleti yapacak; o ümmet, o millet ki tarih onların kahramanlıklarıyla doludur. (Müteheyyicâne).

Necmi: Cihangir bir millete mensup olduğunu unutma Subhi! İmparatorları rikâb-ı saltanatında yürüten, demir ve çelikle mücehhez Ehl-i salîb ordularına kalb-i âhenînini siper edip onları geldiği yere yahut Cehenneme gönderen, beş altı misli orduları mağlup etmeyi şi'âr edinen Türk kahramanları bizim ecdâdımızdır; bu damarlardaki kan onlardan kaldı Subhi; onu irin zan etmeyelim. Bir parça canlan, bir parça tarihini, dedelerini düşün! Muhitinde büyük ecdâdını hatırlatan kahramanlara bak!...

Subhi: Bana kızıyorsunuz, korkak diyeceksiniz. Ne derseniz deyiniz. Ben harbe karışmamızı iyi görmüyorum.

Ferid: Herkesin bir nimet telakki ettiği bu adalet meş'alesinden, yahut medeniyet yangınından yalnız sen korkuyorsun. Unutma ki zulümden kurtulmak isteyenlere, vatanını, milletini sevenlere yakışan korku değildir.

Subhi: Dünkü mağlubiyetten sonra üç büyük devletle nasıl harp edebileceğiz?... Onların tükenmez servetleri, mükemmel silahları, milyonlarca askerleri var. Bizim?...

Suad: Bizim de Allah'ımız var Subhi; bizim de Türk kanımız, dünyalara sığmayan bir tarih şanımız var. Bizim de Trablus'ta, Edirne'de hârikalar

gösteren kumandanlarımız, tek bir zırhlı ile filoları yıldıran amirallerimiz, vücutlarını vatanlarına vakf etmiş büyük siyasîlerimiz, her şeye rağmen namus-ı millîlerini kurtarmaya ahd etmiş gençlerimiz var. Ve nihayet Subhi! Bizim de İngiltere'nin o muhteşem filolarını limanlarında haps eden, asır-dîde deniz korsanına adasında bile rahat vermeyen; Fransızları Paris'ten Bordo'ya kaçıran, Rusları lâyık oldukları bataklıklarda hayvanlar gibi tepeleyen Almanya ve Avusturya gibi muazzam müttefiklerimiz var.

Bunlardan başka... Üç yüz milyon İslâm asırlardan beri taşıdıkları zinciri kırmak için büyük halifemizin emrini bekliyor.

Sen bu kuvvetleri az mı zan ediyorsun?

Subhi: Ferdâ, mâzi-i karîbin mevlûdudur. Bana olacaklardan değil, olmuşlardan bahs ediniz!

Suad: Senin gözlerinde üç ay evvel ayrıldığın Paris'in şaşaa-i sûzânı henüz yaşıyor, memleketinin nurlarını göremiyorsun.

Garp medeniyeti kendi kendini yakan bir ateşti. Sen üç senedir onun içinde yavaş yavaş ruh-ı millîni yakmışsın. Şimdi memleketinde yeni yaşayan nurânur mevcudiyeti tanımıyorsun.

Balkan Harbi'nden sonra vücuda gelen inkılâb-ı azîmi anlamıyorsun.

Necmi: Bazı felâketler verdikleri zararla beraber menfaat da getirir; Balkan Harbi de böyle oldu Subhi! Düşmanlarımız memleketlerimizi aldılar, ona mukabil bize ruh-ı millîmizi kazandırdılar; kaleler gitti; fakat Türklüğün kale-i âhenînî olan kalb-i milliyet vücuda geldi. Muhtazır denilen Türkiye'ye iki sene gibi az bir zaman zarfında bugünkü inkişaf ve te'âlî zindegîsini veren, haysiyet ve mevki-i devleti i'lâ ve tarsîn eden sihr-i semâvî ondadır; husemâmızın bir daha toplanamaz dedikleri orduya kendilerinin de havf u hayretle tasdik ettiği kudret ve mükemmeliyeti verenler millî ve büyük kalbi taşıyanlardır ki yaptıklarına bakarak yapacaklarını tahmin edebilirsin.

Ferid: Üç asırdan beri kalb-i devlette bir hançer gibi saplanıp kalmış olan 'uhûd-ı atîka paçavralarını bize tahakküm etmek isteyenlerin nazar-ı istiğrâbı önünde yırtıp atan ve eski Bizans pâyıtahtının artık Türk ruhuna müebbeden musahhar olduğunu dünyaya haykıran, her vasıta-i muzafferiyeti ihzâr ve her müşkili iktihâm eden demir kabinemizin nelere muktedir olduğunu anlamıyor musun?

Suad: Osman Gazi ve Reşadiye alçak bir hareketle İngilizler tarafından müsadere edildiği zaman tereddüt ve ümitsizliğin ne olduğunu bil-

meyen, altın kalplerinde Türk dehası taşıyan büyük siyasîlerimiz dünyanın nazar-ı ta'accübü önünde Yavuz'la Midilli'yi meşîme-i hârikadan bulup çıkardılar; anlamıyor musun Subhi? Bu fevkalâde muvaffakiyetlerden anlamıyor musun ki bu millette yine büyük Yavuz'un ruh-ı azim-kârı yaşıyor.

Necmi: Dünyayı bir padişaha az gören o büyük hükümdar, evvelâ İslâm âlemini livâ-yı hilafet altına toplamaya karar vermişti. Yarın alem-i cihad altına koşacak üç kıta Müslümanları, Sultan Selim'in temel taşını koyduğu İslâm bina-yı ittihadının umde-i azametini vaz' edecekler...

Hüsnü: Subhi'nin hali beni müteessir ediyor; bütün gençlik şevk u ümit ile çırpınır, vazifesini bir an evvel ifâya şitâbân olurken onun böyle dev a[y]nası karşısında bir çocuk vaz'ıyla hayallerinden korkması bana dokunuyor.

Subhi: Sırası gelince vazife-i vataniyemi ben de arkadaşlarım kadar yaparım; Harb-i Umumi'ye karışmaktan korkuyorsam bu, kendim için değil, milletim içindir.

Suad: İstersen kendin için korkabilirsin. Fakat Türk milleti hesabına ümitsizlik ve korku göstermeğe hiçbir kimse mezûn değildir.

Bugün eski ruhuyla yaşamaya başlayan büyük milletimiz artık yalnız Allah'tan, bir de fesâd-ı ahlâk ve tefrikadan korkacak...

Bekçi kapının önünde evvelâ davul çalar, sonra bağırır:

"301-305 tevellüdlüler bugünden itibaren kırk sekiz saat zarfında mensup oldukları ahz-ı asker şubelerine müracaat edeceklerdir".

Ferid: Ruh-ı milletten çıkan sadâ-yı müsavat...

Suad: Elhamdülillâh yine Türk sesleri "herkes askerdir" diye yükselmeğe başladı.

Necmi: Bekçi bilmeyerek, Türk milletinin yine eskisi gibi millet-i müselleha olduğunu dostların sımâh-ı memnuniyetine, düşmanların sem'-i dehşetine haykırıyor.

Suad: Kaç yaşındasın Ferid?

Ferid: Yirmi yedi. Ben müracaat edecekler arasındayım.

Hüsnü: Ben zaten bir aydır Mekteb-i Harbiye'de bulunuyorum.

Suad: Subhi! Senin tarih-i tevellüdün?...

Subhi: 303. Şimdi Şehzâdebaşı Şubesi'ne müracaat edeceğim.

Ferid: Acelen ne? Yarın da gidebilirsin.

Subhi: Vazife bir an evvel ifâ edilmelidir.

Suad: Bu isti'câlini keffâretü'z-zünûb sayacağız.

Subhi: Ne sayarsanız sayın. Ben bunu bir vazife sayıyorum.

Hüsnü: Yarım saattir söylediğin sözler?...

Subhi: Onları Subhi söylüyordu; bunları Halife Ordusu'na mensup bir Türk neferi söylüyor.

PERDE: 2

Harbiye Mektebi talim meydanı

Çatılmış silahlar yanında bir nöbetçi dolaşır.

Necmi, Hüsnü "asker elbisesiyle".

Necmi: Bu elbise ile toprağıma daha ziyade merbut olduğumu, mevcudiyetime daha çok sahip olduğumu anlıyorum. Bugünkü ile üç ay evvelki Necmi arasında o kadar fark var ki evvelkisini ben bile tanıyamayacağım.

Hüsnü: Hakikaten Necmi! Üç aylık asker hayatı bizde ne kadar tebeddül vücuda getirdi!... Mekteple ev arasında sıkışan günlerimiz yalnız mânevî faaliyetlerle geçerken, vatanımıza vücudumuzla olan merbutiyeti lâyık olduğu gibi his edemiyormuşuz...

Dedelerimizce en mukaddes bir vazife tanınan askerlik son zamanlarda fukara ve cühelâya tahmîl edilen bir angarya halini almıştı.

Vatanın namusunu muhafaza için fedâ-yı hayat edenler yalnız bu iki sınıfa mensup olanlardı; milletin dimağı demek olan kısm-ı münevverin bu mukaddes vazife ile alakası yoktur.

Necmi: Dimağ ile vücut birleşince bugünkü kavî ve azimkâr ordu vücuda geldi.

Hüsnü: Evet; bundan sonra zafer sahnelerinde, irfan ve zekânın simâyı şehâmeti de görülecek.

Necmi: Hükümet askerliği tamîm etmekle gençliği meskenetten, köylüyü zaruretten, orduyu ise zaaf u cehaletten kurtardı.

Bir Anadolulu nefer gelir.

Nefer, Necmi'ye: Efendi; Yüzbaşı Kadri Bey ne vakit gelir?

Necmi: On dakikaya kadar hemşehri; talim zamanına az kaldı, biz de onu bekliyoruz.

Necmi, Hüsnü'ye: İşte bir Anadolulu nefer; görüşelim!...

Hüsnü, nefere: Yüzbaşının yanında mısın birader?...

Nefer: Hayır efendim; beni binbaşı gönderdi, yüzbaşıya bir kâğıt getirdim.

Hüsnü: Hangi kışladasın?

Nefer: Taksim Kışlası'nda. Siz orduya yeni girdiniz; mekteplisiniz değil mi?

Hüsnü: Evet mektepliyiz. Elbise giyeli üç ay oldu hemşehri.

Nefer: Allah devlete, millete zevâl vermesin. Ordu böyle olur işte: Köylü de var, şehirli de; cahil de var, âlim de. Bizim bölüğe de altı yedi efendi geldi.

Necmi: Hepimiz bir vatanın evlâdıyız birader! Şimdiye kadar birbirimizi lâzım olduğu gibi tanımazdık. Bu mukaddes vazife bizi birleştirdi.

Hüsnü: Efrâdı yekdiğerini seven milletin arkası yere gelmez. Bizim dedelerimiz kardeş gibi yaşarlardı; artık biz de öyle yaşayacağız.

Nefer: Böyle herkes ile beraber olduktan sonra askerlik bizim köylülere düğün, bayram gibi gelir. Çiftlerimiz bakımsız, tarlalarımız ekinsiz kalsa bile gam yemeyiz.

Hüsnü: Hükümet ekinleriniz için memurlar tayin etti; tarlalarınız boş kalmayacak.

Nefer: Allah taşını toprağını altın etsin. Devlet bu sefer kadınlarımıza, çocuklarımıza maaş da bağladı.

Necmi: Çoktan beri asker misin birader?

Nefer: Dört senedir efendi.

Hüsnü: Balkan Harbi'nde bulundun mu?

Nefer: Ah efendi! O harbi söyleme! Vücuduma ateş basıyor. Ben Kırkkilise tarafında idim. Tamam düşmanı kaçıracağımız vakit geri borusu çalındı. Neye uğradığımızı bilemedik, düşman bizden, biz düşmandan kaçıyorduk.

Necmi: Bu sefer öyle olmayacak hemşehrim!

Nefer: Bu sefer düşman ordularını altüst edeceğiz. Ben kumandanlara bakıyorum; içlerinde geri borusu çaldıracak, düşman karşısından dönecek tek bir adam yok; hepsi demir gibi... Hep yemin ettik. Kumandanın emri olmadan kim bir adım geri giderse vay haline!... Zaten içimizde öyle adam da yok ya!...

Necmi: Sizi Mısır'a mı, yoksa Kafkasya'ya mı gönderecekler?

Nefer: Belli değil efendi. Babam eski Moskof kavgasında Kars'ta şehit olmuştu. Beni o tarafa göndersinler diye arzuhal verdim. İnşallah Kars'a girdiğimiz vakit orada babamın ruhuna Mevlid okutacağım.

Necmi: Yalnız Kars'ı değil, bütün Kafkas'ı alacağız. Artık çektiğimiz sıkıntılar nihayete erecek hemşehri. Bundan sonra köylerimiz zengin, köylülerimiz mesut olacak.

Nefer: Ben şimdi ne köyümü, ne de evimi düşünemiyorum. Hele harbi kazanalım; sonrasını Allah iyi yapar.

Suad, Hayri, Şükrü, Ferid, Hilmi, Fadıl, Ekrem ve arkadaşları asker elbiseleriyle girerler.

Necmi: Böyle hep beraber nereden geliyorsunuz?

Hayri: Son havâdisleri öğrenmek için İstihbarât Odası'na uğramıştık; yeni tebşîrler var.

Necmi: Sizi dinliyoruz...

Hayri: Bizim ordu hududu tecavüz ederek Batum'a on kilometre takarrub etmiş; Ruslardan dört yüz esir, altı mitralyöz, iki top alınmış...

Şükrü: Dahası var; donanma Odesa'yı topa tutmuş, bir düşman kruvazörü batırmış.

Nefer: Moskof tarafından başka havâdis yok mu efendi?

Şükrü: Var birader; bir kolordumuz da kaçmakta olan düşmanı takip ederek, Kars'a doğru ilerliyormuş.

Nefer: Babamın şehit olduğu yere gidiyorlar...

Necmi: Merak etme hemşehri; intikam zamanı yaklaşıyor; bu sefer Kafkasya'da Müslümanların hûn-ı nâ-hakkı değil, livâ-yı galibiyeti dalgalanacak...

Subhi asker elbiseleriyle yalnız girer.

Hüsnü, Subhi'ye: Ooo... Bedbîn bey, gel bakalım...

Subhi: Artık bedbîn değilim; her gün nazar-ı iftiharım önüne yeni bir sahife-i himmet u hamiyet açılıyor. Daima hârikulâde tecelliyât ile karşı karşıya bulunuyorum.

Hükümette görülen azm u kudret, âlem-i İslâmda müşâhed[e] ol[un]an intibah ve uhuvvet en müstahkem kalelerden daha kıymetli, en muntazam eslihadan daha müessirmiş, anladım.

Rica ederim; bana artık bedbînlikten bahs etmeyiniz; bugün, değil Türk ordusunda, hatta Türk milleti içinde bedbîn olan adam cinayet işlemiş, küfrân-ı nimet etmiş olur.

Görüyorum ki her şey yolunda; görüyorum ki bir milletin haysiyet ve şevketle yaşaması için icâb eden her şey düşünülmüş, düşünülüyor...

Bugün yalnız bir vazifem var; büyük milletime ve onun büyük hükümetine lâyık bir asker olmaya çalışmak...

Necmi: Bizim de senden beklediğimiz bu idi, Türk gençliğinden beklenen de budur Subhi!

Suad: Hükümetimizin icraat-ı fahr-âverini, milletin ittihad ve muhâdenetini gördükten sonra kimsenin bedbîn olmaya hakkı yoktur; artık eski zî-nüfuz saltanatın avdet edeceğinden emin olabiliriz. Çünkü, bugün İslâm ve Türk kalpleri birbirine merbut olarak yalnız din u vatan için çarpıyor...

Hariçten hazır ol, silah başına borusu çalınır.

Yüzbaşı gelir; nefer getirdiği zarfı yüzbaşıya vererek çekilir. Boru binbaşının vürûdunu ihbâr eder. Binbaşı girerken lâzime-i ihtirâm ifâ olunur. Talimler yaptırılır.

Binbaşı: Efendiler! İki aylık talim sizde icâb eden malumat ve tecrübeyi husûle getirdi. Asker doğmuş bir millete mensup olduğumuzu, gösterdiğiniz istidat ve dirayetle isbat ettiniz.

Sizin gibi münevver gençlerle pek ziyade iktisâb-ı kıymet eden ordu, bugün, mevki-i kudretinden bi-hakkın emindir.

Bazılarınız kürsi-i tedrisini, bazılarınız rahle-i tahsilini, bir kısmınız da mevki-i memuriyetinizi terk ederek davet-i hükümete tehâlükle icâb

ettiğiniz vakit, bu kardeşlik ocağındaki ulviyet ve samimiyeti, belki tamamıyla takdir edememişsinizdir...

Namus-ı millet ve haysiyet-i hükümetin muhafız ve müdafii olan, bu mübarek ocak mensuplarını, yekdiğerine bağlayan revâbıt-ı gazâ ve şehâdet gibi en ulvî, en samimi bağlardır. Burada herkes mukadderâtını, başkasının yüzünde okuyabilir; orduda bulunanlar bir vücudun muhtelif uzuvlarıdır efendiler! O bir mecmûa-i efrâd değil, bir vahdet, bir vahdet-i zî-kudrettir.

Vatanın muhtelif köşelerinden gelerek, onun bin türlü güzelliklerini burada tekrar etmekle yekdiğerinize yaklaştınız; yarın düşman karşısına demirden yekpâre bir vücut gibi çıkacaksınız.

Efendiler! Bugün sizi büyük ordumuzun kahraman zabitleri arasında görmekle müftehirim. Muhtelif mesâlik-i irfanın füyûz-ı bî-nihayesini ordumuzun kalb-i şecaatine serpiniz! Orada nur ile ateş, şefkat ile şiddet toplansın!

Dostlarımız için nur, düşmanlarımız için ateş olacağız; artık buradaki vazifeniz hitâm buldu. Sizin genç ve dinç ruhunuzdan bundan sonra Kafkas ve Mısır orduları müstefîd olacak.

Eminim ki, efendiler, kalemi bırakıp kılıcı alan ve pek az zamanda ikincisini de birincisi gibi muvaffakiyetle kullanan hamiyyetkâr elleriniz evvelce Kafkasya'da bıraktığımız şühedâ kabirlerine Moskoflardan zabt edilen toplarla bir kitâbe-i hamaset vaz' edecektir.

Milletinizin tarih-i şevketini iade elinizdedir efendiler. Bu tarafta Moskofların zulm ü vahşetle çiğnediği Kafkasya, o tarafta İngilizlerin alçakça gasp ettiği Mısır sizi bekliyor...

Ehrâmın ser-i azametine basarak livâ-yı hilafet ve saltanatı a'sâr-ı mâziye ve müstakbelenin nazar-ı takdir ve hürmeti önünde bir kerre daha dalgalandırınız...

Onun kırmızı mevceleri mekabir-i şühedâ için, nur-ı tesliyet; kalb-i düşman için, ateş-i dehşet olsun...

Tarihimizi karalayan Balkan mağlubiyetini silmek, şevket-i sâbıkayı iade etmek için son ferdine kadar fedâ-yı hayata karar vermiş Halife Ordusu'na mensup olduğunuzu hiçbir zaman unutmayınız.

Düşman memleketinde atacağınız her fazla adım, sizi din u millet kardeşlerinize daha çok takrîb edecektir.

Müslümanlar her tarafta halifenin sancağına intizâr ediyor. Kafkasya'da Türkler, Çerkesler, Gürcüler; Mısır'da Araplar, Hindular livâ-yı Muhammedînin altına atılmak için sizi bekliyorlar. İleri efendiler! İleri... Allah mu'îniniz, Allah zah[î]riniz olsun...

Binbaşı, yüzbaşıya: Gönderdiğim esâmi listesini okuyunuz! Efendilerin hangi kıtaya gidecekleri taayyün etsin!...

Binbaşı çıkar.

Yüzbaşı okur: Üçüncü orduya müretteb olan efendiler;

Ferid Efendi: İstanbul

Subhi Efendi: İstanbul

Necmi Efendi: Bursa

Hüsnü Efendi: Ankara

Ziya Efendi: Ankara

Fadıl Efendi: Konya

Kadri Efendi: Erzurum.

Dördüncü orduya müretteb olan efendiler;

Hayri Efendi: Şam

Hilmi Efendi: Bursa

Ekrem Efendi: Halep

Suad Efendi: Bursa

Şükrü Efendi: Ankara

Ahmed Efendi: Konya.

Esâmisi okunanlar muayyen mevâkı'a sevk edilmek üzre Cumartesi günü mensup oldukları mevâkı'a müracaat edeceklerdir. Şimdi serbestsiniz efendiler!

Yüzbaşı çıkar.

Umumi bir heyecan-ı meserret-kârâne.

Necmi: Beraberiz Ferid!

Ferid: Evet tali' bana istediğimi verdi. Yegâne arzum Şark Cephesi'nde bulunmaktı...

Şükrü: Yollarımız başka ise de hedeflerimiz bir... Hepimiz Firdevs-i zaferde birleşiriz...

Ferid: Sen Mısır'a mı gidiyorsun Şükrü?

Şükrü: Mısır'a, yani İngiltere'yi kahra gidiyorum.

Ferid: Sen Hilmi?

Hilmi: Ben iki denizi yekdiğerinden yahut Hindistan'ı İngiltere'den ayırmaya gidiyorum.

Hayri: Ben Asya ve Afrika İslâmlarını birbirinden ayıran çukuru düşman cesetleriyle doldurmaya gidiyorum.

Suad: Ben bu iki kıta İslâmlarının birleştikleri zaman çıkaracakları tekbir sadâlarıyla İngiltere binâ-yı saltanatının gulgule-i inhidâmını dinlemeye gidiyorum.

Necmi: Ben şarka gidiyorum; altı yüz sene sonra Türklük güneşinin oradan tekrar doğduğunu göreceğim.

Ferid: Ben Katerina'nın memleketine, Baltacı Mehmed Paşa'nın veled-i nâ-meşrûu olan Rusya'ya gidiyorum.

Subhi: Ben son Moskof harbinden beri her gün Osmanlı bayrağını gözleyen Kafkasya'ya gidiyorum.

Fadıl: Ben zulm u vahşeti öldürmeye gidiyorum.

Ziya: Ben senelerden beri ağlayan kardeşlerimi güldürmeye gidiyorum.

Hep beraber:

Biz sefere gidiyoruz, biz zafere gidiyoruz.

PERDE: 3

Artvin ilerisinde Rus karargâhı

Birinci, İkinci Rus zabitleri.

Birinci Rus zabiti: Ne tarafa baksak, kin ve intikam ile çekilmiş kılıçların kalbimize tevcih edildiğini görüyoruz.

Lehistan'da bir seyl-i belâ gibi önünde durulmak kâbil olmayan Alman orduları, yüz binlerce Islav cesedini çiğneyerek Varşova'ya dayandılar.

Şimdi de sıra bizim bulunduğumuz tarafa, Kafkasya'ya geldi. Bakalım, burada kaç kurban bırakacağız?

Hükümet askerine, fabrikadan çıkan kurşunlar kadar acımıyor.

Almanlar el vermiyormuş gibi, şimdi başımıza bir de Türkler çıktı.

İkinci Rus zabiti: Hem de zan ettiğimizden çok kuvvetli olarak...

İki gün evvelki harp ile Balkan muharebesindeki Türk askeri karşısında bulunmadığımızı anladık.

Birinci Rus zabiti: Siperlerimize hücum edenler bir ateş-i seyyâra benziyordu!...

İkinci Rus zabiti: Gözleri siperlerinden fırlamış Türk askeri, üzerimize ölüm arayan bir hayal-i müteharrik gibi geliyordu!...

Birinci: Ölüm gibi, ölümün hava-yı seyyâli gibi geliyorlardı.

İkinci: İstihkâmlar içine bir belâ-yı semâvî gibi düştüler.

Birinci: Asker ne halde? Zayiât ne kadar?

İkinci: Ne halde olacak? Şimdiye kadâr olduğu gibi... Sevk edilen yere giden, istenilen yerde ölen askerimiz, intizâr etmediği fevkalâdelikler gösteren bir ordu karşısında şaşırıp kalıyor; zayiât yaralılarla beraber bin iki yüz.

Birinci: Bu kale ne olursa olsun Türklerin eline düşmemelidir; askere anlatınız ki burada icâb ederse ölmeli, fakat kalmalı!...

İkinci: Türkler gelirse, onların hepsi ölerek kalırlar...

Birinci: Neden öyle söylüyorsun? Öldürerek kalsınlar...

İkinci: İki gün evvel önünden zor kurtulduğumuz seyl-i musibete burada galebe edebilmek için ne yaptık ki fazla ümitlere düşeceğiz? Askerlerimiz, siperler içinde, birer sütun-i âhenîn olsa bile, eğer gelecek dünkü Türk askeri ise bir sarsar-ı belâ gibi hepsini söküp atacağından korkarım; ben icâb ederse eşhâs için değil, milletim için ölmeğe hazırım; fakat...

Birinci: Fakat?...

İkinci: Fakat ne yaptığından haberdar olmayan, ne için harp ettiğini bilmeyen zavallı efrâdın, birkaç kişinin kurban-ı ihtirâsı olup gitmesine de acırım.

Birinci: Ne demek istiyorsun?

İkinci: Demek istiyorum ki, ben vatanım, milletim için ölmesini bilirim; fakat ihtiraslarını temin için dünyayı cehenneme döndüren kalpsiz adamların vasıta-i cinayeti olarak ölmek istemem.

Birinci: Bu harp vatan, millet için yapılmıyor mu?

İkinci: Vatan! Millet!... Biz bunları düşünerek mi harp ettik? Dünyanın en çok arazi ve nüfusa mâlik bir hükümeti elimizde, topraklarımız ahalimizin refahını fazlasıyla temin etmeğe kâfî derecede bulunduğu cihetle, kavî ve zengin olmak için bize yalnız sulh içinde çalışmak, dünyanın en cahil seviyesinde bulunan ahaliyi tenvîr etmek icâb ederken, o zavallıları her cihetle mükemmel Alman askerleri karşısına kurbanlık hayvanlar gibi attık. İşte Haydenburg o bedbahtlardan yüz kırk bin tanesini, bataklıklar içinde avlayarak Berlin'e götürdü; millet için yapılan harp buna mı derler? Böyle askerle muzaffer olunur mu?

Birinci zabit: Askerimiz Çar hazretlerinin istediği yerde ölür; bu, hükümet için en kuvvetli bir silah-ı zaferdir.

İkinci zabit: Ölmekle iş bitseydi şimdiye kadar verdiğimiz zayiâta mukabil Berlin'de bulunurduk; halbuki, Almanlar, Varşova önünde yeniden dökülecek Rus kanı için hendek hazırlıyorlar.

Birinci zabit: Zabitleri bu kadar nevmîd olan bir ordudan nasıl muvaffakiyet beklemeli?...

İkinci zabit: Zabitler, ümidi efrâddan alır. Asker diye gönderilen bedbahtlar içinde doğduğu memleketin ismini bilmeyen, hayvanla insan arasında bir sınıf teşkil edecek mahlukat-ı acîbe var; böyle askerle, ne için harp ettiğinden haberdar olan Almanları, üç yüz senelik intikamları-

nı almaya ahdetmiş Türkleri mağlup etmek kâbil olur mu?... Düne kadar istihfâf ettiğiniz Türkleri gördünüz â... Onlardaki ruh-ı cevvâli, bizim askerlerde arayınız; bulabilir misiniz bakalım...

Onlar siperler önünde ilerledikçe, daha ziyade mağrur ve cesur görünüyorlardı; bizimkiler...

Birinci: Bizimkiler?...

İkinci: Bizimkiler, ateş üzerine koşan, ölümü eliyle tutmak, kurşuna göğsünü siper etmek isteyen mühâcim askerlerin bu fevkalâde hareketleri karşısında hem şaşkın şaşkın bakıyor, hem de hedefini şaşıran silahlarını makine gibi atıp duruyordular; nihayet birçokları ric'at borusunu duymadan, kalplerine Türk hançerinin girdiğini duydular.

Bir Rus çavuşu girer;

Çavuş, Birinci zabite: Osmanlı bayrağı taşıyan şüpheli bir adam tevkif ettik; ne emredersiniz?..

Birinci zabit, İkinciye: Hariçten gelenler el vermiyormuş gibi bir de tebeamız olan Müslümanlarla uğraşmak mecburiyetindeyiz. Neşr edilen fetvâlar kulûb-ı İslâmı ateşledi. Ne tehdit, ne nefy, hatta ne de ölüm, İslâm kalplerinde yanan ateş-i kini söndürmeye kifâyet etmiyor.

İkinci zabit: Harp isteyenler bütün bu ihtimalleri nazar-ı dikkate aldılar mı acaba?...

Birinci zabit: Ölmüş zan edilen; yekdiğerine düşman görünen İslâmlarda, bugünkü ittihat ve muhâdeneti kim tahmin edebilirdi? Türkler, en tehlikeli zamanlarda harikalar göstererek şerefle idâme-i mevcudiyet ediyorlar.

İkinci zabit: Bu herifi, ne yapacaksınız?

Birinci zabit: Evvelâ isticvâb edip maksadını anlayacağım; sonrasını düşünürüz.

Birinci zabit, çavuşa: O herifi getiriniz!

Çavuş yerli bir Müslümanı getirir.

Birinci zabit, Müslümana (kat'î ve âmirâne): Dünden beri muamelâta hükümet-i askeriyenin vaz'-ı yed ettiğini elbette bilirsiniz. Suallerime cevap veriniz! Üzerinizde Osmanlı bayrağı bulunmuş, bunu niçin aldınız?

Müslüman, lâkayd ve cüretkâr: Pek sade, halife bayrağı olduğu için aldım.

Birinci zabit: Siz Rusya tebeasından değil misiniz?

Müslüman: Defterinizdeki kayda göre evet... Fakat, bizim metbû'-ı hakikimiz halifemizdir ki bayrağı koynumuzda ise, hayal-i mukaddesi kalbimizdedir.

Birinci zabit: Bunu ne cüretle söylüyorsunuz. Bu, Rusya hükümetine hıyanettir.

Müslüman: Bu, halife-i İslâma muhabbet ve hürmettir.

Birinci zabit: Bizim hasımlarımız, madem ki toprağımızda yaşıyorsunuz, sizin de hasmınız olmalı!

Müslüman: Bizim en büyük husûmetimiz İslâmlık aleyhinde hareket edenleredir.

Birinci zabit: Siz bu cüreti kimden aldınız?

Müslüman: Bir fetvâya merbut olarak bütün Müslümanları cihada davet eden bu muhterem sancaktan.

Sancağı göğsünden çıkarır.

Birinci zabit, gittikçe hiddetlenerek: Onu bana veriniz diyorum.

Müslüman: Nefsinizde bütün ordularınızın kuvvetini cem etmiş olsanız onu benden yine alamazsınız; ben onu buraya ilk girecek İslâm askeri için saklıyorum.

Birinci zabit: Beni kuvve-i cebriye istimâline mecbur bırakmadan bayrağı veriniz!

Müslüman: Halifeye mensup olan bayrak şehit kanına bulanmadıkça düşman eline geçemez; o bundan sonra ittihad-ı İslâmın bir alâmet-i mukaddesi olarak her Müslümanın elinde ve evinde bulunacaktır.

Birinci zabit: Sizi hükümetine isyan etmiş bir Rusyalı sıfatıyla idam ettiririm.

Müslüman: Bunu, belki yapabilirsiniz. Fakat, bu hareketinizle yarın binlerce bayrağın bütün evleri tezyin etmesine mâni olamazsınız.

Birinci zabit: Ne demek istiyorsun?

Müslüman: Demek istiyorum ki yarına kadar siz buradan çıkacaksınız.

Birinci zabit: Bizi buradan çıkarmaya kim muktedir olacak?

Müslüman, vakûr ve mutmain: Baltacı Mehmed Paşa'nın ruh-ı peşîmanı..., Pilevne kahramanı Osman Paşa'nın ruh-ı müntakımi...

Birinci zabit: Budala; istihkâmların burasını zapt edilemez bir hale koyduğunu bilmiyor musun?...

Müslüman: Budala sensin ki, Türk ordusu önünde istihkâmların bir tesiri olacağını zan ediyorsun.

Birinci zabit, hücum etmek isteyerek: Bana budala demeye cüret ediyorsun, öyle mi sefil!...

Müslüman, cebinden rövolverini çıkararak: Dur!... Yoksa beynini patlatırım. Sana İslâmlar artık hakarete tahammül etmeyecek demedim mi? Belki burada bir iki saat daha saltanat-ı zalimeniz yaşayacaktır. Bu zaman zarfında bizi öldürebilirsiniz, fakat, tahkir edemezsiniz; anladın mı Kazaklar reisi?!...

Birinci zabit, çavuşa: Bu herifi Sibirya'ya nefy edilecekler arasına atınız!

Müslüman, zabite: Seni de yakında Cehenneme atarlar.

Çavuş Müslüman'ı götürür.

Uzaktan silah sesleri, boru sesleri işitilir.

Üçüncü Rus zabiti telaşla gelir.

Üçüncü Rus zabiti: Türk pîşdârlarıyla bizimkiler arasında harp başladı; askerimiz daha şimdiden kurşun yağmuru altında bunalıyor.

Birinci zabit: Türkler bu kadar çabuk geldiler, buralara kadar gelmeye cüret ettiler ha?!

İkinci zabit: O cüreti iki gün evvel de göstermemişler miydi?

Birinci zabit: Haydi silah başına! Bu sefer düşmanlara hadlerini bildireceğiz...

Dördüncü Rus zabiti kemal-i heyecanla girer.

Dördüncü zabit: Nereye gidiyorsunuz? Asker tamamıyla istihkâm hattına çekildi. Hariçte durmanın imkânı yok.

Gelen ordu değil, bir kasırga; her tesadüf ettiği yeri yıkıyor. Güllelerle insanların müsara'asını görmek isteyenler muhâcimleri seyr etsinler...

Beşinci Rus zabiti müteheyyic bir halde gelir.

Beşinci Rus zabiti: Asker telaş içinde. Türkler bizi pek gâfil avladı. Efrâdın kuvve-i mâneviyesini iâde kabil olamıyor.

Birinci zabit, hiddetle: Fakat sizin burada ne işiniz var? Daha harbe girmeden bana askerin telaşından bahs ediyorsunuz. Haydi vazife başına!...

Zabitler hep beraber çıkar. Boş kalan sahneye Kâmil, Feyzi, Sadi girerler. Uzaktan top sesleri işitilir.

Kâmil, Feyzi'ye, Rus zabitlerinin gittiği tarafa bakarak: Sefil herifler! Türkler geliyor deyince ne yapacaklarını şaşırıyorlar; korkak çocuklar gibi neferler zabitlerin, zabitler kumandanların yanına koşuyor.

(Mevki-i harbi işaret ve tavrını tebdil ile): Dinle! Muharebe birden bire ne kadar şiddetlendi. Bak! Rus istihkâmlarını altüst eden güllelere bak! Her gülle arş-ı ilâhîden düşen bir sâ'ika-i adalet gibi zalimleri perişan ediyor; bizi de...

Feyzi: Yani mazlumları da sevinçlerinden ağlatıyor.

Sadi: Güllelerin düşman istihkâmına her sukûtunda kırk sene evvel buraya gömülen şühedânın sadâ-yı intikamını duyuyorum.

Feyzi, top seslerini imâ ile: Uzaktan gelen sesler, galebe-i İslâma; bu muhtazır gürültüler de izmihlâl-i esnâma delâlet ediyor.

Sadi: Kâbil olsaydı da onların arasında bulunarak memleketimizin fethine biz de iştirâk etseydik!...

Feyzi, müstehziyâne: Burasını, metbû'-ı müfahhamları Çar hazretlerinden sekenesinin feth etmesi, bu fethin kıymetini İslâm nazarında bir kat daha arttırırdı.

Kâmil: Gelecek ordunun burada istikbâlcileri olmak lâzım değil mi? Biz Osmanlı ordusunu kendi bayrağıyla karşılayacağız.

Sadi, mevki-i harbi irâe ile: Bak, sağ taraf ne kadar karıştı.. İnsaniyet vahşete galebe ediyor... Bak, bak! Kaçmaya başladılar. Zabitleri de önlerinde...

Kâmil: Görüyorum; arslan gören kurtlar gibi kaçıyorlar...

Feyzi: Mezbahadan kurtulan hayvanlar gibi kaçıyorlar.

Sadi, kaçan Ruslara hitâben gayz u nefretle: Ah zalimler! Adalet-i ilâhiyeden kaçılır mı? Nereye gitseniz Allah tarafından müvekkel, Halife Ordusu'nun arkanızdan yıldırımlar gibi yetişeceğini elbette yakında anlarsınız...

Feyzi, göğsündeki bayrağı göstererek: Kaç aydır kalplerimizi ısıtan bu nurlu sancağı, belki bir saate kadar, şehir üzerinde bir alâmet-i zulm u vahşet olan Rus bayrağı yerine asacağız...

Kâmil: Kaçanlar, bizim tarafa doğru geliyorlar, burada görünmeyelim!..

Çıkarlar.

Kaçanların gürültüleri işitilir, Ruslar, birer ikişer telaşla gelirler.

Üçüncü Rus zabiti havf u hayretle: Nasıl durmalı? İnsan kıyafetine girmiş ifritler karşısında durulur mu? Binlerce Azrail'den vücuda gelen bir orduya nasıl mukavemet edilebilir?

Birinci zabit, mütehayyir ve hâif: Türkler istihkâmlarımıza güllelerle beraber düşüyordu. Sanki bunları tahrip etmekte yekdiğeriyle rekabet ediyorlardı; biri, düştüğü yeri eziyor, diğeri bir ecel-i müteharrik gibi istihkâmlar içinde dolaşıyordu.

Dördüncü zabit, aynı vaziyetle: Benim taburumdan eser kalmadı. Şimşek gibi düşmanın çakmasıyla yakması bir oldu. Tek koluyla kalmış bir Türkün beş neferimizi öldürdüğünü, nihayet kendisinin de mağrurâne güle güle öldüğünü gözümle gördüm.

Birinci zabit: Sol cenah da bozuldu. Görüyor musunuz?... Mahv olduk, mahv olduk...

Gürültüler işitilir.

Üçüncü zabit: Geliyorlar; bir tufan-ı belâ gibi, bir seyl-i âteşîn gibi geliyorlar.

Dördüncü zabit: Onlar buraya geliyor, fakat biz nereye gidiyoruz?

Birinci zabit: Biz mi? Biz Cehenneme gideceğiz.

Üçüncü zabit: Türklerin olmadığı yere, olamayacağı yere gideceğiz...

Birinci zabit: İkinci ve beşinci tabur evvelce şu cihete doğru ric'at etmişlerdi. Diğer taburlar efrâdı nerede kaldı?

Dördüncü zabit: O seyl-i felâket önünden acaba kaç kişi kurtulabilmiştir?...

İkinci zabit: Onları düşünürken kendimizi tehlikeye koyuyoruz!... Kaçalım.

Zabitler kaçmak üzere iken, iki taraftan Osmanlı askerleri, ellerinde Osmanlı bayrakları bulunan ahali girerler. Esir alma muamele-i resmiyesi ifâ olunduktan sonra üserâ sevk olunur.

Kumandan, maiyetine: Askerler! Ecdâdınızın kemikleri ayaklarınız altında sizin bugünkü muvaffakiyetinizle titriyor; teneffüs ettiğiniz hava binlerce seneden beri Türk kalplerinin âşinasıdır.

Kırk sene evvel, zavallı ecdâdımızın boş yere dökülen kanlarına mukabil, bugün düşmanların hûn-ı mel'ûnunu akıttık. Şühedâmız düşman kanıyla vücuda gelen derelerin Cehenneme aktığını seyr ederek müteselli olacaklardır.

Vazifenizi bi-hakkın yaptınız kardeşlerim! İşte görüyorsunuz ki, kendisinden kaçmayanlardan ölüm kaçıyor. Sizin ateş-i şecaatiniz karşısında Kafkasya'nın buzları eridi... Bir saat sonra hareket edeceğiz askerler! Daha büyük muzafferiyetler için hazırlanınız!

Kumandan çıkar.

Bir tarafta Necmi ile Hüsnü.

Necmi, Hüsnü'ye: Daha gerilere, daha ilerilere gideceğiz. Arkamızda Kars, önümüzde Tiflis var. Bu havada daha yüz binlerce İslâmın sadâ-yı daveti dolaşıyor. Geçtiğimiz şehirlerde bizi selâmlayan bayrak Kafkasya'nın bütün İslâm memleketinde dalgalanmalıdır...

Hüsnü: Bu gösterilen fevkalâdelik karşısında hangi kuvvet dayanabilir? İstediğimiz olacak Necmi; yakında halife etrafında toplanmış Asya İslâmlarının semâlara mesudâne yükselen sadâ-yı şükranını işitiriz...

Diğer tarafta Kâmil ile Feyzi.

Kâmil, Feyzi'ye; tabur sancağını irâe ile: Kırk senelik bir hasretten sonra, nihayet bu ulvî bayrak altında yaşamaya muvaffak olduk öyle mi? Bu, büyük saadete inanamayacağım geliyor...

Feyzi: Artık memleketimizin hakikî sekenesi sırasına geçtik; bundan sonra göğsümüzü gere gere "bu toprak bizimdir" diyebiliriz.

(Necmi ve Hüsnü'yü göstererek tebdil-i tavır ile): Şu genç zabitlere bak! Vaziyetlerinden yeni muharebeden çıktıklarını anlamak kâbil değil; memleketi gezmeye gelmiş bir seyyah kadar sakin duruyorlar...

Kâmil, Necmi ile Hüsnü'ye: Evlâtlarım; yorulmuşsunuzdur, bir parça istirahat etseniz...

Necmi: Teşekkür ederiz efendi peder; hava-yı galibiyet teneffüs edenleri muharebe yormuyor.

Kâmil: Pek genç görünüyorsunuz; bu kadar sürekli yorgunluğa tahammül edemezsiniz.

Necmi, tecellüdle: Biz beş bin senelik tarihimizi yaşıyoruz; binaenaleyh zan ettiğiniz gibi genç değiliz.

Kâmil: Allah muvaffak etsin evlâtlarım; Allah sizi vatana, millete bağışlasın!

Kumandan gelir.

Kumandan: Bu kadar istirahat el verir kardeşlerim; ileride bizi bekleyen vazife, bizden kaçan düşman var. Binaenaleyh ileri gideceğiz. Bu harp memleketler zabtı için değil, zulm u vahşeti ezmek, te'âlî-i İslâmı temin etmek için yapılıyor. Ne vakit düşmanın harabe-i izmihlâli karşısında, ittihad-ı İslâmın bina-yı saltanatı kurulursa o zaman duracağız.

Yolumuz belki daha uzundur arkadaşlar; fakat İslâmın yed-i himmeti de kısa değildir. Haydi kardeşlerim! Şevket-i İslâmiye güneşi daha ilerileri tenvîr etsin... Tâ uzaklarda, zılâl-i esaret altında inleyen İslâm muhitlerini, süngülerinizin şaşaa-i galibiyeti nurlandırsın.

İleri!... Bahr-ı Siyah'ın şimâlinde Halife Ordusu'yla Alman ordusunun şanlı musâfahası icrâ olunacak...

PERDE: 4

Süveyş civarında

Şeyh ve maiyyeti.

Şeyh: Ya eyyühe'l-ihvân! Bizim sükûn ve istirahatımıza musallat olan İngilizlere şimdiye kadar lâyık oldukları gibi muamele etmeye muktedir olamıyorduk; onun altınlarla hareket eden orduları bâdiyemizin azamet ve safvetini ihlâl ediyor, bizi parlak yıldızlar altında istediğimiz gibi yaşamaktan men eyliyordu.

Yalnız tekbîr ve tehlîl ile titremesini istediğimiz hava-yı İslâmiyet, İngilizlerin her yerde para ve menfaat dilenen sadâ-yı ihtirasıyla kirleniyordu.

Bu medeniyet korsanının def' edileceği zaman gelmiştir; bir taraftan Almanya hükümetinin hücum-ı kahirânesi, diğer taraftan Mısır'daki galeyân ve İslâmların halife-i zî-şânı olan *Sultan Reşâd Han* hazretlerinin ilân-ı harp etmesi üzerine bir acz-i küllîye dûçar olan İngilizleri artık bu mübarek İslâm muhitinden koğmalıyız.

İkinci şeyh: Emr ediniz şeyh hazretleri! Biz kum dağlarında tırnaklarımızla yollar açarak İngiliz ordusunun kalbgâhına gireriz.

Bir Arap girer.

Bir Arap: Ya şeyh! İki İngiliz gelmiş, mutlaka sizinle görüşmek istiyorlar.

Şeyh: İki İngiliz mi?!... Gelsinler.

İki murahhas İngiliz girer.

Birinci murahhas: Şeyh Efendi; İngiltere hükümet-i muazzamasının âlem-i İslâm hakkındaki teveccüh ve muhabbetini elbette bilirsiniz. Biz

Osmanlı hükümetiyle harp etmek istemedik, buna kendileri teşebbüs ettiler. Bizim düşmanımız yalnız Türklerdir. Siz ki, buraların en asil bir şeyhisiniz; Arapların ve bütün âlem-i İslâmın dostu olan İngiltere'ye muavenet ediniz! Bu sâyede Arap kavm-i âlîsine hizmet etmiş olursunuz.

Şeyh: Size muavenet etmek?... Halifeye, dindaşlarımıza karşı öyle mi? Siz İslâmlığın tefrika kabul etmeyeceğini bilmiyorsunuz galiba... İngiltere âlem-i İslâmın dostu imiş... Ya halife hazretleri İslâmların düşmanı mı?...

Hem bizim İngiltere dostluğuna ihtiyacımız yok; Türklerle Araplar el ele vererek düşman-ı din olanlarla son dereceye kadar harp etmeye karar vermiştir, anladınız mı?... Türkler bizim kardeşlerimizdir, anladınız mı?...

İkinci murahhas: Büyük hükümetimiz, sizin fazl u irfanınızdan Mısır Müslümanlarını müstefîd etmek istiyor, iki ay kadar Câmiü'l-Ezher'de bulunmanıza mukabil yirmi bin lira takdim edeceğiz.

Şeyh: Bizde İngiltere'de olduğu gibi irfan ve vicdan pazar-ı menfaatte satılmaz, birkaç ay bekleyiniz! Size Müslümanların kitab-ı şan u şevketini, hem de bilâ-bedel okutacağız.

Birinci murahhas: Bilirsiniz ki İngiltere hükümeti asker cem'inde bir usul-i hususîye tâbidir, askerini akvâm-ı muhtelife efrâdından yüksek maaşlarla tedarik eder; aşiretinizin güçlükle temin-i maişet ettiğini işittik. Bize aylıkla asker veriniz...

Şeyh: Avrupa'da bulunmadığınızı, bir Arap şeyhinin huzurunda olduğunuzu unutmayınız! Burada satılık ne insan, ne vicdan bulamazsınız.

İkinci şeyh: Müsaade ederseniz iki söz söyleyeceğim Hazreti Şeyh!

Şeyh başıyla işaret eder.

İkinci şeyh: Bu adamlar, Şeyh hazretleri, bizi ifsâda, bizi şeytanlar gibi Cehenneme götürmeye gelmişler...

Ceplerindeki maden parçalarıyla İslâmların cevher-i namusunu mübâdele etmek istiyorlar.

İngilizlere:

Burada bizim nur-ı İslâm ile münevver olan muhitimizde sizin ne işiniz var? Hiç semâya dikkat etmediniz mi, görmüyor musunuz? Bizim güneşimizin neşr ettiği nura bakınız, sonra muzlim ve günahkâr nefisleri-

nizle kararan memleketinizdeki gündüzleri hatırlayınız. Bizim gecemiz, sizin gündüzünüzden nurludur; buradan gidiniz; burada bulunanların gökleri de, gönülleri de nur-ı iman ile doludur; onu kirletmeye cüret etmeyiniz, harap olursunuz.

Şeyh: Ya Cafer! Onlar İngiliz de olsalar misafirimizdirler; tahkir etme!

İngilizlere:

Bizi medeniyetin vasıta-i cinayeti olan madenlerinizle iğfâl etmeye teşebbüsünüzün boşluğunu elbette anlamışsınızdır; eğer bu cüreti bî-taraf bir toprak üzerinde göstermiş olsaydınız, cezanızı çoktan görürdünüz. Fakat, biz düşmanımız da olsa kendi yerimizde olanları misafir addederiz; buradan gidiniz, yakında iâde-i ziyaret için biz gelir, sizi buluruz. Beni maaş ile Mısır'a davet ediyordunuz. Söz veriyorum: Tahkim etmeye çalıştığınız Suveyş Kanalı'nı, icâb ederse, insan cesetleriyle doldurarak Mısır'a geleceğiz; haydi vaktiyle giderek Halife Ordusu'nu istikbâle hazırlanınız!

Birinci murahhas: Tekliflerimizi kabul etmediğinizden dolayı peşîman olacaksınız.

Şeyh: Siz, İslâmların azamet ve kudretini takdir edemediğiniz için perişan olacaksınız; fazla lakırdıya vaktimiz yok; biz sizin ne olduğunuzu zaten bilirdik, siz de bizi anlamış oldunuz.

Murahhas gider.

İkinci Şeyh: Bu hain herifler bizim yerimizde olsalardı acaba böyle mi yaparlardı?

Sefiller, para ile her şeyin hal olunacağını zan ediyorlar; bilmiyorlar ki İslâmın en mukaddes serveti, servet-i namusu, servet-i faziletidir.

Şeyh: İngilizler namus ve haysiyete kadar, her şeye maddî bir kıymet verirler; İslâm kalplerinin bütün İngiltere hazineleri mukabilinde satın alınamayacağını, zavallılar, anlayamamışlar...

Hariçten bir Arap gelir.

Arap: Ya Şeyh, bir adam geldi; sizi görmek istiyor.

Şeyh: Müslüman mı?

Arap: Evet.

Şeyh: Buyursunlar.

Genç bir zabit girer.

Zabit: Şeyh Efendi hazretleri, ben merkez-i hilafetten geliyorum, zabitim. Sizi âlem-i İslâma ve makam-ı hilafete ait ahvâlden haberdar etmek için geldim.

Şeyh ve maiyyeti: Allahu yensuru's-sultan [Allah sultana zafer nasip etsin]...

Şeyh hürmet ve muhabbetle: Gel, ey halifenin mukaddes ordusuna mensup olan muhterem zat! Vekil-i Resul-i Ekrem, halife-i İslâm efendimizi gören gözlerini öpeyim; bu, benim için en büyük bir saadettir, evlâdım...

Musâfaha ederler.

Zabit: Şeyh Efendi hazretleri, hükümetimizin İngiltere'ye ilân-ı harp ettiğini elbette duymuşsunuzdur, bu harp sebepsiz ilân edilmedi. Hükümetimizi mahv ederek İslâmiyeti dünyada hâmisiz bırakmak, makam-ı âlî-i hilafeti İngiltere hükümetinin taht-ı menfaatine rabt etmek istiyorlardı.

Şeyh ve maiyyeti: Allahu yakharu'l-a'dâ [Allah düşmanları kahr etsin]...

Zabit: İslâmların en büyük düşmanı olan Rusya'nın, zırhlılarını halife sarayı önüne kadar getirerek, oradan istediği yere sevk etmesini talep ediyorlardı. İngilizler, bu sene, Mısır İslâmlarının Kâbe-i muazzamayı ziyaretine mâni olacak kadar küstahlıkta ileri vardılar.

Bir Arap: Fe't-tasakkut İngiltere, fe't-tasakkut Rusya [İngiltere'ye hezimet, Rusya'ya ölüm]...

Zabit: Bütün İslâmların halife-i muhteremi olan padişahımız efendimiz hazretleri, İngiltere ile müttefiklerinin İslâmiyet aleyhindeki hareketlerini gördüğü, Müslümanlığı ortadan kaldırmak istediklerini anladığı cihetle bu devletler aleyhine cihad-ı mukaddes ilân buyurdular. Makam-ı Meşihat-ı ulyâdan ısdâr buyurulan fetevâ-yı şerifeyi getirdim, buyurunuz Şeyh Efendi hazretleri.

Zabit fetvaları kemâl-i hürmetle verir, Şeyh takbil ve kıraat eder.

Arapça kısa dualar: Fe'l-yahyâ halife, fe'l-yahye'l-İslâm. Bârekellâhu cihâde fî sebîlillâh [Yaşasın halife, yaşasın İslâm! Allah yolunda cihad mübarek olsun]...

Şeyh, evvelâ zabite, sonra maiyyetine: Halifenin düşmanı bütün İslâmların düşmanıdır. Halifeyi gören bu mesut zat gelmeden, biz yine İngiltere'den bahs ediyorduk, o zaman harp edip etmek elimizde idi, fakat şimdi mensup olduğumuz dinin bir farizası karşısında bulunuyoruz.

Halife cihad emr ediyor evlâtlar, hazırlanınız! Allah'ın zafer ve nusreti İslâm üzerinize olsun...

Zabite: Aziz evlâdım sizin askerleriniz nerede?

Zabit: Yakındadır, Efendi hazretleri, ziyaretinize arkadaşlarımla gelmeden evvel bir kerre fikrinizi anlamayı muvafık görmüştük.

Şeyh: İslâmların iki türlü fikri olamaz evlâdım, onlar her şeyden evvel İslâmiyeti düşünmeye mecburdurlar. Yalnız biz değil, bütün 'aşâir-i İslâm livâ-yı cihad altına koşmayı cana minnet bilir.

Zabit: Cenabı Hak, artık İslâmların kara günlerini hitama erdirecek... Akvâm-ı İslâmiye arasına tefrika saçarak herbirini, ayrı ayrı mutazarrır edip müstefîd olanlar, Müslümanların bugün gösterdikleri ittihat ve muhâdeneti gördükçe kudurmuş köpekler gibi, başlarını kapıdan kapıya vuruyorlar; fakat her yerden aldıkları cevap, aczlerinin bir parça daha fazla taayyün etmesini teminden başka bir şeye yaramıyor.

Efendi hazretleri; düşman-ı hilafet ve İslâmiyet olan devletler, yakında Allah-ı müntekımin kahrına uğrayacaklardır; Halife Ordusu şarkta Kafkasya hududunu geçtiği gibi, bu tarafta da İngilizleri Suveyş'e doğru sürüp götürmekte... Allah'ın lutf u inâyetiyle düşmanlarımızı kahr u tedmîr edeceğiz.

Şeyh: Allahu yensuru'l-halife [Allah halifeyi muzaffer kılsın]...

Uzaktan tedrîcen yaklaşan boru sesleri.

Zabit: Geliyor, Şeyh Efendi, gece uykularını terk ederek bir an evvel Süveyş'e vâsıl olmak, İngilizlere satvet-i İslâmı göstermek isteyen asker-i cihad geliyor.

Şeyh: Duyuyorum evlâdım; bu sadâ, İslâmın ruh-ı intibâhından çıkıyor. Görüyorum evlâdım; Mısır fatihleri geliyor.

Askerler girer.

Zabit askerlere: Sevgili kardeşler; her yerde olduğu gibi, burada da bizi bekleyen, bizi özleyen âlî kalpler bulduk. Şeyh Efendi hazretleri bütün kabilesiyle Halife Ordusu'na iltihak ediyor.

İleride birleşmek üzre muhtelif yollar takip eden taburlarımız, halife-i İslâmın livâ-yı cihadı altına koşan mücahidîn ile her gün daha ziyade kesb-i kudret u azamet etmektedir.

Süveyş önünde titreye titreye, akıbet-i elîmesini düşünen İngiliz ordusu, yarın karşısına çıkacak mahşer-i İslâmı görünce, devletinin başında kopan kıyameti anlayacaktır.

Mısır'da alem-i hilafete intizâr eden kardeşlerimizi pekçok bekletmemeliyiz.

Büyük padişah Hazreti Orhan'ın oğlu Rumeli'yi bir sal üzerinde nakl ettiği kırk kişi ile zabt etmişti.

Siz ki onun ahfâdısınız, Süveyş'i batırılmış İngiliz zırhlılarından köprüler yaparak geçeceksiniz. Maksada vâsıl oluncaya kadar hiçbir yerde durmayacağız; yakında ehrâmın üzerine çıkarak hurşid-i İslâmın tulû'-ı haşmetini seyredeceğiz...

Şeyhe: Kaletü'n-Nahl'e gitmek üzre bir saate kadar yola çıkmalıyız Şeyh Efendi.

Şeyh: Hazırız evlâdım; maiyyetim efrâdıyla ben, icâb ederse, hendekleri, girdapları vücutlarımızla doldurarak sizi Süveyş'in öbür sahiline geçiririz.

Araplar: Allahu yensuru's-sultan [Allah sultanı muzaffer kılsın]...

Telâşla dört hecîn-süvar gelir.

Şeyh, gelenlere: Siz kimsiniz? Nereden geliyorsunuz?

Birinci hecîn-süvar: Biz Müslimiz, Cehennemden geliyoruz.

Şeyh: Ne demek istiyorsunuz?

İkinci hecîn-süvar: Cehennemden, yahut zebaniler yatağı olan İngiliz ordusundan geliyoruz.

Üçüncü hecîn-süvar: Biz Kabil gibi, kardeş katili yapılmak istenilen bedbahtlarız.

Dördüncü hecîn-süvar: Biz İngiliz ordusu efrâdından fakat halife-i Müslimîn evlâdındanız.

Zabit: Nasıl geldiniz?

Üçüncü: Dindaşlarımızı takip için İngilizlerin verdiği hecînler üzerinde üç gün bilâ-fasıla uçarak geldik; İngilizlerden, yani zulm ü vahşetten kaçarak geldik.

Zabit: Niçin geldiniz?

Birinci: İnsan olduğumuz, Müslüman olduğumuz için; livâ-yı cihad altında fedâ-yı hayat için geldik.

Zabit: İslâmın timsâl-i ittihadı olan bu mukaddes sancak yarın ehrâmlar üzerinden şark ve garba ilka-yı hayret u hürmet ederken siz İslâm uhuvvetinin bir burhan-ı zî-hayatı olarak İngiliz ordusundan getirdiğiniz hecînlerle o muhteşem levhayı tezyîn ediniz!...

Şeyh ve Araplar: Allahu yensuru'l-halife [Allah halifeyi muzaffer kılsın]...

Zabit, hecîn-süvarlara: İngilizler ne yapıyorlar.

Birinci: Mezarlarını...

İkinci: Evet Asya ile Afrika arasında bundan kırk altı sene evvel elleriyle hazırladıkları bir çukurun etrafını tezyin ederek mezar haline koyuyorlar.

Üçüncü: Yaptıkları bu şeylere onlar istihkâm diyor; biz sarsar-ı İslâm önünde yıkılıp gidecek bir sengistân-ı esnâm diyoruz.

Zabit: Kuvvetleri ne kadar?

İkinci: Yüz bin, yahut bin...

Birinci, müstehzi ve müzeyyif: Onların askerini birkaç sınıfa taksim etmek lâzım: Bir kısmı gündelikle çalışan bir nev' ameledir ki tehlikeli zamanlar, pazarlıkta dahil olduğu için harp oyunlarına yanaşmazlar.

İkinci: Bir kısmı hayatına beş lira kıymet takdir ettiği için, o kadar bir maaşla İngiliz ordusuna dahil olmuş insandan ziyade hayvana benzeyen mahluklardır. Bir üçüncü kısım, İngiliz vatanından, niçin harp ettiğinden haberdar olmayarak tâ Hindistan'dan sürüklenip getirilmiş bîçârelerdir; bu üç kısım, ordunun yüzde doksan dokuzunu teşkil eder.

İkinci, müstehziyâne: Muhterem son kısımda ise, büyük Anglo-Sakson ırkına mensup olanlar bulunur ki denizde haşmet-i bahriyelerine halel geleceğinden korktuklarından, karada ise harp etmekten hoşlanmadıklarından Süveyş civarında vukûa gelecek harbin kahramanı, daha doğrusu kurbanı olmak şerefini diğer askerlere bırakmak taraftarıdırlar.

Üçüncü: Bu hesap neticesinde İngiliz ordusunun hakiki kuvveti anlaşılmıştır zannederim.

Zabit: Ordularındaki İslâmlar ne yapıyorlar?

Birinci: Sizden evvel veya sizinle beraber İslâmlığın intikamını almaya hazırlanıyorlar.

Son zamanlarda cebren sevk ettikleri Müslüman askerlerindeki ateş-i intikam, hırs ve havf ile kararmış gözleri önünde parladığı zaman, İngilizler ne yapacaklarını şaşırdılar: Dindaşlarımızdan iki yüzünü kurşuna dizdiler. İki bin kadarını Belçika hükümetinin mezarı olan Almanya hududuna gönderdiler; elân elinde İngiliz silahı taşıyan, kalbinden halifenin zafer ve muvaffakiyeti duası taşan dört bin İslâm, ya bu tarafa gelmek, yahut ellerindeki silahlarla İngiliz kalb-i nahvetini delmek için fırsat bekliyorlar.

Zabit: İngilizler harbin neticesi hakkında ne düşünüyorlar?

Üçüncü: Düşündüklerini bilmiyorum; fakat günden güne ye's u nevmîdîye düştüklerini görüyorum.

İkinci: Kumandanları istediği kuvvetin gönderilmediğinden,

Birinci: Zabitler efrâdın ifâ-yı vazifedeki kayıtsızlığından şikâyet ediyorlar.

Dördüncü: Kumandanlar nazarında zabitler câhil,

Üçüncü: Zabitler nazarında kumandanlar nâ-ehil...

İkinci: Ne insanlar arasında ittihat, ne vicdanlar arasında irtibat var.

Birinci: Ne düşündüklerini soruyordunuz; bunlardan neticeyi çıkarabilirsiniz.

Zabit: Sahilin muhafazasına memur olanlar ne halde?

İkinci: Bu taraftakiler, Osmanlı ordusunun ihtimal-i taarruzu karşısında, önüne daha fazla istihkâm yapmakla beraber karşı sahile firarı temin için ihtiyat sefineleri hazırlatıyorlar; karşı sahildekilerin bir gözü bu tarafta; bir gözü de Şeyh Senusî hazretlerinin mücahid-i İslâmiyet olan ordusunun geleceği tarafta, akıbet-i siyahını tarassud ediyor.

Birinci: Her iki sahilde sıkıştırılacak İngiliz askerleri, mukabil tarafa firara teşebbüs ettikleri zaman, Süveyş'in ortasında bedbaht ve budala kafalarını birbirine çarpacak ve belki o zaman ayılacaklardır.

İkinci: O zaman Afrika ve Asya kıtalarını ayırmak için kazdıkları çukur İngiliz ceset ve kemiklerine bir makber ve bu iki kıta İslâmlarına bir şahrâh-ı zafer olacaktır.

Şeyh, bir heyecan-ı dindârâne ile: "Nasrun minellâhi ve fethun karîb" [Nusret/zafer Allah'tandır ve fetih yakındır, Saf, 61/13]... Evlâtlar! İ'lâ-yı kelimetullah için, muhafaza-i din-i İslâm için, aktâr-ı cihana hakim olduğunu zan eden İngiltere kralı, Hindistan imparatorunun, üstünde bulunduğu taht-ı mütezelzil ile hazreti halifenin üç yüz milyon İslâm omuzu üzerinde bulunan sedir-i kudret u azameti arasındaki fark-ı azîmi göstermek için cihada gidiyoruz.

Birinci hecîn-süvar: İslâmları zor ile harbe sevk eden, kardeşleri birbirine öldürten zâlim ocağı yıkmaya, dindaşlarımıza imdada gidiyoruz.

Zabit: Askerler, din kardeşleri, Asya ve Afrika arasına girmek, âlem-i İslâmı ikiye ayırmak isteyen İngilizleri bu mukaddes İslâm muhitinden kovmak zamanı geldi.

İslâmların başına bir belâ kesilmiş olan İngiliz ihtirasını boğmak, İslâmlar için bir istikbâl-i şân-alûd hazırlamak için hareket eden Halife Ordusu'na mensup olduğunuzu unutmayınız!

Önde şan u zafer, arkada lanet u nefrîn var; ecdâd ve ahfâd sizin teşkil ettiğiniz levha-i garrâya hayran ve hürmetkâr bakıyor.

Kardeşler! Büyük padişah Sultan Selim'in ittihad-ı İslâmı temin maksadıyla zapt ettiği yere girmek şerefi size nasip olacak.

PERDE: 5

Süveyş'e karîb, İngiliz karargâhı

Birinci ve İkinci İngiliz zabiti.

Birinci zabit: Satvet ve azameti dünyalara sığmayan İngiltere'nin bu harpte ihrâz ettiği mevki bugünkü gibi mi olmalıydı?

Şimdiye kadar gemilerimiz ebhâr-ı âlemde rakipsiz kalmalı, ordularımız böyle para ile gelen askerle değil, aşk-ı vatan ve milliyetle hareket eden İngilizlerle dolmalıydı!..

İkinci zabit: Almanya'nın karalardan taşarak denizlere yüklenen azamet ve şevketi İngiltere sahillerini tehlikeye koyduğu, nüfuz-ı devleti tezelzüle uğratmaya başladığı vakit, Londra'dan Avrupa barut depolarına atılan kıvılcım, her şeyden evvel İngiliz gözleri önündeki perde-i gafleti yaktı; bugün hakikatin müthiş çehresini havf u hayretle seyr edip duruyoruz.

Birinci zabit: Denizlerin hâkimi zan ettiğimiz zırhlılar, düşmanlarını sath-ı diyarda ararken, ya altında yahut üstünde buluyor.

İkinci zabit: Düşman filolarının açık denizlerde değil, limanlarda bile barınmasına müsaade etmeyecek zan edilen kūdret-i bahriyemiz, Alman tahte'l-bahirlerinin mütevazi fakat, kat'î hücumları karşısında mevki-i muhteşemini kayb etti.

Altı yüz kale-i seyyârın muhafaza ettiği sahillerimiz Alman fedakârlığının, Alman kahramanlığının bir tecellîgâhı olmaktan kurtulamıyor. Muazzam İngiltere'nin başlı başına bir âlem-i saltanat olan adası, Almanların dest-i hârikalarıyla atılan torpillerle muhât u mahsur... Kendi sahillerimiz kendi vapurlarımız için hem maktel, hem mezar oluyor.

Birinci zabit: Buradaki vaziyetimize ne diyelim? Gittikçe büyüyüp yükselen bir dalga ortasında bulunuyoruz; bakalım, nerelere kadar sürüklenip gideceğiz?..

İslâmlar, her gün mütezâyid bir surette yekdiğerine takarrub ederek halifenin livâ-yı cihadı altında toplanıyorlar. Her tarafımız müctemi' veya müteferrik Halife Ordusu'na mensup efrâd ile doluyor.

Hükümetimizin İslâm askerlerinde bile gittikçe daha ziyade tezahür etmeye başlayan bir asabiyet var.

İkinci: İslâmlardaki galeyan yalnız bizim bulunduğumuz muhite münhasır olsaydı hükümet için o kadar müşkilât tevlîd etmezdi; işin fenalığı âlem-i İslâmın heyecan-ı fevkalâdesinde...

Afrika'da Şeyh Senusî, bütün erkân ve tevabi'iyle Mısır'a doğru yürüyormuş; Süveyş'in muhafazasına memur olan asker buradan hücum edecek kuvvete mi mukabele edecek, Afrika'dan kopup gelen bu tufan-ı siyahtan mı muhafaza-i nefse çalışacak?...

Birinci zabit: Bütün ümitler ilân edilen cihad-ı mukaddes önünde mahv olup gidiyor.

İkinci: Bizim taburdaki İslâmlar cihad ilânından haberdar görünmüyorlar.

Birinci: Daha doğrusu görünmek istemiyorlar; eminim ki âlem-i İslâmı yıldırım gibi dolaşan bu haber, bulunduğumuz bu ıssız çölü de ziyaret etmiştir.

İkinci: Fransızlar Paris önünde taht u pâyıtahtlarını muhafazaya çalışırken, bu yıldırımın Cezair ve Fas'ta vücuda getirdiği isyan yangınını da söndürmeye uğraşıyorlar.

Bütün Müslümanlar ateşe atılmak için halifenin emrini bekliyorlarmış.

Birinci: Fransa baş kumandanı, Almanlar üzerine silah atmadıkları için beş yüz İslâm askerini kurşuna dizdirmiş.

İkinci: Bu ceza, kalanların hakiki Fransız askeri olmasını temin etmiş mi acaba?

Birinci: Ne gezer; onlar "öldürdüğümüz vakit gazi, ölürsek şehit olacağız. Fakat İslâma ve onun müttefikine kurşun atarsak Cehennemlik oluruz" diyorlarmış.

İkinci: Bizim askerlerin cihad ilânını duymaması için ne yapılmak lâzımsa yapmalı!

Birinci: Askerin duymaması mı? Onlar bizden evvel duymuşlardır, işte sana delîli: Bir haftadan beri meydandan kayıp olan hecîn-süvarlardan Hüseyin, Fazlı, Muhammedü'l-Âkil, Kemâleddin nerede?.. Hiç şüphe et-

mem ki onlar yalnız bizden kaçmadılar, fazla olarak Osmanlı ordusuna da iltihak ettiler.

İkinci: O halde biz ne yapacağız? Buradaki kuvvetimiz onlardan ibaret... İngiliz olarak ancak bin kişi var.

Birinci: Biz ne yapacağız? Benim de düşündüğüm, daha doğrusu düşünmek isteyip muvaffak olamadığım şey de bu ya... Biz ne yapacağız?...

İkinci: Ah! Denizcilik ne kadar iyidir... İnsan böyle kum çöllerinde bunalmak mecburiyetinde kalmadığı gibi, fedakârlığı aldığı para ile ölçen, âlî bir gayeye hizmet etmediği için gâlibiyet ve mağlubiyeti yalnız kendi hayatı ve menfaati hesabına düşünen ve nihayet halifenin emrini duyunca, ne parayı, ne de yaşamayı düşünmeyen, askerlere muhtaç olmaz.

Birinci: Evet, ne yapalım ki İngiliz zırhlılarını kum diyarlarında yürütmek kâbil olmuyor.

İkinci: Bir çare bulup bu müşkil mevkiden kurtulmalı...

Birinci: Son çareye tevessül ettik; Taks ile Tomson'u Şeyhü'ş-şüyûh ulemâ-yı İslâmdan buraların en ziyade sahib-i nufüzu olan Ahmed el-Ârifîn'in nezdine murahhas gönderdim; ondan vaad-ı muavenet alabilirsek, hem askerinden, hem de bizimkiler üzerinde icra edeceği tesirden istifade ederiz.

İkinci: İslâm nazarında bu kadar hürmet kazanmış bir adamın halifeye mukabil bize hizmet edeceğini hiç de zan etmiyorum.

Birinci: Ben de zan ediyor değilim; fakat muvaffakiyetimizi temin edecek en ehemmiyetsiz vesâite, şüpheli de olsa, müracaat etmek mecburiyetindeyiz.

İkinci: Ne yapmalı, ne yapmalı?

Şeyhi ziyaret eden iki murahhas girerler.

Birinci zabit: Hah!.. Şimdi ne yapıldığını anlarız, ne yapılacağını sonra düşünürüz.

Gelenlere: Ne oldu, gördünüz, görüştünüz mü?

Birinci murahhas: Evet... Gördük, yalnız Şeyh'i değil, İslâmlığın simâ-yı ittihadını da gördük.

İkinci murahhas: Şeyh'le görüşürken karar-ı kat'îsini vermiş bir adam karşısında bulunduğumuzu anlamak hiç de güç değildi.

Birinci murahhas: Ben harbe bizim sebep olmadığımızdan, İngiltere'nin İslâm dostluğundan, Şeyh bize muavenet ederse mensup olduğu Arap kavmine fevkalâde hizmet etmiş olacağından bahs ettim... Olmadı...

İkinci murahhas: Ben Camiü'l-Ezher'de iki ay tedrisâtta bulunmasına mukabil yirmi bin lira vereceğimizi söyledim... Olmadı...

Birinci murahhas: Nihayet aşiretinin müzayakada olduğunu söyleyerek bize maaş ile asker vermesini teklif ettim... Olmadı...

Birinci zabit: Ne cevap verdi?

Birinci murahhas: Onlar Müslümanmış, aralarında tefrika yokmuş, Türkler onların kardeşi imiş, Arap vicdanı İngiliz vicdanı gibi para ile satılmazmış...

İkinci murahhas: Bütün bunlar öyle kat'î bir lisanla söylendi ki neticenin, ibtidâsından anlaşılmaması ihtimali yoktu.

Birinci murahhas: Şeyh bizi sükûn ile dinler gibi görünürken, etrafında bulunanlar asabileşmeye başladılar; hiç de hürmetkârâne olmayan sözlere muhatap oluyorduk.

İkinci murahhas: Bir Arap dayanamadı, bize "buradan gidin, bizi ifsâda çalışmayın" diye bağırdı.

Birinci murahhas: Şeyh'in de tahammülü tükeniyor gibiydi; bizi misafir addettiği için hürmete mecbur olduğunu söyledi, ve "beni Camiü'l-Ezher'e çağırıyordunuz, Halife Ordusu'yla beraber gelirim", dedi.

İkinci murahhas: Artık bizim için yapılacak şey kalmamıştı; geldik.

Birinci zabit: Bir zamanlar her yerde mazhar-ı hürmet olan İngiliz teklifleri bu harp başladığından beri hep böyle red edilip duruyor.

İkinci zabit: Nasıl hal edeceğini düşündüğümüz meselenin meçhulleri gittikçe azalıyor.

Birinci murahhas: Bir haftadan beri burada ne var ne yok?

İkinci zabit: Her şey var, hiçbir şey yok...

Birinci zabit: Dört hecîn-süvar, Osmanlı ordusuna iltihak etmek üzre firar etti; bu az bir şey değil...

İkinci zabit: Sizin gittiğinizden beri, ne Mısır'dan ne de Avrupa sahne-i harbinden bir haber gelmedi; buradaki askerimiz eski halini muhafaza ediyor; binaenaleyh bir şey yok.

Birinci murahhas: Askerden emin misiniz?

Birinci zabit: Ben emin değilim.

İkinci zabit: Ben itimat etmiyorum.

İkinci murahhas: Cihad haberini aldılar mı?

Birinci zabit: Zan ederim...

Bir çavuş gelir.

Çavuş: Osmanlı askerleri, yanlarında birçok Arap bulunduğu halde bu tarafa geliyorlar.

İkinci zabit: İşte bu eksikti.

Birinci zabit: Buradan ne kadar mesafede bulunuyorlar.

Çavuş: Yirmi kilometre...

Birinci zabit: Hazır ol borusu çaldırınız.

Murahhaslar ve çavuş çıkar.

İkinci zabit: Bence bu harp yalnız harp etmek için olacak. Muvaffakiyet ihtimali olmadan muharebeye girmek ya böyle mecburiyetle yahut cinnetle yapılır; ne kadar mevcudumuz var?

Birinci zabit: İslâm Hindularla beraber beş bin.

Çavuş gelir.

Çavuş: İslâm askerleri ileri gitmekten imtinâ' ediyorlar; "biz bir yere gitmeyiz, biz dindaşlarımıza silah atmayız", diyorlar.

İkinci zabit, birinciye: Şimdi hakiki askerimiz ne kadar kaldı?

Birinci zabit: Ancak bin kişi...

İkinci zabit: Buna bir çare bulmalı!...

Birinci zabit, çavuşa: Hindu zabitini çağırınız!

Çavuş çıkar.

İkinci zabit: Bu ihtiyatsızlık yapılır mıydı? İslâm efrâdı İslâm üzerine gönderilir miydi?

Birinci zabit: Şimdi münakaşa zamanında değiliz, işin çaresine bakmalı...

Hindu zabiti gelir.

Birinci zabit, Hinduya: Düşman askeri yirmi kilometre yaklaşmış, onları buradan on kilometre ileride tevkif etmek lâzım, askerlerinizi alıp ilerleyiniz!..

Hindu: Ne yapmak için?

Birinci zabit: Düşmanlarla harp etmek için...

Hindu: Sizin düşman dediklerinizi bizim din kardeşlerimizdir.

Birinci zabit: Burada hükümdarınızın emrini icraya mecbur olduğunuzu unutmayınız.

Hindu: Biz Allah'ın, halifenin emr ettiği yerde hükümdar emri dinlemeyiz.

Birinci zabit: Maiyyetine hitap eden bir asker sıfatıyla emr ediyorum; ileri gideceksiniz!

Hindu: İleri, ancak kardeşlerimizle birleşmek için gideriz; Beytullâh'ın nekhet-i mukaddesi duyulan bu yerlerde İslâmları birbirine boğduramazsınız.

İkinci zabit, Hinduya: Buraya gelirken, istirahat için gelmediğinizi elbette bilirdiniz.

Hindu: Benim bildiğim bir şey varsa, zavallı Hintlilerin, ihtiyarlarıyla gelmedikleridir.

Birinci zabit: Sizi kurşuna dizdiririm.

Hindu: O zaman maiyyetimde bulunan askerlerin sizi parça parça edeceklerine şüphe etmeyiniz!

Birinci zabit: Buna cüret edecekleri de aynı cezaya dûçar ederim;

Hindu: Bunu yapabilmek için, ya dridnotlarınızı buraya, yahut bu askerleri kendi ihtiyarlarıyla dridnotlarınız yanına götürmeniz lâzım... Bilirsiniz ki biz sizden kalabalığız.

İkinci zabit, Hinduya: Dünkü silah arkadaşlarınızla bugün kavga etmenin ne iğrenç bir şey olduğunu düşünmüyor musunuz?

Hindu: Görüyorsunuz ki biz sizden bir şey istemiyoruz; yalnız siz bizden İslâm kanı istemeyiniz. Biliriz ki o dökülecek kan kendi vücudumuzdan akmış olacaktır; fakat siz mecbur ederseniz, kanlarınız gelecek İslâmlar hesabına akıtılır.

Birinci zabit: Ne yapmak istiyorsunuz?

Hindu: İslâmlığın büyük bir ulüvv-i cenâbını göstermek istiyoruz: Buradan Halife Ordusu'na iltihak etmek üzre giderken size hiçbir şey yapmayacağız; eğer silah istimâl ederseniz mukabele görürsünüz ki bu sizin için pek de hayırlı olmaz.

Birinci zabit: Son sözünüz bu muydu?

Hindu: Evet!

Birincinin işareti üzerine ikinci zabit çıkar.

Birinci zabit: Buradan bir yere gidemeyeceksiniz.

Hindu: Bizim için ikisi de bir: Biz kardeşlerimizi istikbâl edemezsek onlar bizi ziyaret, sizi de dûçar-ı felâket ederler.

Birinci zabit: Biz onlarla da, sizinle de harp edeceğiz.

Hindu: Bu, sizin bileceğiniz şeydir.

Dışarıdan kılıç, tüfenk, tabanca sesleri işitilir.

Birinci zabit: İşitiyorsunuz â; bu gürültü, İngiliz askerlerinin âsîleri te'dîb etmeğe başladığını gösteriyor.

Hindu: Sefil herif! Zabitsiz askere kahpece hücum ederek maksadına vâsıl olmak istiyorsun; fakat muvaffak olamayacaksınız.

Şiddetle çıkar.

Birinci zabit, kendi kendine: Ben de askerin başına geçerek evvelâ Hindulardan kurtulmak çaresine bakmalıyım.

Birinci zabit de çıkar.

Dışarıda müsâra'a gittikçe şiddetlenir, tüfenk, kılıç, tabanca sesleri ziyadeleşir; uzaklardan boru sesleri gelir, gittikçe yaklaşır, yaklaşır, yaklaşır. Hindular Halife Ordusu geliyor diye mesrûrâne, İngilizler düşman yetişmeden Hinduların işi bitmeli diye mezbûhâne bağırırlar; Allah Allah sadâları ile halife askeri yetişir. Tedrîcen hafifleyen gürültüyü müteakip

Hintli askerlerle Osmanlı askerleri, Şeyh ve tevâbi'i, dört hecîn-süvar gelirler.

Hindu: Birleşmek isteyen İslâmların arasına şeytanlar bile giremez.

Araplar şükran ve mehmedete taalluk eden sözler söylerler.

Şeyh: Ruh-ı Peygamber'i şâd ettiniz evlâtlarım. Halifenin sancağı zulm ü vahşete galebe etti; âlem anlasın ki; nur-ı hilafet merkez-i saltanattan Hindistan'a kadar giderek oralardaki İslâm kalplerini de tenvîr ediyor.

Zabit: Bize kumandanımız "dostlarınız için nur, düşmanlarınız için ateş olunuz" demişti. İşte gittikçe büyüyen Halife Ordusu müstehak olanları cenâh-ı azameti, düşmanları da bugün olduğu, yarın olacağı gibi pây-ı tahrîbi altına alarak onlar için nur, bunlar için de ateş olup ilerliyor. İşte, o ateşle İngiliz askerlerinden bir kısmı yandı.

Şeyh: İleride daha muzlim ufuklar, hilâl-i hilafetle tenvîr edilmeyen karanlık geceler var.

Zabit: Muzlim ufukları kılıçlarımızdan çıkacak yıldırımlarla, karanlık geceleri şaşaa-i galibiyetimizle tenvîr edeceğiz...

Hindu: Mısır yolunu, yanan İngiliz zırhlılarının kıvılcımları aydınlatsın.

Zabit: Biz Mısır'ı, İngiliz bayraklarını yakarak yapacağımız şehrâyîn ile aydınlatacağız.

Şeyh: Allah bizi bu saadetlere bir an evvel mazhar etsin evlâtlarım.

Zabit: Edecek Şeyh Efendi; Allah kendini tanıyanlara, o emrini icra yolunda fedâ-yı hayata karar verenlere elbette yardım edecektir. Kardeşlerim! Orada İngiliz tarafından ziyaretine mâni olunmakta olan merkad-i Peygamber'den, Beyt-i muazzamdan yükselen sadâ-yı mânevî "ileri gidiniz İslâmlar" diyor; burada dört yüz sene evvel yine ittihad-ı İslâm için yapılan harbi yine şanlı bir muzafferiyetle tetvîc eden Yavuz Sultan Selim'in sadâ-yı azimkârı, ileri, diye bağırıyor; bastığınız yerlerden Mısır fâtihleri bir kerre daha geçmişlerdi; biz ecdâdın isr-i azametini takip ederek Hükümet-i Osmaniyenin satvetini temin, ittihad-ı İslâmın binayı azametini tesis edeceğiz.

Şeyh: Yıkılmak istenilen bina-yı hilafeti tarsîn edeceğiz.

Hecîn-süvâr: Biz hecînlerimizle size rehberlik ederiz.

Şeyh: Allah'ın zafer ve nusreti bizimle beraberdir. Evlâtlar, ileri...

Zabit: Mısır'daki dindaşların sadâ-yı daveti buralarda daha yakından duyuluyor;

Haydi askerler, haydi dindaşlar haydi halife ordusu efrâdı, İslâm'ın ikbâl-i müşa'şa'ı ileride ileri, dâima ileri....

• • •

Bursa gençliğinin bir kısım münevveri tarafından vaz'-ı sahne edilmek üzre altı ay evvel yazılan bu eserin sahne-i matbuata çıkmak için ne niyeti, ne de ehliyeti yoktu. Temsilde hazır bulunanlar tab' edilmesini istediler; ben de hayali kalmaktansa, gölgesi kalmasını muvafık gördüm.

21 Haziran sene 1331

Muhyiddin Baha

EK

EK 1

EN-NASİHATU'Ş-ŞER'İYYE Lİ'L-KABÂİLİ'L-YEMENİYYE

ŞEYH BİLAL ABÎD (UBEYD ?) EL-YEMENÎ

HAZIRLAYAN:
NERGİZ YILMAZ

Mısır'da Câmi-i Ezher'de tahsil-i ulûm ile meşgul olan Yemen zâdegânıyla sâir talebe-i ulûm efendilerin hususiyle Yemen kıta-i vesî'asında münteşir olan Tarikat-ı Mürganiye reisi Tihame sâdâtından Şeyh Bilal Abîd [Ubeyd ?] el-Yemenî hazretlerinin imamü'l-müslimin ve halife-i Seyyidü'l-mürselîn hazretlerine karşı ref'-i livâ-yı isyan eden kabâil-i Yemâniyeye hitaben bi'l-icma ve'l-ittifak tertib ve iki bin nüshasını ahîren hıtta-i Yemâniyeye neşr u tamîm ettikleri *en-Nasihatu'ş-Şer'iyye li'l-Kabâili'l-Yemeniyye* serlevhalı imzalı nüsha-i matbuanın meâlen tercümesidir:

Yemen kıtasında ser-zede-i zuhur olup bugün "dâu'l-'udâl" gibi vücud-ı vâhide-i İslâmiyenin bir uzvuna isabetle azâ-yı sâiresini dahi rencide ve muzdarip eden maraz-ı mühlik-i şûriş u fesad emin olunuz ki mü-

tefekkirîn-i erbâb-ı imanı pek derin, pek acı bir his ile düşündürüyor. Onlar, o mütefekkirîn yakînen müşahede ediyorlar ki: O feyvâ-yı vesî'-i İslâmda o kitle-i mübeccele-i İslâmiye arasında böyle nifâk u şikâkın vukûu ve menba-i din ü ahkâm olan imamü'l-müslimîn ve sultanü'l-Arab ve'l-Acem Sultan Mehmed Han-ı Hâmis hazretlerine karşı bu gibi 'alâim-i isyan ve 'adem-i itaatin zuhuru, me'âşir-i İslâmiyeyi teştît ve tefrîke çalışan ağyârın teşvikât-ı menâfi'-perestânesinden başka bir şey değildir.

Bu cihetten bizler yani zîrde vâzı'ü'l-imza olan tâlibîn-i ilm-i şerif-i Yemaniyeye farz oldur ki: Yemen'deki 'aşâir ve kabâilimize âbâ vü ihvânımıza nesâyih-i şer'iye ile hizmet-i hasenede bulunup tarîk-i hakk u savâba âcizâne davet edelim. Malum-ı me'âşir-i İslâmiyemizdir ki Zât-ı ecell ü a'lâ Kur'an-ı Kerim'inde "Allah'a itaat ediniz, Resûl'e ve sizden olan ulü'l-emre itaat ediniz" [Nisa, 4/59] ve "Kimin sözü, Allah'a davet eden, amel-i sâlih işleyen ve 'ben Müslümanlardanım' diyenden daha güzeldir" [Fussılet, 41/33] ve "Toptan Allah'ın ipine sımsıkı sarılın" [Âl-i İmran, 3/103] ve "Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine icabet edin" [Ahkâf, 46/31] gibi [âyetlerle] din-i mübînine, sıyânet-i şe'âir-i müslimîne davet buyuruyor.

Bu ecilden deriz ki değil şakk-ı livâ-yı itaat etmek hatta cümleniz yed-i vâhide inkılâb edip o dest-i tevhid ü ittihadı da imamü'l-müslimîn ve emirü'l-müminîn Sultan Mehmed Han-ı Hâmis hazretlerine uzatarak 'arş-ı a'tâb-ı hilafet-i uzmâ etrafında tohum-ı nifâk u şikâk ekenlerin ve bulanık suda balık avlamağa mütesaddî olan a'dânın def'-i şerrine bezl-i can u istitâ'at edesiniz.

Bugün şüphesizdir ki Devlet-i kaviyyetü'ş-şekîme-i Osmaniye'miz Yemen'deki ateş-i fitneyi en küçük bir himmetle itfâya muktedirdir. Ancak hakkınızda ibzâl-i zülâl-i rahm u şefkat eylemektedir. Nitekim bi'l-cümle tebea-i zîr-destân-ı hümayunları hususiyle bilâd-ı Arab sükkânı her zaman o cûybâr-ı eltâf u inayetten hisse-mend-i şükran u saadet olmaktadır.

Binaenaleyh bizim gibi muhlis ve müşfik evladlarınızın, kardaşlarınızın nesâyih-i şer'iyesini dinlemez, vadi-i bâğy u tuğyanda inat ve istimrâr ederseniz bundan, bu nâ-becâ mu'ânedenizden dolayı kimseyi levm ü takbih etmeyip ancak kendi nefsinizi ta'yîb ediniz. Ve biliniz ki sefk-i dimâ-yı müslimîne, katl-i nüfûsa, ziyâ'-i emvâle, kadınların dul, çocukların yetim kalmalarına siz sebep oluyorsunuz. Ve biliniz ki huzur-ı Ahkemü'l-hâkimîn'de bundan, bu dökülen kanlardan, yıkılan hanümânlardan, ye-

tim ve bîkes kalan sıbyan ve nisvândan dolayı siz mesul olacaksınız. Ey Yemen'de ikamet eden peder ve biraderlerimiz! Ey muhterem kabâil! Tahattur etmez misiniz ki; Sultan-ı enbiya aleyhi ekmelü't-tehâyâ efendimiz hazretleri "İman Yemen['de]dir, hikmet Yemenlidir"[1] kavl-i celili ile bizi medh ü senâ buyuruyor. O halde bize ve peder-i muhteremlerimize ar değil midir ki; sadr-ı İslâmda en evvel bu din-i celilin nasîr ve zahîri biz Yemenliler iken kurûn-ı ahîrede bunun aksiyle mat'ûn olalım.

Hususiyle her tarafta şerr ü fesadın çoğaldığı ve ahlâk-ı umumiyeye zaaf u fesad târi olduğu ve ecânibin bizi her cihetten ihâta ettikleri bir zamanda memdûh-ı Muhammedî olmaktan ibâ vü istinkâf eyleyip hâib u hâsir kalmak bizim için ar değil midir?

Binaenaleyh ulemâ-yı Yemaniyeden niyaz ve istirham eyleriz ki bu nasihatname-i şer'iyemizi aktâr-ı Yemâniyede neşr u tamîm ile cühelâyı irşâd ve bağy u isyanı sükûn ve itaate tebdile bezl-i makdûr ve ictihad ederek inkıyâd-kerde-i ferman-ı "etî'ullâh..." [Allah'a itaat ediniz, Resûl'e ve sizden olan ulü'l-emre itaat ediniz, Nisa, 4/59] olsunlar.

Ve minellâhi't-tevfîk.

Sırat-ı Müstakim, VI/131, 8 Rebiulevvel 1329/24 Şubat 1326, s. 8-9.

Aynı tercüme aynı başlıkla *Tanin*'de de neşredilmiştir; nu. 901, 22 Şubat 1326/7 Mart 1911/6 Rebiülevvel 1329, s. 1-2.

• • • • • •

1 Buharî, Megazî, 74; Menakıb, 1; Müslim, İman, 82.

EK 2

İSLÂMİYET VE HİLAFET VE MEŞİHAT-I İSLÂMİYE

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ [YAZIR]

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

Mizan gazetesinin 76 numaralı nüshasında "Şeyhülislâm Meclis-i Mebusan'a gelmeli mi gelmemeli mi?" unvanlı bir bend görüldü. Şeyhülislâmın kabine erkânından olamayacağı ve yalnız halife vekili ve cemaat-ı İslâmiye reisi bulunduğu cihetle kabinede muvakkaten yani mehâkim-i şer'iyeden umûr-ı kaza alınarak büsbütün Adliye Nezareti'ne tevdi ve daire-i Meşihat'ın muamelat-ı hükümetten el çektirileceği zamana kadar dahil olabileceği ve binaenaleyh Meclis-i Mebusan'a gelmemesi lüzumu ityân olunmuş idi.

Mütalaa-yı mezküre, hükümet-i Osmaniye şekl-i meşrutiyete girmekle adeta hükümet-i İslâmiye olmaktan çıkmış olacağını ve bu suretle İslâmiyetin medeniyet-i cedide ve usûl-i meşrutiyet ile imtizac edemiyeceğini ihsas eyliyor ve hilafet ve Meşihat-ı İslâmiyeyi adeta bir reis-i ruhanî

telakki ettiriyor. Bu da vükelâ-yı meşrutiyete bir aded-i mahsus lüzumuna kâil oluyor demekti.

Evvelâ İslâmiyet rahbaniyet esasına müstenit olan riyaset-i ruhaniyeyi hiçbir vakit kabul etmemiştir. Çünkü ahkâm-ı şer'iyesinde ruhaniyete dair bir meselesi yoktur. İslâmiyette ruhanî denecek bir şey varsa ilim ve marifettir. Ulemasına erbab-ı maarif olmaktan başka bir sıfat vermez. Ruhaniyet, ibadâtın hissiyat-ı ruhaniye ve vicdaniyeden ibaret olması itikad-ı esasiyesine mübteni bir felsefenin icap eylediği bir şeydir ki buna nazaran iştigalât-ı maddiyeden hiçbiri ibadet olamaz. Meselâ haramdan ictinab için vasıta-i meşruasıyla kesb-i maişet etmek ibadet telakki edilmez. Dünya umûrundan hiçbirinde mesûbât-ı uhreviye gözetilmez. Binaenaleyh ruhaniyet esasına zâhib olanlar ibadetle meşgul olmak isteyince târik-i dünyalığa mecbur olur.

Bir de ruhaniyet esasında felsefe-i hulûl mevcut bulunduğu cihetle rüesa-yı ruhaniye mukaddeslik, lâ-yuhtîlik ile tavsif olunarak bir kudret-i fevka'l-beşer ile telakki edildiğinden keyfiyet-i ihtiramda başka bir renk mevcut bulunur.

Ahkâm-ı İslâmiyeye nazaran Nasraniyetteki rahbaniyet bile "Bid'at olarak ihdas ettikleri rahbaniyet" [Hadid, 57/27] delâletiyle mübtedi'ât-ı ahîreden olduğu gibi "Rahbaniyete hakkıyla riayet etmediler" [aynı âyet] müfâdınca maksad-ı ibtida'a hizmet edememiş ve hakikatta medeniyetin terakkisiyle umûr-ı siyasiyeden el çektirilmeye lüzum görülmüş idi. Bunun içindir ki Avrupa'da yazılmış hukuk-ı siyasiye kitaplarının bir bahsini de ruhaniyetin cismaniyetten tefrîki meselesi işgal eylemiştir. Çünkü mesele mizac-ı İslâmîden sarf-ı nazarla mütalaa olunmuştur.

Halbuki İslâmiyet ruhaniyet felsefesini kökünden yıkarak "lâ rahbaniyyete fi'l-İslâm" [İslâmda rahbaniyet yoktur] nassına ibtinâen edyanın siyasiyata iştirakine mani ahvalin başlıcası olan esaslara set çektiği sırada rahbaniyeti de ref' etmiş ve hasâis-i ictimaiyeyi min külli'l-vücûh tarsîn ederek mükellefiyet-i beşeriyeyi yeknesak tanzim ve müsavatı tahkim eylemiştir.

Din-i fıtrî olan İslâmiyetin ahkâm-ı esasiyesi bir âlem-i medeniyette zaruriyyu't-tatbik demek olduğundan bugün medeniyet din-i İslâmı isminden başka bir suretle tatbik ediyor. Ve ne çare ki din olmak üzre tutmuyor. İslâmiyetin ibadâtında bile ruhaniyet esası yoktur. Yalnız kavâid-i iman ve itikadatta ilim ve marifet esası vardır. Fakat imanın taalluk ettiği mü'menün bihler maddîdir. Namazlar, oruçlar, zekâtlar, haclar, ibâdulla-

ha hizmetler muamelat-ı beşeriyede hill u hürmeti tefrîk, adl ü müsavatı tatbik, tahsil-i ilm u marifete sa'y, teşmil-i merhamet ve insaniyete gayret, mehafetullah icabâtını temamî-i tatbik hep maddî[dir] denebilir.

Felsefe ve mukayese-i edyan kitaplarında görülür ki ruhaniyyûn, İslâmiyeti ibadâtı maddî olarak icra etmekle ittiham etmek ister. Ve filhakika kadrini takdir eyler.

İslâmiyette ruhu kabul etmek ruhaniyeti kabul etmek demek değildir. Ruhun madde veya maddî olmadığı sabit bile değildir.

Cuma, bayram ve hac gibi şe'âir-i İslâmdan olan ibadât-ı ictimaiye de halkın tenvir-i efkârıyla intibah ve itti'âzına ve dünya ve ahiretten haberdar olmasına ve bunun ise vahdet-i İslâmiyeyi haleldar eylememesine ehemmiyet-i azîme vererek hutbelerde bir nokta-i siyasiye gözetmiş ve tayin-i hatîbi izn-i halifeye ta'lik etmiştir ki bu da ruhaniyetten ziyade cismaniyete matuf bulunmuştur. İslâmiyet muamelat-ı beşeriye ve hukuk-ı ictimaiyenin temin-i intizamıyla âlem-i insaniyetin mevadd-ı fesaddan tasfiyesine ve vezaif-i diniye ve uhreviyenin hüsn-i tevziiyle maksad-ı aksâ-yı saadete doğru terakkisine, velhasıl hukukullah ve hukuk-ı ibâdın temamî-i muhafazasına mevzu olan ahkâm-ı umumiyesini tatbik ve muamelat ve ukûbat namları altında icmal edilen kavanîn-i siyasiye ve hukukiye ve cezaiye ve ictimaiye ve sâireden ibaret bulunan ahkâm-ı şer'iyenin icrasını deruhte edecek bir kuvve-i icraiye lüzumunu emr eder ve ona da imam ve halife unvanını verir.

Halife bir taraftan kendisine biat eden ümmetin vekâletini diğer taraftan kendisinin de efrad-ı tebea gibi tebeiyyet ve tatbike memur ve mecbur olduğu kanunun vâzı' ve şâri'inin hasbe'l-icra niyabetini haiz bulunur. Ve hiçbir vakit re'y-i müstebiddiyle o kanunu tecavüz edemez. Ederse hakimiyet-i millet hükmünü icra eyler. Binaenaleyh İslâmiyetteki hilafet kanun-ı şer'in kuvve-i icraiye riyasetinden başka bir şey olmadığı cihetle riyaset-i ruhaniyeye müşabeheti yoktur. Hilafet bir hükümet-i meşruta-i İslâmiye reisi demektir. Bunun için memâlik-i ecnebiyede bulunan müslümanlara velâyeti yoktur. Fakat müslümanlar mânevî bir hiss-i merbutiyet duyarlar. Tagallüb ve tasallut mânasını mütezammın olan saltanat meâl itibariyle istibdadı müştemil olduğundan artık devr-i hürriyette bazı evhâmın lafzını meşrutiyete nâmülâyim gördüğü hilafet mânasını icabât-ı meşrutiyet tanımak zaruridir. Kanun-ı Esasi-i İslâmın müsellem ve mukarrer olan adl ü müsavatı icabınca tebeadaki ihtilaf-ı milel ü edyan bu esasa hiç mânia teşkil edemez. Zira onların bir hükümet-i

meşrûta hükümdarına olan vaziyetleri tebeddül etmiş olmaz. Padişah, imparator, kral isimlerinin bir millet-i mahsusa tarafından telkîb olunması bir mahzur teşkil etmezse aynı mânada hilafet kelimesinin İslâmdan gelmesi mahzur değildir.

Siyaset-i şer'iye kitaplarında beyan olunduğuna göre halife icabât-ı zaman u mekâna tevfîkan kaza ve idare ve askerî ve sâire gibi hususatta müslim ve gayrimüslimden muhtelif vüzera ve vükelâ teşkil eder. Ve lede'l-iktiza yalnız zimam-ı tefviz ve tenfiz kendi elinde olmak üzre bütün umûr-ı imamet ve hükümeti bir vezir-i azama, bir başvekile tefviz eyler. Bu vükelâ meyanında rükn-i mahsus olmak ve fakat Müslüman bulunmak şartıyla bir kadı'l-kudât ve müfti'l-enâm da bulunur. Hulefa-yı râşidîn, Emeviye ve Abbasiye ve Selçukiyeler devrinde şeyhülislâmlar bu kadı'l-kudâttan ibaret idi ve hiçbirinde İslâmlar bir reis-i ruhanî tanımamışlardı.

İdare-i kadîme-i Osmaniyede şeyhülislâmlar vezâif-i hususiye-i esasiyelerindeki bazı ihtilaf ile beraber yine bu noktadan teşkil olunmuşlar ve bu suretle adliye ve maarif umûruna nezaret etmekte bulunmuşlardı. Yani muhtelif devâire münkasim bulunan vezâif-i hilafetin bazı cüz'ünde vekâlet eylemekte idiler. Maarif hasebiyle medârise, adliye cihetiyle mehâkime nezaret ediyorlardı ve Heyet-i Vükelâ teşkilinden beri de sadr-ı azam maiyetinde Meclis-i Hâs erkânından bulunuyorlardı. Medreselerde ahîren fünûn kısmının sekte-i tatile uğraması yüzünden teşkilat-ı ahîrede mektepler küşadıyla Maarif Nezareti ihdas olunmuş ve Meşihat'da maarife ait olmak üzre medâris ve Mekteb-i Nüvvâb kalmış olduğu gibi münasebât-ı düvel ü milel icabı ve 'uhûd-ı mevcudemiz iktizasınca memleketimizde rü'yeti zaruri addedilmiş olan bazı mesâilin kavâid-i fıkhiyeye tevfîki fedakârlığında bulunulmadığından bu gibilere ait olmak ve de'âvî-i nizamiye yad olunan bu mesâilin faslına merci bulunmak üzre Nizamî Mahkemeler teşkiline sebebiyet verilmiş ve binaenaleyh sade bu de'âvîye merci olmak için Adliye Nezareti ihdas edilmiş ve umûr-ı cüz'iye-i ta'ziriye de buraya tevdi kılınmış olmakla kuvve-i adliye memleketimizde ikiye inkısam eylemiş idiyse de icabât-ı muhitiyemizden olarak bittabi ne daire-i Meşihat'ın vazife-i asliyesi selb olunmuş ne de de'âvî-i nizamiye ile'l-an fıkhın daire-i şümulüne alınarak Adliye Nezareti'nin lüzumsuzluğu cihetine gidilebilmiştir. Bu sebebe mebni zahir-i halde kabinemizde iki cihetten bir fazlalık görülüyor. Birincisi ya Adliye veya Meşihat'tan biri, diğeri taraf-ı hilafetten nasbı itibariyle ya sadr-ı azam veya şeyhülislâmdan biri bulunuyordu.

Mesrûdât-ı sâlifeden anlaşıldığına göre halife vekili olmak yalnız şeyhülislâma ait olmadığı gibi ruhaniyet ile de münasebeti bulunmadığından şeyhülislâmlar kabine erkânından ve kuvve-i icraiye eczasından bulunmak sıfatından mâada bir suretle nazar-ı İslâmda yer bulamaz. Ve hiçbir vakit bir reis-i ruhanî addedilemez. Mazhar olduğu hürmet-i mahsusa ise İslâmiyetin şeref-i ilme vermiş olduğu ehemmiyetten başka bir şeye atf olunamaz. Bunun için şeyhülislâmın geçenlerde *Matin* gazetesi muhbirine vuku bulan beyanatını da vazife-nâ-şinasâne addeylemek lazımdır.

Meşrutiyet aded-i vükelâda bir tahdidi mütezammın olmadığı ve Avrupa hükûmetlerinde aded-i vükelânın mütefâvit bulunduğu nokta-i nazarından bizde dahi vükelâdan birinin hasbe'l-meşrutiyye fazlalığına hükm etmek doğru olamaz.

Gerçi meşrutiyetle idare olunan memleketlerde reis-i hükûmet yalnız başvekili tayin ediyor. Ve bazılarında başvekil bir nezareti de deruhte eyliyor. Bunu meşrutiyette kanun-ı lâ-yetegayyer addettirecek ve şarkı bu cihetten de taklid-i garbîye sevk edecek bir delil varsa onun da çaresi vardır. Zira Başvekâlet ile Meşihat'ın ictimaına bir mani olmadığı gibi fazla görülenlerden birinin diğerleriyle tevhidi de mümkündür. Fakat hiçbir surette muvakkatlik Meşihat'a hasr edilemez. Ve edilecek olursa İslâmlar o vakit bir reis-i ruhanî taharrisinde bulunmaz. Zira cemaat-ı İslâmiye reisi hükûmet-i İslâmiye reisinden başka bir şey olamaz. Hükûmeti bu suretle tefrîk hükûmet içinde hükûmet demek olur. Madem böyledir şeyhülislâm her halde Millet Meclisi'ne karşı mesul ve lede'l-iktiza cevap ve izahat vermeğe mecburdur. Hatta nazar-ı İslâmda en büyük mesuliyet ulemaya teveccüh eder. Şeyhülislâmların Meclis'e gelmesi [hiç]bir vakit icabât-ı İslâmiyete muhalif değildir. Belki imhal edilerek en mühim bir daireyi yed-i istibdadda bırakmak suretiyle suistimale meydan verilmesi, makamın papalık gibi lâ-yuhtîlik ve mukaddesiyet muamelesi görmesi şeriat-ı İslâmiyenin hikmet-i asliyesine mugayirdir.

Şeriatın halifeye bile hakim gösterdiği kuvve-i umumiye-i milleti, sıfat-ı hilafetin bir cüz'üne vekil olan zat hakkında küçük göstermek hiç caiz olamaz. Velhasıl şeyhülislâm hükûmet memuru olmaktan başka bir şey değildir ve bu sıfatla Meclis'e gelir, makamına layık bir zat ise olduğu kadar hem makamı ve hem şahsı itibariyle alkışlanır; değil ise yalnız şahsına ait olmak üzre hürmetten sâkıt belki nakîzına layık olur. İşte halifesini fakir ve vadî' bir tebeasıyla seviyyen muhakeme eden İslâmiyetin

hükmü budur, mâadası hurafâttır. Dünkü nüshasındaki tashih ise tamir değildir, yalnız hatayı itiraftır.

Biz *Mizan*'ın bu gibi mütalaalarına;

İdrak-i meâlî bu küçük akla gerekmez
Zira bu terazi o kadar sikleti çekmez

demeye mecbur oluyoruz.

Küçük Hamdi, "İslâmiyet ve hilafet ve Meşihat-ı İslâmiye", *Beyanu'l-Hak*, I/22, s. 511-514 (8 Safer 1327/16 Şubat 1324).

EK 3

HİLAFET-İ İSLÂMİYE

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

Hilafet-i İslâmiye siyadet-i diniye ve saltanat-ı dünyeviyedir, hükümât-ı mütemeddinenin efdali ve menâsıb-ı diniyenin ecellidir, adl ü takva ile müesses ve kavanîn-i diniye ve zavabıt-ı şer'iye ile mukayyeddir; halife şerayi'-i ilâhiye ve kavanîn-i mer'iye dairesinde âmir ve mutasarrıftır, hal-i sulhte nâsın emiri ve hal-i harpte kumandanıdır.

Halife ikamesi bi'l-icma ümmet üzerine vaciptir. Ancak bazı Havâric ile Ehl-i itizalden el-Asamm tagallübden ihtirazen "ümmet din-i kavîme ittiba ederek Kitap ve sünnet ile amel ederse halife ikamesi vacip olmaz" demişlerdir.

Halife ahkâm-ı şer'iyeyi tenfiz ve ikame ve din-i mübini himaye ve mesalih-i ibâdı tedbir ve düşman ile muharebe etmek gibi vezâif-i mukaddese ile muvazzaf olduğundan halifede evvelâ ilim ve kifayet ve selâmet-i havâss bulunmak şarttır.

Cahil tenfiz-i ahkâma kâdir olamaz, aciz din-i mübini himaye edemez, cihaddan korkar, ahkâm-ı şer'iyeyi muattal kılar ve mesâlih-i ibâdı yüzüstü bırakır. Tenfiz-i ahkâma kâdir olmayan ve din-i mübini himaye etmeyen ve lede'l-icab muharebeden korkan ve ahkâm-ı şer'iyenin tatiline ve mesâlih-i ibâdın yüzüstü bırakılmasına sebep olan cahil ve aciz, siyadet-i diniye ve saltanat-ı dünyeviyeye asla ehil olamaz.

Sâniyen; "Adaletli olun..." [Maide 5/8] nazm-ı celili mûcebince bilumum ahkâmda adalet şart olduğundan mansıb-ı celil-i dinî olan imamet-i kübrâda adalet şart-ı azam olması bi-tarîkı'l-evlâ sabit olur. Zalim halife olamaz, zalim lisan-ı şeriatta melûndur, Cenabı Hak hükümet-i zalimeye asla nusret etmez, hükümet-i zalime payidar olmaz, kahr-ı ilâhîye müstahak olur.

Mârru'l-beyan ilim ve adl ve kifayet ve selâmet-i havâss şartlarında ümmet asla ihtilaf etmemiştir. Bu şurût-ı erba'a müttefekun aleyhtir. Yalnız Kure[y]şî olmak şartı muhtelefun fihtir.

İbn Haldun'un beyanı üzre bidayet-i İslâmda Kure[y]şî olmak def'-i tenâzu' için şart kılınmış idi. Kureyşin akvâm-ı sâire üzerine izz ü şerefi var idi. Kureyşîler nâsı asa-yı asabiyet-i galibe ile sevk u idareye kâdir idiler. Eğer Kureyşten mâdasında emr-i hilafet takarrür etmiş olsa idi Kure[y]şîlerin muhalefeti derkâr idi. Bu cihetle cemaat-ı İslâmiye tefrikaya duçar ve asa-yı müslimîn münşakk olacak idi. Bu ise "Dini ikame edin, onda tefrikaya düşmeyin" [Şûra, 42/13] nazm-ı celiline muhalif idi. Sonraları Kureyşte asabiyet-i galibe kalmadı.

Ümmeti himaye için asabiyet-i galibe sahibi olmak Kure[y]şî olmağa mahsus değildir. Bundan dolayı bu şarta lüzum yoktur. İrtihal-i Nebi'yi müteakip beyne'l-ashab halife intihabında üç re'y hasıl olmuş idi. Birinci re'ye göre; siyaset-i dünya ve hirâset-i dine kâdir olan zat halife intihap olunmağa sâlih idi. Bu re'y ekser-i ensar-ı kirâmın muhtârı idi. Bunların namzedi Sa'd b. Ubâde idi. Bilâhıre âmme-i Mutezile ve ekser-i Havâric bu re'yi kabul etmişlerdir. Bu re'y "Dinleyin ve itaat edin; üzerinize Habeşli bir köle yönetici tayin edilse bile"[1] hadis-i şerifine muvafık idi.

İkinci re'ye göre; siyaset-i dünya ve hirâset-i dine kâdir olan zatın Kure[y]şî olması şart idi. Bu re'y ekser-i muhacirîn-i kirâmın muhtârı idi. Bunların namzedi Ebu Bekri's-Sıddîk idi. Bilâhıre âmme-i Ehl-i sünnet

.....

1 İbn Mâce, Mukaddime, 6, Cihad, 39; Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126, 127; V, 179.

bu re'yi kabul etmişlerdir. Bu re'ye kâil olanlar "İmamlar Kureyş'tendir"[2] hadis-i şerifiyle ihticac ediyorlardı.

Üçüncü re'ye göre; hilafette karabet ehakk idi. Bu re'y ekser-i Beni Haşim ile onlara tâbi olanların muhtârı idi. Bunların namzedi Ali b. Ebî Talib idi. Bu re'ye kâil olanlar "[Ya Ali] sen benim için Harun'un Musa'ya olan menzilesi gibi bir menzilede olmaya razı olmaz mısın?"[3] hadis-i şerifiyle ihticac ediyorlar idi. İmam Müslim'in rivayeti üzre Hz. Ali b. Ebî Talib Hz. Ebu Bekri's-Sıddîk'a "Biz Resulullah'a olan karabetimiz sebebiyle kendimizde bir hak görüyorduk" demiş idi. Âmme-i Şia re'y-i sâlisi kabul etmişlerdir.

Bu üç namzetten Ebu Bekri's-Sıddîk ekseriyeti ihraz ederek icma-ı ümmetle halife intihap olundu. Sa'd b. Ubâde'den mâada kâffe-i nâs birinci halife-i müslimîne biat ettiler.

Ümmet tarafından halife ikâme etmede dört suret vardır:

Suret-i ûlâ; şûra-yı âmme ile intihap tarîkidir ki umûr ve mesâlih-i ümmeti hall ü fasl ve akd eden zevatın intihabıyla hilafet mün'akid olur; Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ali'nin hilafetleri gibi. Ehl-i hall ü akd "Meclis-i Umumi-i millet" azasıdır. Nitekim vaka-yı hal' [II. Abdülhamid'in hal'i] münasebetiyle taraf-ı şer'-i enverden verilen fetvada tasrih olunmuştur. Fetvalara şer'-i müevvel itlak olunur.

Ehl-i hall ü akdin kâffesinin biat etmesi şart değildir. Belki "Ve li'l-ekseri hükmü'l-küll" [Ekseriyet bütünün hükmünü ifade eder] kaide-i fıkhiyesince ekseriyet kâfidir. Şeyhayn [Hz. Ebu Bekir ve Ömer] hazarâtına bile biat etmeyen var idi. Sa'd b. Ubâde ölünceye kadar ne Ebu Bekir'e, ne Ömer'e biat etmemiş idi. Hz. Ali'ye de bazı ashab biat etmemişler idi.

Suret-i sâniye; şûra-yı hâssa ile intihap tarîkidir ki halife-i sâbıkın ihtiyar ettiği bir kısm-ı mahsusun intihabıyla hilafet mün'akid olur. Hz. Osman'ın hilafeti gibi. Halife-i sâbık Ömeru'l-Faruk'un intihap ettiği ashab-ı sitte-i şûradan Osman ile Ali ekseriyeti ihraz etmişler idi. Müverrih-i şehîr İbn Cevzî'nin beyanına göre ashab-ı şûradan hakem tayin olunan Abdurrahman b. Avf namzetten birini tercih için ehl-i hall ü akde müracaat etti. Bu kere Hazreti Zi'n-nureyn ekseriyeti ihraz ettiğinden Abdurrahman b. Avf emr-i hilafeti Hazreti Osman'a tevdi etti.

• • • • • •

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 129, 183; IV, 421.

3 Buharî, Fezâilu ashâbi'n-Nebî, 9; Tirmizî, Menakıb, 20; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

Suret-i sâlise; vesayet veya velâyet-i ahd tarîkidir ki halife-i sâbıkın şerâit-i hilafeti haiz olanlardan birini veliaht tayin edip ümmetin mazhar-ı kabulü olmasıyla hilafet mün'akid olur. Hazreti Ömer'in hilafeti gibi. Halife-i sâbık Ebu Bekri's-Sıddîk Hazreti Ömer'i veliaht tayin ettiği zaman bazı ashab veliahdın fazz ve galiz olduğu[nu] dermiyan etmişler ise de Hazreti Halife onları ikna etmiş ve intihap ettiği veliahdi ümmet tarafından mazhar-ı kabul olmuş idi.

Asr-ı evvelde hilafet-i celile-i İslâmiye ancak suver-i selâse-i mezküreden biriyle mün'akid olur idi. Halife icma-ı ümmetle makam-ı hilafeti ihraz eder idi.

Suret-i râbi'a; tagallüb tarîkidir. Şöyle ki: Müslimîn için bir imam bulunmayıp beynlerinde ihtilaf cari olur ve içlerinden hiçbirine razı olmazlar ise dirayet ve asabiyeti ile siyaset-i ümmete kâdir olacağını aklı kesen bir zatın hilafeti talep etmesi caiz olur. Artık tav'an ve kerhen nâs ona itaat eder ve ahval sükünet bulur ve nidasına icabet olunursa böyle bir zatın hilafeti sahih olur. Bu tarîka "hakk-ı seyf tarîki" de denir. Hakk-ı seyf tarîki asr-ı evvelden sonra bizzarure ulema-yı ümmet tarafından kabul olunmuştur.

Hulefa-yı râşidîn zamanında hilafet irsî değil idi. Halife bilâ-hasr u tayin ümmet tarafından bi'l-istişare intihap olunur idi. Hatta Hazreti Ömer ashab-ı şûraya oğlu Abdullah'ı intihap etmemelerini tenbih etmiş idi. Hazreti Ali emr-i hilafeti tamamiyle ümmete tevdi ederek oğlu sıbtu'n-Nebi Hazreti Hasan hakkında "Size [onu] emr etmiyorum, nehy de etmiyorum, siz idrak sahibi insanlarsınız" demiş idi. En evvel hilafeti irsî kılan Muaviye b. Ebî Süfyan'dır. Muaviye ahd-i nübüvvetin uzaklaştığını nazar-ı itibara alarak beyne'l-Müslimîn bir fitne zuhurundan korktuğundan hal-i hayatında ehil ve müstahak gördüğü oğlu Yezid'i veliaht tayin etmiş idi. Kerbela faciasıyla Surre fecîasına ve muhasara-i Kâbe hâilesine bakılınca Muaviye korktuğuna uğramış ise de yine hilafetin Benî Ümeyye hanedanında istikrarına sebep olmuştur. Emevîlerden yalnız Ömer b. Abdülaziz hulefa-yı râşidîn tarîkine ittiba etmeyi kasd ederek meşâhir-i tabi'înden ve fukaha-yı seb'adan Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekri's-Sıddîk'ı veliaht tayin etmek istemiş idi. Fakat âmmenin tagallübüyle ona muvaffak olamadı. İrtihalinden sonra Emevîler yine tarîk-i Muaviye'ye rücû ettiler. Âl-i Abbas da tarîk-i Muaviye'yi iltizam ettiler. Ancak el-Me'mun b. Harunu'r-Reşid, Ömer b. Abdülaziz gibi hulefa-yı râşidîn tarîkine ittiba etmeyi kasd ederek âl-i Ali'den Ali er-Rıza b. Musa el-Kazım'ı veliaht tayin etmiş idi. Bu hal Benî Abbas'a pek güç gelerek Bağ-

dat'ta Me'mun'un biatini nakz ile amucası İbrahim b. el-Mehdi'ye biat ettiler. Bu sırada Me'mun Horasan'da ikamet ediyor idi. Bağdat'taki ahval Me'mun'un sem'ine vasıl oldu. Artık Horasan'da ikamet edemeyip Bağdat'a âzim oldu. Yolda füc'eten Ali er-Rıza vefat etti. Me'mun Bağdat'a bilâ-mukavemet dahil oldu. Ve biraz sonra şiar-ı Aleviyyîn olan yeşilleri çıkarıp şiar-ı Abbasiyyîn olan siyahları giydi. Me'mun'dan sonra hiçbir kimse diğer hanedandan veliaht tayini meselesini ortaya koymadı. Âl-i Osman da Âl-i Abbas'a ittiba ettiler. Böylece hilafet irsî olarak kaldı.

Hilafet-i İslâmiye saltanat-ı diniye ve dünyeviye olduğu halde ilcaât-ı asriye ile bazan saltanat-ı dünyeviyeden infikâk ederek yalnız saltanat-ı diniyeye münhasır kalmış idi. Hulefa-yı râşidîn zamanında hilafet saltanat-ı diniye ve dünyeviyeyi câmi idi. Emevîler zamanında da hükümet hilafetten ayrılmamış idi. Yalnız Mervan zamanında ve oğlu Abdülmelik b. Mervan'ın bidayet-i ahdinde hükümet-i İslâmiye dûçar-ı tefrika olmuş idi. Mekke'deki İbnu'z-Zübeyr esbak ve efdal olması itibariyle halife tanındığından Mervan ile Abdülmelik'e halife namı verilmemiş idi. İbnu'z-Zübeyr'in şehadeti üzerine Abdülmelik hilafeti ihraz etmiştir. Irak'taki Abbasiye devleti bidayette hilafet ve hükümeti cem etmiş idi. Bilâhıre hükümet Âl-i Büveyh ile Âl-i Selçuka intikal etti, Benî Abbas'ta yalnız saltanat-ı diniye kaldı.

Âl-i Selçukun Bağdat'tan kalkması üzerine be-tekrar Abbasîler saltanat-ı dünyeviyeye sahip olmuşlar ise de bu da çok sürmedi. 656 tarihinde Cengiz'in hafidi Hülagu'nun tîğ-ı gadriyle hilafet-i Abbasiye münkarız oldu. Üç sene hilafet-i İslâmiye münhal kaldı. 659 tarihinde Mısır'da yeniden hilafet-i Abbasiye teessüs etti. Fakat Mısır Abbasîlerinde hükümet yok idi. Hükümet memalîk-i bahriye ve memalîk-i Çerakise elinde idi.

923 tarihinde hilafet-i İslâmiye Benî Abbastan Benî Osmana intikal etti. Benî Osman hilafet ve hükümeti cem etmişlerdir. Âl-i Osmanın birinci halifesi bulunan Sultan Selim hilafet-i İslâmiyeyi dest-i kifayetine aldığı zaman kendisine karşı duracak bir hükümdar yok idi. Dirayet ve asabiyeti ümmeti himayeye bâliğan mâ-belağ kâfi idi.

Sâniyen; hâtime-i hulefa-yı Abbasiye olan Mütevekkil Alellah Selim-i evvelin kifayetini takdir ederek hilafeti vasiyet etti. Bu vasiyet ve terk-i hilafet ehl-i hall ü akd tarafından kabul edildi. Ulema-yı Ezher ile ulema-yı Rum'dan mürekkep bir Meclis-i Umumi Sultan Selim'i halife intihap ederek seyf-i şehameti teslim ettiler. İşte cülûsu müteakip icra edilen taklîd-i seyf ayini bundan neşet etmiştir.

Sâlisen; Sultan Selim kıblegâh-ı müminîn olan Haremeyn-i muhteremeyni himaye etti. Çerakisenin "mâlikü'l-Haremeyn" unvanına bedel teeddüben "hâdimu'l-Haremeyn" unvanıyla iktifa etti. İlâ yevmina hâzâ Haremeyn selâtîn-i Osmaniye tarafından himaye edilmiştir. Yalnız karn-ı âşirde yedi sene kadar Zeydiye imamları tarafından ve karn-ı ahîrde yine yedi sene kadar Vehhabîler tarafından zabt edildiğinden o zamanlar Haremeyn-i muhteremeyn himaye edilememiştir.

Râbi'an; Sultan Selim Han emanât-ı mübarekeyi hıfz etti. Elhasıl safder-i devran Sultan Selim Han hakk-ı seyf ve vesayet ve himaye-i Haremeyn ve muhafaza-i emanât-ı mübareke ile hilafet-i İslâmiyeye ehakk oldu. Ve ehl-i hall ü akdin intihabıyla makam-ı celil-i hilafeti ihraz etti. El-yevm padişahımız Sultan Mehmed Han-ı hâmis hazretleri milletimizin intihabıyla tercüman-ı âmâl olarak ictima eden ve bâ-fetva-yı şer'î ehl-i hall ü akd olduğu sabit olan "Meclis-i Umumi-i Millet" tarafından bi'l-intihab kürsi-i hilafete iclâs edilmekle bilumum Müslümanların halifesi ve bilumum Osmanlıların padişahıdır.

Tavâif-i mülûk-ı İslâmiyeye gelince onlara yalnız emir, melik, sultan, hükümdar, padişah denir, fakat halife itlak olunmaz. Halife bir olur; emir, sultan, melik, hükümdar, padişah müteaddid olabilir.

[İzmirli İsmail] Hakkı, "Hilafet-i İslâmiye", *Sırat-ı müstakim*, III/56, s. 49-51 (15 Ramazan 1327/17 Eylül 1325).